Beke Albert

Keserű igazságok

Tanulmányok és kritikák

L'Harmattan

Dr. Beke Albert 1934-ben született, Debrecenben érettségizett, majd tanári diplomát és bölcsészdoktori fokozatot Barta János professzor tanítványaként a Kossuth Lajos Tudományegyetemen, PhD fokozatot pedig a rendszerváltás után ugyanott szerzett. Több évtizedes oktatói tevékenység után részt vett az újonnan megalakuló Károli Gáspár Református Egyetem Bölcsészettudományi Karának szakmai megalapozásában, ahol a Magyar Nyelv- és Irodalomtudományi Intézetén belül a XIX. századi magyar irodalomtörténet Petőfi és Ady közötti korszakát tanította. Felelős szerkesztője volt a Studia Nova egyetemi tudományos kiadványnak. Az első Orbán-kormány idején, mint minisztériumi főosztályvezető dolgozott.

Elkötelezett, közösséget szolgáló munkásságáról 2001-ben egy monográfia született *Beke Albert (h)arcai* címmel. Az általa kialakított szemléletmód új utat jelöl ki a rendszerváltás utáni irodalomtörténet-írásunkban. Újrafogalmazta a 19. és 20. század meghatározó alkotóinak, többek között Gyulai Pálnak, Adynak, Mikszáthnak, Márainak, Illyésnek és Németh Lászlónak a korabeli társadalmi és irodalmi életben betöltött szerepét és hatását, ezáltal megtisztítva azokat a több évtizedes ideológiai sallangoktól is.

Beke Albert munkássága eredeti fejezete a magyar irodalomtörténetírásnak, újító szemléletű munkák alkotója, könyvei örök értékeken alapulnak. Hű maradt nagy elődei és egykori mesterei, Barta János, Földessy Gyula és Komlós Aladár hagyományos, klasszikus értékelvéhez.

Címlapkép:
Galambos Tamás Agyaggalamblövők című festménye (1979)
Magyar Nemzeti Galéria tulajdona

Beke Albert fotó:
Gaál Balázs

Beke Albert

Keserű igazságok

Tanulmányok és kritikák

Beke Albert

Keserű igazságok

Tanulmányok és kritikák

L'Harmattan
2014

© L'Harmattan Kiadó, 2014
© Szerző, 2014

ISBN 978-963-236-879-5

L'Harmattan France
7 rue de l'Ecole Polytechnique
75005 Paris
T.: 33.1.40.46.79.20

L'Harmattan Italia SRL
Via Bava, 37
10124 Torino-Italia
T./F.: 011.817.13.88

A kiadásért felel Gyenes Ádám
A kiadó kötetei megrendelhetők, illetve kedvezménnyel megvásárolhatók:
L'Harmattan Könyvesbolt
1053 Budapest, Kossuth L. u. 14–16.
harmattan@harmattan.hu
www.harmattan.hu

Párbeszéd Könyvesbolt
1085 Budapest, Horánszky utca 20.

A tördelés és borító Lusztig Tibor munkája.
A sokszorosítást a Robinco Kft. végezte, felelős vezető Kecskeméthy Péter.

ELÖLJÁRÓ BESZÉD

Őszinteség nélkül nincs művészet és nincs értelme s létjogosultsága semmiféle írásnak. Ugyanis nincs felhatalmazásunk arra, hogy az olvasónak összevissza hazudozzunk. Én mindegyik írásomban ehhez a feltétel nélküli erkölcsi parancshoz tartottam magamat, s abban reménykedem, hogy ezt a törekvésemet talán az olvasó is észreveszi és méltányolja. Jól tudom persze, hogy azok az írók, akiknek a műveiről kritikákat írtam, ezt az erkölcsi beállítottságomat egyáltalán nem fogadták örömmel, sőt... De nem azért írtam a könyveikről, hogy nekik örömet szerezzek, hanem hogy az olvasókat megbízhatóan tájékoztassam, mert én magammal akarok békében élni, s nem másokkal. Hosszú életem során bőven volt alkalmam elviselni az igaztalan támadásokat, ámde ezek soha nem zavartak.

Pár írásom kivételével ez a könyvem tartalmazza a hetvenötödik és a nyolcvanadik születésnapom között keletkezett műveim fontosabbjait. Néhánnyal azért tettem kivételt, mert kiemelten figyelemre méltóaknak tartom őket. Az elsőben esztétikai nézeteim alapvetését fogalmaztam meg. Ugyanis mindig arra törekedtem, hogy ne felületes és futó hangulattól függő impresszionista kritikákkal és tanulmányokkal fárasszam az olvasókat, hanem olyanokkal, amelyek szilárd esztétikai elveken nyugszanak, illetve azokból következnek. Mert igenis vannak örök esztétikai törvények, még akkor is, ha ezeket manapság divatos tagadni, illetve nyegle hányavetiséggel és „modern" vagy „posztmodern" gondolkodással dogmatikusnak szokás gúnyolni és megbélyegezni. Négy tanulmányomban pedig azokról az írókról szólok (Illyés Gyula, Csoóri Sándor, Németh László és Gyurkovics Tibor), akikről a véleményem pozitív vagy negatív értelemben alapvetően eltér a közfelfogástól.

Az 1956 utáni Németh László című tanulmányom most jelenik meg először, mert nemrégiben fejeztem be és azt akartam, hogy napvilágot lásson. Biztos vagyok benne, hogy sokak felháborodását fogja kiváltani, ámde a tények önmagukért beszélnek.

Sok mindent szerettem volna még megírni az elmúlt években, ámde nem olyanok az idők, hogy az ember azt érezhesse: odafigyel ránk a társadalom, és hogy az olvasóknak van legalább egy olyan vékony rétege, amely fontosnak

tartja bizonyos kérdések irodalomtörténeti tisztázását. A diktatúra idején politikai szempontból fontos volt például annak eldöntése, hogy Mikszáth kritikai realista vagy pedig romantikus realista volt-e. Az irodalom és az irodalomtörténet-írás ugyanis politikai propaganda eszköz volt a hatalom kezében ahhoz, hogy vele a régi Magyarországot, illetve ahogy akkoriban mondták: az „úri Magyarországot" mennél jobban le lehessen bunkózni. Ezért kellett Mikszáthot kritikai realistának hazudni és Adyból is csak az úgynevezett „forradalmi verseit" méltatni, József Attilát pedig kommunista költőnek kikiáltani, mert így világgá lehetett tárogatózni, hogy lám-lám: már klasszikus nagy íróink is milyen „kegyetlenül" támadták az úri világot...

Ámde ezek az idők elmúltak és velük együtt elmúlt a politikai hatalomnak az irodalom és az irodalomtörténet-írás iránti érdeklődése is. Ma a Parlamentben nyíltan beszélnek olyan kérdésekről, amelyekre a diktatúra éveiben csak egy-egy politikai szempontból kényesebbnek, azaz bátrabbnak ítélt jelzővel vagy félmondattal lehetett utalni. És az ilyen novellának vagy regénynek, illetve irodalmi tanulmánynak azonnal híre is ment és a szerzőt bizalmas körökben meglehetősen ünnepelték. Ma mindez már nem így van, s az embert gyakran fogja el az a hiábavalóságot és feleslegesség érzését sugalló hangulat, hogy egyáltalán érdekel-e még valakit egy-egy irodalomtörténeti tanulmány. S hogy ez a feleslegesség érzése mennyire rátelepszik az irodalomtörténészekre: azt eléggé jól mutatják az *Irodalomtörténet* című folyóiratban megjelent írások túlnyomó többsége is. Ezek ugyanis messze elkerülnek minden igazán fontos témát, hanem inkább századrendű filológiai témákkal bíbelődnek és olyan témákkal foglalkoznak, amelyek még a szakemberek zömét sem érdeklik. Pedig igazi és fontos feladat bőven van: újra kellene értékelni szinte az egész magyar irodalmat, de legalábbis Petőfitől napjainkig. Hiszen gondoljuk meg: kik írtak monográfiákat a diktatúra évtizedeiben Vörösmartyról, Eötvösről, Petőfiről, Mikszáthról, Adyról, Szabó Dezsőről, Erdélyiről, és József Attiláról? A Párt legmegbízhatóbb, leghűségesebb kiszolgálói: Tóth Dezső, Sőtér István, Király István, Nagy Péter, Köpeczi Béla, Pándi Pál és Szabolcsi Miklós. Ezek az alakok a mindenható Párt eszközemberei voltak, akik aprópénzre váltották a Párt utasításait. Őket, vagy leghűségesebb embereiket ültették főszerkesztői székekbe és az irodalmi intézmények igazgatói állásaiba. Természetesen őket vagy slapajaikat nevezték ki egyetemi tanszékvezető professzoroknak és akadémikusoknak is. Egyáltalán ők voltak az atyaúristenek. Aki érvényesülni akart: az ő szavaikat leste, az ő talpukat nyalta s még csak véletlenül sem mert velük vitába szállni. Ezek a kreatúrák pártfeladatként írtak monográfiákat az előbb felsorolt írókról, a megfelelő és elvárt szellemben. Tóth Dezsőnek a Vörösmartyról írt monográfiájáról és Király István primitív Mikszáth könyvéről

Barta János írt tanulmányszámba menő bírálatot és kimutatta azok silányságát és hamisságát. Ezek után természetes, hogy Barta soha nem kapott Kossuth-díjat és az Akadémia levelező (!) tagja is csupán nyolcvan éves kora után lehetett.

És nagyon jellemző, amit nemrég hallottam egy fiatal magyar szakos tanár ismerősömtől: azt mondta, hogy három évvel ezelőtt fejezte be tanulmányait az ELTE-n, s úgy végezte el, hogy Barta Jánosnak soha még a nevét sem hallotta. S ehhez tudni kell, hogy Madáchról Barta János három könyvet is írt, s a *Tragédia* írójának ő volt a legnagyobb szakértője. (Az első könyvére még a háború előtt Baumgarten-díjat is kapott!) De megkerülhetetlen és alapvető dolgokat írt Barta Kemény Zsigmond és Arany János műveiről is. Ráadásul a legnagyobb tárgyilagossággal azt kell mondanom, hogy a diktatúra évtizedeinek irodalomtörténészei közül ő az egyik, akinek a munkássága egyáltalán nem avult el. (Ugyanezt csak Földessy Gyula, Komlós Aladár és Julow Viktor műveiről állíthatjuk.)

Az ELTE előadói tehát, anélkül voltak képesek beszélni Madáchról, Keményről és Aranyról, hogy Bartának a témákhoz kapcsolódó műveit akár csak egyetlen szóval is megemlítették volna. Ellenben mérget rá mernék venni, amikor Petőfiről, Mikszáthról vagy József Attiláról volt szó az előadásokon, akkor a tanárok minden bizonnyal gyakran hivatkoztak Szabolcsi elvtárs „rendkívül fontos" kutatásaira, vagy Pándi elvtárs Petőfivel kapcsolatos „zseniális" meglátásaira, nem is szólva Király professzor úr Mikszáthról szóló „alapvető" új koncepciójáról, - és így tovább... Egyszóval, aki Aczél György csapatához tartozott, az máig is él és virul, de aki nem tartozott hozzájuk: el van feledve, a neve a szaktudományból is ki van törölve, az életműve nem is létezik.

S hogy mikor fog ez megváltozni? Talán két-három generáció múlva, amikor a diktatúra haszonélvezőinek már a dédunokái is az elíziumi mezőkön lesznek. Ezeknek az embereknek a hatása és pusztító utócsapata tehát még ma is él és virul. Ennek az egész bűnszövetkezetnek a csúcsán uralkodott korlátlan hatalommal Aczél György, ez a – mint manapság már tudjuk – cionista ügynök, aki a régi világban még a négy polgárit sem végezte el (nemhogy érettségije lett volna!), s Kádár János megbízásából abszolút hatáskörrel basáskodott az egész magyar művészet és tudományos élet felett. S szégyenszemre írjuk ide azt is, hogy ennek az alaknak a lábai előtt feküdtek a magyar kulturális életnek a legnagyobbjai is, mert tőle függtek szinte minden tekintetben.

Az akkori magyar művészek bizony nem voltak walesi bárdok!

Ilyen világban éltünk! S ezek után el lehet képzelni, hogy mennyire lehetnek hitelesek azok a „tudományos" művek, legalábbis az irodalomtörténetben,

amelyek abban a korban keletkeztek. A mondottak után természetes, hogy újra kellene írni például egy megbízható és hiteles monográfiát Adyról és József Attiláról, újra kellene fogalmazni Lukács Györgynek a magyar irodalommal való kapcsolatát, alapos bírálat alá kellene vetni Illyés Gyula, Csoóri Sándor és Juhász Ferenc életművét, nem is beszélve a Tanácsköztársaság „irodalmáról" szóló ájuldozásokról, s egyáltalán újra kellene írni az egész magyar irodalomtörténetet. De amíg az a nemzedék él, amelynek tagjai már a diktatúra éveiben is működtek, addig ez a munka soha nem fog nemcsak elkészülni, de még csak megindulni sem, hiszen az illetők nem hajlandók szembenézni önmagukkal és beismerni saját kudarcaikat. Elvégre még ma is ők vagy a közvetlen tanítványaik az akadémikusok (kivéve a nagyon keveseket!), tanszékvezetők és mindenféle hatalmi központok irányítói. Értékeléseikből teljesen kiveszett az erkölcsi érzék, és még tanítványaik is állandóan bal felé kacsintgatnak, mert el sem tudják képzelni, hogy a valódi nemzeti érzelmű politika tartósan hatalmon maradjon. Az erkölcsi érzékkel szemben teljes közömbösséget tanúsítanak és értékeléseikben a „szocialista" szempontokat hajtogatják. Szemükben még mindig Illyés, Csoóri és Juhász Ferenc a „nagy" költő, és ne is mondjuk meg, hogy kiket tartanak „nagy" prózaíróknak, hiszen oly sokan vannak.

Koromnál fogva már nem vállalkozhatom nagyobb terjedelmű munkára, de ha a ninivei hatalmak megengedik, akkor talán még megírom a magyar irodalom szintézisét 1945-től a rendszerváltásig, amelynek ezt a címet adnám: A behódolt walesi bárdok kora. Ehhez a tervezett munkámhoz évek óta már sok dossziényi jegyzetem gyűlt össze, s abban reménykedem, hogy talán nem hiába. Szakítani kívánok az eddigi irodalomtörténetek módszerével, mert nem a különböző magányos írókat kívánom bemutatni, vagyis nem különálló írói portrékat szeretnék megrajzolni, tehát nem az egyes fák történetét kívánom ábrázolni, hanem magának az egész erdőnek az életét óhajtom megeleveníteni. Az erdő sem csak fákból és bokrokból áll, hanem dús aljnövényzetből is. Ugyanígy az irodalomtörténetben sem csak különálló írók vannak, hanem irodalmi élet is, amelybe beletartoznak a szerkesztőségek, irodalmi kávéházak, sőt még a pletykák is. Tehát valóban szintézist szeretnék adni, nem pedig különböző portrékat. Vagyis, nem az írók történetét kívánom megírni, hanem az irodalomét.

Hogy miként gondolkodom általában az irodalomról és főként a jelzett kornak az irodalmi teljesítményeiről: azt megmutatja e kötet első tanulmánya és aztán pedig az itt olvasható különböző kritikák gyűjteménye.

SZÁMVETÉS AZ ELMÚLT ÉVTIZEDEKRŐL

Ha most, nyolcvanéves koromban visszagondolok szakmai pályafutásomra, azt kell mondanom, hogy igaza van Leibnitznek: nincs abszolút rossz a világon, mert idővel minden rossz jóra fordul. 1956 nyarán fejeztem be az egyetemet Debrecenben, akkor kapta meg évfolyamunk a diplomát, és minden vágyam az volt, hogy bent maradhassak az egyetemen oktatónak. S ez az ambícióm szakmailag is megalapozott volt, hiszen már egyetemista koromban a legtekintélyesebb szakmai folyóiratokban jelentek meg tanulmányaim. Tehát joggal remélhettem, hogy bent maradhatok a tanszéken. Ebből azonban mégsem lett semmi. 1952 és 1956 között ugyanis, amikor egyetemista voltam, olyan politikai légkör uralkodott az országban, hogy nem a szakmai teljesítményt vették figyelembe a sorsintézők, hanem a politikai magatartást. Én pedig ebből a szempontból mindig rosszul vizsgáztam. Már elsőéves koromban ki akartak zárni az egyetemről, mert egy bizonyos vasárnap délelőtt nem voltam hajlandó elmenni a városba vasat gyűjteni, amit akkor a DISZ (Demokratikus Ifjúsági Szövetség, a későbbi KISZ előfutára) kötelezően előírt számunkra, hanem ehelyett beültem a város, azaz Debrecen, egyik legkellemesebb és leghangulatosabb cukrászdájába, az akkor még meglévő „Sánta" cukrászdába, amely a Csokonai Színházzal szemben lévő Kossuth utca és Batthyány utca sarkán volt, s annak az egyik bokszában kényelmesen olvasgattam. Máig is emlékszem rá, hogy rendkívül jól éreztem ott magamat, mert életemben először voltam ilyen helyen, s élveztem magát a hangulatot is.

Néhány nap múltán azonban a DISZ taggyűlésen a titkár az egyetemről való eltávolításomat javasolta, mert – mint mondta – akiben ennyire nincs szocialista öntudat, az nem való egyetemre. Kizárólag az egyik professzoromnak, Juhász Gézának köszönhettem, hogy a tagság nem szavazta meg a titkár javaslatát, hanem kiállt mellettem és azt mondta, hogy a must is lassan forrja ki magát, tehát nem kell radikális megoldást alkalmazni velem szemben.

Juhász Gézát ma már többnyire megvető jelzők kíséretével emlegetik, s azt állítják róla, hogy bigott kommunista volt, aki maximálisan kiszolgálta nemcsak a Rákosi-korszakot, hanem a Kádár-rendszert is. Sajnos, ez az állítás nem nélkülöz minden alapot, de csupán féligazság, vagy még inkább az igazságnak

a látszata. A teljes igazság ugyanis az, hogy ő, aki 1945 előtt költőnek indult, közösen adott ki verskötetet sógorával, Gulyás Pállal, és mint tudós együtt írta meg franciául a magyar irodalom történetét Hankiss Jánossal, tulajdonképpen megfélemlített volt. Mint régi debreceni család sarja, a református egyháznak is tevékeny tagja volt: presbiterként szolgálta az egyházat és ragaszkodó szeretettel kötődött a kálvinista Rómához, azaz szülővárosához. A harmincas években ő alapította meg Debrecenben az Ady Társaságot, amelynek ügyvezető elnöke is lett, s a népi íróknak is odaadó támogatója volt: például ha veres Péter Balmazújvárosból bejött Debrecenbe, akkor mindig Juhász Gézáéknál szállt meg. Géza bácsi, mert hiszen mi, tanítványai, csak így emlegettük, már a háború előtt könyvet írt a népi írókról és az ötvenes évek első felében pedig ő volt az, aki Budapesten megrendezte az első nagy vitát a népi írókról, azzal a szándékkal és céllal, hogy a kommunista párt számára is elfogadottá tegye őket.

Ilyen előzmények után a kommunisták szemében Géza bácsi természetesen nem tartozott az abszolút megbízható emberek közé, s éppen ezért, hogy a helyzetét megszilárdítsa, igyekezett a Párt kedvében járni, azaz megpróbálta magát elfogadhatóvá tenni. S ezért adta azokat a nyilatkozatait, amelyek miatt ma sokan megvetéssel gondolnak rá. De én, aki közelről ismertem őt, ma is azt mondhatom róla, hogy alapjában véve jó ember volt. Sajnos, a hatalommal szemben gyengének bizonyult, hiszen voltak a professzorok között kollégái, például Barta János, vagy a történészek közül a híres parasztságtörténész, Szabó István, akik keményebb ellenállást tanúsítottak a diktatúrával szemben, s mégis megtűrték őket az egyetemen, sőt – talán éppen ezért – kivételesen nagy tekintélynek is örvendtek.

Részemről azonban rút hálátlanság volna, ha most, hatvankét év elteltével, rosszakat mondanék Juhász Gézáról, mert az egyetemen való megmaradásomat tulajdonképpen neki köszönhetem. Persze, tudta rólam, hogy szakmailag használható vagyok. Az akkor meginduló Csokonai kritikai kiadás elkészítésével ugyanis az Akadémia Juhász Gézát bízta meg, s erre az óriási munkára ő létrehozott egy bizottságot, amelybe bevett engem is. Azt bízta rám, hogy a Református Kollégiumi Nagykönyvtár kézirattárában nézzem át az úgynevezett kolligátumokat, vagyis a kéziratos gyűjteményeket, és vizsgáljam meg ezeket abból a szempontból, vajon nem lappang-e bennük itt-ott Csokonai vers is. A kollégiumi diákság ugyanis szívesen másolgatta Vitéz Mihály költeményeit, hiszen nagyon közkedvelt költő volt. Ma is büszke vagyok rá, hogy bizony több Csokonai versre is rábukkantam. (S mellékesen arra is ráakadtam, hogy Arany János a *János pap országát* az egyik kolligátumból merítette.) Ezek a kolligátumok egyébként a XVIII. századi debreceni református diákköltészetnek kimeríthetetlen kincsesbányái. Évek múltán Julow Viktor és Bán Imre ezekből közösen egy egész kötetnyit adtak ki.

Juhász Géza tehát alighanem már csak azért is kiállt mellettem, mert az ő értékrendjében az én szakmai munkám többet ért, mint a vasárnap délelőtti vasgyűjtési akció. Igaz ugyan, hogy a következő egyetemi éveimben a döntő és legfontosabb mesterem Barta János lett, hiszen a doktori disszertációmat is őhozzá írtam Gyulai Pál regényelméletéről, de Juhász Gézát sincs szívem megtagadni máig sem. Tulajdonképpen sajnálom őt, mert megtört gerincű emberré vált.

Szakmai szempontból tehát már az egyetemen jól indultam. A forradalom alatt még mindig katona voltam, hiszen az akkori időknek megfelelően közvetlenül az egyetem elvégzése után mindenkit bevonultattak három hónapra katonának, mégpedig azért, hogy aztán vizsgát tegyünk és alhadnaggyá léptessenek elő bennünket. Ebből azonban semmi nem lett, hiszen közbejött a forradalom, és minket, akik Debrecenben a Hortobágyi-úti laktanyában laktunk, minden reggel kiszállítottak a Hortobágyra, persze, fegyverek nélkül, és csak éjszakára vittek be mindnyájunkat aludni. Az egész napot semmittevéssel töltöttük, és a forradalomról sem tudtunk semmit. Egyáltalán azt sem tudtuk, hogy az országban mik történnek. Csak akkor döbbentünk rá a „véres valóságra", amikor november 4-ére virradó hajnalban a szovjet csapatok belőttek abba a terembe is, amelyben aludtunk.

Nem akarom itt azokat az eseményeket részletezni, mert ezeket *A halál nem alibi* című könyvemben már megírtam, hanem csupán arra utalok, hogy a történtek után szóba sem jöhetett, hogy az egyetemre visszakerüljek. Örülnöm kellett, hogy mesterem, Barta János, egyáltalán azt el tudta intézni, hogy féléves sátoraljaújhelyi gimnáziumi tanárkodásom után az Egyetemi Könyvtárban dolgozhattam, mégpedig a címfelvételi osztályon. A könyvtárban ez nagyon komoly tudományos műhelynek számított, mert ott készítettük a katalógus cédulákat. Az akkori időknek megfelelően ott is normára kellett dolgozni. Ez azt a követelményt jelentette, hogy minden egyes munkatársnak napi negyvenkét katalógus cédulát kellett elkészítenie. Aki ezt a munkát soha nem csinálta, annak fogalma sem lehet arról, hogy miből áll egy ilyen cédula elkészítése. Nos, egy katalógus cédula hét sorból állt, és tartalmaznia kellett a szerző nevét, a könyv címét, megjelenési helyét, évszámát, a kiadó nevét, továbbá a könyv magasságát centiméterben meghatározva. Ez így roppant egyszerűnek látszik, holott a valóságban egyáltalán nem volt az.

Mert először is: az új könyveket katalógus cédulával együtt kapta meg az Egyetemi Könyvtár a Széchényi Könyvtárból, tehát azokkal semmi dolgunk nem volt. Mi „csak" az egykori szerzetesi könyvtárak ömlesztett anyagát dolgoztuk fel, éspedig rengeteg halotti prédikációs beszédet, amelyek szinte kivétel nélkül mind latinul íródtak. És mindegyik oldalon szerepelt az ottani templom kegyura, továbbá hogy ki volt a püspök, csak éppen azt nem tüntették

fel sehol, hogy ki volt abban a faluban vagy városban a pap (többnyire egyszerű plébános), aki azt a beszédet elmondta, vagyis aki tulajdonképpen a szerző. Továbbá ezeknek a halotti prédikációknak istentelenül hosszú kacskaringós, barokkos címük volt, éspedig latinul. Tehát minden létező lexikont fel kellett forgatni, hogy az ember kiderítse: ki volt abban a településben a plébános, akit szögletes zárójelbe téve fel kellett tüntetni, mint valószínű szerzőt, és aztán az éktelen hosszú latin címet le kellett rövidíteni úgy, hogy értelmes maradjon, és a többi könyvészeti adat is elférjen mellette hét sorban.

Ilyen katalógus cédulákat kellett gyártanunk normában, ami – ismétlem – napi negyvenkettő volt. Öt évig csináltam ezt, és akkor úgy határoztam, hogy inkább tanítok, mert annak ezerszer több értelme van, mintsem hogy ezt a favágó „tudományos" munkát végezzem. Közben persze szakmai, úgynevezett tudományos munkát is folytattam, s ebből a szempontból megvolt az a hallatlan nagy előnyöm, hogy nem kellett könyvtárba szaladgálnom, hiszen bent ültem a kincses bányában, mégpedig napi nyolc órán át. Ekkoriban főként filológiai munkákat végeztem: elég sok minden ismeretlen anyagot publikáltam és kritikákat írtam. Persze, a könyvtári munka mellett nem sok szabadidőm maradt, hiszen a cédulák készítése a nyolc órát teljes egészében kitöltötte. S a könyvtár igazgatója a híres nyelvésznek, Csüry Bálintnak a fia, Csüry István, gyakran hangoztatta, hogy nem az a jó könyvtáros, aki a könyveket szereti, hanem aki a könyvekkel kapcsolatos munkát. S erre mondta egyik idős és jó humorú kollegánk, hogy ennek a logikának az alapján Herodes kitűnő gyermekgyógyász lehetett volna.

1962-ben számomra teljesen világossá vált, hogy bármeddig dolgozom az Egyetemi Könyvtárban, soha nem fogok a tanszékre kerülni, mert közben eltelt hat év, új emberek jöttek az egyetemre és a KISZ-fiúk érvényesültek. Pedig 1959-ben, vagyis az egyetem elvégzése után három évvel, már doktoráltam is, méghozzá Barta Jánosnál, ami önmagában is rangot jelentett. Ámde mindez semmit nem számított. Tehát úgy döntöttem, hogy Pestre költözöm, mert ekkor legalább közelebb leszek a szerkesztőségekhez. S abban is reménykedtem, hogy talán sikerül olyan munkahelyet találnom, ahol az érdeklődésemnek megfelelő munkát végezhetek. Mivel azonban, megfelelő „szocialista összeköttetések" hiányában, ilyen munkahelyet nem találtam, ezért egészen nyugdíjazásomig különböző iskolákban tanítottam.

Persze, a tanítás mellett szabadidőm is maradt, tehát irodalomtörténészként is publikáltam. Igaz, nem sokat, de mégis... Voltak olyan évek, amelyekben semmi nem jelent meg tőlem. Többet írtam kritikát, mint irodalomtörténeti szakmunkát, ámbár a kádári idők légkörében ezeket sem volt könnyű elhelyezni, feltéve persze, ha az ember nem Illés Bélát akarta klasszikusnak kikiáltani. („Bőven akadtak, akik ezt megtették... Főként Király István járt élen ebben.)

Egyszer nekem is konkrét lehetőségem nyílt arra, hogy a *Népszabadság*ba rendszeresen írjak kritikákat, de nem éltem ezzel a lehetőséggel. Az történt ugyanis, hogy Gyulai Pálnak volt valamilyen évfordulója, s én írtam róla egy hosszabb cikket a *Kritika*ba. S ez nagyon megtetszett E. Fehér Pálnak, aki a *Népszabadság* kulturális rovatának volt a vezetője, s behívott a szerkesztőségbe, elbeszélgetett velem és megkért, illetve felajánlotta, hogy rendszeresen írjak az újságba kritikákat. Én ezt illedelmesen megköszöntem, de soha nem jelentkeztem E. Fehérnél, mert nagyon jól tudtam, hogy kikről írhatnék és milyen szellemben.

Egyébként a Pestre költözésem utáni időben, ha szabad ezt mondanom, publikációs „karrierem" jól indult: elég gyakran jelentek meg írásaim az Új Írásban, *Kortárs*ban, *Valóság*ban, *Látóhatár*ban, *Napjainkb*an, Élet és Irodalomban, *Köznevelés*ben, *Alföld*ben, *Kritika*ban, sőt még a *Néphadsereg*ben is. Állandó munkatársa persze egyik folyóiratnak sem voltam, de hol itt, hol ott, gyakran megjelenhettem.

De hogy mennyire nem tudtam beilleszkedni az akkori idők kötelező marxista szemléletébe, az hamarosan, vagyis már 1963-ban kiderült az Új Írásban megjelent egyik kritikám kapcsán. Bírálatot írtam ugyanis Tersánszky Józsi Jenő emlékiratairól és a Fészek Klub emlékkönyvéről. Erre a kritikámra a különböző folyóiratokban és újságokban összesen tizennégy (!) válaszcikk jelent meg, s öt magánlevelet is kaptam. Ötvenegy év távlatából visszatekintve azt kell mondanom, hogy ez a vita mélyen jellemzi a hatvanas éveknek nemcsak az irodalmi, hanem az akkori szellemi életnek a viszonyait is. Ezért adtam közre ennek a vitának a dokumentumait *A kételkedés művészete* című könyvemben, s ezért utalok most rá röviden. Ennek a nagy perpatvarnak a lényege az volt, hogy lehordtak engem mindennek: fasisztának, antiszemitának, beképzelt alaknak, vagyis röviden: ki akartak irtani. S ezt most nem én mondom, hanem ezt szó szerint leírta rólam Kellér Dezső, az akkori idők egyik ismert konferansziéja.

És mindezt miért? Azért, mert le mertem írni, hogy Kellér Dezső kártyázása a Fészek Klubban: nem közérdeklődésre számot tartó esemény, tehát nem kell az egykori Fészek Klubban zajló történéseket úgy felfújni, mintha azok valamiféle irodalomtörténeti események lettek volna. Kellér Dezső ebből arra a következtetésre jutott, hogy én nemcsak antiszemita, hanem fasiszta is vagyok. Ez a következtetés ma már nevetségesnek látszik, mint ahogy valójában az is, ámde 1963-ban véresen komolyan vették, és a főszerkesztőt, szegény Illés Lajost a kommunista hatalom, vagyis Aczél György, le is váltotta. A vitázók közül csupán négyen mertek mellettem kiállni, a többiek mind-mind ellenem fordultak. Abody Béla, akivel pedig soha semmiféle személyes kapcsolatban nem álltam, négyoldalas cikkben állt ki mellettem és agyba-főbe

dicsért. Az *Alföld*ben Boda István költő és Székelyhidy Ágoston vett védelmébe, és aztán maga a főszerkesztő: Mocsár Gábor. Illés Lajos, vagy az Új Írás főszerkesztője lehetőséget adott nekem a válaszra, amelyben nagyon keményen visszavágtam a rosszhiszemű támadóknak, főként Kellér Dezsőnek, aki nem volt hozzászokva ahhoz, hogy őt bírálni lehessen, s éppen ezért – mint magánértesülésből megtudtam – az én válaszom és Mocsár Gábor cikke annyira felháborította és lesújtotta, hogy kiborult lelki állapota miatt félévig nem tudott fellépni a kabaréban.

Volt aztán ennek a vitának egy „ideológiai" vetülete is: Ungvári Tamás két cikkben is hozzászólt a vitához, a másodiknak ezt a címet adta: *„Még egyszer Beke."* Ebben Ungvári kifejtette, hogy kétféle kritikus létezik: naiv és beavatott. És Ungvári így okoskodott: „Némelykor a beavatott is naiv és a naiv is beavatott. Beke például még nem döntött, hová kívánna tartozni. Naivan kegyetlen, amikor a könnyű műfajt szidja – a véleményét mondja, s ebből az esetben nem lehet baj. Másrészt viszont már a beavatottság jelei is mutatkoznak rajta: tudja, mikor legyen naiv." És most következik Ungvári cikkében a politikai oldalvágás vagy inkább a politikai törleszkedés? Döntse el az olvasó: „Jut eszembe azonban, hogy van egy harmadik oldal is. A kritikus, aki se naiv, se beavatott nem akar lenni. Az összefüggéseket keresi az irodalomban: korszakokban gondolkozik és történelemben. Művekben és nem írókban. Eszmékben, ideológiában, egyetemes és pártos igazságban.

E sorok némiképp beavatott s mégis meglehetősen naiv írója már hallott róluk: marxistáknak hívják őket- ismertetőjelük az, hogy kevesen vannak."

Nem tudom, hogy a mai olvasó mit gondol a fenti okoskodásról, de én ebben akkor kifejezetten a mindenható Párthoz való dörgölődést láttam. Na és persze volt benne egy irányomba való nem csekély inszinuáció is.

A válaszom megjelenése után azonban kaptam két nagyon érdekes, illetve értékes magánlevelet is, az Új Írás szerkesztőségébe címezve. Az egyik, 1963. november 5-iki dátummal, pecséttel és iktatói számmal ellátva, tehát abszolút hivatalos formában, a Budapesti Orvostudományi Egyetem Röntgenklinikájáról érkezett, amelynek az igazgatója Zsebők Zoltán Kossuth-díjas egyetemi tanár volt. A levelet azért érdemes idézni, mert jól mutatja azt a közhangulatot, amely a támadóim szellemiségét fogadta:

> Kedves Barátunk!
>
> Eddig türelmesen vártuk, milyen fejleményei lesznek még az ún. Fészek könyv ügyének. Kicsit szorongtunk, hogy a nagy hang megfélemlíti majd Beke Albertet.
>
> Ma kézhez vettük az Új Írás legújabb számát és megnyugodva látjuk, hogy miként Toldinak: hogyha nő a veszély, nő a bátorsága.

A levél aláírói úgy vélik, hogy ezek után támogatásra nincs szükség, de mégis nyilván jó érzés tudni, hogy számosan vagyunk, akik baráti buzdítással állunk az oldalán.

Budapest, 1963. nov. 5.
Sokszor szívélyesen üdvözli:
dr. Zsebők Zoltán
Kossuth-díjas egyetemi tanár
Jászsági Istvánné
tudományos munkatárs MTA
Jászsági István
főelőadó, BOTE személyzeti Osztály
dr. Török István
tudományos munkatárs MTA

Ezt a támogató levelet természetesen megköszöntem, és Zsebők Zoltánnal később személyesen is megismerkedtem. Egyik beszélgetésünk után, 1963. december 4-iki keltezéssel levelet kaptam tőle, s azért másolom ide ennek bizonyos részét, mert a hatvanas évekről kortörténeti jellemzést ad, mégpedig egy olyan embertől, aki nem a szellemi élet perifériáján vegetált, hanem egy klinika igazgatójaként működött, s munkásságát a kormány Kossuth-díjjal honorálta, és '48 előtt, még a koalíciós időkben, a Parasztpárt vezetőségi tagja volt.

Tehát a levél jellemzőbb része:

„...Kettőnk beszélgetésének érdemi részét illetően csak azt mondhatom, hogy megszomorodottan látjuk most már mi is, hogy nemcsak a mi területünkön, de szerte az országban eluralkodott, hogy szépen fejezzem ki magam, a klikk szellem. Természetesen mi, nem alaptalanul, úgy érezzük, célszerű volna valami ellen-klikket alakítani. Annál inkább, mert időközönként villámfényként világítja be életünket az efféle csatározás, mint ami Kellér és Beke között lezajlott. Mi nagyon jól látjuk, hogy nem eszmei, hanem elvi ellentétről van szó, már tudniillik, hogy a klikk tagjainak az az elve, hogy a magyar szellemi élet az ő kizárólagos vadászterületük, és ha valaki köreiket zavarja, az ellen rögtön kórusban felhorkannak.

Éppen azért, mert nem értünk egyet a klikkel, a kórussal még akkor sem, ha a kórus valamelyik tagja miniszterhelyettes, akartunk egy kis segítséget nyújtani. Azt akartuk, hogy biztosan tudja, hogy sokan vagyunk, ha szétszórtan is és kevéssé szervezetten, akik Beke álláspontján vagyunk.

Ami Tersánszkyt illeti, elöljáróban annyit, hogy én első eszmélésem óta olvasom a magyar irodalmat, és ennek több mint 40 éve. Őt sohasem tartottam egyébnek, mint egy irodalmi „jópofának". Gyakran szinte úgy tűnt nekem, mintha ő lenne az irodalomban egyes csoportoknak az „Aladárja". Lehet, hogy nagy író, de még nem jutottam el addig, hogy arra rájöttem volna, miért nagy.

Örvendünk, hogy a rádió és még mások is a tisztesség hangján szóltak hozzá a kérdéshez. Az eddigi események arra emlékeztetnek engem, mint mikor valaki tolvajt kiált,, hogy elterelje magáról a figyelmet. Ezek a körmönfont, nem is nagyon burkolt célozgatások tulajdonképpen egy más előjelű fasizmusnak a megnyilvánulásai. Mi a fasizmust akkor sem viseljük el szívesen, ha germán előjele van, akkor sem, ha a cionizmus ideológiájával jelentkezik, sem semmilyen formában, mert szerintünk a börtön, a puskagolyó és a dorong nem érv szellemi vitákban.

Osztom a nézetét, hogy nálunk talán könnyebb úgy ismertté válni, ha valaki körül botrány kerekedik. De ez se szegje kedvét.

Látja, hogy milyen érzékenyen reagáltunk, és ha nem lenne millió dolgunk, túlmennénk a baráti levélíráson. Nem tudom azonban, használnánk-e vele éppen Beke dr.-nak, ha mi most akár a szerkesztőségnek, akár másnak megírnánk a véleményünket, azt, hogy Kellér a maga helyén végezhet hasznos munkát, de túlzás igényelnie a magyar szépprózа mesterének rangját. Hasonló túlzás volt a másik Kellér halála kapcsán véghezvitt hallelujázás, hiszen a Zöld gyep, zöld asztal című korszakalkotó mű szerzője életének nagyobb részét a címként használt két helyen töltötte el, s ezen semmit sem változtat a Beőthy Lászlóról írt, hogy ne mondjam költött regény.

Még hosszan fejtegethetném nézeteinket, most azonban csak annyit, hogy a kiváltott reakció mutatja, hogy helyes úton jár, s ebben a tudatban a mi levelünk is megerősítheti. Ha úgy érzi, hogy időnként céltalan, vagy látszólag reménytelen, amit csinál, gondoljon azokra a magyarokra, akik még talán rosszabb körülmények között is, helytálltak Szenczi Molnártól Berzsenyiig.

Sok szeretettel üdvözöljük:

Zsebők Zoltán

A másik levelet 1963. szeptember 11-iki dátummal Veres Pétertől kaptam, akivel már korábban személyes kapcsolatban álltam, és a következőket írta:

Kedves Öcsém!

Tegnap jöttem haza vidékről és pár nap múlva Finnországba kell menni /ha a himlőoltás engedi/ így a találkozást halasszuk azutánra.

Olvastam a cikkedet, a részben az ellened írott glosszaféléket is. Ki kell bírni. De óvakodni kell a provokáló hangszereléstől, még ha leközölnék is. Csak nagyobb tudással és ezerszerte erősebb becsületességgel lehet itt valamire menni. Lásd Illyés és Németh L. dolgát: velük szemben már letették a fegyvert. Velem szemben sohasem teszik le... Legalábbis míg élek.

Egyébként a te cikked szúrópróbának jó volt: most már tudod, ha eddig nem tudtad volna, hogy miről nem lehet Magyarországon beszélni. És azt is megérted, hogy miért van nekem más véleményem a '67-es korszakról és Gyulai Pálékról, mint az itteni hivatalosoknak, akadémikusoknak és irodalomtörténészeknek.

No, a találkozóra majd térjünk vissza. Addig is türelemmel élj. Súly alatt nő a pálma, ha az igazi pálma...

Üdv:

Veres Péter

Egy másik levélben is visszatért még Veres Péter a „Kellér-ügyre", de ezt már közzétettem a *Szemben a széllel* című könyvemben. A Kádár-korszak művelődéspolitikájáról alkotott véleményét pedig megjelentettem ugyanebben a könyvemben a „*...megdögleni lehet, de rongyembernek lenni nem lehet*" című fejezetben.

Két év múlva, vagyis 1965-ben újabb támadást vontam magamra, mégpedig a *Népszabadság* részéről. Egy hosszabb irodalomelméleti tanulmányt közöltem ugyanis a Valóság című folyóiratban ezzel a címmel: *Az irodalmi tudat fejlődése vagy az új objektivációja?* Ebben az írásomban egy általam hitelesnek tartott irodalomtörténeti szintézis alapelveit fejtettem ki, s ennek rontott neki a Párt lapja. Mégpedig oly módon, hogy nem egy valakivel íratott cikket ellenem, hanem maga a szerkesztőség bunkózott le a vasárnaponként megjelenő *Közbeszólás* című rovatában. Ez tehát azt jelentette, hogy a szerkesztőségi cikk a Párt hivatalos álláspontját képviselte, amellyel szemben nem védekezhettem. Ezek után aztán mások is ellenem fordultak, hiszen hivatalosan deklarálva lett, hogy eretnek nézeteket vallok.

Nem sokkal ez után pedig sajtópert indított ellenem az Élet és Irodalom főszerkesztő helyettese egy olyan cikkem miatt, amely a Miskolcon megjelenő *Napjaink* című irodalmi újságban jelent meg. Tehát nem külföldi emigráns lapban publikáltam, hanem egy hivatalos itthoniban. Csakhogy ezt tudtom és engedélyem nélkül felolvasták a Szabad Európa rádióban is, sőt egy Münchenben megjelenő folyóirat is átvette, s engem dicsérő kommentárokkal bőven kiegészítve közölte. Ennek következtében a politikailag éber főszerkesztő helyettes olyan címen jelentett fel a bíróságon, hogy „rendszerünk ellenségei" bunkónak használják fel Beke cikkét, és hát ez – szerinte – büntetendő cselekmény. A per folyamán először az illető mint magánvádló lépett fel ellenem, de aztán ezt a szerepet átvette tőle az ügyész, aki már az államot képviselte, tehát a vád magasabb szintre emelkedett.

Én azzal védekeztem, hogy semmi közöm sincs sem a Szabad Európához, sem a müncheni újsághoz, hiszen itthon publikáltam. És különben is: köztudott tény, hogy mind a müncheni rádió, mind az ottani emigráns újság rendszeresen felhasználja „rendszerünk támadására" Marxot, Engelst, sőt Lenint is. S az ügyvédem is, és magam is, úgy láttuk, hogy a bíró hajlandóságot mutatott érvelésünk elfogadására. Ekkor azonban az ügyész kijelentette, hogy neki erről a perről jelentést kell tennie a főnökének. Ámde a bíró is kijelentette ugyanezt, így hát a per több tárgyalást is megért, míg végre valamiféle olyan ítélettel zárult, hogy pontosan ma már nem is emlékszem a velejére.

De hogy a lényegre is rátérjek: abban a bizonyos miskolci cikkemben, ami miatt az egész kutyakomédia kirobbant, arról írtam, hogy Magyarországon a kritikusok nem írhatják meg szabadon a véleményüket, mert a szerkesztők

olyan szigorú cenzúrát gyakorolnak, hogy az lehetetlenné teszi a kritikusok szabad véleménynyilvánítását. Tulajdonképpen csak a Párt véleményét szajkózhatják, s nem a saját álláspontjukat képviselhetik. Hát ezt a nézetemet fejtettem ki, és a miskolci lap szerkesztőjének volt annyi bátorsága, hogy ezt megjelentette. A ninivei hatalmaknak azonban ez nagyon-nagyon nem tetszett, s ezért indult ellenem a sajtóper.

Az ellenem indított meglehetősen sok támadás közül azonban meg kell még emlékeznem a Latinovits-ügyről is. Itt arról volt szó, hogy Latinovitscsal még Debrecenben ismerkedtem meg, s hamarosan nagyon jó barátok lettünk. Én semmiféle kapcsolatban nem voltam a színházi világgal, s neki nagyon jólesett, hogy volt valaki, akinek fenntartások nélkül őszintén elmondhatta gondjait-bajait, a legbizalmasabb problémáit is. Nem kellett attól tartania, hogy visszaélek a bizalmával, hiszen még ha akartam volna, sem tehettem ezt, mert a színházi kapcsolatait nem ismertem. Aztán ő Debrecenből Miskolcra került, és a barátságunk levelezésben folytatódott. Harminchét hosszú levelet kaptam tőle, amelyeket sok-sok évvel halála után, 1996-ban, *Magasból a mélybe* címmel külön kötetben is kiadtam.

Ez a barátságunk aztán, az ő Miskolcról való elkerülése után, részben személyi, részben ízlésbeli okok miatt teljesen megszakadt. Mindezt hosszan és részletesen megírtam már egyrészt a *Szemben a széllel*, másrészt az említett levelezés kötetben. Barátságunk megszakadásának tulajdonképpeni oka az volt, hogy egyáltalán nem lelkesedtem az ő úgynevezett művészetéért. Akadtak, akik őt valóságos zseninek kiáltották ki, s ezt én ezt egyszerűen nevetségesnek tartottam már akkoriban is, és ma is. Mert az esztétikában megkülönböztetünk primer és szekundér művészetet. Primer művész az, aki a művet létrehozza, és szekundér művész az, aki azt előadja. Az előadóművészet tipikusan szekundér művészet. S mivel a színészet ez utóbbi csoportba tartozik, ezért sem a világ legnagyobb karmestere, sem a földkerekség legkiválóbb színésze nem lehet zseni. Hiszen az általuk előadott műveket nem ők alkották meg, hanem csak előadják.

Na és másodszor: a színész emberteremtő művész, és mennél szélesebb skálán játszik, vagyis mennél többféle embert tud ábrázolni, megjeleníteni, annál nagyobb színész. Latinovits azonban rendkívül egyhúrú művész volt: nem ő alakult át, lényegült át a különféle embertípusokba, hanem mindig azokat formálta saját magára. Ez pedig tulajdonképpen nem művészet. Latinovits rendkívül exhibicionista, magamutogató ember volt, és ráadásul a pszichikus-mániákus depresszióban szenvedett. „Szeretném magam megmutatni, hogy látva lássanak..." – írta Ady önmagáról, s ugyanezt elmondhatta volna Latinovits is.

Én már a miskolci évei alatt sem voltam elragadtatva Latinovits alakításaitól, később pedig egyre kevésbé. És elkövettem azt a „megbocsájthatatlan" bűnt, hogy ezt a véleményemet több helyen meg is írtam már Latinovits életében. Tehát nem a halála után, hanem még az életében! Személyesen is sokat beszélgettem vele erről, és leveleztünk is a témáról. És ami meglepő: normális állapotában ő maga is elismerte igazamat (ezt a levelei bizonyítják). De aztán a rajongói annyira elkapatták, hogy később már nem lehetett vele ilyesmiről beszélgetni, sőt elvárta, hogy hódolattal nézzem elviselhetetlenül modoros produkcióit. Erre viszont én képtelen voltam, és a versmondásait sem bírtam elviselni. (A lemezét ma sem bírom meghallgatni.)

A mondottak miatt aztán a Latinovits-rajongók alaposan nekem estek: az egyik újságíró rajongója például szó szerint leírta rólam, hogy bolond, azaz beteg vagyok, akit orvoshoz kell küldeni. Mindenféle becsmérlések jelentek meg rólam ezzel kapcsolatban, de mindezek engem fikarcnyit sem érdekeltek, mert annyira biztos voltam, és vagyok ma is az igazamban, hogy ebből engem senki nem tud kimozdítani.

A diákjaim, azaz tanítványaim közül azonban akadtak, akik olvasták ezeket a cikkeket, s velük szívesen beszélgettem a témáról. Mert hiszen mindeközben továbbra is tanítottam.

Hatvan éves koromban azonban, amikor középiskolai tanárként nyugdíjba mentem, meghívtak az akkor megalakult Károli Gáspár Református Egyetem bölcsészkarának magyar irodalomtörténeti tanszékére. A XIX. század II. felének irodalomtörténetét adtam elő, de emellett speciális kollégiumot tartottam két féléven keresztül Adyról, aztán a romantika és realizmus témaköréről, valamint Gyulai Pálról is. Kellemes emlékeim vannak azokról az évekről, mert értelmes fiatalokat taníthattam, és még ma is vannak az ottani tanítványaim közül többen is, akik – mondhatni – rendszeres kapcsolatot tartanak velem, és barátaim lettek. S ráadásul, jóval túl a hatvanon, nem önmagam miatt, hanem az egyetem, illetve a bölcsészkar akkreditálása érdekében még a „PhD." tudományos fokozatot is megszereztem, amire pedig nekem személy szerint semmi szükségem nem lett volna.

A Károli Egyetemen töltött évek után azonban még mindig nem lettem nyugdíjas, mert hamarosan meghívtak – ez az első Orbán-kormány idején történt – a Környezetvédelmi Minisztériumba főosztályvezetőnek. Soha életemben nem vágytam ilyen hivatali karrierre, ámde a meghívás olyan formában történt, hogy nem mondhattam ellent. A munkatársaimmal nagyon jó, sőt túlzás nélkül mondhatom, hogy kellemes kapcsolatom volt. Két évig voltam ott, és az Orbán-kormány idejének lejárta után az én megbízatásom ideje is véget ért, és akkor, vagyis hetven évesen lettem hivatalosan is nyugdíjas.

Irodalomtörténészi tevékenységem azonban ekkortól teljes intenzitással folytatódott.

Néha eltűnődöm azon, vajon hogyan alakult volna az életem, ha – feltéve, de meg nem engedve – az egyetem elvégzése után rögtön bent maradhattam volna az egyetemen. És most azt kell mondanom: nagy szerencsém, hogy nem maradtam bent. Ugyanis mi történt volna, ha ott maradok? Valószínűleg írtam volna néhány marxista szellemű könyvet, mert hiszen mást nem írhattam volna, amelyek miatt most szégyenkeznem kellene. De nem hiszem, hogy ott hosszasabban megtűrtek volna, mert – önmagamat ismerve – nem tudtam volna mindazt a sok-sok bornírtságot lenyelni, amelyeket pedig egy egyetemi oktatónak tudomásul kellett vennie, s éppen ezért vagy gyorsan kirúgtak volna, vagy pedig az örökös vitáim miatt több infarktus után visszaadom lelkem a teremtőnek.

Anyagi szempontból nem jártam rosszabbul, hogy középiskolában tanítottam, és nem egyetemen, hiszen az egyetemi oktatókat olyan megalázó fizetésekkel „honorálták", hogy az ott tanítók szégyellték elmondani egy-egy társaságban, mennyi a „fizetésük". Mert nem fizetés volt az, hanem éhbér.

A rendszerváltoztatás után azonban a Mundus Magyar Egyetemi Kiadónál, majd leginkább a Szenczi Molnár Társaságnál, mint kiadónál, bőven kárpótolva érezhettem magam, hiszen a munkáim akadály nélkül megjelenhettek. Hálás is vagyok érte, főként a Szenczi Molnár Kiadónak, hiszen a legfontosabbnak érzett mondandóimat mégiscsak elmondhattam, méghozzá abban az esetben is, amikor a kiadó vezetője, Szíj Rezső nem értett velem egyet. Hogy Berzsenyit idézzem: „Kegyes istenemtől kérhetek-e többet?" Jobb körülmények között alighanem többet publikálok. Gyulai Pálról például bizonyára megírtam volna azt a nagy összefoglaló monográfiát, amelyre évtizedek (!) óta készülök, hiszen tengernyi anyagom van együtt a témához, mégpedig rendezett állapotban, és mégis hajlamos vagyok azt hinni, hogy nem lesz az egészből semmi, mert mindig más és más témát érzek fontosabbnak megírni. Tanulmányok formájában viszont elkészítettem Gyulai esztétikájának legfontosabb fejezeteit, s ezek a *Kételkedés művészete* című kötetemben is benne vannak. Továbbá külön könyvként megjelent *Hatalom és szerep* címen a tervezett nagy monográfiának egy önálló fejezete, amelyben Gyulait, az embert mutatom be.

Karriert nem csináltam, hiszen semmiféle potentát nem lettem. Ennek viszont megvan az a nagy előnye, hogy nem kell tekintettel lennem semmire és senkire. Valóban azt írhatom, amit őszintén gondolok. És megvan az a nagyon nagy szerencsém, hogy a feleségemmel, aki magyar-német szakos tanárnő, mindent meg tudok beszélni, hiszen az értékrendszerünk tökéletesen azonos. És ráadásul az élet Urától megkaptam azt a nagy örömöt is, hogy

közvetlen közelről figyelhetem unokáim szellemi fejlődését és kibontakozását. Nem érdemes az úgynevezett „sikeres" embereket irigyelni, mert igaza van Komlós Aladárnak: „A karriernek ára van." S tegyük hozzá: nagyon nagy ára: néha a teljes önmegtagadást kívánja. Ezért mondtam számvetésem elején, hogy igaza van Leibnitznek: nincs abszolút rossz a világon, mert idővel minden rossz jóra fordul. Csak ki kell várni azt a bizonyos időt! Ha sokáig él az ember, akkor még mindig remélhet. S ahogy a latin mondja: Dum spiro, spero. Vagyis: amíg élek, remélek. Nyolcvan év a mai korban nem olyan nagyon nagy idő. Még lehet tíz, vagy szerencsés esetben talán még több évem is. (Az egyik közeli rokonom százöt évet élt, mégpedig egészségesen és aktívan!) Talán néhány tervemet még én is megvalósíthatom.

Egykori támadóim között, akikben bőven volt érszem, olyan is akadt, aki – és ezt 1963-ban az Új Írásban meg is írta – szeretett volna rám csapni, kiirtani, mert – mint fogalmazott – „Egyik Beke után jön a másik Beke, s úgy elszaporodik ez a fajta, mint a rinocerosz az Ionescu darabban." Az ellenfeleim, sőt ellenségeim tehát nem kíméltek, mert tudták, hogy veszélytelenül üthetnek rajtam. Engem azonban ezek a támadások soha nem izgattak, mert ugyanazt az életelvet vallom, amit Gyulai Pál: „Magammal akarok békében élni, s nem másokkal."

Eszményeim és példaképeim mindig csak a legnagyobbak voltak. Nagyon bennem ragadt Adynak az a mondása, hogy „Azért nem érdemes verset írni, hogy az emberből Kiss József legyen." Pedig hát abban az időben, amikor Ady ezt írta, *A Hét* főszerkesztője nem akárki volt. De Ady tudta, hogy mi az igazi értékrend, és ahhoz tartotta magát. Irodalomtörténészeink közül is mindig csodálkoztam azokon, akik képesek voltak az életüket olyan filológiai bogarászásokra fecsérelni, amelyekért megszületni sem érdemes. Ezért lett a mesterem Földessy Gyula, Komlós Aladár és főként Barta János, akik nemcsak becsületesek voltak, hanem mindig az igazán lényegest nézték. Ma is gyakran gondolok arra, ha egyik vagy másik témámon dolgozom, hogy vajon mit szólna hozzá „az öreg Barta"? Vagy mit szólna hozzá Komlós?

Az életünket nem szabad elpocsékolni, hanem csak az igazán fontos dolgokkal kell foglalkoznunk. Ha nem is vagyunk olyan bölcsek, mint Thomas Mann, de néhány gondolatunk azért mindnyájunknak van, és arra születtünk, hogy ne úgy hagyjuk itt magunk után a világot, ahogyan találtuk, hanem egy kicsit jobbítsunk rajta. S hogy aztán ez sikerült-e, vagy sem, majd eldönti az utókor, ha egyáltalán kíváncsi lesz ránk. Az én gondolataim azonban az uralkodó marxista szemlélet szempontjából mindig eretnekek voltak: soha nem tudtam elfogadni a kommunisták hazudozásait, embertelen politikájukat és a magyarságtól idegen viselkedésüket. Csodálkoztam azokon, akik pusztán érvényesülési vágyuk kiélése miatt, egyéni karrierizmusuk végett bele tudtak

simulni a hazudozásokba és így magas pozíciókat foglalhattak el. Tehát a legaljasabb eszközemberekké süllyedtek. Nekem mindig és mindenről más véleményem volt: ezért kellett várnom a Gyulai Pálról szóló munkám egyik fejezetének könyvként való megjelentetésével harmincnégy évet, s ezért nem mondhattam el a véleményemet korábban sem Mikszáthról, sem Illyés Gyuláról, sem sok mindenki másról. Adyról is csak a rendszerváltoztatás után tudtam a különvéleményemet kifejteni, és emiatt vontam magamra sokak nehezteléséét Máraival kapcsolatban is, akiről különben két könyvet is írtam.

Egyetlen igazán nagyobb munkát tervezek még: a magyarországi magyar irodalom történetét szeretném megírni 1945-től a rendszerváltoztatásig. Meggyőződésem szerint ez az időszak: a behódolt velszi bárdok kora. Alig van néhány olyan író a jelzett időszakban, aki ne adta volna be a derekát a kegyetlen kommunista diktatúrának. Van, aki kisebb, van, aki nagyobb mértékben, de lényegében szinte mindenki lefeküdt a hatalomnak, és ezt könyörtelenül meg kell írni, mert ezzel tartozunk az utánunk jövő nemzedékeknek. Szinte egyetlen olyan írónk sincs 1945 és 1990 között, aki teljesen „tiszta és hófehér" maradt volna. Talán csak az olyanok maradtak abszolút becsületesek, mint Hamvas Béla, Várkonyi Nándor, Julow Viktor és néhány hozzájuk hasonló, akik azonban éppen ezért az irodalom, vagy az irodalomtörténet-írás perifériáján éltek. Tehát ne legyenek illúzióink.

Természetesen most, nyolcvanéves koromban, ha számvetést csinálok magammal, be kell látnom, hogy nem várhattam elismerést attól a kommunista hatalomtól, amellyel mereven szemben álltam. És ezt a rendőrség is tudta rólam, hiszen Filep Tibornak *A politikai rendőrség Hajdú-Biharban 1957–1989* című könyvének I. kötetében, a 227. oldalon olvasom, hogy 1959-ben, október 20-án a Foglalkoztatási tervben bizonyos Garay András százados, tartótiszt, ezt írta rólam a beszervezett ügynöknek: „Dr. Beke Albert 25 éves, az egyetemi könyvtár dolgozója, debreceni lakos. 1958-ban tagja volt a Hosszú fdn. csoportosulásnak, a jugoszláv szocializmus híve. Jelenleg is fejt ki népidemokrácia-ellenes tevékenységet, főleg ellenséges kijelentésein és megjegyzésein keresztül.

Az ellenőrzés során az ügynöknek meg kell állapítani, hogy dr. Beke Albert milyen kapcsolatot tart fenn a volt Hosszú fdn. ügy. tagjaival, a kapcsolat milyen jellegű volt, keresik-e egymással a találkozás lehetőségét. Jelenleg milyen ellenséges tevékenységet fejt ki. Ellenséges kijelentéseit kik előtt hangoztatja, s azok hogyan reagálnak erre.

...Az ügynök keresse dr. Bekével a találkozás lehetőségét, keresse fel a könyvtárban és francia irodalomtörténeti munkák után érdeklődjön tőle... Egy másik adandó alkalommal politikai témájú kérdéseket is kezdeményezhet, természetesen a megfelelő óvatosság betartása mellett. Ez lehetővé fog válni,

mivel dr. Beke könnyen barátkozó, aktív politizáló személy. E második beszélgetéstől tegye függővé dr. Bekével kialakítandó viszonyt. A beszélgetéseket úgy irányítsa, hogy dr. Beke saját magáról is, kapcsolatairól és meggyőződéséről is beszéljen."

Filep Tibor könyvét olvasva máshol is találkoztam Garay András tartótiszt rám vonatkozó, s az ügynöknek adott utasításaival. És ezek alapján azt kell hinnem, hogy a rendőrség engem valamiféle fontos célszemélynek tartott. Holott én az égvilágon semmi komoly dolgot nem csináltam a rendszer ellen, csupán nem tettem lakatot a számra. Barátaimmal minden szerda este találkozgattunk az Aranybika szálloda sarki éttermében és ott felszabadultan beszélgettünk sok mindenről, ahogyan a fiatalok között szokásos. Nagyokat röhögtünk és élvezettel hallgattuk a híres Magyari-cigányzenekar játékát. Gyuszi bácsi, a prímás, akinek ősei már száz éve egyfolytában muzsikáltak a Bikában, nekünk mindig eljátszotta a *Kállai kettős*t és a *Széki muzsiká*t. Ez az asztaltársaságunk öt éven át létezett, vagyis amíg 1962 nyarán el nem jöttem Debrecenből. Ilyenkor, persze, politizáltunk is, de hogy kifejezetten szidtuk-e a rendszert, vagy nem, erre már nem emlékszem.

Az viszont holtbiztos, hogy nem voltam tagja annak a bizonyos Hosszú fedőnevű csoportosulásnak, sőt soha nem is hallottam róla. Ha tagja lettem volna ennek a szervezetnek, akkor most elhenceghetnék vele. S ugyanígy nem voltam híve a „jugoszláv szocializmusnak" sem. Sok-sok évtized után Filep Tibor könyvében mindezeket most a legnagyobb megdöbbenéssel olvastam, és ezek után csodálkozom, hogy a rendőrség nem tartóztatott le. Talán a besúgóm hazudozta ezeket rólam csupán azért, hogy bizonyítsa a saját éberségét. Lehet.

Az, persze, igaz lehetett, hogy „ellenséges kijelentéseket és megjegyzéseket" tettem a rendszerre, hiszen a bátyámat 21. évében az ÁVO, Pesten, az Andrássy-út 60-ban, 1949 februárjában meggyilkolta, s erre tulajdonképpen az édesanyám élete is ráment. Mindezt azonban *A halál nem alibi* című könyvemben már részletesen megírtam, tehát itt most nem ismétlem magamat.

A fentieket csupán azért írtam, hogy érzékeltessem: miért nem lehettem én egyetemi oktató és miért kellett örülnöm, hogy legalább az Egyetemi Könyvtárba bekerülhettem. A politikai magatartásommal alapvető bajok voltak, s a káderlapom bizonyára nagyon rossz lehetett.

De semmit nem bánok meg, mert akkor önmagamat kellene megtagadnom. Képtelen voltam a megalkuvásra, és semmiféle hajlandóságom nincs rá ma sem. Tényleg másként gondolkodó vagyok, a szó legigazibb értelmében. Kedvezőbb politikai légkörben nyilván többet produkáltam volna, „de hát így is jó", hogy Mikszáthtal fejezzem be ezt a magammal való számvetésemet.

Budapest, 2014. február

LAKÁJOK ÉS HULLÓ CSILLAGOK

Próza és kritika 1956 és 2000 között

Végre elérkezett az ideje annak, hogy ne hazudjuk nagy íróknak se a kommunista korszak kurzus lovagjait, se pedig a mai úgynevezett posztmoderneket.

Az értékelés alapelvei

Az elmúlt évtizedekben, vagy a kádári diktatúra nyomasztó korszakában, s persze a Rákosi idejében is, ha egy marxista kritikus nagyon meg akart dicsérni valamely regényt vagy novellát, akkor mindenekelőtt és legfőképpen azt írta róla, hogy hitelesen ábrázolja a társadalmat, az osztályharcot, és a marxizmus szempontjából mutatja be a társadalmi, illetve a történelmi folyamatokat. Aztán nagyon nagy dicséretként azt is szokás volt hangsúlyozni, hogy a szerző kemény kritikát mond a kor uralkodó osztályáról. S mindezt természetesen a marxizmusnak, mint „legfejlettebb" tudományos szemléletnek az alapján teszi.

Ennek a merőben hazug irodalmi szemléletnek az alapján tömegével keletkeztek aztán azok az írói álnagyságok, akikre ma már a kutya sem emlékszik. Éppen ezért említek közülük néhányat: Hidas Antal, Illés Béla, Gergely Sándor, Rideg Sándor, Madarász Emil, Keszi Imre, Mesterházi Lajos, Urbán Ernő, Dobozy Imre, Garai Gábor, Héra Zoltán, Györe Imre, Szilvási Lajos, Berkesi András, Gyurkó László, Barabás Tibor, Hollós Korvin Lajos, Földeák János, Kovai Lőrinc, Nádass József stb.

Ezeket a szerzőket nagy íróknak deklarálták. És mi lett az életművükkel mára? Megvetés tárgyaivá váltak, mert immár nyíltan meg lehet róluk mondani, amit mindig is mindenki tudott: egy gyilkos, embertelen politikai rendszernek voltak az eszközemberei. Velük kapcsolatban teljes joggal beszélhetünk írástudók árulásáról. Mert hová tűntek egykori „híres" műveik? Hogyan ment veszendőbe egész életművük? Hol van a tavalyi hó? Nincs szomorúbb írói sors, mint hulló csillagnak lenni. Ki veszi kezébe ma Illés Béla műveit? Aki pedig élő klasszikusnak számított! Lehet-e valakit akár börtönbüntetéssel is arra kényszeríteni, hogy Mesterházit vagy Gyurkó Lászlót olvasson?

A hamis marxista értékelés

Tehát a lényeg az volt, hogy az író hitelesen ábrázolja vagy bírálja azt a kort és annak a kornak az uralkodó osztályát, amelyről a regénye vagy drámája szól. S közben senki nem gondolt arra, hogy ezek a szempontok egyáltalán nem alkalmasak arra, hogy megítélhessünk egy irodalmi alkotást, tehát egy művészi terméket. Mert azt, hogy egy mű hitelesen mutassa be a kort, amelyről szól: számon kérhetjük valamely történettudományi vagy szociográfiai műtől, de elsődlegesen semmiképpen nem az irodalmi alkotástól, vagyis egy művészi teljesítménytől. Természetesnek tartjuk ugyanis, hogy nem lehet művészi alkotásnak nevezni azt a művet, amely minden szociális problémával való telítettsége mellett nem ér el esztétikai gyönyörködtetést, vagyis amelyben az irodalmi érték nem az esztétikai hatásban valósul, illetve nyilvánul meg. Ha egy író például politizál, akkor politikai céljainak előmozdítására felhasználhatja a szépirodalmi műveit is, de csak annyira, hogy az ne az esztétikai hatás rovására történjen.

Vegyünk egy példát: Csurka István például szépíróként is mindig politizált, nemcsak a publicisztikájában, hanem a novelláiban és a drámáiban is. De nála ez mindig a művészi célnak az uralma alatt történt, annak alárendelve, és így gyakran nagyobb teret engedve a társadalmi bírálatnak is. Csurka szépírói műveiben nehéz meghúzni a határvonalat, hogy mennyi bennük a tiszta politika, hiszen igen gyakran a nem tisztán politikai jelenetekben is elárulja a politikai állásfoglalását. Csakhogy – és ez a lényeg! – az esztétikai célt mindig össze tudta olvasztani a politikai vagy társadalmi állásfoglalással. Csurka novelláiban sok mindenről szó esik: természettudományról, társadalomtudományról, vallásról, politikáról, lóversenyről, és még számos esztétikán kívüli elemről. Ámde a műveiben mindezek művészien hatnak, mert ez a sokféle elem befejezett egészet alkot, anélkül hogy a végső esztétikai hatást helyettesítenék. S Csurka ebben kétségkívül helyes úton járt, mert egy novellában, regényben vagy drámában annyi szó eshet politikáról, jogról, zenéről, festészetről, vagy akár matematikáról is (lásd pl. Németh László Két Bolyai-ját!), amennyit az író éppen akar, de egy szépirodalmi alkotás nem lehet sem szociológiai, sem matematikai értekezés. Azaz: a regénynek vagy novellának, mint művészeti produkciónak, mint esztétikai alkotásnak, végül is esztétikai hatást kell elérnie, s az összes benne felhalmozott életanyagnak esztétikai hatásformákat kell sugároznia. Hogy mekkora adagot visel el idegen elemekből a regény vagy novella, végül is az író tehetségétől függ, amellyel az író azokat, mint olyanokat, a műalkotás légkörében fel tudja oldani. Csurka Istvánt, Bárány Tamást, Szakonyi Károlyt, Cseres Tibort, Hernádi Gyulát, Jókai Annát, Kolozsvári Grandpierre Emilt, Galgóczi Erzsébetet, vagy a

régebbiek közül Márai Sándort, Sarkadi Imrét, Németh Lászlót, Remenyik Zsigmondot, Tersánszky Józsi Jenőt éppen azért tartjuk jó íróknak, mert elegendő tehetségük volt ahhoz, hogy minden mondanivalójukat egy egységes esztétikai hatásba olvasszák és azon keresztül sugároztassák az olvasónak.

Az esztétikai hatás fogalma

Hangsúlyozni kívánjuk, hogy egy műalkotást, vagyis egy művészeti terméket csak és kizárólag művészi szempontok alapján lehet megítélni. Egy cipőről is, hogy jó-e vagy nem, csak és kizárólag a cipész szakma szempontjából mondhatunk ítéletet. S ugyanígy vagyunk minden más termékkel is.

Az előbb említett írókat nem azért tartjuk jó íróknak, mert hitelesen ábrázolják azt a kort, amelyben műveik cselekményei játszódnak, hanem azért, mert a műalkotásaik az esztétikai hatásformáknak olyan gazdagságát és változatosságát valósítják meg, amelyre csak az igazán jó írók képesek.

Mit értünk ezen konkrétan?

Abból kell kiindulnunk, hogy a művészetben, tehát minden irodalmi műben is, a fő cél: az esztétikai hatás, illetve az esztétikai hatásformák sokaságának és változatosságának felkeltése. S ebből következik, hogy a kritikának is esztétikainak kell lennie. Ez azonban nem azonos a l'art pour l'art-al, hiszen az esztétikai hatás egyáltalán nem azonos a puszta gyönyörködtetéssel, tudniillik az esztétikai hatás létrejöttének egyik feltétele a valóság illúziójának felkeltése.

De mit értünk az esztétikai hatás fogalmán?

Ezt a fogalmat abból az alkotás-lélektani tényből kell származtatnunk, hogy minden írói élmény két részből áll: részben egy szemléleti vetületből, azaz tárgyi részből, s ez válik a születendő műalkotás tartalmává, részben pedig az ezzel szorosan összefonódó indulati vetületből, illetve részből. Mármost az esztétikai hatás ennek az indulati vetületnek – nem azt mondom, hogy a reprodukálása, de majdnem az. Mindenesetre érzelemkeltő, emocionális jellegű hatás: olyan, amely a szép érzetét kelti az emberben s voltaképpen az írói élmény indulati részének az újra felidézett formájához hasonlít – de csak hasonlít ahhoz, annak ellenére, hogy bár nyilvánvaló: a műalkotás alapszintje

érzelmi jellegű, bizonyos érzelmi mélyrehatásnak kell lennie még a leghidegebbnek érződő műben is.

De a jellegzetes esztétikai hatás nem oldódik fel teljesen az érzelmi hatásban, hiszen vannak sajátos és jellemző esztétikai érzelmek, amelyek a műalkotás felfogásában nyilvánulnak meg, tehát nem életbeli érzelmek, hanem a mű esztétikai minőségéből, alkatából, a művészi elemekből sugároznak elő. A műélvezet folyamata során tehát mint élő embereket is kell, hogy érzelmi hatások érjenek, de mint műélvezőkben erre ráépül egy másik, érzelmi, de esztétikumból fakadó érzelmi réteg. S az esztétikai hatás már csak azért sem lehet teljesen azonos az írói élmény indulati vetületével, mert ez utóbbit az újra felidézés közben a befogadó, illetve az olvasó tudata szűri, alakítja, s bizonyos fokig módosítja is.

Esztétikai hatásformák

Az esztétikai hatásformák viszont az egyes érzelmeknek a minőségei, s ezek lényegében a következők: szatirikus, komikus, humoros, tragikus, naiv, patetikus vagy fenséges, idilli, bájos, részvétlen, vagy ridegen prózai – vagy ha tetszik – nulla fokú érzelmi állásfoglalás, romantikus pátosz, kiábrándult érzelmes, ironikus, groteszk, rút, torz és borzongató.

Az elmúlt negyvenöt év fentebb felsorolt íróit figyelmesen olvasva azt tapasztaljuk, hogy ezeknek az esztétikai hatásformáknak szinte mindegyikét megvalósították, illetve ábrázolták. Ismerik az életet és az embereket, sokszor meglepnek bennünket azzal, hogy milyen biztonsággal járnak a világban, mennyire átlátják a különféle embertípusokat, gondolkodásukat, érzésük világát, reakciójukat, a különféle benyomásokat; magaviseletüket különféle indulatok hatása alatt, beszédmódjukat különféle körülmények között. Ebben még több változatosságot látunk náluk, mint az élet különböző köreiben élő alakok sokaságánál.

De az epikus művek esztétikai hatásai kibontakozhatnak, illetve megnyilvánulhatnak a jellemekben, a környezet rajzában, a jelenetekben, az események írói beállításában és a helyzetek felépítésében. Ismeretes, hogy az esztétikában meg szoktunk különböztetni úgynevezett könnyű és nehéz szépséget. Ha Galgóczinak, Bárány Tamásnak, Cseres Tibornak, de említhetjük Hernádit, Szakonyit, Csurkát is; egyszóval, ha ezeknek a műveit olvassuk, akkor nyilvánvalóvá válik, hogy ők elsősorban a nehéz szépségekhez vonzódnak. S ráadásul a plasztikus képzelet ritka adományát kapták meg jó sorsuktól, éspedig olyan bőséggel, mint kevesen mások. Alakjaiknak majdnem mindegyike

kap egy-két olyan vonást, amely megkülönbözteti minden mástól, vagy legalább egy-két jelzőt, amely lényének egyediséget ad.

Az egyénítés eszközei

A fenti tulajdonságokban nagy mesterek ezek az írók! Ez azt jelenti, hogy nem elemzik az alakjaikat, mert nincs szükségük rá, hogy megmagyarázzák őket. Egyszerűen elénk állítják, ahogyan belső látásukkal látják: szemléltetően és felismerhetően. Rendkívüli érzékük van az emberi jelenségek, a jellemek és sorsok, a magatartások, az életben elfoglalt helyzetek, az egymás közötti kapcsolatok szemléltetésére. Szereplőik nem légüres térben élő, elvont alakok, hanem mindenki az életben elfoglalt helyén áll: vannak családi, társadalmi és egyéb szociális vonatkozásai más emberekkel. Ez tulajdonképpen ember- és életismeret dolga, már pedig az embert s az ítéletet az említett írók nemcsak kiválóan ismerik, hanem magas művészi szinten tudják ábrázolni is. Ők tisztában vannak a társadalom hierarchikus berendezkedésével, és pontosan látják és láttatják, hogy ki hol áll a társadalom ranglistáján. Meggyőződésünk, hogy ez is az írói nagyságuknak egyik biztos jele. Mert – és ezt nyomatékosan hangsúlyozzuk! – nagy írónak lenni nemcsak tehetség dolga, hanem társadalmi tisztánlátás és jellembeli következetesség is kell hozzá: szükséges, hogy az író jó sáfára legyen a tehetségének. Ezek az írók jól sáfárkodtak, és jól sáfárkodnak ma is a tehetségükkel. Megállapíthatjuk, hogy nemzeti szempontból is mindig jó oldalon álltak: nem voltak a diktatúra eszközemberei, nem váltak a szadista kommunista rendszer magánszorgalmú kutyáivá.

A nemzeti talaj hiánya – író-iparosok

Ennek bizonyítására el kell mondanunk a következőket: szerény képességeiken túlmenően többek között ezért nem nagy író például Konrád György, Kertész Imre, Eörsi István, Esterházy Péter, Spiró György, Kornis Mihály, Petri György, vagy a Thomas Mann-i nagyságrendűnek és világirodalmi jelentőségű írónak felfújt Nádas Péter. Nem arról van szó, mintha ezek az írók tehetségtelen lennének. Nem! A helyzet sokkal komolyabb ennél, és sajnos, tipikusabb is: olyan írók ők, akiknek megvan a maguk módján a szerény tehetségük, de társadalmi és irodalompolitikai szerepük és hatásuk jóval túlnőtt tehetségük méretein. Ők a mai kor Herczeg Ferencei – ámbár attól tartok, hogy ezzel megsértem a nemzetnek elkötelezett Herczeg Ferenc emlékét. Mögöttük és bennük az SZDSZ privát érdekei húzódnak meg, s ezek a felpuffasztott író-

alakok csak addig fognak luftballonként magasan lebegni, amíg az SZDSZ el nem veszíti a média feletti uralmát.

Mert azt tisztán kell látnunk, illetve tisztában kell vele lennünk, hogy az igazi művészetet termő humusz: mindig az a nemzeti közösség, amelyből a művész, illetve az író származik. S ha egy író ezt a közösséget megtagadja, sőt kifejezetten gyalázza, vagy pedig félénken dugja el az alkotásaiban: akkor vagy hazugul magyar, vagy üzletiesen nemzetközi irodalmat csinál, ámde anélkül, hogy ezzel egy hajszállal is emelné műveinek az értékét. Az ilyen íróknak az irodalma nem egy népnek az esztétikumban megnyilvánuló arculata, hanem ügyeskedő emberek jövedelmező ipara csupán. A mondotakkal kapcsolatban tökéletesen igaza van Márai Sándornak, aki az 1951-es naplójában ezt írja: „Ha egy nemzet elpusztul, az alkotó ember, aki vérével, húsával, anyanyelvével ehhez a nemzethez tartozik, vele pusztul. Az író, a művész, a tudós, aki azt hiszi, külön sorsa van a vad és közömbös világban, hamarosan megtanulja, hogy sorsa egy a haza sorsával. A világ nem választ külön: szerencsés egyéni fordulatok sem változtatnak azon, hogy a szellemi alkotó ember sorsa egy a hazai sorssal." S 1952-ben újra visszatér a naplójában Márai ehhez a témához, és röviden ezt írja: „Nincs író és nincs irodalom, ha nincs mögötte nemzet. Ez nagy megpróbáltatás."

Ha a fenti mondatokat Szabó Dezső, vagy Németh László írta volna, akkor a mai liberálisok kórusban kiáltanák, hogy ez világtól elmaradott populizmus vagy nacionalizmus. No de Márait aztán igazán nem lehet ilyesmivel vádolni, így hát tudomásul kell vennünk, hogy Márai a művész létszférájának az alap problémájára tapintott.

Másfelől viszont az is igaz, hogy természetesen senki nem válik nagy íróvá pusztán csak azért, mert népben és nemzetben gondolkozik, és politikailag a nemzeti oldalon áll. Hiszen ha így lenne, akkor – de ne említsünk neveket, mivelhogy olyan sokan vannak – X-et vagy Y-t nagy írónak kellene tartanunk, holott egyáltalán nem az. Van köztük olyan, aki ugyan „nemzeti nagyság"-nak számít, holott csupán amolyan Lévay József nagyságrendű jelenség. Persze, ezzel nem mondtunk keveset, mert Lévaynak van olyan verse, amely a magyar költészet örök állományába tartozik. Természetesen a *Mikes* című versre gondolunk; – és ha valaki akár csak egyetlenegy olyan verset tud írni, amellyel örökre bírja nevét a magyar költészetbe, akkor az már nagy szó! És az ilyen valaki, ha nem is nagy költő vagy író, de olyan ember, aki jó műveket, vagy hogy egy régi minősítéssel éljünk: „derekas" műveket ír.

Konrád György és társai viszont sikerben, jólétben, pozícióban mindent learathatnak, amit csak az SZDSZ révén és az SZDSZ által irányított médiától kaphatnak – egyelőre. Azt is elérhetik, hogy Amerikában Susan Sonntag például kijelentette Nádas Péterről: Thomas Mann-i nagyságrendű és

világirodalmi jelentőségű író, – olyasmi jelenség ez, mint amikor Herczeg Ferencet Nobel-díjra jelölték. Az SZDSZ által futtatott írók azt is elérhetik, hogy egyetemi professzorok és akadémikusok nyilatkozzanak róluk szuperlatívuszokban. Miért is ne? Hiszen az Akadémián és az egyetemeken nem volt rendszerváltás. És különben is: emlékeznünk kell rá, hogy ki javasolta Nobel-díjra Herczeg Ferencet is? Ki írta meg róla a laudációt? Az akkori idők legnagyobbnak kikiáltott irodalom professzora: Horváth János, aki természetesen akadémikus is volt. S Horváth János részéről ez ugyanolyan politikai szolgálat volt, mint egynémely mai egyetemi tanárnak tárogatózni Konrád, Esterházy, Kornis, Spiró, Petri György, Eörsi István és Nádas Péter írói nagyságáról.

De amíg Horváth János az akkori nemzeti kormánynak tett szolgálatot, addig az előbb említett írók nagyságát zengedezni: pusztán holmi törpévé zsugorodott párt előtti hajlongást jelent, természetesen az önös érdekek szem előtt tartásával. Minket ezeknek az íróknak a magatartása mindig Thomas Mann öregkori nagy regényének, a *Doktor Faustus*nak a főhősére, Adrian Leverkühnre emlékeztet. Ahogyan ő adta el magát az ördögnek, úgy adták el ezek az írók magukat az SZDSZ-nek:

„– Item, elvetemedett szívem megrontott. Adatott nekem a Magasságostól szapora elme és jeles tehetségek, hogy élnék azokkal tisztességben és jóravalóan, bezzeg ám én igencsak éreztem: olyanok az idők, hogy jámbor és józan módon, jóravalósággal nem szerezhető Mű és a művészet nem lehet meg ördögi gyámolítás nélkül és üst alá rakott gyehennatűz nélkül... Mert bezzeg, szerelmetes feleim, megálla a művészet és fölöttébb megnehezedék és ennenmagát csúfolja ki, hogy minden megnehezedék és a szegény emberfia bizony eltévelyedék nagy nyomorúságában, lévén ebben az idők hibásak. Valaki azonban az Ördögöt vendégségbe hívja, hogy ezt meggyőzze és áttöréshez jusson, melynek okából elkárhozik. Mert írva vagyon: Legyetek józanok és virrasszatok! Sokaknak azonban nem adatott ez, hanem ahelyett, hogy bölcsen figyelmeznének, mi szükség e földön, hogy jobb legyen és bölcsen törődnének azon, hogy az emberek között olyan rend teremtessék, amely a szép Műnek újra életalapot adna és tisztes beilleszkedést, az ember kirúg a hámból és megrészegedik a pokol borában: ezek okából odaadja lelkét és ebek harmincadjára jut." (Gáspár Endre fordítása)

Társadalmi tisztánlátás és jellembeli következetesség

Mert ismételjük: nagy írónak lenni nemcsak tehetség dolga, hanem társadalmi tisztánlátás és jellembeli következetesség is kell hozzá. Kell, hogy az író jó sáfára legyen a tehetségnek! És Bárány Tamás, Szakonyi Károly, Cseres Tibor,

Hernádi Gyula, Jókai Anna, Galgóczi Erzsébet, Karinthy Ferenc, Csurka István, Szabó István, Fekete István, Kamondy László, Gyurkovics Tibor, Fekete Gyula jól sáfárkodott a tehetségével. 1956-ról például, a magyarság nagy tragédiájáról, az előbb felsorolt írók soha nem beszéltek gyalázkodóan. De ha már 56 megítéléséről beszélünk, akkor meg kell mondanunk, hogy Jókai Annának az 1976-ban megjelent Napok című regényének szereplői egyértelműen forradalomról beszélnek. Tehát nem népfelkelésről, hanem forradalomról – és azt mondják, hogy „büszkék lehetünk a fiainkra", mert a harc, amelyet a szovjet csapatok ellen vívnak: *Önvédelem*. Jókai Anna tehát 56 mai megítélésének tekintetében megelőzte nemcsak Karinthy Ferenc 1982-ben megjelent *Budapesti ősz*-ét és Szalay Károly 1985-ben kiadott *Párhuzamos viszonyok* című regényét, hanem Pozsgay Imre nagyhírű és nagy port felkavart kijelentését is.

A fentebb említett írók regényeikben és novelláikban pontosan és hitelesen tárják elénk, hogy mit jelentett a kádári korszak úgynevezett „puha" diktatúrája. Nyugodtan ajánlhatjuk, hogy akinek esetleg illúziói lennének a bukott diktatúrával szemben, olvassák el ezeknek az íróknak a műveit. Náluk hitelesebben senki nem mutatta be az elmúlt évtizedeket. Ha személyileg semmit nem tudnánk ezekről az írókról, csupán a műveik alapján próbálnánk magunknak őket elképzelni, akkor is nyilvánvalóvá válna előttünk, hogy sokféle embert ismertek, az életnek nagyon különböző köreiben fordultak meg, jól körülnéztek a világban, és rengeteg fontos mozzanatot halmoztak fel az emlékezetükben. S ez az emlékanyag mindig rendelkezésükre áll, mint ahogy a hangok benne vannak a zongorában, s csak arra várnak, hogy a művész megszólaltassa őket. Mert az írói munka alapja nem csupán a megfigyelés, hanem az emlékezés és az asszociálás. A felsorolt írók elméje zsúfolásig telt emlékekkel, s gyors kapcsoló képességük mindig készenlétbe állította azokat az emlékeket vagy emlékelemeket, amelyekre munka közben éppen szükségük volt. Műveikből nyilvánvalóvá válik, hogy átérezték az emberi indulatok sokféle skáláját, szenvedtek és örültek, kapcsolatba kerültek a társadalom mindenféle rétegével, látták a legkülönbözőbb életeket, megismerték a szeretetet és gyűlöletet, felindulásokat és lecsillapodásokat, tragikus és komikus helyzeteket, egyszóval átélték, amit az ötvenhat előtti és utáni élet eléjük adott. Ezt az anyagot raktározták el lényük tudatalatti rétegeibe, hogy műveikben felidézhessék, és újra teremthessék. Ebben van tehetségük lényege is: hitelesen tudták bemutatni élményanyagukat és megrázó, mondhatni elemi erővel keltették fel olvasóikban a legmélyebb érzéseket.

Az esztétikai hatás nem azonos a l'art pour l'art-al

Az eddig mondottakból következik, hogy amikor műveikben az esztétikai hatásformák különféle megvalósulási formáit látjuk, s emiatt tartjuk olyan nagyra őket, akkor egyáltalán nem menekülünk valamiféle öncélú gyönyörködésbe, hiszen az esztétikai hatás fogalma magában rejti az élet melegét, a lélektani igazságot, a viszonyok változatosságát, az erkölcsi hatást, s mindezek eredményeképpen magát az embert, az emberi természetet, mivel minden írói alkotás mélyebb és tartósabb hatása attól függ, hogyan és miképpen tudja ábrázolni az embert. S csak azok maradnak fenn és szállnak nemzedékről nemzedékre, amelyek megfelelnek a művészet legfőbb törvényének.

De ezen túlmenően az esztétikai hatás teljességének feltételéhez hozzátartozik az eszme igazsága, az ábrázolás precizitása, a stílus világossága, folyékonysága, nyelvi szabatossága, festőisége, plaszticitása és kelleme. Valamint hozzátartozik a fenség, az erő, és a humor, s mindenekfölött a tartalom és a forma összhangja. Az esztétikai hatás fogalma tehát azt a követelményt jelenti, hogy az író egész mondanivalójának a művészi eszközökbe beleolvadva kell hatását kifejtetnie az olvasóra. S az esztétikai hatás egyáltalán nem zárja ki a mélyebb természetű hatásokat, sőt megköveteli őket és azokra épül. Hiszen minden írói mű egyik lényeges – de nem egyedüli! – létfeltétele az illúziókeltés, vagyis a valóság illúziójának a felkeltése, s az esztétikai hatás tehát részben ebből következik, és ráépül a nem esztétikai hatásokra is. (Például az erkölcsi, eszmei hatásokra, a valószerűségre stb.)

Nagyon lényeges, hogy ezt kellőképpen hangsúlyozzuk, mert az illúziókeltés fogalmába nincs belefoglalva ezeknek a nem esztétikai hatásoknak az összessége, ellenben az illúzió felkeltéséhez és teljesebbé tételéhez hozzájárulnak, s így hatnak a mű egységében. Legfőbb célnak tehát az elmúlt évtizedek írói teljesítményénél, illetve ezek értékének a megállapításánál mégiscsak azt a vizsgálatot tartjuk, hogy létrejött-e, illetve megvalósult-e valamely konkrét műalkotásban az esztétikai hatás. S nem tartjuk elégnek az esztétikai hatáson kívüli hatásokat és szándékokat ahhoz, hogy igazi művészi színvonalú műalkotás létrejöhessen.

A nem esztétikai hatások fontossága

A mondottak alapján nem módosítja az értékelésünket például az, ha egy író szexuális jeleneteket ábrázol, mert minden azon fordul meg, hogy ennek van-e szerepe a műben, vagy nincs. S továbbá, hogy a jelenetet miképpen ábrázolja. Ugyanis, ha egy mű erkölcstelen, akkor az megakadályozza az esztétikai hatás

létrejöttét. Tehát az erkölcstelenséget nem önmagáért az erkölcstelenségért utasítjuk el, hiszen nem vagyunk erkölcsbírók, hanem esztétikai alapon: tudniillik az erkölcstelenségben nem tudunk gyönyörködni. (Ezért nem tartható művészetnek például Petri Györgynek a szent családról írt verse.)

Természetes ugyanis, hogy nem lehet művészi alkotásnak nevezni azt a művet, amely minden szociális problémával való telítettsége mellett sem ér el esztétikai gyönyörködtetést, vagyis amelyben az irodalmi érték nem az esztétikai hatásban objektiválódik. Ha egy író például politizál, akkor politikai céljainak előmozdítására felhasználhatja a szépirodalmi műveit is, de csak úgy és annyiban, illetve olyan formában, hogy az ne az esztétikai hatás rovására történjen.

Egy hitelesség igényére számot tartó irodalomtörténet tehát csak azokat az írókat, illetve műveket tarthatja értékeseknek és azokat becsülheti nagyon sokra, amelyek betöltik a művészet örök funkcióját. Hiszen minden művészet lényege: feltámasztani az ember örök igényeit és törekvéseit önmagával, korával és a világgal szemben; átéreztetni vele helyzeteket, emberi kapcsolatokat, segíteni a feladatokba belelátni és belenőni, a terheket elviselni és a válaszutakon dönteni. Művészileg tehát csak az a műalkotás igaz, amely az egyéni élvezőben és a társadalomban betölti a művészet funkcióit a maga kor- és társadalom szabta határai közt és változatában.

Ilyen legfőbb rendeltetés a jellegzetes esztétikai funkció: tehát az a sajátság, hogy a műalkotás képes az esztétikai látszat, vagyis a valóságillúzió és életillúzió felkeltésére. Ilyen a valóságfeltáró funkciók számos változata; a lényegfeltáró, az élet emberileg jelentős tartalmaira ráébresztő, ezen keresztül embert formáló funkció. Vannak írók, akiknek a művészetében egyes szerepkörök előtérbe kerülnek, mások viszont háttérben maradnak. Bárány Tamásnál, Galgóczi Erzsébetnél, Szakonyi Károlynál, Csurka Istvánnál, Cseres Tibornál, Hernádinál, Gyurkovicsnál és Fekete Istvánnál például a romantikára jellemző vallomás funkció, vagy a puszta esztétikai gyönyörködtetés csak másodlagos szerephez jut. Viszont előtérbe lép náluk, mint realista íróknál, a formai egységberendezettség igen magas foka, ami azt jelenti, hogy az életet magát bizonyos eszmei törtvényszerűségben rendezettnek fogják fel, s ezt műveiknek az alkatában is kifejezik. Ezektől az íróktól idegen a formátlan, se eleje, se vége alkotás, a Joyce-féle asszociatív kompozíció, azaz kompozíciótalanság. Mindezzel összhangban náluk a realizmus egy jellegzetes esztétikai hatást is jelent: a tónusnak olykor már a szürkébe hajló egyneműségét vagy harmóniáját, amelyből hiányzanak az erősebb kontrasztok, a torznak, groteszknek, rútnak, patetikusnak rikítóbb foltjai. Ez persze az előbb említett írók művészetében bizonyos korlátot jelent, ámde ne feledjük: a korlát nem mindig a korlátoltság jele; igen sokszor a bölcsességé. A korlát az a forma,

amely nélkül a lényeg szétfolyik. A felsorolt írók művészetének a lényege: az esztétikai hatásban megnyilvánuló emberi és társadalmi igazság.

Az írói és az olvasói élmény fontossága

Összegezzük a mondottakat: az irodalmi érték objektivációja az élménnyel dúsított tartalom, az élménnyé vált tartalom. De az élmény, mint értékmérő, nem függ a kortól, mer az élmény értéke nem a tartalmában, hanem az átélés fokában rejlik, ez pedig koroktól független. A fentiekből adódik, hogy az elmúlt négy és fél évtized legjobb regényeinek és novelláinak a tartalma lehetne bármilyen „haladó" jellegű, politikailag is bármennyire hazafias jellegű és nemzeti érzelmű, ha nem fűtenék át ezeket alkotóik személyes élménye: üresen kongóvá válnának, céltalanok és hatástalanok maradnának. Sarkadi Imrének az *Elveszett paradicsom* című drámája például azért olyan megrendítő és katartikus élményt keltő, mert a műélvező érzi, hogy az alkotásban rejlő tragikai konfliktust mélyen átélte maga az író is.

Kiindulnunk tehát egy alkotás értékének, konkrétan az elmúlt negyvenöt év epikai műveinek a meghatározásánál is elvileg az alkotó átéltségének fokából kell: vagyis abból, hogy az írónak milyen fokon vált szubjektív élményévé művének tartalma, hiszen az olvasó élménye ennek csak a következménye. Gyakorlatilag azonban mégiscsak a befogadónak, az olvasónak, a műalkotás élvezőjének az élményszerű értékelése a döntő, mert ebből tudunk visszakövetkeztetni az alkotó élményének átéltségbeli fokára. Az elmúlt közel félévszázad jelentős és fontos regényei vagy novellái, tehát a már felsorolt írók művei azért jelentenek nagy élményt az olvasónak, mert igazi élményeiket írták meg – vagyis lélektanilag százszázalékos személyes élményeikben részesítik az olvasókat.

A mondottakból következik, hogy a tartalomnak is és az élménynek is van egy még további, és immár végső megnyilatkozási formája: az esztétikai hatás. Az irodalmi érték tulajdonképpeni megvalósulása tehát végső soron nem a tartalom és nem az élmény, mert ezek csak közvetítő láncszemek, hanem a végső megnyilatkozási formája, tulajdonképpeni megvalósulása: az esztétikai hatás.

De hogy ez a vizsgált negyvenöt év legjobb epikai műveiben megvalósulhatott-e, annak megvoltak a maga feltételei: elsősorban a szemlélet és a látásmód eredetisége, valamint a formakészség uralma. Hiszen az igazi értéknek elengedhetetlen feltétele, szinte alapja: az őszinteség és az eredetiség. Őszinteség nélkül ugyanis nincs művészet, de az őszinteség önmagában még nem művészet. Különben minden szerelmes fiatalember Rómeó lenne, és minden szerelmes lány Júlia.

A személyiség és az eredetiség

Németh László, Sarkadi Imre, Remenyik Zsigmond, Szabó István, Kolozsvári Grandpierre Emil, Galgóczi, Cseres Tibor, Csurka István, Jókai Anna, és nem bánom: Karinthy Ferenc, Rákosi Gergely műveinek tehát azért van jelentős értékük, mert bennük szerzőiknek egész gondolatvilága, érzelmi élete és képzelete megnyilvánul, egyszóval egész személyiségük jelen van a műben. Eredetiségükhöz sorolom az egyéni stílusnak a meglétét is. Persze, itt nem arra a nyelvi szempontra gondolok, hogyan alkalmazzák vagy mellőzik a szókincset, mondatkötéseket, képeket, metaforákat, hasonlatokat, hanem e fogalomnak arra a másik, arra a bizonyos filozófiai értelmére utalok, amelyre Kolozsvári Grandpierre Emil mutatott rá a Karinthy Frigyesről szóló tanulmányában: „Móricz Zsigmondnak, Krúdynak, Zolának vagy Thomas Mannak volt stílusa, Karinthynak nem volt. Nem is lehetett. Mert stílus valamiként úgy születik, hogy az írónak van valamilyen félig-meddig egyéni, legalább egyes részeiben összefüggő látomása a világról. Ezt ki akarja fejezni, s a szüntelen törekvés a kifejezésre megteremti a stílust. Ha ekként fogjuk fel, a stílus primer valami".

Az idézetből következik tehát, hogy a filozófiai értelemben vett stílus az eredetiségnek ugyanolyan elidegeníthetetlen megnyilvánulási formája, mint a formakészség birtoklása. Ha az előbb említett írók műveit olvassuk, akkor minduntalan érezzük, hogy ezeknek az íróknak megvan a saját összefüggő látásmódjuk a világról, és ezért rájuk, és csakis őrájuk jellemző egyéni stílusuk is, amelyet a műveikben ki is tudnak fejezni, mert megvan hozzá a kifejező erejük. Elég néhány mondatot olvasnunk Cserestől, Bárány Tamástól vagy Sarkaditól, és tévedhetetlenül tudjuk, hogy ezt csakis ők írhatták.

Intuíció és ösztönösség

Korábban utaltunk már arra, hogy az irodalmi érték befogadásának és érzékelésének van egy nagyon lényeges feltétele: tudniillik az olvasó, a műélvező esztétikai fogékonysága, a minőség iránti érzékenysége, egyszóval intuíciója. Hiszen az értékítélet, amint azt már Kant tanította: ízlésítélet (Geschmacksurteil), s az ízlés, bár történeti érzéken nevelődik, de lényegét tekintve mégis ösztönszerű, közvetlen, lényegi megismerés, bizonyos ihlet, költői megérzés és művészi fogékonyság, amely magában foglalja az ízlés finomságát, differenciáltságát, a látás élességét és az ítélőképesség fegyelmezettségét. Mindez természetesen nem a Bergson-i irracionális filozófiának a fogalmi megismeréssel szembeni elutasító álláspontjának elfogadását jelenti, hanem

annak hangsúlyozása, hogy az érzelmeknek is van egy bizonyos megismerő jellege. Hogy miért szép egy melódia, vagy mi jellemző valamely írói hangra: csak intuíció segítségével tudjuk megmondani. Az esztétikai minőség dolgában első fokon az ösztön dönt, mint ahogy a parfümöt vagy a bor zamatát is csak szakértő ínyek és orrok tudják minősíteni (bár öntudatlanul már az ösztönösnek tetsző esztétikai ítéletben is érvényesül a műveltségünk és világnézetünk is), hogy miért olyan fájdalmasan szép egy melódia és miért hatódunk meg egy regény vagy novella némely jelenetétől: erről éppen úgy lehetetlen vitatkozni, mint arról, hogy „Légy jó mindhalálig!". Persze, kérdezhetné valaki: mi az a „jó"? Mi volt tegnap és mit jelent ma vagy holnap? És erre a kérdésre itt is és ott is, csak az emberi nagyság ad megfogalmazhatatlan, vagy alig megfogalmazható, de tisztán csengő feleletet. Mert egy idő múltán mindig, bizonyosan kiderül, hogy ki volt a jó ember, és ki volt az igazi nagy művész.

A közös esztétikai mérce

A kádári diktatúra évtizedeiben azok az írók, akik ragaszkodtak a valósághoz és azt írták, amit láttak és átéltek, nehéz helyzetben tengődtek. Az természetes volt, hogy nem ők kapták a díjakat és kitüntetéseket, hanem a lakájok és udvaroncok, és azt is tudomásul kellett venniük, hogy hivatalosan nekik az agyonhallgatás jutott osztályrészül. Úgy viselkedett velük szemben a hatalom, mintha nem is léteznének, illetve ha tudomást is vettek róluk, akkor sem igazi értéküknek megfelelően. Nem véletlen, hogy a díjazottak közül pl. Bárány Tamás vagy Csurka István neve mindig kimaradt, ugyanúgy, mint például Rákosy Gergelyé, aki pedig a hatvanas-hetvenes évek egyik legjobb novellistája volt. Vagy ha szóba került is nevük a díjazásra javasoltak között, akkor is kihullottak már az első rostán. És biztosak lehetünk benne, hogy a döntést minden esetben politikai szempontok határozták meg. Mert hiszen az igazi emberség, szépség és igazi művészet – félreismerhetetlen. Bár tagadjuk az önkényesség elvén ítélkező impresszionizmust, mert hiszünk az örök értékekben, hiszen vannak ilyenek, s a jövőben is lesznek, de tudnunk kell, hogy a művészi értékek felismeréséhez mégsem a kategorizáló, s mechanizáló fogalmi megismerés vezet elsősorban, hanem az érzelmi felfogás és tapasztalás. És az egyéni tetszés vagy nem tetszés önkényét és uralomra jutását az is eleve lehetetlenné teszi, hogy minden korban kialakul egy közös esztétikai mérce. Hiába volt pl. Petőfinek kedvezőtlen ítélete Goethéről, Gyulainak pedig Jókairól: az esztétikai közfelfogás mégsem az ő véleményükhöz igazodott.

Ugyanez a helyzet a már többször említett írók műveivel kapcsolatban is. Csupán idő kérdése, és majd a közfelfogás számára is nyilvánvalóvá válik,

hogy a diktatúrát, az elmúlt évtizedek fojtogató légkörét igenis az ő műveik ábrázolják leghitelesebben. Ám, hogy ez a közfelfogás számára nyilvánvalóvá váljon, ahhoz az szükséges, hogy a tankönyveket – mert ezek a legfontosabbak! – ne a reformkommunisták vagy az ő utódaik, vagy az álliberálisok írják, hanem olyan szerzők, akik az elmúlt évtizedekben nem a nyomorgatókhoz, hanem a megnyomorítottakhoz, a megszomorítottakhoz és megalázottakhoz tartoztak. Tehát az új tankönyvírók ne a korábbi elnyomókból, hanem az elnyomottakból kerüljenek ki.

A hiányzó kritika

De a valóságos értékrend kialakításáért legtöbbet a kritikusok tehetnének, illetve tehettek volna. Csakhogy a diktatúrában, ahol kimondva vagy kimondatlanul, de lényegében minden a diktatúra ellenőrzése alatt állt, az igazi kritika nem fejlődhetett ki. Hiszen a kádári korszakban is azt várták a kritikusoktól, hogy a párt érdekeit szolgáló álirodalmat és lakáj-írókat magasztaljanak. Erre a feladatra azonban egy olyan kritikus, aki saját ízléssel és önálló esztétikai rendszerrel rendelkezett, természetesen nem vállalkozhatott. És ez a magyarázata annak, hogy a kádári diktatúrában nem fejlődhettek ki igazi kritikusok: nem volt meg a korszaknak a maga Gyulai Pálja vagy Schöpflin Aladárja. Sokan írtak ugyan kritikákat, hiszen minden folyóiratnak volt kritikai rovata, de nem voltak, mert nem lehettek, igazi kritikusok. Legfeljebb itt-ott, elvétve lehetett sejteni, hogy ezt vagy azt a kritikát olyan valaki írta, akinek saját értékrendszere van. Ámde az ilyen kritikus csak elvétve szólalhatott meg, s akkor sem folyamatosan ugyanabban a folyóiratban, hanem hol itt, hol ott, ahol véletlenszerűen éppen szóhoz juthatott egy-egy bátrabb szerkesztő jóvoltából.

A fentiek alól talán csak az Élet és Irodalom, s a Népszabadság voltak kivételek, mert az előbbinek Faragó Vilmos, az utóbbinak pedig E. Fehér Pál volt az állandó kritikusa, s tegyük hozzá sietve: bár ne lett volna. Mert mindketten kifejezetten kártékonyak voltak. Az Élet és Irodalom a forradalom leverése utáni bűnben fogant és mindvégig meg is maradt eredendő bűnében. S az újság ezt a gyászos és szégyenteljes szerepét megőrizte a rendszerváltás után is. Hiszen az ÉS-nek ma már semmi köze sincs az irodalomhoz, hanem a balliberális politikai erőknek egyik vezérhajója csupán. Nem véletlen, hogy a köznyelv már korábban is, és ma is, csupán ÉS-nek nevezi, mert valóban nincs benne se élet, se irodalom. Vezető munkatársai egyikén-másikán ugyan csodálkozhatunk, hiszen a diktatúra évtizedeiben az ellenzékhez tartoztak, ámde ma már világosan kitetszik, hogy csupán őfelsége ellenzéke szerepét

játszották. Az ÉS szerkesztői a mindenható párt leghűségesebb csahosai voltak, s közülük is a legnagyobb árulást Bata Imre követte el, aki fiatalabb korában a népi írók szószólója volt, s arról az oldalról adta el magát az Aczél György-i politikának. De minden főszerkesztőt és kultúrpolitikai cikcakkot leghűségesebben Faragó Vilmos szolgált ki, akinek gátlástalan janicsári működése a lap igazi szégyenfoltja volt és maradt.

Ámde Faragó is és Bata is a maguk szégyenteljes gyászvitézi szerepükben csupán aprópénzre váltói és szolgai végrehajtói voltak a felettük diktáló nagyobb erőknek. Nagyon sok író és kritikus életét keserítették ugyan meg, de a náluknál még nagyobb bűnösök azok voltak, akik Aczél György közvetlen tanácsadóivá züllöttek és silányultak. Említsük meg őket múlhatatlan szégyenre és örök megvetésre: Szabolcsi Miklós, Pándi Pál, Király István, Nagy Péter és Hermann István. Lukács Györgyöt csupán azért hagyjuk ki ebből a névsorból, mert bár ő is nagyon sokat ártott a magyar irodalomnak, és kevés érzéke volt az esztétikai minőséghez, de annál azért önállóbb gondolkodó volt, semhogy a párt kultúrpolitikáját minden fenntartás nélkül szolgai módon kiszolgálta volna. Sokszor összeütközésbe is került „csalhatatlan" és „tévedhetetlen" pártjával, elannyira, hogy kizárták a pártból, sőt ötvenhatos tevékenysége miatt Romániába internálták.

A janicsár akadémikusok

Szabolcsi, Pándi, Király, Nagy Péter és Hermann természetesen megkapták a maguk szégyenteljes zsoldjukat, hiszen már szilvafa korukban akadémikusok lettek. Persze, senki nem hitte egyikőjükről sem, hogy valamiféle kiemelkedő tudományos munkásságukkal érdemelték volna ki ezt a kimagasló pozíciót, hiszen olyan fiatalon lettek akadémikusok, hogy mindenki számára nyilvánvaló volt: ezt csakis a szolgai janicsár szerepük jutalmául kapták. Szabolcsi Miklós már negyvennégy éves korában az Akadémia levelező tagja lett, s ugyanezt a titulust Pándi negyvenhét évesen nyerte el, Király István a negyvenhetedik évében, Hermann István ötvenegy éves fejjel, s Nagy Péter pedig ötvenhárom éves korában ült be az akadémiai stallumba.

És hogy a felsoroltak valóban csupán pártszolgálataikért lettek a nagyhírű intézmény tagjai, azt napnál világosabban bizonyítja az a tény, hogy ugyanekkor Földessy Gyula, aki egymaga teremtette meg az egész Ady-filológiát, csupán nyolcvanhat éves korában lett az Akadémia levelező tagja, s a rendes tagságot pedig, noha kilencvenegy évet élt, soha nem nyerte el. De Barta János is csak nyolcvanegy éves korában lett rendes tag, míg Komlós Aladár pedig soha sem lehetett még csak levelező tag sem. És most tessék összehasonlítani ez utóbbiak

munkásságát az előbbiekével, és mindenki számára azonnal nyilvánvalóvá válik, hogy Szabolcsi és elvtársai csupán eszközemberi mivoltukért lettek akadémikusok. És valóban: ők a párt mindenkori politikájának a készséges kiszolgálóivá silányultak. Király István pl. már harminckét évesen Kossuth-díjat kapott azért, mert könyörtelen kritikai realistává hamisította Mikszáthot, Szabolcsi kommunista költőt faragott József Attilából, Pándi holmi prekommunista költőnek mutatta be Petőfit, Nagy Péter pártfeladatként legyalázta Szabó Dezsőt, Hermann István pedig az esztétika minden területén a marxizmus felsőbbrendűségét hirdette.

De természetesen vezető szerepet játszottak a napi irodalmi életben is. Ők voltak az irodalmi folyóiratok főszerkesztői és mindig ők oktatták ki az írókat és a kritikusokat a marxizmus éppen aktuális, azaz pillanatnyilag helyes értelmezéséről. Különösen kimagasló szerepet játszott ezen a téren Szabolcsi Miklós, Pándi Pál és Király István. Ők voltak a marxista irodalom egyedüli helyes értelmezői, és bunkóval a kezükben oktattak ki másokat arról, hogy mi az igazi marxizmus és mi nem. S persze nemcsak az irodalomban voltak ők mindenkinél okosabbak, hanem más művészetek területén is. Nagy Pétert pl. egy rövid ideig a párt a Nemzeti Színház igazgatójának is kinevezte, s Hermann István pedig a Magyar Filozófiai Szemle szerkesztőbizottságának elnökeként csőszködött.

Külön szint jelentett a fenti társaságban Ungvári Tamás, aki egyszerre próbálta játszani a liberális polgárt és a hithű marxistát, és ilyen minőségében ellenszenvesebb volt a fent említett elvtársainál is. a rendszerváltozás után pedig amerikai egyetemeken próbált szerencsét, nyilván abban bízva, hogy ott nem ismerik az itthoni több mint szánalmas és hiteltelen szereplését.

A hiteles értékrend hiánya

Voltaképpen soha nem lehetett tudni, hogy ki az igazán értékes és valóban nagy író, mert ez mindig a párt esetről-esetre változó pillanatnyi taktikájától függött, amit persze az ideológiai korifeusok szilárd és elvi következetességnek igyekeztek beállítani. Ennek következtében aztán egy időben nagy írónak lett kikiáltva az olyan mulandó sikert elért szerző, mint Fejes Endre, Moldova György, Végh Antal és Csák Gyula. Ezeknek az íróknak voltaképpen fogalmuk sem volt róla, hogy mi az irodalom lényege, hanem egyszerűen elhitték, miután tényleg futtatták őket (rengeteg pénzt keresve), hogy ők valóban nagy írók. Holott egyszerűen arról volt szó, hogy írtak néhány olyan riportkönyvet, amelyek a kádári korszakban afféle ellenzéki magatartást kölcsönöztek a szerzőiknek. S ezeknek a félig-meddig szociográfiai műveknek tényleg

közönségsikerük volt. Senki nem azt vizsgálta, hogy ezek esztétikai szempontból értékesek-e, vagy nem, hanem mindenki csak azt nézte, hogy „jól odamondogattak" a hatalomnak. Művészi értékük természetesen semmi nem volt.

Hasonló ehhez a híres *Rozsdatemető* is, amelynek a szerzője, Fejes Endre már-már szinte klasszikus írónak számított. Holott mindössze arról volt szól, hogy ez a – jobb szó híján mondjuk: regény – bemutatta, hogy az élenjárónak és öntudatosnak kikiáltott munkásosztály voltaképpen egyáltalán nem olyan, mint amilyennek a marxista brosúrákban szerepel, hiszen csupán egyetlen dolog érdekli: a halászlé és a túróscsusza. Művészi szempontból azonban Fejes Endre nem tudott arra a szintre emelkedni, hogy a könyvét komoly irodalomnak lehessen tekinteni, de ezzel senki nem is törődött. Mindenki csak azért olvasta, és azért ért meg számtalan kiadást, mert politikailag szembe mert szállni a párt uralkodó ideológiájával.

De ennél még szánalmasabb és alantasabb szerepet töltött be Berkesi András, Galambos Lajos, Rideg Sándor, Kovai Lőrinc és Szilvási Lajos. Ezek voltaképpen közönséges ponyvaírók voltak, azzal a különbséggel – a régebbi szerzőkhöz képest –, hogy ők szocialista mezbe bújtatott ponyvákat produkáltak. Azt azonban el kell ismerni: óriási sikerük volt, kapkodták a könyveiket, mert legalább nem a szocialista munkaversenyről és nem a sztahanov mozgalomról írtak, hanem mindenféle pártellenes bűncselekményekről. Tehát krimiket gyártottak, s a közönség szemében az már kevéssé volt érdekes, hogy ezek pártellenes bűncselekményekről szóltak. Tipikusan ilyen „műveket" írt Berkesi, az ÁVH egykori hírhedt és szadista őrnagya.

Rideg Sándor pedig azzal ért el sikert, hogy trágárkodni merészelt akkor, amikor kötelező volt az álszemérem. Nagysikerű regényei művészi szempontból noha szóba se hozhatók, ennek ellenére jelentős közönségsikerük volt, mert nem a sablonos szocialista témákról szóltak, hanem az emberi bélsárról és árnyékszékről, egyszóval a legalantasabb „népi" humorról.

A két Lajos, Szilvási és Galambos pedig, ha kissé talán ízlésesebben is, de hasonlókat produkált, csak az eseményeket komolyabb körülmények közé helyezve: paraszti és kispolgári körülmények között játszatták történeteiket, és azt a látszatot keltették, mintha hiteles emberi sorsokat ábrázolnának. Kovai Lőrinc lényegében ugyanazt cselekedte, mint a fent említettek, csak mindezt a történelembe visszavetítve. S az olvasók, ahogy mondani szokták: „falták" a hosszú regényeit, mert végre valami olyasmiket olvashattak, amelyeknek semmi közük nem volt az utált és gyűlölt jelenlegi élethez.

A kirakat-írók

Divatos jelszó volt a kádári diktatúrában a „haladó polgári írók" megbecsülése. Ezek a szerzők voltaképpen balekok voltak, mert elhitték, hogy csakugyan megbecsülik őket, holott a párt sakktábláján csupán egyszerű eszközökként, kirakat bábukként szerepeltek. Tipikusan ilyen író volt Illés Endre, Kolozsvári Grandpierre Emil, Szentkuthy Miklós, Passuth László, Ottlik Géza, Thurzó Gábor, Bóka László, Benedek István, Szabó Magda és Keresztury Dezső.

Félreértés ne essék: ők jó irodalmat hoztak létre, csak éppen a saját szerepükkel nem voltak tisztában. Elhitték a kommunista irodalompolitikának, hogy valóban becsüli őket, s viszonzásképpen elismerő bókokat mondtak, hol Aczélnak, hol magának a tömeggyilkos Kádárnak. Keresztury Dezső például az egyik pártkongresszus szünetében odáig aljasult, hogy a televízióban kijelentette: Kádár Jánosnak köszönhetjük, hogy visszanyertük az életbe vetett hitünket. Talán mondanunk sem kell: ez már több mint ízléstelenség, ez közönséges magánszorgalmú talpnyalás volt.

Igazából egyikőjük sem volt nagy író, hanem csak afféle kismestereknek bizonyultak. Igaza van ugyanis Babitsnak: „A nagy írói teljesítmény: egy új attitűd az élettel szemben." Nos, ez az új attitűd mindegyikőjük életművéből hiányzik. Ennek ellenére valami sajátos színfoltot hoztak irodalmunkba, s ezt különösen értékelnünk kell akkor, amikor a divatos témák a szocializmus építése körül forogtak, és a legfőbb feladat az új típusú szocialista ember bemutatása volt. Hiszen ne feledjük: a Szabolcsi Miklós és Pándi Pál-féle alakok állandóan a „szocialista realizmust" kérték számon az íróktól, és ezek a „haladó polgári írók" semmiképpen nem voltak besorozhatók a szocialista írók közé.

Thurzó Gábor többnyire vagy a budapesti belváros régmúltból itt maradt vénkisasszonyairól írt, vagy pedig olyan katolikus papokról, akiket a saját egyházi vezetésük is megtagadott, s ennek ellenére kibékültek az épülő szocialista társadalmi renddel, és már-már pártonkívüli kommunistákká váltak... Nos, Thurzónak minden olvasója tudta, hogy ezek hamis és hiteltelen művek. És mégis! Mégis másként szóltak ezek a novellák, mint Illés Béla és társai szörnyűséges „vonalas" regényei. Thurzó legalább hiteles atmoszférát tudott szereplői köré teremteni, és bele tudta ringatni olvasóit egy olyan múltbeli világba, amely után nosztalgiát lehetett érezni. Mindenképpen jellemző, hogy Thurzó legmaradandóbb műve az a félig-meddig szociográfiai leírás, amely a régi pesti belváros hangulatát, üzleteit és embereit mutatja be.

Sajátos és egyedi jelenség ebben a csoportban Ottlik Géza, aki igazi egykönyvű író. Mert írt ugyan mást is, nemcsak az *Iskola a határon*t, de ha rágondolunk, mégis csak ez az egyetlen regénye ugrik be az emlékezetünkbe.

Megjelenése idején kavart fel nagy port, rengeteget cikkeztek róla, és ma pedig, évtizedek múlva, szinte csodálkozva gondolunk vissza rá, és nem értjük, hogy mi volt azon a regényen olyan égbekiáltóan vitatni való. Újat egyébként nemigen hozott Ottlik ezzel a művével, hiszen a témáját az európai irodalomban már számosan megírták, s azokhoz képest ő semmiféle másságot nem hozott. Legfeljebb azt, hogy bemutatta egy katonaiskola kemény nevelési módszereit, ami jól jött a kádári rezsimnek.

Szentkuthy Miklós ebben a társaságban a legkülönösebb figura: soha nem volt, és soha nem is lesz a nagy tömegek írója, hiszen tipikusan intellektuális író. Nem az a Móricz-féle, vérbő epikus, aki tele van novella- és regénypetékkel, hanem inkább az a típus, akire azt szoktuk mondani: igazi kisokos. Gondosan esztergályozott mondatai elárulják, hogy olyan íróval állunk szemben, aki szeret és tud is gondolkodni, de a művei valahogy izzadságszagúak, kimódoltak, egyszóval kissé életidegenek. Voltak sznob olvasói, akik ájuldoztak a műveitől, de titokban, olvasás közben alighanem ők is unatkoztak. Rendkívül érdekes viszont, hogy az önéletrajzi visszaemlékezéseiből Szentkuthynak egy egészen másféle arcát ismerjük meg. Ebből egy rendkívül humoros, vidám és életszerető ember arca néz ránk, akinek a történetein hangosan kacagunk és arra indít bennünket, hogy az életet vidámnak és élvezetesnek lássuk. Valahogy az a gyanúnk, hogy Szentkuthy igazi egyénisége ezekben a történetekben nyilvánul meg, s nem pedig az önemésztő, súlyos gondolatokkal vívódó filozofikus írásaiban. Alighanem álarcot hordott, s másnak, főként fajsúlyosabbnak akarta magát mutatni, mint amilyen valójában volt. Valószínű, hogy a mai olvasót az önéletrajzi írásai fogják meg.

Külön színt jelent az ötvenhat utáni irodalomban Szabó Magda, aki több műfajban is alkotott, de a közönségsikert talán mégis a regényei és naplói hozták meg számára. Természetesen nem előzmények nélküli ő a XX. századi magyar irodalomban, hiszen Kaffka Margit, Kosáryné Réz Lola, Ritoók Emma, Szentmihályiné Szabó Mária, Erdős Renée és az újabbak közül Galgóczi Erzsébet vagy Jókai Anna mind-mind a női írók vonulatát erősítették, és mindegyikőjüknek jelentős, sőt kifejezetten nagy sikerek voltak. Ám Szabó Magda sikerei mégis eltér mindegyikőjükétől. Az ő olvasottságának titka ugyanis az ötvenhat utáni évtizedekben abból a magatartásból táplálkozik, amely kiérződik mindegyik prózai művéből. Jól emlékszünk még rá, hogy már az ötvenhat előtti, de az ötvenhat utáni politika is a dolgozó nő típusát favorizálta: a traktoros nőt, a villamos vezető lányt, és egyáltalán az olyan nőt, aki él-hal a párt vezetőiért és a szocializmust építő munkában mindig élen jár. Szabó Magda ezzel szemben a régi típusú úriasszonyokat, az úri kisasszonyokat ábrázolta, mégpedig akkor is, amikor a mai világból merítette témáit. Afféle kis nyafogó jelenségeket mutatott be, akiknek többnyire csak

erkölcsi problémáik vannak. De a naplóiban, úti élményeiben, saját magát, egyes szám első személyben is kissé ilyen ellenszenves, nyűgösködő, sopánkodó jelenségnek rajzolja meg, akinek utazás közben az a legfőbb panasza, hogy a szállodában a fürdővizét nem arra a hőfokra állították be, mint amilyet ő szeret.

Az olvasók azonban, talán éppen a mondottak miatt kedvelték Szabó Magda regényeit, mert sokan szerették volna, ha nekik is csupán olyasféle problémáik lehetnének. A mai fiatal olvasóktól azonban annyira idegenek ezek a nyavalygások, és ez az egész női típus, hogy Szabó Magda regényeit szinte olvashatatlannak találják.

Szabó Magda epikai műveinek az avultsága különösen akkor tűnik fel és nyer bizonyítást, ha Bóka Lászlónak vagy Benedek Istvánnak a műveivel vetjük egybe őket. Azért éppen ezekével, mert lényegében ugyanazt a polgári miliőt, azt a légkört és környezetet ábrázolták, mint Szabó Magda. Csakhogy amíg az ő műveik ma is élvezhetők és olvashatók, mert igazi életes művek, addig a Szabó Magda alakjai sápadtak és vérszegények. Pedig lehet, hogy Szabó Magdában erősebb az epikus véna, mint Bókában és Benedek Istvánban, ámde ez utóbbiak hitelesebben, lélektanilag meggyőzőbben tudták a maguk alakjait elénk állítani és a különböző helyzetekben mozgatni, mint Szabó Magda. Bóka és Benedek alapjában véve nem regényírók voltak, hanem irodalomtörténészek és esszéírók, akik azonban „mellékesen" nagyon jó regényeket is írtak. (Nagy elődjük Szerb Antal volt!).

Bóka nagyon jól ismerte nemcsak a háború előtti úgynevezett úri világot és úri középosztályt (katonatiszteket, magasabb rangú hivatalnoki réteget, értelmiségi középosztályt), hanem a háború utáni értelmiséget és főként a fiatalokat is. Ezeket a rétegeket, s az általa jól ismert embertípusokat azonban nem csak elfogult szeretettel, hanem nagyfokú iróniával is szemlélte. S talán leginkább ez az, amiben lényegesen különbözik Benedek Istvántól, akinek az írói szemléletét elsősorban a szigorú morál és az intellektuális beállítottság jellemzi. Hősei az életnek elsősorban nem az anyagi problémáival vívódnak, hanem a morális és intellektuális buktatóival. Benedek István tulajdonképpen nem volt regényíró a szónak olyan értelmében, mint Mikszáth vagy Móricz, de ha az ötvenhat utáni prózáról beszélünk, akkor az ő regényeit nem hagyhatjuk említés nélkül.

Nem egyedi jelensége – ilyen tekintetben – az utóbbi ötven év prózájának, hiszen hasonló író volt Passuth László. Regényeinek megvolt a maga jellegzetes olvasótábora, amely meglehetősen széles körűnek mondható. Passuth sikerének a titka abban rejlett, hogy kultúrtörténeti és művelődéstörténeti témákat dolgozott fel, tehát eleve hátat fordított a jelen szocialista világának, és olvasóit abba a hitbe ringatta, hogy magas szintű műveltséget ad nekik. Rajongói –

mert neki nem olvasói, hanem kifejezetten rajongói voltak! – főként abból a meglehetősen alacsony műveltségű rétegből kerültek ki, akik abban a hitben ringatóztak, hogy Passuthtól igazi „magas" műveltséget kaphatnak.

Passuth könyvei unalmasak, vontatottak, és meglehetősen vastagok voltak; ma már aligha vannak olvasói. De a Kádár-korszakban mégis megvolt az a pozitív szerepük, hogy az olvasókat elvonta az ún. szocialista realizmus borzalmaitól, és végtére is valamiféle műveltség látszatot csakugyan nyújtott. Nem véletlen, hogy ma, amikor az akkori politikai háttér megsemmisült, Passuth regényei érdektelenné váltak.

A „haladó polgári írók" között kétségkívül Kolozsvári Grandpierre Emil volt a legtehetségesebb és legjelentősebb. S abban is különbözött a többiektől, hogy kimondottan franciás műveltségű volt, s ez meghatározta egész művészetét: stílusa világos, áttetsző, minden bonyolultságtól és zavarosságtól mentes, néha szinte szikár és az érzelgősséget messze elkerülő, kemény, racionális stílus volt. Az élet számtalan, bonyolult témái közül pedig alapvetően és egész életében lényegében csak kettő érdekelte igazán: a férfi és nő kapcsolata, valamint a hatalom pöffeszkedése, pimaszsága és korlátoltsága. Tulajdonképpen az egész művészetét jellemzi egyik korai kötetének a címe: *Az értelem dicsérete*. Szeretett az álarcok mögé nézni, és legendákat oszlatni. (Ezért is adta híres könyvének címéül: *Legendák nyomában*.) Kolozsvári Grandpierre Emil hatalmas életművet hagyott hátra, és bármilyen kritikus szemmel is vizsgáljuk, sem hamis hangot nem találunk benne, sem a hatalom előtti hajlongással nem vádolhatjuk. Nem lett ugyan a nagy tömegek kedvence, de volt egy stabil olvasó közönsége, amely minden valószínűség szerint a jövőben is ragaszkodni fog hozzá.

Abból a társaságból, amelyről a fentiekben beszéltünk, a legellenszenvesebb Illés Endre volt, hiszen a leggyalázatosabb szerepet kétségkívül ő játszotta. Ez a jelentős hatalommal rendelkező, és önmagát erőnek erejével nagy drámaírónak és novellistának feltüntető író ugyanis duplacsövű puskával dolgozott: egyrészt rendíthetetlenül viselte a régi nagy *nyugatos* írók utolsó mohikánjának a pózát, s ennek megfelelően a liberális polgár szerepét mímelte. A mindenható párt felé viszont, illetve személyesen Aczél György előtt ő volt a legmegbízhatóbb cenzor. Csakis ezzel a kétszínű magatartásával magyarázható, hogy még nyolcvanadik évén túl is megmaradhatott a Szépirodalmi Kiadó igazgatói székében. Aczél György ugyanis nagyon jól tudta, hogy amíg a magyar írók megjelenési lehetősége Illés Endre teljhatalmú uralmától függ, addig ő nyugodtan alhat, hiszen ennél a „liberális polgárnál" harapósabb, hűségesebb kutyát lámpással keresve sem találhatott volna. Egy még ma is élő jelentős írónk vallotta meg előadásában, hogy amikor a Szépirodalmi Kiadónak benyújtotta egyik művét, akkor Illés Endre formálisan feljelentette őt – a kézirata alapján! – a párt Központi Bizottságánál.

Illésnek az volt a reménytelen törekvése, hogy nagy író, de főként nagy drámaíró legyen. S bár ezen a téren nagyon szerény tehetséggel rendelkezett, de megvolt hozzá a helyzete, hogy kiélhesse ezt a vágyát. Az Aczél-féle kultúrpolitika ugyanis azzal viszonozta Illés megbízható szolgálatát, hogy izzadságszagú, életidegen és mondvacsinált problematikájú színdarabjai előtt a színházak fenntartás nélkül megnyíltak, s rendre megjelenhettek könyvei is. No persze, nem a Szépirodalminál, mert hiszen ez a finom úriember arra azért vigyázott, hogy ezt az ízléstelenséget ne kövesse el, hanem a Magvetőnél. S így már minden rendben volt! Ráadásul annál a kardos Györgynél, aki – barátjával, Berkesivel együtt – mint ávós alezredes szolgálta a Rákosi-diktatúrát, és véreskezű vallatóból „galamblelkű" könyvkiadó lehetett az Aczél-féle kulturális korszakban.

Végül talán maga Illés Endre is elhitte, hogy ő tényleg nagy író, s méltó sereghajtója a Nyugat klasszikusainak. Ehhez persze iszonyú önáltatás és szerény képességeinek tökéletes félreismerése kellett. De mivel helyzetéből eredően műveiről soha egyetlen sornyi őszinte kritika nem jelent meg, ezért könnyen elképzelhető, hogy élő klasszikusnak ámította magát. S ráadásul ez a pártnak is jól jött, hiszen ország-világ előtt hazudhatta, hogy íme, a szocialista kultúrpolitika mennyire megbecsüli a polgári művészeket.

Illés Endrét, két évtizednyi távlatból nézve, tulajdonképpen sajnálnunk kell, mert a jelleme megrontotta a tehetségét. Hiszen nem lehet elvitatni, hogy nagyon szép esszéket írt egykori személyes ismerőseiről, a *Nyugat* nagy íróiról, és a régi nagy színészekről. Ezek a mini portréi mutatják és igazolják leginkább, hogy igenis volt egyfajta tehetsége és bizonyos szinten csakugyan író volt. Nagy kár azonban, hogy neki másféle ambíciói voltak.

A népi írók

A népi írók mozgalma a harmincas években jött létre, de túlélte a háborút, és tulajdonképpen még napjainkban is számolnunk kell vele.

A régi nagyok közül, legalábbis a prózaírók közül, ötvenhat után még élt Szabó Pál, Veres Péter, Tamási Áron, Kodolányi János és Illyés, valamint az újabbak közül hozzájuk kell sorolnunk Tatay Sándort, Fekete Gyulát, Sánta Ferencet és Mocsár Gábort is. (Féja Gézát azért nem említjük itt, mert noha novellákat is írt, elsősorban mégsem szépíró volt).

A forradalom leverése után is, és a hetvenes, sőt nyolcvanas években is, a pártnak a népi írókkal gyűlt meg a legtöbb baja. Ők ugyanis komolyan vették a szocializmus alapelveit, például a társadalmi igazságosságot, a demokratizmust, a sajtószabadságot, míg a párt viszont abszolút cinikusan ezeket csak hazug

jelszavakként említette, és egyetlen pillanatig sem gondolt arra, hogy meg is valósítsa őket. Ezzel magyarázható aztán az a körülmény, hogy bár a forradalomban a népiek derekasan részt vettek, a megtorlás időszakában a párt mégsem mert hozzájuk nyúlni, mert egyszerűen elképzelhetetlen lett volna, hogy Veres Pétert vagy Tamási Áront börtönbe csukassák. A párt nagyon jól tudta, hogy őket egyrészt védi a kikezdhetetlen múltjuk, másrészt pedig mellettük áll a közvélemény. Ideológiailag ugyan kemény dorgálásban részesültek (Király István vállalta magára ezt a gyalázatos és szégyenteljes szerepet), de börtönbe nem merték őket küldeni.

Mindenképpen tény, hogy a népi írók alkották ötvenhat és a rendszerváltás közötti évtizedeknek az élő lelkiismeretét. Németh Lászlót csupán azért nem tárgyaljuk itt, mert nagy regényeit és novelláit nem ebben a korszakban írta. De mégis meg kell említenünk, hogy ő, aki abszolút és vitathatatlan zseni volt, valósággal élő szentként trónolt a tárgyalt korszak irodalmának az egén, és szerepével nem csak önmagát védte, hanem a többi népi írót is. Holott éppen az ő esetében 1957 után egy egészen másik Németh Lászlóról kell szólnunk, s ez a képlet erkölcsi értelemben nem azonos a korábbi írói-alkotói felfogással.

Természetesen különböző fajsúlyúak voltak a népiek, hiszen Szabó Pál nem olyan nagy író, mint Veres Péter vagy Kodolányi János, de az írói becsületük egyaránt kikezdhetetlen. S a nagyságukon és jelentőségükön semmit nem változtat az, hogy ma nincsenek divatban, mert az irodalmi hóbortok változnak, s az irányzatok jönnek és mennek. Mindezek ellenére egészen biztos, hogy műveik örökre a magyar irodalom törzsanyagába tartoznak, és aki igazán meg akarja majd ismerni a forradalom és a rendszerváltozás közötti évtizedeket, az ő regényeiket fogja elővenni.

Kodolányi János történeti regényei pedig túlmutatnak a tárgyalt korszakon, hiszen a messzi múltat elevenítik fel, mégpedig olyan láttató és atmoszférateremtő erővel, amely őt a nagyok közé emeli.

Tatay Sándor, Mocsár Gábor, Sánta Ferenc és Fekete Gyula a népi íróknak a sereghajtói, méghozzá méltó utóvédjeik. Szociális érzékenységükkel, morális életszemléletükkel és műveik problematikájával méltóknak bizonyultak az alapító atyák működéséhez. Valóban csak sajnálni lehet, hogy Sánta Ferenc és Fekete Gyula néhány kitűnő és fontos fiatalkori művük után felhagytak a szépirodalommal. Sánta Ferenc teljesen elhallgatott, Fekete Gyula pedig a népesedéspolitika szakértőjévé vált. Lehet, hogy ez utóbbi minőségében a nemzet szempontjából talán még fontosabb munkát végzett, mint amit íróként cselekedett, az irodalom szempontjából azonban mégis veszteségként kell elkönyvelnünk, hogy regény és novellák szerzőjeként leírta önmagát.

Tatay Sándor és Mocsár Gábor azonban mindvégig hűek maradtak a népi írók szelleméhez. Bár nem váltak kimagasló szerzőkké, de nagyon jó kismesterek

voltak, és ami az elmúlt diktatúra alatti évtizedekben legalább ilyen fontosnak számított: mindvégig megmaradtak tisztességesnek. Nem akartak világmegváltó írók lenni, hanem csak bemutatták az egyszerű emberek életét, éspedig mindig hitelesen és lélektani pontossággal. Tataynak is, Mocsárnak is megvolt a maga olvasótábora, s ez a közönség főként a vidéki, néphez közel élő, s a nemzet iránt felelősséget érző értelmiségi rétegből került ki.

Mocsár Gábor azonban nemcsak szépíróként tevékenykedett, hanem komoly hatást fejtett ki az irodalom szervezésében is: éveken át szerkesztette a Debrecenben megjelenő *Alföld* című folyóiratot, amely az ő idejében országos jelentőségű, magas színvonalú és mindig a jó ügyeket védelmező és képviselő orgánum volt. Mocsár Gábor korai halála valóban nagy vesztesége nemcsak a népi írók táborának, hanem az egyetemes magyar irodalomnak is.

Árulók a népi írók között

A népi írók tábora azonban korántsem volt egységes, sem a háború előtt, sem ötvenhat után. Közöttük is voltak olyanok, akik titokban a kommunistákkal tartottak, s a forradalom leverése után lényegesebben a népi írók árulóivá váltak. Főként Darvas Józsefet és Erdei Ferencet kell itt megemlítenünk. Erdei ugyan soha nem volt szépíró, hanem csak szociográfusként működött, de mint ilyen, a háború előtti években igen nagy hatású és fontos műveket alkotott. A háború után azonban, s aztán még erőteljesebben az ötvenhat utáni években, egyértelműen és nyíltan a kommunisták oldalára állt. Darvas József azonban Erdei magatartásán is túltett, hiszen nemcsak a regényeivel, hanem színpadi műveivel is a forradalom gyalázói közé állt be, s igazolni próbálta az igazolhatatlant: azt tudniillik, hogy miért kellett leverni a forradalmat. A kommunisták lakájává és szekértolójává vált, s ezzel tulajdonképpen az irodalomból is kirekesztette magát. Címben, rangban és pozícióban mindent megkapott a diktatúrától, amit csak meg lehetett kapni, ámde amikor meghalt, már senki nem tartotta igazi írónak. Ma már nem olvassák a műveit és a közönségnek tulajdonképpen még az emlékezetéből is kikopott. Csak az irodalomtörténet tartja számon, de ott is az utolsók között szerepel.

A kiábrándultak

Érdekes, hogy hiába adott meg a diktatúra néhány őt kiszolgáló írónak minden díjat és kitüntetést, a lelkiismeretük mégis erősebbnek bizonyult és szembefordultak a rendszerrel.

Persze nyomatékosan hangsúlyoznunk kell, hogy azok az írók, akik ebbe a csoportba tartoznak, tehát elsősorban Déry Tibor, Lengyel József, Galgóczi Erzsébet szuverén alkotók voltak, és még csak véletlenül sem említhetők egy lapon az Illés Béla, Hidas Antal és Gergely Sándor-féle pártkatonákkal. Mindössze arról van szó, hogy Déry, Lengyel József és Zelk Zoltán megpróbálták elhitetni önmagukkal, hogy a pártnak tényleg vezető szerepe van, s hogy a hatalmat csakugyan a munkásosztály birtokolja. Persze, jó adag önáltatás kellett ehhez, de az önszuggesztió, úgy látszik, olykor eredményes tud lenni. Déry például megpróbált munkásalakokat ábrázolni, ámde a párt szempontjából ezek nem voltak elég öntudatosak, a szocialista realizmus követelményeinek semmiképpen nem feleltek meg. Úgyhogy abból az ellentétből, amely Déry művészete és a párt ideológiai követelménye között feszült, logikusan következett a párttal való olyan fokú szembefordulás, amely a *Felelet* íróját ötvenhatban a forradalom oldalára állította. (Ugyanez történt Zelkkel is!) Pedig Déry csakugyan szocialista írónak vallotta magát, mégpedig az ötvenhat utáni börtönbüntetése utáni években is. Bizonyára keserű felismerés lehetett számára, hogy a párt nem holmi szocialista elvek melletti kitartást vár el az íróktól, hanem a mindenkori politikájának a készséges és fenntartások nélküli hajbókoló kiszolgálását. Csakhogy Déry sokkal jelentősebb író volt annál, semhogy erre képes lehetett volna. A börtönből való szabadulása utáni művei egyértelműen bizonyítják, hogy alapjában véve szuverén és becsületes író volt. A Kádár-korszakban írt műveit nagyfokú rezignáltság, sőt kiábrándultság jellemzi: nemcsak a párt iránti bizalmát vesztette el, hanem talán magából az emberből, mint nembeli lényből is kiábrándult. Az ő példája bizonyítja legjobban, hogy aki a pártnak odaadta akár csak a kisujját is, annak ez a báránybőrbe bújt szörnyeteg bekapta az egész karját.

Ez a pártban való teljes csalatkozás még inkább megmutatkozott Lengyel József írásaiban. Ő, aki a szovjet internálótáborokban is hosszú éveket töltött, tisztában volt vele, hogy a párttal, vagyis magával a kommunista rendszerrel egy író semmiféle alkut nem köthet. S számára ez azért volt rendkívül kínos, sőt tragikus felismerés, mert ő a Kommunisták Magyarországi Pártjának egyik alapítója volt, aki a Tanácsköztársaság leverése után előbb Bécsbe, majd onnan Berlinbe emigrált, s végül 1930-ban Moszkvában telepedett le, vagyis magának az „épülő kommunizmusnak" a fellegvárában keresett menedéket. 1938-ban azonban koholt vádakkal letartoztatták, és Szibériába száműzték, ahonnan csak 1947-ben szabadult, de 1949-ben ismét száműzetésre ítélték, s csak 1955-ben tudott Magyarországra hazatérni. A 19-es kommunista múltjával való teljes meghasonlás kellett ahhoz, hogy az 1988-ban megjelent *Szembesítés* című kitűnő kisregényben az egyik volt kommunista szereplőjének szájába ezeket a mondatokat adta:

„A munkásmozgalom mai formáiba s a kommunista állam igazságába vetett hitem, az bizony megingott. ... Tehát meg kell mondanom, ami számomra világos, hogy a párt nem valami misztikus lény, mely sohasem téved. A Diktátor téved. Nemcsak a diktátor, a párt se tévedhetetlen. A diktátor pedig szükségszerűen téved. És mert ez így van, olyan apparátust fog kiépíteni, mely önmagát tévedhetetlennek hirdeti. Erre a fokra azonban később jut el, úgy hiszem, jóval az apparátus kiépítése után... Nos, az ilyen apparátus csak akkor konszolidálódik, ha mindenkit kinyír, akinek személyes érdeme, becsülete, valami tényleges jó képessége van, de még azt is, akiről ez a legkisebb mértékben feltételezhető. Azt is kinyírja, kinyíratja, akit ilyen tulajdonsággal – a leghalványabban és tévesen – gyanúsítanak. Egy diktátor számára csak az a megbízható, aki vele áll, és gondolja, vele is bukik, mivelhogy érdemtelenül került posztjára. Következésképpen kényszerből is védi a gazdáját, együtt retteg vele, és úgy szolgálja, hogy maga is aljas – azaz még aljasabb – poszton diktátor. Persze alvezérei és legalvezérei hűségében végső soron szintén téved, mint minden másban. Emberkéi vad odaadással szolgálják, amíg diktátor, de megbuktatóinak nem lesz náluk alázatosabb szolgája, hívebben ugató kutyája. Késsel se lehet őket alvezéri posztjukról vagy íróasztalukról levakarni. ...A hatalom rákos daganat, megeszi az emberben az emberség sejtjeit. A cél már szinte semmi, és a hatalom már egyedül a hatalomért kell..."

Aki ilyen tisztán látta a kommunista rendszer aljasságát, mint a fenti idézet bizonyítja, annak nem lehettek illúziói Kádár rendszerével kapcsolatban sem. És nem is voltak. Lengyel József csodálatosan nagy életművet hozott létre itthoni évei alatt, és noha a diktatúrától minden elismerést megkapott ugyan, Kossuth-díjat és egyebeket, mégis tudták róla, hogy voltaképpen nem az ő emberük. Nem is lehetett az. Könyvei gyors egymásutánban jelentek meg, mert valamiképpen be akarta pótolni az elrabolt évtizedeit. És a szándéka sikerült is: a Kádár-korszaknak ő az egyik legmaradandóbb értékeket létrehozó becsületes írója, hiszen végig tudott menni a damaszkuszi úton és le merte vonni a keserű tanulságot.

A magányosak

Külön kell szólnunk az ötvenhat utáni korszak magányos farkasairól, akik közül Örkény István a legnagyobb, de jelentős életművet hozott létre Fekete István és Maróti Lajos is. Gerelyes Endre, sajnos, fiatalon meghalt, úgyhogy nem tudott igazán kibontakozni, noha a megjelent novellái egyértelműen bizonyítják: jelentős íróvá válhatott volna.

A felsorolt írók csupán azért említhetők együtt, mert mindegyikőjük a maga külön-külön útját járta, egyik csoportba sem tartoztak. Igazán jelentős életművet csak Örkény hagyott hátra, de a hatvanas évektől kezdve hátat fordított a prózának, s legnagyobb sikereit színdarabjaival aratta, amelyeket a világ minden színpadán bemutattak. A prózában csupán egyetlen jelentős újítást vitt véghez: megteremtette az úgynevezett egyperces novellákat, amelyeknek, rövidségükön túlmenően, legfőbb újdonságuk a groteszk életszemlélet volt. Maga az elnevezés is, az egyperces, összeforrott Örkény nevével, és ez mint fogalom bevonult az irodalomba. Fő jellemzőjük az egyperceseknek az volt, hogy Örkény a végtelenségig tömöríteni tudta bennük mindazt a sokféle esztétikai hatást, amelyek kifejezésére nálánál kisebb íróknak külön-külön novellák kellenek. Ő viszont egyszerre tudta bemutatni a rációt és az irracionalizmust, az értelmességet és a cinizmust, a pátoszt és a banalitást, a köznapiságot és az emelkedettséget.

Örkény sohasem volt a diktatúra kedvence, de a kommunista irodalompolitika kénytelen volt őt méltányolni és jó képet vágni sikereihez. Örkény is megkapta a megkapható díjakat, ámde a párt nagyon jól tudta, hogy a három „T" (támogat, tűr, tilt) közül ennek az írónak csupán a második „T" jár ki.

Még sajátosabb volt a hatalomhoz való viszonya Fekete Istvánnak, aki rendkívül kedves állattörténeteivel nagyon sok olvasót vonzott magához, és mivel könyvei jó üzletet jelentettek a kiadónak, ezért akadály nélkül meg is jelenhettek. Politikai szempontból a gólyáról vagy a rókáról írt regénye közömbös volt, tehát Fekete Istvánnak is kijárt a második „T". Politikai szemfényvesztésből 1960-ban még a József Attila-díjat is megkapta, noha Aczél György és elvtársai nagyon jól tudták, hogy Fekete István, enyhén szólva, nem az ő oldalukon áll.

Lényegében hasonlóan magányos jelenséget kell látnunk Maróti Lajosban is, aki ugyanúgy egykönyvű író maradt, mint Ottlik Géza. Noha több könyve is megjelent, ennek ellenére, ha rá gondolunk, akkor csak az 1968-ban napvilágot látott *Kolostor* című, gondolatilag rendkívül izgalmas regénye ugrik be az emlékezetünkbe. Ennek alighanem az lehet az oka, hogy Maróti viszonylag korán, már ötvenkét éves korában meghalt, és ebben az önéletrajzi ihletésű regényében lényegében a diktatúra, a meg nem alkuvó gondolkodás és magatartás alapképletét mutatja be. A cselekmény egy kolostorban játszódik le, s a szereplők szerzetesek. Ez a rendkívül szigorú és zárt élet Maróti szerint ugyanúgy a diktatúrán, a megkérdőjelezhetetlen hittételeken alapszik, mint minden más diktatúra. A regény főszereplője egy fiatal szerzetes, Béda, ki is mondja a felismerését: „...ez a kis közösség, ha úgy tetszik, a nagy egész modelljeként tekinthető... Mert vajon nemcsak a saját hitének logikáját követte-e az inkvizítor, s nem volt-e igaza e hit logikája szerint, amikor szöges

gonddal és éberséggel megfigyelés alatt tartotta a társadalmat, eretnekek után nyomozott, s ha megtalálta, máglyán égette el őket? Dehogynem, igaza volt. Hite szerint a kinyilatkoztatás egyetlen hivatalos értelmezője az egyház; aki másképp értelmez, veszélyezteti nemcsak a saját, de a többi ember üdvösségét is, mert az egyházon kívül nincs üdvözülés; a közösség és az egyének érdeke kívánja tehát (az ő hite szerint), hogy az eretnekség földeríttessék, lelepleztessék, írmagostul és képviselőstül kiirtassék. Kész ... Lehetséges, hogy amikor a hit már lebontva, közösségek életét meghatározó szabályokká egyszerűsödve jelentkezik, a hivés magatartásának belső logikája szükségképpen magával hozza... a gyanakvást, megfigyelést, besúgást, eretnekégetést, az inkvizíciók és rendőrállamok teljes kelléktárát?"

Maróti úgy mutatja be a kolostori gondolkodást és a szerzetesi magatartást, hogy az ráillik a Sztálin és Mao rendszerére is. Talán ezért is volt a regénynek a hatvanas és hetvenes években olyan nagy sikere, mert az olvasók közben a Kádár-i diktatúrára gondoltak. De persze nemcsak parabolát kell látnunk ebben a könyvben, hiszen művészi szempontból is kitűnő ábrázolását nyújtja a negyvenes és ötvenes éveknek. Pompás részletek és remek figurák, nagyszerű típusok vannak megrajzolva a könyvben, s mindezek együttesen – Maróti fő művét – ma is izgalmas olvasmánnyá teszik. A szerző ugyanis nemcsak a kolostori életet ismerte személyesen, hanem a diktatúra természetrajzát is megtapasztalhatta közvetlen közelről, hiszen a hetvenes években szerkesztőségekben dolgozott, amelyekben bizonyos fokig magának is a cenzor szerepét kellett alakítania.

Magányos lovasnak kell tekintetnünk Gerelyes Endrét is, aki mindössze harmincnyolc évet élt (baleset áldozata lett), és az ötvenhat utáni fiatal prózaírók közül talán a legtehetségesebb volt. Egyik írói tömörülésbe sem lehet besorolni, s a néhány kötete alapján a magyar realista próza folytatójának bizonyult. Témáit legtöbbször az excentrikus életekből merítette és szemléletét az erős moralitás jellemezte. Utolsó kötetéből, fiatal kora ellenére, az erős kiábrándulást érezzük. Hetvenháromban halt meg, tehát bőven nyílt alkalom, hogy kiábránduljon a „létező szocializmusból". Bizonyára ez is a magyarázata annak, hogy elbeszéléseiben, amelyeknek hősei legtöbbször fiatalok, reménytelen és kilátástalan helyzeteket mutatott be.

És múlnak az évek...
a rendszerváltozás után

A rendszerváltozás után az irodalom szerepe, funkciója alaposan megváltozott: elvesztette a korábbi évtizedekben betöltött fontos szerepét, mert a lényegbevágó nagy politikai viták színtere az Írószövetségből áttevődött a Parlamentbe.

A magyar írók ugyanis sohasem csak esztétikai szépségeket termeltek, hanem mintegy váteszként kénytelenek voltak magukra vállalni a nemzet életre kiható nagy politikai gondolatok kimondását is. Ez nemcsak a Kádár-korszakban volt így, hanem az idők kezdete óta ezt látjuk. Ennek pedig az volt az egyszerű oka, hogy Magyarország Mátyás király halála után állandóan idegen elnyomás alatt élt, tehát vagy nem is voltak igazi magyar kormányok, vagy ha voltak is, csak félig-meddig lehetett függetleneknek nevezni őket. (Mint például a kiegyezés korában.) Tehát az írókra hárult az a szerep, hogy a nemzet életét eldöntő nagy politikai kérdéseket nyíltan megvitassák és irányt szabjanak azoknak.

Csakhogy a rendszerváltozás után ez a helyzet megváltozott, hiszen szabadon választott magyar kormány alakult, és a politikai viták a Parlamentben zajlanak. S ez pedig nagyon sok író számára azt jelentette, hogy egyik napról a másikra odalett a korábbi népszerűsége. A diktatúra évtizedeiben ugyanis nagyon könnyű volt hírnévre és népszerűségre szert tenni: elég volt egy-két politikai odamondogatás a hatalomnak, s már kapkodták is az olvasók a könyvét, vagy azt a folyóiratot, amelyikben a kérdéses mű megjelent. Senki nem azt nézte, hogy van-e a szóban forgó műnek esztétikai értéke, vagy nincs, hanem az volt a fő szempont, hogy az illető író milyen bátor. Csakhogy a bátorság nem esztétikai kategória! Kosztalányi *Pacsirtá*ja vagy az *Aranysárkány*a nem azért remekmű, mert politikailag bátor, hiszen ez a szempont ezekkel a művekkel kapcsolatban fel sem vetődik, mert nincs értelme, hanem mert esztétikailag magasrendűek.

Az irodalom iránti felfokozott érdeklődés tehát érezhetően megcsappant, vagy teljesen meg is szűnt. Ma már csak azzal lehet feltűnni, ha az író olyan művet alkot, amely esztétikailag, tehát művészi szempontból értékes, vagy éppenséggel kimagasló. Csakhogy ilyen művek nem minden bokorban teremnek, és ráadásul a folyóiratok is meg a könyvek is irreálisan drágák lettek, úgyhogy ilyenformán még azok sem mindig tudnak hozzájutni a művekhez, akiket pedig érdekelne. De megváltozott az irodalom helyzete más okok miatt is. A régi nagy írók közül az Élet Ura sokakat magához szólított, s Bárány Tamás képviselte szinte utolsóként az egykori nagy realistákat, és ő is élete vége felé meglehetősen ritkán publikált.

Aztán szép számmal vannak olyanok, akiknek a pályája valami ok miatt félresiklott. A sok példa közül említsünk csak egyet, a Tabák Andrásét. Tehetséges és sokat ígérő novellistaként indult, s az 1963-ban megjelent *Kakas Aszklépiosznak* című kötete alapján nagy ívű pályát képzelhettünk számára, amely azonban nem valósult meg. Bár sok könyve megjelent, de valamilyen ok miatt mégsem lett igazán fontos író. S hozzá hasonlókat mindenki szép számmal tudna sorolni.

Bár ma már nem lehet az irodalomból megélni, ennek ellenére nagyon sokan publikálnak. Bármelyik folyóiratot fellapozzuk, tömegével látunk olyan neveket, akiket az idősebb olvasók már nem ismernek. Nagyon sok könyv és folyóirat jelenik meg, hiszen sajtószabadság van, ámde nincs meg az a fontosságuk, mint ami a hasonló sajtótermékeknek a diktatúrában megvolt. S hogy a mai fiatal regényírók és novellisták közül ki lesz a jövendő Móricz Zsigmondja, azt senki nem tudja megmondani.

Pártosság vagy pártoskodás?

A fiatalabb nemzedék talán már el sem tudja képzelni, hogy hány író életét keserítették meg a régi kommunista irodalompolitika aprópénzre váltói, a Szabolcsi Miklósok, Pándi Pálok, Király Istvánok, Faragó Vilmosok és társaik – akik arra sem méltók, hogy egyáltalán emlékezzünk rájuk –, azzal az akadékoskodásukkal, illetve kifejezetten vádaskodásukkal, hogy ez vagy az az író nem elég pártos. Mert az irodalomnak pártosnak kellett lennie! Most, amikor ezzel a bunkóval már egyetlen írót sem lehet leütni, vagy agyoncsapni, érdemes egyszer végre tisztázni ezt a kérdést is.

Mi volt az egykori kurzuslovagoknak a legalapvetőbb bűnük? Talán az, hogy pártosak voltak? Nem! Hiszen a művészetben a valóság feldolgozása mindig valamilyen érzelmi s ezen túlmenően: politikai állásfoglalás talaján történik, tehát *pártosan*. Ez alól még azok a művészek sem kivételek, akik mélyen meg vannak győződve arról, hogy ők csupán lemásolják a valóságot, és azzal kapcsolatban sem igenlőleg, sem tagadólag állást nem foglalnak. Nyilvánvaló, hogy ez csak elméleti fikció, s nem egyéb önáltatásnál. Aki önmaga pártatlanságát hirdeti, az is csupán affektálja a pártatlanságot. Persze, az a kérdés, hogy mit értünk pártosságon?

A szó igazi értelmében ugyanis a pártosság nem jelenthet mást, mint egy bizonyos eszmei állásfoglalást. Természetesen nem arról van szó, ami valamilyen formában mindenkiben és az élet minden jelenségével szemben megnyilvánul, hanem szűkebb értelemben: az eszmei és politikai hovatartozás következetes vállalásáról, a tudatos elvi állásfoglalásról.

Amit viszont a Rákosi- és a Kádár-korszak író janicsárjai produkáltak: az nem pártosság, de még csak nem is pártoskodás, hanem a Szovjetunó által diktált és az itthoni kommunista párt érdekeit uralomra juttató szellemi terror volt. A szó igazi értelmében vett pártosság fogalmában ugyanis nem az foglaltatik benne, hogy az íróknak kizárólag egy bizonyos elvet és pártpolitikai gyakorlatot kell követni, hanem hogy az állásfoglalása általában elvszerű legyen. Ilyen értelemben természetesen minden író pártos, és igazában véve

pártatlanság nem is lehetséges. Igaza volt Gyulai Pálnak: „ki a párt eszméje ellen vív donquijotei harcot, az emberiség fejlődését akarja megakadályozni." S aztán gúnyosan mondja ellenfeleinek: „Óh, ti pártatlan írók és kritikusok, szeretnők már egyszer látni, hogyan írtok ti fogalmatok szerint pártatlanul? Mutassatok példát, mutassátok meg, ami lehetetlen, és mi követni fogunk."

A pártállam idején viszont azt láttuk, hogy a pártosság nem pártszerűséget, illetve elvszerűséget jelentett, hanem közönséges klikk-uralmat, egyéni és csoportérdeket; azaz: az igazságnak a kommunisták személyes érdekű meghamisítását. Azok az írók, akik a lelküket eladták a pártnak, azt hazudták, hogy a forradalmi munkásosztály érdekeit szolgálják. Ez önmagában nem lett volna baj, hiszen Sainte-Beuve azt vallotta, hogy az írónak „szüksége van arra, hogy ne legyen elszigetelve... Szüksége van, hogy egy egységes és együtt érző csoporthoz tartozzék, amely fedezi, melyben mindig megtalálja a saját ítéleteinek a megerősítését és igazolását". Csakhogy a mi irodalmi pribékjeinknek és hóhérlegényeinknek semmi közük nem volt az úgynevezett forradalmi munkásosztály érdekeihez, mint ahogy magának a Rákosi és Kádár által vezetett pártnak sem volt hozzá köze. Ők kizárólag csak a párt legfelsőbb vezetőinek a kegyeitől függtek és ezeknek az érdekeit szolgálták.

Ha annyira jóhiszeműek vagyunk, hogy az már a gyengeelméjűséggel határos, akkor bizonyos íróknál talán feltételezhetjük: nem gátlástalan karrieristák voltak, hanem csak megtévesztett naivak. Esetleg arra gondoltak, hogy mivel a párt engedélye nélkül semmiképpen nem juthatnak szóhoz, hát megadják a császárnak, ami a császáré, s az Istennek is, ami az Istené. Talán úgy gondolhatták, hogy életművüket csak a párt engedélyével alkothatják meg, s ezért gesztusokat tettek a párt felé.

Így jutottak aztán ebek harmincadjára a pártnak elkötelezett és annak gonosz diktatúráját kiszolgáló írók. Elárulták nemcsak a népet, amelyet állítólag szolgálni akartak, hanem magát a művészetet is, hiszen antihumanista művészet nem létezik.

A végső tanulság

Sok író panaszkodik mostanában arról, hogy az igazi irodalomnak nincs kiadója, mert a közönség elfordult a regényektől és a versektől. Hogy a piacot elárasztották a krimik, horoszkópok és szex-kiadványok. Divat lett az igazi irodalom sorsán való sopánkodás. Aligha vitatható, hogy ez a jajveszékelés bizonyos fokig valóban indokolt. Csakhogy ne feledkezzünk el két dologról: ezért a jelenlegi helyzetért igen nagy mértékben éppen azok az írók felelősek,

akik a diktatúrát kiszolgáló selejtes műveikkel elidegenítették az olvasókat még az igazi irodalomtól is.

Másodszor pedig jusson eszünkbe, amit az ókori rómaiak úgy fogalmaztak meg, hogy „primum vivere, deinde philosophari". Vagyis előbb éljünk, s aztán filozofáljunk. Akinek megélhetési gondjai vannak, attól nem várható el, hogy könyveket vásároljon. Bizony nagyon meglehet, hogy az írók számára most a hét szűk esztendő következik. (Bár az olyan álírók, mint Frei Tamás, Nyáry Krisztián, Vámos Miklós, Fejős Éva, Vas Virág vagy Havas Henrik könyvei nem ezt igazolják!) Ámde türelmesnek kell lennünk! Mert ha arra gondolunk, amit Weizs□cker egykori német államelnök néhány évvel ezelőtt jelentett ki, hogy tudniillik legalább tíz évre van szükség ahhoz, amíg a volt keleti tartományokat a nyugatiak szintjére felhozzák – akkor mi mire számíthatunk? De bíznunk kell abban, hogy majd eljön egy boldogabb kor, amikor a könyvek vásárlása már nem fog fényűzésnek számítani. Az írók számára pedig a diktatúra elmúlt évtizedei azzal a nagy tanulsággal szolgálhatnak, hogy a kétféle walesi bárdok közül csak azoknak lehet esélyük a jövő megnyerésére, akik inkább választják a máglyát, mint a talpnyalást.

Egykori szerkesztői megjegyzés

„Ennek az írásnak a legfőbb újdonsága abban van, hogy Beke Albert elutasítja a marxisták politikai szempontú irodalomtörténet-írását, és visszaállítja jogaiba a művészi, vagyis az esztétikai szempontú értékelést. Szilárd meggyőződése, hogy egy irodalmi alkotás megítélésénél egyedüli jogos és hiteles szempont csakis az esztétikai hatás meglétének vagy hiányának a megállapítása lehet. Felfogása szerint azonban ez nem azonos a puszta gyönyörködtetéssel, hiszen az esztétikai hatás ráépül a nem esztétikai hatásokra. (Például a valóság illúziójának felkeltésére, eszmeiségre, erkölcsiségre stb.)

Beke Albert véleménye szerint egy irodalmi mű értékét azon lehet lemérni, hogy az alkotó a különböző esztétikai hatásformáknak mekkora gazdagságát tudja kibontakoztatni és ábrázolni. Ebből következik, hogy a szerző határozottan elutasítja a kommunista diktatúra irodalompolitikájának úgynevezett „nagy" íróit: vagyis a lakájokat és hulló csillagokat, kurzus lovagokat, akiknek a „művei" közönséges propaganda termékek voltak.

Beke Albert irodalomszemléletének az a legfőbb értéke, hogy megpróbálja visszaállítani a polgári korszaknak azokat a klasszikus esztétikai értékeit, amelyeket a diktatúrát kiszolgáló marxista irodalomtörténészek tagadtak vagy elhallgattak, noha ezek igenis örök értékek és olyan régiek, mint maga a művészet, mert ennek a leglényegéből következnek." (Szenci Molnár Társaság)

MIÉRT NEM A JOBBOLDAL ÖLELTE MAGÁHOZ A NEMZETI ÉRZÉSŰ ÍRÓKAT?

A *Kapu* 2012. májusi számában Takaró Mihály és Aniszi Kálmán arról beszélgetnek, hogy az elmúlt évtizedek iskolai irodalomtanítása – általános iskolától az egyetemig – mennyire egyoldalú volt. Főleg azt hánytorgatják fel, hogy kimaradt a tantervből az olyan nagy és jelentős író, mint például Szabó Dezső, Wass Albert, Tormay Cécile, Sinka István és Herczeg Ferenc. A magam részéről azonban, ha már Herczeget hiányoljuk, akkor az indok nélkül kimaradtak közé sorolom Csathó Kálmánt is, aki természetesen nem hasonlítható Móricz Zsigmondhoz, de azért nem is elhanyagolható. Mert ne feledjük: az irodalom ugyanolyan életjelensége a mindenkori életnek, mint a politika vagy a gazdaság. Az egykori magyar életnek Csathó sok olyan fontos és lényeges kérdését vetette fel, amelyeket nagyon alaposan ismert és rendkívül mélyrehatóan ábrázolt. És végeredményben mégis csak az adja meg valamely író értékét, hogy műveiben mennyi az élettartalom.

Takaró Mihály szerint „A mai magyar társadalomnak nem a gazdasági bajok a legsúlyosabb betegsége, gondja, sem az, hogy politikailag megosztott-e az ország, s ha igen, mennyire. Egyetlen problémája: nincs nemzeti önazonosságtudata. Egy nemzet, amelynek van önazonosságtudata, az minden nehézséget le tud győzni." Takaró Mihály tehát úgy gondolja, hogy ha az előbb említett írókat a Nemzeti Alaptantervbe bevennék, akkor a diákok nemzeti önazonosságtudata jelentősen megemelkedne. S hogy az illetők milyen nagy írók, annak igazolására megemlíti, hogy Herczeg Ferenc és Tormay Cécile „Nobel-díjra jelölt magyar írók voltak."

Csakhogy itt álljunk meg egy szóra! Ugyanis bárkit jelölhetnek az említett díjra: ez önmagában az égvilágon semmit nem jelent. A kérdés az, hogy az illető megkapta-e vagy sem. (Ámbár az utóbbi időkben lassanként már ez sem jelent semmit, hiszen ha Kertész Imre... de erről ne is beszéljünk. Ám az mindenképpen tény, hogy a Nobel-díj odaítélése is odáig fajult, hogy ma már csak reklám és pénz kérdése. Szinte az egész csak attól függ, hogy melyik írónak a kiadója tud nagyobb pénzt befektetni a reklámmal kapcsolatos cirkuszba.)

De nézzük közelebbről Herczeg Ferenc Nobel-díjra jelölését. Barta János írta meg, aki pedig egyáltalán nem volt a Kádár-kurzus embere, „hogy a

Magyar Tudományos Akadémiának 1925-ben, fennállása óta először, alkalma nyílt ajánlást tenni az irodalmi Nobel-díjra. Választása – nem is érthetetlen módon – Herczegre esett, aki akkor történetesen az Akadémiának másodelnöke is volt. A javaslat ugyan Herczeg egész működéséből indult ki, konkrét alapja azonban néhány évvel azelőtt (1919-ben) megjelent kisregénye volt: *Az élet kapuja*. Hamarosan le is fordították németre, s benyújtották az egyik – úgy emlékszem, berlini – kiadónak. A német kiadás sorsát Gragger Róberttől hallottam Berlinben az egyetem Magyar Intézetében: akkor már visszajött a kiadóvállalattól azzal a megjegyzéssel, hogy semmi irodalmi értéket nem találnak benne. Nem is jelent meg németül, a Nobel-díjat sem sikerült megkapnia. Pedig – és ez a második személyes emlékem – Szerb Antal is nyilatkozott róla egyik szabadegyetemi előadásán, ilyenformán: »Miért ne nyerhetné meg Herczeg Ferenc a Nobel-díjat? Nem is szólva a tehetséges magyar írókról.« Aztán, hogy a harmadik emlékemre térjek át, évek múlva, alkalmasint 1935-ben, a Baumgarten-díj kiosztását követő szokásos vacsorán, Babits jelenlétében ráterelődött a szó Herczegre. A beszélgetésből csak egy mondat ragadt meg bennem – amikor Babits a másik újabb történeti regényre, *A fogyó holdra* ezt mondta élénk, szenvedélyes hanghordozással: »Hisz abban nincs egy igaz hang se!« Ezek az adatok jellemzően tükrözik az akkori viszonylag haladó körök ítéletét."

Említett tanulmányában Barta János, most már nem mint emlékező, hanem mint irodalomtörténész, a következtetést is levonta: „Nagy írónak lenni nemcsak tehetség dolga: társadalmi tisztánlátás és jellembeli következetesség is kell hozzá; kell, hogy az író jó sáfára legyen a maga tehetségének. Évtizedek távlatából megállapíthatjuk, hogy Herczeg nem volt az; sikerben, jólétben, pozícióban learathatott mindent, amit csak a kor nyújtani tudott, – de korát nem irányította, csak sodortatta magát, s az új és régi harcában ő lett a roskadozó réginek legjelentősebb támogatója."

Barta János aztán részletesen kitért Herczeg szerepére, tehetségének félresiklására, a képességei és írói eredményei közti hatalmas disszonanciára, és megállapításait alapos esztétikai elemzéssel igazolta. Ezen persze semmit nem változtat az, hogy Herczeg politikai magatartása egyértelműen rokonszenves és feltétlen hazafias. Ő volt a Revíziós Liga elnöke, s mindenütt a megcsonkított Magyarország érdekeit képviselte. A Horthy-korszak mindenkori kormánya ezt azzal viszonozta neki, hogy valóságos írófejedelemként ünnepelte, színdarabjai előtt a Nemzeti Színház évről-évre megnyílt és maga Horthy is személyes baráti viszonyban állt vele. A nyolcvanadik születésnapjára megjelent *Emlékkönyv*be pedig saját kézírással ezt írta: „Hálát adok a Gondviselésnek, hogy nemzetünket Herczeg Ferenccel megajándékozta s teljes alkotó erejében számunkra megtartotta. Budapest, 1943. szept. hó Horthy Miklós"

Ez akkora hódolat a legfőbb hatalomtól, hogy szinte felülmúlhatatlan, s ilyenben egyetlen magyar művész sem részesült soha az életben. És azt is el kell ismernünk, hogy ebben az emlékkönyvben nemcsak a jobboldal írói ünnepelték Herczeget, hanem például Schöpflin Aladár, Szabó Lőrinc és Cs. Szabó László is – akik a *Nyugat*hoz tartoztak. S amikor ezt egyszer Bárány Tamásnak elmondtam, s megkérdeztem tőle, hogy miért, akkor ravaszkásan rám mosolygott, összehúzta a szemét és azt kérdezte: ki adta ki Szabó Lőrinc *Összes verseit*? S a válaszom ez volt: a Singer és Wolfner kiadó. S Bárány ekkor azt kérdezte: és ki volt Herczeg lapjának, az *Új Idők*nek a kiadója: És a válaszom: az is a Singer és Wolfner volt. S ekkor Bárány Tamás levonta a tanulságot: hát így függnek össze a dolgok.

Ennyit tehát Herczegről.

Persze, Tormay Cécile-t is felterjesztették Nobel-díjra, de ő sem kapta meg. A felterjesztés körülményeit nem ismerjük közelebbről, de a lényeg az, hogy a díjtól elesett. S Herczeggel és Tormayval kapcsolatban Takaró azt írja, hogy „A maguk korában ők dominálták a magyar kultúrát és a magyar irodalmat." Nos, erre határozottan és ridegen azt kell válaszolnunk, hogy ez egyszerűen nem igaz. Abban az időben ugyanis a magyar irodalom koronázatlan királya Babits Mihály volt és mellette, noha gyakorlatilag hatalom nélkül, de óriási tekintéllyel, Móricz Zsigmond. Hatalomhoz ő csak 1929-ben jutott, amikor Osvát halála utána *Nyugat* társ-szerkesztője lett (Babits mellett). De mivel Takaró Mihály nemcsak az irodalomról beszél, hanem általában a magyar kultúráról is, ezért rögzítenünk kell azt a tényt, hogy a zenében pedig Bartók és Kodály, továbbá Dohnányi „dominéltak". A képzőművészetekben több nevet kellene megemlítenünk, ámde ezt végezze el mindenki önmagában.

Nem vitás, és nem is vitatjuk, hogy Tormay Cécile és Herczeg Ferenc jelentős, sőt mondhatni központi személyek voltak, de csak a maguk társadalmi és irodalmi köreikben. Megértem én Takaró Mihályt, hogy Tormay Cécile és Herczeg Ferenc sok évtizedes teljes elhallgatottsága után úgy akarja őket a köztudatba visszahozni, hogy átlendül a ló másik oldalára. Csakhogy ez nem jó módszer, mert könnyen ráfoghatják, hogy az állításai nem hitelesek, túlzók, és stb., stb. és valljuk be: ezek a megállapítások bizony nemcsak afféle ráfogások, hanem, sajnos, igazak. Alaptalan dicséretekkel és túlzó megállapításokkal nem lehet rehabilitálni sem Tormay Cécilet, sem Herczeget. Végtére is gondoljuk meg: az öreg Gyulai Pál Herczegnek két könyvéről is írt: a *Pogányok*ról és a *Mutamur*ról. És bizony mindkettőről meglehetősen lesújtó esztétikai véleménye volt. Pedig a *Pogányok*at a köztudat Herczeg egyik fő művének tartja!

Takaró Mihály törekvésével tulajdonképpen egyet lehet értenünk, de szomorúan kell megállapítanunk, hogy a célja érdekében használt taktika nemcsak hogy nem célravezető, de legtöbbször bunkót ad az ellenségei kezébe.

Az a baj tehát, hogy nem jó az érvelése. Tormay Cécilenél sem azt kellene hangsúlyozni, hogy Nobel-díjra jelölték, hanem hogy megszervezte a Magyar Asszonyok nemzeti Szövetségét, s 1922-ben pedig megindította a *Napkelet* című folyóiratot, amelybe az akkori kor legjelentősebb szellemi emberei írtak, s az írók közül is például Németh László. Tormay Cécileből nem lehet igazán nagy írót faragni, viszont az ezerszeresen hangsúlyozni kell, s feltétlen érdeméül kell betudni, hogy megírta a *Bujdosó könyv* című visszaemlékezését, amelyben örökre emléket állított annak a mérhetetlen szenvedésnek, amelyet Károlyi Mihály és a Tanácsköztársaság zúdított a magyarságra. Ha bármikor a jövendő évszázadokban valaki meg akarja ismerni, hitelesen meg akarja tudni, hogy ki volt igazában Károlyi Mihály és kik voltak a Tanácsköztársaság szörnyalakjai, akkor Tormay Cécile memoárját kell majd elolvasnia. Szépírónak Tormay nem volt igazán jelentős, de azért Móricz is megbecsüléssel írt róla, mint ahogy Horváth János, Szerb Antal, Cs. Szabó László és sokan mások is. Hankiss János pedig már 1939-ben monográfiában dolgozta fel az életművét.

A Nemzeti Alaptantervben tehát Tormay Cécilenek igenis helye van, de elsősorban nem mint szépírónak, hanem mint emlékírónak, mint egy nagyon jelentős irodalmi folyóirat megindítójának és szerkesztőjének, továbbá mint olyan fontos közéleti személyiségnek, aki a magyar nőket egységbe tudta szervezni Trianon ellen.

És most elérkeztünk Takaró Mihály érvelésének a leggyengébb és legvitathatóbb pontjához. Azt írja ugyanis a *Nyugat*ról, hogy „Amikor elérte a legnagyobb példányszámot, a *Nyugat*ot mindössze kilencszáz példányban adták ki a királyi Magyarországon. Herczeg Ferenc lapját, az *Új Idők*et heti negyvenezerben. A *Napkelet*et több mint tízezer példányban. Így hát valójában a *Napkelet* és az *Új Idők* formálta a magyar társadalmi közgondolkodást. A magyar középosztály csak ezt a két lapot ismerte és vette. A *Nyugat* példányszáma 1938-ban 300-ra csökkent. Jelképes mennyiség. Csak a nagy vagy közepes városokban karakteresen meghatározó polgárság vásárolta. Az is inkább hűségből, semmint érdeklődésből. A *Nyugat* semmilyen hatást nem tett a magyar társadalmi közgondolkodásra. Nem is ismerték."

Nos, először is szegezzük le: a példányszám önmagában semmit nem bizonyít. Másodszor: nagy kérdés, hogy vajon mit ért Takaró Mihály a „karakteresen meghatározó polgárság" fogalmán? Az a gyanúm, hogy alighanem a zsidóságra gondol itt Takaró, csak nem meri kimondani. De ha valóban a zsidóságra gondol, akkor tévedésben van, mert – hogy személyes emlékemre hivatkozzak – Debrecenben például, tehát egy jellegzetesen kálvinista civis városban, Sarkady Ida, az író Sarkadi Imre nagynénje, aki szilágysági kisnemesi családból származott, és a Református Dóczy Leánygimnáziumban volt vallástanárnő, állandó előfizetője volt a *Nyugat*nak.

Az ötvenes években ismertem meg őt, mivel az Egyetemi Könyvtárban főnököm volt, és mindig büszkén emlegette a *Nyugat*ot. Tehát ilyen előfizetője is akadt a folyóiratnak! És többet mondok: az ötvenes és a hatvanas években még élt Debrecenben a két világháború közötti értelmiség többsége, és legtöbbjüket személyesen is ismertem. S ezek mindegyike nemcsak olvasója, hanem előfizetője is volt a *Nyugat*nak: Juhász Géza, a népi írók lelkes híve és támogatója, a 45 utáni irodalomprofesszor ugyanúgy, mint Hankiss János, aki a Kállay-kormány politikai államtitkára volt, s egyúttal a *Debreceni Szemle* szerkesztője, a francia tanszék vezetője, a nyári egyetemek szervezője és társszerzője annak a francia nyelvű magyar irodalomtörténetnek, amelyet közösen írt Juhász Gézával. De előfizetője volt a *Nyugat*nak a Déri Múzeum igazgatója, a szegényparaszti származású Sőregi János is, nemcsak Kardos Albert, a Zsidó Gimnázium igazgatója. Egyszóval a *Nyugat*ot nemcsak a városi zsidóság olvasta, hanem egy olyan jellegzetesen civis kálvinista magyar alföldi város értelmisége is, mint amilyen Debrecen volt.

Abban téved tehát Takaró Mihály, amikor úgy akarja az *Új Idők*et és a *Napkelet*et feldicsérni, hogy egyúttal szinte lenullázza a *Nyugat*ot. S ez az, amit a tények maguk cáfolnak. Mert miért szerette például Debrecen értelmisége a *Nyugat*ot? Azért, mert Móricz Zsigmond folyóirata volt, akit ők valósággal bálványoztak. Számunkra tehát a *Nyugat* nem a pesti zsidóság folyóirata volt, hanem „Zsiga bácsi" fórumát jelentette, természetesen a *Kelet Népé*vel együtt. És bármilyen kevés példányszámban is jelent meg a *Nyugat*, a legnagyobb írók művei mégis csak abban láttak napvilágot.

Az *Új Idők* 1894-től jelent meg, és Babitsot, Kosztolányit, Móriczot nem közölt, s Adyt is csak egyszer jelentetett meg, kifejezetten azért, hogy botrányt és civódást okozzon a *Nyugat* körében. Az igazán új és modern irodalom tehát nem az *Új Idők*ben bontakozott ki, hanem a *Nyugat*ban. Móriczot a *Hét krajcár*ral nem Herczeg Ferenc fedezte fel, hanem Osvát, s ugyanígy Babitsot sem. Hasonlóképpen nem az *Új Idők*ben publikált, hanem a *Nyugat*ban Tóth Árpád, Szabó Dezső, Nagy Lajos, Kaffka Margit, Schöpflin Aladár, Karinthy Frigyes, Juhász Gyula, és még messze nem teljes a névsor, mert folytathatnánk nagyon hosszan. Igaz, nagyon sokan közöltek a *Nyugat*ban olyanok is, akikből nemcsak nagy író, de egyáltalán semmi sem lett. De 1911-ben a *Nyugat*ban jelent meg Szabó Dezsőnek, akkor még szinte ismeretlen kis vidéki tanárnak a nyílt levele Tisza Istvánhoz, a mindenható miniszterelnökhöz. El kell tehát ismernünk, hogy bármilyen csekély példányszámban jelent meg a *Nyugat*, mégis múlhatatlan érdeme, hogy teret adott ezeknek az erősen nemzeti szellemű írónak és 1908-ban már külön számban ünnepelte Adyt.

És itt vetődik fel az a jogos kérdés, mégpedig nagyon is indokoltan, hogy miért nem a jobboldali, konzervatív *Új Idők*, vagyis miért nem Herczeg Ferenc

ölelte magához ezeket az erősen nemzeti szellemű írókat? Miért engedte át őket – ne féljünk ezt kimondani! – a kimondottan zsidók által létrehozott és szerkesztett *Nyugat*nak? Mert ne hallgassuk el azt a köztudott tényt, amit Horváth János, aki bizonyára nem volt antiszemita, az *Aranytól Adyig* című tanulmányában már 1921-ben megírt: „A *Nyugat*: zsidó és hangsúlyozottan filoszemita írók csoportosulása; kicsiben: egy zsidó beolvadással telített magyarság; egy végbement zsidó-beolvadás. A magyar fajiság ebben az oldatban elment a liberális engedékenység végletéig: ellenállóból, passzív befogadóból előzékeny idomuló lett; hajlandó lett azonnal hasonulni az újon érkezőkhöz s egyszerre végrehajtani magán azt a lelki színváltozást, melyre a nagy és kemény társadalom csak fokról-fokra megereszkedő lazulással lett volna végül talán elvezethető. A nyugatosok irodalma: a zsidó beolvadás első irodalmi megvalósulása.

A magyarországi zsidóság most kapott első ízben a hozzáidomult, vagy az ő véréből való írók kész szervezetétől s irányítása mellett magyar irodalmat, másfelől pedig most történt meg első ízben, hogy egy magyar irodalmi irány, egy bizonyos ízlés egész író-tábora őt szemelte ki választott közönségnek, őt dédelgette, neki hízelgett. Azelőtt a zsidó származású író is egészen magyarrá, »nemzetivé« kívánt idomulni, most a vérbeli magyar is őneki udvarolt."

A zsidóság aztán, természetesen, kihasználta ezt az alkalmat és „Arról aztán nem ő tehet, hogy fajtánkat illetőleg nekünk még öntudatunk is tétovázóbb az ő lappangó ösztönénél." Azt a *Nyugat* nem zsidó írói is tudták, hogy a folyóirat szerkesztője, Osvát Ernő, híres régi rabbik leszármazottja, és a szerkesztőség tagjai is zsidók: Ignotus (Veigelsberg Hugó), Fenyő Miksa, Hatvany Lajos, Gellért Oszkár – mindegyikőjük a frissen asszimiláltakhoz tartoztak. Ennek a társadalmi rétegnek, mint Horváth János írja, éspedig teljesen az igazságnak megfelelően, „Kimagasló írói tehetségei nem voltak: hírlapjai segítségével naggyá hirlelte közepeseit; külön zsidó-sziget a magyar nyelvű irodalomban sem aktív terjeszkedési vágyának, sem ambíciójának meg nem felelhetett: egy csapásra odaszegődött tehát azon magyar tehetségek – elsősorban Ady – mellé, kik nem csupán a zsidó, de igenis minden idegen ízlés legkomolyabb akadálya, a magyar klasszicizmus ellen indítottak ostromot s a fennálló politikai renddel is elégedetlenek lévén, a beolvadók érdekeit mindennemű ellenállás lazításával kecsegtethették."

Persze, ne gondoljuk, hogy a keresztény-magyar írók nem háborogtak a *Nyugat*nál lévő zsidó dominancia ellen, mert háborogtak – de csak önmagukban, s néhány megbízható barátjuk előtt. De aligha akadt más publikálási lehetőségük. Kosztolányi már 1908-ban, tehát a *Nyugat* indulási évében, ezt írja Fülep Lajosnak: „A *Nyugat* egy kifejezetten anti-szimbolista, józan, racionális alapon álló, metafizika- és gondolatgyűlölő zsidó pártszövetkezet.

Impotens rikoltozás rekedt torokkal. A szifilisztől berekedt torokkal. Hitem szerint ők sohasem csinálják meg az irodalmi forradalmat, mert erre nemcsak az erejük hiányzik, de a hitük is, az állítani tudás bátorsága."

Kosztolányi úgy beszél itt harmadik személyben a *Nyugat* íróiról, mintha ő is nem közéjük tartozna, pedig hát a folyóirat főmunkatársa volt!

Na és itt van Ady, akiről tudjuk, hogy ő volt a *Nyugat* zászlóshajója. Gyakran leírták róla, hogy eladta magát a zsidóknak és pénzért írta úgynevezett forradalmi verseit a *Népszavá*nak, továbbá legbizalmasabb baráti köre is zsidókból állt. (Ignotus, Vészi József, Kabos Ede, Bíró Lajos, Jászi Oszkár, Steinfeld Nándor, a személyi titkára, és még sorolhatnánk tovább – de a leghosszabb ideig tartó szerelmét, Lédát, vagyis Brüll Adélt, azért név szerint is említsük meg.) Egyszóval tényleg az a meztelen igazság, hogy a legszűkebb baráti és írói köre csupa zsidóból állt. S itt felvetődik a kérdés, hogy vajon véletlen lehet-e ez? Horváth János szerint „Adynak éreznie kellett, a kívülálló pedig tudta is,hogy nem azért szeretik, amiért ő szeretné. Adynak nem pozitív célok, hanem a tagadás közössége szerzett ily hirtelen népszerűséget ezen az oldalon, melyhez különben, véreitől kereken megtagadtatván, menekülnie is kellett, ha meg akart élni.

A művelt zsidóság ízlésbeli és politikai ösztöneinek és törekvéseinek a magát Adyhoz fűző *Nyugat* lett közismert szervezete. Ez írócsoport valódi tehetségei nem zsidók, ellenben a csoport többi nem-zsidó tagjaival együtt aktív értelemben, sőt tüntetőleg filoszemiták. A filoszemitaság a nyugatos irodalomban ép oly ajánló körülmény volt, mint a népiesség a kései konzervatívok szemében."

Tehát ismételjük, mert rendkívül fontos: „... Véreitől kereken megtagadtatván, menekülnie is kellett, ha meg akart élni."

Na de miért? Miért tagadták meg a vérei Adyt? Ez a nagy kérdés! Induljunk ki abból a felsorolásból, amelyet Hetey Zoltán *Ady Endre tragédiája* című könyvében olvasunk Ady „sebezhető Achilles-sarkai"-ról: „Szegénysége, élhetetlensége, poéta voltából fakadó könnyelműsége, az úri élet után való határtalan vágyódása, akaratnélkülisége, befolyásolhatósága, vén gyermek mivolta, tervszerűen kitermelt végtelen hiúsága, pénzszomja, költséges passziói (ivás, éjszakázás, folytonos kocsikázás, asszonyok, jól öltözködés, gyakori utazgatás stb.), nagyon költséges kezelést igénylő betegségei voltak ezek az Achilles-sarkok." Soroljuk még ide, hogy Adynak, élete utolsó néhány évét leszámítva: soha nem volt saját lakása, hanem állandóan szállodákban, „hotelekben" lakott, s még a villamoskalauznak is borravalót adott, amint ezt Benedek Marcell meg is írta. Szóval olyanfajta esztelen költekezést folytatott, amihez az Isten pénze sem lett volna elég. Még azt is megtette, hogy a fehérneműjét nem mosatta ki, hanem újat vásárolt.

De a legdöntőbbnek az „úri élet után való határtalan vágyódását" tartom, vagyis az urizálását. Ismeretes, hogy Ond vezér unokájának tartotta önmagát, és összehasonlíthatatlanul igazabb magyarnak, mint amilyen például – az ő szavával élve – „Tisza Pista" volt. Ha vágyait ki akarta élni, akkor olyan sok pénzre volt szüksége, amelyet kizárólag az írásaiból nem tudott előteremteni, tehát el kellett fogadnia részben a Hatvanytól kapott összegeket, másrészt pedig vállalnia kellett olyan versek megírását, amelyeket szabadkőműves barátai és a *Népszava* emberei kértek tőle. Ilyenkor ír olyasmiket, hogy „Mióta ember néz az égre, vörös csillag volt a reménye." Az így született verseiben vallja, hogy „véreim, magyar proletárok", és bukik ki tolla alól a *Proletár fiú éneke.*

Semmiképpen nem hihető el, hogy Ady annyira ne ismerte volna a korabeli Magyarországot, mint amennyire azt versei akarják velünk elhitetni. Mert nem igaz, hogy a XX. század eleji Magyarország „lelkek temetője", „haláltó", „magyar Ugar" és ezekhez hasonló lett volna. Hiszen az egész polgári Magyarország akkor épült ki, a modern magyar művészet akkor kezdett virágba borulni és az egész országban olyan hatalmas építkezések voltak, amelyeknek a monumentumaival a turisták előtt ma is dicsekedhetünk és dicsekszünk is. Akkor épült ki az erdélyi körvasút, és jöttek létre a nagyvárosaink.

Lehetséges, hogy Ady mindebből semmit nem vett észre? El lehet ezt képzelni? Hihető az, hogy Tisza Istvánt valóban „geszti bolond"-nak tartotta és úgy tekintette, hogy „úrnak, magyarnak egyként rongy"? Hihető ez? Úgy gondolom, hogy talán inkább arról van szó, amit Hetey Zoltán állít: „Ország-, állam- és népbomlasztó erők, progresszívek, szabadkőművesek, forradalmárok és szociáldemokraták mindent elkövettek, hogy megnyerjék őt az ő »világboldogító« eszméik számára, távol tartsák Adyt a saját fajtájától, minél több vonalon égessék fel közöttük a hidakat és lehetetlenné, járhatatlanná tegyék az egymáshoz közeledés vagy visszatérés útját. Micsoda felhördülést váltott ki, ha Ady saját fajtájának valamelyik konstruktívabb lapjába mert egynéhányszor írni vagy egy igazabb hangot megütni. Nem bírhatta el azt a rettenetes sértődöttséget, neheztelést és duzzogást, ami ilyen vakmerő cselekedetét nyomon követte. Nem győzte őket eléggé kérlelni és kénytelen volt számos kimagyarázó levélben megalázkodni előttük ő, a dacos, vastagnyakú kálvinista."

Tehát az, hogy Ady szegény, pénzéhes és kemény bírálattal ír a fennálló hatalomról, eléggé ismert helyzet már Mikszáth Kálmán életéből is. Rendszeresen írt parlamenti karcolatokat, amelyekben meglehetősen csípősen szól a hatalmat gyakorlókról. És mi volt erre Tisza Kálmánnak, a nagyhatalmú miniszterelnöknek a válasza? Talán megpróbálta Mikszáthot elhallgattatni? Megpróbált vele szemben erőszakkal fellépni? Nem! Tisza Kálmán nemcsak okos, hanem bölcs is volt: tudta, hogy a média (ezt a szót persze akkor még

nem használták...) igenis nagy hatalom, és ezt Mikszáth képviselte. Tisza Kálmánnak tehát szüksége volt Mikszáthra, s ennek viszont a hatalom nyújtotta előnyökre. Mit tett tehát Tisza Kálmán? Megvásárolta Mikszáthot. Lábon megvette. Mindezt filológiai aprólékoskodással, tények tömegével bebizonyítottam már az *Egy meghasonlott lelkű ember. A politikus Mikszáth* című könyvemben, amelyre itt most – meglehetősen szerénytelenül bár, de talán bocsánatos bűnként hivatkozom. Mikszáth tipikus példája a megalkuvó írónak, mind művészi, mind politikai értelemben. A lényeg mindenképpen az, hogy Tisza Kálmán kezelni tudta Mikszáthot, míg Tisza István pedig nem tudott mit kezdeni Adyval. Pedig lehetett volna! Tisza Kálmán képviselőt csinált Mikszáthból, s onnantól fogva a nagy palóc a legodaadóbb híve lett a generálisnak, és a parlamenti karcolatai közönséges hízelkedésekké fajultak.

Tisza István azonban túl hajthatatlan és engesztelhetetlen volt. Nem vette komolyan Adyt: egyik barátja előtt kijelentette róla, hogy „Levéltetű a magyar kultúra fáján." Lényegében csak egy kis firkásznak tartotta, akitől még a legsúlyosabb sértéseket sem vette fel. Ha egy képviselőtársa mondta volna róla azokat, amiket Ady írt róla, akkor biztosan párbajra hívja ki az illetőt. De Adyt még erre sem tartotta méltónak. S nemcsak Adyval szemben volt értetlen, hanem általában a modern művészetekkel szemben is. Elment például a modern festők kiállítására, és a festményeken lovaglóostorral vágott végig...

Pedig Tisza István rendkívül tehetséges ember volt: még tizennyolc éves korában jogi doktorátust szerzett a heidelbergi egyetemen, és alaposan ismerte a klasszikus magyar irodalmat is. De a sajtó jelentőségét, sajnos, nem ismerte fel. Pedig ha, mondjuk, Adyt beültette volna a Főrendi Házba, s megfelelő mennyiségű pénzzel is ellátja (ilyen vagy olyan ürüggyel), továbbá ha a Kisfaludy Társaságba is beválasztatja, amire Ady (nevetséges ugyan, de így volt!) nagyon vágyott, akkor az *Új versek* poétája nem írja meg az akkori Magyarországot gyalázkodó verseit és nincs ráutalva sem a Hatvany pénzére, sem a *Népszavá*tól kapott obulusokra. És főképpen nem rajong a „vörös csillag"-ért, nem tartotta volna Magyarországot sem a lelkek temetőjének, sem haláltónak. S természetesen nem nevezte volna Tisza Istvánt annak, aminek vak gyűlöletében rágalmazta. Ilyen egyszerű lett volna ez. S ha most valaki arra gondol, hogy ezekkel a feltételezésekkel megrágalmazzuk Adyt, aki a verseit állítólag meggyőződésből és „szent hittel" írta, akkor az illető nem ismeri az igazi Adyt. De Móricz Zsigmond, a hűséges és jó barát, aki valósággal bálványozta Adyt, közelről ismerte és megdöbbentő módon az egyik bizalmasának ezt írta: „Csak jó emberekkel tudok meglenni. Aki nem jó, számomra nem él. Kivéve, ha nagy művész. Annak mindent megbocsátok. De látja, Ady Endre, akit imádtam, azért mégis mindig idegen volt számomra, mert részeges volt, elvtelen, valóságos kéjhölgy... Nem bírtam el, minden,

szinte testi imádatom mellett sem, melyet költői zsenije keltett bennem, emberi gyöngeségei miatt évente egy-két esetnél többször együtt lenni vele. De a jó embernek nagyon sokat megbocsátok, ha nem zseni is."

Ez annyira megdöbbentő vallomás Móricztól, hogy nem tételeztük volna fel róla. Hiszen Ady magasztaló verset írt hozzá és a nyilvánosság számára ő is mindig szuperlativuszokban beszélt a barátjáról. Itt pedig azt írja, hogy Ady „valóságos kéjhölgy..." volt. Nos, a „kéjhölgy" olyan személy, aki pénzért bárkit gyönyörhöz juttat. Ady tehát pénzért bármire hajlandó volt? Móricz szerint igen! S ezt nem lehet félremagyarázni, annyira egyértelmű. Móricz szerint tehát így áll a helyzet Ady szigorú „elvszerűségével" kapcsolatban. Sőt, azt is leírta róla, hogy „elvtelen".

Semmiféle rágalmazás nincs tehát abban, ha mindazt feltételezzük róla, amit a Tisza Istvánhoz való viszonyáról írtunk. Mindez, persze, nem jelenti azt, hogy ne lett volna feltétlen zseni, mert hiszen tényleg az volt. Csak éppen nem szabad politikai mércének megtennünk és nem szabad benne olyan valakit látnunk, aki az akkori társadalmi és szociális kérdéseket okvetlenül helyesen látta volna. De itt és most nem az a feladatunk, hogy költészetének értékeit méltassuk, hanem hogy politikai nézeteivel tisztába jöjjünk.

Takaró Mihály a *Nyugat* kevés példányszámban való megjelenéséből azt a téves következtetést vonta le, hogy nem is volt jelentősége. Pedig hát volt, és nem utolsó sorban éppen Ady és az ott publikáló többi nagy író miatt. Egyet kell értenünk viszont Takaró Mihállyal abban, hogy Wass Albertnek, Tormay Cécilenek, Szabó Dezsőnek, Nyírő Józsefnek feltétlenül a Nemzeti Alaptantervben van a helye. Sőt, ki kell egészítenünk ezt a névsort Bánffy Miklóssal, akinek az Erdély-trilógiája a XX. századi magyar irodalom egyik *alapműve*, mert nélküle Erdély elvesztését soha nem fogjuk megérteni.

Az *Új Idők*, illetve Herczeg Ferenc azért nem ölelhette tehát keblére Adyt és a *Nyugat* nagy íróit, mert azok olyan keményen támadták a fennálló társadalmi és politikai rendszert, hogy az semmiképpen nem illett bele abba a társadalomképbe, amelyet az *Új Idők* képviselt. Hiszen ne felejtsük el, hogy ez a Singer és Wolfner-féle folyóirat elsősorban a középosztály és a hivatalnokréteg, továbbá a „magyar úriasszonyok" számára készült és feladatának elsősorban a szórakoztatást tekintette, amit meg is valósított. Tehát szórakoztató irodalmat közölt, továbbá ismeretterjesztő cikkeket, útirajzokat, társasági és családi vonatkozású közleményeket, valamint színes apróságokat. Külön volt családi és gyermekrovata, egyszóval mindenben igazodott ahhoz a nem túl művelt olvasói réteghez, amelyből olvasói kikerültek. Ehhez az igényhez tehát a *Nyugat* íróinak társadalomképe semmiképpen nem illett. Egyszóval Adyt, Móriczot, Babitsot, Nagy Lajost, Kosztolányit és a többieket eleve átengedte a *Nyugat*nak.

A mondottak alapján tehát a jobboldali irodalom eleve elvesztette azt a jogát, hogy elítélje a *Nyugat* íróit, hiszen miért nem fogadta be őket az *Új Idők* vagy a *Napkelet*? Tudjuk, hogy miért nem, hiszen a tüzet és vizet nem lehet összeegyeztetni. Pedig ha e két folyóirat vezetői ravaszabbak, diplomatikusabbak, vagyis bölcsebbek lettek volna, egyszóval ha olyasmi taktikát tudtak volna megvalósítani, mint amilyet Tisza Kálmán Mikszáthtal szemben, akkor talán nem álltak volna olyan mereven szemben egymással, mint a katonák a barikádokon. Ha a *Napkelet* és az *Új Idők*, illetve a mögöttük álló vezetők jobban tisztában lettek volna annak a médiának a jelentőségével, amelyet a *Nyugat* írói jelentettek, akkor minden másképpen alakul. És ennek igenis megvolt a lehetősége, hiszen mindkét táborhoz tartozó írók jó magyarok és igazi hazafiak voltak: Ady, Móricz, Babits, Kosztolányi és a többiek – ha már erről van szó – még törzsökösebb, igazibb magyarok voltak, mint Herczeg Ferenc. (Persze, ostobaság fajmagyarról és törzsökös magyarról beszélni, de Ady gyakran él ezekkel a kifejezésekkel, s önmagát e tekintetben Tisza István fölé helyezi.) A lényeg az, hogy az *Új Idők* és a *Napkelet* tragikus módon nem ismerte fel a két tábor összebékítésének a lehetőségét és az előbb említett írókat átengedte Osvátnak, Ignotusnak, Gellért Oszkárnak, Hatvany Lajosnak, Fenyő Miksának.

És – mutatis mutandis! – napjainkban hasonló helyzet ismétlődik meg a Fidesz kulturális politikájával kapcsolatban is. És ez annál szomorúbb, mert a Fidesznek nem a vele szemben álló táborból kellene az írókat magához csalogatni, hanem azokat kellene felkarolnia, magához ölelnie, akik amúgy is mellette állnak és a nemzeti oldalt erősítik. Csak éppen az a baj, hogy a Fidesz politikusai erről szinte tudomást sem vesznek, s nem támogatják azokat az írókat, akiket pedig támogatniuk kellene. Vannak például olyan folyóiratok, amelyeknek a puszta megjelenése is hősies teljesítmény a szerkesztő (illetve a szerkesztőség) részéről, mert a baloldaltól természetesen semmiféle segítséget nem kapnak, s a Fidesz pedig tudomást sem vesz róluk, noha az ő szövetségeseik. És ugyanez tapasztalható például az ECHO tévénél: a nézők legnagyobb megdöbbenésére eltávolították belőle Tóth Gy. Lászlót, Bencsik Andrást (akinek, persze, a műsora is megszűnt), Csontos Jánost, Kerényi Imrét és Kubinyi Tamást, de ugyanakkor ott maradt... – de ne említsünk neveket, mert nomina sunt odiosa.

Kizárt dolog, hogy a könyvpályázatoknál valamilyen módon ne lehetne valamilyen formában előnyben részesíteni az egyértelműen nemzeti szellemű írók műveit, illetve a megjelenéshez juttatni őket. A Fidesz politikusainak, legalábbis az illetékeseknek, oda kellene figyelniük! Kötelességük volna törődniük azokkal az írókkal, akik az ő szövetségeseik és harcos társaik. A baloldal ugyanis ezt teszi: összezárják a soraikat s véd- és dacszövetséget

alkotva harcolnak az ellenségeik ellen. Miért nem tudja megtenni ugyanezt a Fidesz is? Tessék odafigyelni azokra, akik vásárra viszik a bőrüket és anyagi hátratételt vállalva is a Fidesz oldalán állnak.

Kiváltképpen nagyon fontos, hogy a Fidesz hasson oda: a Nemzeti Alaptantervbe azok az írók kerüljenek be, akik a nemzeti önazonosság-tudatot erősítik és akikért Takaró Mihály – minden elismerést megérdemelve! – oly bátran és kitartóan felvette a harcot. Mert a legfontosabb tankönyv – ebből a szempontból! – az irodalomkönyv: ugyanis amit a gyerek fiatal korában megtanult, azt egész életén át viszi magával. És csak azok az írók maradnak fenn nemzedékről nemzedékre, akik a tankönyvekben szerepelnek. Ötvenhat igazi története is csak akkor marad fenn a jövendő generációk emlékezetében, ha a tankönyvekben azokat a műveket tanítjuk, amelyek a forradalmat hitelesen ábrázolják. És szerencsére vannak ilyenek, csak nem szabad róluk megfeledkezni.

VAN-E JELENTŐSÉGE MA A HUMÁNTUDOMÁNYOKNAK?

Nincs. Éspedig azért nincs, mert elvesztették azt a propaganda szerepüket, amellyel a diktatúrában a Párt kényszerítő erejéből eredően rendelkeztek. Kit érdekel az például ma már, hogy Mikszáthot kritikai realistának vagy romantikus realistának tartjuk-e? Egyáltalán: használatos-e ma még a „kritikai realizmus", mint stílus megjelölés? Pedig hajdanában, vagyis a Rákosi- vagy a Kádár-rendszerben egy-egy irodalomtörténész karrierje múlhatott azon, hogy az illető hogyan minősítette a nagy palóc realizmusát. Ha ugyanis azt mondta róla, hogy kritikai realista volt, akkor ezzel elfogadta a mindenható Párt álláspontját, vagyis fennhangon hirdette, hogy Mikszáth keményen bírálta a régi „úri Magyarország" népnyúzó, kizsákmányoló és elnyomó társadalmi rendszerét. Tehát Mikszáth e szerint a felfogás alapján harcosan és keményen (ezek akkoriban rituális kifejezések voltak!) bírálta az egykorú feudális viszonyokat.

Ha viszont valaki azt vallotta, hogy Mikszáth romantikus realista volt, akkor ezzel azt fejezte ki, hogy szembeszáll a Párt hivatalos véleményével. Jól emlékszem még rá, hogy mikor Király Istvánnak, ennek a hírhedt és különlegesen kártékony marxista cenzornak a marxizmustól csepegő, Mikszáthról szóló „vonalas" könyve 1952-ben (!) megjelent, s amelyre természetesen Kossuth-díjat is kapott, akkor Barta János, aki akkor már a debreceni egyetemen tanszékvezető professzor volt, megsemmisítő kritikát írt róla, és mi, a hallgatói nagyon büszkék voltunk rá, hogy ezt a tanulmányt velünk gépeltette le. Professzorunk ugyanis szembeszállt Király propaganda művével, és egy szakmailag hiteles, valóban tudományos pályaképet rajzolt Mikszáthról.

És mi lett ennek a következménye? Az, hogy Barta tanulmánya ugyan az *Irodalomtörténeti Közlemények*ben, vagyis ez rendkívül kis példányszámú és kizárólag csak szűk szakmai körben ismert folyóiratban megjelent, de szerzője fekete bárány lett a marxista hatalmaságok előtt, és Kossuth-díjat soha nem kapott, (és az Akadémiának is csak késő öregkorában lehetett levelező tagja, amikor már botrány lett volna, ha még ezt sem kapja meg, hiszen alapvető életmű ált mögötte... Bezzeg már szilvafa korában rendes akadémikus volt,

viszont Király István, Pándi Pál, Szabolcsi Miklós, Tolnai Gábor, Nagy Péter és a többi hozzájuk hasonló Párt-janicsár.)

Ezt a Barta-esetet csupán azért taglaltam ilyen hosszasan, mert jól mutatja, hogy milyen szerepe volt a diktatúrában bármelyik humántudománynak.

De az irodalomtörténet köréből említhetek egy másik nagyon jellemző esetet is. Azokban az évtizedekben a Lukács György által kitalált „nagy realizmus" felfogás uralkodott, és szinte csak azok az írók kaphattak pozitív értékelést, akik legalábbis realistáknak, de még inkább kritikai realistáknak lettek elismerve. Arról már nem is beszélek, hogy aki szocialista realistának lett minősítve, mint például Illés Béla, Gergely Sándor, Hidas Antal, Darvas József és a hozzájuk hasonlók, azok már az irodalom szentjeivé lettek avatva, de legalábbis boldogokká. (Mint a katolikus egyház boldogjai és szentjei). Természetesen minden normális irodalomtörténész tudta, hogy a realizmus, mint stílusirányzat, semmivel sem értékesebb, mint a romantika, vagy a barokk, vagy bármelyik más stílus. No de az irodalomtörténészek ugyanúgy karrieristák, mint bárki más, éppen ezért, hogy érdemeket szerezzenek a Párt előtt, eszeveszett tempóban kezdték keresgélni a realista elemeket még Pázmány Péter prédikációiban is, és azt remélték, hogy ezzel a törekvésükkel jó pontokat, vagyis érdemeket szereznek maguknak és a szamárlétrán feljebb léphetnek. Eszeveszett tempóban írták tehát a kandidátusi és doktori értekezéseket olyan témából például, hogy „Realista elemek Jókai regényeiben." 1954-ben még az Akadémiai Nagyhét keretében is külön előadás-blokk volt szentelve ennek a témának. Akadt olyan Jókai-kutató, aki bár nagyon jól tudta, hogy a nagy mesemondó nem azért nagy író, mert a *Sárga rózsá*ban realista elemek is vannak, hanem azért, mert nagy romantikus. Mindegy. Szigorúan „szakmai alapon" kimutatta, hogy Jókai igenis kritikai realista. Lukács György tehát győzött – ki mert volna vele szembeszállni? Ismét csak Barta János volt az a „rossz fiú", aki ott, az Akadémián „Jókai és a művészi igazság" címen nagyszabású előadást tartott és kesztyűt mert dobni Lukács Györgynek. Természetesen mi, Barta-tanítványok, élénk figyelemmel kísértük ezt a nagy bátorságot igénylő harcot, és büszkék voltunk a professzorunkra, mert teljesen nyilvánvaló volt, hogy az igazság az ő oldalán van.

Aztán eltelt néhány évtized, és elkövetkezett az úgynevezett rendszerváltás. És a Pártot akkoriban gátlás nélkül kiszolgáló eszközemberek, illetve „tudósok" szégyenszemre itt állnak és szembesülnek egykori magatartásukkal. De közben persze ők lettek az akadémikusok, a tanszékvezetők, a különböző hatalmi pozíciók birtokosai, s eszükbe sem jut, hogy félre kellene állniuk, mert nemcsak ők maguk teljesen hiteltelenek, hanem az általuk képviselt tudományágat is lejáratják és hiteltelenítik. Ormos Mária például, aki hajdan a Kádár-féle Központi Bizottság tagja volt, ma ugyanúgy villog és nyolcvanadik születésnapja

alkalmából ugyanúgy ünneplik, mintha nem is a gyilkos diktatúra egyik vezető személyisége és „tudósa" lett volna. Ehhez hasonló karrier Németországban elképzelhetetlen. Akit Hitler kitüntetett, az vagy elhúzódik a nyilvánosság elől és mély hallgatásba burkolózik, vagy pedig az illetőt bebörtönözték. Nálunk azonban mindez nem így van. Az egykori Kossuth-díjasok, vagyis a Párt kegyencei, ma is büszkén viselik azt a díjat, amelyet a kommunisták alapítottak 1948-ban. Németországban elképzelhetetlen, hogy valaki ma is büszkén viseljen egy Hitler által alapított, és abban az időben kapott kitüntetést.

Persze, ismerjük a választ az itthoniaktól: ők a Kossuth-díjat szakmai vagy művészi teljesítményükért kapták. Csakhogy ez nem igaz! Ez közönséges hazugság. Erre a legjobb bizonyíték Ortutay Gyula nemrég megjelent háromkötetes naplója, aki a szemtanú és résztvevő hitelességével írja meg, hogy minden tudományos és művészi kitüntetésben a Párt döntött. Lehetett valaki akármilyen nagy tudós vagy művész, ha a Pártnak nem tetszett, akkor soha nem tüntették ki. Az, hogy valaki szakmailag vagy művészi téren rendkívülit produkált: csupán alibi volt a kitüntetéshez. Mindig az számított, hogy a Párthoz hogyan viszonyult az illető. Hogy ki lehet akadémikus vagy ilyen-olyan vezető: ezt a Párt döntötte el. Vizy E. Szilveszter egyik interjújában nyíltan megmondta néhány évvel ezelőtt, hogy például még mindig vannak olyan akadémikusok, akik munkásmozgalmi múltjukra való tekintettel csücsülnek bent az Akadémián. Azóta néhányuk bizonyára meghalt, de az ott lévők ma is gondosan ügyelnek arra, hogy maguk után csak és kizárólag azokat engedjék be az Akadémiába, akik hozzájuk hasonlók. Kész botrány például, hogy Nagy Péter vagy Szabolcsi Miklós haláluk napjáig akadémikusok maradhattak. Nem is beszélve Köpeczi Béláról, aki a Kádár-rendszer egyik legfontosabb kiszolgálója volt. Vajon egy hozzá hasonló alak, aki Hitlert úgy szolgálta ki, mint Köpeczi Kádár Jánost: ma tagja lehet-e a német Akadémiának? Vagy ez Ormos Máriához hasonló jelenség?

Teljesen nyilvánvaló, hogy az egykori Kossuth-díjasoknak szégyenkezniük kellene s nem büszkélkedniük. Nagyon reméljük, hogy a mostani kormány a közelgő március 15.-én nem Kossuth-díjakat fog osztani, hanem Corvin-láncot. Mint ahogy ez történt az első Orbán-kormány idején is.

Amikor 1948-ban a kommunisták hatalomra kerültek, akkor ők nem voltak szívbajosak: a legkiválóbb akadémikusokat is kirugdosták az Akadémiáról, akármilyen nagy tudósok voltak is, ha nem feküdtek el nekik. Szabó Istvánt például, a kitűnő parasztságtörténészt, vagy Eckhardt Sándort, a kiváló irodalomtörténészt, aztán Márai Sándort, akármilyen nagy író volt is, azonnal kizárták az Akadémiából, és a sort még hosszan folytathatnánk. Lukács György bezzeg, aki személyesen gyilkoltatott meg kilenc katonát 1919-ben

Tiszafürednél, s erre még öreg korában is büszke volt, közönséges tömeggyilkos létére, haláláig akadémikus maradhatott. (A rendszerváltás után is!) És ez a gyalázat nem utolsó sorban Kosári Domokos lelkén szárad!

Természetesen a humántudományok hitelvesztése nemcsak az irodalomtörténészek miatt következett be, hanem a többi humántudós működése miatt is. És itt mindenekelőtt a történettudomány képviselőire kell gondolnunk, akiknek a túlnyomó többsége készséggel szolgálta ki a Pártot és úgy hamisították meg a magyar történelmet, ahogyan éppen a Párt kívánta. Akik nem vállalták ezt a gyalázatos és megalázó szerepet, azokat minden teketória nélkül félreállították. A hangadó és mindent jobban tudó természetesen Andics Erzsébet volt, vagyis ez a könyörtelen pártkatona, aki történésznek sem nevezhető, de mégis ő volt az iránymutató és mértékadó személy, mert ő képviselte a Pártot. A régi történészeket sújtó legenyhébb megbélyegzés úgy hangzott, hogy „polgári". Ez is igen kártékony megbélyegzésnek számított, s ha valakire rásütötték, nehezen tudott tőle megszabadulni. A marxista-leninista történészek mindent osztályszempontok és a szovjet példaképtől átvett hablatyolások alapján ítéltek meg és hamisítottak kényükre-kedvükre. Csoda-e, ha az olvasók, vagyis a közönség teljesen kiábrándult belőlük és semmi hitelt nem adott a szavuknak. Hazudozhattak, amit csak akartak, minden tájékozott olvasó tudta, hogy belőlük a Párt beszél. Ők hitványabb szerepet játszottak talán még az irodalomtörténészeknél is. A tankönyvek természetesen az ő felfogásukat tükrözték, és azt tanították, hogy az egész magyar történelem legnagyszerűbb és legdicsőségesebb fejezete a Tanácsköztársaság volt. Kun Bélát és Szamuely Tibort, ezeket a közönséges szadista gyilkosokat istenként kellett magasztalni, mert a tankönyvek erre tanítottak. Horthyt viszont csak gyalázni volt szabad, és Horthy-korszakot is mint fasiszta tombolást kellett jellemezni.

Ezekről az áltörténészekről nem is érdemes beszélni. Arra sem méltók, hogy a nevüket a szánkra vegyük. Akadtak persze kivételek, akik próbálták megmenteni a szakma becsületét, mint Szabó István vagy Mályusz Elemér, de ők teljességgel háttérbe voltak szorítva, és nagyon hamar nyugdíjba zavarták őket.

A mai politikai hatalomnak tulajdonképpen nincs szüksége a humántudósokra, mert amivel ők a kormányzásnak besegíthetnének, az nem elsőrendű fontosságú. Ma a kormány legfőbb gondja: új állások teremtése, az adósságcsapdából való kikeveredés, az életszínvonal megemelése, az adózás megreformálása és ehhez hasonlók. Vagyis ezek csupa olyan feladatok, amelyeknek a megoldásához egy humántudós nemigen tud hozzájárulni. A mostani kormány számára teljesen érdektelen, hogy miképpen ítéljük meg valamely író munkásságát, vagy hogy hogyan értékeljük a 67-es kiegyezést.

És ugyanígy érdektelen a művészettörténészek, vallástörténészek vagy néprajzosok ilyen-olyan munkálkodása is. Természetesen tisztában vannak a hatalom képviselői ezeknek a tudományágaknak a jelentőségével, de itt és most olyan feladatokat kell megoldaniuk, amelyek mindent megelőznek, mert életfontosságúak. Már a rómaiak is tudták: primum vivere, deinde philosophari. Vagyis előbb éljünk, s aztán filozofáljunk. A filozófia ugyan nagyon fontos tudomány, de mégsem a mindennapi betevő falat kenyér megszerzéséhez segít hozzá, hanem valami máshoz.

És ugyanez a helyzet az Írószövetséggel is. Először is hol van ma Magyarországon közel ezer író, mert hiszen az Írószövetségnek ennyi tagja van. Ez egyszerűen nevetséges. És röhejes az is, hogy ezek az emberek azt hiszik magukról, hogy ők fontosak... És hogy őket támogatni kell. A realisták pedig azt mondják, hogy: nem kell. Tartsák el az írókat a kiadók. Ha pedig erre képtelenek, akkor ne adják ki a műveiket. Nem muszáj ezer embernek írni, lehet más, hasznosabb munkát is végezni. Hamvas Béla például éjjeliőr volt, és nem az írói munkásságból élt meg.

Egyszóval itt tartunk.

De van más gond is. Éspedig az, hogy a humántudományok képviselői a rendszerváltás óta eltelt huszonvalahány év alatt sem tudtak igazán megújulni, mégpedig azért nem, mert a vezető személyiségek vagy ugyanazok, akik már korábban is voltak, vagy pedig az ő tanítványaik, akik pedig ugyanazt a szellemiséget képviselik, amit a mestereik. A diktatúrában politikai propagandista szerepet töltöttek be, tehát fontosaknak hihették magukat, de ma már nincs ilyen szerepük, hiszen a propaganda feladatokat a pártokban és a parlamentben oldják meg, nem pedig a humántudományok irományaiban. A humántudományok képviselői tehát duzzognak, játsszák a sértődöttet és befelé fordulva egymásnak írogatják fontosnak hitt műveiket. Alapjában véve pedig a kutya sem törődik velük. Ha belelapozunk a különböző szakfolyóiratokba, akkor elképedve látjuk, hogy olyan századrangú obskurus témákról írnak bikkfanyelven, lehetőleg idegen szavakkal megtűzdelt „tudományos" dolgozatokat, amelyekre kár a papírt pocsékolni. Az irodalomtörténészek például kialakítottak egy olyan szaknyelvet, amelyet rajtuk kívül senki más nem ért meg. Valaha az irodalmárok nagyon igényesen fogalmaztak: Riedl Frigyes, vagy előtte Gyulai Pál, Péterfy Jenő, később Horváth János, Gyergyai Albert, Komlós Aladár, Bóka László – és még sokakat említhetnénk, olyan szépen írtak, és annyira közérthetően, hogy élvezet volt őket olvasni. Manapság azonban ez már kiment a divatból: ma az a sikk, hogy egy-egy mondatban először is lehetőleg ne legyenek magyar szavak, hanem főként csak angol kifejezések, és egy átlagolvasó lehetőleg ne is értse meg. Az *Irodalomtörténet* című folyóirat bármely számából tömegével idézhetnék bizonyító példákat,

de nem személyeket kívánok kipécézni és megszégyeníteni, hanem magát a jelenséget kárhoztatom.

Viszont a fent jelzett tanulmányoknak van egy óriási előnyük: karriert lehet velük csinálni. Ezeknek a szerzőiből lesznek a doktorok, majd akadémiai doktorok, aztán egyetemi tanárok (professzorok), akadémikusok... és így tovább. Egymás írásait sem olvassák el, de a bibliográfiájuk szépen gyarapszik, és egymást besegítik a különböző stallumokba. Amikor pedig már bent ülnek a különböző zsíros állásokban, akkor anyagilag is elég jól keresnek, és ez a lényeg. Hiszen tulajdonképpen minden a pénzre megy ki, ezt mindenki tudja. Csakhogy ha a dolgok így mennek, akkor teljes joggal kérdezhetjük: miért volna jelentősége ma a humántudományoknak? Semmi nem indokolja, hogy tisztelettel nézzünk fel X-re vagy Y-ra csupán csak azért, mert ilyen vagy olyan magas pozíciót tölt be valamely humántudomány területén. Ha valaki meg tud javítani egy elromlott órát vagy egy elromlott gáztűzhelyet: azt igenis tisztelet illeti meg. De aki kiizzad magából egy olyan iromány t, amely arról szól, hogy milyen eperfára gondolt Arany a *Családi kör*ben: azt csak szánni lehet, de tisztelni aligha, mert kiábrándítóan meddő és impotens munkát végzett. És ha száz ehhez hasonló cikkecskéjével akadémikus lett: akkor is csak lesajnálni lehet.

Az irodalomtörténészekre és a történészekre pedig óriási feladatok várnak, de ezek teljesítése elől nagy ívben kitérnek. Hiszen az egész magyar történelmet újra kellene írni, végre hitelesen és tárgyilagosan, mentesen az eddigi kötelező marxista szemlélettől. És ugyanez vonatkozik a magyar irodalom egészére is. S ezzel szemben mit látunk? Ha irodalomtörténészeink nekirugaszkodnak is egy új és nagy irodalomtörténeti összefoglalásnak, abból olyan torzszülött valami kerekedik ki, hogy jobb lett volna, ha hozzá sem kezdenek. Pár héttel ezelőtt jelent meg az Akadémiai Kiadónál *Magyar irodalom* címen egy 1096 (!) oldalnyi terjedelmű, 68,5 (A/5) íves monográfia, amelynek a főszerkesztője Gintli Tibor, s a szerzők pedig többnyire az ELTE fiatal oktatói, tehát a neveik még a szakemberek előtt is alig-alig ismertek. Ebből következik, hogy az olvasó fokozott érdeklődéssel veszi kezébe a művet, hogy lássuk: Mit tudnak a fiatalok?

Hát, az eredmény elszomorító. Pintér Jenő nyolckötetes nagy művét ma már csak megvetéssel és lesajnálással illik említeni, pedig hát az, ehhez a mostanihoz képest, toronymagasan áll. Mert Pintérben legalább volt egy megbízható adattár. egy-egy jó bibliográfia, és valamilyen szintézisre való törekvés. Ezt persze ma már lefitymálhatjuk, megmosolyoghatjuk, de nem vitathatjuk el Pintérnek azt a törekvését, hogy gondolati, vagyis szellemi munkát végzett. Ezzel szemben ebben a mostani dögvastag és végtelenül unalmas, szellemtelen, vagyis gondolattalan könyvben a szintézisnek még a

nyomát sem látni. A mű három nagy fejezetből áll, és az utolsónak a címe az: A modern és a kortárs magyar irodalom (kb. 1890-től napjainkig).

Az ember nem hisz a szemének: hát 1890-től napjainkig nincs semmi korszakolás? Lehetséges ezt a nagy időmennyiséget ömlesztve egy fejezetben tárgyalni? Vannak ugyan itt alfejezetek, de azokból sem derül ki, hogy például miért kerül egymás mellé, vagyis ugyanabba a fejezetbe, Cholnoky Viktor, Tersánszky, Szabó Dezső, Déry Tibor, Márai, Illyés, Ady (ebben a sorrendben!), Kassák, Szabó Lőrinc, Molnár Ferenc, Füst Milán stb. Rengeteg író és költő szerepel ebben az alfejezetben, és az olvasónak fogalma sem lehet róla, hogy miféle gondolat alapján kerültek ezek az írók ugyanabba az alfejezetbe, éspedig ebben a sorrendben? Vagyis miért tárgyalja a könyv előbb Márait és Illyést, és utánuk Adyt, Babitsot és Juhász Gyulát? Hol itt a logika?

Millió jogos szakmai kifogást lehetne a könyv ellen felhozni, de nem szakmai folyóiratban jelenik meg ez a cikk, tehát amit eddig mondtunk, azt is csupán azért tettük, hogy jelezzük: a humántudományok egyik legismertebb területe, az irodalomtörténet, vagy nagyképűbben: az irodalomtudomány, így járatja le önmagát, és ezzel alaposan hozzájárul ahhoz, hogy a jelentősége egyre csekélyebb legyen.

Egy valamit azonban még okvetlen szóvá kell ennünk, éspedig a legnagyobb felháborodással: Ebben az 1096 oldalnyi könyvben egyetlen betű sem jutott a következő írókra (vagyis még a nevük sincs leírva): Gulyás Pál, Dutka Ákos, Oláh Gábor, Végh György, Kós Károly, Dsida Jenő, Bóka László, Szobotka Tibor, Fekete István, Pándi Pál, Pálffy Albert, Iványi Ödön, Csathó Kálmán, Justh Zsigmond, Tormay Cécile, Somogyvári Géza, Kosáryné Réz Lola, Erdős Renée, Pákozdy Ferenc (sem a vásárhelyi, sem a kommunista), Illés Endre, Sőtér István, Surányi Miklós, Harsányi Zsolt, Szalay Károly, Zászlós Levente, Bánffy Miklós, Rákosy Gergely, Ignácz Rózsa, Gyurkovics Tibor, Jókai Anna, Kolozsvári Grandpierre Emil, Berkesi András, Passuth László.

A neveket voltaképpen találomra válogattam ki, ami azt jelenti, hogy egy módszeres utánanézéssel bizonyára még tovább lehetne folytatni a sort.

De az alapvető probléma a következő: az irodalomtörténet nemcsak esztétikai jellegű tudomány, hanem történeti is, amint az már a nevében is benne van. Ez pedig azt jelenti, mint azt már Horváth János is tanította, hogy az irodalom fogalmát azért nem lehet egyszer s mindenkorra szóló érvénnyel meghatározni, mert nem az a kérdés, hogy mi és ma mit tartunk irodalomnak, hanem hogy: mikor és mit tartottak annak. Ezt nekünk, az utókornak, kutya kötelességünk tudomásul vennünk, feltéve, ha azt akarjuk, hogy komolyan vegyenek bennünket. Tehát semmiféle jogunk nincs ahhoz, hogy például egy összefoglaló irodalomtörténetben ne vegyünk tudomást Berkesi Andrásról, Passuth Lászlóról, Kós Károlyról, Dsida Jenőről vagy Jókai Annáról, Gyurkovics

Tiborról, csupán csak azért, mert nekünk nem tetszenek, vagyis elítélő véleményünk van róluk. Az irodalomtörténésznek tudomásul kell vennie, hogy Moldova vagy Berkesi, de említhetjük Pálffy Albertet is, a maguk korában rendkívül olvasott, vagyis népszerű írók voltak. Az persze más kérdés, hogy az irodalomtörténész esztétikai szempontból hogyan értékeli ezt vagy azt az írót. Ehhez joga van, sőt kötelessége is, mert nem értékelt irodalom nem létezik. S minden ítélet, amint azt Immanuel Kant tanította: ízlésítélet (Geschmacksurteil). Az ízlésünk pedig történeti és világnézeti képződmény, amelyet jogunk, sőt ismétlem: kötelességük is kifejezésre juttatnunk. A szóban forgó mű szerzői azonban megfeledkeznek az irodalomtörténet történeti jellegéről, és azt hiszik, azzal ámítják magukat, hogy akik nekik nem tetszenek, azokról joguk van tudomást sem venni.

Márpedig ehhez nincs joguk.

Éppen ezért ezt a rendkívül vastag könyvet nem lehet komolyan venni, nem lehet szakmai szempontból tudományos teljesítménynek tekinteni, és kifejezetten kártékonynak tartjuk.

Miért kártékony? Azért, mert az *Előszó*ban a főszerkesztő ezt írja: „Mivel kötetünk potenciális olvasóit részben az egyetemi hallgatókban látjuk, korántsem érdektelen, hogy az általunk választott megközelítésmód általánosan elfogadottnak tekinthető."

Nos, itt van a bibi: ezt a könyvet egyetemi oktatók írták jelenlegi és jövendőbeli egyetemistáknak. Ez a könyv minden irodalomtudományi tanszék könyvtárának a polcán ott van (vagy lesz), és a hallgatók ebből fognak tanulni. A naiv egyetemisták ebből fogják megtudni, hogy kik voltak az írók. Ha Dzsida Jenőt nem találják meg benne, akkor számukra ez a költő nem is létezett. Hát honnan tudhatnának a Fekete István létezéséről, ha nincs benne a könyvben? És ez a szomorú. Ez a szomorú igazság. Ez a könyv évtizedekig, sőt örökre a könyvtárak polcain fog maradni és befolyásolni fogja nemzedékek hosszú sorának az irodalomról vallott felfogását. Márpedig ez nem szakmai, hanem igenis össznemzeti ügy. Aki ennek a jelentőségét nem fogja fel, az nincs tisztában az irodalom össznemzeti jelentőségével sem. Mert az irodalom nem egyes írók vagy írói csoportok önkényes, tetszésüktől és elszánásuktól függő alkotások konglomerátuma, hanem organikus valami, a nemzet életének olyan életjelensége, mint akár a politika vagy a gazdaság. Ezért minden irodalmi jelenségnek megvannak, meg kell, hogy legyenek a gyökerei valahol a társadalomban, amelynek az irodalom egyik megnyilatkozási formája. Ezeknek a gyökereknek a megkeresése nézetem szerint előbbre való és fontosabb feladata a kritikának és az irodalomtörténetnek, mint a hibák és erények pontos és terméketlen méricskélése.

Meggyőződésem, hogy jobban meg tudom állapítani valamely író vagy irodalmi mű jelentőségét, ha kitapintom azokat a szálakat, amelyek a társadalmi élettel s a társadalom mindenkori lelki állapotával összefűzik, mintha még olyan éleselméjűen boncolgatom is jó és rossz tulajdonságait.

A mondottakból következik, hogy a humántudományoknak a jelentősége vagy súlytalansága nem szakmai belügy, hanem össznemzeti érdekű probléma. Manapság azt látjuk, hogy a humántudományok képviselői aligha vannak tisztában azzal, hogy magatartásukkal, annak hiteltelenségével, nemcsak saját maguknak és az általuk képviselt tudománynak ártanak, hanem súlyos kárt okoznak a nemzetnek is.

TÖRTÉNT-E „RENDSZERVÁLTÁS" AZ IRODALOMTÖRTÉNET-ÍRÁSBAN?

Egy méltatlan „méltató"

Nem történt. Ennek legkézzelfoghatóbb bizonyítéka az a huszonhat oldalas tanulmány, amelyet Vasy Géza abortált a magyar irodalomról a *Magyar kulturális kalauz* című kiadványban, s a Napkút Kiadó jóvoltából jelent meg ebben az évben, vagyis 2011-ben. A kötet tizenhat fejezetből áll és a magyar kultúra különböző területeit mutatja be azzal a céllal, hogy – mint Németh Zsolt, a Külügyminisztérium parlamenti államtitkára fogalmazott – „a magyar nemzet névjegye" legyen külföldiek számára. Éppen ezért a Nemzeti Kulturális Alap négymilliót adott a kötet megjelentetésére, s angolra is le fogják fordítani, hogy a világ ebből ismerhesse meg a magyar kultúra teljesítményeit. Hogy a többi tizenöt fejezet milyen: nem tudjuk, s nem is vagyunk rá illetékesek, ezt döntsék el az egyes szakterületek illetékesei, de az *Irodalmunk évszázadai* című fejezetről véleményt tudunk mondani, s a szöveg alapján nyugodt lélekkel kijelentjük, hogy Vasy Gézának sem tehetsége, sem lényeglátó képessége nincs ahhoz, hogy huszonhat oldalnyi terjedelemben összefoglaló képet rajzoljon a magyar irodalomról.

Vasy Gézát, s ez az eddigi írásai alapján is nyilvánvaló volt számunkra, a Teremtő semmiféle minőség iránti érzékkel nem áldotta meg, és legfeljebb csak afféle filológiai pepecselésre alkalmas. Ebben az esetben azonban egy nagy átfogó és vonzó képet kellett volna adnia a magyar irodalom egészéről. Ilyen szűk terjedelemben ugyanis lehetetlenség szakmai alapossággal bemutatni a magyar irodalmat kezdetektől napjainkig. és mivel ez a könyv külföldi olvasók számára készült, ezért különösen fontos lett volna, hogy a szerző kedvet csináljon az olvasónak a magyar irodalom tanulmányozásához, közelebbről való megismeréséhez. Csakhogy ehhez tehetség kellene! Valami olyasmi, mint amilyen Szerb Antalnak volt. Ilyen adottsága azonban Vasy Gézának egyáltalán nincs. Ő egyenként jellemezni próbálja a különböző szerzőket, s fel sem ötlik benne, hogy ezek a nevek a külföldi olvasónak az égvilágon semmit nem jelentenek. Aztán a fejezet vége felé észbe kap, s rádöbben, hogy a számára engedélyezett oldalaknak vége felé közeledik és még sok mindenkiről illene szólnia – tehát egy hosszú felsorolást tesz közzé, mondván, hogy „A jelenkorban számontartásra érdemes, magyar nyelven

alkotó szerző körülbelül kétezer van. Közülük legalább száznak szerepelnie illene bármely áttekintésben."

Álljunk meg egy pillanatra s vegyünk egy jó mély lélegzetet. Aztán kérdezzük meg a szerzőt: komolyan gondolta azt, amit leírt? Tényleg azt hiszi Vasy Géza, hogy „a jelenkorban számontartásra érdemes, magyar nyelven alkotó szerző körülbelül kétezer van"? Kétezer? Hiszen az egész világon sincs ennyi „számontartásra érdemes" író, nemhogy a „magyar nyelven alkotó szerzők" között! Ha ezt Vasy Géza komolyan gondolja, akkor ez azt bizonyítja, hogy gondolattermésre és gondolat szintézis alkotására teljességgel képtelen. Honnan veszi a merészséget ahhoz, hogy esztétikai ítéletet mondjon írókról, amikor – hogy Szabó Dezsőt idézzük – „felfogó érzékéhez képest egy tapír tyúkszeme éjjeli felvételre alkalmas érzékeny lemez."

Aztán szűkíti a kört Vasy, s azt mondja: „Közülük legalább száznak szerepelnie illene bármely áttekintésben." Ezzel aztán tényleg tanúbizonyságát adja Vasy Géza annak, hogy fogalma sincs az esztétikai értékminőségről. Hát hol van ma Magyarországon száz igazi író?! Sehol. Legfeljebb az Írószövetség tagnyilvántartásában, amely azonban semmit nem bizonyít. S hogy Vasynak csakugyan fogalma sincs az esztétikai minőségről, bizonyítja az a felsorolása, amelyet tanulmánya végén ad, éspedig azért, mert ezzel a listával jelzi, hogy szerinte kik azok az írók, akikről tér hiányában már nem tud szólni, pedig okvetlenül beszélni kellene róluk. Ez a lista ötvenöt névből áll, s hogy mennyire nincs minőség iránti érzéke Vasynak, azt legfőképp azzal bizonyítja, hogy a felsoroltak között nem említ olyan írókat, akik pedig az elmúlt évtizedeknek meghatározó személyiségei voltak. Bármilyen hihetetlen, de nem említi például Bárány Tamást, Szalay Károlyt, Szakonyi Károlyt, Rákosy Gergelyt, Gyurkovics Tibort, Veres Pétert, Szabó Pált, stb.

Ha Vasy Géza nem tudja – és a szövege tanúsága szerint nem tudja! –, hogy a Rákosi- és a Kádár-rendszerről Rákosy Gergely írta a legjobb, s leggyilkosabb szatírákat – gondoljunk *Az óriás tök* című re! –, akkor nem ismeri az elmúlt évtizedek irodalmát. Rákosynak ezek a szatírái örök értékűek, s bármilyen röviden kell megírni a magyar irodalom történetét, Rákosy szatíráit mindenképpen meg kell említeni.

Vagy a másik ordító hiányossága Vasy Géza tanulmányának: fogalma sincs róla, hogy az egész kommunista korszak legteljesebb és mindenre kiterjedő összefoglalását Szalay Károly regénytrilógiájában találjuk meg, amelynek a címét csupán azért nem írjuk ide, mert nem akarjuk megszégyeníteni a Vasynál ezerszer tájékozottabb olvasókat. Nem létezhet olyan magyar irodalomtörténet, bármilyen rövid is legen, amely Szalay Károly trilógiáját ne tárgyalná, vagy legalábbis ne említené. Ha bármikor a jövendő időkben valaki meg akarja ismerni Magyarország kommunista korszakát, akkor Szalay regényeit is el kell elolvasnia.

Vasy Géza nincs tisztában azzal az alapvető esztétikai igazsággal, hogy végeredményben mégis csak az adja meg valamely irodalmi jelenség értékét, hogy mennyi benne az élettartalom. S Rákosy Gergely és Szalay Károly műveit az teszi jelentőssé és maradandóvá, hogy ezekben ott lüktet az akkori élet a maga teljes valóságában. Az irodalom ugyanis organikus valami, a nemzet életének olyan életjelensége, mint akár a politika vagy a gazdaság. Ezért minden irodalmi jelenségnek megvannak, meg kell hogy legyenek a gyökerei valahol a társadalomban, amelynek az irodalom egyik megnyilatkozási formája. S ezeknek a gyökereknek a megkeresése sokkal előrébbvaló és fontosabb feladata az irodalomtörténetnek és a kritikának, mint a hibák és erények pontos és terméketlen méricskélése. Csakhogy Vasy Gézának erről fogalma sincs, és képes a magyar irodalom történetét úgy megírni, hogy meg sem említi az 1945 utáni kegyetlen kommunista diktatúrát, amelyben igazi irodalom szinte nem is létezhetett. Pedig igaza van Németh Lászlónak: „A magyar irodalmat elhallgattatták, akik írhattak, azoktól rossz és hazug könyveket követeltek – könnyebb volt egy tevének a tű fokán átbújni, mint egy jó műnek a zsdánovi cenzúrán át a nagyközönség elé jutni."

Vasy Gézának egyetlen olyan megállapítása sincs, amelyet ne a kommunista korszakbeli irodalomtörténetekből vett volna. Sőt! Azt kell mondanunk, hogy azok némelyike méltányosabb volt az írókhoz, mint Vasy. Galgóczi Erzsébet műveinek az értékét például szinte minden marxista irodalomtörténet elismerte, míg Vasy Géza viszont ennek az írónőnek még a nevét sem írta le. És ez bizony botrány!

Vasy Géza tanulmánya nem érdemli meg, hogy tüzetesen szemügyre vegyük a hibáit, mert ezzel felértékelnénk. Az értékítéletei nemcsak rosszak, félrevezetők és hamisak, hanem gyakran érthetetlenek is. Csoóriról például ezt írja: „Nagy Lászlóék költői forradalmától megérintve tárgyiasan látomásos alkotásmódot alakított ki." Kérem: mit jelent ez? Ez közönséges blabla. Vagy Nagy Lászlóról: „... csalódnia kellett a hamis világmegváltó ígéretekben..." De arról mélyen hallgat Vasy, hogy kik hirdették a világmegváltó ígéreteket? Mindenki tudja, hogy a kommunisták, és Nagy László őbennük csalódott. Vasy Géza tanulmánya tele van semmitmondó, steril és halandzsa-szerű mondatokkal. Mészöly Miklósról például így mélyenckedik: „... hagyományközelibb prózát kezdett írni, megtalálva a kor lehetőségeinek termékeny egységét." Nem hiszem, hogy egy külföldi olvasó ennek az értelmetlen és semmitmondó frázisnak az elolvasása után kedvet kapna Mészöly műveinek az olvasásához.

Lehangoló aztán látni, hogy Vasy Gézából a rejtett politikai indíttatás is előbukkan. Ennek kézzelfogható bizonyítéka, hogy Pilinszkyről huszonöt

sort ír, míg Csurkáról viszont csupán hármat! És ez a három sor is olyan, hogy belőlük Csurka jelentőségéről fogalmunk sem lehet.

De elég. Vasy Gézát nem lehet komolyan venni. Szomorúnak tartjuk, hogy ebben a külföldieknek szóló kötetben az ő írása is helyet kaphatott.

KOSSUTH-DÍJ 1957-BEN

Aligha van olyan iskolát végzett magyar ember, aki ne ismerné Arany Jánosnak *A walesi bárdok* című balladáját. Ennek a lényege az, hogy a szellem embere nem hódolhat be a zsarnokságnak. A walesi bárdok inkább választották a máglyahalált, semhogy magasztalják azt a zsarnok Edward királyt, aki meghódította hazájukat:

„Ötszáz, bizony, dalolva ment
Lángsírba velszi bárd:
De egy se bírta mondani,
Hogy: éljen Eduárd." –

És miért nem? Mert:

„Levágva népünk ezrei,
Halomba, mint kereszt,
Hogy sírva tallóz, aki él:
Király, te tetted ezt!"

És Arany János személyesen is példát mutatott arra, hogy a szellem emberének úgy kell viselkednie, ahogyan a velszi bárdok tették. Ő maga ugyan nem ment máglyára, de a viselkedése mégis példamutató volt.

Ugyanis mi történt?

1857-ben Ferenc József – a szabadságharc leverése óta első ízben! – Magyarországra látogatott, és ebből az alkalomból felszólították a magyar költőket, hogy írjanak üdvözlő verseket a császár tiszteletére. És szégyenszemre akadt olyan magyar rímfaragó, aki erre hajlandó volt. De Arany János tudta, hogy ami lehetetlen – az lehetetlen. „Non possumus" – ahogyan a pápák mondják, ha valamit ünnepélyesen elutasítanak; vagyis: nem tehetjük. Egy magyar költő nem ünnepelheti azt az osztrák császárt, aki orosz csapatokat hívott be a szabadságharcunk leverésére, és beleegyezésével kivégezték az

aradi tizenhármat. Arany tehát az üdvözlő vers helyett megírta *A walesi bárdok*at, amelyből mindenki értett, ha érteni akart...

Majd eltelt tíz keserves esztendő, és létrejött a kiegyezés. Nem szívből kötötte ezt meg Deák és a magyarság vezetőinek többsége, hanem józan belátásból és a jövőbe vetett reménységből. Nagyon jól látta ezt Herczeg Ferenc: „Egyébként is az egész hatvanhetes politika az időnyerés politikája volt. Többé-kevésbé mind függetlenségiek voltak, de időt akartunk nyerni, míg a nemzet annyira megerősödik, hogy kezébe tudja venni a maga sorsát. Ez versenyfutás volt a magyar ember és a felvonuló viharfelhők között. Sajnos, a vihar gyorsabb lovon járt." És ugyanígy látta a helyzetet a mindig józan Schöpflin Aladár is: „A magyarság tömegeinek nagyobb része – ki lehet mondani, szíve mélyén minden jó magyar ember, maga Mikszáth is – a függetlenségi gondolathoz húzott, de viszont tudnia kellett azt is, hogy ennek érvényesülése okvetlen konfliktust jelentett volna az uralkodóházzal és Ausztriával. Hogy ezt a konfliktust elő merje valaki idézni, ahhoz még túlságosan élénken éltek 1849 és az utána következő harmadfél évtized keserű emlékei. Inkább elfogadták, ha nem is teljes meggyőződéssel, az 1867-es kompromisszumot, s mindazt, ami abból következett. Igazi függetlenség helyett a csonka függetlenséget, valódi parlamentarizmus helyett a parlamentarizmus látszatát. A hiányérzést annyira-mennyire kiegyenlítette az ország soha nem látott gyorsaságú fejlődésének ragyogó színekkel kifestett képe. Hogy ebben a képben milyen elrajzolások vannak, azt Mikszáth látta a kor írói között jóformán egyedül."

Mindezzel Arany is tisztában volt: ésszel belátta a szükségszerűség által diktált kiegyezés megkötésének elkerülhetetlenségét, de érzelmileg nem tudta elfogadni. Deák nagy műve ellen viszont fellépni nem akart, ezért tehát inkább hallgatott – éspedig tíz hosszú évig. Ezt mind magától a fiától, Arany Lászlótól tudjuk. És amikor elkövetkezett az osztrák császárnak magyar királlyá való koronázása, akkor – kifejezésre juttatván a Habsburg uralkodó ház és a magyar nemzet egymásra találását – Ferencz József a legnagyobb kitüntetéssel: a Szent István Rend keresztjével akarta Arany Jánost kitüntetni, ami egyébként bárói cím adományozásával is járt. És amikor a császárnak ez a szándéka Arany fülébe jutott afféle suttogó pletyka formájában: levelet írt Eötvös Józsefnek, s könyörgött, hogy hárítsa el tőle ezt a kitüntetést. De Eötvös kötötte az ebet a karóhoz, s megírta a költőnek, hogy még ha tehetné, sem tenné meg, mert be kell látnia Aranynak, hogy mint a magyar irodalom legnagyobb élő képviselőjének, el kell fogadnia a kitüntetést, hiszen személye által az egész magyar irodalom lesz kitüntetve.

Arany azonban kézzel-lábbal tiltakozott a császári adomány ellen, mert – miként 1857-ben is – tudván tudta: amit nem lehet – azt nem lehet. Non possumus! Ámde hiába, a kitüntetést el kellett fogadnia. S ekkor Arany három

feltételt szabott a megszégyenítő aktushoz: Először is: nem hajlandó a császár elé járulni és kezéből a kitüntetést átvenni. Másodszor: nem hajlandó megköszönni. Harmadszor: soha nem fogja hordani. S a bárói címről pedig természetesen hallani sem akart.

És a fentiek ellenére a kitüntetést mégis megkapta, mondhatni utána dobták. S ekkor Arany ezt írta Tompa Mihálynak, vagyis a legbizalmasabb barátjának: „Édes Miskám! Fizetett hazaáruló lettem..." S aztán az öngúnyoló versek tucatját írta arról, hogy ő milyen talpnyaló, hogy térdig járta lábát a kiskeresztért stb., stb.

Ilyen ember volt Arany János! És Móricz Zsigmond ennek ellenére mégis gyávának tartotta: emlékszünk híres cikkének címére: „Arany János gyávasága." Kosztolányi szállt szembe Móriczcal, kardot rántott a *Toldi* írója mellett, ... de hiszen ezt a történetet ismerjük.

És milyenek voltak Arany utódai, a későbbi magyar költők és írók?

Megint csak eltelt kilencven év, és eljött 1957 tavasza, amikor a gyilkos Kádár-rendszer Kossuth-díjakat osztogatott. Kik kaptak és fogadták el akkor a vértől csepegő kezű Kádár János kezéből eme legmagasabb kitüntetést? Még felsorolni is szégyen, de okulásul mégis megtesszük: Kodály Zoltán, Németh László, Szabó Lőrinc, Borsos Miklós, Molnár Antal, Ádám Jenő, Fülep Lajos, és hogy legyen köztük egy zsidó is, ámde olyan, aki Petőfiből írta legjelentősebb művét: tehát Heltai Jenő.

Szép névsor! Csak éppen az a baj, hogy egészen más volt a politikai légkör 1867-ben, mint 1957-ben. Ekkor ugyanis még folytak az akasztások, több mint négyszáz embert akasztottak fel (s Kádár és Biszku ezt is kevesellte!), s ezrével börtönözték be ártatlanul a forradalomban résztvevőket. S azok a költők, művészek, akik ekkor ott hajlongtak és mosolyogtak a véres kezű Kádárra, mind-mind olyanok voltak, akik a magyarság szemében példaképnek, félisteneknek számítottak. És nyilván nem véletlen, hogy éppen ők kaptak Kossuth-díjat, hiszen Kádárnak arra volt szüksége, hogy ezekkel az emberekkel legitimáltassa az akkor megalakult gyilkos rendszert. S ezek a férfiak ezt a szívességet szégyen-gyalázatra meg is tették. (Illyés Gyula ekkor azért maradt ki közülük, mert ő ezt a díjat Rákosi Mátyástól az előző években már kétszer megkapta!) Egyetlen egy sem akad közöttük, aki a díjat vissza merte volna utasítani! Pedig könnyen megtehették volna, hiszen mit tehetett volna például Kádár mondjuk Kodállyal, ha nem fogadja el a díjat? Nem akaszthatta volna fel, sem börtönbe nem csukathatta volna. Szóbeli pletykákból úgy tudjuk, hogy Aczél György kereken megmondta Kodálynak: nekünk szükségünk van magára, s magának is miránk, mert különben nem adjuk ki a *Magyar Népzene Tárá*t. Csakhogy Kodálynak tudnia kellett: a nagy gyűjtemény előbb-utóbb úgyis megjelenik, legfeljebb nem az ő életében.

És hiába adta be a derekát a *Psalmus Hungaricus* szerzője a gyilkos kommunista rendszernek, mert „az öreg zenemestert" (Kádár nevezte így Kodályt!) így is megalázták. Ismeretes, hogy Kodály 1959 decemberében feleségül vette Péczeli Saroltát, aki unokája lehetett volna. S Bónis Ferenc 2011 májusában megjelent tanulmányából tudjuk, hogy 1960 áprilisában „tizenéves szünet után, Kodály újra külföldre megy, másfél hónapra. Az oxfordi egyetem, Joseph Haydn után, most őt emeli a zene doktorának rangjára. Az út, Kodály és a Hivatal küzdelmében, lemoshatatlan szégyenfoltként éktelenkedik utóbbinak orcátlan arcán: az ifjú feleségtől megtagadják a kiutazási engedélyt. Az idős embernek egyedül kell vállalnia a hosszú utazás minden terhét... Bízvást mondhatjuk: ez az útlevél-megtagadás szadista tett volt: motivációját ma sem értjük. Objektív oka annál kevésbé lehetett, mivel szeptemberben már mindketten kiutazhattak, ..." (*Hitel*, 2011. 5. sz., 87. old.)

Bónis Ferenc úgy tesz, mintha semmit nem értene. És milyen óvatos! Kodály és „a Hivatal" küzdelméről beszél, mintha nem tudná, hogy itt nem valamiféle „Kaffka-i hivatal"-ról van szó, hanem egészen konkrétan az MSZMP-ről, a Kádár-féle zsarnok kommunista hatalomról, amely így akarta „az öreg zenemester"-nek tudtára adni, hogy hol lakik az Úristen! Nehogy azt hihesse, hogy ő kivételt képez és esetleg felette áll a kommunisták hatalmának is. Bónis Ferenc a hivatal motivációjáról azt írja, hogy „ma sem értjük". Pedig hát ez a motiváció nagyon is érthető! Mindenki csak alattvaló, még akkor is, ha világnagyság – nincs kivétel. Ez a motiváció. Ősszel már a feleségével mehetett külföldre „az öreg zenemester", mert Kádárék remélték, hogy megértette a helyzetét. Tehát hiába alázkodott meg a Kossuth-díj elfogadásával, mert semmit nem ért el vele.

És itt van a Németh László esete. Hívei azt terjesztették róla, hogy a felesége biztatására, sőt erőteljes unszolására fogadta el a Kossuth-díjat, aki arra figyelmeztette, hogy az egyik lányuk férje börtönben van, s mint Kossuth-díjas talán tehet majd érte valamit. Ezt emberileg nagyon is megérthetjük, csakhogy ezzel a díj-elfogadással Németh László eljátszotta azt a szerepét, amelyet addig a magyarság előtt betöltött. Hiszen ő nemzeti etalon volt, akire nagyon sokan felnéztek és az elveit követték. Ezzel a magatartásával viszont ezt a szerepét elvesztette, mert igaza van Márai Sándornak: „Minden ember, akit Isten szerepre jelöl ki, magányos. Jézus leszólt a keresztről anyjának, mint aki elutasít minden emberi együttérzést. A Szentírás legfélelmesebb szava ez. És Jézus mondotta, hogy aki őt követi, elhagyja családját, elhagy mindenkit. A szerepre kijelölt ember soha nem követel kevesebbet önmagától és követőitől. Nem lehet megváltani a világot, s közben legjobb férjnek, fiúnak és atyának maradni, négy gyerekkel, hitvessel, kanárival és öregségi járulékkal. A szerep mindig teljes magányt, kietlen egyedüllétet, könyörtelen, csaknem embertelen

magatartást követel. Minden ember, aki vállalja az emberek ügyét, kénytelen vállalni ezt a magányt és embertelenséget is. Aki ezt nem vállalja, kókler; még akkor is, ha megfeszítik." (*Füveskönyv*, 1943, 98. old.)

Németh László elvakult hívei azt is fel szokták hozni imádott bálványuk mentségére, hogy a Kossuth-díj összegét azonnal átadta a vásárhelyi gimnázium könyvtárának. Csakhogy kit érdekelt ez? Ez már privát gesztus volt. Azt csinált a pénzével, amit akart. A Párt szempontjából csupán annak volt propaganda értéke, hogy *elfogadta* a kommunisták által adott kitüntetést és a vele járó pénzt. Az író egyéni gesztusának nem volt reklám értéke.

És Szabó Lőrinc! Őt csak sajnálni lehet. Egész életében szegény volt, ezt rengeteg versében el is panaszolta. A Kossuth-díjjal járó összeg tehát az ő szemében igen nagy pénz volt. De ekkor már olyan beteg, hogy a következő év őszén meg is halt. Tehát ha már egész életében szűkösködnie kellett, akkor megengedhette volna magának azt a karakánságot, hogy 56 leverése után, az akasztások és bebörtönzések idején, ne fogadja el a kommunistáktól se a kitüntetést, se a pénzt. De gyenge volt, és elfogadta. Tényleg csak sajnálni tudjuk.

A legvisszataszítóbb azonban Fülep Lajos, a református lelkész, aki – mikor tanítványai megkérdezték tőle, hogy miért fogadta el a díjat – cinikusan ezt válaszolta: ha pénzt adnak, el kell fogadni. Ez volt az „etikus" és „keresztyéni" válasza a nagytiszteletű úrnak, aki Rákosi alatt a pesti egyetem professzora lehetett.

Ezt a gyalázatos és alávaló, hazaáruló nyílt levelet aláírta – többek között! – Benjámin László, Csoóri Sándor, Illés Endre, Illyés Gyula, Juhász Ferenc, Kodolányi János, Király István, Kassák Lajos, Németh László, Pilinszky János, Simon István, Sőtér István, Tamási Áron, Vas István, Weöres Sándor – és még nagyon sokan mások. Több mint száz író adta a nevét ez alá a gyalázatos levél alá, éspedig nem kényszerből, mert nem volt kötelező aláírni, és senkinek a nevét nem hamisították alá. Jovanovics Miklós például egyik visszaemlékezésében megírta, hogy Tersánszky Józsi Jenőt az illetékesek megbízásából ő kereste fel azért, hogy ezt az undorító levelet vele is aláírassa. És mi történt? Az, hogy Tersánszky szabályszerűen kirúgta Jovanovicsot. Természetesen, aki nem írta alá: vállalnia kellett a következményeket. Ennek ellenére több mint száz olyan tisztességes magyar író volt, aki az aláírást megtagadta. Tehát inkább vállalták a súlyos következményeket, semhogy ehhez a gyalázathoz a nevüket adták volna.

Az aláírók közül később persze sokan voltak olyanok, akik nem akartak erre a levélre emlékezni, mint például Csoóri Sándor is, s aztán akadtak, akik azzal mentegetőztek, hogy kényszerűségből tették, meg hogy ez nem is igaz, és már nem is emlékeznek rá. Még Illyés Gyula viszonylag tisztességes volt,

mert amikor a börtönből kiszabadult egyik író évek múlva megkérdezte tőle, hogy miért írta alá, akkor nem tagadott, és nem búját a „már elfelejtettem" hazug szólam mögé, hanem azzal mentegetőzött, hogy azt hitte: ezzel jót tesz a börtönben lévő íróknak. Azt hitte, hogy ezzel meglágyítja Kádárék szívét. De vajon miért hitte? Hiszen nagyon jól tudhatta, hogy az elvtársai – mert ő maga is kommunista volt! – mindig hazudnak. Rajk újratemetésén is azt fogadták, hogy soha többet! És aztán mit csináltak Nagy Imrével? Illyés – szokásához híven – nem volt őszinte, amikor hiszékenységével takarózott az őt felelősségre vonó börtönt viselt ember előtt, s abban reménykedett, hogy ez mentségéül szolgál. De legalább nem tagadta le magát az aláírás tényét, mint évtizedekkel később Csoóri Sándor.

A magyar írók óriási többsége nem abba betegedett bele, hogy elfogadta a kommunisták által adományozott Kossuth-díjat, hanem abba, ha nem kapta meg. Fel sem merült bennük, hogy szégyen és gyalázat kitüntetést elfogadni olyan párttól, amely kiszolgáltatta az országot egy idegen elnyomó hatalomnak, és erkölcsi undor hajbókolni az előtt a Kádár János előtt, aki közönséges tömeggyilkos és hazaáruló volt. A fent említett nyílt levél 1957. szeptember 13-án megjelent nemcsak a *Népszabadság*ban, hanem az *Élet és Irodalom*ban is, tehát igen nagy nyilvánosságot kapott. Ennek ellenére később soha nem beszéltek róla, s úgy tettek, mintha meg sem történt volna.

*A walesi bárdok*at továbbra is tanították az iskolákban, és mindenki úgy tett, mintha a példa nem volna kötelező. Pedig a Biblia is azt tanítja, hogy „Aki megcselekedheti a jót, és nem cselekszi meg: bűne az annak." (Jakab 4:17). *A walesi bárdok* tanítását be kellene tiltani, hogy legalább ne kétszínűsködjünk, és ne alakoskodjunk, s ne gyalázzuk meg naponta Arany Jánost. Arra sem vagyunk méltók, hogy ennek az erkölcsi fenoménnek a nevét szájunkra vegyük.

Hol és mikor roppant meg a magyarság erkölcsi gerince? Úgy gondolom, hogy 1849 és 1867 között. A reformkorban és az azt megelőző időkben ugyanis a magyarság nagyon derekasan viselkedett nemcsak erkölcsi, hanem hazafiúi szempontból is. De a szabadságharc leverésétől a kiegyezés megkötéséig eltelt tizennyolc hosszú év: a Haynau-féle rémuralom, aztán a Bach-korszak, majd a provizórium alatt a magyarság belefáradt a passzív rezisztenciába, és arra a következtetésre jutott, hogy a hatalommal szemben tulajdonképpen tehetetlen, tehát be kell adnia a derekát. Megkötötték a kiegyezést, ami történelmi kényszer volt, és ezt a behódolást, ezt a megalkuvást nevezték a következő időkben „okos" magatartásnak. 56 leverése után is a magyar értelmiség színevirága ilyen „okos" magatartást tanúsított: úgy tett, mintha mi sem történt volna. De akadtak azért néhányan, akik nem adták be a derekukat és őrizték a lángot. Ilyen volt például Hamvas Béla, aki az alábbi lesújtó véleményét saját életének példájával igazolta és fedezte: „1956. – Hogy mi történik ma

itt, azt tudjuk, Ezerkilencszázötvenhatot az egész irodalom, az egész sajtó, a zene, a festészet, a művészet, a társadalom, a tudomány, a politika elárulta. Minek árulta el? Annak, hogy élni csak kell. Senki se mert meghalni, mint az orosz tankok alatt a munkások és a diákok és a gyermekek. Költő, író, szobrász, zenész, festő, orvos, tanár, mérnök, miniszter, katona, paraszt, munkás. Soha még nép nem volt ilyen elhagyatott. Semmiféle vagyon, hír, hatalom nem ér annyit, mint amennyit mindezért most fizetni kellett. Nincs az életnek olyan mélysége és magassága, amely ez alatt az árulás alatt ne roskadna össze.

Egy év múlva már úgy éltek, mintha semmi sem történt volna. Mintha e hitvány és korrupt, nyomorult és züllött, tisztátalan és aljas népben egyszer, egyetlenegyszer és egyedül, az egész földön egyesegyedül nem ragyogott volna fel az igazság, és nem mondta volna ki egyszerre és egyhangúlag mindenki, aki itt él, kétszázszoros túlhatalom ellenére. Aki ezt elárulta, az már nem hitvány és nem aljas és nem korrupt és nem nyomorult. Tovább élnek és énekelnek és festegetnek és szónokolnak és tanítanak. Tényleg semmi sem történt!

Évek óta azon gondolkozom, ha még valaha a történetben az igazság szóhoz jut, mit fognak mondani arról az időről, ami ezerkilencszázötvenhatot követte, azokról az emberekről, akik zenét komponáltak, és képeket állítottak ki, és színpadon játszottak, jóízűen ettek és ittak, ahelyett, hogy fogukat csikorgatták volna. Nem írni több, mint írni. Ahelyett, hogy elvonultak volna kapálni és fát vágni, édes volt nekik az érvényesülés és a pénz.

Eleinte azt hittem, hogy a mai nevek csak azért maradnak fenn, hogy azokat még ezer év múlva is leköpjék. De túl jól ismerem a magyarokat. Azonnal elkezdtek mentségeket koholni, elkezdtek sugdolózni, hogy mennyire szenvednek, miközben vastag összegeket gyúrtak zsebükbe, a libapecsenyén hízott vértanúk. Fogadok, hogy a történelembe mint mártírokat jegyzik fel őket, e koszos és ripők söpredékét, dicsőítik egymást, és bevezetik egymást a történelembe, óvatosan Berzsenyi és Csokonai, Petőfi, Bartók, Csontváry, Arany és Kemény közé, ahelyett, hogy rémpéldaként mutogatnák őket a panoptikumban: íme, akinek drágább volt a selyem nyakkendő, mint ezerkilencszázötvenhat. Mintha életnek lehetne tartani azt, amit ezek élnek, mintha költészet és zene és dráma lenne az, amit ezek csinálnak, mintha lehetne ilyen feltételek között élni akárcsak hivatalban, vagy gyárban.

Persze, élni csak kell. Nagyon nehéz. De ha nagyon nehéz, hát nagyon nehéz. Elrejtőzni és hallgatni, és napszámos munkát vállalni, és fogakat összeszorítani, és nem lázadni, vagyis igenis lázadni, és nem engedni, és átkozott és bőszült görcsben élni, és nem engedni. Hol van ma az a név, börtönökön kívül, amely nem ragad a mocsoktól?

Majd igazolják őket. Lemosogatják őket, bekerülnek a lexikonba, az irodalom és kultúrtörténetbe, mint akik magas esztétikai értékeket valósítottak meg. Milyen történelem lesz ez?"

Hamvas Béla fejtegetéséből egyetlen szót sem lehet elvenni, mert száz százalékig igaz és megalapozott és találó. A neveket mindnyájan be tudjuk illeszteni, mert tudjuk, hogy kikről van szó. És Hamvas Béla utolsó kérdésére, hogy „Milyen történelem lesz ez?" – ma már válaszolni is tudunk, mert eltelt néhány évtized, és látjuk, hogy a történelmet is azok írják, akikről Hamvas Béla beszél. (Kivéve a kevés kivételt!)

A helyzet lehangoló és elszomorító: „Eltorzult magyar alkat" – írta valamikor Bibó István. És igaza van, mert a magyar alkat – ismét kivéve a keveseket! – valóban eltorzult. De ezért nem maga a nép a felelős, hanem az áruló vezetői.

NÉGYSZEMKÖZT VERES PÉTERREL

„megdögleni lehet, de rongyembernek lenni nem lehet"

1963. március 7-én, egy bizonyos csütörtökön találkoztam először Veres Péterrel. Ő ekkor már hatvanhat éves volt, én pedig, huszonkilenc. Ennek ellenére sem a köztünk lévő nagy korbeli különbséget, sem azt nem éreztette, hogy ő egy országosan ismert személyiség, én pedig, csak egy középiskolai tanár vagyok. Így hát bátran mertem vele vitatkozni, nem kellett előtte meghunyászkodnom, és nem mondtam igent egy-egy vélekedésére csak azért, mert azt ő mondta. Ennek igazolására megemlítem, hogy három évvel később, 1966. december 28-án egy róla készült fényképet kaptam tőle, amelynek hátlapján a kettőnk közötti vitázó kapcsolatra utalva, a következőket írta: „Beke Albertnek azzal, hogy semmiféle közhelyet nem merek ide írni, mert ő túlságosan kritikus lény ..." Nos, ennek ellenére Péter bácsi – mert hiszen mint mindenki, én is így hívtam – nem haragudott meg rám, ugyanis szerette a maguk lábán járó embereket, s bizalmában továbbra is megtartott. Éveken át jártam ki hozzá a Gárdonyi Géza út 60-ba, s amikor hetvenéves lett, a *Néphadsereg* című újság megbízásából interjút is készítettem vele. Ennek az interjúnak a magnószalagját ma is őrzöm. Máskor persze nem vittem magammal a magnót, hiszen akkor nem lehetett volna őszintén beszélgetnünk. De úgy éreztem, hogy mindaz, amit ő elmond, annyira fontos és jellemző rá nézve, hogy kötelességemnek éreztem szavait otthon leírni. Így történt tehát, hogy az 1963. március 7-i beszélgetésünket még aznap éjszaka szóról szóra leírtam, és ezek a feljegyzéseim huszonegy gépelt oldalt tesznek ki.

Az akkori feljegyzésemből tudom, hogy délután négy óra tíz perckor érkeztem meg hozzá, és este fél nyolc előtt öt perccel jöttem el. Ez elég hosszú idő volt ahhoz, hogy sok mindenről faggathassam, és ő kertelés nélkül minden kérdésemre őszintén válaszolt. Az alábbiakban tehát az akkori, vagyis a harminc évvel ezelőtti beszélgetésünket minden változtatás nélkül adom közre.

De hogyan és miért jött létre az első találkozásunk? Igazán nem a magam személyét óhajtom előtérbe helyezni, amikor elmondom beszélgetésünk előzményét, csupán a kettőnk között kialakult bizalmas kapcsolatot szeretném érthetővé tenni. Akkoriban Gyulai Pálról írtam egy máig meg nem jelent

könyvet, és *Az ember* című fejezetét elküldtem neki – „lélek mérnökének" – véleményezés végett. Erre ő az egyik levelezőlapon – mindig nyílt levelezőlapokon írt! – azt írta, hogy ez csak „afféle pszichologizálás", de hát „ebből élnek az irodalomtörténészek, s többet nem is igen tudnak tenni". Egyébként – mint írta – csak beleolvasott a fejezetbe, s kérdezte, hogy mit csináljon a kézirattal. Visszaküldje?

Március 6-án felhívtam telefonon, s ekkor arra kért, hogy menjek el az Európa étterem elé, mert neki be kell jönnie a városba egy lakatért, és oda hozza a gépiratot. Mivel azonban hosszasabban szerettem volna vele beszélgetni, azt mondtam, hogy az adott időpontban órám van az iskolában, de ha neki megfelelne, akkor kimennék hozzá valamelyik közeli napon. Ő mindjárt másnapra meg is hívott. Már a telefonban feltűnt, hogy mennyire debreceni dialektusban beszélt: nem azt mondta, hogy lakatért, hanem „lakatír".

Messze lakott a várostól, egy egészen falusias, vagy mint a felesége mondta: tanyasi környezetben. A háza nagyon rendes, takaros két kis szoba, összkomfortos, malterszürke színű épület volt, amelyet kovácsolt vaskerítés vett körül, ámde a zár nem működött, s a kapu mindössze egy dróttal volt beakasztva. A bejárat előtt, az előszoba ajtaja felett is szép kovácsolt vaslámpa függött. Csengettem, de nem jött ki senki. Gondoltam, bizonyára lent van a kisebbik házban. Hallottam ugyanis, hogy a kert végében van egy külön kis alkotóháza, ahol dolgozni szokott. Elindultam oda, s közben alaposan körülnéztem a portán is: szép szőlőlugas volt a kertben, az úttól jobbra pedig, egy takaros, deszkából épült kutyaház. Kutyát azonban nem láttam sehol. Ellenben a kis ház ajtajában egy csomó tyúk kapirgált, úgyhogy az egész környezet teljesen egy falusi porta benyomását keltette. A kutyaház mellett egy kecskelábú fűrészbak állt, mellette hasábfák és többféle kerti szerszám. Látszott, hogy a gazda olyan valaki, aki nem szakadt el a fizikai munkától sem.

Kopogtatásom után kis ideig csend, aztán egy jó erős hang szól ki: „Hallom!" Kinyílt az ajtó, s ott állt az előszobában Veres Péter csizmában, kalappal a fején, s egy régimódi kétgombos, úgynevezett mikádó kabátban, melynek hajtókái meglehetősen elhasználtak voltak: több zsírpecsét éktelenkedett rajtuk. Az egész öltözete olyan volt, mintha most hagyta volna abba a szántást vagy az ásást, de semmiképpen nem az írást. Egy jómódú középbirtokos falusi gazda benyomását keltette, egész megjelenése rendkívül egyszerű és közvetlen volt. Én tessék-lássék ugyan bemutatkoztam, noha úgyis tudta ki vagyok. A kézfogása olyan puha, lagymatag volt, hogy nem is a tenyerünket érintettük, hanem jóformán csak az ujjaink hegyét. Szóval minden volt ez a kézfogás, csak éppen nem az a bizonyos «férfias».

A szobában az ajtóval szemben, az ablak alatt egy fotelben ült a felesége: annyira egyszerű, töpörödött kis parasztasszony, hogy hirtelen azt sem tudtam, hogyan köszönjek neki. Végül is „jó napot"-ot mondtam, de aztán meggondoltam magam, és gyorsan a „kezét csókolom"-ot is hozzátettem. Persze kezet nem fogtunk. Juliska néni a *Magyar Nemzet*et olvasta, s a beszélgetésbe csak úgy-ahogy szólt bele.

A szobát is alaposan szemügyre vettem: az ajtó mellett jobbra egy cserépkályha állt, s a tetején egy lavórban víz melegedett. A kályha előtt az íróasztal. De nem valami díszes, reprezentatív íróasztalt kell elképzelni, hanem olyat, amelyiken éppen csak írni lehet. A karosszék is, amelynek karjára a nagyujjas oda volt vetve, annyira rozoga, hogy szíjjal volt összekötözve. Az asztal mellett jobbra a polcokon dossziék és könyvek hevertek. A polcok mellett barna rekamié terpeszkedett. Az íróasztallal szemben, az ablak mellett állt a televízió, nejlontokkal beborítva. A szoba bal oldalán, végig a fal mentén, nem egészen a plafonig érő könyvespolcok roskadoztak, könyvekkel zsúfolva. A könyvek előtt állt egy nagyon egyszerű kis kerek asztal, s mellette két egyszerű karosszék. A sarokban kétajtós falusi szekrény állt. A szobából nyílt a veranda, vagyis inkább olyan zárt teraszféleség, s ez is tele volt könyvekkel.

A beszélgetés viszonylag simán indult. Először meg¬bámultam a híres könyvtárat, amelyből az olvasónapló született. Kérdeztem, hány könyve lehet, s azt mondta, fogalma sincs, soha nem számolta meg. És hát – panaszolta – az a baj, hogy a felesége és Margit lánya állandóan takarítanak, mert nem bírják elviselni a port: olyankor aztán kihordják a könyveket, és a visszapakolással még nagyobb rendetlenséget csinálnak. De aztán, mint mesélte, még van egy csomó könyv a felsőházban és a tornácon is. (Így mondta: tornác!) Tehát nem veranda, vagy gang, vagy terasz, hanem ahogy Balmazújvároson mondják: tornác.

Aztán megemlítette, hogy éppen az olvasónaplóját írja. Láttam, hogy egy nagy füzet van előtte. Tehát nála az *olvasónapló* nem egy fiktív irodalmi műfaj, hanem tényleges valóság. Érdeklődtem, hogy mikről ír? Mindenről?

– Nem, csak amiről muszáj – válaszolta.
– Most mit tetszik írni?
– Rousseau vallomásairól írok a *Nagyvilág*nak.

Cikkeit az olvasónaplóból szokta kimásolgatni. Munkabeosztása után érdeklődésemre elbeszélte, hogy hajnalban kel, vagyis reggel fél hatkor, és délelőtt dolgozik. Délután már csak olvasgat, este pedig a rengeteg levélre válaszol. Nemcsak lelkiismereti okokból válaszol mindenkinek, hanem

ökonómiai indíttatásból is: nem tud addig dolgozni, amíg az asztalán elintézetlen levelek vannak.

Azt is megkérdeztem, hogy miért költöztek ennyire messzire, és van-e kocsijuk? Erre csodálkozva visszakérdezett: Miért kellene kocsi? – Miért? – Hát, ha színházba tetszenek menni. Mivel tetszenek ide kijönni? Erre elmondta, hogy színházba egyáltalán nem járnak, mert nem érdekli, hogy a színészek hogyan rontják el a darabokat. S mikor bevallottam, hogy számomra Pesten az egyik legnagyobb öröm, hogy sokat járhatok színházba, fölényesen csak legyintett egyet: – Majd nem jársz, ha te is hatvanéves leszel.

Aztán elmondta, hogy szerinte alig van jó színészünk: Bessenyei, Bihari, Pécsi, Páger – színésznőnk meg egyáltalán nincs is. – Én Bástit soroltam még közéjük, de Péter bácsi váltig azt hangoztatta, hogy Básti csak katonatiszti szerepekben jó; – a múltkor látta a tévében, a *Hotel Germánia*ban, és ott jó volt, de Ádámnak már nem jó, ahhoz túl kicsi.

Kifejtette, hogy az 1945 utáni színésznemzedék valahogy nem tudott igazán kiérlelődni: sem Szirtes Ádám, sem a többi. Gábor Miklóst pedig, egyszerűen nem tartja alkalmasnak arra, hogy eljátssza egy magyar zseni tragédiáját. (Ezt arra vonatkozóan mondta, hogy előzőleg említettem neki Sarkadi *Elveszett paradicsom*át, amelyben Gábor Miklós kitűnő volt.) Péter bácsit azonban nem lehetett meggyőzni: váltig ragaszkodott ahhoz, hogy Gábor Miklós nem nagy színész, és nem alkalmas, hangsúlyozta: egyszerűen nem alkalmas arra, hogy tipikus magyar embereket alakítson. Ellenben nagyon dicsérte az *Elveszett paradicsom*ból az öreg Sebőköt alakító Horváth Imrét.

Hasonlóan lekicsinylő véleménye volt a moziról is. Ő huszonkilenc éves korában volt életében először moziban, – mert mint megjegyezte – rendes paraszt emberek falun nem jártak moziba. Oda falun csak a töménytelen sok rossz kölyök járt, aztán a cigányok, és néhány szék fenn volt tartva a falu előkelősége számára. Váltig hangoztatta, hogy komoly, felnőtt parasztemberek falun ma sem járnak moziba, amit ezzel kapcsolatban az újságok írnak – az mind merő hazugság.

Shakespeare-t következetesen a legnagyobb drámaíróként emlegette, és éppen ezért hangoztatta: egyáltalán nem érdekli, mit kezdenek vele a színészek. Említette, hogy nemrég látta a tévében az egyik debreceni közvetítést, és szánalmas műkedvelősködés volt az egész, legfeljebb iskolás szinten. Shakespeare-ről – ismétlem – csak szuperlatívuszokban beszélt: kiderült, hogy nemrég éppen Veszprémben tartott előadást a *Hamlet*ről, s elmondta, hogy az olyan darab, amit még a paraszt is, és mindenfajta és mindenféle ember megért. A freudista magyarázatot az öreg figyelmesen végighallgatta, és hozzáfűzte: a freudizmusban nagyon sok igazság van, de minden, ami már izmussá fajul, az túlhajtja a dolgot. Ennek kapcsán elmesélte, hogy amikor egyszer meglátogatta József Attilát, –

aki abban az időben Szántó Judittal élt együtt –, s mivel reggel ment, Attila még ágyban volt, Judit pedig elment az egyik üzletbe valami reggelifélét venni. Ez alatt József Attila elkezdte neki – mármint Péter bácsinak – magyarázni az ő pszichoanalitikus kezelését. Közben azonban megérkezett Judit, aki észrevette, hogy Attila miről beszél. Attól tartva, hogy Veres Péternek emiatt esetleg rossz véleménye lesz József Attiláról, mindenképpen másfelé akarta terelni a beszédet, persze sikertelenül. Mikor aztán József Attila befejezte, akkor ő – Péter bácsi – Judit felé fordulva, de azért József Attilának válaszolva, a következőket mondta: „Nézd Attila, ebben nagyon sok igazság van, de ezek olyan bajok, amelyeken ha az illető maga nem tud segíteni, akkor nem segít rajta az a mennybéli Atyaúristen sem." Aztán elmondta a saját élettapasztalatából, hogy milyen döntő az önuralom. A továbbélés szempontjából az ember bizonyos dolgokat el akar felejteni, mert egyszerűen el kell felejtenie. Például ő az olasz fronton napokig egy lövészárokban telefonos volt, s egyszer csak látta, hogy a közvetlen mellette álló katonának – miközben kilesett a lövészárokból – egy gránát levitte a fejét. A törzse azonban ott maradt, közvetlen őmellette, s persze elvinni sem tudták, mert a harcban a szanitécek nem tudtak odamenni. Ő pedig a fejetlen hulla mellett teljesített további szolgálatot majdnem két teljesen napon át. De nem vett tudomást a halottról, mert el akarta, s el is tudta felejteni. Tisztában volt vele, hogy élete további harmóniája, lelki egyensúlyának megőrzése érdekében ezt a szörnyűséget nem szabad tudomásul vennie – és sikerült is neki.

A tudatos felejteni akarásra Péter bácsi történelmi példát is mondott: az oroszok negyvenötben Magyarország szinte összes asszonyán végiggázolták. Alig volt olyan család, ahol ne gyalázták volna meg a nőket. S a nemzet ezt egyszerűen elfelejtette: nem lettek belőle családi tragédiák sehol. Persze az oroszokkal való közérzületben ez rányomta bélyegét, ennek a tudata, a nép a maga körén belül azonban mégis elfelejtette, mert tudta, hogy a továbbélés szempontjából ezt el kell tennie, ha nem akarja az életet, a saját életét, és az ahhoz nélkülözhetetlen hitet elveszíteni.

Aztán szóba került a lakásuk. A feleségével közösen elmondták, hogy Rákositól kértek lakást. Aki felszólította az illetékes minisztériumot, s az kijelölt volna nekik fent a várban valami régi főúri lakosztályt, amelyben olyan magas szobák voltak, hogy azt nem tudták volna takarítani, mert náluk – mint Péter bácsi mondta – „a feleségem takarít egyedül, nincs segítség".

Kocsija sincs; valamikor – amikor még állami szolgálatban állt – adtak neki kocsit sofőrrel, de ezt most ő nem bírná: havi 1700 forint lenne csak a sofőr fizetése, és a karbantartással együtt benne lenne havi négyezer forintba. – Na és, – kérdeztem –, nem tetszene ezt elbírni? – Nem! – volt a lakonikus válasz.

Érdeklődtem, hogy élnek-e társas életet? Erre Juliska néni válaszolt: – Hát persze, karácsonykor is itthon volt az egész család. – Na, jó – mondtam –, de

egyébként? Írótársakkal nem tetszenek összejárni? Erre Juliska néni nevetve válaszolta, hogy Illyés Gulya minden este náluk van. Ugyanis erre lakik valahol, ezen a környéken sízik naponta, s aztán itt melegszik és szárítkozik esténként. Aztán Paliékkal [értsd: Szabó Pálékkal] is jóban vannak, velük is találkoznak hébe-hóba. Különben egyáltalán nem élnek társas életet, de azért – ahogyan Péter bácsi mondta – járnak ide éppen elegen, sokszor még dolgozni sem hagyják. Ide minden bolond bejön, mert tudják, hogy Veres Péterhez mindig be lehet menni. A napokban például egy bolond azzal állított be – mesélte tovább –, hogy felfedezte a dialektikát, s nem tudta őt meggyőzni arról, hogy ezt már kétezer évvel ezelőtt felfedezték.

Kérdeztem, hogy van-e most valami állami funkciója? – Van – felelte –, benne vagyok az Írószövetség választmányában, de ez nem jelent semmit. Aztán képviselő is vagyok, de hát az sem sokat jelent. Erre a felesége megjegyezte: – Na, hát azért csak le kell hozzájuk menni. – Aztán elmondta, hogy a képviselői program beszédébe beleszőtte azt a gondolatot is, amit egyszer az ÉS-ben már megírt, miszerint országban, népben és nemzetben kell gondolkozni. S enyhe mosollyal hozzátette: – Olyan képviselői beszédet nem igen mondtak itt el az utolsó száz évben! Persze – jegyezte meg gúnyosan – jellemző, hogy a rádió szombat délután egy órakor közvetítette, amikor az egész ország vonaton van.

A továbbiakban pedagógiai témákról beszélgettünk. Elmondtam milyen áldatlan állapotok vannak az iskolában, mire Juliska néni is kinyitotta a száját: a mi unokánk is most jár általános iskolába, s bizony rettenetes kölykök vannak. Az kellene – javasolta ő –, hogy a tanítók a gyerekeket jól elverhessék. Ebbe aztán Péter bácsi is beleszólt, s kifejtette, hogy ő erről a kérdésről már sok cikket írt, eredménytelenül. Hiszen tudja jól, emlékszik rá, hogy régen is rosszak voltak a gyerekek: falun iskolából jövet az utcán verték agyba-főbe egymást. Rosszak voltak, és ehhez járult még egyfajta rabiátusság, azonban most ehhez járul még a cinizmus is. A régi falusi paraszt gyerekek legalább nem voltak cinikusak, mint a maiak. Szerinte az a különös helyzet pedagógiában, hogy míg a szocialista rend kíméletlenül megvalósította a proletárdiktatúrát nagyon sok területen, addig a pedagógia terén valami egészen ostoba liberalizmust engedett meg. S nemcsak ezen a téren, hanem a nőkérdésében is. Teljesen elavult, XIX. századi pedagógiai elvekkel akarnak nevelni; olyan elvekkel, amelyek az individuális nevelést szolgálták: azoknak a gyerekeknek a nevelésére volt megteremtve, akiknek otthon gyerekszobájuk volt. Most, ebben a társadalomban, amikor éppen a közösségi nevelést hangoztatják, teljesen átvenni a régi nevelési elveket, olyan gyerekek számára, akinek már nincs gyerekszobájuk, ez teljesen a XIX. század pedagógiája, S ez nem lehet megfelelő, mert individuális módszerekkel akarunk közösségi embereket, szociális lényeket nevelni.

Miről beszélgettünk még? Megkérdeztem tőle, hogy mennyire van ő most benne a politikai hatalomban? Csodálkozva visszakérdezett: – Én? Teljesen a periférián élek. Az nem jelent semmit, hogy az Írószövetség választmányában benne vagyok, hiszen semmi hatalom nincs a kezemben, de nincs a Darvasében és a Paliéban sem. Pedig Darvas az Írószövetség elnöke, és Pali a Népfront alelnöke.

– Lényegében kik dirigálnak most az Írószövetségben?

– Ott tulajdonképpen most két csoport eszi egymást.

– Kikből áll ez a két csoport?

– Hát a hivatalos hruscsovi vonalat mégiscsak Király és Darvas képviselnék, de nem ők az urak mégsem.

– Hanem kik?

Erre a kérdésemre egy olyan választ adott, amelyen akkor is meglepődtem, és most harminc év eltelte után is csak csodálkozni tudok. Valahogy annyira nyers és drasztikus volt Péter bácsi kitörése, hogy hirtelenében nem is tudtam rá mit mondani. Ő ugyanis szóról szóra a következő választ adta: – Egy internacionalista, abszolút nem magyar érzésű, zsidó, sőt kifejezetten cionista csoport, akik felhasználják a kommunista mezt az uralmuk fenntartására, mert nekik mindegy kit szolgálnak, az a lényeg, hogy ők legyenek az uralmon.

Én persze nem ismerhettem az Írószövetség belső ügyeit, tehát ezt a megállapítást sem cáfolni, sem elfogadni nem tudtam – egyszerűen csak csodálkoztam, és megkérdeztem, hogy kikre gondol? Péter bácsi neveket sorolt fel, mégpedig olyanokat, akik az akkori hivatalos politikai és irodalmi világban meglehetősen nagyhatalommal rendelkeztek: Szabolcsi Miklóst, Aczél Györgyöt, és ha jól emlékszem – de erre nem mernék esküt tenni – Szirmai Istvánt.

Indulatos kitörésére, mint az akkori jegyzetemből látom, mindössze annyit válaszoltam: – Azért mégiscsak furcsa, hogy az a Veres Péter, aki egész életében baloldali ember volt, ebben a rendszerben perifériára szorul.

A válasz fölényesen kioktató volt: – Naiv ember! Hát itt eszközre van szükség. Rákosi is, Kádár is engem csak eszköznek akartak felhasználni. De én megmondtam Kádárnak is, hogy nem vagyok hajlandó eszköz lenni. Azóta aztán nem is zaklatnak.

– Na de hát Kádár nem látja, hogy Péter bácsi inkább szövetségese lehetne neki, mint Szabolcsi és társai?

– Értsd meg: Szabolcsi jobban megfelel olyan eszköznek, amire kell, mint én. Itt egyedül az a fontos, hogy kit mennyire lehet eszközként felhasználni.

– De hát Péter bácsi mégiscsak közelebb áll ahhoz a célhoz, amit Kádár is, – gondolom –, el akar érni, mint Szabolcsi és társai.

– De itt nem célról van szó, hanem arról, hogy Kádár nem bízik meg bennem, és Paliban sem, és Darvasban sem, és Németh Laciban sem úgy, mint például a Szabolcsi-féle cionista zsidókban. Nem avat be bennünket a titokba.

– De hát mi ez a titok?

– A Szovjetunióval való viszonyunk!

– Tetszik tudni, hogy vannak emberek, akikről egyébként Kéry László is írt az Új Írásban, az *Olvasónapló*ról szóló bírálatában, akiket egyszerűen idegesít a Péter bácsi jelenléte, sőt a puszta léte is.

– Persze, hogy tudom. Szeretnék, ha nem léteznék.

– Na és mivel tetszik ezt magyarázni?

– Azzal, hogy én nem vagyok rászorulva a zsidókra, én már mindenben megállok a magam lábán, nem szorulok rá az ő – legtöbbször – sznob műveltségükre, ez bosszantja őket. Van egy paraszt ember, aki nem szorul rá a cionista zsidókra.

Tudom, Veres Péter írásaiból nem derül ki, hogy ennyire negatív érzésekkel viseltetett azokkal zsidó származású személyekkel szemben, akikben ő a hatalom eszközembereit látta. Sokat tűnődtem azon, vajon helyesen járok-e el, ha Péter bácsi ilyen irányú véleményét nyilvánosságra hozom. Vajon jót teszek-e ezzel az ő emlékének? Úgy gondolom azonban, hogy itt csak egyetlen szempont lehet igazán döntő: az igazság szempontja. „Mert semmit nem cselekedhetünk az igazság ellen, hanem csak az igazságért." (Pál 2. Kor. 13:8)

Talán lesznek, akik nem hiszik el, de tapasztalatom alapján mégis határozottan állítom: Veres Péter nem volt antiszemita. Annál ő sokkal intelligensebb és okosabb volt, semhogy az lehetett volna. Az említett személyekről nem zsidó voltuk miatt volt elítélő véleménye, hanem mert gátlástalanul kiszolgálták a pártot: eszközemberek voltak. Soha nem hallottam Veres Pétertől olyasmit, ami általában magára a zsidóságra, mint fajra vagy népre, sértő vagy pláne antiszemita jellegű megnyilvánulás lett volna. Ma persze másként vélekedünk a cionizmusról, mint ahogy ő gondolkodott róla, de ez önmagában még egyáltalán nem bizonyíték arra, hogy antiszemita lett volna. Humanizmusából eredően bármely népnek a gyűlölete idegen volt tőle.

Debrecenről kezdtünk beszélgetni, ahová őt is, és engem is nagyon sok emlék és kötelék fűzött. Sok közös ismerősünk akadt, többnyire olyanok, akik nekem tanáraim, neki pedig barátai voltak. Megkérdeztem tőle, tudja-e: Debrecenben Kardos Pál azzal dicsekszik, hogy ők fedezték fel Veres Pétert, ők – a Kardosok! S ekkor Péter bácsitól ismét olyan indulatos kifakadást hallottam, ami szokatlan volt tőle: „A lócsecs! Kardos Pál egy szenilis gonosz" – minderre határozottan emlékszem, így mondta, ezen szavakkal. S aztán magyarázatul hozzátette: „Engem először is a saját tehetségem tett íróvá,

másodszor pedig én a kolozsvári baloldali *Utunk*ba írtam, és a Varró István által szerkesztett *Századok*ba. Engem nem Debrecen tett íróvá! Ez nem igaz."

Aztán Juhász Gézára terelődött a szó, aki nekem az egyetemen professzorom volt, Péter bácsinak pedig, barátja, pártfogója, támogatója. Róla azonban az öreg csak ennyit mondott: „Igen, Géza is szenilis már. Pedig én Gézával voltam jóban és Gulyás Palival".

Kérdeztem Varró István után is: mi van most vele? Hol él? – A múltkor kaptam tőle levelet – volt a válasz –, túl van már a nyolcvanon is, és kint él valahol Amerikában. Eljutott hozzá valami cikkem, annak az alkalmából írt.

Ezután a kis kitérés után azonban visszatértem az előző rázós témára, mert rendkívül meglepett, amit mondott. Úgyhogy megkérdeztem: hogy lehet az, hogy Péter bácsi így kiszorult a politikai hatalomból. Ekkor az öreg nyugodtan még egyszer elmagyarázta:

– Hát hányszor mondjam? Értsd meg: most ugyanaz a piszok habsburgista zsidó-cionista banda van birtokon belül mint ezelőtt, csak most kommunista színben: a Waldapfelek! (Határozottan emlékszem: szó szerint így mondta, és a Waldapfeleket említette. Annyira meglepett ez az éles és szélsőséges fogalmazás, hogy otthon még aznap éjszaka leírtam a szavait, és most, az akkori feljegyzéseimből másoltam ide ezeket a mondatokat, mint ahogy a többit is.)

Aztán valahogy szóba hoztam Kéry Lászlónak egy akkoriban Péter bácsiról megjelent cikkét is. (Kéry egyébként osztályfőnököm volt a debreceni gimnáziumban.) Kérdeztem, mi a véleménye Kéry cikkéről. „Nézd – mondta Péter bácsi –, Somlyó is kérdezte már tőlem ezt, s neki is azt mondtam, hogy ha én fenntartom magamnak a jogot, hogy bárkiről őszintén szóljak, akkor nekem is el kell viselnem, ha más ezt teszi velem. Csak azt várom el, hogy az illető higgye is, amit mond."

Megkérdezte tőlem, vajon Kéry nem zsidó-e? Majd az előbbi témát folytatva, még hozzátette: „Persze Somlyó rosszhiszemű, mert azt kérdi tőlem a cikkében, hogy miért nem írok a mai magyar írókról is? Ő is tudja, hogy miért nem: azért, mert nem lehet. Sokszor mondtam már, hogy mi soha nem voltunk abban a helyzetben, hogy kiszolgáltassuk egymást. Pedig Németh Laci is, és én is csak jól jártunk volna vele, ha őszintén írhattunk volna egymás munkáiról. A *Bólyaiak*at például most nagy sikernek könyvelik el, pedig nem jó a darab. Ez az ízig-vérig magyar zseni tragédia, ez egészen más, mint a rohadt burzsoá morbiditás: ez egy egészen másféle magyar zseni morbiditás, amit persze én nem ismerek, mert nem néztem utána az életrajzi háttérnek. Pedig érzem, hogy a darabnak ez a fele az érdekesebb, és nem az apa és fia közti irigység, de Laci ezt nem látja jól."

– Na, és Péter bácsit nem bántja ez az útfélre szorítottság?

– Egészen jól érzem magam a periférián.

– De hát így nem sokat ér az egész. Ahhoz, hogy Péter bácsi gondolatai meg is valósulhassanak, ahhoz politikai hatalomra is szükség volna.

– Miért? Hát akkor mit tehetnék?

– Ha például a politikai hatalomban is benne volna, akkor beleszólhatna esetleg a filmgyártásba, és sok minden másba is.

– Na és ha nincs politikai hatalom, akkor akasszuk fel magunkat?

– Hát bizony, ez így csak szó, szó, szó... – amit az emberek ugyan elolvasnak, de semmi nem változik az életben. Tudom, valami keveset alakítja a gondolkodást, de az életben ez nem igen vehető észre.

Péter bácsit ez a megjegyzésem nagyon szíven találhatta, mert némi nehezményezéssel kérdezett vissza:

– Te szakmabeli vagy, és mégis ennyire lenézed az irodalmat? A magyarságot az irodalom tartotta fenn, a nemzeti létet az irodalom mentette meg!

Erre én elég pimaszul ezt válaszoltam: – Ez frázis, Péter bácsi; a magyarságot az mentette meg, hogy az emberek dolgoztak, gürcöltek, mert nem akartak éhen dögleni.

– Nem, nem!

– Miért, hát úgy tetszik gondolni, hogy azért maradtunk meg, mert Kazinczy megcsinálta a nyelvújítást és Bessenyei, meg a többiek...

– Úgy, úgy! Különben románokká is válhattunk volna, meg ruténekké. – Aztán öntudatosan hozzátette: – Ma nincs még egy író, aki annyira hangoztatná a nemzeti öntudatot, mint én. Hát kinek a feladata ez, ha nem az íróé? Ebben hinni kell, hit nélkül nincs semmi! Én hiszem azt, hogy ez a nép, lehet, hogy már nem az én életemben, de felemelkedik, odáig neveljük, és oda emeljük, ahol a többi nagy népek vannak.

Valamilyen fordulattal Gyulai Pálra terelődött a szó, meg az optimizmusra és a pesszimizmusra. S ekkor Péter bácsi felállt, úgy emlékszem rá, hogy most is magam előtt látom, odament az ablakhoz, és ezt mondta: – Nézd, én nem vagyok sem optimista, sem pesszimista. Az optimisták nevetséges szamarak, a pesszimizmus meg hazugság, mert ha valaki igazi pesszimista, akkor felakasztja magát, és nem hirdeti a pesszimizmust. Én realista vagyok!

A humán és reál műveltségről beszélgettünk, s megjegyeztem, hogy most divat a humán műveltséget lenézni: tessék csak elolvasni az És legújabb számát. (Akkor ott éppen vita folyt erről a témáról). Péter bácsinak ebben a kérdésben is határozott véleménye volt. Ezt mondta:

– Hülyeség, nincs igazuk. A műveltség igazi hordozói igenis a humán műveltségű emberek. Hiszen a párt is azért becsüli annyira Németh Lászlót,

mert rajta keresztül az országnak azt a nagyon vékony rétegét, az igazán humán műveltségű tagjait becsüli meg, akik még megvannak. Az az igazság – és ezt a párt nagyon jól tudja –, hogy a párt humán műveltségű emberei egyszerűen semmit nem érnek; – semmit! Németh László megbecsülése nemcsak Németh Lászlónak szól, hanem a többi, nagyon kevés, humán műveltségű párton kívülinek, mert látja, hogy önmaga nem tud mit kezdeni, muszáj a párton kívüliekre apellálni. Tudod, hogy odakint most mi van?

– Nem tudom, mi van?

– Hát az, hogy Hruscsov egyszerűen likvidálta a pártot.

– Hogyhogy likvidálta?

– Úgy, hogy eddig egy városban volt egy tanács, és volt egy párt, s a tanács csak úgy tehetett valamit, ha előbb megkérdezte a párt véleményét. De nincs az Istennek olyan párttitkára, aki egyformán értene egy városban az üzemek problémájához, a pedagógiai kérdésekhez, és így tovább...

– Ezt csak Sztálinról tételezték fel – mondom.

–Na igen, de aztán Hruscsovnak be kellett látni, hogy így teljes képtelenség egy államot igazgatni, és a pártot megszüntette, és beolvasztotta a tanácsi szervekbe.

Ezzel kapcsolatban megkérdeztem tőle, hogy ő párttag-e?

– Én? – kérdezte megdöbbenve és csodálkozva. Hát nem tudod, hogy nem vagyok az? – de ezt olyan hangsúllyal kérdezte, amiben némi neheztelés is volt.

– Én nem vagyok párttag, mert nem vállalom azt, hogy kommunista lennék. Én világ életemben szocialista és becsületes forradalmár voltam. De a kommunista szónak most van egy olyan pejoratív értelme, amit én nem tudok vállalni. Én igenis szocialista vagyok, mert kívánom a szocializmust, akarom is, hogy eljöjjön, de ennek a rendszernek van néhány olyan dolga, amit én semmiképpen nem tudok összeegyeztetni a szocializmussal.

– Például?

– Például azt, hogy most is tovább kell hazudni az egész sajtónak, és azt, hogy olyan abortusztörvény van, hogy – mint legutóbbi lentjártamkor láttam Szabolcsban és Szatmárban – lassanként már csak a cigányok szaporodnak. És azt sem tudom összeegyeztetni a szocializmussal, hogy ilyen művészi és irodalmi politikánk legyen. Egy orvosnak nemcsak szakembernek kellene lenni, hanem becsületes magyar embernek is, aki országban, népben, nemzetben tud gondolkodni. De ezek az orvosok, akiket ma képeznek? Hiszen ezek rabló bitangok. Na, nem mondom, én is ismerek néhány orvost, akik nemcsak szakemberek, hanem felelősségtudattól átitatott közemberek is, de ezek nagyon kevesen vannak.

Aztán elmondta az öreg, hogy nem tud egyetérteni azzal sem, ahogy nálunk a bíráskodást végzik. Erre hoztam fel, hogy tudtommal a Püski tárgyalása is zárt volt.

– Tudsz róla?

– Hallottam róla egyet, s mást.

– Én Darvassal együtt el is mentem egészen Kállaiig, és információt kértem, de az az információ, amit adtak, az egyáltalán nem látszott kielégítőnek. Azt mondták, azért ítélték el, mert valami szervezkedést csinált. De én azt hiszem azért, mert ő volt a *Magyar Élet* kiadója, és meg akarják félemlíteni a volt üzletfeleit. De nem tudom, hogy mi a bűne tulajdonképpen.

Ismét az irodalomra terelődött a beszélgetés, és megkérdeztem tőle, hogy szerinte mit kellene tenni irodalmi téren? Milyen irodalom-politikát tartana jónak? A válasza roppant egyszerű és gyakorlatias volt: – Hagyni kellene, hogy létrejöjjön egy új szociális irodalom, munkás irodalom, ami kiszorítaná a kispolgári szemetet. Létrejönne az magától, csak hagyni kellene. Hiszen ha hagynák, hát én is, Németh Laci is és Illyés is nagyon jó tanácsokat tudnánk adni egy szocialista kormánynak. Laci és én gondolati síkon is, Gyula pedig versben. De hát nem kell! Sok mindent el kell hallgatni, mert nem szabad megmondani.

Lélegzetnyi szünetet tartott, s aztán megkérdezte tőlem:

– Hát mit gondolsz, Szabó István miért ül ott, ahol ül? Miért kuksol Budán egyedül? Mert nem hajlandó azt a nótát fújni, amit elvárnak. Pedig ma Szabó István az egyetlen történész, akinek az írására mérget lehet vennünk.

Kis idő után hozzátette: – Persze lehet, hogy van több is, de nem tudunk róluk, mert nem jutnak szóhoz.

Szabó István nyugdíjba vonulásáig Debrecenben volt professzor, s utána költözött fel Budára. Egyébként ősrégi debreceni családból származott, és Péter bácsival még Debrecenből származó kapcsolatai is voltak. Különösen *A magyarság életrajza* című művét becsülte nagyon sokra Péter bácsi. Budai otthonában én is gyakran felkerestem Szabó Istvánt, és tudtam azt, amit Péter bácsi úgy látszik nem tudott, hogy élete végéig igen aktív kutatómunkát folytatott, és igen jelentős művei láttak napvilágot. Később poszthumusz Széchenyi-díjat is kapott! Veres Péternek is bizonyára az tetszett Szabó Istvánban leginkább, ami a hallgatóinak is: rendkívül karakán, bátor, szókimondó ember volt, aki semmiféle hatalom előtt nem hunyászkodott meg. (Meg is fosztották a kommunista hatalomátvétel után akadémiai tagságától.)

Aztán ismét Péter bácsi helyzetére terelődött a szó, aki perifériára szorítottságának jellemzésére elmondta, hogy volt egy tanár az egyik pesti iskolában, aki ővele szoros kapcsolatot tartott, s az irodalmat is meglehetősen erős nemzeti szellemben tanította. Az illetőt aztán az állásából kifúrták, a hivatalos indok az volt ellene, hogy homoszexuális kapcsolatai voltak a gyerekekkel.

– De ez csak mocskos rágalom volt – mondta Péter bácsi, mert szerinte: – Inkább az lehetett a baj, hogy erősen nemzeti szellemben tanított, s talán még az is, hogy hozzám sokat járt. Később kerítettem is neki egy állást, nagyon derék ember volt.

Később ismét az abortusz kérdéséhez tértünk vissza, mert Péter bácsinak ez nagy szívügye volt. Megint elmondta, hogy ha az orvosokban egy szikra nemzeti felelősségérzet volna, akkor nem vennék el némely derék menyecskétől a gyereket, olyantól, akit az isten is egyenesen a fajtája tenyésztésére jelölt ki, hanem azt mondanák neki, hogy hordjad csak ki lányom a gyereked, és szülд meg!

Ezzel kapcsolatban megemlítettem, hogy tavaly mennyire megtámadták Kodolányit a *Magyar Nemzet*ben hasonló elvek hangoztatásáért. S vajon miért nem válaszolt Kodolányi? Péter bácsi szerint: – Hát nem is kellett ott válaszolni, benne volt abban a cikkben minden.

– Aztán – már nem emlékszem milyen fordulattal – Kassákra terelődött a szó, s felemlítettem, hogy most a 75. születésnapja alkalmából igazán adhattak volna neki valami kitüntetést.

– Régen, még Rákosi alatt kapott elég magas nemzeti díjat – mondta Péter bácsi, és hozzátette: – a kommunisták haragszanak Kassákra.

– Miért?

– A fene tudja egészen pontosan, valami olyasmit beszélnek, hogy denunciált a párton belül, meg hogy... én nem is tudom, már miért haragszanak rá, ezek olyan párton belüli hercehurcák.

– De hát azért Kassák mégiscsak jelentős író – mondom, de Péter bácsi közbevág: – Na igen: a munkásságnak ő az egyetlen jelentős írója.

Erről a mai magyar költőkre terelődik a szó; felemlítődött Juhász Ferenc neve, akiről Veres Péter ezt mondja: – Egy igazi költő vész el benne. Az ő egész kozmológiája nem más, vagyis az ő „felsorolásai" nem egyebek, mint amit Kassák tett, hogy „London, Párizs, Róma és Budapest..." Nagy Laci jobb költő lenne, de ő meg nincs olyan nagy, és Simon Pista sem.

Aztán valahogy Németh László *Utazás*ához jutunk el, s mondom, hogy sokaknak nem tetszett.

– Kiknek nem tetszett? – kérdi Péter bácsi. És meg is válaszolta a kérdést: – Biztosan azoknak az ostobán reakciósoknak, akiket Laci megírt a Karádi környezetében: az orvosnak, meg ott a baráti körének. Az emberek abban az időben, amikor Lacinak a moszkvai nyilatkozata, meg a pohárköszöntője megjelent, azt hitték, hogy Lacit a párt behúzta a csőbe. Pedig éppen ellenkezőleg: ő húzta be a párt vezetőit a csőbe, úgy, hogy végül már nem mondhatták azt, hogy a darabot ne játsszák. Persze a darab nem egészen jó, mert hiszen nyilván nem komédia az, hanem tragédia, és a vége túl könnyen

oldódik meg, nem úgy, mint az ilyesmi szokott az életben. És az a legfőbb baja, hogy kulcsdarab, hiszen ott őróla magáról van szó, Laciról.

Beszélgetésünknek körülbelül ezen a pontján Juliska néni – mondván, hogy megy a tyúkoknak enni adni – kiment a szobából, s többet nem is jött vissza. Aztán az akkoriban annyira divatos „elkispolgáriasodás" problémájáról kezdtünk diskurálni. Mondta Péter bácsi, hogy ő is írt erről egy cikket, de még nem jelent meg. Ellenben itt van, olvassam el: elővett egy piros dossziét, benne egy tizenegy flekkes cikkel.

Aztán az utcán sétálgattunk még kb. egy óra hosszat. Kérdezősködtem, hogy kik laknak még ezen a környéken az ismertebb emberek közül. Egyedül Boldizsár Iványt említette, aki valahol itt a Kornis-villában lakik. Általában irodalmi témákról beszélgettünk, de Péter bácsi közbe-közbe aggódott amiatt, hogy vajon fagyni fog-e az éjszaka, és hogy ha árvíz nem is lesz, de biztosan lesznek belvizek. Egyszóval az egész mentalitása egy jó gazda mindenre kiterjedő gondoskodására emlékeztetett. Említettem, hogy ezen a környéken lakik valahol Földessy Gyula is, mire ő – ugyancsak jó debreceni dialektusban – azt mondja: Fődesi Gyula? A benn' lakik, egészen messzi innen.

Ismét visszatérünk Gyulai Pálhoz. Én váltig védtem *Az ember* fejezetben kifejtett álláspontomat, és bevallottam Péter bácsinak, hogy szerintem ő a pszichológia szerepét értetlenül szemléli. Erre azt válaszolta – de hadd idézzem az akkori feljegyzésemet:

– Félreérted a levelemet. Nekem ez annyira nem vitás, hogy így van, hogy azért nem tudok egyetérteni Lukáccsal sem. Ő mindent a társadalmi körülményekből magyaráz meg, holott azok az egy korban élő írók számára egyformán vannak adva, és mégis mindenki másféle író lesz. Hát itt van a szerepe az egyéni pszichológiának.

Gyulai regényelméletéről beszélgetve megjegyezte:

– Egyébként mindent, amit a valóságnak a költészethez való viszonyáról mondani lehet, azt már mind elmondta Horatius.

Ezek után valahogy szóba került Arany János irodalmi vezéri szerepe, illetve az, hogy az ő tekintélye mögött Gyulai milyen diktatúrát gyakorolt. Én Komlós Aladár ide vonatkozó kutatásait adtam elő, amelyeket Péter bácsi figyelmesen meghallgatott, és ezt mondta:

– Na és mit csinált ez alatt Arany János? Lefordította Aristophanest, ami az egész világ legnagyobb szellemi értékei közé tartozik. Arany valósággal újra teremtette Aristophanest, és még a trágárságokat is úgy tudja fordítani, annyi leleménnyel, annyi tapintattal, hogy az egészen természetesnek hat. Az életnek ezeket a legnaturalisztikusabb részeit úgy tudja átkölteni, ahogy az csak a legnagyobbaknak adatott meg. De Arany belesavanyodott, belekeseredett ebbe a magyar életbe.

Arany és Petőfi nagyságbeli különbségéről beszélgetve, Péter bácsi Petőfi mellett voksolt, amire viszont én Adyt emlegettem, főként azt hangoztatva, hogy a szerelmi lírája felette áll Petőfi biedermeier szerelmi lírájának. Mire ő indulatosan vágott vissza: – Dehogy! Ady szerelmi lírája teljesen rossz, olyan kupleráj szaga van.

Váltig Petőfi nagyságát magasztalta: – Miért? Az, hogy „Levelés dohányát a béres leveszi..." (és folytatta tovább a verset) – ez maga a tiszta költészet. Na és a vége, hogy „háta mögött farkas, feje felett holló"; ez már szinte szimbolikus líra is, sőt szinte impresszionista!

Én Ady szerelmi líráját továbbra is Petőfié fölé helyezem, de Péter bácsit nem lehetett meggyőzni: – Á, nincs felette. Nem hiszem én azt el, hogy a kurvával való szerelem ugyanolyan értékű és ugyanolyan érzéseket jelentsen, mint azzal a nővel, aki az embernek a felesége.

Aztán kis idő után hozzáteszi: – Adynak a politikai lírája igazán nagy. A *Krónikás* ének 1918-ból. A politikai líráján kívül talán még A *Május: szabad* című verse a legszebb.

Mindezekről áttértünk – már nem tudom milyen fordulattal – Illyés Gyulára és Szabó Lőrincre. Kérdem, hogy Illyést igazán nagy költőnek tartja-e? Mire ő: – Nagy embernek, aki nagy költővé is lett.

Tovább firtattam: – Nagyobbnak tetszik tartani Szabó Lőrincnél? – Micsoda? – kérdi csodálkozva. – Nekem Szabó Lőrinc jó emberem volt, de mint költőt egyáltalán nem tartom nagyra. Semmi mást nem tett, mint amit a XIX. században Baudelaire és társai: az egyéni lázongást írta meg. Az igaz, hogy Szabó Lőrinc mindig őszinte, soha nem hazudik, de belőlem semmit nem fejez ki.

– Azért tessék csak elolvasni a *Bazilikában zúg a harang*ot, meg *A költő és a földiek*et: azokban igenis benne van a szociális érzék is, de még mennyire!

– Á, ez a „szociális érzék" csak olyan altruista vacakolás – válaszolja megvető hangsúllyal. – Azt sem tudom megérteni – folytatja megdöbbenve –, hogy valaki, akinek felesége és családja van, huszonhat évig egy szeretőt tartson, és ahhoz írja szinte legszebb verseit.

– De ez nem szempont – vágok vissza. Ezzel még nem lesz kisebb költő. Legfeljebb tapintatlanság, és a feleségének lehet különös érzés, hogy ezek a szeretőhöz írt versek még az ő életében megjelentek.

– Na igen, ez nem szempont, de nekem, mint olvasónak, jogom van azt olvasni, ami nekem tetszik.

Ilyen diskurzus után az öreg ismét visszatér Gyulaihoz, illetve a zsidósághoz, és minden apropó nélkül ezt mondja: – Hát a te Gyulaidnak például nagy érdeme, amit te nem írsz meg, hogy mégiscsak visszaszorította a zsidókat, és a magyarság törekvéseit a szívén hordta. Ismered Farkas Gyula könyvét az asszimilációról? Persze – felelem –, nekem is megvan.

– Na, hát én sajnos csak öreg koromban ismertem meg, de nagyon jó könyv!

– Farkas Gyula most – válaszolom – indexen van, és nagyon szidják, mert állítólag fasiszta volt. (Azt már nem is mondom, hogy a szakkritika kimutatta: számos kérdésben egyáltalán nincs igaza.)

Erre azonban Péter bácsi csak legyint: – Az nem érdekes, az a fontos, hogy amit ír, az nagyon igaz. Komlós Aladár persze most azért hangoztatja Ignotusnak, meg a többi zsidónak a szerepét, hogy bebizonyítsa a zsidóság óriási érdemeit, hogy itt csak ők teremtettek kultúrát.

– Hát Péter bácsi – próbálom őt tárgyilagosabb belátásra bírni –, azért azt el kell ismernünk, hogy a zsidóság sokat tett nálunk a kultúráért: Ady mellett is ők álltak ki, sőt még ők is pénzelték.

– Na igen, de tavaly, vagy mikor, olvastam az *Irodalomtörténet*ben Adynak néhány levelét Ignotushoz, most adták ki ...

– Járatni tetszik *az Irodalomtörténet*et is?

– Igen, ott van valahol a szekrényben, szóval azt írja Ady Ignotusnak, hogy nekem ti akkor is kelletek, ha nektek én nem is kellek. Látod, Ady nagyon jól tudta, hogy ő a zsidóságnak csak eszközül kell, és csak egy bizonyos határig.

S ekkor ismét Aranyhoz térünk vissza, s megkérdi tőlem az öreg: – Olvastad az *Olvasónapló*mban Arany levelét, amelyikben visszautasítja a Szent István-kiskeresztet? Azért Arany rendes ember volt!

A továbbiakban az irodalomtörténészekről beszélgettünk, akiket Péter bácsi csak nagyon felületesen ismer: Riedl Arany-könyvét olvasta, de Horváth Jánosnak csak a nevét ismeri, s azt sem tudja, hogy már régen meghalt. Csernisevszkijt és Bjelinszkijt emlegeti nagy elismeréssel, de a magyarok közül senkit. Fájlalja, hogy ritkán akad egy nagy íróhoz méltó rokon irodalomtörténész.

Az utcán, miután a buszokat sorra elengedtem, a nagy hóban és tócsákban még egy teljes óra hosszáig beszélgettünk. Én jóformán csak kérdezgettem, és Péter bácsi beszélt állandóan. Megkérdeztem, hogy most min dolgozik?

– A *Számadás* második kötetét írom.

– Mikorra lesz kész?

– Sok év kell még ahhoz, de nem is sietek vele. Az a problémám, hogyan írjam meg úgy, hogy „irodalom" és ne krónika legyen. Vagyis hogy a magam számára is élvezet legyen az írása. Persze krónika jellege is lesz, hiszen a történelemből is benne lesz annyi, amennyit én átéltem belőle, egészen ,56-ig, még az is.

Újabb kérdéssel hozakodtam elő: – Miért van az, hogy Péter bácsi regényeiben általában nagyon kevés a párbeszéd. Az olvasó esetleg arra gondolhat, hogy az írónak talán nincs elég ereje hozzá, hogy a szociográfiát cselekménybe olvassza. Vagyis hogy az író talán nem is igazi epikus tehetség.

A válasza ismét kimerítő: – Na persze, hogy kevés a párbeszédem, de hát ez természetes. Én nem adhatok a parasztok szájába olyan magasabb rendű gondolatokat, amelyeket ők soha nem gondoltak. Muszáj elmondanom ezeket a reflexiókat. Az egyes eseményekhez nekem kell első személyben megjegyzéseket fűznöm. Meg aztán minden író csak azt írja, amit tud és ahogy tudja. És az igazi, a magasrendű elvi dolgokat nem is lehet párbeszédben feloldani.

Ezen a ponton ellenvetést teszek:

– Dehogynem! Tessék arra gondolni, amikor a Thibault családban az abbé és Antoine hazafelé jönnek az öreg Thibault temetéséről, és egy nagy ateista vitát folytatnak.

Az öreg válasza azonban új témára tereli a szót:

– Az a XIX. század és a XX. század első évtizedeinek mindennapi beszédtémája volt. Még Újvároson is állandóan azon vitatkoztunk, hogy Isten vagy nem Isten? Én például képtelen vagyok a Jean Baroist elolvasni, mert nekem az már egyáltalán nem téma és nem probléma. Nemrégiben Péter fiam, aki szintén autodidakta, elhozta nekem Holbachot, hogy az az ő számára milyen szenzáció volt! Persze, neki az volt, mert ő már készen kapta az ateizmust, és érdekes volt számára az oda vezető út is, de nekem még meg kellett érte harcolni, és engem ennek a harcnak a leírása már nem érdekelt.

Ekkor újabb témára vittem át a beszélgetést, és megkérdeztem:

– Balog Janit és Kis Gábort konkrét minták után ábrázolta, vagy pedig modellekből vannak összegyúrva?

A válasz elhárító: – Nem, én soha nem írtam kulcsregényt. Ezek tipikus alakok, és még a nevek is tipikusak.

Ekkor, mintha most is magam előtt lenne, harminc év után is annyira látom a jelenetet, szembe fordult velem Péter bácsi, megállt, rátámaszkodott a botjára, és ezt mondja: „Nem csak erről van szó. A Balogban benne van az egész magyar nép karakterisztikuma is." Akkor is, és ma is emlékszem rá, az utószóban ezt írta: „Csak ne folyna a magyar nép élete ilyen balogul..."

– De most ezt el kellett hagynom.

– Miért?

– Mert a Balogban benne van az egész nép balogsága. Balog Jani is ilyen balog, ilyen balgatag. Érted? Elmegy a háborúba, nem mintha a Habsburgokat akarta volna védeni, hanem mert elmegy... Én is ilyen balog vagyok: elmentem a háborúba egészen az olasz frontig, pedig nem a rohadt Habsburgokat akartam védeni, hanem mert szégyelltem otthon maradni. Pedig én pálya¬munkás voltam, és nem kellett volna elmennem, de ha az egész falu férfilakossága elment, akkor én is szégyelltem volna otthon maradni. Mert megdögleni lehet, de rongy embernek lenni nem lehet.

Ezek az utolsó szavak most is a fülemben vannak: szóról szóra így mondta, még a mondat hangsúlyát és lejtését is hallani vélem. Ebben benne éreztem valahogy a puritán kálvinista Veres Péter egész etikáját. A református egyházhoz való viszonyáról ugyan nem beszélgettem Péter bácsival sem ekkor, sem később, de az írásaiból kiderül, hogy sok református pappal volt jó kapcsolata, s ezekről nagyon is jó véleménye volt. Veres Péter az én szememben régen is, és ma is a rideg alföldi kálvinista paraszt tipikus megtestesítője volt. Nem kegyeskedik, nem sündörög az egyház körül, de egész életfelfogása a munka, a kötelességteljesítés centrikus kálvinista etikát türközi. A debreceni Református Kollégium udvarán, a fő homlokzaton ezt olvassuk: „Orando et laborando" (= imádkozzál és dolgozzál). S a hétköznapok küzdelmében ez oda módosult, hogy szinte fontosabb lett a „laborando", mint az „orando". Nem tudom, olvasta-e Péter bácsi ezt a jelszót, vagy sem – ámbár kizárt dolog, hogy ne olvasta volna –, de biztosra veszem, hogy a kálvinista etika munkára és erkölcsre vonatkozó tételeivel egyetértett.

A továbbiakban ismét Illyés Gyula került szóba, s én megemlítettem: sokan rosszalják Illyés részéről, hogy egyszerre tudott szorosan kötődni Babitshoz és a népi írókhoz.

Péter bácsi válasza sem adott magyarázatot: – Nézd, én Illyéssel úgy vagyok, hogy vannak témák, amikben már annyira egyetértünk, hogy már nem is kell róla beszélnünk. Másrészt vannak témák, amikről meg azért nem kell beszélnünk, mert azokban meg úgysem értünk egyet. Ilyen ez a Babits téma is. Pedig hát ugye másoknak is probléma ez? Gyula mindig azzal magyarázza, hogy amikor pályája indulása elején volt, akkor Magyarországon kétféle sajtó volt: részben a Lipót körút tartotta kezében, másrészt pedig, a fasiszták. Hát Illyés úgy látta, hogy itt van a *Nyugat*, ami mégiscsak egy szellemi fórum, és ami őt befogadta. Babits sokat segített neki a közéleti érvényesülésében.

Tovább faggattam: – Na, és később emberileg is megszerette Babitsot?

– Hát biztosan. Illyés szerette Babitsot. Olvastad az Új Írásban a múltkor azt a kis jegyzetemet?

– Malapartéról?

– Igen, na hát szóval mindennek ára van... Illyés érvényesülésének ez volt az ára.

– És Péter bácsi nem haragudott meg Illyésre azért, amikor a *Nyugat*ban vezérkedéssel vádolta meg, a *Mit ér az ember, ha magyar* megjelenése alkalmából?

A válasz hevesen tiltakozó volt:– Dehogy! Sőt, nekem jól jött az a cikk, mert a válaszban sok mindent elmondhattam, ami a szívemen feküdt. Az Illyés cikke után nem sokkal Pestre jöttem, de nem azzal a szándékkal, hogy Illyéssel találkozzak, ám találkoztam vele is. Nem volt semmi baj, nagyon jóban voltunk.

Illyésről általában meglehetősen rezignált véleménye volt: – Tulajdonképpen egyikőnk után sem marad igazi befejezett életmű, sokat gondoltam már erre. Még tán Áron [Tamási] a legtisztább eset: ő csak regényt és novellát írt. Gyula verset írt, prózát is, drámát is, de tulajdonképpen nem írta meg azt a drámát, amit le lehetne tenni a nemzet asztalára a *Bánk bán* és a *Tragédia* mellé. Ez a dráma még nem született meg. Amit Telekiről írt, az sem igazi. Figyelted te, hogy a hősei mennyire illyési nyelven beszélnek?

– Igen, de sokszor a Teleki naplójából vett idézeteket ad Teleki szájába.

– Na az jó is, de nem olvad össze az illyési stílussal.

Aztán ismét visszatérünk a Babitscsal való kapcsolatára, amelyet Péter bácsi a következő szavakkal zárt le: – Mondom, hogy azt mondja (mármint Illyés), hogy vagy a zsidókhoz kellett volna pártolnia, vagy a fasisztákhoz, mert a magyar azt látta, hogy „nem lelé honját a hazában". Babitsnak ő hálás.

Másra terelem a szót, és megkérdem: mikor jelentek meg Péter bácsinak az első írásai?

– Harmincéves koromban az első cikkem, de az első novelláim csak harminckét éves koromban.

– Kikkel tetszett jóban lenni?

– Én senkivel nem kerestem a kapcsolatot; mások jöttek énhozzám. Móricz jött hozzám, meg Pali, meg Illyés, és nem én mentem hozzájuk.

– Azért, mert én már kezdetben láttam, hogy az írókban annyi az irigység, meg a hiúság, meg a féltékenység, hogy némelyiket egészen beteggé teszi. Én tudtam, hogy ha elmennék akármelyik íróhoz, hát feltételezné rólam, hogy na, ez egy paraszt, aki biztosan még félig sem művelt, de ezt nem mondhatom meg neki, mert megsértődne. Egyszóval – érted? – én megkíméltem őket attól, hogy ilyen kellemetlen helyzetbe hozzam őket. Én korán elhatároztam magamban, hogy mihelyt azt az írói nyavalyát, azt az irigységet, felfedezem magamban, azonnal nyakon csípem és kiírtom magamból.

Kis idő után még hozzátette, meglehetős önérzettel:

– De nem is lett volna értelme, hogy irigykedjek, hiszen kik írhatták volna el az én témámat? Az enyémet nem írhatta el nemcsak hogy Illyés vagy Móricz, de még Pali és Sinka Pista sem. Amit én írtam, az már kezdettől át volt itatva szocialista eszmékkel, úgyhogy Pali és Sinka Pista énhozzám képest hígabbak voltak.

Sokat foglalkoztatott engem az alábbi kérdés, ezért tehát most feltettem ezt is: – Tulajdonképpen Péter bácsi minek készült: írónak vagy politikusnak?

A válasz azonnali és egyértelmű volt: – Én mindig írónak, sőt költőnek. Hatéves koromban megkérdezte tőlünk a tanító, hogy mik szeretnénk lenni. Azt mondtam: költő!

Aztán tovább tamáskodtam: – Tehát nem csak jobb híján, a politikai pálya végén tetszett végleg íróvá lenni?

– Dehogy! Az emberek ezt nem értik. Hát az természetes, hogy ha valaki író, akkor beleszól a közügyekbe is. Petőfi is...

– Jó, jó, de Péter bácsi nagyobb mértékben tette. Erre ő elmondta a következőt: – A múltkor mondtam éppen Illyésnek, arra, hogy mennyire nem értenek engem. Illyés különben egy nagyon becsületes forradalmár, és nagy ember. Szóval neki mondtam, hogy Shakespeare *Troilus és Cressidá*jában van egy rész, ahol egy harcnak, egy csatának a lehetőségéről beszélgetnek, illetve vitatkoznak, és mindegyik felszólalása egy valóságos kis lírai költemény. Hát látod, nincs ellentétben a költő és politikus Shakespeare-nél sem.

Végül Németh László felől kérdeztem, hogy mit tart róla. Látszik, hogy itt is kijegecesedett álláspontja van:

– Ő az esszében igazán nagy. A regényei nem is igazán jók.

Itt gyorsan megjegyeztem, hogy az *Iszony*t Nobel-díjra is felterjesztették. Péter bácsi előtt azonban ez nem érv: – Na hisz' az semmit nem jelent. Az csak politika. Tán még az Égető Eszter a legjobb. És kulcsregényeket ír, ami eleve rossz. Az *Utazás* is...

Megemlítem, hogy nekem tőle a *Pályamunkások* például nagyon tetszett, de van egy ismerősöm, aki maga is volt pályamunkás, és ennek a regénynek az elolvasása után azt mondta, hogy ez őt nem érdekli, mert ezt ő annyira ismeri amúgy is.

– Na igen, mert kétféle olvasó van... – de nem tudta befejezni Péter bácsi a mondatot, mert jött a busz, s a számtalan elszalajtott után ezzel már tényleg el kellett jönnöm. Így hát ennél a mondatnál szakadt félbe a beszélgetésünk. Péter bácsi gyorsan intett a botjával a vezetőnek, az hirtelen megállt, s az öreg – a mondat közepén – hirtelen rám szólt: – Na, ugorj csak!

Ez volt vele az első találkozásom. Az elkövetkező években sokszor találkoztam még vele, számtalan témáról váltottunk szót, de ez az első beszélgetés maradt számomra a legemlékezetesebb. A későbbi évek beszélgetései tulajdonképpen csak ennek az elsőnek a variációi voltak. Hogy mi mindenben volt Péter bácsi elfogult, az mindenki számára nyilvánvaló, anélkül hogy erre külön utalnom kellene. De hogy egyet mégis megemlítsek: Kassákról azt mondta, hogy Rákosi alatt „elég magas nemzeti díjat kapott". Én viszont magától Kassáktól tudom, akivel két hosszú estét beszélgettem végig – az egyiket Püski Sándor lakásán, a másikat pedig, magánál Kassáknál, Szervátiusz Tibor társaságában –, hogy ez a bizonyos „nemzeti díj" éppen csak annyira volt elég, hogy éhen ne haljon. Lényegében a felesége tanári fizetéséből éltek. De meg kell mondanom: a Veres Péter és Kassák közötti ellenszenv kölcsönös volt. Ha visszagondolok arra, hogyan beszélt Kassák Lajos Veres Péterről, hát bizony az sem mondható szeretetteljesnek... És be kell vallanom, hogy engem Kassák érvei, melyeket a Péter bácsi iránti ellenszenve magyarázatául felhozott, tökéletesen meggyőztek.

Beszélgetéseink az évek folyamán gyakran levelezésbe váltottak át. Híres levelezőlapja közül csupán egyet óhajtok részletesebben idézni, mert az jellemzően mutatja gondolkodását, és mert több ponton is kapcsolódik első beszélgetésünkhöz. Ennek az volt az előzménye, hogy 1963-ban az Új Írásban egy kritikám jelent meg a Fészek Klub Emlékkönyvéről, amely meglehetősen nagy vihart kavart. Ezzel kapcsolatban írta Péter bácsi 1963. szeptember 11-én a következő levelezőlapját:

„Kedves Öcsém! Tegnap jöttem haza vidékről, és pár nap múlva Finnországba kell menni (ha a himlőoltás engedi), így a találkozást halasszuk az utánra. Olvastam a cikkedet, s részben az ellened írott glosszaféléket is. Ki kell bírni... Lásd Illyés és Németh L. dolgát: velük szemben már letették a fegyvert. Velem szemben sohasem teszik le... Legalábbis míg élek... Egyébként a te cikked szúrópróbának jó volt: most már tudod, ha eddig nem tudtad volna, hogy miről nem lehet Magyarországon beszélni. És azt is megérted, hogy miért van nekem más véleményem a ‚67-es korszakról és Gyulai Pálékról, mint az itteni hivatalosaknak, akadémikusoknak és irodalomtörténészeknek."

Veres Péter szuverén gondolkodó volt, ezért jogot formált magának arra, hogy számtalan kérdésben más álláspontot legyen, mint ami akkor hivatalosnak számított. De biztos vagyok benne, hogy nézeteit nemcsak nekem mondta el hasonló nyíltsággal, hanem bizonyára másoknak is. Feltételezem, hogy számosan vannak olyanok, akik elmondhatnák: nekik is beszélt ezekről a nézeteiről. Közte és a kommunisták között áthidalhatatlan ellentétek voltak, s ezekről maga Kádár János is írt egyik – még a hetvenes évek elején megjelent – Veres Péterről szóló cikkében.

Péter bácsi teljes joggal úgy gondolhatta: elég jelentős személyiség ő ahhoz, hogy joga legyen a saját, külön véleménye mellett mindvégig kitartani. És kit igazolt végül az idő? Bizony, Veres Pétert. „Az a kő lett szegletkővé, amelyet lenéztek az építők." (Lukács 20:17.)

Schöpflin Aladár írta Gyulai Pálról, ami elmondható Veres Péterről is: „Akik még ismerték, vagy tanítványai voltak, azoknak szívében az ő emléke kedves és szép jelensége életüknek. Akik már csak műveiből ismerik, azoknak az ő lénye és munkája örök tanulság."

VERES PÉTER HOZZÁM INTÉZETT LEVELEI

Első személyes találkozásunkat megelőzte az évekre visszanyúló levelezésünk. De később sem mindig volt időnk találkozgatni, ezért eszmecseréinket gyakran levelekben bonyolítottuk. Sok levelet kaptam tőle, éspedig nemcsak a közismert levlapjait, hanem hosszú több oldalas eszmefuttatásokat is. Két témáról vitatkoztunk a legtöbbet: Gyulai Pálról, s vele kapcsolatban a kiegyezésről, tehát az akkori irodalmi-politikai viszonyokról, valamint az 1956 utáni

állapotokról, s az akkoriban vezető szerepet játszó politikusokról és írókról. Az első témát az magyarázza, hogy azokban az években Gyulaival foglalkoztam, vele kapcsolatban Péter bácsi egy 1962. november 16-i keltezésű levelében szinte az egész történelemszemléletét kifejtette.

„Kedves Öcsémbarátom!

Szeretnék részletesen válaszolni, mert a te problémád az egész magyar értelmiség – a tegnapi és sajnos a mai értelmiség – problémája: az ti. hogy nem ismeri és nem tudja érteni és értelmezni a magyar történelmet. (Tegnap este is beszéltem róla Veszprémben.) Nincs realista történetírásunk. Vagy kuruc vagy labanc egyoldalúság érvényesül minden – vagy a legtöbb történeti munkában. Néha öntudatlanul és észrevétlenül is. (A labanc oldal okosabb, műveltebb, finomabb és ravaszabb és még ma is hat az elfuserált történelem után 2-3 évtizeddel.)

Sajnos nem győzök mindent elmondani. Nemcsak Gyulai Pálról, hanem az egész hatvanhetes nemzedék önigazolásáról kellene beszélni. És arról kellene beszélni, hogy miért nem fogadták meg, szűkös osztályérdekből és szekunder uralmi érdekekből (még másodrangú kis úrnak, vagy satrapának is érdemesebb lenni, mint egynek az egyenlők között) Kossuth Lajos szavát a Duna völgyi népek megbékéléséről, barátságáról és szövetségéről.

Nem a Deák Ferenci politikáról van szó. Az a maga idejében helyes volt. Több: az egyetlen út volt a nemzeti önfenntartás számára. Nem az a baj, hanem az, hogy a mi államvezetésre és nemzetvezetésre alkalmatlan köznemességünk és értelmiségünk nem tudott országban, nép-nemzetben érezni és gondolkodni. Így nem értette meg azt az elemi igazságot, hogy amikor egy nemzetnek Kossuth Lajosokra van szüksége, akkor álljon azok mögé, amikor pedig Deák Ferencekre van szüksége a nemzeti önfenntartáshoz, akkor álljon a Deák Ferencek mögé, de sohase feledje, hogy a Deák Ferencek csak azért vannak, hogy ha elhalasztva is, de a Kossuth Lajosok programját szolgálják, mert az a nemzeti lét parancsa.

Érted? Én a Deák-politikát helyeslem, de azt tartom nemzeti katasztrófának, hogy ebből a nemzeti önveszejtés lett (kb. egymillió magyar férfi, jórészt erős, fiatal férfi menekült Amerikába, csak a színmagyarokra gondolok, mert a nemzetiségekkel együtt több az másfélmilliónál is.) és Ady, Móricz, Szabó Dezső jöveteléig ez az ügy a feudális-burzsoá és bécsi-pesti bűnszövetség – uralmi cinkosság – miatt hangot se kaphatott. Miért született itt egy túlzó hatalmi nacionalizmus, mucsai-kisimperializmus a nemzetiségekkel való jogszerű megegyezés helyett? És miért lett feudál-kapitalista uralmi bűnszövetkezet a bennszülött magyarság kizsákmányolására, józan és egészséges polgári demokrácia, földreform és általában nagyvonalú gazdasági fejlődés helyett? (Ne felejtsd el, éppen ezekben az évtizedekben fejlődött ki Kecskemét, Nagykőrös, Cegléd, Kalocsa, Szeged, Makó, Gyöngyös stb. életképes és kapitalista értelemben is versenyképes kertész kultúrája. Mindenütt kisparaszti cívis polgári alapon.)

De nem győzöm én ezt mindet leírni, sőt felesleges is, hiszen meg van ez írva az Ady-Móricz nemzedék s majd a népi írók könyveiben és a korabeli publicisztikai írásainkban. A forradalmat megelőző korszakok történelmét ne annak a

korszaknak a haszonélvezőinek és azoknak az itt maradt utódainak az írásaiból írjuk meg, hanem igyekezzünk behatolni a korszak problémáinak a legmélyére.

És ehhez nem elég a saját magunk történelmi dokumentumát megismerni, hanem kívülről a szomszéd népek felől is bele kell nézni. A magyar hatvanhetesség akaratlanul is a történelmi anakronizmusnak minősült Habsburg-birodalom fenntartójává vált. A felosztásra törekedő kelet-európai szegény népekkel szemben tehát csatlós lett, a gyengék és szegények szövetségese helyett.

Vagyis a hatvanhetes politika helyes volt, talán 1870-80 között még, azután azonban a történelmi fejlődés akadályává kövesedett és korrumpálódott. A kövesedés okozói a balgatag Gyulai Pálok, a korrumpálók a Lukács Lászlók, Berzeviczy Albertek, Tisza Istvánok lettek. A Gyulai Pálok balgatag jóhiszemű magyarok (balogok: lásd a Balogh család történetét), akik halálosan komolyan veszik a kiegyezést és védik a Monarchiát akkor is, amikor már nemcsak az ébredő kelet-európai népek, hanem az egész Európa halálra ítélte a Habsburg-birodalmat. (Lásd Seaton Watson angol újságíró riportsorozatát a század első tizedében a Habsburg-monarchiáról.)

De nem folytatom. Ne mondj le a monográfiáról, mert érdekes és fontos, de próbáld kívülről is megismerni a problémát.

Üdvözlettel

Veres Péter"

A hosszúra nyúlt levél azonban ezzel nem ért véget, mert Péter bácsinak annyi mondanivalója volt a témáról, hogy utóiratként majdnem egy újabb levelet írt:

„U. i.: Elnézést a sietős sorokért és azért is, hogy a leírt levélszöveg egy része feleslegesen oktató hangú. Ez azért van, mert akkor még nem olvastam végig az írásodat. Sok dologban egyetértek azzal, amit írsz. De én is mondanék még valamit. A régi magyar tudományos élet – Akadémia, egyetemek, tudományos intézetek itt maradt és most is birtokon belüli képviselői valami természetes önigazolási hajlamtól inspirálva nem mulasztják el felemlegetni, sőt gondosan dokumentálni a 67 után bekövetkezett fejlődést – főleg az iparit – és ez a fejlődés valóság. Te is írsz róla. De hadd vessek ehhez közbe egy kaján kérdést: vajon nincs-e ebben ott az a némely esetben jóhiszemű, máskor kifejezetten rosszhiszemű tévedés, amely szerint némely királyok és kormányok az élet és a fejlődés vagy akárcsak növekedés természetes tényeit a saját kormányzásuk javára írják. Jó termés volt – nekünk köszönhetitek! A borjúkból tehenek, a kismalacokból nagy kocák, a kis műhelyekből nagyobb üzemek lettek stb. stb. – mind nekünk köszönhetitek. Én azonban nem tudok elfelejtkezni arról a milliónyi fiatal magyarról (a nemzetiségeket nem számítom), akik ennek ellenére sem találtak itthon munkát, kenyeret.

Nem vagyok naiv: tudom, kivándorlás ettől függetlenül és egész Európában volt, még az iparilag és mezőgazdaságilag egyformán fejlett országokból is, de

ennek a magyar milliónak legalább a fele itthon maradt volna, ha földhöz jut és néhány százezer új földművelő család néhány tízezer iparosnak is munkát tudott volna adni – és így tovább. Az, hogy itt feudálkapitalizmus lett polgári demokrácia helyett, az 67 megrekedésének a következménye.

De nem ismétlem az ábécét. Jó munkát! *Veres Péter*

Még egy szót! Csak mi fejlődtünk ebben az időben Európában? A cári Oroszország nem fejlődött? Az önkényuralom ellenére is. Bonyolult dolog ez, s csak a fejlődés aránykérdéseinek az összevetése, a helyes hasonlítás után lehet közelebb jutni az igazsághoz.

A találkozást meg lehet csinálni, de azt hiszem, későbbre kell halasztani. Elsősorban azért, hogy gondolkozz egy keveset és járj utána, elég-e az igazsághoz az én dokumentált véleményem? Még egy u.i. ide fér: Hogy a függetlenség, az állami önállóság milyen csodákra képes, gondolj arra, milyen fejlődés indult meg néhány év alatt a most keletkezett új nemzeti, sőt törzsi államokban. A hit, reménység, és a szabaddá lett invenció olyan lelki, szellemi energiákat mozgósít, amely igen hamar anyagi – gazdasági és kulturális – realitásokban demonstrálódik!"

Nem minden levele volt persze ilyen hosszú, de a kiegyezés megítélése szemmel láthatóan annyira szívügye volt, hogy a többszörös utóiratok ellenére sem fejezte be a levelet, hanem – miután a papír elfogyott – csak abbahagyta. A kiegyezésről természetesen ma is sok pro és kontra érv hangzik el, s ezért Veres Péter érvelése, amely Bibó Istvánéhoz áll legközelebb, ma is aktuális. Az, hogy én mit írtam Péter bácsinak, amely őt erre a fejtegetésre késztette, lényegtelen, hiszen nem a saját nézeteimet akarom kolportálni, hanem az ő történetszemléletét szeretném nyilvánvalóvá tenni.

Levelei között persze voltak kevésbé jelentősek is. De ahogy most olvasgatom őket, szinte mindegyikben találok olyan részleteket, amelyek fontos közügyekkel kapcsolatosa. Közös ismerősünk volt például Szabó István, a kitűnő történész, a parasztság történetének kutatója, aki a debreceni egyetemen, mint professzor tanított, művei közül Péter bácsi *A magyarság életrajza* címűt becsülte legtöbbre. Valamit írhattam neki Szabó Istvánról, mert egyik levelében ezt olvasom:

„A leveledre válaszolnom kell, mert Szabó István ügye nekem is szívügyem. De mennyire, hogy olvastam A magyarság életrajzát és Szabó István egyéb megjelent történeti tanulmányait. Talán éppen ekkor éreztem meg és értettem meg, hogy nincs igazi realista magyar történetírás, hogy nincsenek nekünk Macaulay-ink. A Szabó István könyve elsősorban társadalomtörténet és annak nagyon jó, de a politikai történelmet is meg kellene írni. Ahhoz azonban független lélek, dialektikus gondolkodás, szociológiai kultúra (társadalomban látás, közösségben érzés) és sok minden külső objektív körülmény kellene.

Szabó István egy munkaközösséggel most a magyar parasztság történetén dolgozik, de csak az 1848 utáni korszak megírására kapott megbízást (valamit

ebben én is segítettem, hogy az Akadémia főtitkárával – Erdei Ferenccel – legalább találkozhasson. Te jó Isten, hát itt tartunk! A legigazibb magyar tudósok egyikének segíteni kell, hogy egy ajtón beléphessen!)"

Egy másik levelében (1963. január 3.) ismét visszatér gyakori témánkra: Gyulaira és a kiegyezésre. Valamiben ellentmondhattam neki, mert válaszában ő a nézeteink közötti különbséget szerette volna elsimítani:

„Én azt hiszem, nincs itt semmi vita, sem Gyulairól, sem a 67-ről. Én csak az itteni urbánus irodalomtörténészek erőszakolt magyarázatait kifogásolom, akik még akkor is habsburgistán látnak, amikor azok rég letűntek a Monarchiájukkal együtt. Tudniillik nemcsak az volna történetietlen látás, ha a kiegyezés szükségességét nem ismernénk el (ez egyszerűen ostobaság volna!), hanem az is, ha azt hinnénk, hogy a reformkor mozgalmaiból, Széchenyi, Wesselényi, Kossuth, Eötvös és a többiek eszméiből és harcaiból nem lett volna semmi a Habsburgok nélkül. Igenis polgári fejlődés és kapitalizmus lett volna akkor is, ha győz a 48, de másforma lett volna. Hogy milyen? Nevetséges kérdés. Az, hogy ilyen viták egyáltalán felmerülhetnek, azt bizonyítja, amit a múltkor állítottam: még nincs realista magyar történetírás. – A Gyulai kérdésben én Gyulaival tartok: Macaulay a jó történetíró, mert nem igyekszik monstruózussá nagyítani a történelem alakjait. Neked is azt mondanám, ne kövesd azokat az esszéistákat, akik minden írót, akiről írnak, óriásokká akarnak fújni."

Szűkebb értelemben vett irodalomtörténeti módszerek Péter bácsit nem nagyon érdekelték. Elolvastattam vele például a Gyulairól írt munkámnak azt a fejezetét, amelyben a híres kritikus egyéniségét pszichológiai eszközökkel próbáltam megfejteni. Erről egy levlapján (1963. február 9.) ezt írta:

„Ez a fajta pszichologizálás nekem nem tud meggyőzővé válni, bár nyilvánvalóan sok igazság van benne. Viszont azt is elismerem, hogy az irodalomtörténet ebből él és egyebet nem is igen tud csinálni. Nem teheti azt, amit egy történeti regényíró, aki önkényesen újra teremti az emberét, s ez vagy sikerül, vagy nem. A nagy írónak rendszerint sikerül, ha nem is a portré, de a mű, a többieké elpazarolt papír."

A személyes találkozásunkat is ez a levél készítette elő, éspedig azzal, hogy válaszomban Péter bácsinak keményen ellentmondtam. S nem haragudott meg az ellenvéleményemre, sőt éppen emiatt javasolta (1963. február 22-én), hogy találkozzunk:

„Kedves Öcsémbarátom!"

Annyi haszna mindenesetre volt a múltkori lelkiismeret könnyebbítő levelemnek, hogy felhergeltelek egy kicsit. Nekem ez is jó, mert ebből már jobban látom, hogy ki vagy, mint ahogy az irodalomtörténészeknek is nagy segítség, ha

igazi dokumentumokat – leveleket, naplójegyzeteket – szedhetnek össze a nagy ember után.

Nem is szállok már vitába egyik kérdésről sem. A Gyulai regény-elméletével nyilván annyira egyetértek, hogy nincs mit beszélni róla, a pszichologizálásban meg neked van igazad, s ha az olvasóidat is meg tudod róla győzni, akkor minden jól van.

Ezek után pedig mégiscsak azt hiszem, jobb lenne, ha találkoznánk..."

Megírta a telefonszámát, s kéri, hogy az időpont megbeszélése miatt hívjam fel. Határidős naptára mindig rendkívül zsúfolt volt, s emiatt gyakran panaszkodott is. Sokfelé hívták megbeszélésekre, találkozókra, hiszen az ország egyik legismertebb és legnépszerűbb embere volt, s ráadásul kiterjedt családjával kapcsolatban is sokféle teendők nyomták a vállát. Leveleiben visszatérő panasza volt: „Túl sok a dátum szerint tisztázatlan kötelezettségem, de van dátumos is..."

Többször voltam kint nála a Gárdonyi Géza út 60-ban, s az egyik hosszas eszmecserénk után még egy nagyon tanulságos levéllel is megtoldotta a beszélgetésünket. A megértéséhez azonban el kell mondanom, hogy találkozásunk előtt néhány hónappal (1963 augusztusában) az Új Írásban kritikát írtam a Fészek Klub emlékkönyvéről, amelyben Kellér Dezsőtől azt merészeltem kérdezni: kit érdekel az, hogy ő kivel és hol kártyázott? Hiszen ez nem közügy! Kellér azonban ezt valósággal felségsértésnek vette tőlem, s válasz cikkében ezt írta rólam: „... azt hiszem, nem árt az ilyen Bekéknek válaszolni, mert ha nem csap le rájuk az ember, akkor egyik Beke után jön a másik Beke és úgy elszaporodik ez a fajta, mint a rinocérosz az Ionescu-darabban". (Új Írás, 1963 szept.) A célzás politikai tartalmát akkor sem mindenki értette meg azonnal, ezért Mocsár Gábor, az *Alföld* főszerkesztője védelmemre kelve megmagyarázta: „Aki érti: érti, aki nem érti, annak megmondjuk: a Ionesco-darabban az orrszarvúak – az író sajátok szimbolikája szerint – a *fasizmust példázzák*. Tehát ha a vitapartnerek egymást orrszarvúhoz hasonlítják, mindenki tudja, hogy ez már nem vitához hasonlít, hanem politikai vádaskodáshoz. Azt hisszük ez a hang, ez az érvelés már nem az irodalmi viták módszere: ez túl van azon a határon, amikor a mű a művel vitázhat. Ezt a módszert tehát ki kell rekesztenünk irodalmi életünkből. Engedje meg Kellér Dezső, hogy megjegyezzük: ha őbenne a Beke-kritika rossz emlékeket idéz – bennünk meg ez a fajta érvelés idéz igen-igen rossz emlékeket." (*Alföld*, 1963:11. sz. 96.1.)

A vita hónapokon át folyt, más újságokra és folyóiratokra is átterjedt, sokan hozzászóltak, se bizonyos emberek szemében én voltam az éppen ügyeletes antiszemita – pusztán csak azért, mert Kellér Dezső emlékiratától nem voltam elragadtatva. Az Új Írás szerkesztője ugyan megadta nekem a válasz lehetőségét, amely meg is jelent, de az lett az ára, hogy Illés Lajost, vagyis a főszerkesztőt, válaszom megjelenése után leváltották. A vitát persze Péter bácsi is olvasta, s ehhez kapcsolódnak bizonyos észrevételei:

„Amikor elmentél, utána jutott eszembe, hogy némely dolgokról nem beszéltünk. Ezek között a legfontosabb: miért nem mondtam a múltkor, amikor ki akartál jönni, hogy gyere ki.

Nem szeretem a hajszálat a levesben, hát így utólag teszem hozzá: nemcsak azért halasztottam, mert sok a dolgom – valóban sok, az íráson kívül egy szétágazó nagy családi terheit is viselnem kell, nem kis részt – hanem azért is, mert még a látszatát is el kell kerülni annak, hogy a szellemi befolyásom (undok szó!) alatt állanál és hadakoznál. Ez téged – nem engem – teljesen lehetetlenné tenne. Magyarázzam ezt? A másik ok, hogy a szólásszabadságot én valóban nemcsak a magam javára kívánom, hanem mindenki máséra is. Egyebek közt nemcsak a tiedre, hanem a Kellér Dezsőékére is. Persze a debreceniekére is.

Hozzáteszem: inkorrektségnek tartom, ha nekem, vagy neked, vagy akárkinek nem adják meg, ha már rólunk valamit mondtak.

A másik ok: nem ártott az neked, még ha fájt is. Valaki lettél, ha csak addig a határig is, hogy a neved és a bátorságod (ez Magyarországon – sajnos – még mindig fontos tényező) elég sokan megjegyezték.

Igen, de ez már kötelez is. Ha nem is akarsz opportunista lenni, de a magánvéleményeidet, amelyben mindenesetre sok igazság van, legalábbis őszinteség van, most már jobban meg kell vizsgálni. Bátorkodom felhívni a figyelmedet, mint minden más közéleti emberét arra, amivel a Számadást kezdtem: Ki vagyok, mi vagyok, mit akarok? És ehhez persze van-e tehetségem? Közéleti ember számára az önismeretnek ez az első lépése nélkülözhetetlen. Máskülönben mindig és mindenütt falba veri a fejét, és bátor nagytehetségű ember helyett kötözködő zavaros alaknak minősítik. Még Adyt is így fogadták.

No egyszóval, amit már sokszor írtam: nemcsak harcolni kell, hanem harcolni tudni is kell!

Más egyebek közt az én életkoncepcióm megbeszélése is elmaradt. De erre még majd rákerülhet a sor. Ezt egyébként neked magadtól is látni kellene. Ez a korszerű látás próbatétele is. Mégis a legfontosabbat abból, ami elmaradt, hadd írjam ide: én nem taktikából, hanem lélekben, értelemben és ízlésben is valóban szocialista vagyok és ezen nem változtat az, ha akármennyi hibát vagy bűnt követnek is el az olyan szocialisták, akik csak hiszik magukról, vagy még csak nem is hiszik, de hirdetik, hogy ők is szocialisták.

Miért tartom ezt ennyire fontosnak hangsúlyozni, hiszen ez ma egy író reputációjára csak tehertétel lehet!

Azért, mert ez a történelmi realitás. Ha a magyarság ezt nem érti meg: elvész. Igenis elvész! Még ha megérti, akkor is nehezen tarthatja meg magát. Írónak ezt látni kell és szolgálnia kell ezt a megmaradást. Máskülönben minek él? Minek ír? Mit akar? Sikerember akar lenni? Ahhoz ez kicsi föld. Menjen Párizsba vagy New Yorkba, ott próbálja meg! Itt szolgálni kell!

Elnézést az indulatért és a prédikációkért! Azt éreztem a te esetedben nem egészen hiába.

1964. január 21.

Veres Péter"

Hangsúlyoznom kell, hogy Péter bácsi nemcsak ebben a levélben, hanem a beszélgetéseinkben is következetesen szocialistának és nem kommunistának vallotta magát. Ez utóbbiakkal semmiféle közösséget nem vállalt, mert jól ismerte a gaztetteiket és megbocsáthatatlan bűneiket. Az ő gondolkodásának középpontjában viszont alapvetően mindig a népért-nemzetért való aggódás állt. Nem véletlen, hogy a népben és nemzetben való gondolkodás kategorikus imperativusa is tőle származik. Gondolkodásának, illetve egész magatartásának másik alapvető jellemzője a becsületesség volt. Ez abban is megnyilvánult, hogy még a hozzá közel állókról is elfogulatlan véleménnyel tudott lenni. Meghökkentő bizonyítéka ennek, hogy amikor 1964-ben Rónay György emlékezetes, kíméletlen kritikája Német Lászlóról megjelent, s amelyet nagyon sokan igen rossz néven vettek, mivel árulásnak tekintették, akkor Veres Péter egy levelében ezt írta: „Sajnos a Német László-ügyben Rónaynak igaza van, csak az a rossz mellékíze ne tapadna hozzá, hogy olyasféle felkínálkozásnak hat. Mert a hivatalos irodalompolitika már régen meg szerette volna ezt mondani Német Lászlóról, de részint tapintatból, részint politikából nem mondhatták el korabeli pártemberrel.

De Veres Péter becsületességének van más bizonyítéka is. Akkoriban jelent meg ugyanis a *Számadás* készülő második kötetéből egy részlet valamelyik folyóiratban, amelyben Péter bácsi nagy elismeréssel írt bizonyos református papok vele szemben tanúsított segítségéről és messzemenő támogatásáról. A fiatalabb korosztály talán csodálkozik rajta, de az, hogy 1964-ben Veres Péter egyértelmű elismeréssel írt református papokról, ez akkoriban igenis bátor és becsületes kiállásnak számított. Meg is írtam neki, hogy ezt sokan jó néven vették tőle és hálásak érte. Erre válaszolta a következőket:

„Hallottam róla, hogy az általad említett *Számadás* részlet másoknak is igen tetszett. Sőt írtak nekem Borsodból, hogy az ottani protestáns papok megyei konferenciáján valaki fel is olvasta. Ugyanez történt Kecskeméten a Bács-megyei papi összejövetelen, ahol egyébként ott volt a homokpusztára száműzött Dobos Károly is.

Megvallom én ennek a megírását és más egyebeket is, amik még ezután jönnek, nem éreztem valamiféle merész cselekedetnek.

Ezek nemcsak tényigazságok, hanem ma már egy történelmi számadásban magától értetődő dolgok. Különben én sem íróilag, sem bátorság dolgában nem éreztem ezt jobbnak az Új Írásban közölt részletnél, de ez az író oldaláról mindig így van.

Csak esztendők múltával veszi észre az ember, hogy valamely írása több, tartalmasabb és íróibb, mint a többi. Ami pedig a bátorságot illet az Új Írás részletben az író és a politikus viszonyának a taglalása szőrfércesebb dolog, mint a Dobosékról szóló rész. Az írói szuverenitás (relatíve értve) a mi mostani világunkban még nincs elismerve. (Lásd az Illyés párizsi nyilatkozata körüli

problémákat és a Szabolcsi Miklós cikkét a tegnapi Népszabadságban. Ugyancsak a Rényi Péter által tartott előadást a Hatalom és az erkölcs problémáiról.)

Még valamit a kálvinista papságról. Nyilvánvaló, hogy ott is vannak silány, sekélyes és korlátolt emberek, de Szabó Dezsőék túllovagolták ezt az ostorozást. És én nemcsak az én személyes élményeim alapján írtam, amit írtam. Tisztelem azt az embert, aki komolyan veszi a munkáját és az elvállalt eszmei és magatartás-disciplinát.

És hogy mennyi megaláztatás érte némelyiket, nekem Vető Miklós [helyesen: Lajos] püspök mondta, hogy a miskolci gyűlésen elsírta magát valamelyik lelkész."

1977 januárjában töltötte be Péter bácsi a 70. évét, s ebből az alkalomból szinte minden újság interjút készített vele. S mivel ő a koalíciós időkben rövid ideig honvédelmi miniszter volt, ezért megkért az egyik barátom, aki a *Néphadsereg* című lapnál dolgozott, hogy csináljak az öreggel a lap számára interjút. Ezért tehát levelet írtam neki, előadtam a kérést, és hamarosan megkaptam tőle a választ:

„Rendben van, ámbár nehéz ügy, mert már annyit zaklattak ezzel a 70 évvel, hogy bele vagyok fáradva. De mégis mert a Néphadseregről van szó, és mert a honvédségi lapok már régóta kérnek tőlem valamit, de még sose tudtam nekik adni, hát megcsinálhatjuk. Holnap én is megyek – sajnos muszájból – Debrecenbe, de más kötelezettségemről ez idő szerint nem tudok. A többi lapok már elvonultak – katonai nyelven szólva. Tehát 28-án, szerdán du. 3-4 között."

Ez a 28-a természetesen 1966 decemberében volt, hiszen az interjút már a születésnap előtti hónapban meg kellett csinálni. Magnóval mentem az öreghez, ami azonban feleslegesnek bizonyult, mert a mondandóját előre leírta. De ha már elcipeltem a dögnehéz „Calypso"-t, hát szalagra olvastattam vele a szövegét, hogy legalább a hangját is megörökíthessem. A szövegbe azonban utólag kérdéseket kellett beszúrnom, hogy mégis interjú formája legyen. Így legépelve elküldtem neki, hogy még egyszer átnézhesse és megkapjam tőle a „nihil obstat"-ot. December 30-án, tehát két nappal később már választ is kaptam tőle: rendkívül precízen minden „is"-t vagy „és"-t latra tett, felcserélt vagy kihúzott, idézőjeleket javasolt, s a közléseket csak ezek figyelembe vétele után engedélyezte.

El kell mondanom még valamit, ami Péter bácsi szellemi frissességére rendkívül jellemző. Erre az interjúra velem jött egy akkor még teljesen kezdőnek számító fiatal író is, aki azóta ismert költővé és regényíróvá vált. Nos, Péter bácsi abban a levélben, amelyben az interjúval kapcsolatos korrekciókat közölte, lelkiismeretbeli kötelességének érezte, hogy véleményt mondjon róla is:

„Igaz is: utólag jutott eszembe és amúgy is írni akartam, mert volt egy kis lelkifurdalásom, hogy a ...verseiről nem szóltam. Pedig olvastam még novemberben, mert minden új íróra odafigyelek. Egyelőre semmi többet nem mondhatok: saját szava. Van bennünk pár jó sor, amely eredeti és egyéni kifejezést ad a nyilvánvalóan személyes élményeknek."

Figyeljünk fel tehát erre a vallomásra: *„minden új íróra odafigyelek"*. Idős írókra nem jellemző általában, hogy a kezdő írókra odafigyeljenek, hiszen többnyire saját műveikkel vannak elfoglalva. Gyulairól például feljegyezték, hogy öreg korában már csak a saját írásait olvasgatta. Veres Péter azonban szenvedélyes és nagy olvasó volt, aki hihetetlenül széles körű műveltséggel rendelkezett. Óriási könyvtára volt és szinten minden elébe került művet elolvasott. Tanúsíthatom, hogy például a *Nagyvilág*nak nála odaadóbb olvasója azokban az években aligha akadt. Mert őt nemcsak a hazai, hanem a modern világirodalom is rendkívül érdekelte. Így tehát semmi meglepő nincs abban, hogy annak a bizonyos kezdő fiatal írónak a verseit is elolvasta, akiről a levélben szó van. (A nevét csak azért hallgatom el, mert nem tudom, vajon örülne-e neki, ha kitudódna róla, hogy valamikor Veres Pétert is felkereste. Hiszen Péter bácsi ma egyáltalán nincs divatban, s különben sem lehet tudni, hogy ebben a népi-urbánus megosztottságú világban kinek mi számít előnynek és hátránynak...)

Az utolsó tőle kapott levél dátuma: 1968. október 21. Ekkor írói gondjairól és családjáról tájékoztatott:

„Kedves Öcsém!

Csak a kérdésedre válaszolva: a *Számadást*, mint folyamatos önéletrajzot nem írom. Csak a történelmileg fontos szakaszokról írtam, s talán írok még néhány olyasféle önéletrajzi novellát, mint amilyeneket láthattál már a folyóiratokban. Nincs kedvem, türelmem a lényegtelennek érzett életszakaszok leírására. Kevés az időm, s mind kevesebb dolgot érzek még elmondandónak, de azt jobban szeretném, mint eddig. Hajh, ez is csak vágyálom!

A lakásügy nemzeti szerencsétlenség. Otthon Balmazújvároson, három házas unokám van már és mindegyiknek – pedig csak tsz-tagok – nemcsak lakása, hanem háza is van már (vették vagy építették). Pesten egy unokám ment férjhez és lakásuk sincs. Pedig baba itt is van már egy, ott viszont négy dédunokám született pár esztendő alatt.

A *Balgatag őseink* állítólag a jövő hónapban könyvben is megjelenik. Hogy karakterológia-e? Még nem, csak feljegyzése annak, hogy erre mennyire szükségünk van. De akinek ezt magyarázni kell, annak talán már nem is érdemes magyarázni.

Üdv, Veres Péter"

Ez volt az utolsó levél, amelyet tőle kaptam, s ez után már csak személyesen találkozgattunk. Nagy kincsként őrzöm őket, mert olyan embertől származnak, akit Illyés Gyula lángelmének nevezett. S hogy valóban az volt-e: majd eldönti az utókor. Az mindenképpen vitathatatlan tény, hogy a XX. századi magyar irodalomnak Veres Péter az egyik legkimagaslóbb egyénisége volt. S hogy ma nem tartozik a legolvasottabb írók közé, az semmit nem számít. A fontos az, hogy a művei megvannak, ránk hagyta őket, és bármikor olvasókra találhatnak. Erős a hitem, hogy találnak is.

Tudom, hogy Veres Péter politikai szerepéről viták folynak, s vannak, akik őt tartják a parasztpárt elárulójának. Akadnak, akik azt állítják – például Kovács Imre is –, hogy Veres Péter játszotta át a parasztpártot a kommunistáknak. Ebben a vitában azonban nem akarok állást foglalni, mert számomra ő elsősorban nem politikus volt, hanem mindenekelőtt író. A politikai szerepléséről mondjanak ítéletet az arra illetékesek... Csak az a kérdés: kik az illetékesek?

PROBLÉMÁK NÉMETH LÁSZLÓ ÉS ILLYÉS GYULA KÖRÜL

A tanulmány új dokumentumokkal és szempontokkal jelentősen kibővítve a 2003-as Szenczi Molnár Társaság önálló kiadvány után újra megjelenik, hogy a benne felvetett problémákkal elfogultságtól mentesen szembenézhessünk és irodalmi közgondolkodásunk érdekében hiteles képet alakíthassunk ki magunknak Németh Lászlóról, de legfőképpen és mindenekelőtt Illyés Gyuláról.

Monostori Imrének egy kitűnő – valóban kitűnő! – tanulmánya jelent meg „A magyar zsidóság képe Németh Lászlónál" címen a *Hitel* 2003 szeptemberi számában, amiért külön elismerés illeti a folyóirat főszerkesztőjét, Csoóri Sándort és helyettesét, Görömbei Andrást, hogy vállalták ennek a rendkívül tárgyilagos, szakszerű és mindenre kiterjedő figyelmű tanulmánynak a közlését.

Monostori bőséges dokumentációval és jegyzetekkel támasztja alá mondandóját, és ha az olvasó ez utóbbiakat is gondosan végigböngészi, akkor meglepő felfedezésre jut. Arról van szó ugyanis, hogy a szerző bizonyos Németh László-levelek lelőhelyét nem a már megjelent kötetekben jelöli meg, hanem a Petőfi Irodalmi Múzeumban, ahol a kézirat található. S az olvasó, legalábbis a figyelmes olvasó, azonnal tűnődni kezd, hogy vajon miért? Tudni kell ugyanis, hogy Németh László levelezése négy kötetben már megjelent: az 1914 és 1948 közötti levelek *Németh László élete levelekben* címen 1993-ban a Magvető és a Szépirodalmi Kiadónál, s az 1949-1975 közöttiek pedig, három kötetben, az Osiris kiadónál láttak napvilágot, mégpedig ugyanazon a címen, mint az 1914 és 1948 közöttiek. Mindkét említett kiadást Németh Ágnes – vagyis a nagy író lánya – szerkesztette és rendezte sajtó alá. Föltételezhetnénk ezek után, hogy ennél jobb és megbízhatóbb kezekbe ezek a levelek nem is kerülhettek volna.

Ámde sajnos tévedünk! Németh Ágnes ugyanis vette magának azt a bátorságot és jogot, hogy apjának a leveleiből bizonyos mondatokat kihagyott; – vagyis cenzúrázott. S ez annál is föltűnőbb és botrányosabb – igenis botrányosabb! –, mert az első kötet 1993-ban, a második pedig három kötetben, 2000-ben, tehát már a rendszerváltoztatás után jelent meg.

A jelek szerint Németh Ágnes is tudatában lehetett jogtalan eljárásnak, mert a tisztesség kedvéért a kihagyott mondatok helyén szögletes zárójelbe három pontot tesz, vagyis jelzi az olvasónak, hogy itt bizonyos mondatok kimaradtak. Természetesen ez nem menti minősíthetetlen cenzori tevékenységét, de mégis valamivel becsületesebb, mint Nagy Péter, aki 1965-ben úgy adta ki Szabó Dezső Életeim című önéletrajzi művét, hogy a kihagyott egész bekezdéseket (!!!) semmivel nem jelölte, hanem a szöveget folyamatosan közölte. Persze a kihagyások abban az időben megszokottak és természetesek voltak, hiszen diktatúrában éltünk, és jóformán minden klasszikusunkat erősen cenzúrázva, megcsonkítva adtak ki. Szabó Dezső művét pedig Nagy Péter méltó társa, a hírhedt kommunista irodalomtörténész: Szabolcsi Miklós lektorálta. Így mindent értünk. De még egyszer mondom: ekkor 1965-öt írtunk!

No, de 1993-ban és 2000-ben?! Ez már mégiscsak fölháborító és tűrhetetlen. S ráadásul milyenek azok a mondatok, amelyeket Németh Ágnes kihagyott? Lássuk a példákat: 1927. dec. 24-én Németh László hosszú levelet írt Földessy Gyulának, a kiváló Ady-kutatónak, amelyben beszámol az irodalmi életben betöltött szerepéről, saját helyzetéről, s többek közt ezt írta (és ezt hagyta ki Németh Ágnes!): „*S mert választóvize szeretnék lenni az úgynevezett jobboldalnak. Egy progresszív, színmagyar bandériumot szeretnék leszakítani belőlük, s valamiféle heroizmust csiholni a megfélemlített emberecskékbe. Azt akarom, hogy a most bontakozó magyar tehetségek már otthont találhassanak, s egy zsidóktól és behülyültektől* független magyar kórussá foghassuk őket." – Ezeket a mondatokat Németh Ágnes abszolút önkényesen és érthetetlenül kihagyta a levélből, s a könyv 57. oldalán, eredeti helyükön mindössze három pontot találunk szögletes zárójelbe téve. Monostori Imre azonban becsületes és lelkiismeretes tudóshoz illően közli ezeket a mondatokat is – lásd a *Hitel* 115. oldalát! – mert tudván tudja, hogy nincs joga Németh Lászlót meghamisítani. És miért is ne közölné? Hál' Istennek elmúltak azok az idők, amikor ilyesmikért fej- és jószágvesztés járt. De elmúlt ez az idő már 1993-ban is, ámde Németh Ágnes óvatos duhaj volt, vagy pedig előre látta a következő választás szomorú eredményét, s jó előre parírozott.

A másik kihagyott mondatot 1934-ben vetette papírra Németh László, egy Gulyás Pálhoz írott levelében, amelyben ezt írta a barátjának: „*Mondd meg a fiúknak, hogy ne zsidózzanak.*" S közvetlen ez után a mondat után következik az, amelyiket Németh Ágnes kicenzúrázott: „*Ha mi magunkra találunk, mi diktálunk. Rendszertelen kapkodásainkat a zsidók játszva leszerelik.*" – Az olvasónak megáll az esze, s nem érti, hogy miért félt ettől a mondattól Németh Ágnes. S hogyan gondolhatta azt, hogy neki joga van Németh Lászlót cenzúrázni? Csupán azért talán, mert az apja volt? Na és? Tehetjük fel mi is

a hírhedté vált kérdést. Monostori Imre a *Hitel*ben közreadta (105. oldal), de az író lánya az általa szerkesztett kötet 166. oldaláról kihúzta. S újból hangsúlyozzuk, hogy ez 1993-ban történt, tehát olyan politikai légkörben, amikor ez már egyáltalán nem lett volna kötelező.

De az eddiginél is sokkal súlyosabb cenzúrázást hajtott végre Illyés Gyula naplójában maga a felesége, vagyis Illyés Gyuláné. Ismeretes, hogy Illyés naplóját nyolc kötetben ketten adták ki: Illyés Gyuláné és Illyés Mária, vagyis a lánya. A második kötetet, amint a borító belső oldalán olvasható: „Válogatta, szerkesztette, sajtó alá rendezte Illyés Gyuláné." Ez a kötet 1987-ben jelent meg, tehát még a diktatúrában. S megdöbbenéssel tapasztaljuk, hogy 1956. október 24-e és 1957. május 8-a között egyetlen bejegyzés nincs a naplóban. Természetesen senki nem hiheti el, hogy Illyésnek éppen azokban a sorsfordító napokban semmi, az égvilágon semmi lejegyezni valója az eseményekről ne lett volna. Ez egyszerűen kizárt. És aztán hiába olvassuk végig a legfigyelmesebben a napló mind a nyolc kötetét, mert ötvenhatról soha, sehol még egy aprócska utalás sem található. Ez tehát azt jelenti, hogy a válogatást és szerkesztést végző két családtag minden ötvenhatra való utalást gondosan kihúzott.

Az olvasó feltételezheti, hogy Illyés talán lelkesedett a forradalomért, de ezt 1987-ben, amikor az ötvenhatos napló megjelent, természetesen nem lehetett közreadni, hiszen még élt a főhóhér, Kádár, akivel Illyés egyébként nagyon jó személyes kapcsolatban volt, s ezt maguk a naplóbejegyzések bizonyítják. Csakhogy, ha ez a föltételezés helyes, akkor fölmerül az a logikus és jogos kérdés, hogy miért nem adta ki a naplónak az ötvenhatra vonatkozó részét Illyés Gyuláné és Illyés Mária 1995-ben, a nyolcadik kötetben, amikor ennek már semmi politikai akadálya nem lett volna.

A másik logikus föltételezés pedig csak az lehet, hogy Illyésnek elítélő véleménye volt az ötvenhatos forradalomról, s a válogatást és szerkesztést végző családtagok ezért hagyták ki a naplóból a rá vonatkozó részeket.

De akár így, akár úgy, mindenképpen tény, hogy a közvélemény semmit nem tud arról, hogyan vélekedett a forradalomról az az Illyés Gyula, akit hívei valósággal nemzeti klasszikusnak kiáltottak ki. Mert megírta az *Egy mondat a zsarnokságról*, ami igaz, hogy 1956. november 2-án jelent meg, de 1950-ben keletkezett, tehát az nem ötvenhatról szól. A magyarságnak pedig igenis joga van megtudni és megismerni, hogy mit gondolt Illyés ötvenhatról. Nem akarunk föltételezésekbe bocsátkozni, ámde pusztán az a tény, hogy a naplót közre adó családtagok még 1995-ben sem jelentettek meg az ötvenhatos naplóbejegyzésekből az égvilágon semmit, ez nagyon is egy irányba tereli az olvasók gondolatait. Az Illyés egyház papjai és ministránsai pedig, akik abból élnek, hogy tömjénezik az istenüket, egyetlen kritikai hangot nem engednek

meg maguknak vele kapcsolatban, végre meg kellene gondolniuk, hogy talán mégis csak jobb és célravezetőbb lenne, ha egyszer végre valahára komolyan szembenéznének mindazokkal az elodázhatatlan problémákkal, amelyek az elfogulatlan olvasókban Illyéssel kapcsolatban fölmerülnek.

S végre a családtagoknak is tudomásul kell és illik venniük, hogy semmiféle joguk nincs a cenzúrázáshoz, mert őket a szerzői jogoknak csupán a pénzügyi része illeti, de nem a szellemi tartalmuk. Tehát ridegen azt mondjuk, hogy el a kezekkel Németh Lászlótól és Illyés Gyulától! Az ő munkásságuk ugyanis az egész magyarságé és nem a családjaiké.

Egyébként is azt kell mondanunk, hogy a családtagok nem tettek jó szolgálatot sem Németh László, sem Illyés Gyula életművének jobb megértése érdekében. S Illyés esetében ugyanez vonatkozik a kritikátlan hódolóira is. Számukra Illyés „lángoszlop", akit tűzön-vízen követni kell, és nem bírálni. Az Illyés egyház papjai és ministránsai számára bármiféle bírálat maga az eredendő bűn és személyes sértettség. Hiszen, ha fönntartásaink vannak magával az istenükkel szemben, akkor úgy érzik, hogy ő alóluk is kirántottuk a szőnyeget. Holott nem ez a szándékunk, hanem csupán tárgyilagosan és elfogultságtól mentesen szemléljük magát Illyést is.

Tehát: az egyik alapvető probléma az *Egy mondat a zsarnokságról* című vers helyes, azaz hiteles értelmezése. Tudjuk, hogy a vers az *Irodalmi Újság* 1956. november 2-i számában jelent meg, vagyis akkor, amikor már mindenki azt hitte, hogy a forradalom véglegesen győzött. S ez a költemény akkora karriert futott be, mint Petőfinek a *Talpra magyar*ja. Holott itt egy nagyon súlyos probléma van az értelmezése körül. Ugyanis mi ennek a versnek a lényege? Vagy, ahogy hajdanában a marxista irodalmárok kérdezték: mi ennek a versnek az eszmei mondanivalója? Azt még a valamikor oly buzgó marxista Alföldy Jenő is elismeri a *Hitel* 2003. októberi számában, hogy „*A* végső ítélet: mindenki *szem a láncban*". Valóban ez a vers lényege, legföljebb kiegészíthetjük és folytathatjuk: *hol zsarnokság van, mindenki szem a láncban; belőled bűzlik, árad, magad is zsarnokság vagy;*

Illyésnek azonban ez a megállapítása – mondjuk ki kertelés nélkül – egyszerűen nem igaz. Mert az áldozatok, a mártírok nem voltak szemek a láncban, és nem voltak szemek a láncban azok a milliók sem, akik egyszerűen csak dolgoztak, mert nem akartak éhen halni. Illyés itt a kollektív felelősség és bűnösség elvét hirdeti azért, hogy a saját bűnrészességét mindenkire kiterjessze. Ez a vers tehát alapjában véve hazug és aljas.

Tudom, hogy rendívül súlyos ez a megállapítás, de nyíltan ki kell mondani, mert Illyés ezzel a megállapításával a kivégzetteknek és a bebörtönzötteknek az emlékét gyalázza meg, éspedig önös érdekből: azért, hogy a saját egyéni felelősségét mentse. És kinek tett jót ezzel a végső megállapításával? Pető

Ivánnak és a hozzá hasonlóknak. Emlékszünk még rá, hogy évekkel ezelőtt Pető Iván nyíltan hangoztatta: nem vagyunk bűnösök, az ávósok sem bűnösök, akármit is tettek, hiszen Illyés is megírta, hogy mindenki szem volt a láncban... Csakhogy ennek a versnek éppen a központi gondolata egy nagy hazugság!

S hogy mi volt Illyés bűne? Röviden és tömören: az, hogy a maga nagy erkölcsi tekintélyével hozzájárult a legvéresebb és legaljasabb kommunista diktatúra megerősítéséhez. Alföldy Jenő az előbb említett tanulmányában tanúként mondja: „Aczél szerint (Illyés) azért nem mondhatta zsarnokságnak a hatalmat, mert az megbecsülte őt. Illyés is ott ült Rákosi mellett meghívott művészként különböző dísztermekben." Alföldy Jenő Illyésnek ezt a magatartását a következőképpen próbálja mentegetni: „Hiszen épp ez az abszurditás fejeződik ki a műben! Benne van a szégyen, a tehetetlenség szégyene. Illyés azért ült az emelvényen, mert legszentebb eszméit kisajátították, s mert az elvárást, hogy ott legyen, elutasítani annyi lett volna, mint lemondani a közbenjárásról, befolyásról, életbevágó, közérdekű ügyekben."

Ez a mentegetés azonban egyáltalán nem fogadható el, hiszen ilyen alapon a legnagyobb gazembert is föl lehetne menteni, mondván: ha ő nem lett volna ott, akkor helyette még nagyobb gazember foglalta volna el a helyét. Különben pedig az igazán fontos és lényeges „közéleti ügyekben" Illyés sem tehetett semmit. Naplói alapján pontosan kimutatható, hogy pusztán apró-cseprő személyi ügyekben tudott segíteni, de fontos közéleti kérdésekben soha nem hallgattak rá.

És végre azt is ki kell mondanunk, hogy az írók és költők közül sem mindenki adta be a derekát. A kisebb jelentőségűekről most nem beszélek, mert az ő szavuknak nem volt súlya: hogy Toldalagi Pál vagy Thurzó Gábor mit tett vagy mit mondott: a hatalom szempontjából nem osztott, nem szorozott. De Kassák Lajos és Tamási Áron véleményére már oda kellett figyelni, vagy Füst Milánéra is, és a sort még hosszan folytathatnánk. Ennek ellenére például ezek az írók nem adták be a derekukat, és nem találtak ki maguknak hazug „mentségeket". Egyszerűen csak becsületesek voltak és azok is maradtak.

S van az *Egy mondat a zsarnokságról* című verssel kapcsolatban még egy nagyon fontos probléma, mely erősen rávilágít Illyésnek arra a bizonyos kétkulacsosságára, amellyel kortársai és barátai közül sokan – és nem alaptalanul! – vádolták. Arról van szó ugyanis, amit Alföldy Jenő krónikaszerűen így foglal össze: „Az 1956-os megjelenést leszámítva, a Egy mondata zsarnokságról tiltott vers volt harmincnyolc évig, 1950-től 1988-ig. Illyés verseiből csupán egyetlen olyan válogatás készült, amelyet maga a költő állított össze kiadói fölkérésre, az 1981-es Konok kikelet. A költemény ebben sem szerepel. A hatalom ekkor még nem tudta volna elviselni a vers nyilvánosságát.

Igaz, ahogy Domokos Mátyás emlékezik vissza a kötet kiadásának előzményeire, a *szuperlektorok* egyike, Pándi Pál fölvetette, hogy tanácsos volna megjelentetni a költeményt, egyrészt mert úgyis mindenki tud róla, másrészt mert ezzel engedékenységét bizonyíthatná a hatalom."

Domokos Mátyás emlékezetén kívül Révész Sándornak az Aczél Györgyről írt monográfiájából is tudjuk, hogy a Párt mindenható kulturális irányítója is megengedte a vers megjelenését már a hatvanas évek elején. Elvégre Pándi Pál és Aczél György okos emberek voltak: úgy gondolkoztak, hogyha ez az állítólag 1950-ben keletkezett vers Kádár Magyarországában megjelenik, akkor ezzel nyilvánvaló bizonyítékát adják annak, hogy nem érzik a verset a kádári korszakra vonatkoztathatónak, hiszen itt és most nincs zsarnokság. Ez a vers a Rákosi-korszakról szól, akkor volt zsarnokság, tehát Kádár uralma alatt nyugodtan megjelenhet.

Ámde legnagyobb meglepetésünkre, azaz dehogy is meglepetésünkre, hiszen jól ismerjük Illyés jellemét, tehát a kétkulacsosságából eredően nagyon is természetesen: maga a költő volt az, aki a verset nem engedte megjelenni.

És miért nem? Erre kétféle válasz is van. Az egyiket Standeisky Éva *Illyés Gyula és a hatalom az 1960-as* években című tanulmányában találjuk meg, amely a „2000" című folyóirat 2003 júniusi számában jelent meg, s Illyéssel kapcsolatban eddig teljesen ismeretlen, s rendkívül fontos dokumentumokat hoz nyilvánosságra. Ebben tehát ezt olvassuk: „Illyés megtervezte és karba is tartotta a róla kialakított képet. 1966-ban nem engedte, hogy magyarországi gyűjteményes kötetébe felvegyék az 1950-ben írott és a forradalom alatt publikált költeményét az *Egy mondat a zsarnokságról.* Ha a vers a forradalmat megtagadó, megtorló Kádár államában jelenik meg, nem tudta volna Illyést felmenteni a bezupálás, lefekvés vádja alól (...) a kiadatlanul maradt, titkon gépiratokban terjesztett szöveg fenntartotta azt a képzetet, hogy Illyés s pártállami kitüntetések, az ízletes Aczél-vacsorák ellenére híven őrzi a forradalom lángját." Ez utóbbi mondatokat, amelyeket Standeisky Éva idézőjelbe téve közöl, Bán Zoltán Andrásnak a *Több mondat Illyésről – Egy új kötet* ürügyén című cikkéből idézi, amely a *Magyar Narancs* 2002. szeptember 2-ai számában jelent meg, és ebben a szerző szintén Pándi Pált nevezi meg annak a személynek, aki mint „a Párt egyik főirodalmára" javasolta az Illyés-vers újbóli megjelentetését". Ez utóbbi mondatot Standeisky Éva is annak bizonyítására idézi, hogy a szóban forgó vers a Kádár-korszakban, már a hatvanas érvekben igenis megjelenhetett volna. Ebbe Aczél és Pándi Pál nem csak beleegyeztek, hanem javasolták. Csakhogy Illyés nem járult hozzá, mert így nem tarthatta volna fönn saját ellenálló szerepének a hamis legendáját.

A vers meg nem jelenésére vonatkozó másik magyarázatot Alföldy Jenőtől kapjuk egy meglehetősen zavaros és ellentmondásos fejtegetésben. Alföldy

ismerteti Pándi Pál álláspontját, s utána így folytatja: „Amikor ez az elképzelés (mely korántsem biztos, hogy a hatalom magasabb szintjén jóváhagyatott volna) Illyés tudomására jutott, határozottan elutasította a gondolatot. Egyrészt nem hitte el, hogy a mű bekerülhet kötetébe, másrészt nem akart szemet hunyni a magas posztról is elhangzott vád fölött, hogy a verset az 1956-os megjelenéskor antedatálta, s valójában nem 1950-ben, hanem a közreadás előtti hetekben vagy hónapokban írta. Többet várt a vers rehabilitációjától. Nemcsak önnön szavahihetőségének, hanem 1956 forradalmának is, amelyet a nyolcvanas évek elején (egészen az évtized végéig, Pozsgai Imre beszédéig) hivatalosan ellenforradalomnak neveztek."

Ez a magyarázat már eddig is zavaros és érthetetlen. Ugyanis az a lényege, hogy Illyés azért nem egyezett bele az *Egy mondat...* kötetbe való fölvételéhez, mert nem hitte el, hogy ezt a Párt megengedné. de hát miért nem próbálta ki? Ez a magyarázat teljesen érthetetlen. S ugyanilyen zavaros a másik ok is, hogy tudniillik Illyés a vers és a forradalom rehabilitációját várta, és ezért nem járult hozzá, hogy híressé vált művét a kötetébe is bevegyék. De hát milyen logikus összefüggés van itt a tiltás és a várakozás között? Meg lehet ezt hitelt érdemlően magyarázni?

Ámde most következik Alföldy Jenő tanulmányának a legzavarosabb és legérthetetlenebb része. Az előbb idézett magyarázatát ugyanis így folytatja: „Így is elmondható, hogy az irodalompolitika fő felelősei és Illyés között bizonyos konszenzus – a költő kedveltebb szavával: alku – jött létre: a költő lemond a negyvenes és ötvenes évek fordulóján elfajuló proletárdiktatúra ilyen fokú vádolásáról, s ennek fejében szabad kezet kap, hogy a határon túli magyar kisebbségekért szót emeljen."

Első kérdésünk: minek az alapján mondható el az, hogy Illyés és az irodalompolitika „fő felelősei" között alku jött volna létre? Mivel tudja ezt Alföldy bizonyítani?

Második kérdésünk: nem érzi-e az olvasó abszolút logikátlannak és ellentmondásosnak, hogy Alföldy előzőleg azt állította: Pándi Pál fölvetése szerint az *Egy mondat...* megjelenhetne, s néhány mondattal később pedig arról tudósít bennünket, hogy „az irodalompolitika fő felelősei" és Illyés között alku jött létre, mely szerint a költő lemond a vers megjelentetéséről és ennek fejében szót emelhet a határon túli magyarokért. Tehát végül is mivolt a hatalom álláspontja? Hozzájárul-e a vers megjelenéséhez, sőt javasolja azt, vagy pedig nem? Alföldy tanulmánya erre nézve teljesen zavaros és ellentmondásos.

Az eddig ismertetett adatok mindenképpen azt támasztják alá inkább, hogy a párt kulturális atyaistene, Aczél György és bizalmasa, tanácsadója, Pándi Pál, megjelentette volna az *Egy mondat*ot, mégpedig a rendszer jól felfogott

érdekére való tekintettel, de Illyés a maga önös érdeke miatt erre nem adott engedélyt. Ezt tehát ennek a versnek a legvalószínűbben hiteles története, már ami a megjelenés körülményeit illeti. És ez igen szomorú fényt vet Illyésnek nemcsak a jellemére, hanem az emberismeretére is. Naplóiból ugyanis egyértelműen kiderül: valóban elhitte, hogy Aczél György neki őszinte barátja, akivel a gondjait-bajait bizalmasan megbeszélheti.

1958-ban például állásügyi problémájával és jövendő nyugdíjösszegének megállapításával kapcsolatban is Aczéltól kért meghallgatást, aki természetesen fogadta is, de a beszélgetésükről feljegyzést készít a Párt Titkársága részére. Illyés Gyula kérte – írja Aczél – hogy számára fontos ügyben felkereshessen. Elmondta, hogy kérést akar a Párt felé előterjeszteni. Miután 1927 óta egyfolytában 1957-ig állásban volt – előbb egy Biztosító Intézetnél, később pedig a Magyar Nemzeti Banknál – szeretne újra állásba kerülni. Számára lelkileg óriási jelentősége volna, ha érezhetné, hogy nem szűnt meg a lehetősége annak, hogy munkája után nyugdíjba is kerülhessen. Fix fizetése jóval kevesebb lenne, amelyet mint műfordító honoráriumaként kap, de nem akarja azt érezni, hogy ő csak az irodalomból él. Szeretné, ha nyugdíjjogosultságát nem veszítené el. Egyben kijelentette, hogy miután hallotta, hogy a munkásmozgalmi múlt egy későbbi nyugdíjazásnál és a jogfolytonosságnál számít, kérte: vegyük tekintetbe erről szóló igazolásait.

Hogy Aczél tett-e valamit Illyés érdekében; vagy nem, ezt nem tudjuk, de a dolog érdemi részét tekintve mellékes is. A lényeges itt az, hogy Illyés még ezzel a munkajogi problémájával sem valamiféle polgári hatósághoz fordul, hanem a mindenható Párt atyaistenéhez, az ő „bizalmas barátjához." S igen sokatmondó és árulkodó a jelentésnek a további része is. Ugyanis Illyés „Részletesen felsorolta, hogy 1918-tól a felszabadulásig milyen munkásmozgalmi tevékenységet fejtett ki. Kijelentette, hogy bár ő nem volt párttag, végig kapcsolatban volt a mozgalommal. Amikor megkérdeztem tőle, hogy tudomásom szerint ő 26-ban Párizsban párttag volt, zavarba jött, és kijelentette: hogy már nem pontos az emlékezete, lehetségesnek tartja."

Illyés életrajzírói tagadni szokták, hogy imádott költőjük párttag lett volna. Én viszont Benedek István egykori szóbeli közléséből tudom, hogy Illyés halála napjáig igenis tajga maradt a francia kommunista pártnak. S íme ezt most megerősíti az Aczél György információja is, amely valószínűleg a francia elvtársaitól származik. Benedek István értesültsége pedig onnan eredt; hogy évtizedeken át az ő házában lakott a költő Karinthy Gábor, Karinthy Frigyes első házasságából származó fia, s ő is tartotta el, továbbá mint pszichiáter gyógyította is. S mivel a Karinthy család számos tagja Franciaországban élt (s él ma is) ezért Benedeknek igen jók és megbízhatók voltak az onnan származó értesülései; innen tudott Illyés francia párttagságáról is. Az itthoni

Illyés életrajz-írók tehát hiába tagadják ezt a tényt, mert hiszen ezt Aczél György is, vagyis az itthoni kommunista párt illetékesei is tudták. És itt az idézett dokumentumból látjuk Aczél előtt Illyés sem tagadta, hanem csak a „nem pontos" emlékezetére hivatkozott, amit kétségbe lehet vonnunk, hiszen 58-ban még csak 56 éves volt, s különben sem hihető, hogy egy ilyen fontos dolgot elfelejtett volna.

(Ezt a dokumentumot először Gyekiczki Andárs közölte „Feljegyzések az oroszlánbarlangból" címen a *Magyar Narancs* 1992. március 4-iki számában, és ismét megjelent a *Zárt, bizalmas, számozott. Tájékoztatáspolitika és cenzúra 1956–1963* című kötetben; amelynek alcíme: „Dokumentumok." Szerk.: Cseh Gergő Bendegúz, Kalmár Melinda, Pór Edit; - Budapest, 1999, Osiris Kiadó; 93. old.)

Egyébként Illyésnek a kommunista párthoz való tartozása rányomta bélyegét a világnézetére is. Őt nagy humanistaként szokás emlegetni, holott ezt a minősítést egyáltalán nem érdemli meg. Az 1969-ben megjelent *Kháron ladikján vagy az öregedés tünetei* című esszé-regényében például képes volt leírni ezt a mondatot: „Holtában még a király és a tegnap még körülrajongott filmdíva se más, mint egy rakás gyorsan eltakarítandó, bűzlő szemét." Ez a megállapítása egy végtelenül aljas, antihumanista élet- és világszemléletet tükröz. Hiszen a test a lélek hordozója, tehát tisztelni kell. Éppen ezért a katolikus egyház a koporsót is és a sírt is beszenteli, mert hiszen ez fogadja be a testet végső nyugalomra. „Bűzlő szemétnek" a holttestet csak az nevezheti, aki magát az embert sem tiszteli. A kommunisták ugyan azt hangoztatták, hogy legfőbb érték az ember, ámde a valóságban az embereket annyira sem becsülték, mint egy légypiszkot: ellenfeleiket és ellenségeit kiirtották, megkínozták, húsdarálókban felőrölték és a Dunába dobták. Ismerjük a Gulágok történetét és itthon az ÁVH tevékenységét: ezeken a helyeken a holttestek valóban csak „bűzlő szemétnek" minősültek. Végtelenül megdöbbentő, hogy ezt a minősítést Illyés Gyula elfogadta és magáévá tette.

Illyést a hozzá közelállók, vagyis őt jól ismerők, például Németh László és Fülep Lajos kétkulacsosnak, kétszínűnek, köpönyegforgatónak tartották, s ha közelebbről vizsgáljuk az egyéniségét, akkor azt kell mondanunk, hogy igazuk volt. Mert ez a kétszínűsége nemcsak a Párthoz és a „néphez" való viszonyában mutatkozik meg, hanem a hit kérdésében is. A *Kháron ladikján* című könyvében például ezt írja: „Ismerjük a vallásos létfölfogás nyugat-európai, különösen franciaföldi újjáéledését. Ehhez – mivel Isten létét elve magyarázat nélkül föltételezi – nekünk nem lehet szavunk: aki hiszi, hiheti; de aki nem?"

Majd néhány lappal odébb egyértelműen kijelenti önmagáról: „A vallás vigaszában nincs részem..." (67. és 107. oldal)

Éppen ezért meglepő, sőt érthetetlen, hogy Illyés egyházi temetést kért önmagának. Nem a család akarta az egyházi szertartást, hanem maga Illyés! Bellon Gellért pécsi püspök temette, méghozzá tíz pap segédletével (az Illyés Gyula Emlékkönyvben fényképfelvétel van róla, s az 520. oldalon bárki ellenőrizheti a papok számát!) és a temetési beszédében maga a püspök mondta: „Elindul hát Kháron ladikján a nagy útra, amely a végesből a végtelenbe, az időből az örökkévalóságba, e világból a túlvilágra, az embertől Istenig vezet. Kérted egyházad szolgálatát erre a nagy útra, és mi eljöttünk érted imádkozni az egyház kétezer éves imájával. Mint te kívántad: Az ódon latin nyelv komorságával állottunk mögéd, ki Isten előtt állsz, ítéletre várván." (Illyés Gyula Emlékkönyv, 521. old.)

S beszédének vége felé a püspök ismét kijelentette: „Végül is kérted egyházad imáját erre a nagy útra, amin most elindulsz." (522. old.)

A kérdés tehát az, hogy mikor nem volt őszinte Illyés? Vajon 1969-ben, amikor a *Kháron ladikján*t írta, vagy pedig halála közeledtét sejtve? Persze azt is feltételezhetjük, hogy a két időpont közötti években megtért, istenhívő lett. Ám ha így van, akkor hogyan lehet az, hogy a naplójában ennek nyoma sincs. Elvégre nem akármilyen csekélységről van szó, tehát joggal feltételezhetjük, hogy ennek a megtérésnek a naplóban nyoma lehetne. De nincs! A legvalószínűbb feltevés tehát az, hogy Illyés valóban hitetlen volt, s ebben is azonos nézetet vallott kommunista elvtársaival. Ám élete végének közeledtét érezve megijedt, s mint oly gyakran lehet tapasztalni: haláluk előtt gyakran a legkeményebb ateisták is „megtérnek", azaz megrémülnek, s maguknak – egész életüket megtagadva – egyházi temetést kérnek. Hogy az Úristen az ilyen „megtérést" hogyan fogadta, az Őrá tartozik, de emberi szemmel és mértékkel nézve az ilyen „megtérésnek" semmi hitele nincs. Hiszen nem őszinte meggyőződésből fakad, hanem közönséges félelemből. S Illyés esetében ez összhangban volt ingatag jellemével.

Tudomásul kell vennünk, hogy Illyés Gyula kommunista volt, s nem csodálkozhatunk rajta, hogy Aczél Györgyöt őszinte barátjának hitte. Holott a Standeisky Éva által napfényre hozott dokumentumokból azonban egyértelműen kiderül, hogy Aczél György csupán a mindenható Párt utasításait hajtotta végre, azaz ő volt az összekötő a Központi Bizottság és Illyés között. A drámáival, illetve ezek előadásával kapcsolatban például a Párt meghozta a maga döntését, és mint Standeisky Éva írja:

„A költő nyilvános megrovásától eltekintettek, négyszemközti dorgálásával Aczél Györgyöt bízták meg, akinek pontosan megszabták, mit mondjon a költőnek. A jegyzőkönyvi javítások enyhítő célzatúak, a düh csökkenéséről, pontosabban az átszövegező diplomáciai érzékéről tanúskodnak. Az utasítás szerint Aczél György mondja meg Illyésnek, hogy..." – és itt a következőkben tételesen föl van

sorolva, hogy ezt és ezt kell neki megmondania. Hát így festett az Aczél Illyés iránti „őszinte" barátsága, amelyet azonban Illyés nem is gyanított, legalábbis a naplója szerint nem. Hiszen, ha kételye lett volna Aczél barátsága iránt, akkor nem valószínű, hogy a legszűkebb körben is állandóan dicséri, és magasztalja.

De, hogy mennyire rossz volt Illyésnek az emberismerete, arra nézve vannak másféle, rendkívül súlyos bizonyítékok is. A Standeisky Éva által közölt dokumentumokból kiderül, hogy a Belügyminisztérium és a Párt ráállított Illyésre egy besúgót, vagy többet is talán, akik aztán mindent, a legapróbb dolgot is jelentették a költőről. A megbízó szervek Illyésnek még a legbizalmasabb kijelentéseiről is értesültek. Illyés Gyula alapjában véve gyáva volt, s annak tartotta a Párt is: az egyik jegyzőkönyvben szó szerint ezt írták róla: „...nehéz időkben Illyés mindig az egyike volt a leggyávábbaknak..."

Ezek után képzeljük el, hogy kinek, vagy kiknek merhette mondani Illyés a következőket:

„Magyarországon zsidófasizmus uralkodik, amely mint minden igazi, vérbeli fasizmus, azonnal az erőszak fegyveréhez nyúl. Ezért össze kell zárni a sorokat – úgy, mint a parasztok teszik a téeszben, és átvészelni ezt a becstelen korszakot, míg megbukik ez a fasizmus is. „Vagy – s ezt, mint az előbbit is – Standeisky Éva idézi egy bizonyos „Sárdi" fedőnevű ügynök jelentéséből: „Illyés szerint a kommunizmus ebben az ázsiai formájában nem ideális társadalmi forma, és nem is magasabb rendű, mint a fasizmus."

A fönti kijelentésekhez hasonlókat még hosszasan lehetne idézni „Sárdi" ügynök jelentéseiből, és közben folyton azon kell tűnődnünk, hogy az óvatos, sőt gyáva Illyés vajon kinek vagy kiknek mondhatott ilyesmiket?

Nyilvánvaló, hogy kizárólag csak azoknak, akikben száz százalékig megbízott. S kik lehettek ezek? Elsősorban természetesen a felesége. A naplókból kiderül, hogy Aczél mindig őrajta keresztül tudja Illyést megpuhítani, ő a közvetítő láncszem a Párt és a férje között. A feleség kétségkívül zsarolható is volt: megfenyegethették azzal, hogy nyugdíjba küldik, vagy, hogy a Gyógypedagógiai Főiskola nem kapja meg azokat a támogatásokat, amelyekhez viszont Aczélon keresztül könnyen hozzájutott.

A feleség mellett aztán igen komolyan gyanú alá esnek mindazok a személyek, akik a költő halála óta, tehát jelenleg is, szívesen dicsekednek azzal, hogy ők Illyés bizalmasai voltak. Lehet, hogy így van, lehet hogy nem. Ha valóban azok voltak, akkor tényleg nagyon gyanúsak, hiszen Illyés a fönti kijelentéseit csak a legbizalmasabb embereinek tehette. Persze joggal kérdezhető: mi a bizonyíték arra, hogy ezek az ügynöki jelentések hitelesek? Ezt a kérdést már Standeisky Éva is fölvetette, és a válasz ez: „Az állítások igazságtartalma nem ellenőrizhető, de egyéb források alapján valószínű, hogy az összehányt *kompromitkák* (Szilágyi Ákos) elhangzott kijelentések voltak."

A legnagyobb valószínűsége annak van, hogy Illyés a fönti, és a hozzájuk hasonló kijelentéseit valamelyik olyan bizalmasának tehette, aki még ma is él, hiszen mint Standeisky Éva közlésében olvassuk: „A testület által megvitatott BM-jelentés éppen minket érdeklő részét az állambiztonsági szervek 1996-ban ötven évre titkosították. Illyés besúgóinak tehát nem kell félniük az életükben történő leleplezésüktől. Nyugodtan alhatnak.

Mindenesetre tény, hogy Illyés kettős szerepet játszott: jó fiú akart lenni a Párt előtt is, és megbízható régi ember szeretett volna maradni az egykori népi írók és ezek követői előtt is. Csakhogy „Nem fog a macska egyszerre kint is, meg bent is egeret." Ebbe a kettős szerepbe végül is felőrlődött, és azt érte el, hogy voltaképpen egyik tábor sem érezte igazán a magáénak. (Standiesky Éva közleményében erre is vannak dokumentumok!) S ennek ő maga is tudatában volt, és legfeljebb azzal vigasztalhatta magát, hogy akik 1957. márciusban elfogadták a gyilkos Kádár-kormánytól a Kossuth-díjat, azok az övékhez hasonló helyzetbe kerültek. És kik fogadták el 57-ben a kitüntetést? Még fölsorolni is szégyelljük a neveket, de okulás végett mégis megtesszük: Fülep Lajos, Medgyessy Ferenc, Szabó Lőrinc, Kodály Zoltán, Molnár Antal, Borsos Miklós, Heltai Jenő és Németh László. Teljesen nyilvánvaló, hogy nem a fölsoroltaknak volt szükségük a Kossuth-díjra, hanem Kádárnak kellett az ő erkölcsi támogatásuk. Mert nem a hiteltelen kommunista írókat tüntették ki, tehát nem Illés Bélát és a hozzá hasonlókat jutalmazták, hanem azokat, akik a magyarság szemében hitelesek voltak. (Illyés ekkor kimaradt a díjazottak közül, mert ezt ő már megkapta kétszer is: 48-ban és 53-ban, s még megkapta 70-ben is.) Akik 57-ben elfogadták a Kossuth-díjat, azok erkölcsi támogatást nyújtottak a véres kezű, a legocsmányabb tömeggyilkos és hazaáruló Kádár Jánosnak. Ezek a személyek bizony nem voltak walesi bárdok! És bármilyen nagy tudósok vagy nagy művészek voltak, erkölcsi szempontból a nemzet előtt megbuktak, mert magatartásukkal hozzájárultak a diktatúra megszilárdulásához. Ki kell mondani kereken: ez a magatartás abban az időben bizony felért egy hazaárulással. Mert az ő magatartásuk erkölcsi mérce volt az egész ország számára! S ha ilyen szégyenteljesen levizsgázott a magyar értelmiség színe-virága, akkor milyen alapon ítélhetünk el egy egyszerű tanárt, orvost, mérnököt, téesz parasztot vagy gyári munkást – vagy bárkit? Kérdem én még egyszer: milyen alapon?

A kitüntetést elfogadóknak tudniuk kellett, és nyilván tudták is, hogy ezzel a világ előtt szalonképessé tették a gyilkos Kádár rendszert.

Éppen ezért elítélte őket Bibó István is. 2000-ben interjút készítettek az ifjabb Bibóval, aki az apjáról ezt mondta: „...határozottan emlékszem a mondatára, amikor az új Kossuth-díjasokról volt szó otthon: ezt a Kossuth-díjat nem lett volna szabad elfogadni. (In: Menedékház Sárközi Márta

Emlékkönyv Szerk. Széchenyi Ágnes – Bp., 2004. Magvető. 383. old.) Az ifjabb Bibó egyébként ezt is hozzáteszi: „Nem mentségükre mondom, de mindnyájukat ocsmányul átverték, emiatt legfeljebb utólag lehettek volna tartózkodóbbak. Bő két hónapra, 1957. február elejétől április közepéig tényleg felfüggesztették a kivégzéseket, hogy a díjazandók azt hihessék, vége a megtorlásoknak." (U. o. 380. old.) A beszélgetés közben azonban az ifjabb Bibóné azt is elpanaszolja, hogy: „Nemcsak erről van azonban szó, volt ennek rosszízű folytatása, nem sokkal édesapád lecsukatása után. Édesanyád noteszában vannak kis rövid feljegyzések, és abban az egyik arról szól, hogy áthívták Illyésékhez, s ott volt a sok boldog Kossuth-díjas is, édesapádat már letartóztatták, és egy ember meg nem kérdezte, mi van Pistával." (U. o. 380–381. old.) Tehát „a sok boldog Kossuth-díjas" egyáltalán nem gondolt arra, hogy tettüknek milyen messze ható következménye lesz. Tökéletesen igaza van ugyanis az ifjabb Bibónak: „Most, utólag, a rendszerváltás után egy évtizeddel látjuk, menyire kétélű, hogy a Kádár-rendszer élhető rendszer volt. Most fizetjük az ország lekenyerezte, megvette erkölcsi elitjét. Az ország mai erkölcsi állapota ezt mutatja." (U. o. 383. old.)

1867-ben Arany János belebetegedett abba a gondolatba, hogy a kiegyezés alkalmából el kell fogadnia egy kitüntetést Ferenc Józseftől, a szabadságharc leverőjétől és az aradi tizenhármak gyilkosától. S amikor mégis ráerőszakolták a kitüntetést, akkor azzal a föltétellel fogadta el, hogy nem hajlandó azt személyesen Ferenc Józseftől átvenni, nem hajlandó megköszönni és soha nem fogja hordani. Pedig 1867-ben egészen más volt a politikai légkör, mint 1957 márciusában. Ezzel szemben a kitüntetettek (Németh László kivételével, aki beteg volt) személyesen, vették át a díjat és mindenki hordta is.

A magyar írók nem abba betegedtek bele, ha a gyilkos Kádár-rendszertől elfogadták, vagy el kellett fogadniuk a Kossuth-díjat, hanem abba, ha nem kapták azt meg. Miközben a tankönyvekben évtizedeken át tanították a walesi bárdok példamutató erkölcsi helytállását, aközben „dicső" íróink gátlás nélkül vették át a díjakat egy Edward királynál sokkal nagyobb gazember: Kádár Jánostól. És nemcsak a díjjal járó pénznek örültek, hanem magának a kitüntetésnek is. tudathasadásos állapotban éltek, mert többségük – legalábbis magánkörben, intim társaságban – szidta és átkozta a rendszert, de nyilvánosan viszont büszke volt az attól kapott kitüntetésre. Eszükbe sem jutott, hogy erkölcsileg ezzel milyen mélyre süllyedtek. S egyébként is igaza van Mikszáthnak, aki azt vallotta, hogy egy király, vagy bármilyen uralkodó, sohasem tehet naggyá és egy írót ellenben egy író naggyá tehet egy királyt. Az írót ugyanis csak a közönség teheti naggyá azzal, ha megvásárolja és elolvassa a műveit.

Tudomásul kell vennünk azt a szomorú tényt, hogy magyar írók a diktatúra évtizedeiben – a 56-os múltjukat megtagadva – erkölcsileg leszerepeltek és elvesztették azt az erkölcsi tekintélyüket, hogy fel lehessen rájuk nézni. Kivételt képez itt az a valóban csak néhány jelentős író, akit a rendszer megkímélt a Kossuth-díjjal való kompromittálástól.

Németh László elfogult hívei azzal mentegették a bálványukat, hogy a díjjal járó pénzt nem tartotta meg magának, hanem azonnal továbbadta a hódmezővásárhelyi gimnáziumnak. Csakhogy a hatalom szempontjából ez tökéletesen mellékes és lényegtelen volt: a fontos az, hogy elfogadta. Ennek volt jelkép értéke! És az is teljesen mellékes, hogy ki és milyen okok miatt fogadta el a kitüntetést. Nyilván mindenkinek megvolt a maga oka; de ez elfogadhatatlan. Az erkölcsi törvények egyértelműek: ne ölj! Ne lopj! Nem lehet azt mondani, hogy egy kicsit lopok, vagy ölök ugyan, de... Nincsenek de-k!

Az etikában nem lehet szó relativizmusról, mert akkor az már nem erkölcs. Igaza van Kantnak: az etikában csak kategorikus imperatívuszok vannak! A magyar írók Petőfi óta lángoszlop szerepet töltöttek be a nemzet életében, akik politikusaink helyett vezették a népet Kánaán feé. S ezzel kapcsolatban tökéletesen igaza van Márainak, aki ezt írta: „Minden ember, akit Isten szerepre jelöl ki, magányos. Jézus leszólt a keresztről anyjának, mint aki elutasít minden emberi együttérzést. A Szentírás legfélelmesebb szava ez. És Jézus mondotta, hogy aki őt követi, elhagyja családját, elhagy mindenkit. A szerepre kijelölt ember soha nem követel kevesebbet önmagától és követelőitől. Nem lehet megváltani a világot, s közben legjobb férjnek, fiúnak és atyának maradni, négy gyerekkel, hitvessel, kanárival és öregségi járulékkal. A szerep mindig teljes magány, kietlen egyedüllétet, könyörtelen, csaknem embertelen magatartást követel. Minden ember, aki vállalja az emberek ügyét, kénytelen vállalni ezt a magányt és embertelenséget is. Aki ezt nem vállalja, kókler, még akkor is az, ha megfeszítik." (*Füveskönyv.* Bp., 1943. Révai K., 98–99. old.)

Nem lehet erkölcsi fölmentést adni azoknak, akik 1957-ben Kossuth-díjat fogadtak el. És nem lehet erkölcsi fölmentést adni annak az Illyés Gyulának sem, aki úgy akarta az ördögöt kiűzni, hogy Belzebubbal fogott össze.

AZ 1956 UTÁNI NÉMETH LÁSZLÓ

Békés Márton: *A hagyomány forradalma. Németh László politikája.* Bp., Kortárs Kiadó, 2009.

Németh László vízválasztó: a hozzá való viszony mindenkit jellemez. Csakhogy két Németh László van: az egyik az 1956 előtti, a másik pedig az 1956 utáni. Elfogult rajongói erről, persze, nem vesznek tudomást, noha ez nagyon súlyos, sőt annyira súlyos tény, hogy a Németh Lászlóról való egész gondolkodásunkat és minden róla való vélekedésünket döntően meghatározza: Mert nem lehet és nem szabad szemet hunyunk afelett, hogy Németh László, sajnos – ez nagyon csüggesztő és fájdalmas – lefeküdt a gyilkos és hazaáruló Kádár-kormánynak. És ezt nem lehet mentegetni, nincs helye a magyarázkodásnak, mert ez olyan szomorú és döbbenetes igazság, amelyet ha mi elhallgatunk, akkor a kövek fognak helyettünk kiáltani.

Mondhatnak a rajongói bármit: az árulás akkor is judáscsók és hitszegés marad, ha nem akarunk róla tudomást venni. S alighanem ez az oka annak, hogy Németh László ideológiai öröksége ma már idejétmúlt, s egyáltalán nem élő. Nem tetszhalott, hanem valóságos porhüvely, amely soha többé fel nem támasztható. Regényeit azonban a jövőben is olvasni fogják, hiszen azokat még 1956 előtt írta, s talán egyik-másik színdarabjának is lesznek nézői. De politikai eszméinek és nézeteinek rendszere üres képzelgéssé és elavult okoskodássá vált, azaz: végképp halott. Pedig ő maga többször kijelentette, hogy az esszéit, vagyis a politikai és irodalmi nézeteit hirdető írásait tartja fontosabbaknak, ámde ebben is tévedett, mint oly sok minden másban.

Nézeteiről természetesen lehet disszertációkat és könyveket írni, de mindez csupán néhány filosz magánügye, amely a közgondolkodásban egyáltalán nem ver hullámokat. Persze, vannak egyes megállapításai, telitalálatszerű mondatai, amelyekre emlékezni fogunk, de az ideológiája köddé vált. Vagyis „a Némethék Lacikája", ahogyan Szabó Dezső nevezte őt, nem az a nemzeti próféta ma már, akinek rajongói hitték, hanem csak egy irodalomtörténeti alak, mint oly sokan mások.

Mit és kit árult el Németh László? Miért nevezzük őt – éspedig teljes joggal – árulónak? Erről a kérdésről Békés Márton, aki pedig nemrég abortált egy 232 oldalas könyvet Németh László politikájáról, egyetlen szót sem szól, pedig ez nagyon is politikai probléma. Nos, röviden és tömören: Németh

László elárulta az ötvenhatos forradalmat és szabadságharcot, s elárulta, azaz cserbenhagyta, megtagadta magát a magyar népet. Ezek súlyos vádak, de mindez több alapvető ténnyel is igazolható.

Az első bizonyító tény: 1957 márciusában elfogadta a gyilkos és hazaáruló Kádár-kormánytól a Kossuth-díjat. Ezt általában nem szokták vele kapcsolatban a hívei különösebben hangsúlyozni, pedig ez égbekiáltó bűn. Ez nem holmi ballépés vagy botlás volt részéről, hanem kifejezetten bűncselekmény és erkölcstelenség. Más cikkemben is felemlegettem már ezt vele kapcsolatban, de most, amikor kifejezetten a politikájáról van szó, akkor ezt ismét el kell mondanunk. Mert teljesen nyilvánvaló, hogy nem Németh Lászlónak volt szüksége a Kossuth-díjra, hanem Kádárnak kellett az az erkölcsi támogatás, amit a nagy nemzeti bálvány nyújtott neki azzal, hogy elfogadta a vértől csöpögő kezéből ezt a nagy kitüntetést. Németh László bizony nem volt velszi bárd! És bármilyen nagy nemzeti jelkép volt ő addig: erkölcsi szempontból a Kossuth-díj elfogadásával a nemzet előtt nemcsak megbukott, hanem egyértelműen árulóvá is vált, mert cselekedetével hozzájárult a diktatúra megszilárdulásához. Ki kell mondani kereken: Németh László magatartása abban az időben bizony felért egy hazaárulással. Hiszen az ő viselkedése erkölcsi mérce volt az ország jelentős részének. S ha ő ilyen szégyenteljesen levizsgázott, akkor milyen alapon ítélhetünk el egy egyszerű tanárt, orvost, mérnököt, téesz-parasztot vagy gyári munkást – vagy bárkit? Kérdem még egyszer: milyen alapon? Persze, nemcsak Németh László fogadta el a Kossuth-díjat az akkori művészek közül, hanem mások is, de jelenleg csak Némethről beszélünk, a többiek felelősségét tehát pillanatnyilag ne feszegessük.

Németh László hívei azzal mentegetik a bálványukat, hogy a díjjal járó pénzt nem tartotta meg magának, hanem azonnal tovább adta a hódmezővásárhelyi gimnáziumnak. Csakhogy a hatalom szempontjából ez teljesen mellékes és lényegtelen volt: az egyedül fontos, hogy elfogadta. Ennek volt ugyanis jelkép- és propaganda értéke. És az is tökéletesen mellékes, hogy miért fogadta el a kitüntetést. Nyilván megvolt a maga személyes oka, ámde ez elfogadhatatlan. Az erkölcsi törvények egyértelműek: ne ölj! Ne lopj! Nem lehet azt mondani, hogy egy kicsit lophatsz vagy ölhetsz ugyan, de... Nincsenek de-k! Az etikában nem lehet szó relativizmusról, mert az már nem etika. Németh Lászlóról például azt suttogták akkoriban, és azóta is a hívei, hogy azért fogadta el a Kossuth-díjat, mert a veje börtönben ült, és abban reménykedett, hogy így talán valamit segíthet rajta. /A pletykák szerint főképp a felesége duruzsolta ezt a fülébe./ Emberileg ez persze érthető, csakhogy Arany a legnagyobb unszolások ellenére sem fogadta el azt a bizonyos kis keresztet Ferenc Józseftől, és azt ugyan nem tudta megakadályozni, hogy utána ne dobják, de megköszönni már nem volt hajlandó.

És ami pedig azt a bizonyos „emberi szempontot" illeti: Németh Lászlónak tudnia kellett, és nyilván tudta is, hogy ő nem holmi magánember, hanem a nemzet egyik szellemi vezére, akire nagyon sokan felnéztek és a magatartását példának tekintették. Neki tehát úgy kellett volna viselkednie, hogy ennek a szerepnek megfeleljen. És ebben a vonatkozásban teljesen igaza van Márainak: „Minden ember, akit Isten szerepre jelöl ki, magányos. Jézus leszólt a keresztről anyjának, mint aki elutasít minden emberi együttérzést. A Szentírás legfélelmesebb szava ez. És Jézus mondotta, hogy aki őt követi, elhagyja családját, elhagy mindenkit. A szerepre kijelölt ember soha nem követel kevesebbet önmagától és követőitől. Nem lehet megváltani a világot, s közben legjobb férjnek, fiúnak és atyának maradni, négy gyerekkel, hitvessel, kanárival és öregségi járulékkal. A szerep mindig teljes magányt, kietlen egyedüllétet, könyörtelen, csaknem embertelen magatartást követel. Minden ember, aki vállalja az emberek ügyét, kénytelen vállalni ezt a magányt és embertelenséget. Aki ezt nem vállalja, kókler, még akkor is az, ha megfeszítik."

Németh László a magyarság szemében a szellemi vezér szerepét töltötte be, tehát neki nem a segíteni kész após szerepét kellett volna eljátszania, hanem rendíthetetlenül fel kellett volna öltenie a megvesztegethetetlen szellemi vezér irányító szerepkörét, akire a nemzet felnézhet. De a Kossuth-díj elfogadásával ezt a szerepét eljátszotta és véglegesen lesüllyedt a hitvány és közönséges udvaroncok közé.

Miközben Kádár pribékjei, a pufajkások tömegével verték agyon, vagy legalább is félholtra, nemcsak a forradalmárokat, hanem az ártatlanokat is, több százat felakasztottak és ezreket bebörtönöztek: eközben Németh László ott hajlongott Kádár János előtt, a tömeggyilkos és hazaáruló Kádár János előtt és hálásan rebegett köszönetet a Kossuth-díjért. Ha erre a jelentre gondol az ember, akkor mélyen elszégyelli magát Németh László helyett is.

És ismételjük: Békés Márton, aki Némethnek kifejezetten a politikájáról írt könyvet, erről a jelenetről csak hallgatni tud. Hát mit ér akkor ez a könyv? Ezt véli a szerző tárgyilagosságnak? Ezt?!

De lássuk Németh László árulásának a második bizonyítékát! Köztudott tény, hogy a magyar írók túlnyomó többsége 1957 szeptemberében levelet írt az ENSZ-nek, amelyben azt kérték a világszervezettől, hogy napirendjéről vegye le az úgynevezett „magyar kérdést", mert – és most lássuk saját szemünkkel ennek a szégyenletes és aljas levélnek a legjellemzőbb mondatait, mégpedig azért, mert ezt Németh László is aláírta: „Mélyen átérezve azt a felelősséget, amelyet hivatásunk, a nemzeti közvélemény formálásában betöltött szerepünk ránk ró, egyben általános emberi felelősségünk tudatában is, felemeljük tiltakozó szavunkat az ellen, hogy az Egyesült Nemzetek Szervezetének közgyűlése a magyarországi események ügyét napirendre tűzze.

... Egyek vagyunk ezzel a néppel, ismerjük lelkének minden rezdülését. Tudjuk és hirdetjük: a magyar nép nem akart és nem akar ellenforradalmat, itt csak elenyésző kisebbség kívánja vissza a régi rendet... 1956 október 23-án mégis az események olyan sorozata indult el Budapesten, amelynek fordulatain már sem a józan politikai belátás, sem a kezdeti résztvevők jelentős részének becsületes szándéka nem tudott többé úrrá lenni. Illetéktelen és ellenséges imperialista beavatkozásnak sem volt csekély része benne, hogy a fasizmus minden üledéke felkavarodott és néhány napra az 1920-as fehérterrorra emlékeztető állapotokat teremtett. ... egyet azonban ma már világosan látunk: a forradalmi munkás-paraszt kormány fellépése és a szovjet csapatok segítségül hívása az egyre jobban kibontakozó véres ellenforradalom veszélyét hárította el országunk felől." A levél tovább folytatódik a fenti hangnemben és belőle csupán még két mondatot idézünk: „Kinek az érdeke, hogy a sebeket újra feltépjék? A mi hazánknak, ennek a nehéz történelmi sorsot viselt kis népünknek bizonyára nem. Lehetetlenség volna nem látnunk az ízléstelen hangulatkeltés hátterében a valódi szándékokat, a tőkés hatalmak politikai játékát. Fel akarják szítani a legbarbárabb ellenforradalmi erők lohadó kedvét..."

Ezt a gyalázatos, utálatos és felháborító levelet írta alá Németh László. Igaz ugyan, hogy ezt rajta kívül még nagyon sok más író is aláírta, ámde a bűnszövetkezetben elkövetett bűncselekmény még súlyosabb megítélés alá esik, mint az egyéni bűnelkövetés. Különben pedig a tömeges aláírás egyik okozója a kommunista Illyés Gyula volt, aki azzal a gonosz és aljas ravaszsággal állt írótársai elé, hogy nyugodtan írják alá mindnyájan, mert ha mindenki aláírja, akkor az tulajdonképpen annyi, mintha senki nem írta volna alá. És ennek a kommunista demagógiának sokan bedőltek. Ámde mégsem mindenki! Mert voltak bátrak és tisztességes írók, akik a fenti gyalázathoz nem adták a nevüket. Nem írta alá például Benedek Marcell, Jékely Zoltán, Kálnoky László, Károlyi Amy, Mándy Iván, Mészöly Miklós, Rába György, Nemes Nagy Ágnes, Szenkuthy Miklós, Szobotka Tibor, Ottlik Géza, Tersánszky Józsi Jenő, Vidor Miklós és még jó néhányan.

De vajon miért írta alá Németh László? Hiszen tudnia kellett, hogy aláírásával nemcsak elárulta ötvenhatot és az abban résztvevő magyarságot, hanem megtagadta és meg is gyalázta. És az aláírás nagy publicitást kapott, hiszen a levél nemcsak az Élet és Irodalomban jelent meg, 1957. szeptember 13-án, hanem ugyanezen a napon a *Népszabadság*ban is. Ennek ellenére Csoóri Sándor a *Magyar Nemzet* 2007. nov. 16-án megjelent cikkében képes volt azt állítani, hogy ezt a levelet „semmiképpen sem írhattam alá, mert annak idején se kéziratban, se gépiratban nem olvastam. Bármilyen hihetetlennek hangzik is, nem olvastam sem a *Népszabadság*ban (ahol állítólag még nevek nélkül közölték a levelet), sem az Élet és Irodalom 1957-es szeptemberi számaiban."

Tehát nevek nélkül? Akkor azt ajánlom Csoóri Sándornak, hogy vegye elő az említett két újságnak az 1957. szept. 13-iki számát, és győződjön meg az igazságról ő maga. Mert a nevek igenis ott vannak! Az aláírók közül persze nem Csoóri az egyetlen, aki sok évvel később az egészről semmit nem akar tudni: nem emlékeznek rá, vagy azt állítják, hogy csupán oda hamisították a nevüket, vagy pedig kétségbe vonják az egészet, mert hiszen a levélnek nincs meg a kézirata. Ámde ezek nem cáfolatok! Persze, hogy az egészet le akarják tagadni, hiszen az eset annyira szégyenletes, hogy jobbnak látják elhallgatni az egészet. Csakhogy Illyés Gyulában legalább volt annyi becsület, hogy amikor egy börtönből évekkel később szabadult fiatal író megkérdezte tőle: miért írta alá, akkor igenis elismerte az aláírást és különböző magyarázatokkal hozakodott elő. A lényeg tehát az, hogy elismerte!

Ám feltéve, de meg nem engedve, ha valóban csak aláhamisították volna ennek vagy annak az írónak a nevét, akkor utólag – akár nagy idő elteltével is! – miért nem tiltakoztak, és miért nem hozták nyilvánosságra ennek a gyalázatnak a hiteles történetét? Hogy itthon nem tehették volna meg? Akkor miért nem fordultak valamelyik külföldi fórumhoz? Bizonyára akadt volna olyan emigráns újság vagy folyóirat, amelyik szívesen leközölte volna a tiltakozásukat. Csakhogy az aláírók hallgattak, és úgy viselkedtek, mintha az árulásuk meg sem történt volna. Vagyis a kollektív amnéziába, emlékezetkiesésbe menekültek. Hát persze, ez látszott a legjobb megoldásnak. Kádárékkal jóban akartak lenni, és jóban is voltak: díjakat, külföldi utakat, publikációs lehetőségeket és elismeréseket kaptak, s mindezekért cserébe gyalázatosan elárulták ötvenhatot és magát a magyar népet. Persze, nem mindenki. Hamvas Béla például inkább választotta a segédmunkási és raktárosi munkát az Erőműberuházó Vállalat vidéki építkezésein, semhogy árulóvá váljon. De az aláírók közül senki nem ment el fizikai munkásnak, mert mégis csak jobb volt verseket írni (főként hazug verseket), meg regényeket és színpadi műveket gyártani, mert hiszen „írni csak kell" – mentegették ők önmagukat.

De ki kényszerítette őket arra, hogy írjanak? Senki. Az égvilágon senki. Hiszen amit ők „termeltek", az nem művészet volt, hanem hazug írások egyvelege. Mert alapvető igazság, hogy őszinteség nélkül nincs művészet. Ez minden művészet alapfeltétele. Csakhogy a Kádár rendszerében, vagyis abban a kegyetlen diktatúrában nem lehetett őszintének lenni, tehát művészet sem jöhetett létre. Ha utólag elolvassuk azoknak az évtizedeknek az irodalmát, akkor 99 százalékban undorral dobjuk el mind a verses, mind a prózai köteteket, mert bűzlenek a koruktól. Persze, az aláírók nem éltek luxus körülmények között, de mégis jobban, mint egy téesz-paraszt vagy gyári munkás. És mégis csak kényelmesebb volt verset vagy regényt írni, mint kapálni vagy éjjeli őrnek lenni.

És ki kényszerítette Németh Lászlót is arra, hogy írja alá ezt a gyalázatos levelet? S miért írta alá? Három feltételezett válaszunk lehet: 1. meggyőződésből; 2. félelemből; 3. karrierizmusból.

Vegyük sorra a lehetséges válaszokat:

Az első feltételezést, vagyis a meggyőződésből való aláírást minden bizonnyal eleve kizárhatjuk, hiszen a forradalom alatt Németh László két olyan cikket is írt, amelyekben egyértelműen a forradalom melletti rokonszenvét fejezte ki. Nem szükséges most ezeket a cikkeket elemeznünk, hiszen részben eléggé közismertek, másrészt pedig könnyen hozzáférhetők. De ezektől a cikkektől függetlenül is: Németh László egész 1956-ig tartó pályafutása egyértelműen bizonyítja, hogy maximálisan ellensége volt a diktatúrának és a terrornak, vagyis mindannak, amit a Kádár-rendszer jelentett.

Lehetséges tehát, hogy félelemből írta alá a levele? Ez bizony lehetséges, hiszen alapjában véve félt és gyáva volt. Ő maga megírta, hogy vásárhelyi éveiben cián kapszulát hordott a zsebében, mert attól félt, hogy esetleg letartóztatják, s ezért készült fel az öngyilkosságra. Ámbár bizonyára tudatában volt annak, hogy a levél aláírásának megtagadásáért nem fogják sem bebörtönözni, sem felakasztani, hanem csak el kell majd viselnie a hatalomtól bizonyos hátratételeket. Kádárék rossz szemmel néznek majd rá, s hosszabb időre talán a publikációs lehetőségtől is megfosztják. Erre gondolhatott Németh László és ezt nem akarta vállalni.

Vagyis ez összefügg a harmadik feltételezéssel: a karrierizmussal. Mert igen, erről van szó: Isten tudja – gondolhatta Németh László –, hogy ez a rendszer meddig fog még tartani, de az életében bizonyára nem fog összeomlani, ki kell tehát vele békülni, szövetséget kell vele kötni. Mert hiszen meg lehetett volna tagadni ennek a hitvány és aljas levélnek az aláírását, de az már nyílt ellenállás lett volna, Németh László pedig nem akart ujjat húzni a hatalommal. Ámbár voltak, akik ezt megtették. Tersánszky Józsi Jenő például kereken kirúgta Jovanovics Miklóst, aki azért kereste fel őt, hogy rábírja az aláírásra. S ezzel nem Tersánszky hencegett el sok évvel később, a visszaemlékezésében, hanem maga Jovanovics írta meg. Ugyanezt tehát Németh is megtehette volna, csakhogy ez a bátorság és karakánság tőle távol állt. Voltak tehát példák a becsületes magatartásra, de Németh László gyáva és megalkuvó volt. A lényeg tehát az, hogy nem volt kötelező az aláírás, és Németh László hívei hiába hoznak fel ezer és egy okot imádott mesterük mentségére, mert az árulás ettől még árulás marad.

Az egykori sláger jut eszünkbe: „Maga nekem mesélhet mindenféle meséket…" Hát igen, erről van szó: Németh László igenis áruló volt. Azzá vált. Ezt nagyon szomorú elismernünk, de a tények ezt bizonyítják. S azért tartjuk ezt nagyon lehangolónak és kiábrándítónak, mert Németh László

mégiscsak az ország szellemi jobboldalának az egyik legtekintélyesebb vezére volt, s ha most őt is „kilőjük" a példaértékű jobboldaliak közül, akkor ezzel öngólt rúgtunk, hiszen a baloldal tombol örömében, hogy na ugye... És úgy tűnik, hogy a jobboldalról joggal kérdezhetik sokan: miért nem a baloldaliak hitványságát mutatjuk ki inkább, s miért éppen a jobboldalt támadjuk?

Nos, itt nem személyekről van szó, hanem sokkal többről: Magyarországnak szinte majdnem az egész írótársadalmáról. Mert ha megnézzük annak a szemét levélnek az összes aláíróját, akkor azt látjuk, hogy igencsak vegyesen vannak közöttük bigott kommunisták, szélsőségesnek tartott jobboldaliak és afféle középutasnak látszó „polgári írók". Egyszóval szinte mindenki aláírta, vagyis Illyés Gyula, a kommunista Illyés Gyula javaslatát – néhány kivételtől eltekintve – elfogadták, mert féltek a hatalom bosszújától, vagyis attól, hogy elesnek a húsosfazéktól. Hamvas Béla ezt nagyon hatásosan és szépen megírta, csak el kell olvasnunk!

Nos, hát mi itt a levonható tanulság? Az, hogy a magyar írók legalább 95 százaléka a leghitványabb módon elárulta azt a magyar népet, amelynek ők a vezetőinek gondolták és hitték magukat. S ekkor felvetődik a kérdés: miért éppen Németh László árulásával foglalkozunk, miért nem például az Illés Béláéval vagy a Gergely Sándoréval? Vagy a Darvas Józsefével? Nos, azért éppen Németh László árulása háborít fel bennünket, mert az ócskavasról kimutatni, hogy tényleg ócskavas: nem kunszt, vagyis nem nehéz feladat, hiszen eddig is tudtuk. De az eddig aranynak tartott vagy hitt anyagról bebizonyítani, hogy valójában csak arannyal futtatott földdarab vagy göröngy: ez igenis fontos feladat, mert tisztában kell lennünk igazi értékeinkkel. És ne imádjunk hamis bálványokat, ne fussunk talmi és hasznavehetetlen, selejtes dolgok után. A magyar értelmiségnek szembe kell néznie azzal a ténnyel, hogy 1957 után íróinak messze túlnyomó többsége a leghitványabb módon elárulta, vagyis magára hagyta. Vegyük tudomásul azt a tényt, hogy nem voltak közöttük állócsillagok, hanem csak hulló meteoritok, amelyek elenyésztek.

A magyar társadalom magára maradt és önmagából kell azt az erőt kibányásznia, amelynek segítségével tovább viheti saját életét. Pedig ezek az árulóvá vált írók jól ismerték Petőfi felhívását: „Előre hát mind, aki költő, A néppel tűzön-vízen át! Átok reá, ki elhajítja Kezéből a nép zászlaját!". De ki gondolt Petőfire? Egyedül csak a saját karrierjükkel törődtek, „mert hisz élni csak kell", és ha ennek ára a megalkuvás, hát akkor megalkuszunk. Így gondolta ezt Németh László is. Csakhogy az ő árulását az súlyosbítja, hogy ő nem egy volt a sok író között, hanem magasan kiemelkedő erkölcsi és szellemi példakép, akire a többiek felnéztek. Sőt, felnézett az ország szellemileg magasan kvalifikált része is, és a szárszói szereplése óta pedig az ott elhangzott

programbeszéde alapján iránytűnek tartották. És ha ő bezupált a Kádár-rendszernek, akkor a hívei miért ne tették volna ugyanezt? Németh László pedig eladta magát az ördögnek és folyamatosan követte el azokat a tetteit, amelyek véglegesen Kádár udvari írójává süllyesztették. 1959-ben hajlandó volt a Szovjetunióba ellátogatni, s még azt is vállalta, hogy a mindenható Párt melléje adta kísérőnek, de valójában ideológiai ellenőrnek azt a Király Istvánt, aki a Kádár-korszak egyik legsötétebb figurája volt. Szabolcsi Miklós, Pándi Pál, Király István és Nagy Péter voltak a Kádár-rezsim irodalmi pribékjei: ők tartották felügyeletük alatt az egész irodalmi életet, és ennek fejében természetesen nemcsak egyetemi tanárok, akadémikusok és mindenféle atyaistenek voltak, hanem nagy tudósoknak is kikiáltották őket, s amit ők kijelentettek: Szentírásnak számított. Aczél György rajtuk keresztül tartotta kezében az egész szellemi életet, és Királyt azért adták Németh László mellé a szovjetbe való utazáshoz, hogy kézben tartsa ezt a valamikori renitenskedő írót. De Németh jól tudta Király nélkül is, hogy mit várnak el tőle a kommunisták és ennek megfelelően viselkedett: nyilatkozatai csöpögtek a Szovjetunió iránti meghatottságtól, ájuldoztak a szovjet kultúra magasrendűségétől és minden szavával eleget tett annak az elvárásnak, amit Kádár pribékjeitől kapott. És végül, vagy ráadásul, megírta szovjetunióbeli élményei alapján az *Utazás* című színdarabját, amelyet nagy hűhóval és reklám kíséretében be is mutattak. Naná, hogy bemutattak! Hiszen ebből a darabból az derül ki, hogy az itthoni renitenskedő, sőt reakciós értelmiségiek egyszerűen nevetségesek, elmaradottak és útjában állnak a kibontakozó boldog szép új világnak...

Ide jutott tehát Németh László. De a behódolásnak részéről ezzel még nem volt vége, s a Párt ezt jutalmazta is. Mint az Új magyar irodalmi lexikon tömören írja: „Szaporodtak a munkásságát elismerő gesztusok; 1961-ben a Munka Érdemrend arany fokozatával, 1965-ben Herder-díjjal, 1968-ban Batsányi-díjjal és 'A megbecsülés jele' elnevezésű szovjet kitüntetéssel jutalmazták." A Herder-díjat ugyan az osztrákoktól kapta, de az elfogadásához a magyar kormány engedélye kellett, s ezt kegyesen meg is adták neki, hiszen már három évvel korábban, vagyis 1962-ben „*Ha én miniszter lennék*" címen egy nyolcvan oldalas tanulmányt írt Aczél György felkérésére arról, hogy mit tenne, ha az ő kezében lenne a kultúra irányítása. Ezért az alcíme ennek a hosszú írásnak az, hogy „*Levél egy kulturpolitikushoz.*" Németh László itt a kultúra minden területére vonatkozóan elmondja a javaslatait, s a vége felé ezt írja: „A szocializmuson belül most érkezett el, amiről ifjan beszéltünk: a minőség forradalma; rajtad áll, hogy győz-e vagy elbukik." S aztán egy képzeletbeli ellenzéki írónak ezt mondja: „Ez a rendszer, vagy ha úgy tetszik, az idő, mégiscsak megtízszerezte lehetséges olvasóid számát; írj azoknak,

tanítsd meg magasabb érzésekre, nemesebb asszociációkra, hazájuk s a világ ismeretére, s mi majd gondoskodunk rajta, hogy mindez szocialista értékké is legyen." Vagyis Németh László tehát úgy viselkedik, mintha nem tudná, hogy szigorú cenzúra szabta meg: mit szabad olvasni és mit nem. Még a könyvtárakban is szigorú zárt katalógusok voltak, s azokba csak a kutatói engedéllyel rendelkezők pillanthattak bele, vagyis azok, akik „megbízható elvtársak" voltak, ahogyan azt a korabeli pártfrazeológia mondta. Tehát a kádári diktatúra a „minőség forradalma" megvalósulásától nagyon messze állt, noha Németh László azt állítja, hogy „a szocializmuson belül most érkezett el." Hát a tapasztalat nem ezt igazolta...

És most jön a java! A tanulmányban ugyanis ezt olvassuk: „Lehet, hogy egyesek azt mondanák (vagy gondolnák magukban): „De én a legfontosabbnak azt érzem, hogy ez az egész leomoljon, s még a köve is legördüljön a mellünkről. S mint író is ezért akarok harcolni."

És Németh László számára ez a gondolkodás annyira felháborító és elképesztő, hogy nem is tud vele vitatkozni, hanem csak ezt mondja: „Hogy ezeknek mit mondanék? Adnék egy útlevelet két évre külföldre." Ez az útlevél természetesen nyugatra szólna, s nem a szocialista országokba. Ezt ugyan nem mondta Németh, de a tanulmányából nyilvánvaló, hogy erre gondolt. S ez a válasza annyira megdöbbentő, hogy csupán arra vagyunk kíváncsiak: vajon két év múlva haza-, illetve visszavárta volna-e az útlevéllel rendelkezőt Németh László, vagy pedig arra gondolt magában, hogy jobb, ha az illető végképp kint marad. Ugyanis a rendszer urainak ez volt a bevett gyakorlata: valamelyik nagyon magas pozícióban lévő elvtárs magához hívatta a túlságosan ellenzékinek látszó írót és felajánlott neki egy nyugati útlevelet azzal a határozott kéréssel, hogy maradjon is végleg kint. Tehát akinek a szocializmus nem tetszik, annak kívülről tágasabb! (És még örülnie kellett, hogy nem börtönbe csukták!)

Ezt a megoldási lehetőséget legutoljára Gyurcsány Ferenc vetette fel azok számára, akik nem értenek egyet az ő politikájával. És megdöbbentő számunkra, hogy ennek az ajánlattevésnek az őse Németh László volt! Bármilyen hihetetlen, de azt látjuk, hogy Németh László teljesen magáévá tette a diktatúra gondolkodási módját. Igaz, annak a humanistább változatát, mert a szocializmussal egyet nem értőknek nem a börtönt javasolta, hanem az útlevelet. Persze, ez is vérlázító és égbekiáltó javaslat, s nem is tudjuk felfogni, hogy Németh László miképpen juthatott el ehhez. Hát felfogása szerint Magyarország talán nem ugyanúgy hazája egy ellenzéki gondolkodásúnak is, mint egy párthű embernek? Akárhogy is gondolta Németh László, mindenképpen kiábrándító és végtelenül lehangoló, hogy képes volt erre a gondolatra eljutni.

Békés Márton, persze, mindent elolvasott Németh Lászlótól és alaposan áttanulmányozta, amit róla írtak, de azokkal a problémákkal a könyvében egyáltalán nem foglalkozott, amelyeket a fentiekben bemutattunk. Részletesen elemzi Németh politikai vélekedéseit, s eszmefuttatásaiból az derül ki, hogy az ő gondolkodása is ugyanolyan zavaros, mint a minőség forradalmának kigondolójáé. Oldalakat idézhetnénk Békés Márton könyvéből anélkül, hogy végül is konkrétan megtudnánk: mit értett a minőségen és annak forradalmán akár Németh László, akár a könyv szerzője. Mindaz, amit erről Békés könyvében olvashatunk: nem több, mint közönséges szóömlés. Az viszont egyértelműen kiderül, hogy Németh László már 24 éves korában prófétai elhivatottságot érzett önmagában, s ezért írta 1925-ben Osvát Ernőnek, hogy a magyar szellemi élet organizátora kíván lenni. S ez részben sikerült is neki, hiszen sokan még ma is afféle magyar prófétának tekintik. S mivel rendkívül hiú ember volt: Aczél György meglovagolta ezt a jellembeli vonását és sikerült őt a diktatúra eszközemberévé formálnia. Németh pedig vállalta ezt a szerepet és a Párt ezt pénzzel is honorálta: 1971-ben például az évi honoráriumainak összege egymillió-huszonhétezer-hatszáztizenhárom forint volt. Ez az összeg nagyon magas honoráriumot jelentett, hiszen mint Standeisky Éva írja: „Az átlagos évi honorárium pár tízezer forint volt." Tulajdonképpen azt is mondhatni, hogy a Párt ezzel az óriási summával – amilyet még Illyés Gyula sem kapott – megvette Németh Lászlót. Természetesen nem ingyen kapta ezt a horribilis pénzt, hanem művei ellenében, de ilyen magas honoráriumot azért a többi író megközelítően sem kapott. A hatalomtól való megbecsülése tehát forintokban is kifejeződött. 1971-ben az a summa, amelyet Németh László műveiért a Párttól fölvett: csillagászati összegnek számított! Ezért már érdemes volt a szocializmust szolgálni. És, mint láttuk, szolgálta is. Persze, számára sem létezett korlátlan sajtószabadság, hiszen az ő műveit ugyanúgy cenzúrázták, azaz csonkították, mint a többi íróét, de Németh ezt már természetesnek is tartotta. És nemcsak az új műveit cenzúrázták, hanem a régebbieket is. Ha azokat újból kiadták, akkor a szövegeiből mondatokat és szavakat kellett kihagyni: regényeiben, például, ha valakit Bauernek hívtak, akkor át kellett keresztelnie valamilyen magyaros hangzásúra. (Mert a Bauer túl zsidósnak hangzott.) Püski Sándor többször elmondta, hogy megkérte őt Németh: őrizze meg a régi kiadásokat, mert ha egyszer újra kiadhatja azokat, akkor majd állítsa vissza az eredeti szövegeket.

Németh László alapjában véve lírikus alkat volt: az epikai művei, regényei, novellái, voltaképpen önmaga kivetítései. Tehát egyáltalán nem afféle epikus alkat, mint pl. Móricz vagy Tolsztoj, hanem igazi feminin jelenség, aki mindig önmagából indul ki és mindent önmagára vonatkoztat. Önmagát rendkívül felpuffasztotta és túlméretezetten fontosnak érezte. Ebben igaza van Békés

Mártonnak: „...a nemzeti és egyéni felelősségérzetet végletesen egyként kezelte. Önmagát a nemzet szavának, sorsának vélte, pontosabban a nemzeti sors kifejeződését tette meg szavai értelméül." Sajnos azonban, hogy Békés Márton kritika nélkül átveszi Némethnek az önmagáról kialakított heroikus önarcképét és ilyet képes róla leírni: „Németh – amint már többször mondtuk – írói magatartása, életpéldája a néppel együtt érző, a nemzeti felelősséget vállaló út, amely a közösség iránti hűséget és az egyéni üdvözülést nem választja, mert nem választhatja el, üdvössége múlik ugyanis rajta."

Az olvasó megdöbben ekkora hódolaton és kritikátlanságon! A nemzeti felelősség! Meg a nemzeti irányi hűség! Hát hol érzett Németh László nemzeti felelősséget és nemzet iránti hűséget, amikor Kádár előtt szolgaian hajlongott és aláírta azt a gyalázatos levelet?! Gondolt erre Békés Márton? Szerinte Németh politikai elvei mögött a közösséghez való hűség húzódik meg (40. old.), de ezt magának az imádott példaképnek a tettei cáfolják. Ez nem más, mint közönséges ködevés, mint ahogy az volt Németh politikai elveinek összessége is. Lehet, hogy 1957-ig, de legfőképpen talán 1945-ig Németh valóban a néphez hű politikát folytatott, de az 1957 utáni magatartására ez már egyáltalán nem igaz.

Németh László ideológiájával, nézeteivel, vélekedéseivel ma már semmit nem tudunk kezdeni: eljárt felettük az idő. A hatalomról például azt írja – és ezt Békés Márton is idézi – hogy: „A hatalom elsősorban szellemi befolyás, amelyet a példakép gyakorol." Az olvasó ezen csak nevetni tud. A magyarság számára 1945 után a hatalmat a szovjet szuronyok jelentették, és nem holmi „szellemi befolyás." Sőt! Az éppen hogy nem volt. A Szovjetunió nem gyakorolt a magyarságra szellemi befolyást, bármennyire is szerette volna. Hiába erőltették ránk a brosúrákat meg a többi bolsi kiadványt: a belőlük áradó ideológiát a magyarság lerázta magáról, mint kutya a vizet. Miért? Mert a szovjet erőszak a magyarság számára nem jelentett példaképet. Amit tehát Németh László írt: abból egyetlen szó sem igaz. Ez ismét csak közönséges ködevés.

Németh László politikai nézetei pedig végképp semmire nem valók, hiszen annyira élettől elrugaszkodott szólamok gyűjteménye, hogy nem érdemes rá időt vesztegetni. Azt még Békés Márton is elismeri, hogy Németh „politikája a moralizálás jegyében áll, aminek alapja a minőség, mint mindenre érvényes átfogó kategória, központi viszonyítási pont." De hogy mit értett minőségen Németh, ezt soha nem tudta határozottan megmondani, és nem tudja Békés Márton sem. Éppen ezért ezt a könyvet senkinek nem ajánljuk elolvasásra, mert nem válik általa gazdagabbá sem szellemileg, sem lelkileg. Az olvasó meddő filozofálgatásra pocsékolná az idejét ahelyett, hogy a napon süttetné magát és hideg sört kortyolgatna. Békés Márton ugyanis ugyanolyan ködevő, mint

Németh László. Azt írja például, hogy „Németh Lászlónak inkább metapolitikája van, mintsem direkt politikai rendszere. Emiatt Németh sokkal érzékenyebb a tágabb filozófiai összefüggések iránt, bár a metafora világából valami mindig leszivárog a konkrét politikába is. Ily módon, amikor Németh politikájáról beszélünk, akkor mindig a létre vonatkozó összefüggésekről is beszéltünk, s viszont, hiszen amikor az élettel és a történelemmel szembeni magatartásról értekezünk – megpróbálva rekonstruálni Németh erről vallott vélekedését –, akkor ennek politikai következményei mellett sem mehetünk el."

Lehet, hogy Békés Márton nagyon okosan össze tudja foglalni Németh metapolitikáját, továbbá ennek politikai, illetve filozófiai hátterét és az ebből fakadó ontológiai következményeket, ámde az olvasó lehangoltan azt kérdi: mit tudok én mindezekkel kezdeni? Mi hasznom van ezekből? Nemcsak holmi önmagáért való bölcselkedés ez? Nem ködevés ez már megint? És azt kell tapasztalnia, hogy de igen: ez bizony ködevés. Ezt írja például Békés: „... soha nem adta fel a hitet (mármint Németh), hogy az ember nevelhető és nemesíthető... ezt mégsem az anyagi boldogsághajszolásával és teljes kielégítésével látta megvalósíthatónak..., hanem az erkölcsi emelkedéssel, az üdvösség elérésével."

De mit kell értenünk erkölcsi emelkedésen és mit jelent az üdvösség elérése? Erre nem kapunk választ a könyvből, s ez megint csak kiábrándulást okoz az olvasóban. Békés Márton szereti a bombasztikus és hatásosnak tetsző kijelentéseket, ámde az olvasó úgy gondolja, hogy ezek legtöbbje csak afféle nesze semmi, fogd meg jól-szerű okoskodás. Tipikusan ilyen az, amikor arról beszél, hogy Németh László szerint „a jövő kilátástalan, a jelen a válság kora, reménytelen és sivár, ám az isteni kegyelem, a történelemformáló emberi akarat és a múlt elraktározott energiája együttesen kitörési szituációt teremthet." Tehát nem biztos, hogy teremt, hanem csak teremthet. És Békés Mártonnak eszébe sem jut felvetni azt a nem henye kérdést, hogy miképpen bízhat Németh az isteni kegyelemben, amikor ateista volt?! Részéről tehát ez csupán afféle blöff, amely jól hangzik, de nincs mögötte semmi konkrétum. De ugyanilyen blöff és ködevés Németh László részéről az is, amikor „üdvösségharcról" beszél, amelynek „mentális háttérként" az ő „utópiája" szolgál. Ez annyira zavaros és érthetetlen, hogy ismét azt kell mondanunk: mindez nem más, mint közönséges ködevés. Ezzel a gondolkodással akart Németh súlyos társadalmi és gazdasági problémákat megoldani? Németh László a magyarságot meg akarta menteni, helytállásra akarta buzdítani. Na de hogyan? A megoldási javaslata ismét csak porhintés és szómágia, amelyekkel semmit nem lehet kezdeni, tehát egy gyakorló politikus Némethtől semmi hasznosat és kézzelfoghatót nem tanulhatott. Németh László állítólagos „új" látásmódja teljesen elrugaszkodik a valóságtól és semmire nem használható. Békés Márton azonban erre nincs

tekintettel, és olyan részletesen s komoly képpel elemzi, mintha valami fontos és hasznos dologról volna szó. Nem mer Némethtel szembeszállni és nem meri kimondani, hogy meztelen a király. Pedig tényleg az.

És itt van a két hírhedt fogalom: a mélymagyar és a hígmagyar. Ki kell ábrándítanom az olvasót és előre meg kell mondanom, hogy ezt a két fogalmat precízen és határozottan sem Németh László, sem Békés Márton nem tudja meghatározni. Békés Márton ugyanis ezt mondja: „...minden – mélymagyar – (konkrétan: Ady, Arany, Berzsenyi, Kemény, Széchenyi, Vajda) - realista, nem rémlátó és nem bizakodó, jellemzője a zord lényeglátás, a komor és realista gondolkodó erő, amely magányossággal, kivételességgel és a sors elleni küzdelem felőrlő hatásával jár együtt." A „mélymagyar" lényege tehát a realista látásmód. Igen ám, de akkor miért nem mélymagyar például Kölcsey, Petőfi, Deák és Tisza Kálmán? Nem voltak eléggé realisták? Dehogynem! Békés Márton szerint „Németh világszemléletében a mélység egyszerre jelent görög, középkori keresztény és népi-paraszti tartalmat." De ez megint csak meddő elméletieskedés, amelyet nem lehet a gyakorlat nyelvére lefordítani. Mert mit jelent például a „népi-paraszti tartalom"? De mi a görög tartalom is? És ugyanilyen megfoghatatlan ködevés az is, amelyet pedig Békés Németh László kulcsmondatának nevez: „hagyomány és forradalom nem ellenségek", hanem „múltból és jelenből támadó mélymagyarság", és most jön Békés Márton magyarázata: „vagyis az archaikus-hagyományos értékek folytonos megélésére képesítő eszközök." Ez a mondat nyelvtanilag is rossz, mert a mélymagyarság egyes szám, az eszközök pedig többes. De tartalmilag is rossz a mondat, mert értelmetlen. Jobb, ha abból indulunk ki, hogy a mélymagyarság lényege végül is a realista látásmód. Na és kit tart Németh László realistának? *A szovjet út* című írásában, 1959-ben egyértelműen megmondta: „A világ az én számomra nem egy nagy van, hanem egy nagy lehet – realistának nem azt tartom, aki a valóságot látja, hanem akinek a valóságban rejlő lehetőségek iránt van különös érzéke."

A szovjet politikusok tehát realisták voltak: tudták, hogy a létező szovjet valóság nem az a megtestesült földi paradicsom, aminek ők hirdették, ámde nekik megvolt az a „különös érzékük", hogy a valóságban rejlő lehetőségeket előre látták. És Németh László is ilyen értelemben volt realista: azért fogadta el a Kossuth-díjat, mert előre látta a Kádár-kormány jövendőbeli hatalmát. Ez tehát azt jelenti, hogy a mindenkori áruló az igazi realista. Csakhogy Móricz Zsigmond nem feküdt le a hatalomnak, s mégis realistának tartjuk.

Békés Márton igyekszik Németh László méltó tanítványa lenni, s ő is meghatározza, hogy ki a realista: „Csak az az ember realista, aki a történelem jelentését fölismeri, a történeti sorsot a maga mélységében átlátja és a mindenkori szituációk értelmét világosan felfogja." Ezt a meghatározást akár

Lukács György is írhatta volna, hiszen ugyanolyan homályos, semmitmondó és zavaros, mint a lukácsi, sőt németh lászlói szövegek. Kár is elemezni, mert sehová nem jutnánk vele. Maradjunk tehát annyiban, hogy mélymagyar az, aki realista – a németh lászlói értelemben. Szerinte a legigazibb mélymagyar Berzsenyi, de legfőképpen Ady, akiben „A magyar sors bensőséges megszólaltatását" látta. Ez sem igaz ugyan, de jól hangzik. Ady lényének és költészetének igazi lényegét Horváth János már 1910-ben sokkal hitelesebben meglátta (s megírta), de Németh erről nem vett tudomást. Ő szőröstül-bőröstül elfogadta Adyt, semmiféle kritikája nem volt vele szemben, egyszóval ő volt a Magyar Isten. Pedig hogy ez mennyire nem volt indokolt, azt most kezdjük igazán látni Raffay Ernő kutatásai alapján. Horváth János 1910-ben ezeket persze nem ismerhette, de olvasta az Ady verseket, s nagyobb elmélyültséggel, valamint a dualista Magyarország iránti nagyobb tárgyilagossággal, vagyis kevesebb negatív elfogultsággal, Németh László is bizonyára más megállapításra jutott volna Adyt illetően.

Bármilyen szentségtörésnek is látszik, mégis azt kell mondanunk, hogy a mélymagyar fogalom kitalálójának gondolkodása bizonyos esetekben nagyon is felületes. Erdélyt például a mélymagyarság Szentföldjének tekinti, Berzsenyit pedig, mint Békés Márton írja, „a magyar görögség mitikus alakjának" látja. Nos, ezek szépen hangzanak, de az égvilágon semmi konkrét tartalmuk nincs. Az ilyesmiktől azonban a Németh-rajongók elájulnak és áhítattal ejtik ki Mesterüknek még a nevét is.

No és ki a hígmagyar? Nyilván az, aki nem realista. Egyébként ez az ellentétpár egyáltalán nem szerencsés, hiszen a mélynek nem a híg az ellentéte, hanem a sekély. Németh, persze, a hígmagyart nyilván ilyesmi értelemben használja, csakhogy tévesen. Ámde aki olyan „nagy" gondolkodónak lett kikiáltva, mint ő, attól joggal elvárható a fogalmak és kifejezések pontos használata.

Németh László hívei soha nem néztek szembe azzal a ténnyel, hogy imádott mesterük gondolkodásában nagyon sok a homály és zavarosság. És még a naivitás is: az egyik helyen például Békési Márton részletesen beszél Németh László terveiről, s az egyikkel kapcsolatban nagyon finoman így fogalmaz: „A nagyratörő terv realitása erősen konvergált a nullához." S aztán még megemlíti „...a valóságtól való (dühödt) elrugaszkodást és az engedést az utópia bájainak." Hát igen, erről van szó: az utópia bájairól... Ez jellemzi Németh László gondolkodását a legtöbb esetben. Terméketlen, improduktív és hatástalan, meddő filozofálgatás, aminek nemcsak ma nincs az égvilágon semmi haszna, hanem évtizedekkel ezelőtt sem volt. Békési Márton például hosszasan foglalkozik azzal, hogy mit értett Németh László a szocializmuson, sőt a minőségi szocializmuson – miközben magát a minőséget sem határozta

meg – meg azzal, hogy mi a különbség a harmadik út és a harmadik oldal között, továbbá, hogy miért utasította el a marxizmust. De kit érdekelnek ma már ezek a dolgok? Ki foglalkozik ma még azzal, hogy Németh szerint mi a különbség a reform és a forradalom között? Ez ma már meddő elméletieskedés, amely abszolút felesleges, mert a leghalványabb módon sem kapcsolódik a mai élethez. Valamikor nagyon régen izgalomba hozhatta az olvasókat az, hogy Németh László mit mondott a marxizmusról, de ez ma már nem kelti a legcsekélyebb izgalmat sem. Meggyőződésünk, hogy ilyesmivel foglalkozni: unalmas szellemi pityizálás és nagyképű, semmitmondó mélyenckedés. Unalmas áltudomány ez, amely csupán a fontoskodó és beképzelt szellemi meddőséget takarja. Ráadásul hazug áltudomány is, amely szemérmetlen fölényeskedéssel és idegen szavak tömegével tudománynak akarja feltüntetni a százszázalékos áltudományt. Ez a könyv, amely nem más, mint egy üres szókeverék, úgy tárgyalja Németh László ideológiai nézeteit, mintha ma is fontosak és élők lennének, s ugyanakkor a legcsekélyebb utalást sem tesz a *Gyász*ra, a *Bűn*re, az Égető Eszterre és a többi Németh-regényre, amelyek viszont nagy erkölcsi értékeket képviselnek és valóban maradandó művek. Persze, Békési Márton Némethnek a politikájáról írt, ez igaz, de mégis utalnia kellett volna arra, hogy a politikája és az elméleti nézeteit összegező műve elavult, ámde a szépirodalmi művei élnek. Békési Márton ennyivel tartozott volna Németh Lászlónak.

Tudnunk kell tehát, hogy Németh László elméleti munkássága közönséges ködevés, amelyhez ma már semmi közünk, gyakorlati politizálása pedig 1957 után a leghitványabb árulás.

*

Ezt a Németh Lászlóról írt tanulmányomat elküldtem a HITEL szerkesztőségének és egy levélben azt kértem, hogy szeretném, ha közölnék. Természetesen tisztában voltam vele, hogy írásom nem illik a folyóirat szellemiségébe, de arra gondoltam: hátha a tények elgondolkodásra készítetik a szerkesztőség tagjait, és egy lábjegyzettel ellátva talán erőt vesznek magukon és megjelentetik.

Ámde nem ez történt. Levelet kaptam a felelős szerkesztőtől, amelyben ezt írta:

> Tisztelt Beke Albert!
>
> Nem értem, miért küld a Hitelnek olyan írást, amelyet magától értetődően nem fogunk közölni. Ezt Ön is tudhatja. Németh Lászlót, Illyés Gyulát szellemi elődeinkként tiszteljük, Csoóri Sándor a lap főszerkesztője. A velük szembeni elfogult vélemény közlésének nem a Hitel a megfelelő fóruma.

Az Ön szempontjai nem irodalmiak, s nem tudományosak. Nem megérteni akarja Németh Lászlót, hanem ítélkezni fölötte.

Véleményével messzemenően nem értek egyet. Elutasításomnak semmi köze az Ön személyéhez.

Üdvözlettel:

Papp Endre
felelős szerkesztő

Erre a levélre röviden ugyan, de válaszoltam:

Tisztelt Papp Endre!

A tények-tények. Függetlenül attól, hogy a Hitel Szerkesztősége kiket tisztel szellemi elődeiként.

Egyébként kizárólag csak azért küldtem ezt a cikkemet a Hitelnek, mert kíváncsi voltam rá, hogy a T. Szerkesztőség mennyiben hajlandó a tényeket tisztelni. Hát semennyiben. És ezért hiteltelen a Hitel.

Különben a Szerkesztőség ezt a játszmát el fogja veszíteni. Sőt! Sőt, már elvesztette. Különben, szíves engedelmével megjegyzem, nem Ön fogja eldönteni, hogy szempontjaim irodalmiak és tudományosak-e? Ezt is a makacs tények döntik el.

Köszönti:
Beke Albert
Bp., 2014. február 11.

Erre a levelemre azonban Papp Endre felelős szerkesztő úr nemhogy nem válaszolt, hanem a postától, a levélkézbesítőtől még csak át sem vette, hanem olvasatlanul visszaküldte, illetve a posta közreműködésével felbontatlanul visszairányította hozzám. Papp Endre felelős szerkesztő úr tehát nem óhajtott velem levelezésbe bonyolódni, s nyilván úgy gondolta, hogy magatartásából érteni fogok: nem kíván velem semmilyen formában eszmét cserélni. Ezt természetesen megértem, s nem érzem tragédiának vagy megalázásnak, hogy ily módon juttatja érvényre a véleményét. Csupán megjegyzem: Európában illik válaszolni a levelekre, s aki ezen túlteszi magát, az önmagáról állít ki bizonyítványt.

Van azonban ennek az esetnek egy általánosítható tanulsága is: annyira megosztott nálunk a politikai és szellemi tábor, hogy semmi érintkezési pont nincs a baloldal és jobboldal között. Nincs lehetőség arra, hogy egymással értelmes és türelmes párbeszédet folytassunk. Én, s ezt minden írásom bizonyítja, abszolút nemzeti érzésű vagyok, és a jobboldalhoz tartozom. Ámde vak és süket nem vagyok. viszont mindkét tábor azt várja a hozzá tartozóktól,

hogy kritika nélkül szolgálja a saját csapatát. Akkor is, ha ez lehetetlen. Mert én például tudom, hogy ki volt Németh László 1956 előtt, de azt is látom, hogy hová süllyedt 1956 után. Ámde ezt nem szabad látnom, mert akkor már áruló vagyok, legalábbis bizonyos emberek szemében.

S ugyanez a helyzet a másik oldalon is: ha ki merem mondani, hogy Kertész Ákos rasszista, mert a magyarságot genetikailag alattvaló népnek tartja, akkor antiszemita, meg a Jóisten tudja, hogy még mi minden vagyok.

Hát így nem lehet élni, mert ez a megosztottság ellentétes egy gondolkodó ember szellemi létével. S aki nem hajlandó szellemileg kiherélni magát, vagyis nem hajlandó vakon szolgálni egyik tábort sem, az két szék közt a pad alá esik. Persze, értem a politikusokat, mert a politikában csak vagy-vagy létezik. Vagy az egyik párthoz tartozom vakon és minden fenntartás nélkül, vagy a másikhoz. Itt nem létezik is-is. Na de a szellemi életben ez nem így van, illetve nem volna szabad, hogy így legyen.

És hogy mikor fog ez a helyzet megváltozni? Realista vagyok, tehát azt mondom, hogy talán soha. Vagy talán majd csak akkor, ha a sokadik generáció is kihalt, s az emberek olyan gazdasági jólétben fognak élni, hogy nem számít majd: ki és hová tartozik, hiszen általános lesz az anyagi bőség. De addig? Addig bezzeg...

ILLYÉS GYULA MAGÁNMITOLÓGIÁSA

Származása körüli legenda

Illyés körül semmi nem úgy van, mint ahogy a köztudat tartja. Szakmunkák és tankönyvek évtizedek óta szajkózzák, hogy juhász ősöktől származik, „a puszták népe" küldte a legfelsőbb körökbe, egyszóval a nép legalsóbb rétegéből kűzdötte fel magát a szellemi élet csúcsára. Ezt a legendát persze Illyés is gerjesztette, de hívei még inkább táplálták. Voltaképpen azt kell feltételeznünk, hogy mindazok, akik a jelzett legendát terjesztették, valószínűleg nem is olvasták imádott írójukat. Ugyanis Illyésben volt annyi becsület, hogy miközben a legendát ő maga is szétkürtölte, ugyanakkor különböző írásaiban itt-ott szétszórva ugyan, de mégis megírta az igazságot is. Az olvasónak valahogy olyan érzése támad, mintha Illyés egyszerre akart volna hencegni pusztai-népi származásával, s ugyanakkor dicsekedni például nemesi családfájával. Mert *A Szentlélek karaván ja* című önéletrajzi „regényé"-ben egyértelműen megírja, hogy anyai ágon már a XVII. századból nemesi oklevelük volt. Unokatestvéréről mondja: „... kezembe nyomott egy palacsintaszerűen összesodort (s annál alig nagyobb) nemesi kutyabőrt, XVII. századbelit. Falujában kiderült: ő a család legidősebb férfitagja, őt illeti. Meg kellett volna becsülnöm, mennyit ér. Úgy értve, hogy antikváriumban, vagy »az ilyesmik ócskásboltjában«. Megmagyaráztam, hogy ott alig többet, mint amennyit egy rossz zsebóra, de ha elviszi magával Keszthelyre, s ott bekeretezve a szobájában valahol kiteszi: aranyat hozhat neki abban a nyilván címkórságos környezetben."[1]

Illyés nagyon ravasz: úgy viselkedik, mintha ez a nemesi oklevél neki semmit nem jelentene, sőt kissé le is pocskondiázza. Másfelől viszont, a tény puszta közlésével elárulja, hogy nemesi ősei vannak. De az őt magasztalók erről nem akarnak tudomást venni. Görömbei András is azt írja róla, hogy: „Illyés... a pusztai cselédek világából elindulva jutott a nemzetközi otthonosságig, Rácegrespuszta és Európa egyaránt otthona lett."[2]

Így keletkeznek a legendák: Illyés ugyanis soha nem élt a cselédek világában, hiszen az apja uradalmi főgépész volt, s családjával együtt meglehetősen jó módban tartotta fenn magát. Maga Illyés írja róla, hogy külön bricskája volt, amivel ellenőrizni járta az uradalom különböző egységeit és gépeit. A gyermek Illyés csupán látta a „pusztai cselédek" világát, de ő maga nem abban élt. Az

ő családjuknak a pusztán is külön háza volt, amelyről ezt írja: „... a cselédházak s a mi házunk közt terülő fényesre öblögetett zöld gyepen..."[3] ez és ez történt. Egyik nyilatkozatában pedig azt is elárulja, hogy az anyai nagyanyja „paplány volt, vagyis nem akármilyen parasztnak a lánya, s feltételezi róla: „a papleány-nagyanyja: hátha annak a finomabb, úribb vére csörgedez tovább a nemzedékekben."[4] Ez az apró adat is azt bizonyítja, hogy Illyés ősei nem tartoznak a szegények közé. Ugyancsak egy félmondatban egy másik művében is „elszólja" magát Illyés, amikor ezt írja: „... apámnak valóban tehetős családját pedig, a zsírtól-vajtól csöpögő ozoraiakat....."[5] Tehát szó sincs holmi fekete nyomorról és szegénységről. A *Kora tavasz*ban meséli el, hogy apja anyagi helyzete még a következő „esztelen" költekezést is lehetővé tette: „Apánk eladta a bort, elment a gáti vásárba, hogy megvegye azt a régen áhított pár ökröt, de ökrök helyett egy sárga lakkozott, gyönyörű bricskával tért meg; maga is rácsodálkozott, mikor megkérdeztük tőle, az mire lesz jó nálunk?"[6] Ez mindenképp azt bizonyítja, hogy az Illyés-családot „Ám nem vágta földhöz" egy ilyen nagyobb költekezés sem. Az apa engedett szíve vágyának és megvette a régóta vágyott „gyönyörű bricská"-t.

Illyés apjának anyagi helyzetéből következett társadalmi betagozódása, illetve az úribb környezetben való elhelyezkedettsége is. S ezzel az uradalmi főgépész úr is dicsekedni szokott, vagyis bizonyos társaságokban egy-két vele történt esetet „csak úgy mellékesen" szívesen el is mesélt. „Anyám – írja Illyés – ilyenre már nem nevetett. Feszélyezetten pillantott félre. Nem tartotta illőnek világgá kürtölni, hogy apám tegeződik az uradalomhoz szerződtetett – nagy tekintélyű – állatorvossal. Oldalvást pillantott az ilyen jókedvű, mert jó hatású mondatok után is: »Öcsém sógora, a jogakadémiai tanár...« Meg: »Nem akartam bemenni a vasúti váróterembe, de maga a püspök-helyettes szólt ki utánam, jöjjön csak be, barátom, szorítottunk mi már kezet, ne csak nekem fűtsék ezt a kályhát.«[7]

Illyés apja tehát pertu viszonyban volt az uradalom állatorvosával, öccsének sógora volt egy jogakadémiai tanár és a püspök-helyettes is „barátom"-nak szólította. Mindezek a kapcsolatai világossá és egyértelművé teszik, hogy egyáltalán nem tartozott a pusztai uradalmi cselédek közé. Semmi nem indokolja tehát Görömbei András véleményét, aki – mint már idéztük – azt állítja, hogy Illyés „a pusztai cselédek világából" indult el és onnan jutott el a „nemzetközi otthonosságig.". Ilyesmiről szó sincs! S aztán magától Illyéstől értesülünk arról, hogy miután a szülei elváltak, az apja egészen úriasan élt: „A Dombóvárral lassanként összeépült Tüskepuszta főgépészházában – külön kert s udvar közepén – apám egyedül élt, szomorúan, de kényelmesen. Külön kis fogata volt itt is, voltaképpen egész nap kocsizott, ellenőrizni nemcsak a mellékmajorokban, hanem más kisebb pusztákon a mezőgazdasági gépek (s

azok személyzetének) munkáját. Kalapemelés fogadta – a gazdatisztek részéről éppúgy – nemcsak abban a Dőry-bérletben, hanem az egész Esterházy-birodalomban. S a kert kihasználatlan, s a kommenciós négy tehéntartásra elég istálló van."[8]

A fentiek után el kell gondolkoznunk azon, hogy miképpen alakult ki a köztudatban az a hamis legenda, amely szerint Illyés ősei juhászok voltak, akik szegénységben éltek és a zsellérekkel, a pusztai cselédséggel azonos életformát folytattak. Nos, az igazság az, hogy elsősorban maga Illyés terjesztette ezt a minden alapot nélkülöző legendát. Egy vele interjút készítő újságírónak már 1942-ben ezt mondta: „A magyar paraszt szűkszavú (Mosolyog). Az én őseim juhászok voltak. Egész nap csak néztek és gondolkodtak. Többet gondolkodni és kevesebbet beszélni."[9] Ez az utolsó mondat arra vonatkozik, hogy az újságíró nehezményezte Illyés szűkszavúságát. Amit azonban a költő a juhász őseiről mond: az nagyrészt legenda, amelyből mindössze annyi az igazság, hogy az apai nagyapjának valóban voltak juhai is. A teljes és hiteles valóság azonban úgy fogalmazható meg, hogy nagyapja gazdag paraszt volt, aki sokféle állatot tartott – így többek közt birkákat is. Lehet, hogy ő maga is legeltette néha azokat, de valószínűbb, hogy számadó juhászt fogadott, s az pedig bojtárokat. Tehát a birkákkal kapcsolatos tényleges munkát nem a nagyapa végezte, hanem az utóbbiak, s igazában véve ők voltak a juhászok, nem pedig a nagyapa. A népnyelv, vagyis maga a nép azt a személyt, akié a birkák voltak: egyszerűen csak gazdának nevezte. Mert valóban gazda volt: olyan jómódban élt, hogy Illyés is „vajtól-zsírtól csöpögő" családról beszél.

Lelke legmélyén persze Illyés is tudta, hogy ezzel a juhásznak kinevezett nagyapjával nem illik különösebben dicsekedni, hiszen ha időben messze visszamegyünk, akkor kiderül, hogy hasonló rokona mindenkinek van. A *Magyarok*ban ő maga is megírta: „Mondjuk, népfi vagyok; nagyapa, becsületszavamra, juhász volt; bár ez csak árnyalattal segít másoknál közelebb a néphez: valamelyik nagyapja mindenkinek juhász volt. Éva nem szült árvaszéki ülnököket; a néphez tartozás időrend, emlékezet dolga, az ösztönök emlékezetéé. A népről nincs semmiféle különösebb titkom."[10]

De származásának a misztifikálást azért már ebben a művében megkezdte, mert néhány lappal odébb viszont már ezt írja: „A nép, a zsellérség, a nagybirtok népe, amelyből származom, amelyben specializálni szeretném magam."[11] Holott ő tudta legjobban, hogy nem a zsellérségből származik és a rokonai nem a nagybirtok népében vannak. De ez a kijelentés tőle, mint népi írótól, jól hangzott, és végtére is ki cáfolta volna meg? Ráadásul ott volt a *Puszták népe*, amely ezt a látszatot erősítette.

1945 után azonban, a kommunista rémuralomban nagyon „jól jött" a népi származás hangoztatása, hiszen ez mintegy igazolása és indoklása volt annak,

hogy miért húz a kommunistákhoz. 1978-ban is azt hangoztatta, hogy ő „nem pópák, hanem pusztai pásztorok s kézművesek neveltje;..."[12] Ezzel szemben az igazság az, hogy tíz éves korától kezdve angyalföldi prolik és komcsik nevelték. S hogy miért és miként került közéjük: ennek az igazi okát soha nem tárta fel. Sok mindenről beszél a visszaemlékezéseiben, de családja legsúlyosabb belső problémájáról mindvégig hallgat. Egyszer, de tényleg csak egyetlenegyszer, tiltakozik az ellen, hogy „zabi gyerek" lenne, de aztán a következő évtizedekben ez a meghatározás soha nem fordul elő többé Illyés szövegeiben. Ebből eredően arra is gondolhatunk, hogy ez csak úgy véletlenül csúszott ki a száján, ám majd visszatérünk még erre, s látni fogjuk, hogy nem ok nélkül bukott ki belőle ez a szó. Az egész bekezdés, amelyben a „zabi gyerek" kifejezés elhangzik, így szól: „Elvégre én sem vagyok zabi-gyerek, az apai asztalnál csak van jogom szabadon beszélni! Így közeledtem a családhoz. Legközelebb akkor kerültem hozzá, amikor ki akartak tuszkolni belőle."[13]

De miért? Ez a néhány mondat csupa rejtély. Miért akarták Illyést a családból kituszkolni? Miért kellett neki a családhoz közelednie, hát nem volt benne? Hogy ezekre a kérdésekre válaszokat adjunk, kissé részletesebben kell foglalkoznunk Illyés családjának az anyai ágával.

Az Illyéssel foglalkozó szakirodalom csak felületesen említi, mondhatni csupán érintőlegesen, hogy apjának és anyjának a családja tulajdonképpen nem szívlelte egymást. Nem voltak kimondottan ellenséges viszonyban, de közel álltak ehhez. Az ozoraiak, vagyis az apai nagyszülei katolikusok voltak, míg a ceceiek viszont, tehát az anyai nagyszülők, a Kállayak, a XVII. századból való nemesek viszont rendíthetetlen reformátusok. És ez már önmagában is ellentétet, majdnem ellenségeskedést okozott közöttük. Illyés ironikusan írja, hogy a ceceiek annyira vastagnyakú kálvinisták voltak, hogy már-már ateistákká váltak és templomba sem jártak. A *Magyarok*ban összehasonlítja az apja és anyja természetét, és az ozoraiakról mondja, hogy „Karácsonyra, János napra nagyszüleim ivadékai a megye minden részéből visszaözönlöttek Ozorára... Vége-hossza nem volt a boldog ölelkezésnek és csókolózásnak a helybeli rokonokkal, - csak anyám járt idegenül az öles termetű, nagyotmondó, borra és kiabálásra egyformán jótorkú férfiak és nők között."[14]

Na és miért érezte az anyja idegenül magát a férje rokonságában? Azért, mert „Másfajta volt ő, az apja véréből való, aki mellesleg sohasem tette be lábát ezek közé a »pápista betyárok« közé.."[15] Ez az egész leírás azt bizonyítja, hogy a két családnak annyira más volt a légköre, hogy a református nagyapa még a lábát sem tette be nászura házába. A két család között kibékíthetetlen – ellenségeskedés? Ez talán túlzás; mondjuk inkább így: széthúzás és villongás dúlt. „Mikor Dombóvárra kerültem – írja Illyés *A Szentlélek karavánjá*ban -, a pusztai félszegségemre – vadóc hallgatagságomra – jótékony ellenszer volt,

hogy ugyanúgy hívnak, mint apám öccsét, a város legelső emberét, megálltam a helyemet, sőt, tán peckeskedtem is benne. De ahogy jobban beleláttam a család szerkezetébe, s megsejtettem, hogy abban anyámat mindig beszármazottként, idegenként emlegetik, már csak a vallása miatt is – a páváskodásom egyszeriben ellenkezőjére fordult. S mikor később a kanyargós célozgatások után szembe is megkaptam, nehogy foltot ejtsek a család nevén, szorító zubbonynak éreztem vezetéknevemet csakúgy, mint a naptárbelit. Vessem le hát, és vegyem föl anyám családjának nevét? A sokban ugyancsak ellentétes két család közül ehhez húztam. De az ő nevük – noha más ok miatt – épp úgy ígért szorítást, páváskodást, méghozzá nem eszméimhez és természetemhez illő tollakkal: Kállay, mint írói név? Történelmi rongyrázás."[16]

E hosszú és különösen fontos vallomásból ismételten figyeljünk fel erre a mondatra: „...később a kanyargós célozgatások után szemben is megkaptam, nehogy foltot ejtsek a család nevén...."

Ez a figyelmeztetés rendkívül rejtélyes, hiszen elhallgatja a szerző, hogy miféle „kanyargós célozgatások" hangzottak el. Mire vonatkoztak a célozgatások? Mi volt ezeknek a célozgatásoknak az előzménye? És miért kellett Illyésnek arra vigyáznia, nehogy foltot ejtsen a család becsületén? Talán valaki már foltot ejtett azon? Ha igen, akkor ki és mikor és mivel? Illyés rendkívül rejtélyes ebben a mondatban, és mint előre jelezzük: nem ok nélkül. Egyszer már az ellen is tiltakozott, hogy „zabi gyerek" lenne... Illyés sok mindenről részletesen beszél az önéletrajzi jellegű műveiben, de a legfontosabbról mindig mélyen hallgat.

A Kállay-család tulajdonképpen gazdag volt, ezzel maga Illyés dicsekszik el: „Nagyapánk öt fia közül az egyik iskolát járt, a vármegyében jegyző lett, hatalmas úr, fiai és vejei pedig, noha az ő stallumát még nem érték el, magatartásban és ragyogásban még nála is nagyobb urak; már született urak."[17] Ez azt bizonyítja, hogy a Kállay-család még gazdagabb volt, és a társadalmi ranglétrán feljebb állt, mint az Illyés-atyafiság. S ezekre az úri rokonokra büszkék is voltak: „Tudtunk valamennyiőjükről, de mennyit tudtunk. Ahogy az egyszerű nép az uralkodócsalád tagjainak sorsát, úgy figyeltük, oly lelkes odaadással mi az ő sorsuk fordulatait. E fordulatok mind kápráztatóak és lelkesítőek voltak, nemcsak a házasságok, születések, de még a temetések is, négy pap kísérte a koporsót! Ismertük meghitt szokásaikat, rokonaik rokonait. Fényképeik ott díszlettek a téka körül, kétoldalt, a legbecsültebb helyen, s elvártuk, hogy a magunkszőrű látogató, végignézve a nádkarosszékeknek meg a romantikus korlátoknak támaszkodó csizmás vőlegények, kővé fagyott mennyasszonyok és babák társaságát, kérdő és tiszteletteljes tekintettel forduljon felénk a könyvüket markoló diákok, komoly papok, a tomahawkjukat szorító gyönyörű önkéntes tűzoltóparancsnokok láttán. A kérdő tekintetre

rövid válasz illett: »a sógorom« vagy »Feri bácsi« (az önkéntes tűzoltó-főparancsnok, akitől én bérmanevet kaptam, későbbi jóindulatok zálogaként.)[18]

Illyés anyai nagyszülei tehát bármilyen jómódban is éltek, a gyerekeik és azok leszármazottai már feljebb vitték: igazi urak voltak. Illyés tehát egy gazdag családban élt, nem pedig a Görömbei András által emlegetett „pusztai cselédek világá"-ban. Anyai nagyapja bognár volt, vagyis – mint Illyés maga tanúsítja – jómódú iparos, és a családját is jómódban tartotta. „Jómódunk első látható jele – olvassuk a *Kora tavasz*ban – már a háború alatt a világ felé mindig az volt, hogy mihelyt tehettük, járattunk újságot. Ez volt megkülönböztető jelünk is. Az utcában csak nekünk járt újság, a levélhordó naponként miattunk mászott fel a völgyből, a falu módosabb, zsúfolt közepéből a dombra, a zsellérség szellősebb településére. Jöttét messziről lehetett látni. Mennyi vágy nézte a háború alatt! Mennyi sóvárgáson taposott át a postás, míg elérkezett hozzánk, bedobta a lapot - mint egy-egy téglát, az épülő tekintélyünkhöz."[19]

De nemcsak az apai és anyai nagyszülők között nem volt különösebben jó viszony, hanem Illyés apja és anyai nagyszülei között sem. A Kállay-nagyszülők egyáltalán nem kedvelték a vejüket, de hogy miért nem, erről Illyés hallgat. Elmesél viszont egy történetet, amiből az derül ki, hogy a Kállay-nagyszülők tudták mi a tisztesség, míg az apja pedig – nem, nem – azt a világért nem mondja ki, hogy az apja pedig ne tudta volna, hanem a történet végén még egyszer nyomatékkal ezt mondja: „Mert ők tudtak". Mármint tisztességet. És ki az, aki nem tudott? Egyértelmű, hogy csakis az apja. A történet annyira érdekes, hogy érdemes elolvasnunk. Apjáról mondja Illyés, hogy „Nyilván lelki boldogságot is érzett, hogy meglepheti nagyszüleimet. Kora délután volt, nagyanyám rögtön sütni kezdte a halat; azon melegen a sercegő zsírjában ették, nagyapám bort hűtött a kútvödörben. Emlékezetesen kedélyes délután lehetett." Ennek az előzménye ugyanis az, hogy a Balatonban nagy halfogás volt, és Illyés apja élt a véletlen alkalommal, s megvette az addigi fogást és apósáéknak adományozta.

A történetet aztán Illyés így folytatja: „Hetek múlva apám társaságban fejezte be így a történetet: »Kilakattam hallal az öregeket!« Anyám fölkelt az asztaltól, némán, de ez a némaság hónapokig nem ment le róla. Én is csak évtizedek múlva tudtam meg, hogy az az ártatlanul kipattant mondat mitől fúródott mérgezett nyílként anyámba. Nagyszüleim sem a halat, sem apámat nem kedvelték. Kilakatni, ott, idegen fülekben azt jelentette, hogy nagyszüleim éhesen kaptak az alkalmon. Holott ők áldozták rá a délutánjukat a kellemetlen vendéglátásra. Csak azért, hogy »tisztességet tudjanak«. Mert ők tudtak."[20]

Ebből a történetből az derül ki, hogy Illyés apja egy lelki finomság híján levő hencegő alak, aki vagy nem érzi, nem tudja, hol a határ, ameddig anyósával és apósával szemben elmehet, vagy pedig szándékosan alázza meg őket,

méghozzá egy idegen társaságban. S ráadásul arra sincs tekintettel, hogy ezzel megbántja, sőt megalázza a feleségét is. Ha pedig ezt szándékosan tette, akkor ez annak a jele, hogy a kettőjük közötti viszony már nagyon megromolhatott. S hogy Illyés anyját férje lelki durvasága milyen mélyen érintette, azt bizonyítja, hogy – mint olvastuk – „Anyám fölkelt az asztaltól, némán, de ez a némaság hónapokig nem ment le róla." Tehát a sértés, a megbántás nagyon mélyen érintette.

No, de miért? Azért, mert lélekben már régen elidegenedtek egymástól. És alighanem ugyanez a lelki folyamat játszódhatott le, illetve mehetett végbe Illyés és az apja között is. A fiú az anyjához húzott, és ennek nagyon mély oka volt. Visszaemlékezéseiben említi ugyan a bátyját és a nővérét is, de velük is elég hűvös viszonyban volt, s nem is sokat beszél róluk. A bátyjáról talán azért hallgat, mert az volt az apja kedvence: „saját természetét vélvén – tévesen – fölismerni benne.

Ebben az elhúzódásban anyámmal voltam afféle közös fészekben, már Simontornyán. Rá ütöttem tehát? Nagy különbséggel, ahogy hamarosan ráébredtem fiúi bámulattal. Hisz a társaságban így is rögtön ő lett a figyelem központja, a szűkszavú válasz és a kedélyes okosság, sőt a szellemes mondások forrása. Női mivoltában a színésznők módjára volt lámpalázas. Bajor Gizi kibontott egyszer előttem egy zsebkendőt. Az apró lyukakat ő marcangolta bele, már a kulisszák közt."[21] A szülők közötti feszültség végül is váláshoz vezetett.

Illyés életrajzírói rendre megemlítik, hogy tizenegy éves korában anyjával együtt elhagyja az apját, míg a bátyja és a nővére viszont az apánál maradnak. Illyés gyakran szembenéz visszaemlékezéseiben azzal a kérdéssel, hogy vajon mi vezethetett a válásukhoz? A házasságuk ugyanis nagy szerelmi egybekelés volt, és a szülők ellenkezése miatt nem is ment egykönnyen. A válás igazi okát azonban, legalábbis a visszaemlékezéseiben ezt állítja, Illyés soha nem tudta meg. Anyja nem volt hajlandó elárulni neki a titkot, de Illyés néhány alkalommal mégis célzást tesz arra, és ezeket a fentiekben már mi is idéztük, hogy voltaképpen ismerte és tudta a válás okát, de egyértelmű nyíltsággal soha nem írt róla. Az életrajzírói pedig vagy ismerték a történetet, vagy nem, de lényegében átsiklanak rajta, mintha nem is lenne olyan lényeges. Pedig hát fontos, Illyés egész életére kihatóan fontos esemény volt a háttérben, s ezért érdemes a dologról nyíltan beszélni.

E sorok írója személyesen jelen volt a hetvenes évek legelején dr. Kovács Zoltán lakásán[22] azon a vacsorán, amelyen többek közt részt vett Németh László felesége, vagyis a résztvevők számára „Ella néni" is. A társaság minden tagja a népi írók híve volt, maga a házigazda pedig Németh Lászlóval személyesen is jó kapcsolatot tartott: az író halála után, 1992-ben, Hartyányi

Istvánnal együtt ő állította össze a *Németh László Bibliográfia* című kötetet, amelyet a Petőfi Irodalmi Múzeum adott ki, s 2002-ben pedig a Mundus Kiadónál az ő szerkesztésében jelent meg a *Németh László Breviárium*. Egyszóval Kovács Zoltán odaadó híve, sőt elkötelezett rajongója volt nemcsak Németh Lászlónak, hanem Illyés Gyulának is. Éppen ezért a beszélgetés nagyon hamar a *Puszták népe* szerzőjére fordult, akiről Ella néni, a társaság legnagyobb meglepetésére, elmondta – hangsúlyozva, hogy ezt neki Illyés tárta fel – a következőket: a költő természetes apja nem az uradalmi főgépész volt, hanem az uradalmi intéző, aki történetesen zsidó származású volt. S ekkor Németh László felesége még arra is felhívta a figyelmét, hogy nézzék meg: mennél jobban öregedik Illyés, annál jobban kiütköznek rajta „a zsidós vonások". Hogy Ella néni ezen mit értett, a társaság nem tudta és senki nem is kérdezte meg. De évek múlva a vacsora egykori résztvevői közül többen mondogatták, hogy érdemes megnézni azt a fényképet, amely *A semmi közelít* című kötetében jelent meg 1983-ban; ez a „Hátrahagyott versek"-et tartalmazza. Az a fénykép, amely ebben a kötetben látható, az akkori társaság némely tagja szerint igazolni látszik „Ella néni" egykori figyelem felhívó szavait.

Illyés nagyon valószínűen ismerhette a fenti történetet, hiszen Németh Lászlóné állítása szerint: ezt ő maga mondta el neki. Műveiben azonban nyíltan soha nem írta meg, de a fentebbiekben már idéztem azokat a megnyilatkozásait, amelyek alighanem erre utalnak. Miért tiltakozott az ellen, hogy ő „zabi gyerek"? Aztán: mik voltak azok a „kanyargós célozgatások", amelyek arra figyelmeztették: nehogy szégyent hozzon a családra... Németh Lászlóné közlésének ismeretében mindezek értelmet és jelentést, konkrét jelentést kapnak.

Az mindenképpen tény, hogy Illyés apja őt, vagyis mint nem saját gyerekét, és a feleségét elküldte magától, s aztán valószínűleg törvényesen is elváltak, ámbár erről Illyés már nem beszél. Az idősebb fiát, tehát a költő bátyját és ennek nővérét az apa magánál tartotta. Felmerül a kérdés: miért éppen a legkisebb fiát küldte el a feleségével együtt? Miért? Ha ismerjük a fenti történetet, akkor a válasz kézenfekvő: azért, mert nem az ő gyereke volt. Nagyon nyomós indoka lehetett erre, hiszen az I. világháború előtti időben egyáltalán nem volt gyakori a válás, pláne nem egy olyan környezetben, mint amilyenben az Illyés család is élt. S ha ez mégis megtörtént, akkor annak ezerszeres oka kellett legyen. És – ismételjük! – különösen fontos körülmény, hogy Illyés bátyja és nővére az apánál maradtak. Nagyon is érthető, ha a költő anyja a válás igazi okát soha nem tárta fel a fia előtt, hanem egész életében hallgatott róla.

A gyermek Illyés – tizenegy éves a váláskor! – előbb különböző környékbeli gimnáziumokba járt és kollégiumban lakott. Érdekes és tanulságos filológiai feladat lenne utánajárni, hogy vajon ki finanszírozta a gimnáziumi tandíjat

és a kollégiumi fizetni valókat, amelyek bizonyára nem kis pénzt jelentettek. Talán az anya? De hát honnan lett volna pénze? Vagy talán az uradalmi intéző, a természetes apa? Nincs kizárva, hogy ez utóbbi.

A vidéki gimnáziumok után Illyés anyja fiával együtt Budapestre költözött, az Angyalföldre, ahol már a nővére lakott, s ez segített neki egy szerény kétszobás lakást szerezni. Ez alapvető fordulatot jelentett nemcsak az ő életében, hanem a fiáéban is. Talán még nem is tudták, hogy mekkorát! Illyés innentől kezdve egy egészen más emberré kezdett válni, mint amilyen korábban volt. Az anyjának kereset után kellett néznie, mert otthonról semmi támogatást nem fogadott el: öntudatos asszony volt és büszke arra, hogy megél a saját lábán is. „Anyám jól érezte magát Pesten – írja róla Illyés -, bár alig járta. Jól hatott rá bizonnyal, hogy annyi ember közepette él, és senkivel nem kell beszélnie; senki nem faggatja olyasvalakiről, akiről mit tudhatott ő is: saját magáról. Még mindig igen szép volt; barátaim, akik ismerték, máig ezzel kezdik róla a szót. Harmincnyolc éves volt, amikor a maga útján a világba indult. Egész nap a lakásban forgott, a varrnivalót házhoz szállították. Hogy kenyérhez, tejhez jusson, jelképszerűen föld alá kellett merülnie, abba a Bajza-utca végén nyíló alagútba, mely a Lehel-téri piachoz vezet. Már eladó lányként hozták föl először Pestre, félárú jeggyel, a millenniumi kiállításra."[23]

A *Beatrice apródjai*ban Illyés többször foglalkozik szülei válásának igazi okával, faggatta az anyját is erről, de elfogadható választ tőle sem kapott. Egyébként is tartózkodó természetű volt: nem könnyen oldódott fel idegenek között, és nem avatta be magánéletének titkaiba fiát sem, akivel pedig együtt élt. Illyés azt írja róla, hogy „Oldó melegű barátságba Pesten csak egy asszonnyal került, Weszely édesanyjával. Ezt a történetet neki mondta el.

De semmit azontúl a múltjáról. Legkevésbé apámról. Nekem se. Tudta, hogy előttem sem titok, milyen nagy szerelem s küzdelem előzte meg a házasságukat. Hol romlott el, mikor? Nagy nehezen vettem ki belőle: »már az elején.« De hogy mégis mitől, azt kell föltennem, maga sem tudta. Mert amiatt nézni »más szemmel « egy fiatal házasként boldogságában elégedett – akár önelégedett – férfira, mert reggel az ágyban a nyitott ablakon át kiköp az udvarra? Még akkor is, ha első állapotos felesége mellől, s egy cecei udvar tearózsa-bokraira?"[24] Illyés védelmébe veszi az apját, s nem akarja látni, hogy itt egy lelkileg kevésbé pallérozott fiatal paraszt fiú került össze egy lelkileg érzékenyebb, finomabban érző, méghozzá áldott állapotban levő nővel, akire igenis kiábrándítólag hathatott az a magatartás, amelyet a férje tanúsított. Nagyon könnyen érthető, ha más férfi, adott esetben az uradalmi intéző, érzelmeinek hatása alá került.

De nem volt szerencséje Illyés anyjának az apósa és anyósa családjával sem. „Nem mondott elfogadhatót a »nagyra volt « (nagyra lett) család ellen sem.

No, egyszer mégis, véletlenül. Rokoni esküvő alkalmával meghívták, nagy tisztelettel, menjen el a templomba is, a gyűrűmegáldásra, a stólázásra, katolikusba tehát. »Én olyanba többé nem teszem a lábam.« Azért, mert őt ott megalázták. A küzdelem során apám szülei nem érték be a reverzálissal, anyám áttért katolikusnak. Vállvonva akkor, hiszen semmi vallási dologban nem hitt. Igaz, a reformátusság a cecei házban anyai nagyapánk karakánságát, azaz eszményi egyenességét, szókimondását jelentette és még sok más olyan egyebet (kossuthi hazafiságot), melyektől későbbi érzése szerint őt azzal a kitérítéssel szintén el akarták téríteni."[25]

Illyés apja egy feltörekvő gazdag paraszt családnak a tagja, kevés lelki műveltséggel és felfogóképességgel, míg az anyja viszont – s ezt fia írja róla –: „kétoldalúan is intelligens volt: születetten és nem közönséges olvasottsága révén."[26] Ha az apa nem olyan lett volna, mint amilyennek Illyés lefesti, akkor azt sem kérhette volna jövendőbelijétől, hogy hagyja el ősei vallását. Méghozzá egy olyan vallását, amely a fiatal asszony családja számára több volt, mint egy hitbeli meggyőződés, hanem egy szilárd magatartást és hazafiságot is jelentett. Különös lelki primitívség kellett ahhoz, hogy a fiatal férj ezt nem fogta fel és nem értette meg. Ez az alapvető lelki különbözőség vezetett tehát oda, hogy a fiatal asszony más karjaiban talált vigasztalást. S a Kállay-család, legalábbis a jelek szerint, nem ítélte el lányuk döntését, a válást és önálló életvezetését, hiszen anyagilag támogatni és sokféle módon segíteni akarta, ámde önérzete és büszkesége ezt nem fogadta el, s még a szülőföldet is elhagyta és Pestre költözött, ahol fiával együtt teljesen új életet kezdett.

Illyés a bátyjától és a nővérétől is távolra került. Vágyott ugyan a szeretetükre, különösen a bátyjáéra, de vágyakozása egyre inkább viszonzatlan maradt. Egyik alkalommal írja egy bizonyos Dembicz nevű barátjáról: „... megéreztem, hogy szeretettel vagy irányomban. Testvérbátyámtól vártam volna el (egy ideig kaptam is) ilyesféle szeretetet. De aztán érdeklődésünk s együttműködésünk vele ugyancsak más útra tért."[27] De hogy mi volt ez a „más út" – erről Illyés nem beszél. Mint ahogy arról sem, hogy miben tért el az érdeklődésük és agyműködésük. Ez különben jellegzetesen Illyés-i magatartás: az igazán fontos és lényeges dolgokról vagy egyáltalán nem beszél semmit, vagy pedig annyira homályos megfogalmazásba burkolózik, hogy az olvasó végülis nem tud vele kezdeni semmit.

Hogy Pest és az itteni barátai hogyan hatottak a fiatal Illyésre, főként az egyéniségére, jellemére, erről még bőven lesz szó – hiszen tulajdonképpen ezekben az években válik igazán azzá, olyan emberré, amilyennek a következő évtizedekben is megmutatkozott. Iskolái ebből a szempontból nem voltak rá különösebb hatással: nemhogy az osztályvizsgáiról, de az érettségijéről sincs semmi különösebb emléke. Tulajdonképpen érthető ez, ha meggondoljuk,

hogy milyen tantárgyakból kellett vizsgálnia osztályvizsgákon. „Miképp mentem át vajon már az osztályvizsgákon? – veti fel a kérdést Illyés. – Rejtelem. Áruismereti vegytanból, üzleti német levelezésből lettem megfelelő, szaldókontó-vezetésre, kereskedelmi számvitelre nyertem képesítést. S miből is még? Annyi érdeklődés se maradt bennem mindezek iránt, hogy az érettségi bizonyítványt akár csak kíváncsiságból előkeressem, ha ugyan még megvan. Mindez akkor sem foglalkoztatott; legalábbis nem annyira, ahogy más körülmények közt történt volna. A tanyai iskola hibájából soha az egyszeregyet sem sajátítottam el jól, és el kell hinnem, hogy matematikából éppúgy megfeleltem."[28]

Ha tehát az Illyés származása körüli legendát vizsgáljuk, akkor figyelemmel kell lennünk a szellemi származására is, amely legalább olyan fontos, mint a vér szerinti. Odaadó hívei ugyanis buzgón emlegetik, hogy járt a pesti egyetemre és elvégezte a Sorbonne-t. az előbbi azonban jóformán semmiféle hatással nem volt rá, hiszen csak olykor-olykor nézett be az előadásokra, és ugyanez a helyzet a Sorbonne-nal is: hallgatott bizonyos előadásokat, de nem végzett ott.

Illyés igazi szellemi nevelője a kommunista mozgalom volt, hiszen ott alakult ki az alapvető gondolkodásbeli és eszmerendszerbeli magatartása, amely egész életét irányította és meghatározta.

Felhasznált irodalom

Görömbei András: Illyés Gyula emlékezete. In: Nemzeti irodalom és globalizáció. Illyés Gyula születésének 100. évfordulója. Műhely, szellem, jövőkép (Harmincéves a Tokaji Írótábor) Szer. Serfőző Simon. – Miskolc, 2003. Bíbor Kiadó. (A Tokaji Írótábor Évkönyve). XII.

Illyés Gyula: Magyarok. Naplójegyzetek. I-II. köt. – Bp., 1938., Nyugat Kiadó és Irodalmi Rt. Kiadása.

Illyés Gyula: Kora tavasz. Regény. – Bp., 1972., Szépirodalmi K.

Illyés Gyula (Tanulmányok a költőről) Baróti Dezső közreműködésével szerkesztette Illés László. – Bp., 1972., Népművelési Propaganda Iroda.

Illyés Gyula: Hunok Párizsban. Regény. – Bp., 1978. Magvető és Szépirodalmi K.

Illyés Gyula: Szellem és erőszak. – Bp., 1978. Magvető K.

Illyés Gyula: Beatrice apródjai. Regény. – Bp., 1981., Szépirodalmi K. Illyés Gyula munkái XVIII.

Illyés Gyula: A költő felel. Beszélgetések Illyés Gyulával. Összegyűjtötte, sajtó alá rendezte, a bevezető tanulmányt és a jegyzeteket írta: Földes Anna. – Bp., 1986., Szépirodalmi K.

Illyés Gyula: A Szentlélek karaván ja. Regény – Bp., 1987., Szépirodalmi K.

Lábjegyzetek

1 Illyés, 1987., 29. old..
2 Görömbei András véleménye, in: Nemzeti irodalom és globalizáció. 2003. 67. old.
3 Illyés, 1972. 434. old.
4 Illyés, 1972. 426. old.
5 Illyés, 1978. 265. old.
6 Illyés, 1972. 311. old.
7 Illyés, 1981. 402. old.
8 Illyés, 1981. 152. old.
9 Illyés, 1986. 82. old.
10 Illyés, 1938. II. köt. 305. old.
11 Illyés, 1938. I. köt. 108. old.
12 Illyés, 1978. 61. old.
13 Illyés, 1938. II. köt. 263. old.
14 Illyés, 1938. I. köt. 117. old.
15 Illyés, 1938. I. köt. 117. old.
16 Illyés, 1987. 297. old.
17 Illyés, 1972. 149-150. old.
18 Illyés, 1972. 150. old.
19 Illyés, 1972. 254. old.
20 Illyés, 1981. 403. old.
21 Illyés, 1981. 235. old.
22 Dr. Kovács Zoltán lakása Budapesten volt az Üllői út és a Mária utca sarkán levő bérház III. emeletén. Sokan jártak oda a népi írók hívei közül, hiszen a házigazdának nagyon sok barátja volt, s nagy irodalmi, s politikai viták folytak. Kovács Zoltán ötvenhatos tényked ése miatt a kistarcsai internáló táborba került, s szabadulása után pedig évekig könyvügynökként működött. Alapképzettsége szerint jogász volt, de igen erős irodalmi érdeklődéssel. A könyvügynökség után évekig a posta jogi osztályán dolgozott, mint főtanácsos, és a rendszerváltás után, lényegében haláláig, Csurka István folyóiratába, a *Havi Magyar Fórum*ba írt cikkeket, és Püski Sándor kiadójának végzett lektori munkát. Egyetlen könyve jelent meg, késő öreg korában, amelyet a Püski Kiadó adott ki, s a címe: *Decemberi szüret.* Dr. Kovács Zoltán 2006-ban hunyt el, kilencvenhárom éves korában.
Azon a bizonyos vacsorán, amelyen Németh Lászlóné Illyés születésének történetét elmondta, jónéhányan voltunk ugyan, de ma már csak e sorok írója él, mint az akkori társaság legfiatalabb tagja. Az egykori vacsorázó társaság tagjai közül emlékszem még dr. Zsigmond Gyulára, aki a Püski-féle per egyik fővádlottja volt, és évekig börtönben ült; aztán Sallay Gergelyre, aki eredetileg református lelkész, majd a Móra Kiadó lektora volt, de aztán Kovács Zoltánnal együtt hosszú éveken át könyvügynök lett, , s végül protekcióval a Filmtudományi Intézetben helyezkedett el, s onnan is ment nyugdíjba.

Én magam úgy kerültem közéjük, hogy Kovács Zoltántól már az ötvenes évek végétől rendszeresen vásároltam könyveket, s bizalmába fogadott, nagyon sokat beszélgettünk-vitatkoztunk.

[23] Illyés, 1981. 154-155. old.
[24] Illyés, 1981. 155. old.
[25] Illyés, 1981. 155-156. old.
[26] Illyés, 1981. 159. old.
[27] Illyés, 1987. 219. old.
[28] Illyés, 1981. 603-604. old.

VALÓBAN A MAGYAR PRÓZA MESTERE ILLYÉS GYULA?

Megjegyzések Illyés Gyula prózastílusához

Illyés prózastílusától illik elájulni és hasra esni. Hódolói el is ájultak. Olyanokat írtak róla, amiktől a mai olvasó csak ámul és bámul. De mivel Illyést klasszikusnak kiáltották ki, méghozzá a legnagyobb klasszikusok egyikének, ezért természetesen a stílusát is páratlan remeknek minősítették.

Elvégre egy klasszikus írónak illik, hogy a stílusa is utolérhetetlen legyen. Igen ám, de sokszor az a gyanúnk, hogy ezek mögött a dicséretek mögött nincs konkrét olvasmányélmény, hiszen ha lenne, akkor a magasztalásaikat példákkal is igazolnák. Tipikusan ilyen élmény nélküli ömlengés az, amit Szász Imre produkál: „Mégsem hagyhatom említés nélkül a magyar nyelv lehetőségeinek azt az elkápráztató tágítását, az ismeretlennek ezt a mondatrendi meghódítását, ami Illyés új könyvében *(Kháron ladikján)* úgy lenyűgözött."

Érdekelne bennünket, hogyan történik az ismeretlennek a mondatrendi meghódítása? Csakhogy Szász Imre ennek bizonyításával adósunk marad, holott elég lenne, ha csupán egyetlenegy mondatot idézni tudna. Általánosságban hivatkozik a *Kháron ladik*jára, de nem mutat rá arra a mondatra, amelyben az ismeretlen meghódítása a mondatrenddel történik.

Az a gyanúnk, hogy Szász Imre saját maga sem volt tisztában dicséretének tartalmával, hanem csak úgy írt valamit, aminek aztán járjon végére az olvasó... Aztán így folytatja: „Korunk magyar irodalmának legmerészebb és legtelítettebb prózája ez, minden mondata egy esszé vagy aforizma. Ha az élményt nem is tudom átadni, hadd közöljem a csodálatot."

S ez a második dicséret ugyanolyan üres és semmitmondó, mint az előző. Mert miben olyan „merész", sőt „legmerészebb" és „legtelítettebb" ez a stílus? Egyáltalán: mit jelentenek ezek a szavak? Mi az értelmük?

De valószínűleg maga Szász Imre is érezte dicséreteinek semmitmondóságát, s ezért védekezik azzal, hogy az élményt nem tudja átadni, csupán a csodálatát közli.

Vagyis: nesze semmi, fogd meg jól...

Az eddigiekhez hasonlóan üres és semmitmondó Illyés stílusára vonatkozóan Illés Endre dicsérete is. Domokos Mátyásnak egy 2003-ban megjelent írásából tudjuk, hogy Illés Endre, amikor – még a háború előtt – a *Kora tavasz* megjelenésére

vonatkozó engedélyt kérte a királyi ügyészségtől, akkor a legfőbb érve az volt, hogy „tízmillió magyar közül Illyés Gyula tud ma a legszebben magyarul".

Hogy az ügyészséget ez az érv meghatotta és meggyőzte-e, nem tudjuk. Arról sincs forrásunk, hogy egyáltalán hogyan hatott ez az érvelés a döntéshozókra. Domokos Mátyás szerint Illés Endre a maga igazát két dologgal vélte bizonyítani: „...legfőbb bizonyítékát az írói szókincs páratlan gazdagsága és változatossága mellett, ami együtt jár a gondolkodó írói elme hol tragédiába, hol játékos iróniába játszó és ihletett izgalmi állapotának elragadó stiláris visszatükröződésével, Illés Endre szinte paradox módon abban vélte megtalálni, hogy ez az író visszatalált »a feledésbe süllyedő egyszerűséghez«, s ezáltal az írói beszédmód »könnyed, ömlő természetességéhez.«"

Nem valószínű, hogy a királyi ügyészségre meggyőzően hatottak volna Illés Endre „érvei", mert hiszen ezek megfoghatatlan és bizonyíthatatlan ömlengések. Hiszen mivel lehetett volna azt bizonyítani, hogy Illyés tud legszebben magyarul? A *Kora tavasz* 1941-ben jelent meg, és akkor még élt Móricz Zsigmond is, aki szintén elég jól tudott magyarul...

És élt Kodolányi is, meg Szabó Lőrinc is! A „páratlan gazdagság" és „változatosság" szintén csak semmitmondó üres dicséretek, amelyek egyáltalán nem meggyőzőek, és nem alkalmasak arra, hogy Illyés stílusát jellemezzük velük. Valami szakszerűbb és kézzelfoghatóbb érvelés kellene, ha lenne. De úgy látszik, hogy nincs. Mert Rónay György is csak annyit mond az *Ebéd a kastélyban* szövegéről, hogy „olvasni kell; és íróját a magyar próza klasszikusainak sorában tartani számon".

No de miért? Hol marad a bizonyíték? És azt sem értjük Rónay Györgynél, hogy a naplójában szemére veti Illyésnek: „...megejti néha a kacérkodás vágya."

Mit értett Rónay kacérkodáson? És mit értsünk rajta mi? Kacérkodáson a szó hétköznapi jelentésében azt értjük, ha valaki – főként egy nő – kihívó érzékiséggel kelleti magát, vagy pedig ha a magatartása környezete számára érzékiséget ingerlő, vagyis kihívó. No de Illyés stílusát hogyan ejthette meg a „kacérkodás vágya"? Rónay György alighanem maga sem tudta pontosan, hogy mit akart mondani.

Nem érdemes tehát az Illyés prózastílusát istenítő véleményekkel tovább foglalkoznunk, mert úgysem tudunk meg belőlük semmi lényegeset. Sokkal célszerűbb és talán hasznosabb is, ha a saját tapasztalatunk alapján alkotunk véleményt erről az agyondicsért stílusról, s ennek alapján merjük kimondani ítéletünket. És bármilyen felháborító is Illyés híveinek az, amit mondanunk kell, mégis kimondjuk, mert a tapasztalat erre kötelez bennünket.

Tehát mi jellemzi Illyés – főleg öregkori – prózastílusát? Elsősorban az, hogy rendkívül bonyolult, és ez odáig fajul, hogy nagy számban vannak mondatai, amelyek egyszerűen értelmetlenek.

Továbbá Illyésnek nincs füle, azaz nincs érzéke a magyar szórendhez. S ezzel van összefüggésben, hogy igen gyakran vét a magyar birtokos szerkezet sorrendje ellen is. (Németesnek mondanánk, de tudjuk, hogy nála ez inkább francia hatás következménye.) És végül elég gyakran használ teljesen ismeretlen tájszavakat is. S ezek a stílusbeli „bűnök" oly nagy számban fordulnak elő idősebb kori prózai műveiben, hogy egyedül csak a *Beatrice apródjai* című önéletrajzi könyvében százkilencvenhat olyan mondat van, melyek vagy egyszerűen érthetetlenek, zavarosak, tehát teljesen rosszak, vagy pedig sután alkalmazzák a magyar birtokos szerkezetet.

Mindegyik stilisztikai „bűnre" tömegével tudnék példákat idézni, de mélyen tudatában vagyok annak, hogy az Illyés-rajongókat akárhány példával sem tudnám meggyőzni, mert mindegyikről kimutatnák, hogy azok nem hibák, hanem a magyar próza soha nem látott, nem hallott remekei. Szerintük tehát bennem van a hiba, hogy nem érzékelem páratlan eredetiségüket. Éppen ezért nem fárasztom az olvasót a száz és száz példa egyenkénti felsorolásával, hanem az illusztráció kedvéért mindegyik típusú hibára csupán néhány mondatot idézek. Aki azonban részletesen is kíváncsi ezeknek a stilisztikai vétségeknek a tömegére, annak számára egyetlen járható út marad az önmeggyőzésre: el kell olvasnia Illyés idősebb kori prózai műveit. S mindössze azon lehet csodálkoznunk, hogy a lektorok és a szerkesztők miért nem vették észre ezeket a csapnivalóan gyatra mondatokat?

Az a gyanúm, hogy felfigyeltek ők ezekre, de nem mertek szólni Illyésnek, mert kitört volna a botrány. Ő akkor szentség volt: csupán hódolat illette meg, s nem bírálat.

No és hogyan engedhette meg magának ezeket a stilisztikai ízlésficamokat maga a „nagy klasszikus"? Aligha járunk messze az igazságtól, ha feltételezzük, hogy úgy érezhette: szorítja az idő, nincs már annyi alkotó éve, hogy hosszú időt töltsön mondatainak stilisztikai szöszmötölésével és babrálgatásával. Valahogy úgy érezhetett, ahogy Mikszáth meg is fogalmazta: „Tudnám én ezt jobban is, de hát így is jó." Csakhogy az utókor nem lehet ilyen elnéző és nagyvonalú, különösképp akkor nem, ha az Illyés tábora viszont a legcsekélyebb kritikát sem tűri el, hanem ragaszkodik a maga hamis és megalapozatlan értékrendjéhez. A szerkesztőket és a lektorokat azonban semmiképpen nem menthetjük fel, hiszen attól mégsem kellett rettegniük, hogy Szibériába száműzték volna őket, ha tapintatosan kifésülgetik Illyés stilisztikai borzasságait.

Állásvesztés vagy fővesztés ilyesféle beavatkozásokért még nem fenyegetett. Szépszerivel elmagyarázhatták volna, hogy a kiigazítás mindenképpen Illyés javát szolgálja.

Így viszont maradt minden úgy, ahogy Illyés a legcsekélyebb műgond nélkül papírra vetette újszerűnek, polgárpukkasztónak szánt különcködéseit. Az ismeretlen tájszavak közül például ilyeneket használ (a *Magyarok* II. kötetéből idézem): „A szellemi foglalkozásúak néha szakmájuk értésének arányában málék, oktondiak, töksik vagy bangók más területen." (Nyugat kiadás, 370. o.) És a következő oldalon: „Az ártatlan bódi, aki a tudatalattijában kavargó feneketlen semmitől szenved, meghat, mert valóban örvény fölött kuporog." Aztán a *Hunok Párizsban* 1978-as kiadásának 67. oldalán olvassuk: „Hány százada erőlködik Besszarábia, hogy elérje nyugatot? A jászvásári szabók egyet kumtak, s már benne is voltak."

A *Beatrice apródjai*ból tömegével idézhetnénk a példákat, de elégedjünk meg csupán a következő hárommal. Az Illyés Gyula Munkái című, Szépirodalmi Kiadó által gondozott 1981-es kiadás 428. oldalán olvassuk: „A szántott területeken még kepében állt a kukoricaszár..." A 437. oldalon: „Főképp amit készíthettek: a frissen sült prószát, a lekváros buktát vagy kalácsot, azon tepsimelegen." Végül lássunk még egy példát a közeli 439. oldalról: „A kármentő szalonnát, sonkát, kolbászt, hurkát, pörcöt, svárklit, de még szajmókát is az igényesebb betérőknek..."

Bizonyára akadnak olyan olvasók, akik találkoztak már a fenti tájszavak egyikével-másikával, de hogy ezek nem általánosan ismert különleges tájszavak, az holtbiztos. És Illyés tömegével használ hasonlókat, anélkül hogy meggondolta volna: hátha az olvasók számára ezek érthetetlenek. Ámde ugyanígy nem törődött azzal sem, hogy nagyon sok mondata nyelvtanilag kibogozhatatlan. Éppen ezért csodálkozva olvassuk Csoóritól, hogy ő viszont éppen a világosságot dicséri Illyésben: „Nyelvünk – amióta van magyar nyelvű irodalmunk – minden korszakban megpróbálta megmászni a maga Himalájáját. Olyan hegymászóink voltak, mint a Bibliát fordító Károli Gáspár, mint a nagy barokk püspök Pázmány Péter, mint Mikes Kelemen, Csokonai, Vörösmarty, Arany János, Ady, Kosztolányi. Lehet, hogy sokan elfogultnak tartanak, de én közéjük sorolom Illyés Gyulát is [...] eredetisége az, hogy a nyelvünkben rejtező világosság legnagyobb erőforrásait ő tárta föl."

Ha ez valóban így lenne, ahogy Csoóri írja, akkor Illyésről fel kell tételeznünk, hogy időnként szándékosan nem fogalmazott világosan. Mert *A Szentlélek karaván*ja című regényében, annak 1987-es kiadásának 33. oldalán a következő mondatot olvassuk: „Hagyom már abba, hogy még ezt is a pusztán kívüli kishitűségemmel, olyanféle ősi megbízható védelem áhításával, aminőt ott szerin fölül tapasztalhattam, el nem múló élményül tegyem." Vagy ugyanebben a műben, a 41. oldalon: „Nincs szót ejtenem olyan iskolán kívüli ismeretátadóról sem, aki..." Ennek a mondatnak sejtjük ugyan a rejtett, vagyis

a tulajdonképpeni mondandóját, no de ahogyan ezt Illyés megfogalmazza, az minden, csak nem világos stílus.

Vagy a *Hunok Párizsban* 1978-as kiadásának 69. oldalán: „Ezt a Józsefet Termegh Balázsnak hívták. Volt miért megragadt rögtön a fejemben." Ugyanennek a kötetnek a legutolsó mondata: „Az ünnepire terített asztal díszes táljában paprikás krumpli gőzölgött, azokkal az illatokkal, melyeket valaha Bodor néninek a Szent Antal negyedben sikerült belészereznie."

Nincs az a magyar szakos tanár, aki diákjának dolgozatában az utolsó szót piros tintával alá ne húzná, mint kényszeredett, nyakatekert eredetieskedést.

Ámde vegyünk példát más műből is: a *Beatrice apródjai*ban, ennek 1981-es kiadásának 563. oldalán ezt az épületes mondatot olvassuk: „Az pedig Ady hüdéses erőlködése óta, hogy kimondjam azt: Erdély, addig akadozott, mígnem teljesen elnémult." S nyomban a következő mondat, amelynek gyanítjuk ugyan az értelmét, de hogy ez nem világos fogalmazás, abban talán még Csoóri is egyetértene velünk: „Más-más minőség volt eszerint az a trianoni határozat sugallta, de a mélytudatilag valószínűsített öröm, lelki alapjaiban egy eredőjű lehetett: ki-ki a maga múltbeli és eljövendő igazolását látta benne, azzal a nehezen gyógyítható vaksággal, melyet annyi esetben okoz már kisfokú erkölcsi vitaminhiány."

Nem állítom, hogy ezeknek a mondatoknak ne lehetne sejteni legalábbis a sugallatukat, de aki olvasott már világosan megfogalmazott mondatokat, például Kosztolányit vagy Móriczot, a régebbiek közül pedig Gyulai Pált vagy Mikszáthot, az a fentebbi mondatoktól borzadva fordul el. De képtelenek vagyunk elfogadni az olyan erőltetett és mesterkélt modorosságot is, mint amilyet a *Szentlélek karavánja* 1987-es kiadásának 262. oldalán olvasunk: „Még mikor én fölmentem a Múzeum körúti épület díszlépcsején..." Tehát a világért sem díszlépcsőjén – nem, nem –, az Illyés szerint alighanem túlságosan hétköznapi lenne.

Ami azonban Illyés prózastílusában a legtöbb bosszúságot és felháborodást okozza: a szórend. A magyar nyelvben ugyan nincs szabály arra – ellentétben a némettel –, hogy az egyes mondatrészeknek milyen sorrendben kell követniük egymást, legfeljebb annyi, hogy a hangsúlyossal kezdjük a mondatot. Ennek ellenére működik bennünk egy olyan érzék, amely alapján pontosan érezzük, hogy mikor jó egy magyar mondat szórendje, és mikor nem. A számtalan mondat tanúsága szerint azonban Illyésnek egyszerűen nem volt érzéke a helyes és jó magyar szórend iránt. Megszámlálhatatlan mennyiségű mondatot lehetne idézni ennek igazolására prózai műveiből, de elégedjünk meg itt is csupán néhány illusztrációval.

A Szentlélek karavánja előbb említett kiadásának 34. oldalán például ezt olvassuk: „Az ifjú agy a terveket is magába vési úgy, mint az élményeket."

Nos, minden ép stilisztikai érzékű olvasó tudja, hogy helyesen ez így hangzik: „Az ifjú agy a terveket is úgy vési magába, mint az élményeket."

De a szórend elleni vétség Illyésnek nemcsak az öregkori prózáját jellemzi, hanem már a háború előttit is. Hiszen a *Magyarok* Nyugat által kiadott II. kötetében, a 389. oldalon ilyen mondat olvasható: „A magyar még urát sem támadta ilyen alapon, pedig mentsége rá neki is lett volna annyi; ha nem több." Jó magyar szórenddel ez a mondat így szól: „A magyar még urát sem támadta ilyen alapon, pedig neki is lett volna rá annyi mentsége; ha nem több." Vagy lehetne így is: „... pedig mentsége neki is lett volna rá annyi..."

De térjünk vissza *A Szentlélek karavánja* 44. oldalára, amelyen ez a szörnyszülött mondat riaszt el bennünket a további olvasástól: „Jutott tudomásomra hozzá más egyéb még, ami végleg elkanyarodtatott csak nappali álomfűzéseimben bár, hogy író leszek." Aki ennek a mondatnak a szórendjén sem akad fel, annak baj van a magyar nyelvérzékével. Nem szükséges tehát kijavítanunk és helyes szórenddel újra leírnunk a mondatot, hiszen annyira nyilvánvaló a mesterkéltsége, a kimódoltsága, a finomkodása, hogy a javítást mindenki el tudja végezni. És ugyanígy vagyunk az 55. oldalon a következő két mondattal: „Fojtja már ezt is a gazdasági csőd. Láthatom, nem kerül ide érdemes már tanulnivaló sem." Még a vak is látja, hogy ezt a két mondatot így kellett volna írni: „Ezt is fojtja már a gazdasági csőd. Láthatom, érdemes tanulnivaló sem kerül már ide."

Folytassuk? Lássunk még néhány kificamított mondatot, hiszen azt a sok százat, amelyeket idéznünk kellene, nem írhatjuk ide, tehát elégedjünk meg néhány kirívóval. Például ezzel, szintén *A Szentlélek karavánjá*ból, az 56. oldalról: „... de a vitákban mégis többször nyitottak úgy utat, hogy hosszabban is végigbotorkálhattam egy-egy mondanivalómon." Teljesen nyilvánvaló, hogy ép érzékű magyar szórenddel ezt így kellett volna írni: „... hogy egy-egy mondanivalómon hosszasabban is végigbotorkálhattam." S ugyanebben a könyvben a 66. oldalon: „... akiknek a nevét a nép az én gyermekkoromban már semmiképp sem más módon emlegette, mint a Zichyeket vagy Esterházyakat." Mindnyájan érezzük, hogy ezt így kellett volna írni: „... már semmiképp sem emlegette más módon, mint..." Vagy itt van a 91. oldalról egy másik gyöngyszem: „... s ezek ingatták meg végzetesen azokat az alapokat, amelyeken úgy-ahogy a Merkúr működött." Teljesen világos, hogy ezt helyesen így kell írni: „... amelyeken a Merkúr úgy-ahogy működött."

Aztán fennakad a szemünk ezen is (96. oldal): „Emeltük ki a Népszava szerényebb összegű kartonlapját." Mindnyájan érezzük, hogy a jó magyar szórend ez: „A Népszava szerényebb összegű kartonlapját emeltük ki." A következő mondatnál viszont már a birtokos szerkezet sorrendjével van baj (117. oldal): „Az egyetemre kerülve s ott új tagokkal bővülve jutott el sajátos,

kamaszkori együttesünk erre az új területére a vitáknak." Illyésnek nincs füle ahhoz, hogy a magyar birtokos szerkezetben elöl áll a birtokos és utána a birtok. Tehát nem „új területére a vitáknak", hanem: „a viták új területére."

S bosszantó, hogy Illyés prózájában lépten-nyomon kibicsaklott, lesántult mondatokba ütközünk. Például már a következő, a 118. oldalon fennakadunk ezen: „Holott az anyag rá rengeteg az életrajzokban..."

Akármilyen nagy stílusművésznek kiáltották ki Illyést a rajongói, ez a mondat helyesen akkor is így hangzik: „Holott rengeteg rá az anyag az életrajzokban..." Egyre jobban az a meggyőződésem, hogy az Illyés-hívők el sem olvasták mesterük műveit! Máskülönben nekik is szemet szúrt volna efféle tüntetően kajla mondatoknak a tömege. És ezek nem elvétve fordulnak elő, hanem sűrű egymásutánban! Itt van például a 123. oldalról ez is: „Kora gyermeke volt jellegzetesen ő is. Lelkületének azzal a részével főleg, amelynek..." Hogy lehet az, hogy Illyés, ez az állítólagos „nagy" stílusművész nem érezte, hogy ezt helyesen így kellene írni: „Jellegzetesen kora gyermeke volt ő is. Lelkületének főleg azzal a részével, amelynek..."

Ám hogy Illyésnek mennyire nem volt érzéke a jó magyar szórendhez, annak illusztrálására a 206. oldalról ide másolom ezt a mondatot: „Nem sok ideig botladozott köztünk tanácstalanságunkban a szó." Teljesen nyilvánvaló, hogy ezt helyesen így mondják: „Tanácstalanságunkban a szó nem sok ideig botladozott köztünk."

A végtelenségig idézhetnénk ilyesféle csámpás mondatokat, de az Illyés-szekta tagjait akkor sem győznénk meg igazunkról, ezért nem nekik szól a bizonyítási eljárás. Ám talán vannak elfogulatlan olvasók is, ezért az ő kedvükért lássunk még néhány kificamodott mondatot. Például a 228. oldalról: „Nem maradt soká titok..." Helyesen: „Nem soká maradt titok..." Vagy: „Aztán nem is volt oly halk az a hang." Ugyanez jobban: „Aztán az a hang nem is volt oly halk."

De az is előfordul Illyésnél, hogy mondatának egyszerűen nincs értelme, mert hiányzik belőle például az alany. Még mindig *A Szentlélek karavánjá*ból idézek, a 263. oldalról: „Pesten van valóban? Könnyebb – mert tüdőtágítóbb – volt, de ugyanakkor nehezebb, mert feszülten sűrűbb a levegő, valahányszor úgy tudtuk, hogy velünk egy városban teszi a dolgát. Mint filozófus. És mint forradalmár."

Először is: Mi könnyebb? Hiányzik az alany! Nincs értelme a mondatnak. Az előző mondatból kiderül, hogy Lukács Györgyről van szó, ő tartózkodik Pesten. De bármennyit tűnődünk a mondaton, nem derül ki belőle, hogy mi könnyebb?

Másodszor: a „Mint filozófus", továbbá az „És mint forradalmár" önmagában egyik sem tekinthető mondatnak. Ezeket be kellett volna építeni az előző

mondatba, valahogy így: „... valahányszor úgy tudtuk, hogy mint filozófus és mint forradalmár velünk egy városban teszi a dolgát."

Illyés stílusára általában jellemző, hogy zsúfolva van hibás szórendekkel. Egyik ilyen mondata a 264. oldalon, még mindig *A Szentlélek karavánjá*ból: „Kimegy vajon fényes délben a belváros egy nyüzsgően forgalmas terére Korvin Ottó ilyen nagy felelősséget s körültekintést kívánó megbízás vállalásával?" A könyv felelős szerkesztője Domokos Mátyás volt, aki egész életében Illyés nagyságát hirdette, és természetesen nem vette magának azt a bátorságot, hogy imádott szerzője stílusába belenyúljon. Végezzük el hát helyette ezt a munkát most mi, és javítsuk ki ezt a mondatot valahogy így: „Vajon kimegy Korvin Ottó fényes délben ilyen nagy felelősséget s körültekintést kívánó megbízás vállalásával a belváros egy nyüzsgően forgalmas terére?" Lehet, hogy még mindig javítható lenne a mondat, de az biztos, hogy kevésbé zavaros, mint eredeti állapotában.

Ámde vegyünk példákat más könyvekből is. Itt van, mondjuk, a *Beatrice apródjai* című regény, amely 1981-ben jelent meg, tehát az idős Illyés egyik kései „klasszikus" alkotása. Ez a könyv hemzseg az értelmetlen és hibás mondatoktól. Itt van mindjárt a 434. oldalon ez az agytermék: „Még egy intézmény, amely úgy eltűnik a társadalmi harcok történelméből, hogy méltó emléküket megrögzítse akár a szociológia, akár a histográfia vagy az irodalom; ez utóbbi hazánkban áldoz nekik még emléküknek legmaradandóbbat (Weöres Sándor tollából); ám oknyomozó tudomány ezzel be nem érheti." Nos, e mondat hozzávetőleges jó magyarsággal valahogy így hangzik: „Még egy intézmény, amely anélkül tűnik el a társadalmi harcok történelméből, hogy méltó emlékét akár a szociológia, akár a histográfia vagy az irodalom megemlítené; hazánkban még ez utóbbi állít emlékének legmaradandóbbat: Weöres Sándor tollából egy lírai költeményt; ám oknyomozó tudomány ezzel nem érheti be."

Az eredeti mondat egyik legfeltűnőbb hibája, hogy az „intézmény" még egyes szám, ámde az „emléküket" már többes szám. Nem tudom elhinni, hogy a lektor vagy a szerkesztő ezt ne vette volna észre: de vagy el sem olvasta a könyvet, vagy ha igen, akkor nem mert szólni a szerzőnek. Illyés akkora istenség volt, hogy őt nem lehetett kijavítani. Pedig ugyanebben a könyvben nagyon sok más rossz mondat is akad. Például ez a 200. oldalon: „Tetszett otthon a parasztoknak éppúgy a bakaruhás »tanult ember«..." Egy mondattal odébb, ugyanezen az oldalon egy teljesen hibás, mondhatni értelmetlen mondat következik: „Növelhette Esztike hajadoni érdeklődését, amidőn úgy-ahogy agyjáratába is bekívánkcsiskodhatott annak a ráadásul még tetszetős arcú bakasipkás főnek." Ezt a mondatot teljesen át kell alakítanunk, hogy elfogadható legyen: „Növelhette Esztike hajadoni érdeklődését, hogy ráadásul még annak

a tetszetős arcú bakasipkás főnek úgy-ahogy az agyjárataiba is bekíváncsiskodhatott." Persze így is eléggé csikorgó a mondat, de legalább érhető.

Efféle nyikorgó mondatokat Illyésnél százszámra találhatunk. Itt van mindjárt a következő (201. oldal): „Szomjú ismeretszerzésében jó része volt annak, hogy kiegészíti tanulmányait - magánúton persze - addig: tanítókat taníthasson végül..." Magyar fül számára ez így hangzik: „Szomjú ismeretszerzésében jó része volt annak, hogy tanulmányait addig egészítse ki - persze magánúton -, hogy végül tanítókat taníthasson..." Bár a mondat így, javítva is bonyolult és nehezen érthető.

Kisebb-nagyobb szórendi hibás mondatokat tömegével idézhetnénk, de elégedjünk meg csupán néhánnyal. Például ezzel: „Észrevett vajon valamit viselkedésemen mégis nagybátyám?" Nyilvánvaló, hogy helyesen ez így hangzik: „Vajon észrevett-e nagybátyám mégis valamit a viselkedésemen?"

Vagy nyomban itt egy másik, a 207. oldalon: „Lejtett enyhén ennek a »tisztaszobának« is deszkapadlata..." Az olvasó valóban nem érti, hogy lehet az, hogy Illyés nem érezte, nem hallotta ennek a mondatnak a helyes szórendjét: „Ennek a »tisztaszobának« is a deszkapadlata enyhén lejtett..."

A következő mondat is olyan (215. oldal), hogy kevés szórendi változtatással egészen jó lehetne, de így rossz: „A presbitérium csaknem díszküldöttségben kérte föl, vállalja vissza legalább vasárnaponként az orgonálást." Holott ezt így kellene mondanunk: „... legalább vasárnaponként vállalja vissza az orgonálást."

A változatosság kedvéért mutatóban idézzünk egy rossz szórenddel megalkotott mondatot a *Hattyúdal ébreszt...* című könyvecskéből is. Ennek az 57. oldalán olvassuk: „Boldogan vállalom, ha jóslat is lappang a konklúzióban, amit mondok." Ugyanezt hibátlan magyar nyelvérzékkel így mondanánk: „Boldogan vállalom, ha abban a konklúzióban, amit mondok, jóslat is lappang."

Nem akarom már sokáig fárasztani az olvasót a sok csavarintósan kacifántos mondattal, ezért csupán néhányat idézek, éspedig a *Kora tavasz*ból. Az 51. oldalán ez üti meg a szemünket: „... jellemző jegyeik már ütköztek ki rajtam..." Vagyis helyesen: „... jellemző jegyeik már kiütköztek rajtam..." De sérti a fülünket ez a szórend is: „Volt részünk nyilván hadvezetés által elrendelt - vagy eltűrt - »szabad prédálás«-ban is." (130. o.) Érzésünk szerint itt a „volt részünk"-nek leghátul van a helye.

A következő mondat szórendje is olyan, a 154. oldalon, amely kis kiigazítással sokkal jobb lenne. Illyésnél így hangzik: „A szegénység nálunk nem általános fogalmat, hanem a sajnálkozás minden melege nélkül, csupán a faluvégi zselléreket jelenti." Holott a magyar fülnek sokkal jobban hangzik így: „A szegénység nálunk nem általános fogalmat, hanem csupán a faluvégi zselléreket

jelenti, a sajnálkozás minden melege nélkül." Csak csodálkozni lehet azon, hogy Illyés ezt nem érezte. Mint ahogy azt sem, hogy a következő mondatban (188. oldal) a „végre" nem a nyomatékosító helyen van. Ő ugyanis így írja: „... mintha csónakból léptem volna szárazföldre végre, viharos tengerről." Nyelvérzékünk szerint viszont a mondat így hangzik helyesen: „... mintha csónakból léptem volna végre szárazföldre, viharos tengerről."

S befejezésül idézzünk még egy hibás mondatot. A 394. oldalon olvassuk: „Nehéz gond – mondta –, de azért jobb volna, ha gondolatban döntenéd csak el." Szinte mondanunk sem kell, hogy ezt így kellett volna írni: „Nehéz gond – mondta –, de azért jobb volna, ha csak gondolatban döntenéd el."

Ismétlem, százával idézhetnénk még a körülményeskedő mondatokat Illyésnek bármelyik prózakötetéből, erre azonban itt nincs lehetőség, és talán fölösleges is volna. Így is nyilvánvaló, hogy Illyés Gyula prózastílusa egyáltalán nem tartozik a magyar próza élvonalába, és semmi nem indokolja, hogy őt mint korszakalkotó nagy stílusművészt emlegessük. Hódolóinak ez bizonyára fájdalmas megállapítás, ám a tények – mint mondani szokás – makacs dolgok. Illyésről persze annyi, de annyi megalapozatlan dicséret és magasztalás forog közszájon, hogy eggyel több vagy kevesebb voltaképp már se nem oszt, se nem szoroz.

Olvasás közben minden hibás, sőt kifejezetten rossz mondatát kiírtam magamnak, és eközben újra meg újra megdöbbentem azon, hogy ezt az írót kiáltották ki hívei a magyar próza egyik klasszikusának. Sajnálom, hogy helyszűkében nem idézhetem mindegyik általam kijegyzett rossz mondatát, mert akkor talán a legelvakultabb híve is elcsodálkozna rajta, hogy ezeket mind a mester írta.

Ám ha közelről nézzük Illyés egész életpályáját, akkor miért épp azon lepődnénk meg, hogy nagy stílusművésznek kiáltották ki; hiszen életpályájának úgyszólván minden szakasza megalapozatlan magasztalásokkal van aládúcolva.

Felhasznált irodalom

Csoóri Sándor: *Az első kör. Emlékezés Illyés Gyulára.* Hitel, 2002. december.
Domokos Mátyás: *Szembesülés. Írókkal, művekkel.* Bp., 2003, Nap Kiadó.
Szász Imre: *Háló nélkül.* Bp., 1978, Szépirodalmi K.
Rónay György: *Napló.* I–II. köt. Bp., 1989, Magvető K.
Rónay György: Ebéd a kastélyban. In: *Nem menekülhetsz. In memoriam. Illyés Gyula.* Vál., szerk., összeállította: Domokos Mátyás. Bp., 2002, Nap Kiadó.

NAGY KÖLTŐ-E JUHÁSZ FERENC?

Hozzászólás a Makray Imre és Hajdu Endre közötti vitához

Van azon valami megmosolyogtató, hogy három nyolcvanon túli öregember (az egyik én vagyok) szenvedélyesen vitatkozik arról, hogy nagy költőnek tekinthető-e a nyolcvanhat éves Juhász Ferenc. Nem tudom, hogy érdekli-e ez a vita a fiatalabb korosztályokat, de tapasztalatom szerint aligha. Hiszen ha fiatalemberekkel beszélünk, akkor nagyon sokan azt sem tudják, hogy egyáltalán kiről van szó. Aztán akadnak olyanok, akik Juhásznak a nevét ugyan félig-meddig ismerik, de nem olvastak tőle semmit. Egyszerűen nem érdekli őket. Ismerőseim között nem találkoztam még olyannal, aki Juhász Ferenc verseit, vagy pláne az eposzait olvasgatná. Tapasztalataim alapján azt mondhatom, hogy Juhász már is túlélte önmagát, kikopott az időből és szinte alig akad olyan olvasó, akit az ő életműve még érdekelne. Szomorú költői sors ez, mert ha így áll a dolog most, amikor a költő még el, akkor mi vár rá a jövőben, vagy éppen a holta után. Persze az irodalomtörténetből ismerünk eseteket, amikor valamely írót az utókor újra felfedez és divattá is válhat. De ez nagyon ritka. Általános szabálynak inkább az mondható, hogy az utókor nem tesz mást, mint jóváhagyja a kortársak véleményét. Elég, ha például Ambrus Zoltánt említem, aki a maga korában jó írónak számított, de úgy beszéltek róla, hogy „az írók írója." Ez azt jelentette, hogy a közönség ugyan nagyon kevéssé olvasta, de az írók egymás közt megbecsüléssel és tisztelettel szóltak róla. Móricz Zsigmond viszont a közönség írója volt, és igazában véve minden író erre vágyik, mert ez az igazi megbecsülés.

Nos, tapasztalataim alapján azt kell mondanom, hogy Juhász Ferenc viszont soha nem volt sem az írók, sem a közönség írója. Hát akkor kié volt? Röviden megmondhatom: a kommunista hatalomé. Ő a hatalom dédelgetett és kedvenc költője volt. Gondoljuk meg: 1951-ben, a Rákosi diktatúra egyik legkegyetlenebb évében, amikor Juhász Ferenc még csak huszonhárom éves volt, Kossuth-díjat kapott, miközben kulákká minősített apósa a szegedi Csillag-börtönben raboskodott. És mire kapta ezt a nagy kitüntetést? Tulajdonképpen semmire, az abszolút semmire. Azaz hogy mégis: a Párthoz való hűségre. Rákosinak kellett egy költő, akire rámutathatott, hogy íme egy fiatal nagy tehetség, aki száz százalékig hűséges a Párthoz és a mélyszegénységből származik. Ortutay

Gyula naplójában olvashatjuk, hogy a Kossuth-díj megkapásához egyáltalán nem volt elég a nagy teljesítmény akár a művészetben, akár a tudományban, hanem legelső sorban az szükségeltetett, hogy az illető a Párt hűséges kiszolgálója legyen. Ha ez nem volt meg, akkor soha nem kapott az illető Kossuth-díjat, akármilyen nagy művész vagy nagy tudós volt. Ortutayról persze joggal mondhatunk nagyon sok rosszat, de ez esetben mégis hihetünk neki, hiszen ő a kommunisták abszolút eszközembere volt, tehát tapasztalatból beszélt.

Juhász Ferenc védelmezői persze azt szokták mondani, hogy *A t*ékozló ország, vagy a költőnek ez a fiatalkori műve remekmű, és erre kapta a Kossuth-díjat. Csakhogy van egy nagy baj: a költőnek ez a műve csak 1954-ben jelent meg, tehát három évvel a Kossuth-díja odaítélése után. Tehát előbb kapta meg a díjat és csak évekkel később jelent meg az állítólagos „remekműve". Amelyről különben említsük meg, hogy abban az időben tényleg nagy feltűnést keltett és elég sokan támadták is. Nem mellékes, hogy a Magyar Tudományos Akadémián, ahol vitát rendeztek a műről, kik védték meg? A mai olvasók talán meglepődnek, ha elárulom: Földessy Gyula és Hatvany Lajos. Vagyis két olyan idős tudós, akiknek a versíráshoz való szakértelmét senki nem vonhatta kétségbe. Hiszen Földessy egymaga teremtette meg az Ady-filológiát és volt s maradt mind a mai napig az Ady versek legalaposabb ismerője: bizonyítja ezt az *Ady minden titkai* című két kiadást is megért alapvető műve. Hatvany Lajos pedig Ady személyes jó barátja volt, akinek a költő életében kivételes szerep jutott, s ezt mindenki ismerte és ismeri ma is. Tehát amikor ők vették védelmükbe Juhász művét, *A* Tékozló országot, akkor ennek nagy súlya és jelentősége volt. Amikor ez történt, akkor Juhász Ferenc még csak huszonhat éves, s 1954-et írtunk. Ezt azért fontos megemlíteni és hangsúlyozni, mert a közvélekedés Juhásznak ezt a művét politikailag kifejezetten ellenzéki műnek értelmezte. Vagyis a dolog úgy nézett ki, mintha a költő szembefordult volna a Párt politikájával: *A t*ékozló országot, amint ezt az Új magyar irodalmi lexikon tömören megfogalmazza, utalva a Dózsa-féle paraszthábor úra: „A szörnyű bukás látomásos megjelenítését a magyarság sorsán érzett kétségbeesés hatja át; a költő elborzadt a politika bűnein, úgy érezte, veszendőbe mennek az új társadalom vívmányai. Az eposzzáró soraiban mégis a történelmi újrakezdés parancsát és reményét fogalmazta meg. Látomásos képei a pusztulást jelenítették meg, a természet vegetatív burjánzásának aprólékos rajzában idézte fel a humánumot nélkülöző világ kegyetlenségét. Költői kedélye hosszú időre elborult, érdeklődése bölcseleti kérdésekhez fordult."

Az olvasók tehát úgy gondolták, hogy Juhász szembefordult a kommunista rendszerrel és támadja a Párt politikáját. Noha nem direkt módon tette ezt, de a művét lehetett így is értelmezni. Csakhogy Juhásznak volt magához való

esze, és besimult a Kádár-rendszerbe is, amely ezt aztán viszonozta: 1973-ban újabb Kossuth-díjat kapott, és mindenféle jutalmakkal elhalmozta. Mégpedig olyasmikkel, amelyekre más írók és költők még csak nem is gondolhattak. Abban az időben nyugatra utazgatni csak a boldog keveseknek adatott meg, míg Juhász Ferenc viszont úgy utazgatott – méghozzá állami pénzen – az egész világon, mint ahogy egy közönséges földi halandó átmegy a szomszédba. Szintén az említett irodalmi lexikonból idézem külföldi útjait: 1965-ben Bécsben, 1966-ban Párizsban, 1970-ben Hollandiában, 1977-ben Kubában, Svédországban és az USA-ban, 1982-ben Angliában, 1984-ben Görögországban, 1985-ben Izraelben, 1989-ben Indiában járt. Ennél többet talán csak a külügyminiszter utazott nyugatra, miközben a többi író legfeljebb egy-egy szovjet úton járhatott jutalomként.

Ne feledjük el azt sem, hogy a kádári időkben még egy külföldi kitüntetést is csak akkor fogadhatott el egy hazai művész, ha arra a Párt engedélyt adott. Németh László is például 1965-ben a Herder-díjat Bécsben csak azután fogadhatta el, miután a Párt ezt előzetesen engedélyezte. Ez a fiatalabb generációknak alighanem hihetetlennek tűnik, pedig valóban így volt! Csodák-csodája, de Juhász Ferenc minden külföldi kitüntetésének átvételére engedélyt kapott a Párttól, sőt a kommunisták még hencegtek is vele, hogy íme az ő nagy költőjük milyen elismerésekben részesül nyugaton: 1967-ben a Sztrugai Költői Estek különdíját, majd huszonkét évvel később ugyanitt (de ez már a rendszerváltás után) megkapta a Költői Estek Aranykoszorúját. Itthon pedig se szeri, se száma a különböző kitüntetéseinek. A két Kossuth-díját már említettem, de nem szóltam még arról, hogy már huszonkét éves korában, tehát 1950-ben József Attila-díjat kapott, a legvadabb Rákosi terror idején. Ezt a díjat nem adták ingyen, ezt meg kellett szolgálni. És Juhász Ferenc meg is szolgálta: 1949-ben megírta a Szárnyas csikót, majd 1950-ben kiadta az Új versek című kötetét, s ezekben a műveiben, a népies epika hangvételével, derűvel és bizakodással ábrázolta a kibontakozó új életet és a jövő, méghozzá a boldogabb és szebb jövő nagy reményeit. Tehát egyetlen szava nem volt arról, hogy Rákosi diktatúrája milyen iszonyú kegyetlenséggel hajtja végre a parasztság téeszekbe való bekényszerítését, hogyan űzi internáló táborokba az „ellenséget", s egyáltalán: hogyan és milyen módszerekkel hajtja végre a Párt az egész magyarság kerékbe törését. Nem! Juhász Ferenc mindezt nem vette észre, hanem boldogan rímelte meg a kialakuló „jobb" életet. Természetesen a Párt tisztán látta, hogy ebben a költőben megbízhat: Aczél György, a kádári korszak mindenható kulturális atyaistene ez a cionista ügynök, 1974-ben őt nevezte ki az Új Írás főszerkesztőjévé, amely állást 1991-ig be is töltött.

De mindezt miért emlegetem? Az eddig elmondottak befolyásolják Juhász Ferenc költői „nagyságát"? Vagy alacsonyrendűségét? Változtatnak ezek valamit

Juhász költői életművének megítélésén? Ez a kérdés! Ámde ezt Makray Imre, aki ezt a Juhászról szóló vitát kirobbantotta, nem veti fel, hanem csak azon háborog, hogy ez a „népfi" mennyire trágár és ocsmány, visszataszító kifejezésekkel élt, amelyeket műveltebb és jó ízlésű emberek még magánbeszélgetésekben sem használnak. Nem vagyunk prűdek és álszentek, de igazat adunk Makray Imrének abban, hogy Juhász Ferenc műveinek nagyon nagy része visszataszító és önmagáért való trágárkodásokat mutatnak. Hajdu Endre azonban védelmébe veszi a költőt, mert „nem lehet szégyen az, amit pontosan kimondunk."

Csakhogy ez nem igaz! Akárki mondta, akkor sem igaz. Mert a művészet örök tárgya, a világ teremtése óta, az ember. Ámde az ember két részből áll: testből és lélekből. Hogy agyunknak melyik sejtje az, amelyiket a lélekkel vagy a szellemmel lehetne azonosítani: nem tudjuk, s talán soha nem is fogjuk megtudni. De hogy lélek és szellem ennek ellenére létezik, az száz százalékig biztos, hiszen minden nagy emberi teljesítmény, akár a művészetben, akár a tudományban vagy a hétköznapi életben is, ennek a lenyomatát őrzi, illetve ennek a „terméke". És az ember azzal emelkedik ki az állatvilágból, hogy van lelke és szelleme. Az emberi test funkciói azonosak az állati test funkcióival. Tehát azt, hogy különbek vagyunk az állatoknál: azt lelkünk és szellemünk bizonyítja. Tehát ha a művészet örök tárgya az ember, akkor ez azt jelenti, hogy a költészet és minden művészet örök tárgya az emberi lélek küzdelme, valamint az ebből adódó viszonylatok. A test, a betegség és a halál csak annyiban, amennyiben e küzdelmekkel kapcsolatosak. Arany János aranyigazságot fejezett ki azzal, hogy ezt mondta: *„A testből csak annyi való a művészetbe, amennyi a lélek előtüntetését szolgálja"*.

Hiszen ha az embert a lelke és szelleme teszi emberré, akkor a művészetbe elsősorban a lélek tartozik és nem a test. Nem azt mondjuk, hogy a testi fájdalmakkal nem foglalkozhat a költő vagy bármilyen művész, hanem csak azt állítjuk, hogy alapvetően nem a testet kell ábrázolnia, hanem a lelki küzdelmeket, és a testet mindig a lelkiekkel összhangban szükséges megrajzolnia.

Juhász Ferenc trágárkodását – a mondottak értelmében – tehát nem tartom művészetnek, hanem csak egyszerű önmagukért való trágárkodásoknak, és a szellem elaljasodásának. Ez pedig nem méltánylást, hanem megvetést érdemel. Juhász gyakran foglalkozik például a halállal is: részletesen és visszataszítóan mutatja be egyes emberek halálát, alaposan vájkálva persze az illető haláltusájában is. Ez is csak azt bizonyítja, hogy a költő voltaképpen nincs tisztában a művészet lényegével. Mert a művésznek az életet kell ábrázolnia még a halálban is! Kitűnően bizonyítja ezt Martin du Gard híres regénye, *A Thibault család*, amelynek *Az apa halála* című fejezetében du Gard

részletesen ábrázolja az öreg Thibault iszonyatos szenvedését, urémiás görcsökben való vergődését. Itt nagy lehetősége lett volna az írónak arra, hogy vájkáljon a testi kínok részletezésében és a halál beálltának részletezésében. Ámde du Gard pontosan tudta, hogy nem ezt kell ábrázolnia, hanem azt, hogy ez a már-már ateista öregember, aki csak formálisan híve az egyháznak, hogyan jut el a halál elleni tiltakozástól végül is annak elfogadásához. Martin du Gard azt a lelki tusát mutatja be rendkívüli meggyőző erővel, amely az öreg Thibaultban lejátszódott és a halálba való belenyugvásához vezetett. Vagy gondoljunk Tolsztojnak az *Iván Iljics halála* című zseniális novellájára!

Ha ezt Juhásznak kellett volna megírnia, akkor egészen biztosan a legvisszataszítóbb naturális jelenetek részletezését nyújtja, mert szerinte ez a művészet.

És meglepő módon Hajdu Endre nem háborodik fel Juhász Ferenc naturalizmusán – mint írja – „... az ilyen helyek az óriási terjedelmű életmű elenyésző részét képezik." Csakhogy ez nem így van, mert az ilyesféle részek Juhász életművében igenis jelentős részt képeznek.

De az eddig mondottaknál van egy még fontosabb probléma, és ennek jó megértése alapján lehet igazán eldönteni, hogy Juhász nagy művész-e, vagy sem. Hajdu Endrét teljesen megbabonázta Juhász Ferenc nyelvi művészete és ennek alapján azt írja: „Makray nem veszi tudomásul, hogy Juhász megújítója a magyar költői nyelvnek, látomásos költészete, fantáziája egyedülálló a világ lírájában, hogy hatalmas költői univerzumot hozott létre, mely páratlan értékként épült be a magyar nyelvközösség értelmiségének tudatába. Ha mindezt nem észleli Makray, akkor valami baj lehet nála is a versértéssel, a minőség iránti érzékkel."

Hajdu Endre tehát egyedül azon méri Juhász Ferenc állítólagos nagyságát, hogy „megújítója a magyar költői nyelvnek." Csakhogy Hajdu Endre nem gondol arra, hogy nagy költőnek vagy nagy írónak lenni nemcsak tehetség dolga, hanem feltétlenül szükséges hozzá a társadalmi tisztánlátás is. Kell, hogy az író jó sáfára legyen a tehetségének, vagyis ne süllyedjen le odáig, hogy eszközembere legyen egy diktatúrának. Juhász Ferenc pedig idáig süllyedt! Hajdu Endre azt írja: „Lehet azonban más oka is Makray Juhász-ellenes támadásainak: a költőnek a volt kommunista hatalommal, a kommunizmussal való kapcsolata. Ez a vád a negyvenévnyi szovjet hódoltság elszenvedői számára érthető, jogos és valóban nehéz belátni, hogy egy olyan páratlan elme, mint Juhászé, miként tudott azonosulni a kommunista szellemiséggel. De a mély szegénységből jött Juhász esetében van magyarázat a kommunizmussal kapcsolatos illúziókra."

Erre azonban azt mondhatjuk, hogy sokan jöttek a legmélyebb szegénységből és mégsem hódoltak be a kommunizmusnak. Sinka István is nagyon mélyről

jött, és mégsem lett a kommunisták eszközembere. Juhász mentegetésére Hajdu Endre arra hivatkozik, hogy a „művészek agya gyakran működik másként, mint a legtöbbünké, a politikai nézeteik olykor igazán meglepőek; elég ha Ezra Pound vagy Knut Hamsun nevét említem.

Csakhogy ez az érvelés azért téves és hamis, mert sem Ezra Pound, s Knut Hamsun művészetén nem hagyott nyomot politikai meggyőződésük, míg a Juhász Ferencén viszont igen, sőt nagyon is! Említettem már az 1949-ben és az 1950-ben megjelent műveit, amelyek bűzlenek a koruktól. Sőt végig mehetnék Juhász egész életművén, ha volna hozzá kedvünk, és könnyen meggyőződhetnénk róla, hogy ez a költő teljesen eladta magát a legaljasabb kommunista diktatúrának. Cikkem elején erről már részletesen szóltam, tehát nem ismétlem a bizonyítékokat, de a jövendő kutatóknak – ha lesznek, akik egyáltalán figyelemmel fordulnak Juhász életműve felé – melegen ajánlom a dögunalmas eposzok mellett a rövidebb verseket is, és látni fogják, hogy ez a költő testestől-lelkestől a Rákosi- és Kádár korszak terméke volt.

Juhász Ferenc magatartására is érvényes az a súlyos felismerés, amelyet Adrian Leverkühn így fogalmaz meg a Thomas Mann *Doktor Faustus*ában: „Valaki azonban az Ördögöt vendégségbe hívja, hogy ezt meggyőzze és áttöréshez jusson, megfertőzteti a lelkét és nyakába veszi az idők bűneit, melynek okából elkárhozik. Mert írva vagyon: Legyetek józanok és virrasszatok! Sokaknak azonban nem adatott ez, hanem ahelyett, hogy bölcsen figyelmeznének, mi szükség e földön, hogy jobb legyen és bölcsen törődnének azon, hogy az emberek között olyan rend teremtessék, amely szép műnek újra életalapot adna és tisztes beilleszkedést, az ember kirúg a hámból és megrészegedik a pokol borában: ezek okából odaadja a lelkét és ebek harmincadjára jut." (Gáspár Endre fordítása.)

Végezetül tegyük fel tehát a kérdést: nagy költő-e Juhász Ferenc? A válaszunk egyértelműen az, hogy nem! Megvolt hozzá a lehetősége, hogy azzá legyen, de eladta magát az Ördögnek, odaadta a lelkét és ebek harmincadjára jutott.

Kik tartják nagy írónak Esterházyt?

Röviden: az irodalmi sznobok, az ízléstelenek, és nem is az erkölcstelenek, hanem az erkölcs nélküliek, azaz: a mindent tagadó nihilisták, a magyarságot gyűlölők, vagyis azok, akik többnyire a balliberálisokból kerülnek ki és rosszul lesznek, ha valaki a nemzeti értékekről beszél előttük. Nádas Péter például képes erről a most szóban forgó „regényről" ezt írni: „Esterházy regényével a magyar irodalom egy nagy könyvvel lett gazdagabb, és végre nagykorú."

Nádas Péter nem lehet olyan ostoba, hogy a fenti mondatát komolyan és meggyőződésből írhatta volna. Kizárt dolog, hogy tényleg azt higgye: Jókai, Mikszáth vagy Móricz regényei nem számítanak, mert nem az ő regényeikkel lett a magyar irodalom nagykorú, hanem Esterházynak ezzel az izéjével, ezzel a nem is tudom micsodájával. Regénynek nem nevezhetjük ezt a betűhalmazt, mert nyilvánvalóan nem az, hanem – hanem mi is? Talán pornográfia? Vagy inkább csak közönséges malackodás? Nádas alighanem azért véli úgy, hogy ezzel a pornografikus irománnyal lett „nagykorú" a magyar irodalom, mert Esterházy lubickol a trágár kifejezésekben, élvezi a malackodások leírását és mindezt oly gyakorisággal, hogy az olvasó számára már egészen monotonná válik. Nádas Péter tehát minden valószínűséggel úgy gondolja, hogy a magyar irodalom nagykorúságának jele a gátlástalan trágárkodás. Csakhogy Nádas ezzel elárulja a mérhetetlen tudatlanságát, illetve tájékozatlanságát. Ugyanis mindazok, akik olvassák a kortárs írók műveit, azok jól emlékeznek rá, hogy Szász Imre és Szalay Károly már 1985-ben azért szenvedett el nagy vesszőfutást, mert regényeikben túl sok volt a nyílt és kendőzetlen szexuális jelenet, valamint eléggé szabad szájúak voltak. Szász Imre a *Ménesi út* című regényével vonta magára kritikusai nehezteléséét, Szalay Károlyt pedig a *Szerelmes éveink* miatt marasztalták el. Nádas tehát vagy tudatlan, vagy szándékosan mellőzi a tényeket, de akár így, akár úgy: a magyar irodalom még az ő felfogása alapján sem Esterházy művével lett nagykorú, hanem a Szász Imre és Szalay Károly regényeivel.

A címe ennek az izének, amiről itt szólni kívánunk, mindössze ennyi: *Egy nő*. Először 1995-ben jelent meg, de úgy látszik, olyan sok az ízléstelen ember,

hogy a Magvető most üzletileg kifizetődőnek látta újra kiadni. A könyv hátsó borítóján ezt a reklámszöveget olvassuk: „A cím, kérem tisztelettel, nem zsákbamacska. A mű tényleg egy nőről szól. Vagy sok nőről. Vagy egy férfiról. (Ahogy azt egy férfi elképzeli.) Szóval rólunk van írva. A testről. A test árulkodásairól. Kapcsolataink kusza egyszerűségéről. Az érzékiség hatalmáról, midőn e hatalom csúcsán érezhetjük magunkat. S midőn – a lábainál (Lába válogatja.)"

Esterházy tehát ismét abortált egy szöveghalmazt, és akinek még a fenti mondatok után sem támadna étvágya ezt elolvasni, ezért a kiadó még utána biggyesztette a következő étvágygerjesztő maszlagot: „A nagysikerű *Egy kékharisnya följegyzései*ből kiderült, Esterházy szereti néven nevezni a dolgokat. Hát itt sem történik egyéb, mint a dolgok folyamatos néven nevezése. Mindössze a megközelítés tárgya változott... (nővé)."

Hát erről van szó! Ez az a bűvös mondat, amellyel az ízléstelen olvasókat ennek az irodalmi műnek nem nevezhető hitványságnak, értéktelen vacakságnak a megvételére lehet csalogatni: „Esterházy szereti néven nevezni a dolgokat." És ennyi az egész!

De vajon tabu-döntögetésnek tekinthető-e az, ha valaki, jelen esetben Esterházy, az anyjáról ennyire gyűlölködve és visszataszító ízléstelenséggel, alapvető erkölcsi normák figyelembe vétele nélkül ír: „Van egy nő. Az anyám. Szabad? Van ez anyám. Gyűlöl. Hímsoviniszta-disznó fogalmazással élve, harmadosztályúnak mondható, endékás kinézetű, kifejezetten ordenáré (rúzsozás, öltözködés, fogak), de eképp figyelemre méltó illető, aki (egyszer) napozás közben, hanyatt fekvén kissé széttárta és megemelte a lábait, ami által valahogy meggyűrődött a combja tövénél hátul a hús, hullámozni kezdett, s e hullámok kevéske szőrt, fanszőrt is napvilágra sodortak, mutatóba. Miután elcsöndesült a mozgás, úgy maradt minden, tártan.

Évekig nem tudtam onnét elvenni a tekintetemet. Nem: soha, soha nem tudtam elvenni a tekintetemet. ... Minden pina más, gondoltam acsarkodva, mohón."

Nem folytatom az idézést, mert ezt a szöveget még citálni is undorító. De mindenki elképzelheti, hogy milyen lehet a folytatás. Ilyen! Tökéletesen megértjük azt az egri közönséget, amelynek a tagjai az idei könyvhét megnyitásán, miközben ez az álíró az ünnepi megnyitó beszédét akarta elmondani, kifütyülte Esterházyt és egyértelműen tudtára adta, hogy tiltakozik a jelenléte ellen. Ő persze ezt valószínűleg „sikernek" könyvelte el, mert hiszen íme: ő egy olyan személyiség, aki mellett nem lehet közömbösen elmenni, s botrány vagy nem botrány, a lényeg az, hogy feltűnést keltett.

Persze, így is lehet gondolkodni, csak az a kérdés, vajon mellékes-e az, hogy ki mivel és hogyan kelt maga iránt figyelmet? Esterházy például azzal

kelti fel az esetleges vásárló érdeklődését, hogy könyvének címlapjára Egon Schiele festményének azt a részletét tétette, amely egy hason fekvő nőnek a kövér hátsó részét ábrázolja.

Nem vagyunk sem erkölcscsőszök, sem álszemérmesek, mert nem akarunk nevetségessé válni. A mai világban tudomásul kell vennünk, hogy a tévében vagy különböző magazinokban olyasmiket lehet teljes nyíltsággal szemlélni, amelyektől ötven-hatvan évvel ezelőtt, hogy korábbi időkre már ne is gondoljunk, egy átlag polgár elájult volna. Ámde van egy bizonyos erkölcsi alapállásunk és morális meggyőződésünk, amelynek alapján ki merjük jelenteni, vállalva némelyek megvetését és kinevetését is, hogy igenis igaza volt Arany Jánosnak, aki azt vallotta, hogy a testből csak annyi való a művészetbe, amennyi a lélek előtüntetésére szükséges.

Miért van igaza Aranynak?

Azért, mert az ember, mint nembeli lény, valóban két részből áll: testből és lélekből. Teste azonban az állatoknak is van, lelke azonban csak az embernek. A lelkünk az, ami kiemel bennünket az állatvilágból. Aki hívő, az így mondja: a halhatatlan lelkünk. Azt pedig a világ teremtése óta minden filozófus egyöntetűen vallja, hogy minden művészet örök tárgya: az ember. És mivel az embert a (halhatatlan) lelke teszi emberré, ezért – ismételve Aranyt – a művészetbe a testből csak annyi tartozik, amennyi a lélek előtüntetésére szükséges.

Ismét vállalva a gúnyos megvetést és lenézést, de idéznem kell Arany János egyik nagynevű barátját, Gyulai Pált, aki 1885-ben kritikát írt Apáthy István *Az út a révpart felé* című novellás kötetéről, s amely többnyire „klinikai képek"-ből állt, bírálatát így fejezte be: „Igaz, hogy mindnyájan megbetegszünk, meghalunk, sőt kórházba kerülhetünk, de az is igaz, hogy a művészet határa ott csak végződik, nem pedig kezdődik."

Vagyis arról van szó, hogy Esterházy nem érti a művészet lényegét: abban a tévhitben él, hogy ha könnyedén és folyékonyan beszél trágárságokról, akkor az irodalom, vagyis művészet. Fogalma sincs róla, hogy az irodalom örök tárgya az emberi lélek küzdelme s az abból folyó viszonyok: a test, a betegség, a halál és a szexualitás csak annyiban, amennyiben e küzdelmekkel kapcsolatosak. Nem mondhatjuk tehát, hogy a szexet és annak különböző változatait nem ábrázolhatja az író, csak azt állítjuk, hogy a legfőbb pontot, a pusztán testi, azaz biológiai megnyilvánulását nem szabad rajzolnia, s mindig a lelkiekkel összhangban tartozik ábrázolni. És ha Esterházy ezt nem érti, akkor nincs tisztában a művészet lényegével.

Becsületesebb lenne, ha nyíltan pornográfiát írna, és nem az igazi irodalom álarcában tetszelegne. Visszaereszkedik a pubertáskori állapotba, és ebből próbál mindenáron ordenáré lenni. Úgy próbál „irodalmi", művészi helyzetet

létrehozni, hogy megannyi infantilizmus árad belőle. Érződik a szövegén az a keserves igyekezet, hogy mennél több polgárpukkasztó disznóságot halmozzon egy rakásra. A két kislányát például „két kis fasz"-nak emlegeti, s nyilván kéjesen élvezi, hogy ezt milyen „jó kitalálta..."

S nincs arányérzéke sem, mert ömlesztve zúdítja a szerencsétlen olvasóra az erőltetetten kiagyalt malackodásokat. Abban bizakodik, hogy a jó ízlésű olvasó felháborodik ezen a sok sületlenségen és képzeletben fejet hajt az ő „vakmerő" stilisztikai idétlenségei előtt. Nem érzi, hogy ez a gusztustalan folyamat egyszerűen elgépiesedik, s az olvasón előbb-utóbb undor vesz erőt. Tehát nem a modernség képzetét kelti benne a sorozatos trágárkodás, hanem szánalom fogja el, és nyilvánvalóvá válik számára, hogy Esterházy nem igazi író, hanem csupán olyan akarnok, aki kétségbeesve iparkodik valami „eredetit" alkotni. Az olvasó azonban jól tudja, hogy igazi mestereknek soha nem volt szükségük ilyen primitív köpködésre.

De hát hol van Esterházy az igazi mesterektől?

Írónak tekinthető-e Vámos Miklós?

A kérdésre egyértelműen az a válaszunk, hogy: nem. Vámos Miklós nem író. Annak ellenére sem az, hogy könyvei szapora egymásutánban látnak napvilágot, és a kiadója megkezdte úgynevezett életműve megjelentetését. Ez persze nem termékenységet jelent, hiszen a szaporaság még nem azonos a gyümölcshozó bőtermőséggel.

Mint ahogy nem mindenki költő, aki verseket ír, hanem csak közönséges versíró, ugyanígy nem mindenki író, akinek úgynevezett regényei vagy állítólagos novellái jelennek meg. Az irodalom ugyanis művészet, és azt tisztán kell látnunk, hogy az igazi művészetet termő humusz: mindig az a nemzeti közösség, amelyből a művész, illetve az író származik. S ha egy író ezt a közösséget megtagadja, sőt kifejezetten gyalázza, vagy pedig félénken dugja el az alkotásaiban: akkor vagy egy hazugul magyar, vagy egy üzletiesen nemzetközi irodalmat csinál, ámde anélkül, hogy ezzel egy hajszállal is emelné műveinek az értékét. Az ilyen írónak az irodalma nem egy népnek az esztétikumban megnyilvánuló arca, hanem ügyeskedő emberek csupán jövedelmező ipara.

A mondottakkal kapcsolatban tökéletesen igaza van Márai Sándornak, aki az 1951-es naplójában ezt írta: „Ha egy nemzet elpusztul, az alkotó ember, aki vérével, húsával, anyanyelvével ehhez a nemzethez tartozik, vele pusztul. Az író, a művész, a tudós, aki azt hiszi, külön sorsa van a vad és közömbös világban, hamarosan megtanulja, hogy sorsa egy a haza sorsával. A világ nem

választ külön: szerencsés egyéni fordulatok sem változtatnak azon, hogy a szellemi alkotó ember sorsa egy a hazai sorssal." És 1952-ben újra visszatér a naplójában Márai ehhez a témához, és röviden ezt írja:- „Nincs író és nincs irodalom, ha nincs mögötte nemzet. Ez nagy megpróbáltatás."

Vámos Miklós sikerben, jólétben, pozícióban learathat mindent, amit csak a mögötte lévő politikai erők révén és az általuk befolyásolt médiáktól kaphat – egyelőre. Csak azt nem tudja elérni, hogy író legyen. Az alább tárgyalandó két könyvének, az *Én és én* címűnek, valamint a *Félnóta*nak a fontosabb szereplői kivétel nélkül zsidók. Az előbbi 1979-ben jelent meg, az utóbbi pedig először 1986-ban, legújabban azonban, mint az életmű kiadás legutolsó darabja: 2009-ben. (Ezért is foglalkozunk vele most.) Túl nagy sikere nem volt a könyvnek, mert mint a szerző írja: a *Félnóta* című regény először és utoljára 1986-ban jelent meg, a Magvető Kiadónál." Tehát nem kapkodták el a kötetet az olvasók, hiszen az eltelt huszonnégy év alatt nem kellett újra kiadni. (Most is kár volt...)

Mit jelent maga a cím? Mi az a „félnóta"? A „félnótás"-t, mint jelzőt ismerjük, és ha valakire ezt mondjuk, akkor olyasmit fejezünk ki vele, hogy enyhén ütődött, tehát nem vehető egészen komolyan. A „félnóta" azonban, mint főnév, nem használatos. A regényben az egyik szereplő a polbitet nevezi így: „tiltakozó dalnak, közéleti szongnak, olykor a vicc kedvéért félnótának" – ámde ettől a magyarázattól nem lettünk okosabbak, mert az elnevezésből voltaképpen semmi nem derül ki.

Na és kikről szólnak ezek az úgynevezett regények? Az *Én és én* története egy bizonyos Nyika (Richter Margit) nevű lány életét beszéli el: 1950-ben született, s anyja halála után egyre lejjebb és lejjebb csúszik, majd a börtönben köt ki. Kiszabadulása után megházasodik, ikrei születnek a férjétől, s már-már rendezett polgári életet kezd élni, de a múltjából megjelenik egy züllött alak, aki felborítja egész eddigi életét. Ezt mind maga Nyika meséli el egyes szám első személyben, se vége, se hossza mondatokban. Vámos Miklós ugyanis abban a téveszmében él, hogy ez valami rendkívüli modern dolog: holott ez csak valamikor, sok évtizeddel ezelőtt volt divathóbort, de ma már rég lejárt lemez, és 1979-ben is az volt. Unalmas és fárasztó ez a szöveg, s bosszantó, mert az egész végtelenül zavaros.

Na és miről szól a *Félnóta*? A fülszövegben Vámos ezt írja: „A regénynek a hatvanas évek magyar történelme és politikai viszonyai csupán a hátterét adták, semmilyen módon nem a témáját. A *Félnóta* a barátságról, a szerelemről, az árulásról, a gerincről, a szolidaritásról és hűségről szól. Gondolom én. Másként: az ifjúságról. Az enyémről biztosan. A miénkről." A cselekmény egy hajdani bit együttesről szól, amelynek Barikád volt a neve, és a tagjai megpróbálnak egy nosztalgiázó búcsúkoncertet adni. De ez a cselekmény annyira érdektelen, hogy különösebben szót sem érdemel. A regény szövege

trágár és ízléstelen. A szereplők okkal, ok nélkül a legocsmányabb kifejezéseket használják és a szerző bizonyára abban a hiszemben van, hogy a stílusa rendkívül életszerű. A trágárságnak természetesen lehet szerepe valamely epikai műben, de itt az a baj, hogy az ocsmány beszéd pusztán önmagáért van, minden funkció nélkül.

A szereplők többségéről lassanként kiderül, hogy tulajdonképpen zsidók, de ezt nem hangoztatják különösképpen, hanem csak egymás közt, mondhatni bizalmasan árulják el egymásnak. És éppen itt van az egyik legalapvetőbb kifogásunk: ha ugyanis nyíltan vállalnák identitásukat, büszkén és öntudatosan vállalnák zsidóságukat, akkor az adott témából akár egy nagy mű is létrejöhetett volna. De a szerző nem vállal nyíltan közösséget ezekkel a zsidó szereplőkkel, hanem csak félénken, mintegy dugva utal a származásukra, miközben azért ezek az alakok büszkék is a zsidóságukra. Az egyik alkalommal például úgy beszélgetnek, mintha nem is Magyarországon élnének, hanem Izraelben: „Miért kell folyton éreztetni a nemzsidókkal, hogy kisebbségben vannak? – kérdezte Muki Kósa Balázstól. Kábé ciccegett, papírt s ceruzát fogott, három oszlopba írta föl a neveket, IZR-GOJ-X. Az iksz alá azok kerültek, akikről ő sem tudta eldönteni. A szortírozás után fehéren-feketén bebizonyosodott, hogy nincsenek többségben az izraeliták, s ha az ikszeseket nem számítjuk, minden zsidóra esik egy keresztény. Minden zsidóra esik egy keresztény! – jelentette Muk Ferenc Szőke Nórának. A lány már rég elfeledte a kiinduló beszélgetést, nevetett, persze megint a zsidók vannak alul."

A szerző természetesen tisztában van a fenti mondatok pimaszságával, ámde igyekszik ravaszkodni: egyik mondatával visszavonja azt, amit a másikban kijelentett. „Fruska egyszer legojozta – sőt: *lehülyegojozta* – Mukit, ..." Alighanem mindenki tudja, hogy a zsidók a nemzsidókat nevezik gojoknak, vagyis a magyarokat. Hülye gojnak nevezni valakit: ez a teljes felsőbbrendűségi tudat megnyilvánulása, s mivel ezzel a szerző is tisztában van, ezért egy másik szereplővel ezt mondatja: „... ezt annyira bántónak és primitívnek találtad, hogy feltetted magadnak a kérdést: hová lett a lány rendkívüli intelligenciája, melyre oly büszke voltál?" Vagyis a szerző megpróbál ravaszul egyensúlyozni: kimondja, végül is kimondja azt, hogy hülye goj, de másfelől viszont ezt: vagyis magát a minősítést „bántónak és primitívnek" tartja. Így hát a kecske is jóllakik és a káposzta is megmarad. Vámos Miklós tehát somolyog a bajusza alatt és arra gondol: azért mégis csak kimondtam... az olvasó pedig foglaljon állást úgy, ahogyan akar. De hát aki ezt a szöveget végigolvassa, az mégsem hülye, és tisztában van a szerző voltaképpeni szándékával és sugalmazásával. Nem lehet figyelmen kívül hagyni, hogy a cselekmény folyamán a szereplők lehetőleg mindig – persze csak úgy „mellékesen" – elárulják zsidó mivoltukat. Az egyik fiút például gimnazista korában egy osztálytársa elvitte „műtétet

nézni a zsidókórházba..." Egész Pesten egyetlen egy ilyen kórház volt, és a fiút a barátja nem véletlenül éppen ide vitte el. Ez kimondatlanul azt a fontos információt adja az olvasó tudtára, hogy íme, a zsidóknak még a kommunizmusban is külön, saját kórházuk van. És ez a kimondatlan büszkeség az *Én és én*ben is benne van: a főszereplő beszélget egy arab fiúval, aki tolmács szerepet tölt be a vendégeknél, s „Egyszer váratlanul megkérdezte ugye én zsidó vagyok zavarba jöttem, hogy kerül ez ide aztán mondtam, hogy félig. Illetve háromnegyedig már úgy értve, hogy az apám igen, anya félig tehát én akkor... De nem fejeztem be mert hirtelen eszembe jutott, hogy ő arab és mi az arabokat támogatjuk a zsidók ellen habár nem is tudom pontosan, hogy van ez és lehet hogy tilos nekem ilyesmikről beszélni vele tökhülye vagyok a politikához hát jobb ha befogom a pofámat. Azt mondta akkor hogy ő is zsidó ez megzavart hogyhogy zsidó ha egyszer arab mire mesélni kezdte hogy ő palesztin zsidó mondta hogy honnét való..."

A szerző nem használ mondatközi írásjeleket, például vesszőt vagy pontot, ezért a nem létező mondatai közé nekünk, vagyis az olvasóknak kell ezeket kitennünk. Így hát érthető, hogy a fenti szöveg enyhén szólva idegesítő. De ez lényegtelen, mert a fontos az, hogy a szereplők azért tisztában vannak zsidó identitásukkal, persze anélkül, hogy ezt nyíltan vállalnák. Sőt az egyikük azt mondja a gyerekének: „... mi nem vagyunk zsidók, mert mi kommunisták vagyunk!" S amikor a gyerek ezt elmondja a barátnőjének, akkor azt válaszolta: „... nálunk az járta: mi nem vagyunk zsidók,mert mi emberek vagyunk!" De hát mit jelent ez? Aki ember, az nem lehet zsidó? A szereplő logikája alapján: nem.

Előfordulnak ebben a két regényben persze öntudatos zsidók is, de ezek vannak kisebbségben. A *Félnóta*ban például az egyik szereplő így fakad ki: „... lesülhet a pofádról a bőr, ha nem vállalod a zsidóságodat, azok után, hogy az atyai nagyszüleidet elégették a németek! sokmillió zsidóval együtt! az a minimum, hogy most, amikor biztonságban vagy, ne titkold, hanem legyél rá büszke!! Muk Ferenc szégyenkezett, igaza van Kábénak, gyávaság, sunyiság, genyaság, ha az ember elhallgatja." Ez a zsidó öntudat azonban a regényben egészen mellékszólam, és maga a szerző sem erre helyezi a hangsúlyt. Ennek ellenére azonban a lapuló zsidó öntudat benne van ezekben a regényekben, különösen a *Félnóta*ban. Na de hogyan? Először is rendkívül műveltek: „Dugár régészeti szakkönyveket búj s anyanyelvi szinten beszélt angolul, Beck Fülöp verhetetlen volt statisztikában, összehasonlító mondattanban és egyérintőben, Budai Róbertka szorgalmasan biflázta a kínai jeleket..." egy másik pedig „már akkor szociológiai fölmérést akart készíteni a legnehezebb sorsú néprétegekről, amikor az ilyesmi még nem jött divatba,..." Hát igen, ezek a regénybeli zsidó fiúk és lányok nemcsak tehetségben, hanem szorgalomban és előrelátásban is

felülmúlták a gojokat: például az egyikőjük már akkor kínaiul tanult, amikor a kínaiak még nem voltak olyan nagy számban Magyarországon, mint most.

Egy másik pedig „tanulmányozta a marxizmus klasszikusait, filozófia szakra járt." Ezek a gyerekek szinte zseniálisak: „Lázár tizenhat éves korára folyékonyan beszélt spanyolul, angolul és németül. Antony gimnazistaként eredetiben olvasta Marx-Engels-Lenin főbb munkáit. Lázár tizennyolc évesen már verseket műfordított egy akkor neves költő négereként, vagyis az illető nevén, fél pénzért. Antony százhatvan oldalas tanulmányt írt diákköri dolgozat gyanánt az ázsiai termelési módról, melyet a professzora azonnal kiadásra érdemesnek tartott (más kérdés, hogy sosem adták ki). Lázár ugyanekkor kétszázhúsz oldalas értekezést készített *Költő – polgár – proletár* címmel, azt bizonygatva, hogy a marxista világnézet tetten érhető a rímek használatában is. Kosztolányi Dezsőtől vette a polgári, József Attilától a proletár mintákat."

Ne feledjük el: a *Félnóta* 1986-ban jelent meg először, tehát még a Kádár-korszakban ugyan, de már olyan időben, amikor a kommunizmus, illetve a szocializmus erősen válságban volt, és minden tisztán látó ember előtt világossá vált, hogy ez a rendszer a végéhez közeledik. Ennek azonban Vámos Miklós regényében semmi nyoma nincs. Az itt szereplő fiúk és lányok a lehető legellenszenvesebbek: igazi stréberek, törtetők és buzgómócsingok. Kit érdekeltek már 1986-ban a marxizmus-leninizmus klasszikusai? Ki hitt még bennük? Senki. Kivéve Vámos Miklós regényének szereplőit. Tehát bármilyen tehetségesek is, alapjában véve ostobák és korlátoltak. Azt hitték, hogy az akkori világ örökké tart. Pedig akkor már csak Kádár János nem látta, hogy az ország válságban van, és azt hitte, hogy a rendszere túlél mindent.

Vámos Miklós regénybeli fiai és lányai bigott kommunisták, s Kádár Jánost és Kállai Gyulát is elvhű kommunistaként emlegetik, nem pedig mint tömeggyilkosokat és hazaárulókat. Pedig hát ha tényleg olyan okosak lennének, mint amilyennek a regényben látszanak, akkor tovább kellene látniuk az orruknál. De számukra a munkásőrök az igazi rendes emberek és az ötvenhatos forradalmat is egyértelműen „ellenforradalmi felkelés"-nek tartják, és a „Kádár János vezette új, forradalmi kormány a Szovjetunióhoz fordult segítségért." 1986-ban, amikor ez a regény megjelent, már elég sok olyan irodalmi mű látott napvilágot, amelyek ötvenhatról egészen más hangon beszéltek, sőt kifejezetten jogos népfelkelésnek, illetve forradalomnak tartották. (Például Kamondy László, Jókai Anna, Karinthy Ferenc és Szalay Károly regényei.) Vámos Miklós zsidó ifjoncai azonban lemaradtak egy brosúrával – pedig, mint láttuk, rendkívül okosak... – és a Párt régi lemezét szajkózzák. Persze, ha meggondoljuk, akkor ez nem is csoda, hiszen már a családi hátterük is csupa megbízható régi kommunistákból állt. A *Félnóta* egyik szereplője például „a legendás N. elvtárs fia, úgy beszélt a Tanácsköztársaságról, a spanyol

polgárháborúról vagy Ságvári Endre tűzpárbajáról, mint valami intim családi ügyekről. Ott volt aztán Z. miniszterhelyettes lánya, Szvetlána, aki első kézből tájékoztatott bennünket a kormány terveiről. Volt továbbá fél tucat kevésbé híres elvtárs és elvtársnő a szülők közt, némi partizánmúlttal, súlyos kitüntetésekkel, nem jelentéktelen állami vagy pártfunkciókkal, de még a szürkébb családokban is találhatni mozgalmi beütéseket, Kósa Balázs papája munkásőr, Lázár Péter anyja szakszervezeti főnök..."

Ezek tehát az úgynevezett „kádergyerekek", akiket általában közutálat vett körül, mert a gimnáziumokban és egyetemeken is úgy viselkedtek, hogy éreztették a társaikkal: ők a kivételezettek. A regényben ezek az egyetemen „marxista olvasókört" alapítanak, s mégpedig azért, mert – mint mondják –: „Abban biztosak voltunk, hogy a miénk ez az ország, apáink átadják a stafétabotot, ránk vár az összes gond, baj, feladat. Mi másért köszörülnénk elménket nap nap után ádáz politikai vitákban? mi másért próbálnánk kitűnni a gimnáziumban s az egyetemen?" Tulajdonképpen megértenénk Vámost, ha ezt a társaságot kívülről, némi távolságtartással és kellő ellenszenvvel, vagy legalábbis kritikával ábrázolná, mint a hatvanas évek uralkodó osztályának visszataszító, de ténylegesen létező csemetéit. Csakhogy a szerző ezt a zsidó fiatalokból álló társaságot teljes együttérzéssel ábrázolja, s csupán csak a zsidó mivoltukat rejtegeti. Ezt még egymás közt is csak félig-meddig vallják be, és különösebben nem beszélnek róla. Vámos Miklós sem vállalja fel azt az írói feladatot, hogy ennek a ténylegesen meglévő beltenyészetnek az életét hitelesen és részletesen bemutassa, annak ellenére sem, hogy helyenként azért kiderül: meglehetősen jól ismeri őket. Az *Én és én*nek a vége felé például egy hosszú beszélgetés zajlik le a főhős és egykori züllött, teljesen amorális barátja között. Ennek az életfilozófiájából kiderül, hogy az életről és például az anyaságról való elgondolkodása is teljesen erkölcstelen és embertelen. „... á ne hivatkozz a gyerekeidre – mondja Nyikának, a főszereplőnek – az mégse életcél hisz arra minden nő képes hogy kitoljon a fenekén egy-két kölyköt nem nagy kunszt hát gondolkozzál Nyika..." S Nyika valóban gondolkozik és erre az eredményre jut: „és az az igazság hogy fájt amit mondott... s az a legnagyobb baj hogy egyáltalán nem akaródzott hazamennem a férjemhez a gyerekeimhez hiába képzeltem magam elé az ikreket a drága pofázmányukat... és ott a hidegben elfogott a kétségbeesés mert én nem tudom hol mikor hogyan miért de az biztos hogy most már véglegesen el van baszva az egész és így kell élni tovább és bementem és végighallgattam a férjem szemrehányásait".

Egyszóval Nyikát, aki pedig már normális és rendezett családi életet kezd élni, az amorális barátja cinikus életfilozófiája megrendíti és kibillenti, azaz hogy: rá tudja venni arra, hogy hátat fordítson a normális életnek és igazat adjon az embertelen és aljas okoskodásnak. Ezek a regénybeli zsidó fiatalok

valami olyan elképesztő és visszataszító gondolkodást produkálnak, ami a környezetük számára elfogadhatatlan. És a szerző egyetlen szóval nem érezteti az olvasóval, hogy ez deviáns gondolkodás, amely a gojok számára undorító és ellenszenves. Vámos Miklós gyáva ahhoz, hogy az efféle filozófiával való esetleges rokonszenvét nyíltan kimutassa, de ugyanekkor arra sem hajlandó, hogy ettől – egy mai hivatalos szóval élve – elhatárolódjék. Sem azt a nemzeti közösséget nem vállalja tehát, amely számára ez a gondolkodás idegen és visszataszító, sem pedig a *Félnóta*ban vagy az *Én és én*ben szereplő zsidó fiatalok életfilozófiájával való lehetséges együttérzésének nem mer hangot adni. Regényeiből tehát alapvetően hiányzik az a nemzeti humusz, amelyből vétetett: vagyis sem a zsidósággal, sem a gojokkal nem mer azonosulni, annak ellenére sem, hogy regényeinek szellemisége szerint mégis csak a zsidóság felé húz. S ez persze egyáltalán nem lenne baj, ha ezt nyíltan merné vállalni. De nem meri! S éppen emiatt nem lehet az úgynevezett regényeit művészetnek tekinteni: ugyanis nem valamelyik népnek, a magyarságnak vagy a zsidóságnak az esztétikumban megnyilvánuló arca ez a két könyv, hanem csupán egy ügyeskedő író iparosnak a selejtes, ámde jövedelmező kisipari terméke.

Kornis Mihályról és Spiró Györgyről

Ha irodalmilag jártas körökben szóba kerül a nevük, akkor egész biztosan a következő két dolgot emlegetik velük kapcsolatban. Kornissal összefüggésben mindenkinek az jut az eszébe, hogy az egyik cikkében ezt írta: „Mi, liberálisok pedig képtelenek vagyunk kimondani, amit valójában érzünk, hogy ti. mi még sokkal jobban gyűlölünk titeket, mint ti minket."

Nos, ez a kijelentés nem manapság hangzott el, hanem meglehetősen régen, de annyira mellbevágó és minősíthetetlen, hogy sem elfelejteni nem lehet, sem megbocsátani. Igaz, hogy a Miatyánk arra tanít bennünket: „Bocsásd meg a mi vétkeinket, miképpen mi is megbocsátunk azoknak, akik ellenünk vétkeztek." No de azért Jézus sem bocsátott meg a kufároknak, hanem korbáccsal kikergette őket a templomból. Mert vannak dolgok, amiket nem lehet megbocsátani. Például, ha valaki ilyen gyűlölködve beszél az embertársairól, akkor azt aligha lehet elfelejteni. Még akkor sem, ha a nyilatkozat régebben hangzott el. Kornis például az idézett mondatát a *Beszélő* 1993. december 2.-i számában írta, tehát tizenhét évvel ezelőtt, de annyira vérforraló, hogy soha nem lehet és nem is szabad elfelejteni.

Felmerül azonban a nagy kérdés, éspedig az, hogy kiknek a nevében beszél Kornis, ez az álíró? Mert a mondatában többes szám első személyt használ: azt írja, hogy „mi". De kiket rejt ez a „mi", kikhez maga Kornis is tartozik?

Nos, a választ Ágoston Balázstól kapjuk meg, aki a *Tudják, merik, teszik* című cikkében ezt írja: „Kornis, mint említettük, főállásban zsidó. Kínálatából ez a legeladhatóbb, a legpiacképesebb. Ő a megélhetési rettegők jellegzetes alakja, akinek a bőröndje folyamatosan be van csomagolva. Kornis azok közé tartozik, akik rendszeresen aláírnak, tiltakoznak, felszólalnak az általuk antiszemitának vélt jelenségek ellen. Ezen aláíró kör nagyjából ötven főt jelent, a rutinos olvasó valószínűleg nagy biztonsággal kapásból fel tudja sorolni őket."

Igaz, hogy Kornisnak ez a híressé vált mondata tizenhét évvel ezelőtt került a nyilvánosság elé, de a mai társadalmi és politikai életben is sajnálatosan érezteti hatását, és mérgezi a politikai légkört. Kornis Mihály részéről ugyanis ez nem egyszeri, alkalmi nyilatkozat, hiszen máskor is nyilatkozott hasonló hangnemben. Bayer Zsolt például az interneten tette közzé mindazt a szörnyűséget (bdf help.tvn.hu/mediapolitica.doc), amelyeket neki Kornis írt a *Magyar Narancs*ban abból az alkalomból, hogy Bayernek megjelent egy novelláskötete. Bayer azt írja, hogy annak a cikknek, amelyet Kornis írt, „az volt a lényege, hogy »ezek a fideszesek (ez le van írva!), ezek geci, antiszemita, náci csőcselék, és hogy ő nem érti (így szól a mondat): Mondsza fiam, Deutsch! Te, aki zsidó vagy, mit keresel ezek között?«"

S a történetnek ezzel még nincs vége! Másfél év múltán Kornis és Bayer személyesen is találkoztak a Klauzál-téren, és mint Bayer írta: „atyai jó tanácsként, kezeit a vállamra téve azt mondta: »Zsolt, vedd tudomásul, hogy népi-urbánus vitában állást kell foglalni. Nincs olyan, vedd észre, nem lehet kívül maradni. Magyarország erről szól. És – tette hozzá – ha nem ezen az oldalon foglalsz állást, ahol mi vagyunk, akkor te náci vagy. Más választásod nincs, vagy náci vagy, vagy igazat adsz nekem, illetve nekünk. És azt is vedd tudomásul, hogy él ebben az országban ötezer értelmiségi, akiknek a véleményével szemben nem lehet politikát csinálni. És ez vagy tetszik nektek, vagy nem tetszik, ez így van.«

Aztán Bayer a fenti nyilatkozat után ezt mondja: „Na most egyfelől ebben neki mélyen igaza volt, másfelől pedig menjenek a ..."

Tehát vagy behódol a magyarság Korniséknak, vagy elpusztítanak bennünket. Ők nagyon jól tudják, hogy ez tényleges élethalálharc. És ezt nekünk is tudnunk kell. S ennek ellenére szent meggyőződéssel azt mondom, hogy nem szabad gyűlölködnünk, mert akkor beleesünk abba a verembe, amelyben Kornisék már benne vannak. Mert gondoljuk meg: hová vezet a Kornis-féle gondolkodás és magatartás? Csakis oda, hogy az általuk ellenségnek tekintett emberek tömege védekezésre kényszerül, vagyis a magyarok összezárják a soraikat és ellenállnak. A gyűlölködés olyan energiákat rabol el az emberektől, amelyeket hasznos és érdemleges célokra lehetne fordítaniuk. Végül is az a bizonyos „MI", akikhez Kornis tartozik: az SZDSZ szégyenletes bukása után

megszűnt tényleges ható és irányító tényező lenni, tehát nem érdemes törődni velük. Csak sajnálni és megmosolyogni lehet őket, akik még mindig azt hiszik magukról, hogy nélkülük nem lehet politikát csinálni. Pedig hát lehet! A választók többsége elutasította őket, mert Kornisék kimutatták a foguk fehérét, és a politika szemétdombjára kerültek. S ezt csak ők nem veszik észre, akik roppant okosnak tartják magukat, mint személyesen Kornis is, aki ebben a 2007-ben Pozsonyban, a Kalligram-nál megjelent könyvében – címe: *Lehetőségek könyve* – úgy osztja az észt, mint Márai a *Füves könyv*ben. Csakhogy kettőjük között van egy óriási különbség: Márai tudott írni, Kornis pedig nem. Márai kitűnő író volt, Kornis viszont nemhogy nem kitűnő, de még csak nem is író. Egy kis akarnok, aki mélyenckedik, okoskodik – és közben még fogalmazni sem tud. Például ilyen mondatot ír: „A bukás tudata olyan önbüntetés, melyet a meg nem érdemeltnek érzett élvezet mellé osztok ki magamnak, jutalmul azért, amiért nem voltam hajlandó a tilos utáni vágyamban felismerni az önmagam iránt érzett gyűlöletet. Mert az ember a szíve mélyén tudja."

Lehet, hogy Kornis érti, amit írt, és nagyon el van telve önmaga okosságától, hogy milyen elvontan tud fogalmazni, de az olvasók (mondjam, hogy „a gojok"?) – ezt egyszerű halandzsának érzik, és nem valamiféle magasztos elvont filozófiai szövegnek. Lukács fogalmazott hasonlóan – de ki olvassa már Lukács Györgyöt? Sőt, ki olvasta az akkori időben is? Hiszen még a német szövegét is javították, mert nem volt anyanyelve. Úgy írt németül is, hogy Eörsi István, aki magyarra fordította, gyakran a Móra Kiadó egész gárdáját hívta segítségül, ha egy-egy szörny mondat értelmét próbálta megfejteni. És most jön Kornis, aki hasonlóképpen mélyenckedik. S nehogy azt higgyük, hogy csak elvétve vannak a könyvében ilyesféle úgynevezett mondatok, mert tömegével idézhetnénk hasonlókat. Például: „Aki magát lényegében többnek véli másnál, az biztos, hogy éppen annyival kevesebb nála, azt ezzel máris elintézte magát. A sejtés nyavalyatörés, a tudás megbízható. A remény az illúziótól abban különbözik, hogy tökéletesen alaptalan."

Mit látunk itt? Azt, hogy az egymást követő mondatok nincsenek logikai kapcsolatban, hanem csak úgy jönnek egymás után. Kornis bizonyára nagyon mély és bölcs gondolkodónak tartja önmagát, holott egyszerűen csak zavaros. Márpedig régi igazság, hogy akinek zavarosak a mondatai, annak zavarosak a gondolatai is. Azt ajánlom tehát, hogy akinek nincs kidobni való ideje, az ne fogjon bele Kornis könyvének az olvasásába, mert rá fog jönni, hogy ez közönséges időpocsékolás. A magyar esszéstílusnak nagyon szép hagyományai vannak: Gyulai, Péterfy, Riedl, Ambrus vagy Gyergyai Albert, sőt Komlós Aladár is, nemcsak okosakat írtak, de a stílusnak valóságos művészei is voltak. Ma is élvezet őket olvasni. Illés Endre például nem volt jelentős drámaíró

vagy novellista, de az esszéi nagyon szépek, és a stílusukat élvezni lehet. Talán maga Illés Endre sem tudta, hogy az esszéiben alkotott igazán maradandót. És ha Márai *Füves könyvét* olvassuk: nemcsak azt élvezzük, hogy itt egy okos ember szól hozzánk, hanem a stílusában is gyönyörködünk. Kornis Mihály szemlátomást olyasmit akart írni, mint a *Füves könyv*, de hát hol van ő attól? Nehogy azt higgye a „goj" olvasó, hogy elfogult vagyok Kornissal szemben, mert semmi okom sincs rá, ezért kicsit hosszabban idézek tőle, hogy mindenki saját maga meggyőződhessen: „Az élet szeret. Különben miért is ajándékozott volna meg minket önmagával? Akart bennünket, még nem is tudjuk, miért – de hiszen éppen erre való az életünk: kínálja magát nékünk. Megkér minket, legyünk az övéi. Miért? Mit érdemes megtudni az életben, ha nem ezt? Szerelmem onnan ismerszik meg, hogy viszonozni képes az élet rám pazarolt figyelmét, amin keresztül megismerem a Másikat, mint magamat. Átadom magamat a valóság élményének, miáltal az élet is képes felfogni az én létezésemet a maga valójában. Ez nevezhető értelmes életnek."

És most megkérem az olvasót, hogy próbálja meg elmondani önmagának: mi volt ennek az idézett szövegnek a lényege? Mit közölt velünk Kornis? Ha ez a kis memóriagyakorlat nem sikerül, akkor megnyugtatom az olvasót, hogy a hiba nem őbenne van, hanem a szerzőben, aki nem tud világosan és egyértelműen fogalmazni. Pedig Kornis nagyon vágyakozik az olvasó megértésére, sőt a vele való egyetértő beszélgetésre. Már a legelső oldalon ezt írja: „Ismerlek, Olvasóm, belőlem vagy, ..." Mi viszont, akiket a szerző ebben a bizalmaskodó tegező formában megszólított, nagyon reméljük, hogy nem belőle vagyunk, sőt nincs is közünk egymáshoz. Mi lenézett, sőt megvetett gojok vagyunk, akik csupán arra kellünk, hogy az a bizonyos ötezer, akikhez Kornis is számítja magát, uralkodhasson felettünk. Mi „nácik" vagyunk őszerintük, mert nem értünk velük egyet. De mi egészen jól érezzük magunkat a bőrünkben, s nem zavar bennünket, hogy ők náciknak tartanak bennünket. Ugyanis a náciknál vannak még megvetendőbb lények is: a kommunisták. És szerintünk viszont ők, az a bizonyos ötezer, a komcsikhoz tartoznak. Hiszen a kormányzásban is együtt voltak: egy koalíciót alkottak. És a kommunisták világviszonylatban, mint tudjuk, százmillió embert irtottak ki. Ami azért nem semmi...

Természetesen Kornis tagadná, hogy ő a kommunistákhoz tartozna, hiszen önmagát független, szabadgondolkodású embernek tartja, s azt mondja magáról: „elkötelezett vagyok – amíg nem kérdezik". Ám ha sarokba szorítják és nyílt színvallásra késztetnék, az felháborítaná. Mert vannak, „akik egyre inkább úgy látják, lehetnék egy kicsit elkötelezettebb..." Kornis azonban finnyás ízlésű és nem szereti, ha nyílt színvallásra késztetik. „Mert – mint írja – a közös elkötelezettség mindenek előtt azt jelenti, hogy az ember mindig aszerint dönt.

Mi szerint?!

Ez a halandzsa a könyökömön jön ki. Ugyanaz a csapda, mint ami felé azok csalogatnak, akik azt állítják, hogy ismerik az utat a boldogsághoz, biztosítanak felőle, el is érem, de csak akkor, ha az általuk javasolt úton és elkötelezetten haladok. Közös elkötelezettségünk majd minden lépést diktál.

Ki diktál?

Ki ez a bujkáló vezér? Úgy hívják, elkötelezettség? Ismeri valaki? Hol lehet személyesen beszélni vele? Ezt sosem tudja senki. Még a telefonszáma is titkos."

Kornis tehát tájékozatlannak és naivnak adja ki magát, vagyis megfeledkezik arról, amit Bayer Zsoltnak nagyon is egyértelműen megmondott: „Él ebben az országban ötezer értelmiségi, akiknek a véleményével szemben nem lehet politikát csinálni." S a nyomaték kedvéért még ezt is kijelentette: „És ez vagy tetszik nektek, vagy nem tetszik, ez így van."

Valóban így van?

Kornissal szemben Petőfit idézzük: „Azért a víz az úr..." Habár – mint Petőfi mondja –„fölül a gálya.."

Hogy mégiscsak a víz az úr: bebizonyosodott az áprilisi választáson, amelyet nem az a bizonyos ötezer nyert meg, hanem a „nácik", vagyis a nagy többség, akiket Kornis és társai náciknak tartanak.

Kornis úgy tesz, mintha független lenne. Egy független és szabad szellem! Annyira független, hogy még a pénz hatalmától sem függ: „Nincs vagyonom. De nem érzem a hiányát. Nincs kocsim sem, sem telkem, se házam, nemhogy gyémántom vagy gyáram. Húsz éve, amikor az utolsó hozzátartozóm meghalt, örököltem tőle egy takarékbetétkönyvet, több mint háromszázezer forinttal. Máig arra vigyázok csak, hogy a számlámon annyi mindig legyen, amennyi akkor volt, amikor egyedül maradtam. Valahogyan – arra szeretnélek megtanítani, hogyan – elejétől mindmáig képes voltam függetleníteni magamat a pénz hatalmától. Sosem került erőfeszítésembe ez.

Sokáig nem értettem, miért.

Gondoltam, szerencsém van. Mára felismertem: akkora szerencse nincs, amekkora ahhoz kellene, hogy egy bensőleg szabadon és önállóan végigjárt utat a nyomor árnyéka be ne borítson egy pillanatra se – ha csak nem társul hozzá a meggyőződés, hogy épp akkor válnék a lehetőségeimtől megfosztott emberré, ha a pénznek valóságos létezést tulajdonítanék.

Ha önmagában értéknek tekinteném.

De a pénz eszköz, és nem több... A pénz veszélyes. Tudni kell használni. Illetve nem használni."

Kornis életfilozófiája könyvének egyetlen lapján sem rokonszenves, de a fent idézett mondataiban különösen visszataszító. Így csak egy olyan ember

beszél, aki soha nincs szűkében a pénznek, mert az a bizonyos „ötezer", akikhez Kornis is tartozik, mindig az élet napfényes oldalán sütkérezik, nem ismeri a filléres gondokat, nem tudja, mit jelent olyan helyzetben élni, amikor valaki még karácsonyra is csupán két csirkeszárnyat tud megvásárolni. Kornis tehát könnyen függetleníti magát a pénz hatalmától, mert valahogy mindig úgy „adódott" számára, hogy ő, aki az „ötezer"-hez tartozott és tartozik ma is, „egy bensőleg szabadon és önállóan végigjárt utat" tudhat maga mögött, s nem gondol arra, hogy ezt voltaképpen a „nácik"-nak köszönheti, hiszen ők vannak többségben, ők teremtik elő a pénzt – ők, akiket az „ötezer" mélyen megvet és lenéz. És akik fölött uralkodni akar, mert hiszen ők az okosak, a szépek és ők ismerik a csíziót, nem pedig ezek a buta nácik...

Kornis azt akarja az olvasóival elhitetni, hogy „Aki nem akar pénzzé válni, magába néz, s tisztázza, hogy a tőke mindössze lehetőség. A jól forgatott tőke mozgása hatékony, jól is szaporodik – de azért az ember számára nem minta." Csak éppen az nem jut eszébe ennek az ötezer egyikének, hogy csak az nézhet magába és csak az tisztázhatja a tőkét, mint lehetőséget, akinek már megvan. De akinek nincs? Az mit tisztázzon? És hogy lehet az, vagyis lehet-e az véletlen, hogy az „ötezer" sohasem csirkelábat vásárol a piacon, hanem bélszínt és libamájat. Csak ők szeretik az ilyesmit? A „nácik" nem?

Kornis nemcsak felületesen gondolkodik, hanem ostobán és ellenszenvesen is. Tulajdonképpen nem érdemes vele foglalkozni, mert nincs összekötő út az „ötezer" és a „nácik" között. Két ellentétes világ: Kornis és társai azt szeretnék, ha a „nácik" pincérekké válnának és az lenne életük egyetlen célja, hogy kiszolgálják az „ötezret". Furcsa módon azonban ezeknek valahogy nem tetszik ez az életcél és arra törekednek, hogy ők legyenek az igazi tulajok. Kornis könyvét pedig el kell felejtenünk, mert gutaütést kaphatunk tőle, s ezzel csak neki okoznánk örömet. Azt pedig nem akarjuk.

Természetesen Spiró György is a már többször emlegetett ötezerhez tartozik, de azzal a nagy különbséggel, hogy Kornishoz viszonyítva ő nemcsak tehetséges, hanem okos is. A tehetség persze önmagában nem érdem, hiszen egyaránt fel lehet használni jóra is, rosszra is. De Spiró a nem csekély tehetségét – legalábbis az utóbbi években – egyértelműen jóra használja. Nem mindig tette ezt, hiszen emlékszünk még rá, hogy 1984-ban ő írta az alábbi hírhedt és aljas verset:

Jönnek

Jönnek a dúlt keblű mélymagyarok megint,
fűzfapoéták, fűzfarajongók, jönnek a szarból,
csönd van. Senki se pisszen. Alantról
kevéske hűlt költő csontujja int.

Ó, ha gyilkolni szabadna újra,
csámcsogva, hersegve szívnák a vért –
miért is? ki tudja. Trianonért? –
mered pár utcanév pici csontujja.
Ez olyan klíma: itt folyton beborul,
ez rendben van, de szégyen, szégyen, szégyen,
hogy mindenki kussol, hogy mindenki fél,
és nekünk kell jönnünk, pár csenevésznek,
hogy bebizonyítsuk,
nem csak a szemetek tudnak magyarul.

Igaza van Ágoston Balázsnak: „Az ember néha nem is érti, honnan ez a fékevesztett gyűlölet a nemzeti szellem iránt."

Tényleg, honnan? Mi bajuk van nekik? Mármint ennek az ötezernek? Hiányt szenvednek valamiben? Talán az általuk náciknak nevezett nemzeti többség tagjai nem hódolnak nekik eléggé? „a dúlt keblű mélymagyarok megint ... jönnek a szarból," – írja megejtő egyszerűséggel Spiró. És figyeljünk jól a szavakra: „megint..." Hát egyszer már jöttek? És mikor? És kik azok a „mélymagyarok"? Jól van, tudjuk persze, hogy Spiró itt Németh Lászlóra utal, csakhogy akiket ő mélymagyaroknak nevezett, azokra mégsem lehet azt mondani, a legnagyobb gyűlölettel sem, hogy „fűzfapoéták, fűzfarajongók" lettek volna, mert aki ezt mondja, az önmagát teszi nevetségessé. Berzsenyi „fűzfapoéta" volt? És Arany, vagy Ady? Spiró teljesen elvesztette a józan eszét.

Aztán itt vannak ezek a csodálatra méltó és döbbenetesen érthetetlen sorok:

„Ó, ha gyilkolni szabadna újra,
csámcsogva, hersegve szívnák a vért –
miért is? ki tudja. Trianonért? –

Tehát Spiró feltételezi, hogy a mélymagyarok ismét gyilkolnának és „hersegve szívnák a vért –„ – na nem, ez már a gyűlölködésnek tényleg olyan bugyra, amelyet ha komolyan vennének a Kornis által náciknak nevezettek, akkor nemzetgyalázásért a szerzőt be kellene perelniük, vagy elmegyógyintézetbe kellene csukatniuk. És még nem is tettük fel a legfontosabb kérdést: mikorra vonatkoztatja Spiró ezt a „ha"-val bevezetett feltételes módot? Mikor szívnák „hersegve" a vért a mélymagyarok? MIKOR? „Ha gyilkolni szabadna <u>újra</u>..." De hát egyszer már szabad volt? A „mélymagyarok" soha nem engedték meg a gyilkolást, hanem a náci megszálló katonaság gyilkolt, éspedig az ellenálló magyarokat is, akiknek az utódait most Kornis szintén náciknak nevez.

Spiró tehát a fenti két sorban történelmet hamisít.

Aztán itt van az utolsó gyalázatos sor: „nem csak a szemetek tudnak magyarul". Eszünkbe jut itt a háború előtti Németh László, aki azt írta: nagy baj az, ha két nép ugyanazt a nyelvet használja. Hát ez a baj most itt van: magyarul beszélnek azok is, akiket Kornis náciknak titulál, vagyis ötezer híján Magyarország teljes lakossága, és magyarul társalognak azok a bizonyos „ötezrek" is, „akiknek a véleményével szemben – mondja Kornis Mihály – nem lehet politikát csinálni." Ezeket a versben Spiró „pár csenevésznek" nevezi, holott valójában az elitnek gondolja: ők alkotják a „szürkeállomány"-t és az ötezer „náci" pedig a szemét. Vagyis tudomásul kell vennünk, hogy Spiró szerint szemetek vagyunk.

Hát itt tartunk.

És mit lehet ehhez szólni? Tényleg felmerül bennünk a kérdés, hogy vajon az elit, az ötezer, miért él ebben az országban? Miért élnek együtt a szemetekkel? Mi fűzi őket ezekhez? Talán csak nem a hazaszeretet? Talán csak nem az, hogy nekik is ez a hazájuk? Mert ha netalán ezt mondják, akkor viszont azt nem értjük, hogy miért gyalázzák hazájuknak a teljes lakosságát? (Kivéve persze az ötezret, az elitet...) Miért sértegetik, sőt gyalázzák őket? Nem gondolják, hogy ezzel ellenségükké teszik maguknak a szemeteket? S aztán csodálkoznak, ha nem szeretik őket. Nagyon nagy korlátoltságra vall ez részükről, sőt, teljes öngól.

Ámde azt mondtam, hogy Kornissal ellentétben Spiró György nemcsak tehetséges, hanem okos is. Az eddig tárgyalt versét huszonhat évvel ezelőtt írta, és nyilván tudatában van annak, hogy ezzel rendkívül nagy ellenszenvet váltott ki önmaga ellen. Tulajdonképpen kiírta magát a magyarság közösségéből. És nem lehet kellemes érzés továbbra is ebben a tudatban s ebben a népben élni, ezekkel a „szemetekkel" egy levegőt szívni. Most tehát Spiró megírt egy regényt, amelynek a címe: *Tavaszi tárlat*, amelyet a Magvető Kiadó adott ki 2010-ben. A könyv tehát még egészen új, és azt kell megállapítanunk róla, hogy Spiró ezzel a művével nagyon sokat tett annak érdekében, hogy a „szemetek" és a „nácik" megbocsássanak neki, sőt ha ő is úgy kívánja, akkor talán maguk közé vissza is fogadják őt. Az biztos, hogy Spiró ezzel a regényével sokat ledolgozott abból az utálatból, amelyet a versével ő maga támasztott saját maga ellen. Azt is mondhatnánk, hogy majdnem teljesen jóvátette azt a bűnét, amelyet huszonhat évvel ezelőtt a „szemetek"-kel szemben elkövetett.

Ugyanis miről szól a *Tavaszi tárlat*? Röviden arról,hogy adva van egy zsidó mérnök, aki az ötvenhatos forradalmat a Rókus Kórházban tölti, mert műtéten esett át. A harcokhoz tehát semmi köze nem volt, s még a következő hetekben is otthon lábadozik. A forradalomhoz tehát az égvilágon semmilyen módon nem kapcsolódott. S ennek ellenére vagy egy ostoba véletlen folytán, vagy szándékos és aljas provokáció következtében olyan helyzetbe jut, hogy nemcsak

az állását veszti el, hanem még az élete is veszélybe kerül. A regényben nem derül ki, hogy a két variáció közül melyik okozta a mérnök vesztét, de ez tulajdonképpen lényegtelen is. Az a fontos ugyanis, hogy Spiró rendkívül meggyőző erővel bizonyítja be: a kommunista diktatúrában senki nem érezheti magát biztonságban, s a rendszer lényege éppen ebben nyilvánul meg. Spirónak olyan atmoszférateremtő tehetsége és képessége van, hogy szinte maga az olvasó is remegni és félni kezd, mert azt érzi, hogy ugyanez vele is bármikor megtörténhetne. (Persze, csak a kommunista diktatúrában...) A szituáció tehát, amelyet az író kitalált: annyira életszerű, hogy abszolút valóságnak tudjuk elfogadni.

A főhős, vagyis ez a középvezetői állást betöltő zsidó mérnök, maga sem tudja elképzelni, hogy ez az abszurd helyzet valóságos lehet, tehát megpróbál belőle valahogy kikecmeregni. De mennél nagyobb igyekezettel veti bele magát a kimagyarázkodásba, annál jobban belebonyolódik. Tényleg olyan helyzetben van, mint a hálóból szabadulni próbáló hal: mennél inkább menekülni igyekszik, annál jobban életveszélybe kerül. S közben persze, csak úgy „mellékesen", szép lassan utólagosan tudomására jutnak a forradalom eseményei is. Spiró nagyon sokat beszélteti a szereplőit, és itt mutatkozik meg tehetségének a másik nagy erőssége: annyira életszerűen beszélnek a hősei, hogy beszédjükkel egyúttal önmaguk jellemzését is adják. Itt látjuk meg igazán Spirónak a drámaíró tehetségét, és értjük meg utólag is, hogy miért volt a *Csirkefej*nek olyan kirobbanó és tartós sikere. (Túl a Gobbi Hilda felejthetetlen alakításán...)

Köztudott tény, hogy a Szovjetunióban erős antiszemitizmus uralkodott. És mivel Kádár hű szolgája volt a szovjet vezetésnek, ezért a zsidókat különösebben ő sem szerette. Spiró regényében van egy jelenet, amelyben bigott idős kommunisták beszélgetnek, és az egyik ezt mondja: „– Megmondta a Kádár, hogy ószövetségi többé ne legyen első számú vezető, maximum második ember! Hát mi azt mondjuk, hogy második se legyen! Legyen csak harmadik, a cigányok után! Megmondta a Buci Gyuri a neje cirher cejtungnak, hogy a zsidó kispolgárok csinálták az ellenforradalmat, pedig neki zsidó a felesége! Na hát akkor menjenek a búsba! Az ószövetségiek tűnjenek el a magyar életből!"

A fenti jelenethez tudnunk kell, hogy aki ezt a szöveget mondja, az a Kádár-korszak egyik vezető műkritikusa, tehát súlya volt a véleményének. Spiró nem szól közbe, nem minősíti az elhangzott álláspontot, csupán hitelesen visszaadja a kor légkörét. És ugyanezt a megoldást választja abban a jelenetben is, amelyben a hősünket kioktatja a Kádár-rendszer lényegéről egy volt kommunista ügyész, aki jelenleg ügyvéd, s természetesen ő is zsidó. Már mindenből kiábrándult és felülről nézi az egész cirkuszt. A főhős, vagyis a mérnök még

abban a naivitásban él, hogy lényegi különbség van a Rákosi- és a Kádár-rendszer között: „Ez nem a Rákosi-korszak!

– Hanem micsoda?

– De hát akkor ezek koncepciós perek! Kirakatperek, már megint!

– Hát persze.

– De ez annyira átlátszó!

– Az nem baj. Sőt. Hadd szarjanak be a népek. Semmi sem számít, csak per legyen. Terror legyen, és senki, semmilyen osztály, semmilyen réteg ne érezhesse biztonságban magát. Néhány kirakatper megteszi. Még a Nagy Imre-per előtt.

– Lesz Nagy Imre-per?

– Hogyne lenne. Akasztani fognak. Kádár senkitől sem fél, csak Nagy Imrétől, aki moszkovita, mögötte áll a fél KGB, Kádár pedig nem volt moszkovita. Ki kell végeztetnie. Amíg Nagy Imre él, ő nincsen biztonságban. Előtte pedig kell néhány előkészítő per, a hangulat érdekében.

... Ezek fasiszták, csak vörösök. Elkövettem azt a hibát, hogy hittem az eszmében. Nincs eszem, Gyuszikám. Fasizmus van: fehér, zöld, barna vagy vörös. Elég öreg vagyok már, és elég beteg. ... Ezek fasiszták! Ezek a bizonyítékokat semmibe veszik!"

Ez a párbeszéd tömören illusztrálja a regény egész légkörét. A mérnök, vagyis a központi szereplő megússza ugyan a fenyegető rémséget, de nem azért, mintha kiderült volna az igazság, hanem mert véletlenül találkozik egy régi ismerősével, akinek a komcsik között jó haveri kapcsolatai vannak, s az egyik pedig erősen lekötelezettje is, és rajta keresztül az egész ügyet elsimítja. Az olvasó természetesen fellélegzik, hogy na végre! De nem azért, mintha a mérnökünk rokonszenves lenne, mert tulajdonképpen nem az; de nem is ellenszenves. Ő sem szeret senkit: sem a feleségét, sem a fiát, és persze a barátait és kollégáit sem. Csupán azért rokonszenvezünk vele, mert nem rosszindulatú: a konfliktusokat igyekszik békésen megoldani, s még a vele szemben kifejezetten hitvány és aljas módon viselkedő kollégáknak is megbocsát. Kezdetben van benne a kommunizmussal szemben valamiféle naiv hit, amelytől azonban a Rákosi-korszakban eltávolodik. Aztán 56 után abban reménykedik, hogy talán megváltozik a helyzet és lehet valamihez kezdeni. De a saját esete végképp rádöbbenti, hogy lényegében nem változott itt semmi. S ekkor aztán tökéletesen kiábrándul mindenből. Spiró György tehát ezzel a regényével a teljes nihilizmust hirdeti: az olvasónak az utolsó csepp életkedvét is elveszi, méghozzá annyira, hogy akár fel is akaszthatnánk magunkat. És hogy ez a nihilizmus abszolút teljes legyen, ezért a főhős történetéhez Spiró hozzákapcsolja feleségének a történetét, amely ugyanilyen kiábrándító. Ez egy primitív, talán még a hat elemit sem elvégzett kommunista

lány, aki előbb a Képcsarnoknál dolgozik, de onnan éberség elmulasztása miatt kirúgják és áthelyezik az Artexhez, s még a fizetését is felemelik. Az, ami a regényben ezzel a nővel történik, önmagában is egy külön regény lehetne. Spiró azonban összekapcsolja a házaspárral történteket, s olyan sűrítetten állítja elénk az ötvenhat utáni kezdeti éveket, hogy ez a regény értékét nagyon megemeli. A jellemrajzok, a különböző szituációk és a cselekménybonyolítás módjai egyenként is és összességükben is azt bizonyítják, hogy Spiró György tényleg nagyon jó író. Kisujjában vannak a regényírói erények, és amikor éppen nem gyűlölködik, nagyszerű írói teljesítményre képes.

Fentebb azt mondtam, hogy Spiró nemcsak tehetséges – Kornissal ellentétben –, hanem okos is – (szintén Kornissal ellentétben). Ez az okossága abban nyilvánul meg például ebben a regényében, hogy egyetlen olyan hang sincs a műben, amely a magyarságra, vagyis ezekre a „nácik"-ra és „szemetek"-re nézve sértő lehetne vagy lenne. Tökéletes hitelességgel mutatja be a kommunista diktatúra lényegét, vagyis a Kádár-korszak légkörét, és soha nem mond olyasmit, amellyel magát a magyar népet lehetne elmarasztalni, illetve gyalázni. Kornis nagyon jól tudja, hogy más a fasiszta vagy a kommunista diktatúra és ismét más maga a nép, amely ezt elszenvedi. Igaz, hogy a diktatúra eszközemberei a népből kerülnek ki, de mióta világ a világ, ez mindig így volt. Vannak egyebek, éspedig a világ minden népében és mindig, akik kéjelegnek, ha kiélvezhetik a szadizmusukat, és szívesen állnak a szolgálatára bármilyendiktatúrának. De ők nem azt a bizonyos népet képviselik, amelyből történetesen származnak, hanem csak kizárólag önmagukat jelenítik meg. És a regényből az válik nyilvánvalóvá, hogy ezt a szerző is tudja, tehát eszébe sem jut, hogy a Kádár-rendszer kegyetlenségéért a magyarságot marasztalná el.

Talán Spiró is belefáradt a gyűlölködésbe, és rájött arra, hogy jobb békességben élni, ha már egyszer úgyis együtt élünk: az ötezrek és mi, a „szemetek", illetve Kornis kedvenc kifejezésével élve, a „nácik".

Olvassák-e még Moldovát?
Moldova György: A félelem kapuja. Bp., Pannon Könyvkiadó, 1992.

Moldova soha nem tudott regényt írni, de ilyen rosszat még sohasem írt. Ez az egész betűhalmaz olyan, mintha egy regénynek a rossz tartalmi kivonata lenne. S fogadni mernék bárkivel, hogy ezt az úgynevezett regényt a kritika szóra sem fogja méltatni. A kormányhoz közelálló lapok azért nem vesznek majd tudomást róla, mert Moldova, mint megrögzött Kádár-hívő, a mai rendszerről a lehető legelítélőbb véleménnyel van. Nyíltan nyilatkozta, hogy Kádárt – az össze bűne ellenére! – ma is nagy államférfinak tartja.

A liberálisok befolyása alatti újságok – vagyis a sajtónak legalább kilencven százaléka! – pedig azért fogja elhallgatni ezt a könyvet, mert az egykori szamizdatosokról, vagyis az SZDSZ úgynevezett kemény magjáról, olyan kegyetlen nyíltsággal rántja le a leplet, és mond róluk elítélő véleményt. Ha ezt Csurka írta volt, akkor most az ellenzéki sajtó kórusban üvöltöznék az antiszemitizmus vádját. Mert hogy el ne feledjem: ennek a betűtömegnek a nem csekély pikantériája éppen abban rejlik, hogy egyik szereplője olyan dolgokat mond el szamizdatot szerkesztőkről, amelyhez hasonlókat eddig aligha olvashatunk.

Persze Moldova ravasz, mert sanda rosszindulattal egy csapásra két legyet akar ütni: tudniillik ezeket az antiszemita kijelentéseket egy olyan öreg író szájába adja, aki azzal dicsekszik, hogy a pályát még Móricz Zsigmondnál kezdte, és az elmúlt évtizedekben teljes hallgatásra volt ítélve. Ő tehát a regényben a népi táborhoz tartozó írókat képviseli, és a mű főszereplőjének, egy félig cigány munkásfiúnak, aki bűn rossz verseit a szamizdat folyóiratban szeretné kiadatni, a következőket mondja: „Te nem ismered a zsidókat…

Borsos megdöbbent:

Zsidók? Hogy lehet ez?! A falon ott láttam egy nagy keresztet.

A fiatalúr katolizált, azt nyilatkozta, hogy a kereszténység volt az élete meghatározó élménye, de ezt nem szabad komolyan venni. Ez csak póz nála. Ha valaki magyarul beszél, attól még nem válik magyarrá, gyónhat-áldozhat naponta háromszor, attól még nem keresztény. A zsidóknak mindig is volt érzékük meglovagolni a változásokat. Mit gondolsz, mi a legfontosabb nekik?

A pénz.

Te nagyot tévedsz, azt hiszed, számít nekik egy-két millió? Kimeríthetetlen tartalékaik vannak, külföldről is ömlik a dollár, ők nem törődnek a pénzzel. A kapcsolatokat építgetik mindenekelőtt, azt akarják, hogy mindenütt őket fogadják el illetékeseknek és velük tárgyaljanak. Most is ők indultak el elsőnek. Mi, magyarok, még egy plakátot sem tudunk összehozni, az ő „Jelzőtűz"-ükről pedig naponta beszélnek a nyugati rádiók.

Mit kellene csinálni?

Egyelőre nem tehetünk mást; alkalmazkodni kell hozzájuk. Láttad, én is úgy beszéltem azzal az öreg pártkurvával, mintha ő lenne az angol királynő. Te is legyél velük udvarias, amennyire csak kitelik tőled, tanuld meg, hogy a jó modor a legolcsóbb és a leggyümölcsözőbb befektetés. Egyelőre szükségünk van rájuk, mert az államilag ellenőrzött lapokban nem jelenhetünk meg, és nyilvánosság nélkül nem élhetünk. De azt soha ne felejtsd el, hogy ők idegenek itt, és egyszer majd adódik egy pillanat, mikor ezt a szemükbe vághatjuk. Ezt meg kell érnem, addig nem halhatok meg."

Moldova tehát egyfelől megfosztja az egykori szamizdatosokat az őket körülvevő bizonyos fokú nimbusztól, másfelől viszont a népiesek képviselőjét kifejezetten antiszemitának állítja be.

A könyv hátsó borítóján ezt olvashatjuk: „A regény az év szenzációjának ígérkezik:" Ámde ez a jóslat nem fog beválni, mert egyfelől művészi szempontból olyan rossz, hogy még negatív értelemben sem lehet szenzációvá felfújni, másfelől pedig egyetlen politikai pártnak sem érdeke, hogy ez az izé, ez a regénynek kinéző valami, hírnévre vergődjön. Még a Thürner-féle MSZMP sem fogja a szerzőt keblére ölelni, hiszen annak ellenére, hogy Moldova bigott Kádár-rajongó, a kádári-rendszert a regény egyik intelligens szereplője, egy rendőrből ügyvéddé avanzsált ellenszenves figurának a felesége, így jellemzi: „Az irodalomban ugyanúgy áll a helyzet, mint az egész országban: egy kommunista zsidó klikk tartja kezében a hatalmat, és csak a saját embereiket engedik érvényesülni. Mindenki más előtt bezárják a kapukat. Aki pedig szembeszegül velük, azt letapossák, a halálba kergetik..."

Persze a megállapítás objektivitását Moldova némileg csökkenti azzal, hogy ezt egy olyan nővel mondatja el, akinek az apjával a kommunista rendszer kegyetlenül bánt el. Az apja ugyanis „orvos volt, egyetemi tanár. Arra tette fel az életét, hogy a nagy történelmi hőseinkről: Széchenyiről, Deák Ferencről és másokról megállapítsa, hogy biológiailag és mentálisan milyen magyar fajtajeleket mutatnak, olyanokat, melyeket egyetlen más nemzetnél sem lehet megtalálni. Tanulmányokat írt erről, az egész világon ismerték a nevét. 1949-ben én tizenhat éves voltam, mikor letartóztatták, fajvédelemmel, nacionalizmussal vádolták. Négy évet ült börtönben, súlyos szívbajjal jött ki. Nem engedték vissza a kutatóintézetbe, klinikán sem dolgozhatott, végül mint éjjeliőr helyezkedett el. (...) Engem is egész életemben végigkísért a származásom, hiába voltam a legkülönb a gimnáziumban, az egyetemre nem jutottam be, annak is örülnöm kellet, hogy gépírónő lehettem a Megyei Bíróságon. De ez az állapot már nem tarthat soká, az egész rendszer recsegropog, össze fog omlani. Egy-két év múlva itt más világ lesz..."

Moldova persze nem azért írta meg ezt a könyvét, hogy a Kádár-rendszert bírálja, hanem erős a gyanúm: legfőbb célja az volt, hogy a szamizdatosokat megfossza attól a dicsfénytől, amely a pártállam idején – valljuk be! – körülvette őket. Mivel teljes bizonyossággal persze nem tudhatjuk, hogy Moldova indulatait mi motiválja, ezért csupán feltevéseinkre és sejtéseinkre hagyatkozhatunk. Mindenekelőtt arra kell gondolnunk, hogy Moldova a Kádár korszak egyik legsikeresebb írója volt, és a sikereit főként riportjaival, félig-meddig szociológiai műveivel aratta. Tehát olyan jellegű alkotásokkal, amilyeneket a szamizdatosok is írtak, csakhogy ők ezekért nem Kossuth-díjat kaptak, hanem zaklatásokat, házkutatásokat kellett elviselniük, és kivándorlási

útlevél ajánlatot tettek eléjük. Feltehető tehát, hogy Moldovát ők a párt legfelsőbb körei által engedélyezett hivatásos, udvari bírálónak tarthatták, s ezért lenézték, sőt talán meg is vetették. Az mindenképpen tény, hogy Moldova riportköteteinek a kádári években nagy sikere volt. Hiszen emlékezünk kell rá, hogy a *Kortárs*at sokszor csak Moldova riportjaiért vettük meg. Hónapról-hónapra türelmetlenül vártuk például a vasútról szóló riportjának a következő folytatását. Persze való igaz: Moldova soha nem azt mondta, hogy maga a kádári-rendszer rohadt és hazug, s a szovjet szuronyokon alapszik, hanem csak azt, hogy a vasút rossz, a szövőipar elavult, és így tovább... A szamizdatosok szociológiai felmérései viszont magának a kádári rendszernek az alapjait támadták. Ennek ellenére az olvasók Moldova riportjaiból mégiscsak mindig közvetlen a pártállamra gondoltak, és az egyes konkrét területek tarthatatlanságát, lezüllöttségét és korszerűtlenségét mindig magára a pártállamra vonatkoztatták. S talán ez volt Moldova sikereinek a legmélyebb oka.

Feltételezem, hogy Moldova bosszút akart állni az őt lenézőkön és megvetőkön, s ez a magyarázata annak, hogy mind a kádári-rendszert védelmező rendőrtiszt, mind pedig az azzal szembenálló idős novellista mély megvetéssel beszél a szamizdatosokról. A kihallgatást vezető nyomozó a fiatal munkás költőnek például ezt magyarázza: „tudnia kell: Martin és a hozzájuk hasonlók nem azért akarják megdönteni a rendszert, mert az a céljuk, hogy maga könnyebben érvényesüljön! Maga beszélgetett Martinnal, ismeri az elképzeléseit: abban a világban, ahol az ő kezükbe kerülne a hatalom, egy munkásfiúnak nem volnának esélyei."

De a régi népi gárda idős képviselője sem sokra becsüli Martint, a szamizdatlap szerkesztőjét és baráti körét, mert szerinte ezek csak szerepet játszanak. „Adok neked egy tanácsot, Ferikém – mondja a fiatal költőnek: – akármit is mondanak neked Martinék, egy szavukat se hidd el. – Ők mindig egy-egy divatos szerepet alakítanak, most például a forradalmárt játsszák meg, kiállnak a barikádokra: ide lőjetek! Engem nem tudnak becsapni, én már túl sokat láttam ahhoz, túl sok szoborral voltam pertu barátságban. Én tudom, hogy ez az egész ellenzéki társaság a Rákosi-óvodából került ki. Hivatali kocsik hordták-vitték őket, kakaón nőttek fel, amíg a te anyád vagy az én feleségem örült, ha üres levest tudott az asztalra tenni. Mindegyiknek állami vagy pártfőnökök voltak a szülei, Martin mamát láttad: mit gondolsz, hol dolgozott régebben?

Nem tudom.

A pártközpont kulturális osztályán, ítélkezett élők és holtak fölött."

Persze nem tudjuk magának Moldovának mi a véleménye a szamizdatosokról, mert hiszen a fentieket nem ő mondta, hanem az idős népi író, akit a szerző

igyekszik úgy beállítani, hogy antiszemitának lehessen tartani. Csakhogy Moldovának ez a szándéka nem mindig sikerül, mert az például, hogy az öreg novellista kijelenti: „Egy zsidó soha nem hagyja ki a lehetőséget, hogy fölényeskedjen valakivel" – ez önmagában még nem antiszemitizmus. De természetesen elhangzik a részéről erősebb kijelentés is a zsidóságról. A fiatal költőt például így oktatja: „Én ismerem a zsidó mentalitást: kiszednék belőled azt, amit ők szenzációnak gondolnak, utána eldobnának, mint egy kifacsart citromot. Majd alkudozni kezdenek veled: ezt csináld máskép, ezt fogalmazd át, de te ne add be a derekadat, a végén ők fognak engedni. Nem mondhatnak le rólad, nekik nagyobb szükségük van rád, mint neked rájuk... Egyre többen csatlakoznak hozzánk, érzik, hogy itt mi vagyunk otthon, miénk lesz a jövő. Egy-két év kell csak hozzá, és elindítunk egy saját lapot, akkor neked is ott lesz a helyed. A Martinokkal, Vojtkovszkykkal pedig leszámolunk majd, jönnie kell mégy egy nagy autodafénak. Bírd ki addig."

Nos, biztos vagyok benne, hogy Moldova itt alaposan melléfogott. Ugyanis teljesen egyértelmű, hogy szándéka szerint nem egy bizonyos valakit, egyetlen konkrét személyt, hanem általában és összességükben a népi írókat akarja kompromittálni. Hiszen az öreg író ezt mondja önmagáról: „mindannyian a régi népi gárdába tartoztunk". Ámde a leszámolás és a nagy autodafé emlegetése még akkor is visszataszító rágalmazás, ha nyilvánvalóan tudjuk, hogy Moldovának ez a műve a legócskább kulcsregények közé tartozik. Hiszen semmiféle különösebb bennfentesség nem kell például ahhoz, hogy a nagy könyvkiadó vállalat igazgatójában, akit a regényben Domány Miklósnak hívnak, Illés Endrére ismerjünk. De ismerjük a nevét annak az egykori jeles szamizdatosnak is, hiszen az egyik hetilap éppen nemrégiben írta meg, akinek az anyja no nem a pártközpontban, hanem az ÁVH központban dolgozott. Aztán van a regényben egy olyan jelent, amikor a rendőrségen a nyomozó tiszt ezt mondja a szamizdat szerkesztőjének: „Van egy konkrét ajánlatom, figyel rám?

Igen, hallgatom.

Adunk magának egy kivándorló útlevelet, egy hónapon belül hagyja el az országot a családjával együtt. Megjelennek kint a cikkei, meg tud élni belőlük. Ha igazán következetes, egy szót sem szól, legföljebb megköszöni, magának itt úgysem tetszik semmi. Ugyanez vonatkozik a barátjára, Vojtekovszky úrra is."

Pontosan meg tudnánk nevezni azt az egykori szamizdatos írót, akinek a pártállam ugyanezt az ajánlatot tette. Teljesen nyilvánvaló, hogy Moldovának sem cselekménybonyolító fantáziája, sem jellemeket alkotó és azokat tovább fejlesztő tehetsége abszolút nincs. Könyve elején ugyan kijelenti, hogy „A történet szereplői kitalált alakok, esetleges hasonlóságuk élő vagy holt

személyekkel csak a véletlen műve lehet." Ámde az ilyesféle mentegetőzés mindig az ellenkező hatást éri el: az olvasó azonnal tudja, hogy igenis kulcsregénnyel áll szemben. Nyomát sem látjuk Moldova regényében annak, hogy az író a valóság „égi mását" próbálná megalkotni. Ennek pedig csakis az lehet az oka, hogy óriási szakadék tátong a szerző úgynevezett művészi képességei és a szándékai között. Írói adottságai közé például egyáltalán nem férnek be az élet eszmei magasságai és kaotikus mélységei. Elbeszélői magatartása is mindig a riporter viselkedésére emlékeztet: szikár és rideg mondatokban közli a tényeket, de képtelen valamely jellemet a maga belső fejlődésében megrajzolni. Nyomát sem látjuk benne annak a minden valamirevaló regényíróban meglévő alapvető művészi szándéknak, hogy totális képet nyújtson arról a korról, amelyben művének cselekménye lejátszódik. Moldova annyira leszállítja az igényét, hogy megelégszik a puszta bosszúállással. Hiányzik belőle az epikusi nyugalom, és az írói világa is teljesen beszűkült. Lehet ugyan, hogy az élményei hitelesek, de ahhoz már nincs elegendő művészi ereje, hogy azokat az olvasóval is hiteleseknek tudja elfogadtatni. S fokozza a bajokat, hogy az élményei nem is eléggé mélyek. Mindig a felszínen ragad meg, s folyton csak a kuriozitásokat, a csillogó, ámde értéktelen üveggyöngyöket hajszolja. Írói szemlélete rendkívül szűk osztályszemlélet, amelyből kirekednek a valódi társadalmi és lélektani problémák, továbbá a hiteles emberi és érzelmi összeütközések.

Amilyen szűk regényének a társadalmi keresztmetszete, ugyanilyen sekélyes Moldovának az emberfogalma is. Számára teljesen ismeretlen például a felfokozott eszmeiség, a hősiesség, vagy a nagy szenvedélyek. Általában nem a társadalmi, hanem szinte mindig csak a természeti embert rajzolja. Alakjainak a viselkedését nem lélektani motivációk irányítják, hanem szinte kizárólag csak a legalapvetőbb biológiai ösztönök. Nem tagadjuk ugyan ezeknek a fontosságát, de a szinte majdnem kizárólagosságukat egy jellem viselkedésének a megértéséhez elégtelennek tartjuk. Ráadásul Moldova regényének szereplőiben a pénz, a karrier, a szerelem vagy a hatalom utáni sóvárgás nem tud elemi erejű, tragikus szenvedéllyé nőni, hanem megmaradnak kicsinyes körülmények közt sorvadozó alantas mozgatórugóknak. Nyilván azért, mert az alapvető hiba Moldova sekélyes és felszínes emberfogalmában van, amelyből hiányzik a mélyebb és igazibb emberség eszméje.

Társadalomábrázolása is fantáziátlan és szűk körű. Csak a rikító és a pikareszk elemekhez van érzéke és vonzódása, s fogalma sincs például arról, hogy egy jellemnek a fejlődésében, illetve alakulásában a munka étosza is szerepet játszhat. Konfliktustípusai is ebből eredően nem társadalmi vagy erkölcsi jellegűek, hanem kisszerű, individuális eredetűek. Moldovából a legnagyobb mértékben hiányzik például az a képesség, amely nélkül pedig

igazi regényírót elképzelni is lehetetlen, hogy hitelesen ábrázolj a kort, s a mögöttük munkálkodó uralkodó eszméket. Éppen ezért teljességgel képtelen rá, hogy korát kifejezze, s hogy eszmei és emberi szempontból fölé emelkedjen. Ebből eredően a regény, vagyis a nagy kompozíció, semmiképpen nem az ő műfaja. Igazi ereje talán a novellában és a kisméretű drámai életképben lehetne, ha sekélyes emberfogalma ezt lehetővé tenné.

Amit Moldova ebben a művében produkált, az a kádári-rendszer tipikus felépítményirodalma. Éppen ezért ugyanúgy nem fog fennmaradni, mint ahogy az a társadalmi alap is eltűnt, amelynek Moldova egyik futtatott írója volt. Sem a környezetrajzát nem tartom hitelesnek, sem az atmoszféra teremtését nem érzem olyannak, amely miatt ezt a könyvet regénynek lehetne tekinteni, legalábbis a szó esztétikai értelmében. Talán egyedül a dialógusai érdemelnek némi méltánylást. Igen, Moldova életszerűn tudja beszéltetni az alakjait, csak itt meg az a probléma, hogy amiket a szereplők mondanak: többnyire vagy hazug megállapítások, vagy olyan felületes, link fecsegések, amelyekre nem érdemes odafigyelni.

Befejezésül újra eltűnődöm: csakugyan ilyen rossz ez a könyv? Szándékosan mondtam könyvet, és nem regényt! Azt az érdemét viszont végül is el kell ismerni, hogy az egykori szamizdatosokat még attól a becsüléstől is megfosztja, amely pedig hajdan – hiteles információk hiányában – körülvette őket. A kihallgatás során a rendőr ezt mondja a Jelzőtűz című szamizdat szerkesztőjének: „Maguk egyetlen húron játszanak, arra bazíroznak, hogy ha föl merünk lépni az ellenzékkel szemben, a külföld tiltakozik majd. A maga esetében még annyit tesznek hozzá, hogy antiszemitizmusról kárognak. Ha itt rálépnek a farkára, New Yorkban vagy Jeruzsálemben sivítanak. Csak ezért mer így viselkedni."

S a rendőrnek igaza lett, mert amikor a szerkesztőt a letartóztatásból kiengedik, akkor a feleségétől arról értesül, hogy „az ügy mégis nyilvánosságra került, több nemzetközi szervezet is tiltakozott, sőt maga Reagan, az Egyesült Államok elnöke is nyilatkozott, korrekt bánásmódot és elbírálást kért a számukra."

Moldova egyértelműen megírja, hogy a szamizdatosok azért merik olyan „bátran" vállalni a munkahelyről való kirúgást, mert külföldről dollár milliókat kapnak. Martinnak, a szamizdat szerkesztőjének például „új japán gyártmányú kocsija lent parkolt a ház előtt", és mellékesen arra is futja neki, hogy háromszobás lakást építessen.

Ráadásul az egész kádári-rendszerrel való szembenállásuk nem jobb felől, hanem szélsőségesen balról történik: egy kínai típusú kommunista összeesküvést hoztak létre, s ezért kerültek szembe a rendőrséggel. Persze ez a motívum is csak azt igazolja, hogy Moldova valóban kulcsregényt írt. Hiszen mindenki

tudja, kik voltak azok a szamizdatosok, akik annak idején tényleg részt vettek egy ultrabalos összeesküvésben, s később pedig az SZDSZ prominens vezetői lettek.

Ilyen „regényt" írni bizony nem művészet. A vasútról és a szövőiparról írott riportjait nem fogjuk elfelejteni.

Nézzük Konrád Györgyöt, őt magát!

Mint író harmadrendű (szinte jelentéktelen) és unalmas. Művei olyanok, mint ő maga: ha unott hangján megszólal a tévében vagy a rádióban, azonnal az ásítozás fogja el az embert. Mindenképpen tény, hogy tehetsége egyáltalán nincs arányban felfújt társadalmi és politikai szerepével.

Konrád nem jól sáfárkodik a tehetségével, hiszen ha szerény képességeit teljes egészében írói teljesítménye szolgálatába állítaná, talán ideig-óráig még maradandóak tűnő műveket is létrehozhatna. Ő azonban két legyet akar ütni egy csapásra: egyszerre akar elérni írói és politikai babérokat. Holott még a liberálisoknak sem ő az igazi irányítója, hanem csak eszköze, aki sodortatja magát az árral. Politikai elvtársai őt, mint írót, vezérnek szeretnék föltüntetni, holott nem alkalmas a szerepre, mert iszonyatos ellentét van a képességei és a között a nem létező művészi színvonal között, amelyet neki, mint holmi állítólagos nagy írónak, megmutatni és bizonyítani kellene.

Írói pályafutását sikeres szociológiai művel kezdte, de az ezt követő szépirodalmi igényű művei zuhanásszerű visszaesést mutatnak. Konrád regényeinek hangulati és érzelmi atmoszférája meglehetősen sivár és szegényes: az egykedvű blazírtság és a felszínes gunyorosság jellemzi. Lírai telitettségről, vagy gondolati magasságokról egyáltalán nem beszélhetünk Konrád műveivel kapcsolatban, mert szerzőjük közvetlen adottságaiból az élet eszmei magasságai és kaotikus mélységei teljességgel hiányoznak. Konrád érzelmi és emberi magatartását, legalábbis művei tanúsága szerint, a kiábrándultság és a sivár fölényeskedés jellemzi.

Elbeszélői beállítását is legtöbbször olyannak mutatja, mintha csupán vendégként lenne jelen – tehát kívülállóként. Vagyis nem önmagát akarja adni, hanem a környező világot, ami egy epikusnál dicséretes szándék, ha ezt meg is tudja valósítani. Csakhogy Konrád erre képtelen, mert adottságaiból hiányzik a cselekménybonyolító fantázia. Nem képes tehát arra, hogy koráról hiteles ábrázolást nyújtson, mert epikusi képességeiből csak egy nagyon szerény kismesteri teljesítményre futja.

Írói világa beszűkölt, kisszerű és felszínes. S eleve leszállítja az igényt azzal, hogy főként kulturális élményekből dolgozik, nem pedig primer életbeli

tapasztalatokból. Ebből következik, hogy regényeiből a társadalom legfontosabb problémái és valódi konfliktusai eleve kimaradnak.

Emberfogalma, illetve emberszemlélete is szűk és szegényes: a természeti ember, a maga alapvető ösztöneivel, eleve kirekesztődik belőle, s csak az intellektuális szféra egy részét foglalja magába. Következésképpen a dialógusai sem igazi párbeszédek, hanem inkább esszérészletek. Konfliktustípusok tehát eleve nem léteznek Konrád regényeiben, hiszen nem valós élethelyzetek jelennek meg bennük, hanem végnélküli és felületes intellektuális csevegéseken unatkozhatunk. S ráadásul a szerző sem környezetrajzot, sem atmoszférát nem tud alakjai köré teremteni, mivel nem hús-vér emberek, hanem csupán valamilyen sápadt esztétikus mélyenckedések szócsövei.

Senkit ne tévesszen meg, hogy ilyen csekély írói képesség birtokában mégis Konrád György a Nemzetközi Pen Club elnöke, hiszen az ilyen tisztség elnyerése pusztán politikai megfontolásokon és különféle személyes összeköttetéseken múlik. Persze a liberális elvtársai állandóan azt próbálják elhitetni, hogy Konrád ma a legnagyobb magyar író, de mindenki tudja, hogy ezt csak a pártbeli elfogultságuk mondatja velük. A húszas években Pekár Gyula volt a „legnagyobb magyar író", s ugyan ki emlékszik már a nevére? S az, hogy néha különböző nyugati lapok is átveszik ezt a minden alapot nélkülöző dicsőítést, csupán azt bizonyítja, hogy Konrádnak meglehetősen jók a külföldi kapcsolatai. Mert azt senki ne higgye, hogy a nyugati tudósítók Konrád regényeket olvasnak – nem; ezt a hazugságot készen kapják a liberális illetékeseitől, s aztán tovább adják a lapjaiknak, anélkül, hogy talán egyetlen sort is olvastak volna Konrádtól.

Még meg fogjuk érni, hogy a liberálisok kijelentik: csupán azért tartozunk Európához, mert itt él Konrád is.

Mint politikus: destruktív és magyarság ellenes. Évek óta figyelem a nyilatkozatait és egyetlen olyan hazai vagy külföldi megnyilatkozására nem emlékszem, amelyben rokonszenvet keltett volna Magyarország iránt. Sőt, ellenkezőleg! Némely nyilatkozatában már-már a hazaárulás határát súrolta: lejáratta és megrágalmazta külföldön a magyar népet, illetve Magyarországot.

Még 1991-ben követte el Konrád a magyarsággal szembeni egyik nagy bűnét. Akkor arról volt szó, hogy Magyarország elsőként lett tagja az Európa Tanácsnak, s ezzel megelőztük például a Cseh- és Szlovák Köztársaságot, amire a magyar külpolitika teljes joggal büszke lehetett. S ekkor Konrád György, a liberálisoknak ez az egyszemélyes agytrösztje, a *168 Óra* című lap 1993. március 5-iki számában így fanyalgott: „Másfél-két hónappal sikerült megelőznünk a Cseh és Szlovák Köztársaságot és máris kellemetlenkedtünk a románoknak. Így viselkedik az a gyerek, aki majd kiesik a padból és nyújtogatja az ujját, hogy én jobb vagyok a többinél. Mi ez, ha nem stréberkedés?

Ám az ilyen tanulót nem szokták ezért különösképpen szeretni, sőt – jó esetben – megmosolyogják..."

Tudjuk, hogy a magyarság milyen sanyarú helyzetben él Romániában, ennek ellenére Konrád György elvárta volna Magyarországtól, hogy Romániát beajánlja az Európa Tanácsba. Holott Magyarország akkor a szavazásnál még csak nem is tiltakozott, hanem csupán tartózkodott. De Konrád György magyarság iránti „szeretetének" már ez is sok volt! Ő már ezt is „stréberkedésnek" minősítette, és úgy találta, hogy „kellemetlenkedtünk a románoknak." Akkoriban egy cikkemben meg is kérdeztem: „Tisztában van egyáltalán Konrád György azzal, hogy mit jelentenek ezek a szavai? Tudatában van annak, hogy ezzel mekkora érvelési alapot adott a magyarság ellenségeinek? Vagy ez őt egyáltalán nem is érdekli? Botrányos és fölháborító, hogy egy írótól, aki gondolatai közlésére a magyar nyelvet használja, ez a nyilatkozat Magyarországon megjelenhetett. Lehet-e erre mentséget találni? Lehet-e mentséget találni arra, ha valaki egy követ fúj annak az országnak az ellenségeivel, amelynek pedig maga is állampolgára?" (*Kapu*, 1991: 4. szám)

Legújabban pedig azt a rágalmat hintette szét Konrád a rádió hullámain, a *168 Óra*ban – tehát Mester Ákos segédletével –, hogy Magyarország balkanizálódik. S vajon miért, szerinte azért, mert „akciósorozat indult például a sajtószabadság korlátozása érdekében, amely most éppen a rádió körül csúcsosodik". (*168 Óra*, 1993. febr. 9.)

Tetszik érteni? „Akciósorozat indult"! – az SZDSZ emberei általában imádják az akciózást. Ők mindig akciókat indítanak! Hol ezért, hol azért... Persze legtöbbször az Antall-kormány valamely intézkedése ellen. Holott ez a kormány oly gyenge, hogy a saját árnyékától is megijed.

Nem szabad elfelejteni, hogy bármennyire is távol tartják magukat a Magyar Út köröktől, amíg a nemzeti jelleg megőrzését vállalni fogják, addig Konrád és elvtársai mint Dessewffy Gyula írta: „félnek minden hazafias érzéstől, képtelenek megkülönböztetni a nemzetfenntartó magyar tudatot, a hazafiasságot a fasizmustól, a megengedhetetlen szélsőséges nacionalista kilengésektől." (*Hitel*, 1991. márc. 6.) S hogy miért? Azért, mert teljességgel hiányzik belőlük a magyarságtudat. Ezért a nemzeti tudat legcsekélyebb megnyilvánulását is tűrhetetlen nacionalizmusnak, sőt antiszemitizmusnak tartják. Tehát nem az a kérdés, hogy valaki zsidó-e vagy keresztény, hanem hogy van-e az illetőnek magyarságtudata vagy nincs. Ez a választóvonal! Vagyis az, hogy valaki liberális-e, vagy demokrata, népi-nemzeti vagy urbánus, keresztény vagy zsidó, vagy iszlám hitű, tulajdonképpen másodlagos kérdés. Mert akiben megvan a magyarságtudat, az szót tud érteni a másikkal még akkor is, ha az másképpen képzeli el a jövőhöz vezető utat, mint ő. Tehát, ha fejük tetejére állnak, akkor sem lesznek szalonképesek Konrád előtt, mert megérzi rajtuk azt a másságot,

azt a nemzeti jelleget, ami az ő szemében eleve gyanús. Nem véletlen, hogy Konrád a *168 Óra* február 27-iki adásában is az egész MDF-ből egyedül csak Furmann Imrét és Elek Istvánt találta tárgyalásra méltó partnernek. Vagyis két olyan embert, akiket nagyon sokan az MDF árulóinak tartanak.

A kormány például hiába ismételgeti unalomig, hogy nem akarja a tévét és a rádiót uralma alá vonni, hanem egyszerűen csak tárgyilagos hírközlést vár el tőlük, mert Konrád ezt úgysem hiszi el. Szerinte a média csak addig volt független, amíg Hankiss és Gombár, illetve a mögöttük lapuló liberál bolsevikok uralkodtak benne. Most azonban, hogy ez a két úriember eltűnt, ezért Konrád szerint „Magyarország bekapcsolódik egy folyamatba, amelyet balkanizációnak lehet nevezni. Magyarország ugyanis Közép-Európától kezd visszacsúszni Kelet-Európába." (*168 Óra*, 1993. febr. 9.) S hogy ezt a folyamatot Konrád György megállíthassa, ezért a Demokratikus Charta március 15-ére megmozdulást tervez, mert demonstrálni akarja, hogy vannak azért még itt művelt európaiak is...

Hát igen, nem mindenki mucsai és lábszagú. S aki nem csatlakozik a Chartához, az persze idegengyűlöletet szít, teret enged a nácizmus jelenségeinek s kaput nyit a jobboldali szélsőségek előtt. Az embernek kinyílik a bicska a zsebében, amikor lépten-nyomon azt olvassa és hallja, hogy Csurka neve a Konrád vezette chartások szájában egyet jelent a szélsőjobbal, sőt a fasizmussal. Addig hazudozták ezt a hülyeséget, hogy az emberek már puszta kényelemből, azaz szellemi lustaságból is lassanként hajlandóak elhinni.

Ámbár! Jó lesz vigyázni! Mert megtörténhet, hogy a puska visszafelé sül el. Konrád úgy látszik nem tudja, hogy mennél jobban gyalázzák Csurkát, és a hozzá hasonlóan gondolkodókat, annál több hívet szereznek nekik. Mert az emberek nem arra figyelnek, hogy Konrádék mit mondanak Csurkáról, hanem azt nézik, hogy ki, illetve kik mondják. Konrád és a Charta ugyanis annyira ellenszenves a józanul gondolkodók előtt, hogy talán még az ördöggel is szövetkeznének, ha ez a jelentéktelen író megtámadná a poklot. Konrád abban az önámításban él, hogy pusztán csak azért, mert a Charta egy-egy akciójára össze tud toborozni a pesti belvárosból néhány száz megtévesztett fiatalt, ezért már népszerű is. Csakhogy a magyar lakosság zöme vidéken él, s ott Konrádnak semmiféle tömegbázisa nincs. Hiszen jól emlékszünk még arra, hogy Konrád pártjának, az SZDSZ-nek a korábbi elnöke, Kiss János volt az, aki például a magyar szent koronát svájci sapkának titulálta. S ugyancsak az SZDSZ akarta azt is, hogy az egyházi ingatlanok visszaadásáról szóló törvény kétharmados legyen – így ugyanis meg tudták volna akadályozni a törvény megszületését. S ebben az ügyben Konrád elvtársai képesek voltak az Alkotmánybírósághoz szaladni! A felelősen gondolkodó állampolgárok nem olyan feledékenyek, hogy mindezekre majd ne emlékeznének.

Nagyon figyelemreméltó Konrádnak a legújabb akciója is: azt akarta a Nap TV 1993. február 8-iki adásában az országgal elhitetni, hogy Magyarországon diktatúrától kell tartani, pusztán csak azért, mert a telefonok rosszul működnek. Mint mondotta: „mostanában nagyon furcsán viselkednek a telefonok", és megfenyegette azokat, akik „a telefonokat furcsán viselkedtetik." Tökéletesen igaza volt Füzessy Tibornak, a titkosszolgálat főnökének, aki világosan megmondta: „Nem igaz, hogy telefonlehallgatás a diktatúra ismérve. A telefonlehallgatások – természetesen törvényes esetekben és formákban – minden demokratikus jogállamban a legsúlyosabb köztörvényi bűncselekmények és az állam elleni bűncselekmények megelőzésének, felderítésének, a szervett bűnözés elleni védekezésnek nélkülözhetetlen eszközei."

Konrádot azonban nem lehet meggyőzni, hiszen ez sértené az önmagáról kialakított nagyságát és tekintélyét. Ő abból a tényből, hogy „gyakran különös hangok, sóhajtások, suttogások hallhatók beszélgetés alatt...", arra következtet, hogy lehallgatják a beszélgetéseit, márpedig ez szerinte a diktatúra egyik ismérve. Nem mondta ugyan ki nyíltan, hogy Magyarországon 1993-ban diktatúra van, de a fejtegetéséből egyértelműen ez következik. Holott Füzessy Tibor érvelése teljesen meggyőző és helytálló: „sok százezer telefon előfizető észleli nap mint nap, közülük azonban csak elenyészően kevésben merül fel a lehallgatás ötlete. Elsöprő többségük e jelenségeket egyszerű logikával a telefonhálózat hibáinak és gyönge műszaki állapotának tulajdonítja és nem diktatúrát kiált, hanem az üzemeltető vállalathoz fordul."

Ám mit lehet tenni, ha Konrádnak olyan jólesik, hogy üldözöttnek érezheti magát?! Hiszen ez is csak nyilván azt bizonyítja, hogy ő fontos ember, akit megfigyelés alatt kell tartani... mint ahogy az is olyan jó volt, hogy a Charta gyűlését nemrég bombariadó zavarta meg, mert íme: mégsem vagyunk mi akárkik... S huncut az, aki feltételezni meri, hogy talán éppen valamelyik chartás kérte meg a nagymamikáját, ugyan hívja már fel a rendőrséget... Nem, nem, ilyesmire még gondolni sem szabad. Hiszen ők mindnyájan olyan derék, hazájukért aggódó komoly emberek... Itt van például ez a Konrád is, hát nem a haza bölcse? Van, aki ezt kétségbe meri vonni?

De érdemes Konráddal ennyit foglalkozni? Hiszen annyira percemberke ő, hogy hamarosan eljön az idő, amikor már a kutya sem fog emlékezni sem őrá, sem az úgynevezett regényeire. Jelentéktelen és múló figura Konrád a pillanatnyi politikai palettán, akit a majdani történész azok között a gyász-„magyarok" között fog megemlíteni, akik szégyenszemre mindent elkövettek a valódi és demokratikus átalakulás ellen. Alapjában véve Konrád szánalmas és nevetséges alak, mert nem képes észrevenni, hogy – Arany Jánost idézve – „vissza nem foly az időnek árja." Elnézést kérek Arany Jánostól, hogy Konrád Györggyel kapcsolatban idéztem.

CSOÓRI SÁNDOR, AZ UTOLSÓ REFORMÁTUS...

A költő botrányos és ízléstelen bálványozása

Csoóri Sándor nyolcvanéves, és ebből az alkalomból a *Magyar Nemzet* február 3-án egész oldalas, minden jó ízlést sutba dobó lihegéssel hízelegte körül. Csak csodálkozni tudunk azon, hogy az egész szerkesztőségben nem akadt senki, aki ezt megakadályozta volna. De ugyanezt a gátlástalan felmagasztalást és istenítést tapasztaltuk ugyanazon a napon a Duna Televízióban is, amin persze nem csodálkozunk, hiszen a költő felesége a nevezett tévé vezetőségéhez tartozik. A beszélgetőtárs pedig, aki csaknem elolvadt attól a megtiszteltetéstől, hogy a „nagy" költővel társaloghat, az a Pálfy G. István volt, aki a Duna TV kuratóriumának jól fizetett tagja.

A *Magyar Nemzet* említett száma már a szerkesztőségi köszöntő cikkében így bókol Csoóri előtt: művei „... a magyar irodalom legmaradandóbb értékei közé tartoznak. [...] életútját és életművét szerves egységbe foglalja a morál mindenekfölöttisége, az erkölcsközpontú irodalom és az etikai alapon történő politizálás. [...] Életműve és magatartása követendő példát szolgáltat mindenkor minden nemzedék számára."

Nos, ami a morál „mindenekfölöttiségét" és a követendő magatartását, valamint annak példaként szolgálását illeti, arra nézve el kell mondanunk a következőt: a beszélgetőtársnak, vagyis Pálfy G. Istvánnak Csoóri meglehetősen nehezményezve megemlítette, hogy bírálói közül akadnak, akik még mindig azt az egyetlenegy sorát emlegetik, amelyet „diák korában" írt. Hát, aki tudja, tudja, de aki nem, annak elmondjuk, miről is van itt szó. Először is nem egyetlenegy sort vetnek a szemére, hanem egy negyvennégy soros verset, amely tizenegy versszakból áll, és 1953-ban jelent meg, amikor a szerző már huszonhárom éves volt, tehát egyáltalán nem diákkorában élt, mint ahogy a Duna tévében állította. A vers címe: *Aranyos madaram...* Először 1953-ban jelent meg a *Föltámadott a tenger* című antológia 46–48. oldalain. De újabb kiadásban is megjelent 2002-ben, a Korona Kiadó által megjelentetett *Munkás, paraszt, értelmiség munkaverseny lázában ég!* című kötetben, amelynek alcíme: Agitatív antológiaköltészet Magyarországon 1945–1956.

És most lássuk ezt a gyalázatosságot:

Csoóri Sándor: *Aranyos madaram*

Aranyos madaram,
Sárgatollú madár,
merre szálltál eddig? –
régen láttalak már.

Régen jártál erre,
régen énekeltél, –
sugaras nyarunkról
még nem is meséltél.

Tavasz óta fekszem
álnok betegségben
és te még csak meg se
látogattál engem.

Gyönyörű madárkám,
gyere, szállj a fámra,
levélejtő fámról
szobám ablakába.

Bíztató éneket
dalolj onnan nékem:
feledjem a bajom,
feledjem egészen!

Szállj ide és maradj,
maradj itt sokáig, –
ezüstös reggeltől
alkony beálltáig.

És hogyha útra kelsz,
csillaggyúlás előtt
Budapestre repülj, –
ne is tarts pihenőt!

Rákosi elvtársnak
szállj az ablakába,
s illendően, szépen
kocogtass be nála.

Mondd meg neki, mondd meg,
– de ne panaszlóan –
hogy betegen fekszem,
azért nem hall rólam.

Mondd meg neki, mondd meg,
így, ahogy üzenem:
hogyha felépülök,
tüstént fölkeresem

és a színe előtt
teszek hitet rája:
én leszek a leghűbb
ifjú katonája.

Természetesen nagyon sok talpnyaló és undorító verset írtak akkoriban Rákosihoz, de ez még azok között is feltűnően visszataszító. És főként ha arra gondolunk, hogy egyáltalán nem volt kötelező ilyenféle klapanciákat írni. Aki azonban ezt mégis megtette, az magánszorgalmú kutya volt (hogy Illyést idézzem), és a gátlástalan karriervágy fűtötte. Ismerjük a *Magyar írók Rákosi Mátyásról* című antológiát, amely 1952-ben jelent meg a diktátor 60. születésnapjára, s csupán abban találhatók a Csoóriéhoz hasonló égbekiáltó ocsmányságok.

De még jobban megundorodunk Csoóri csasztuskájától akkor, ha ismerjük keletkezésének az előzményeit is. Arról van szó, hogy Illyés, akit elfogult hívei még ma is a parasztság nagy védelmezőjének és szószólójának tartanak, az egész Rákosi-korszakban és a nyomasztó Kádár-rendszerben is egyetlen szót sem szólt soha a megnyomorított és megalázott parasztság érdekében. Védelmére talán azt lehetne mondani, hogy azért hallgatott, mert nem ismerte a parasztság helyzetét. Csakhogy ezt éppen az egyik legodaadóbb híve, Csoóri Sándor cáfolta meg, aki egy interjúban elmondta, hogy falujában a parasztság 1952-ben milyen rettenetes nyomorban és kiszolgáltatottságban élt, és így folytatja: „Az idilli falunak s a háborút átvészelt falunak is vége lett bennem. Az új falu borzasan, fülbántó csikorgás közepette odaállt a helyükre, és szinte kierőszakolta, hogy nézzem! Sőt, azt is, hogy írjak róla. Lázongó, keserű, görcsös versek mellett prózát is írtam. Igaz, hogy ez csak egy tízoldalas, Illyés Gyulának címzett levél volt. A formájánál nyomatékosabb volt a mondanivalója. Röpiratnak, de első szociográfiai munkámnak is beillene. Kertelés nélkül megírtam benne mindent, amit 1952 őszén-telén láttam, abban a hitben, természetesen, hogy Illyés majd nálam érvényesebben továbbmondja a bajokat. Olyan dermesztően őszintének sikerülhetett a levél, hogy Illyés megkísérelt lebeszélni erről a pajzstalan nyíltságról. Megéreztem, hogy féltett. »Írj inkább szerelmes verseket« – mondta a verseimre és a levélbeli »szociográfiámra«. Hogyan írjak, mikor nem vagyok szerelmes? »Akkor is« – torkolt le fanyar derűjével. Aggódása, ahelyett, hogy elijesztett volna, föltüzelt; nyilván valamit fölfedeztem, valami olyasmit, amiről 1952-ben az írók nem írtak le egyetlen sort, még az asztalfiókjuknak sem."

Illyés tehát szándékosan nem akart tudomást venni arról, hogyan él a parasztság Rákosi rémuralma alatt, noha Csoóritól alapos tájékoztatást kapott. Ámde nemcsak az ő magatartása visszataszító, hanem Csoórié is, mert ugyanebben az évben viszont – súlyos tapasztalatai ellenére! – megírta ezt a felajánlkozó és talpnyaló zöngeményét, amelyhez képest Hazafi Verai János versei a költészet magasiskoláját jelentik, Szabolcska Mihály pedig a poézis fellegeiben trónol. Ámde Csoóri nemcsak esztétikai szempontból süllyedt le szinte a lehető legmélyebbre, hanem erkölcsi és politikai szempontból is. Igaz ugyan, hogy később megpróbált kuruckodni és helyrehozni a helyrehozhatatlant, de ami lehetetlen – az lehetetlen. Mert nagyon igaza van Buda Attilának abban, hogy az ilyen és ehhez hasonló ötvenes években keletkezett gyalázatosságok „támogatták, nem egyszer igazolták mindazt, ami történt. Méltányos volna tehát, hogy az előhívó és vállalt erők dicstelen múltjával, létrehozóik neveire se emlékezzen többet senki, mint az Epheszoszban lévő Artemisz-templom egykori felgyújtójáéra sem."

Lehet, hogy egyesek Buda Attila véleményét túl szigorúnak tartják, ámde gondoljuk meg: senkinek nem volt kötelező ilyen vagy ehhez hasonló úgynevezett verseket írni. Akik ezeket mégis megtették, csakis azért tették, mert ezáltal a saját karrierjüket akarták egyengetni, vagyis a hatalom előtt érdemeket akartak maguknak szerezni, éspedig a magyarság rovására. S ezzel egyúttal az irodalomnak is óriási kárt okoztak, mert abban megint csak igaza van Buda Attilának, hogy ezekkel a szörnyűségekkel „itt és ezekben az években kezdődött meg a magyar irodalom: a költészet, a próza, a dráma és a kritika végzetes hiteltelenedése..."

És ennek a Csoórinak az életművét tartja a *Magyar Nemzet* követendő példának és „erkölcsközpontú"-nak? És ebben látja a szerkesztőség „a morál mindenekfölöttiségét"? Ebben?

De nehogy azt higgyük, hogy Csoóri csupán egyszer „botlott meg", mert a következő év nyarán, vagyis 1953-ban, amikor Rákosi lebukott, és Nagy Imre lett rövid időre a miniszterelnök, akkor ismét írt egy verset, amelyben újból Rákosi mellett tett hitet. Mert ez a „nagy" költő következetes volt... S a *Magyar Nemzet*, a szerkesztőségi cikke mellett, még öt szerzőt szólaltat meg Csoóri ünneplésére, akik közül legmegdöbbentőbben Oláh János ünnepli a nyolcvanéves „mestert", s habozás nélkül leírja róla: „A lelkiismeret ébresztője, a magyar költészet utolsó szakrális fejedelme." Ez olyan bombasztikus dicséret, amelyet csak Goethéről vagy Arany Jánosról, meg talán Adyról lehetne leírni, de semmiképpen nem Csoóriról. Persze, megértjük Oláh Jánost, hiszen ő nem költő, hanem csak egy hatodrangú versfirkász, aki nincs tisztában sem a szavak súlyával, sem a helyénvaló szó hatalmával. Ugyanis aki ilyen magasztalást képes leírni Csoóriról, azt valóban nem tarthatjuk a szavak művészének, hanem csupán hajbókoló Jánosnak és szolgalelkű udvaroncnak.

És ha még csak azt írta volna Oláh..., de aztán a cikkét így folytatja: „Kedvvel, de melankolikus rezignációval áll utolsó őrzőként a vártán. Ady Endre némi pozőr eleganciával még azt hirdette, ő az utolsó magyar. Csoóri Sándor nem mondja ki, hogy ő az utolsó magyar szakrális fejedelem, de tudja."

Értjük tehát? „De tudja." Ez a lényeg: DE TUDJA! Tehát Csoóri tudatában van annak, ámde végtelen szerénysége miatt nem mondja ki, hogy ő az utolsó magyar szakrális fejedelem. S ha ez így van, akkor szükségszerűen ő az utolsó magyar református is. A Duna TV-beli interjújában büszkén emlegette, hogy a pápai református kollégiumban tanult, vagyis nekünk, mint reformátusoknak, büszkéknek kellene lennünk arra, hogy az utolsó magyar szakrális fejedelem a mi egyházunkhoz tartozik. Lehet, hogy szörnyűség, amit mondunk, de úgy gondoljuk, inkább szégyellnünk kell. Mert Csoórinak ez a fejedelmi tudata merőben ellentétes a kálvinista puritánsággal, amely inkább mértéktartást, mértékletességet, erkölcsösséget, szemérmességet, egyszerűséget, olykor igénytelenséget, sőt túlhajtott formájában még némi aszketikusságot is jelent, de semmiképpen és soha nem azonos a felfuvalkodott s öntömjénező pöffeszkedéssel. Voltak a magyar reformátusságnak igazán és valóban nagyszerű képviselői, ámde ők soha nem estek az öntömjénezésbe és öndicséretbe. Még akkor sem, ha esetleg okuk lett volna rá. Mert mindig tudatában voltak annak, hogy „Soli Deo Gloria" – vagyis egyedül Istené a dicsőség. Csoóritól azonban idegen ez a magatartás, pedig ha valakinek, hát neki aztán igazán sok oka volna arra, hogy a „Soli Deo Gloriá"-t jól az eszébe vésse.

De Oláh János nem képes abbahagyni a mérhetetlen és visszatetsző dicsérethalmazát, és így folytatja: „Nem véletlenül nem választott utódot. Érzi, mert a kor idegrendszerére hangolódott kíváncsisága mindent megérez, ez a szerepe követhetetlen dimenziókba tágult. Emberi léptékkel be nem tölthető. Talán ha újra ránk figyelne a fehér sólyom, a turulmadár képébe öltözött szentlélek vagy Boldogasszony Anyánk, akkor volna remény, mert a feladat olyan kozmikus koordináták ketrecébe záródott, ahol a szó csupán dadogásnak hat."

Az embernek tényleg megáll az esze, amikor a fenti sorokat olvassa, mert arra gondol: egyáltalán tudatában volt annak Oláh János, hogy mit írt? Vajon teljesen birtokában volt szellemi képességének? Mert a fenti sorokat nem lehet világos és józan elmével leírni, hanem csak egyfajta kábulatban és szédületes bódultságban. Megértjük, hogy Oláh ájultan tisztelni akarja Csoórit, na de ennyire? Persze, nincs egyedül a magasztalók között, mert hasonló lelkiállapotot tükröz szegény Pósa Zoltán cikke is. Pósát csak sajnálni tudjuk, mert már-már odáig süllyedt, hogy ő lett a Magyar Nemzet – nem kidobó embere, hanem a – mindenkit dicsérő figurája. Csoóriról bevallja, hogy „vezérlő csillagá"-nak tekinti, aki őt arra tanítja, „hogy ne tévesszük össze a krisztusi megbocsátást az agyalágyult amnéziával." Ám ha ez így van, akkor joggal

kérdezhetjük Pósától: ő miért feledkezett meg mesterének a Rákosihoz írt csasztuskájáról? Annál is inkább joggal kérdezhetjük ezt tőle, mert a cikkében ezt olvassuk: „...mindent újra kell gondolnunk, és semmit sem szabad többé a szőnyeg alá söpörnünk." De az Istenért, hát ki söpörte itt szőnyeg alá Csoóri említett versét? Nem éppen a bódultságban fetrengő magasztalók? És ezek után még Pósa írja cikkének végén, hogy „meg nem alkuvó bátorságát köszönöm Csoóri Sándornak". Ez már túl van a hihetőség határán: mintha nem is Csoóri Sándorról lenne szó, hanem mondjuk Petőfiről.

Nem véletlenül említettük Petőfit, mert hiszen Pósa Zoltán egy másik cikkében, a *Magyar Nemzet* február 5-i számában ezt írta ugyancsak imádott mesteréről: „...költőként, a megújuló magyarság vátesz alakjaként egy huszadik századi Petőfi erejével egyesítette a népdalok egyszerű veretességét a szürrealizmus bonyolultságával". Ezek szerint Pósának fogalma sincs arról, hogy Csoóri, mint költő, még a középszerűségnél is alacsonyabb szinten van, hiszen jóformán egyetlenegy olyan verse sincs, amely fenntartaná a nevét. Még a hízelkedő Pósa Zoltán is csak az *Anyám fekete rózsa* címűt tudja rajongással említeni, amelyet ez a „szakrális fejedelem" évtizedekkel ezelőtt vetett papírra, és azóta semmi... De annyira semmi, hogy senki sem az utóbbi évtizedekben írt versei közül említ valamit, hanem csak a bátorságát, a jó magyarságát meg az Isten tudja miféle nagyszerűségét dicséri egekig. De hát hol vannak azok az állítólagos nagyszerű versei?

A Csoórit tömjénezők közül senki nem kérte számon Pósától, Görömbei Andrástól, aki monográfiát írt a költőről, vagy Oláh Jánostól, hogy még csak meg sem kísérelték a kritika és az esztétika egyedül helyes mértékrendszerét alkalmazni imádott költőjükre. Pedig van ilyen és mindig is volt, csak az emberek nem akarnak tanulni vagy pedig mindent elfelejtenek. Igenis, a nagy költőségnek van ismertető jele és feltétlenül biztos útbaigazító figyelmeztetése. Éspedig olyan, amelynek alapján örök érték Homérosz, a népköltészet, Shakespeare, Goethe, Petőfi, Ady és a többi nagy poéta. Ez az ismertető jel: az alkotó-teremtő képzelet, amelynek megnyilatkozásai:

1. a költői élet- és természetszemlélet, más szóval: mítoszalkotás (ide tartozik a lelki világ mitizálása is);

2. a szóképek: azaz a mítoszalkotásnak formáló eszközei: e két ponthoz magától értetődően hozzátartozik az újdonság és eredetiség, és az értelem előtt is megálló és igazolható módja a mítoszalkotásnak és képes beszédnek;

3. ugyancsak újsága és saját módja a költői asszociációknak, amelyek hirtelen villámfényt vetnek az élettitkokra s a dolgok egymáshoz való kapcsolataira;

4. az egész kifejezésmód újsága, bátorsága, hathatóssága, teljessége, amelyek frissességükkel és szemléltető erejükkel úgy megragadják a képzeletet és értelmet, hogy az emberi elme gyönyörűséggel telik meg velük;

5. a legnagyobb költőknél a műalakításnak, a külső-belső formának újsága, tökéletessége és törvényekbe-szabályokba foglalható rendje.

Végül: a nagy költőség ismertető jelei közé sorolhatjuk még azt is, amit az emberiség egyetemességének nevezhetnénk, ami az úgynevezett gondolati és érzésbeli közhelyek *(locus communisok)* kifejezésének képességét jelenti. Nagy költők nagy tömegekhez szólnak, s minél nagyobbak, annál nagyobb tömegekhez. A keveseknek szóló költők nagyon gyanúsak. A zsenik az örök emberi közhelyeknek új és új formában való tökéletes kifejezői.

Ha a fenti szempontok alapján vizsgáljuk Csoóri költészetét, akkor siralmas eredményre jutunk. Azt látjuk, hogy egy középszerű vagy még annál is lentebb levő úgynevezett költő akar a csúcsra felkapaszkodni, de sikertelenül. S mivel ezt ő maga is tudja, ezért politikai megnyilatkozásokkal és szájaskodó hazafisággal akarta és akarja nem létező költői nagyságát pótolni. Csoóri és klikkje ebből a szájas hazafiságból él, és ők szabják meg, hogy ki a jó hazafi és jó magyar. Voltaképpen ez egy közönséges valutáris érdekszövetség, amelynek a tagjait a zsíros állások vagy az érvényesülési lehetőségek fűzik össze nagyon erősen. Sokan úgy gondolják, hogy a polgári kormány idején Csoóri komoly politikai összeköttetésekkel rendelkezett, s ezek révén el tudta intézni, hogy magasztalói különböző díjakhoz jussanak, akár Kossuth-díjhoz is, befolyásolni tudta az egyetemi ranglétrán való emelkedést, sőt hívei számára még az akadémiai tagságot is elérhetővé tette. Mindez csupán politikai összeköttetésein múlott.

És persze ennek a klikknek a tagjai csak azt tartják nagy írónak vagy költőnek, aki hozzájuk tartozik, és hódolattal veszi körül a legfőbb istenséget, vagyis Csoórit. Írhat valaki akár egy könyvtárnyit kitevő nemzeti érzésű könyvet: ha nem az ő kutyájuk kölyke, akkor nem vesznek tudomást róla. Csoóri szemmel láthatóan a Fidesz kegyeltje, hiszen minden jelentős rendezvényen meghívott díszvendégként az első sorban ül, akárcsak annak idején imádott mestere, Illyés, a hajdani MSZMP rendezvényein. Feltételezhető, hogy ha a Fidesz informálódni akar valamelyik íróról, akkor Csoórihoz fordul információért, és elképzelhető, hogy milyen véleményt kap. Csakhogy a Fidesznek felül kellene vizsgálnia erről az álnagyságról kialakított véleményét, mert hiszen Csoóri egy meglehetősen szűk írói réteg szószólója, s nagyon sokan vannak, éspedig főként a fiatalok között, akik hátat fordítanak neki és nem is törődnek vele.

Csoóri mindössze addig pöffeszkedhet és trónolhat az általa elképzelt magasságban, amíg maga mögött tudhatja a Fidesz megbecsülését. De ha ez egyszer elmúlik, akkor azonnal kiderül majd, hogy meztelen a király. És nagyon reméljük, hogy ez az idő sokkal hamarabb bekövetkezik, mint ahogy ezt a nagy „szakrális fejedelem" gondolta.

GYURKOVICS TIBOR KÖLTÉSZETE

Nem az a célunk, hogy Gyurkovics Tibort agyba-főbe dicsérjük és az egekbe magasztaljuk, hanem hogy tisztába jöjjünk annak a költészetnek a kivételes értékeivel, amelyeket ő hozott létre.

Tudnunk kell ugyanis, hogy a Kráter Könyvkiadó, amelynek az igazgatója Turcsány Péter, most adja ki folyamatosan Gyurkovics Tibor életművét, amelyből eddig nyolc kötet jelent meg. Az utolsó kettőben, 945 oldalon – jegyezzük meg jól: 945 oldalon! – a verseket olvashatjuk. Ezzel az életmű kiadással lehetőségünk van rá, hogy komolyan számba vegyük azt a hatalmas munkásságot, amelynek a költészet csupán az egyik, ámde a legfontosabb része. Mert Gyurkovics Tiborban elsősorban és mindenekelőtt költőt kell látnunk. Ezzel nem becsüljük alá sem a színműveit, sem a prózáját, hanem csupán a fontossági sorrendet állapítjuk meg. Tehát mondjuk ki még egyszer, hogy Gyurkovics mindenek előtt költőnek született. A latin mondás szerint „poeta non fit, sed nascitur". Azaz: a költő nem lesz, hanem annak születik – tehát eleve annak kell születnie.

Hetek óta Gyurkovics Tibor verseit olvasom, s egyre inkább arra a felismerésre jutottam, hogy határozottan nagy költészettel állunk szemben. Sőt, nyugodtan és tárgyilagosan megállapíthatjuk, hogy napjainkban és a jelenlegi Magyarországon ez a költészet a legjelentősebb, vagyis a legnagyobb. Nyomatékosan hangsúlyozni kívánjuk, hogy nagy költészetről beszélünk, és nem nagy költőről. Persze, kérdezhetné valaki, hogy aki ezt a nagy költészetet megalkotta, az nem nagy költő? Erre az a válaszunk, hogy nagy művészek nincsenek, hanem csak nagy művek. Nagy művet létrehozni csak kegyelmi állapotban lehet. Prózaiabban fogalmazva: kivételes és csak nagyon ritkán megadott testi-lelki és szellemi koncentrációt igényel, s az ilyen állapotot nem lehet prolongálni. Éppen ezért az a személy, aki azt a bizonyos nagy művet létrehozta, az élet más alkalmaiban ugyanolyan átlagos, hétköznapi ember, mint bárki más.

A mondottak ellenére a közbeszédben mégis nagy művészeket, nagy költőket szoktunk emlegetni, és érdemes szembenézni azzal a problémával: hogyan lesz manapság valakiből „nagy költő". Vegyünk egy átlagos, azaz tipikus esetet:

adva van egy bizonyos valaki, aki verseket ír. Tegyük fel, hogy az illető talán költőnek is nevezhető. No már most ez az illető körülveszi magát olyan emberekkel, akik abszolút szürkék, semmi különösebb tehetségük nincs, és a versíró – ha jó politikai összeköttetései is vannak! – ezeket a szürkék hegedűseit elhelyezi jó állásokba, magas pozíciókba, s ezzel az illetőket száz százalékig lekötelezte önmaga iránt. Ezek a kis szürke semmi emberek aztán elkezdik a költőt az egekbe magasztalni: tanulmányokat és könyveket abortálnak róla, és lihegnek a meghatottságtól, hogy az illető milyen nagy költő. Ő pedig azzal honorálja a hódolatot, hogy politikai összeköttetései révén elintézi: díjakat és kitüntetéseket adat az őt körülajnározó és neki hódoló szürke kis embereknek, és most már az Isten sem vitathatja el tőle azt a jogot, hogy önmagát igenis nagy költőnek tartsa, és ezt elvárja, sőt megköveteli a világtól is. Tehát ő igenis nagy költő! S a következő időkben ő is díjakat, kitüntetéseket kell, hogy kapjon.

Gyurkovics Tibor viszont ezzel teljesen ellentétes utat jár. Ő ugyanis fütyül a hódolók megszerzésének jelzett módjára, és vagy tudatosan, vagy tényleg csak jókedvéből, de mindenütt jelen van, mindenütt szerepel, fellép, kiállításokat nyit meg, sőt még főzőversenyen is részt vesz, egyszóval nyüzsög és néhány évvel ezelőtt még arra is képes volt, hogy saját színművében színészként fellépjen.

Tehát felmerül a nagy kérdés: vajon mindezt azért teszi-e, mert így akarja költészetét népszerűsíteni, vagy pedig egyszerűen csak azért, mert szeret bohóckodni és szerepelni. Ezt a kérdést mi, kívülállók, nem tudjuk eldönteni, hanem csupán azt állapíthatjuk meg, hogy ez a saját költészetének népszerűsítése szemszögéből – téves út.

Miért? Azért, mert az emberekben a nagy művészről, tehát a nagy költőről is, van valamilyen elképzelt sablonos kép, és a közönség elvárja, hogy a nagy költő ehhez igazodjék. A nagy költőt a közönség roppant komoly, fenséges alaknak képzeli, szinte olyannak, aki már saját szobraként pózol egy talapzaton. Arany Jánost, Adyt vagy Babitsot például nem tudjuk egy főzőverseny résztvevőjeként elképzelni. Ez teljességgel lehetetlen! Tehát ha Gyurkovics ilyesmit csinál, akkor rontja a valóban nagy költészetének hitelét. Pedig tényleg nagy költészetet hozott létre – ezt bizonyítja verseinek említett két kötete.

Aztán Gyurkovics szereti a különös ruhadarabokat is: olyanokat, amelyek feltűnők! Például kedveli a különböző kalapokat: a betyáros szalmakalapot, meg a másféléket is... Pedig már Tonio Kröger megmondta Thomas Mann novellájában: „Elég kalandorság már az is, ha az ember művész. Külsőleg öltözködjünk rendesen, a mindenét, és viselkedjünk rendes ember módjára..."

Ismételten hangsúlyozzuk: a jelenlegi magyar irodalomban Gyurkovics költészete a legrangosabb és a legnagyobb. Akkor is ez a legfajsúlyosabb, ha

ezt a pályatársak vagy nem tudják, vagy pedig nehezükre esik elismerni. Hiszen művészek között – és ezt tételszerűen kijelenthetjük – nincs őszinte barátság, hanem jobbadán csak irigység és féltékenykedés van. Ismerjük a Molnár Ferencről szóló történetet, amely jól példázza ezt az igazságot. Bródy Sándor ugyanis – a legenda szerint – jó barátja volt *A* Pál utcai fiúk szerzőjének, aki azonban erősen kételkedett állítólagos barátja őiránta való szeretetében. Közös ismerőseik azonban erősen bizonygatták, hogy de igen, Sándor szeret téged... Mire Molnár Ferenc válasza: szeret, szeret..., de akkor miért ír darabokat?

Hát így fest a művészek közötti barátság! Ismeretes, hogy a Goethe és Schiller közötti barátság is csak az irodalomtörténetben létezett, meg a weimari közös szobrukon pózolnak együtt, de a valóságban halálosan irigyek voltak egymásra. S különben is: általános tanulság, hogy a kortársak annyira a korábbi nagy alkotások bűvöletében élnek, hogy nem nagyon képesek felismerni saját koruk nagy műveit és szerzőit. Márpedig az igazi nagy alkotásokra éppen az jellemző, hogy eltérnek az addigi művektől, mert gyökeresen újat hoznak, másképpen látják a világot, mint az előttük lévők. A magyar irodalomban is vannak ilyen félreismert vagy egyáltalán nem elismert jelentős – éspedig valóban jelentős! – költők. Itt van például Gulyás Pál esete, akiről Németh László írta meg, hogy még családtagjai is csak akkor hitték el, hogy valóban jó költő volt, amikor a temetésére maga a miniszter is koszorút küldött. Ez volt szemükben az igazi bizonyíték arra, hogy „Pali" valóban jelentős alkotó lehetett.

Vagy itt van Ady és Babits úgynevezett barátsága. Ismerjük azt a közös fényképüket, amelyen egymás mellett ülve a Károli Bibliára hajolnak, s ebből a poeta doctus hívei valamiféle kölcsönös tiszteletre és szeretetre következtetnek. Sokan ismerik azonban azt a történetet, amely arról szól, hogy közös ismerőseik szerették volna megtudni: vajon mi lehet Ady igazi véleménye Babits költészetéről. S ahhoz a taktikához folyamodtak, hogy elkezdték Babitsot dicsérni. Ady azonban hallgatott. Éppen ezért a társaság taktikát változtatott: szapulni és ócsárolni kezdték Babitsot. S ezzel kiugrasztották a nyulat a bokorból, mert egy idő után Ady megszólalt, és ezt mondta: Hát igen, Mihály jó verseket ír – én pedig költő vagyok.

De térjünk vissza Gyurkovics Tiborhoz!

Mindenekelőtt van egy nagyon fontos bejelentésünk: éspedig az, hogy Szabó Lőrinc nem halt meg, hanem itt él közöttünk, csak most Gyurkovics Tibornak hívják. De sietünk kijelenteni: ő nem Szabó Lőrinc reinkarnációja, hanem a mi korunkban ugyanaz, vagy hasonló jelenség, mint hatalmas elődje volt annak idején. Tehát nem II. Szabó Lőrinc, hanem I. Gyurkovics Tibor.

Mit jelent ez? Azt, és csakis azt, hogy Gyurkovics az elmúlt évtizedeknek és napjainknak is az a kvalitású alkotója, aki nemzeti és esztétikai szempontból

egyaránt a legjelentősebb költészetet hozta létre. Tudjuk, hogy ez sokakban – főleg a mostani költőkben és holdudvarukban – ellenérzést kelt, de aki elolvassa Gyurkovics versit, és van benne annyi igazságszeretet, hogy nem az előítéleteire vagy a hivatalos véleményre hagyatkozik, annak be kell látnia: valóban így van. Nyissuk ki ezt a most megjelent két kötetét bárhol, bármelyik versnél, s azt fogjuk tapasztalni, amit Ady mondott saját magáról: „Az egész élet bennem zihál". Nos, Gyurkovics költészetében ugyanúgy benne „zihál" az egész élet, mint nagy elődjében. Nincs az életnek olyan apró vagy nagy jelensége, ami Gyurkovicsnál költészetté ne válna. Pedig sohasem hajszolta az élményeket, vagyis mindig csak olyan élményekről ír, amelyek alkatilag vele azonosak. Nem erőlteti a magas hőfokú érzéseket, tehát nem műveli az álarc-lírát, és nem hajszolja a tapsot, hatást és eget földet megrázó visszhangot. Nem idomul a közönség várakozásához, nem lovalja bele magát hamis lírai szerepekbe. Ő mindig őszinte és mindig valódi élményeiről ír: verseiben egyénisége legigazibb vonásai nyilatkoznak meg. Élményei mindig igazak, s olyan költői erő nyilatkozik meg bennük, amelyek őt napjaink páratlan költőjévé avatják. Amikor úgynevezett hazafias verset ír, akkor sem esik abba a hibába, amelyet oly sok pályatársánál tetten érhetünk: vagyis hazafias költészete soha nem dagályos, hamis, felfújt, üresen kongó – és főként nem hazug. Nála ugyanis az őszinteség mindig együtt jár egy bizonyos bensőségértékkel.

Gyurkovics lírájának másik alapvető sajátossága a hűség. Ez nemcsak azt jelenti, hogy hű önmagához, hanem azt is, hogy hű marad azokhoz az erkölcsi normákhoz, amelyek az embert emberré teszik, és hű marad ahhoz a társadalomhoz is, amely saját korát jelenti, s amelyet művészi helytállásával igyekszik jobbá tenni. Mindig megvan benne az a bátorság, hogy teljes egyéniségével korának életében álljon, és amit igaznak lát, amit átél, azt ki is fejezi. Tehát nem menekül el korának valósága elől, és nem rejtőzködik el holmi patetikus és hazafias szólamok mögé. Mélyen átérzi, hogy a valóság elől nem lehet megfutamodni, vállalni kell önmagát és korát. Tehát az a társadalmi felelősségtudat, amely Gyurkovics költészetében egyértelműen jelen van: egyéniségének alapvető tulajdonságából következik.

Lírájának következő alapvető vonása az eredetiség, ami egyúttal abszolút egyediséget is jelent. Az ő versei annyira egyszeriek, senki máséval össze nem téveszthetők, hogyha nem szerepelne is a neve a versei felett, akkor is tudnánk, hogy ezeknek csakis ő lehet a szerzőjük. Egyéniségének eredetisége a hétköznapi életben is megnyilvánul, és ez verseiben is visszatükröződik. S eredetiségéből fakad, hogy a világot is újszerűen látja, és ez mutatkozik meg élményeinek alakításában, formálásában is. Gyurkovics szemléletének eredetiségéből következik, hogy költészetének értéke meghatványozódik, mert senki máséra – főként Illyésére, hál' Istennek – nem hasonlít.

Kifejezőeszközei is teljesen egyediek: nem emlékeztetnek senki máséra és nem téveszthetők össze egyetlen XX. századbeli költőével sem. Versei telítve vannak élettel, s éppen ezért minden konvenció és sablon idegen tőle. Következésképpen epigonjai sem lehetnek, hiszen stílusa annyira egyedi és új, hogy nevetséges volna, ha valaki utánozni próbálná. S Gyurkovics annyira őseredeti tehetség, hogy még a leghagyományosabb formákban is nagy értékeket tud létrehozni, anélkül hogy ezt különösebben erőltetné. S költészetében az eredetiség sohasem téveszthető össze az eredetieskedéssel.

Minden ember érzelmi életének egyik nagy tartománya például kétségkívül az anyjához fűződik. A költők közül is mindenki írt az anyjáról, szép vagy kevésbé szép verset, de valamilyet biztosan. Gyurkovics Tibor kötetében is találunk egy olyan költeményt, amelynek az a címe, hogy *Anyám*. Ez a vers azonban egészen más, mint bármelyik másik költőé. Abban különbözik más költők hasonló témájú verseitől, hogy ő nem lírizál, nem biedermeier vagy szentimentális hangvétellel beszél az anyjáról, hanem epikus módon: egy helyzetképben mutatja be azt, akinek a legtöbbet, az életét köszönheti. Ámde ez a helyzetkép olyan, hogy mögötte ott érezzük a költő legmélyebb, legforróbb líráját is, csakhogy anélkül, hogy az olvasókból valamiféle szentimentális, szívfacsaró érzéseket akarna előpumpálni.

Vagy itt van a *Fecske* című verse. A cím alapján esetleg azt hihetnénk, hogy ez is csupán egy a már ismert oly sok fecske-vers közül. Még magyar nóta is született róla: sokan ismerjük azt, amely így kezdődik: „Szállj ide, szállj oda fecskemadár, / kérdezd a rózsám, hogy mért csapodár…" Nos, Gyurkovics verse egészen más, méghozzá minőségileg más! Első olvasásra mindenki észreveszi, hogy ez a vers nagyon mélyértelmű és nagyon érzékeny lírai húrokat rezdít meg az olvasóban. Benne van ugyanis a tárgytalan elvágyódás.

Minden emberben fecske ül
A fecskejaj a fecskekód
El kéne szállni fecskemód…

De benne van ebben a versben az örök ember örök sóvárgása valami meghatározhatatlanul jobb, szebb, tehát valami másféle élet után is. És benne van az otthon utáni sóvárgás és a visszatérés vágya:

És visszajönni ha a nyár
Megint fecskékért kiabál
Jövök, jövök! – azt mondani
Ahogy a fecskék hangjai
Megyek, megyek! – így fecsekül…

Az utolsó szó bizonyítja Gyurkovics nyelvalkotó fantáziáját is: főnévből alkot módhatározót, éspedig oly módon, hogy a szó megőrzi eredeti jelentésének hangulatát is. Nagyon stupid az olyan olvasó, aki nem érzi ki ebből a versből a nagy költészet varázsát. Mert ennek igenis van ismertető jele: az alkotóteremtő képzelet, amelynek megnyilatkozásai: a költői élet- és természetszemlélet, vagyis a mítoszalkotás, továbbá a szóképek: azaz a mítoszalkotásnak formáló eszközei. S ezekhez hozzátartozik még az újság és eredetiség, továbbá a mítoszalkotásnak az értelem, vagyis a józan ész előtt is megálló módja.

Babits azt mondta, hogy minden nagy írói teljesítmény: egy új attitűd az élettel szemben. S aki elolvassa Gyurkovics verseit, annak éreznie kell, hogy ezekből valóban egy új beállítottság érződik ki az élettel szemben. Akkora érzés-zuhatag árasztja el az olvasót, hogy szinte az önmegsemmisüléstől kell félnie, mert teljesen hatalmába keríti az a varázs, amely ezekből a versekből árad. Nézzük például ebből a szemszögből Gyurkovics egyik legszebb szerelmes versét, az Áldást. Ez nem afféle szokványos szerelmes vers, hiszen nemcsak az imádott nő iránti hódolat és szeretet árad belőle, hanem vallásos líra is, mert benne van az Isten iránti hódolat:

> Téged, akit még úgy szeretnem
> Adatott, ahogy nem szerettem
> Senkit se, talán csak az Istent...

Ám a vers kifejez egy bizonyos panteisztikus életérzést is, éspedig oly módon, hogy az olvasó végül is nem tudja eldönteni, hol kezdődik az Isten iránti imádat, és hol csap át ez a túláradó érzés az imádott nő iránti szerelem kifejezésébe. És ráadásul benne van a költő önszeretete is: tehát annyira összetett és zsúfolt a vers mondandója, hogy ember legyen a talpán, aki szét tudná szedni az egyes érzelmi szálakra a költemény komplex közölnivalóját. De nem is szabad! Hagynunk kell, hogy úgy hasson ránk a vers, ahogy a költő megírta, mert így nyújt egységes esztétikai hatást, és vétek volna ezt barbár módon logikailag elemezgetni.

Gyurkovics annak az embernek, illetve modern, azaz valóban korszerű művésznek a megtestesítője, akit legtalálóbban a polgár jelzővel határozhatunk meg. Ez azt jelenti, hogy magába tudja olvasztani a népi és az urbánus értékeket, felette áll a még ma is dúló harcoknak, és Magyarországot nem csupán lakóhelyének, érvényesülési területének, hanem a szó legteljesebb értelmében hazájának tekinti. Ebből következően hazafias költészete is gyökeresen más, mint az előtte járóké, vagy némely mostanság nagynak kikiáltott pályatársáénak. Itt van például az *Ebek harmincadja* című verse, amelynek műfaja – a költő saját megjelölése szerint – kuruc dal. S már a vers első szakaszai megmutatják,

hogy költőjük szerint hazánk alapvető bűne és baja ma is ugyanaz, mint amit Kölcsey felró Himnuszában a magyarságnak, vagyis a széthúzás, az összetartás teljes hiánya:

Sose lesz itt egység
Sose lesz itt, István
Széthúzó fejünket
Verje meg az Isten!
Szétszaladó gondok
Egybe nem állanak,
Sose jön itt létre
Az álom-állapot,
A bőséges ország,
Lyukas asztaláról
Széthullnak a morzsák…

Bizonyára minden olvasó érzi, mert éreznie kell: ez nem holmi szokványos hazafias, vagy netán hazafiaskodó vers, hanem igazi kuruc dal. Tehát olyan érzelmeket fejez ki, amelyek nem szokványosak és nem érzelgősen beszélnek a hazáról, hanem azon a hangon, amelyet Kölcsey szólaltatott meg először és aztán Vörösmarty. Vagyis miről van szó? Arról, amit az említett két nagy előd és maga Gyurkovics is hangoztat: hogy a magyarság legnagyobb bűne a belső viszálykodás és a zsákmányon való marakodás, ahelyett hogy a közös ellenség ellen összefognánk.

Kérdem: van-e ennél aktuálisabb panasz? Vajon nem ez-e ma is a magyarság legnagyobb bűne? A vers egyértelműen kimondja, hogy a magyarság semmi jót nem várhat az ellenségétől, a mindenkori ellenségétől, hiszen annak a haza „nem sajátja: zsákmány". Ugyanis mi lenne a megoldás? Az, amit Gyurkovics „az álom-állapot"-nak tüntet fel, és ez pedig nem más, mint „az állam-állapot". Tehát a cél, a mindenkori cél, ez utóbbi állapotnak az elérése, ami azonban csak álom… És miért az? Azért, mert sorsunk intézői nem azonosak azzal a néppel, amelynek a sorsáról egyezkednek:

Eleget egyezett
Hamis egyezséget,
Lappangó íze és
Szaga lett a vérnek.
Büdös az asztallap,
Büdös ez az ország,
Jólforgó szájunkban
Büdösek a morzsák,

Hogy ki kell okádni
A patak partjára,
Csahos gazdáinak
Arany portájára.

A vers befejezése szinte hősies magatartást vár el tőlünk, s önérzetesen vallja, hogy:

Európa őrzői,
Nem csahos kutyái
Voltunk, fogainkat
Meg lehet számlálni,

Vagy büszkén állunk ki
Saját erdeinkben,
Vagy mindkét kezével
Verjen meg az Isten!

Gyurkovicsot nem úgy tartják számon, mint aki a hazafias költészet kiváló művelője lenne, holott ha elolvassuk ezt a két kötet versét, akkor be kell látnunk, hogy igenis az. Mert az *Ebek harmincadja* nem egyedi jelenség költészetében, hanem csupán egy a sok hasonló közül. Ámde ő nem úgy hazafias költő, ahogy az olvasók azt iskolai tanulmányaik alapján elvárják, hanem egészen másképpen, vagyis ironikusan. De hát lehet, illetve szabad a hazáról ironikusan beszélni? Szabad is, lehet is: bizonyíték rá Gyurkovics költészete. Döntő igazolása ennek a *Program* című vers. Ugyanis mi az, ami ebben a legszembetűnőbb? Először is a költő rendkívül ironikus életszemlélete. Gyurkovicsnak szinte minden versében jelen van az irónia. Nem hivalkodóan, nem erőszakoltan, de igenis ott van. (Mellékesen: alighanem ebből fakad bohóckodási hajlama is.)

Másodszor: szembeszökő ennek a versnek a képalkotási módszere is. Gyurkovics óriási élettapasztalattal rendelkezik és az életanyagát mozgósítani tudja: úgy rántja egybe életbeli megfigyeléseit a legtávolabbi területekről, hogy az olvasó szinte levegő után kapkod, ha lépést akar tartani ennek az óriási életanyagnak a költői feldolgozásával.

Végül pedig figyeljünk fel arra is, hogy a költő milyen páratlan formakultúrával rendelkezik. Ez manapság azért is különösen dicsérendő, mert gyakran olvasunk olyan szövegeket, amelyeket a szerzők úgy akarnak nekünk, az olvasóknak el- és beadni, mintha versek lennének. Ámde nem érezzük, nem tudjuk, hogy miért lennének azok. S vajon miért hiszik szerzőik, hogy szövegeiket verseknek lehet tekinteni? Gyurkovicsnál azonban soha nincs

ilyen problémánk, mert nála mindig vannak kitűnő rímek, vagy asszonáncok, nagyszerű enjambement-ok, gondolatátvitelek egyik verssorból vagy versszakból a másikba, egyszóval érezzük, hogy ezek valóban igazi költemények.

És mindezek tetejében tudjuk, hogy itt valóban a hazáról van szó, de nem az elvont szülőföldről, hanem arról a hétköznapi gondról-bajról, amellyel a jelenlegi hazában élő ember küszködik, és amibe esetleg bele is lehet halni.

Hogy ki a nagy költő: az napjainkban úgyszólván majdnem csak a reklámtól függ. De ha nem dőlünk be a propagandának, hanem saját fejünk után megyünk, akkor világosan és tisztán látjuk, hogy ezekben a versekben valóban egy nagy lélek nyilvánul meg, akinek ugyanúgy nem kellenek „a megálmodott álmok", mint ahogy Adynak sem kellettek, mert nem „a szürkék hegedűse", hanem úgy tud a magánember panaszairól beszélni, hogy abban benne van minden egyes ember közös panasza is. Nem hiszem például, hogy az egész magyar költészetben lenne még egy olyan vers, mint az *Unom*, amely a szplínt, vagyis az életuntságot, a levertséget és csüggedt hangulatot ilyen nagy átéléssel és kifejező erővel tudná velünk átéreztetni. És ráadásul Gyurkovics ezt úgy tudja kifejezni, hogy nem veszi el az olvasó életkedvét, hanem egy csipetnyi humort is belecsempész a versbe, s ezzel visszaadja azt a hitünket, hogy mégis csak érdemes tovább élnünk. Pedig a vers egésze az egyetemes életuntságot sugározza:

Unom a hazugságokat,
Unom a végigjárt utat,
A hómezőt, az elveszőt,
A távozót, az érkezőt,
Unom a mélybe váj lyukat,
Az ösvényt, az alagutat...

És a vers legvégén:

Unom az estebédeket,
A söröket, a nézeteket,
S az Istent, aki maga van
Egy oduban, egy oduban.

Tehát a költő unja az Istent is, aki viszont minket, a teremtményeit unja, hiszen „maga van egy oduban". De ezt az egészet nem szabad a logika síkjára áttenni, hanem meg kell hagyni annak, ami valójában: egy hangulat kifejezésének. S ha így nézzük a verset, akkor azt kell mondanunk, hogy tökéletes. Mint ahogy utolérhetetlen az ehhez a témakörhöz tartozó másik

nagy vers is, a *Zabáló*. A harmadik versszaktól kezdve valóban egy iszonyatos zabálásról van benne szó:

Zabálok mint a disznó
S röfögök hozzá; így jó

Leeszem magam szafttal
És bronzra sült malaccal

Leeszem a mellényem
Szűkülő véredényem

És tárkonyos fácánnal
Röhögök tele szájjal

Egész fulladásig
Keletmagyarországig

Erről a versről alapvetően két dolgot lehet mondani: az egyik, hogy ez egy hatalmas menekülő poéma. Menekülés a valóság elől! Ezt fejezi ki az első két versszak:

Evésbe tombolom ki
Mit sose mondhatok ki

A jobb és a baloldalt
Amit a század óhajt...

A másik lényegvágó megállapításunk pedig az, hogy ebben benne van Krúdy egész életművének legalább a fele. Ugyanis akinek enni támad kedve a Krúdy-figurák szakácskönyvi lelkendezései közben, az nem értette meg Krúdy igazi mondanivalóját. Tudniillik az a kiskocsma, ahol az ő történetei lejátszódnak, közvetlenül a nihilizmus partján fekszik. Krúdy szakácskönyvi leírásaiból azt kell megéreznünk, hogy hőseinek nincs semmi, az égvilágon semmi, amiért lelkesedhetnének, csak az asztal örömei, és emögött irónia és fájdalom érződik. Lelki problémáik a gyomrukba csomósodnak, s életük legfontosabb pillanatait kiskocsmákban, teli tányérok mellett élik át. Komlós Aladár, aki az egész XX. századi magyar irodalom-történetírás egyik legkitűnőbb képviselője volt, figyelte meg, hogy Krúdynak van egy novellája, amelynek a befejezése olyan váratlan és merész, hogy talán csak a dadaistáknál találni párját. Arra a novellára kell gondolnunk, amely Szertiment lapszerkesztő

kitűnő gabelfrüstückjét írja le a Hét Bagoly nevű belvárosi vendéglőben, és amely meglepetésszerűen úgy végződik, hogy a szerkesztő úr éjfélkor frakkba öltözik, mintha bálba készülődne, s noha az előző napon minden a kedvére történt, mégis szíven lövi magát.

Miért? Meghökkenve lapozunk vissza, vajon nem kerülte-e el valami a figyelmünket. De nem, ennek az öngyilkosságnak semmi közvetlen oka nincs. És ez a befejezés mégsem értelmetlen, ellenkezőleg: még a többi novellára is hirtelen új világosságot vet. Egyszerre rájövünk, hogy valamennyinek a hőse ugyanígy bármikor szíven lőhetné magát, hiszen semmi sincs, ami az élethez fűzné őket. És ugyanez a helyzet Gyurkovics versében is: a költemény lírai hőse agyonzabálja magát, mert – mint a versben olvassuk -:

A börtönök az eszmék
Elől még mit ehetnék
Magamba öklelőig
Egész a sárga földig....
S tovább:
Hogy ne lássak ne halljak
Se álmot se hatalmat...

- olvassuk a versben már korábban.

És az sem véletlen, hogy a versben kétszer is, éspedig nagy nyomatékkal előfordul a Kelet-Magyarország, mint fölrajzi megjelölés. Erről az országrészről mindenki tudja, hogy hazánk legelmaradottabb része. Amikor tehát a versben a nagy zabálás éppen Kelet-Magyarországon megy végbe, akkor ezáltal az fejeződik ki, hogy nincs itt semmiféle magasabb rendű cél, hanem csak a puszta létért való küszködés – és örülni kell, ha legalább jóllakhatunk. Tehát az evésnek, sőt a zabálásnak ez az erősen naturalista leírása: életpótlék, álcselekvés. Akinek tehát a vers elolvasása után nevethetnékje támad, az nem értette meg Gyurkovics alapvető mondandóját.

De költőnk megújította a hagyományos szerelmi költészetet is. Neki ugyanis senki máséval össze nem téveszthető költészete van: olyan, amelyben a mai polgár valóban otthon érezheti magát. Korábban azt mondtuk, hogy ő a mai kor Szabó Lőrince. S aki ebben kételkedik, az könnyen meggyőzheti magát, ha elolvassa a *Péntek* című hatalmas verset, amely egymagában összesíti *A huszonhatodik év* összes kínlódását, gyötrődését és eget hasító fájdalmát. És persze kimondhatatlan gyönyörét is! Aki ezt nem érzi, annak az esztétikai érzékéhez képest – Szabó Dezsővel szólva – „egy tapír tyúkszeme éjjeli felvételre alkalmas érzékeny lemez". Nem holmi üres dicséret ez, hanem egyszerűen csak annak a kézzelfogható ténynek a megállapítása, hogy

Gyurkovics költészete olyan összefoglalása a mai ember életérzésének, amely egyedülálló, tehát páratlan. Nem azt mondjuk, hogy aki elmerül benne, folyvást gyönyörködni fog, hanem önmagára talál, és ez mindenféle elragadtatásnál és élvezetnél sokkal többet ér. Gyurkovicsnak ugyanis az célja, hogy az olvasót önmagával való szembenézésre késztesse. Ezt fejezi ki a *Bikaviadal* című verse is, amely kimondottan provokatív célzatú:

Vannak jobb emberek. Én nem vagyok jó.
Olyan vagyok, mint bikának a posztó.

Hergelem őket. Gyötröm. Izgatom.
És nem mindenkinek kell izgalom.
(----------)
Kíméletlennek és ingerkedőnek
Éreznek engem, ha szeretem őket,

Pedig csak ki akarom hozni a
Belsejüket – hogy kiomoljanak.

A költő persze tisztában van azzal, hogy nem várhat szeretetet és hálát attól a közösségtől, sem a hazától, sem a legközvetlenebb hozzátartozóitól, akiket önvizsgálatra késztet. Hiszen az önmagunkkal való szembenézés kellemetlen, és aki erre késztet bennünket, az iránt viszolygó érzésekkel vagyunk.

Döfnek felém, pedig csak lebegek
- Az orruk előtt piros lehelet.

Dühben forog a két szemük. Meredten
Néznek azok is rám, kiket szerettem.

Ágyékuk izzik, szarvuk vérsavas,
Viccelek velük – őr rám rontanak.

A fenti sorok pontosan kifejezik azt, amit az önvizsgálatra kényszerítettek éreznek a költővel szemben. S vajon nincs-e igazunk? Miért kellene szeretnünk egy olyan költőt, aki nekünk kellemetlenséget okoz? S egyáltalán: mi készteti erre Gyurkovicsot? Talán csak a lényéből fakadó gonoszkodás, vagy valami egyéb? Az ő válasza erre ez:

Ki akarom emelni a múltjukat,
Homályukat, csiklandásaikat

Az elemezhetetlen állati
Mélyüket szeretném kiontani,

A belüket, zsigereiket féltik
(senki se viseli el, ha megértik).

Lengek előttük, rángatózom, ők meg
Azt érzik, meg akarom ölni őket.

Az idézett sorokban a kulcsmondat ez: „senki se viseli el, ha megértik". Hát erről van szó! Ebből egyértelműen kiderül, hogy Gyurkovics meg akarja érteni az embereket – tehát nem elítélni akarja őket, nem ítéletet akar tartani felettük, és nem fölébük akarja magát trambulinozni, hanem egyszerűen csak meg akarja őket érteni. És miért? Azért, mert alapvetően és mélyen humanista művész, aki hisz abban, hogy az embereket jobbá lehet tenni, vagyis hogy a művészetnek igenis van nevelő hatása. S ezt azzal tudja leghatásosabban elérni, ha megmutatja az embereknek önmaguk igazi lényét, és ha felismerjük saját gonoszságainkat, aljas ösztöneinek, akkor talán elundorodunk bűneinktől, és egy fokkal jobbá válunk. Lényegében a kereszténység is erre törekszik, s ilyenformán Gyurkovics művészi törekvése alapjában véve teljesen azonos a krisztusi gondolkodással.

Csakhogy az emberek tömegei jobban érzik magukat a bűnben és a sárban, ezért tehát a jobbító tanok hirdetőit megkövezték és magukra hagyták. Aki tehát prófétai szerepet vállal, annak vállalnia kell a tökéletes magányt is. Igaza van Márainak, aki kategorikusan kijelenti: „Minden ember, akit Isten szerepre jelöl ki, magányos. Jézus leszólt a keresztről anyjának, mint aki elutasít minden emberi együttérzést. A Szentírás legfélelmetesebb szava ez. És Jézus mondotta, hogy aki őt követi, elhagyja családját, elhagy mindenkit. A szerepre kijelölt ember soha nem követel kevesebbet önmagától és követőitől. Nem lehet megváltani a világot, s közben legjobb férjnek, fiúnak és atyának maradni, négy gyerekkel, hitvessel, kanárival és öregségi járulékkal. A szerep mindig magányt, kietlen egyedüllétet, könyörtelen, csaknem embertelen magatartást követel. Minden ember, aki vállalja az emberek ügyét, kénytelen vállalni ezt a magányt és embertelenséget is. Aki ezt nem vállalja, kókler; még akkor is, ha megfeszítik".

Aki azonban Gyurkovics Tibort akár személyesen, akár a róla írt könyvekből ismeri, abban egy olyan kép alakul ki róla, hogy nagyon is társas lény, azaz szereti a vidám társaságot, sőt szeret annak a középpontjában lenni, szeret jókat enni és inni, kedveli a nagy nevetéseket és egyáltalán nem magányos teremtés. Tudjuk azonban, hogy Ady is ilyen volt: állandó csapat vette körül,

akár a Három Hollóban iszogatott, akár a Meteor kávéházban darvadozott. Ennek ellenére azt sóvárogta, hogy „Szeretném magam megmutatni, hogy látva lássanak, hogy látva lássanak." Vagyis a külső szerepe, a látszat – majdnem azt mondtuk, hogy a póz –, elfedte igazi lényét, amilyennek önmagát valójában érezte. És ugyanezt érzi önmagáról Gyurkovics Tibor is. És ezt kell elfogadnunk hiteles önarcképnek. Hiszen önmagának miért hazudna, vagy alakoskodna? A *Hazám, családom* című versében megrendülten írja:

A tökéletes egyedüllét
Úgy élek mintha menekülnék
Úgy élek mint a jó barom
Ha akarom ha nem akarom

Majd úgyis agyonvernek engem
Akár saját épületemben
Magyarok és nem magyarok
Kik nem örülnek ha vagyok...

Tehát a külső szerep elfedi legigazibb önmagát, vagyis azt a szubjektumot, akinek saját magát valójában érzi. De Gyurkovics nem azért magányos, mert „ilyennek született", tehát nem alkati okokból érzi magát társtalannak és elszigeteltnek, hanem a körülményekből következően, vagyis attól függően, hogy a világ „dicsérhető és üthető"-nek érzi, mindig attól függően, hogy miképpen alakulnak a konstellációk. Vagyis a társadalom őt csupán eszköznek szeretné felhasználni.

Majd tesznek áldozati főnek
Éppen azok akik megölnek
Halott szobromhoz könyörögnek
Visszajöjjek vissza ne jöjjek
(----------)
Vagy éppen dicsőítenek
Ha így kívánja a sereg
Akár sírom dombjára dőlnek
De mind röhögnek mind röhögnek

Hogy megkaptam amit akartam
Magyar és magán-alkonyatban
Hír rang kacsók – mi vesz körül még?
A tökéletes egyedüllét.

Figyeljünk fel arra, hogy a költő „magyar és magán-alkonyat"-ot emleget, ami azt jelenti, hogy nemcsak a magánélet futhat zátonyra, hanem a magyarságé is, azaz hogy hiába „hír rang kacsók", hiszen mit ér mindez, ha a népnek „mint olyannak" az élete alkonyatban ér véget...

Gyurkovics Tibor illúziók nélkül nézi nemcsak a közvetlen környezetét, hanem általában a magyarságot is. Ámde ez az önáltatás nélküli szemlélet, ez a reményvesztettség és kiábrándultság nála nem jelent keserűséget is egyúttal, mert ő – sajátságos módon – derülten tud kiábrándult lenni, sőt olyankor még humorral is tudja nézni a világot.

Kitűnően illusztrálja ezt a *Dalocskák* című ciklusa, amelyben nyolc kis „dal" bizonyítja, hogy szerzőjük egyszerre látja a dolgoknak színét és visszáját, komoly és nevetséges oldalát. Az *Elvált* című dal például emigyen szól:

Isten engem
Úgy segéljen
Nem lesz még egy
Feleségem
De ha lesz még
Kettő három
A gyújtóst a
Hátán vágom.

Ennyit ér tehát az emberi „nagy elhatározás és fogadkozás... Persze, van rá eset, amikor Gyurkovics még egy ilyen rövid kis szösszenetben is nemzeti jellemképet és sorstragédiát tud bemutatni. Mert a *Pipások* lényegében erről szól:

Őrületnek
Pipaszárán
Füstölög a
Magyar ármány
Ez is szívja
Az is ontja
Trianonból
Trianonba

Ez a néhány kis rövid sor egyébként arra is jó példa, hogy igenis lehet a nemzeti tragédiánkról nemcsak tragikus pátosszal, nagyképűen vagy búsongó arccal beszélni, hanem gunyorosan és könnyedebb hangon is, még pedig anélkül, hogy ezáltal csökkenne a költő szavának hitele.

De tetten érhetjük Gyurkovics alapvetően szarkasztikus és humoros életszemléletét olyan verseiben is, amelyekben pedig nem a humoros hatás

felkeltése látszik elsődleges céljának. Sok ilyen versét lehetne idézni, de közülük is kiemelkedik a *Honderű*, amely rendkívüli tömörségében egész kis nemzetkarakterológiát rajzol:

A meglevő a lehetségest
A tehetség a tehetségest
Egymás közül úgy irtja ki
Hogy el se lehet mondani

Magyar így irtja ki a magyart
Ha tündöklőt ha rosszat akart
Virágot féreg fát a nyű
– Marad a híres honderű

Így harapják át egymás torkát
Így harapja át Magyarország
Magyarország vékony nyakát
Kilencszáz éve legalább...

Miért vékony Magyarország nyaka? Mert így nagyon könnyű átharapni. És ki cselekszi ezt meg? Maga a magyar, egyik a másiknak. De hiszen erről van szó a Himnuszban is, csak komolyabb hangon:

Hányszor támadt tenfiad
Szép hazám, kebledre,
S lettél magzatod miatt
Magzatod hamvvedre?

Amíg azonban Kölcsey ezen a testvérgyilkosságon kétségbeesik, addig Gyurkovics derülni tud rajta:

Látom: csupa hülye közt élek
Mégis szeretem e hülyéket
Hisz a hülyék csak azért élnek
Mert szeretik a hülyeséget.

És ebben a befejezésben mutatkozik meg Gyurkovics egyéniségének egyik legigazabb és legjellegzetesebb vonása: a tragikus dolgokon sem hajlandó kétségbeesni, mert benne bujkál a kis ördög, és valamiképpen nyomban felülkerekedik benne a humoros látásmód. És lényegében igaza is van, hiszen már Leibnitz-től megtanulhattuk, hogy nincs a világon abszolút rossz, mert

előbb-utóbb minden rossz jóra fordul. Hiába dúlt a magyarok közt évszázadokon át testvérgyilkos háborúk tömege, mégiscsak megvagyunk, élünk és úgy-ahogy élni is fogunk. Gyurkovics tehát optimista, és erre – vagyis a honderűre – szeretné nevelni olvasóit is.

Ez a derültsége és humora pedig alighanem abból fakad, hogy ő nem mint egy bizonyos személyt szemléli önmagát, hanem természeti jelenséget lát saját magában, aki olyan, mint az időjárás: egyre megy neki, hogy esik vagy havazik, nem tehet magáról: nem esik kétségbe, ha tragédiát lát, és nem viháncol örömében akkor sem, ha valami szívderítő történik körülötte. Tudja, hogy a világ forgandó: hol kerék, hol talp. Alapvetően persze az áldozatokkal érez rokonszenvet, azokkal, akikből a zsarnokság csinált mártírt és vértanút, és akikről tudja, hogy végül is nem lehet őket legyőzni, mert az igaz és jó ügy hosszú távon legyőzhetetlen. Ha tehát Gyurkovics Tibor költészetét és egész életművét konkrét politikai szempontból nézzük, akkor egyértelműen azt kell megállapítanunk, hogy határozottan a nemzeti oldalon áll. Ezt bizonyítja például a *Srác'56* című verse is, amelyben az ötvenhatos mártír fiataloknak állít emléket, és amelyet egy nagy nemzeti vigasszal fejez be:

> Ó jaj nekünk és jaj neki
> az anyja sem kell már neki
> kis mennyei sehonnai
>
> Leteríthetnek sortüzek
> nem ölték meg a szívedet
> Lyukas zászlódat lengeted.

Említettük az előbb, hogy Gyurkovics Tibor természeti jelenségként szemléli önmagát: vagyis olyan valakinek, aki több mint egy bizonyos költő vagy színműíró – nem, ő nem költő és nem is prózaíró, hanem egy fenomén, egy jelenség, egy tünemény, méghozzá egy olyan tünemény, aki ritka képességekkel van megáldva, és aki elvárja, hogy benne ezt a fenomént lássuk. Ezt a vele készített interjúkban is többször elmondta, de megírta az Én úgy vagyok című versében is:

> Nem tehetek magamról.
> Esek vagy havazok,
> Sütök, borulok, égetek.
> Mint természeti jelenséget kezeltek
> A barátaim is engemet.

Ebben a tanulmányban igyekeztünk bemutatni Gyurkovics Tibor költészetének minden jellegzetességét és erényét, értékét. Ez persze még így is nagyon vázlatos és hiányos, ám a tengert sem lehet kikanalazni. De a sor most amúgy is az olvasókon és a reklámcsinálókon van, hogy síppal, dobbal, nádi hegedűvel világgá kürtöljék: itt van egy nagy költészet, amelyet önmagunk épülésére olvasunk és ismernünk kell. Szerencsénk van, hogy ennek a nem mindennapi költőnek, aki ezt a nagy értéket létrehozta, a kortársai lehetünk, hiszen az utókor már csak tankönyvekből ismerheti majd meg. Igyekeznünk kell azonban az olvasásával, mert különben sohasem fogjuk önmagunkat utolérni, hiszen ez a hatalmas életmű – reméljük és bízunk is benne – még nagyon sok évig tovább épül, és további nagyon szép versekkel ajándékoz meg bennünket.

EMLÉKSOROK BARTIS FERENCRŐL

Róla is teljes joggal elmondható, amit Arany János írt Széchenyiről:

> Nem hal meg az, ki milliókra költi
> Dús élte kincsét, ámbár napja múl;
> Hanem lerázván, ami benne földi,
> Egy éltető eszmévé finomul,
> Mely fennmarad s nőttön nő tiszta fénye,
> Amint időben, térben távozik.

Egy évvel ezelőtt hagyott itt bennünket Bartis Ferenc, éspedig oly váratlanul és hihetetlenül, hogy még ma sem tudjuk igazán elhinni, hogy tényleg nincs köztünk. Szinte nem múlik el nap anélkül, hogy valakik és valahol ne emlegetnék. Egyre-másra jelennek meg róla emlékezések, versek és tanulmányok, és minden róla való emlékező alkalmon századok és századok vesznek részt. Elmondják a verseit, felemlegetik el nem feledhető megállapításait, és főként pedig emlékeznek példamutató emberi tisztességére és politikai magatartására. Szinte hihetetlen, hogy tíz hosszú esztendőt bírt elviselni a kommunista román börtönökben, s azokból kiszabadulva töretlen erővel küzdött az Összmagyar Testület létrehozásáért, a világ minden magyarjának összefogásáért és életben tartásáért.

Ennek az eléggé nem méltányolható küzdelmének volt egyik látható eszköze az általa létrehozott és saját pénzéből fenntartott A CÉH című folyóirata, amelynek ezzel a – talán utolsó... - számával az alábbi szerzők tisztelegnek az alapító múlhatatlan emléke előtt. Abban a biztos tudatban tesszük ezt, hogy Bartis Ferenc volna az első, aki tiltakozna ennek az emlékező és ünnepi számnak a megjelenése ellen. Mert ő soha nem a saját személyét tolta előtérbe, hanem mindig az ügyet: a magyarság, mégpedig az összmagyarság ügyét szolgálta. De most, kivételesen, mégis ellent kell neki mondanunk, mert olyan embertől veszünk búcsút, aki örök példát adott mindnyájunknak.

Jól nézzük meg Bartis Ferenc távozó alakját, mert aligha láthatunk hozzá foghatót ebben az életben!

*

Istenem, mennyi szenvedést kibír az ember! Hetekig készültem ennek a kritikának a megírására, mert nem tudtam eldönteni: idemásoljam-e szinte az egész kötetet, vagy pedig csak saját szavaimmal érzékeltessem-e azokat a szörnyűségesnél is szörnyűbb, szadistábbnál is szadistább kínzásokat, amelyeket Bartis Ferenc elviselt tíz hosszú éven át Románia kínzókamráiban. Isten látja lelkem, nem akarom kisebbíteni a nácik gázkamráiban elpusztítottak szenvedéseit, de ha mindenképpen meg kellene halnom, inkább vállalnám Auschwitzot, mint Románia börtöneit. Csupán azért, hogy némi fogalmat alkothassunk ez utóbbiakban történtekről, kénytelen vagyok Bartis Ferenc könyvének néhány részletét idézni:

Miért itatták le az őröket
A rab-harmadolás előtt, - este?

Ki üvöltött fel a meszesgödörből:
„Élve dobtatok ide, bitangok?"
Ki etette meg az őrültekkel
Társaik ürülékét ebédre?
És kik becstelenítették meg és
Hugyozták le az erdélyi leányt
A rabszállító páncélvagonban?
S kik nyomták föl a katolikus pap
Végbelén a cirokseprű nyelét
Egész a torkáig? S onnan tovább!?
És akiket nyomtalanul elnyelt
A sósavas vagy kénsavas tartály?
És akiket a távhőkazánban
„hasznosítottak", mint biomasszát?

Folytassam? Igenis folytatom, mert legalább annyiban legyünk szolidárisak Bartis Ferenccel és társaival, hogy legyen erőnk tudomásul venni mindazt, amit ők elviseltek:

Tündöklő Szűzanyám, ne nézz rám:
Pucérra vetkőztünk a „sétán"
Térdig erő hóban, s kidőlünk
A sorból... és röhög az őrünk...
Őriznek bottal, bikacsökkel,
Kar-vastag ráccsal, lesőlyukkal,
Elektromos drótkerítéssel,
Fényszóróval és gépfegyverrel,
Kutyákkal és kutya-emberekkel...

Jól emlékszünk még rá, hiszen milliószor a fejünkbe verték, hogy a szocializmusban legfőbb érték az ember. Azt hiszem, soha nem volt még a világon hazugabb és aljasabb rendszer, mint amit a kommunisták megvalósítottak. Ezerszer eszembe jut Márai megállapítása, amely szerint a kommunizmus aljasabb és embertelenebb még a nácizmusnál is, s hogy ez mennyire így van, arra fényes bizonyíték Bartis Ferenc könyve is:

> Tucatjával számolták össze
> Deportálni a rémülteket,
> Kivégzéskor számolatlanul
> Hányták gödörbe a holtakat...
> Nem kellett elszámolni velünk
> S számon kérni a hóhérokat,
> Az elszámolás ideje
> Lejárt. Az óra megállt. Béna...

Hogyan lehetett mindezt kibírni és elviselni? Sehogy. A rabok kilencvenöt százaléka meghalt, és csupán néhányan bírták túlélni. Maga Bartis Ferenc is megírja:

> Agyrémnek tűnt és az is volt a
> Valóság s annak a látszata,
> Agyrém volt, ami megtörtént és
> Meg sem történt, de féltünk tőle,
> Mint soron lévő ajándéktól:
> Késtől a nyelv és szegtől a szem,
> Csavarhúzótól a süket fül,
> Zöld mosléktól a gyomorfekély,
> Csúszómászóktól a repedt máj,
> Vasaktól az összetört csontok,...

Gyakran eltűnődtem azon olvasás közben, hogy embereknek lehet-e nevezni azokat a szerves lényeket, akik mindezeket elkövették. Anyáktól született lények voltak ezek? Igaza van Vörösmartynak: az ember „sárkányfog vetemény", aki „fáj a földnek". Ennek ellenére nem tudom még csak feltételezni sem, hogy Vörösmarty a fenti kínzásokat el tudta volna akárcsak képzelni is. A XIX. század emberében még olyan fokon élt az emberi méltóság fogalma, hogy a fantáziája az ilyesmit nem tudta felfogni. Mert hiszen mi ezekhez képest egy sima akasztás? Semmi. Szinte gyerekjáték. És a borzasztó az, hogy akadtak úgynevezett „művelt" emberek, például orvosok is, akik ezeket szinte szórakozásból csinálták. Bartis Ferenc a *Visszaidézetek egy börtönorvosnak* című versében leírja, hogy:

Vasmacskalábbal tapogattál
Elevenen fércelted bőröm
Köhögésre savat itattál
Láz ellen volt a kereszthuzat
Torokfájásra jó a jég
Zsibbadásra ott a drótkefe
Szédüléskor javallott a pofon
Bikacsök a szíverősítő
Friss sebemre csizmatalp dukál
Szomjat olt a só-dús forró víz
Éhséget csillapít a fekély
A tbc védi a tüdőt
A mellkast le lehet csapolni
Az eltört csont társára talál
A lassú körömtépés kábít
Agyserkentő a tűdöfködés
Feledékenységre fény-kúra
Bélpanaszra sok hasbarúgás
Májra legkiválóbb az ököl
A lép taposástól senyved el
Derékfájásra drótsövény kell
Álmosságra heti ébrenlét
Szabadságvágyra sötét zárka
Pofázásra – fejjel lefelé
Lázongásra kötél vagy golyó
Bármilyen jóváhagyás nélkül
Mind a kettő alkalmazható…

Belegondolni is iszonyatos, hogy ezek az emberek ma is itt élnek közöttünk, és aligha tudjuk róluk, hogy ezek nem emberek – hanem, nem, nem állatok, hanem mik? Tényleg nem tudom, minek lehet őket minősíteni? Szörnyetegek? És mivel lehet őket megbüntetni? Egyáltalán létezik olyan büntetési forma, amelyik ebben az esetben megfelelő lenne?

Hát mivel lehet azt megtorolni, hogy Bartisnak a jobb fülébe szeget vertek és megsüketült. Még olvasni is borzasztó, hát még elviselni:

Én félsüketen is hallgatom
Együtt az örök zajjal a jobb
Fülem roncs-alagútjaiban;
Nem bénult meg a keze annak,
Aki beverte az ácsszöget,
Lassan és szitkozódva nyomta
Egyre beljebb, ájult fejembe,
Kezdetben hideg volt, majd forró
Légkalapács volt, feszítve vert,

Ütött, éreztem az agyamban...
Szó-vájár volt a vallató tiszt,
Gondolat-bányász, hős idegen,
Uralkodó az ős- bosszúban,
Beteges kéjenc...

Bartis Ferencben olyan mély nyomokat hagytak egykori szenvedései és börtönévei, hogy *Végrendeleti végzés* című versében így könyörög a hátramaradottakhoz:

Ne zárjátok le a koporsómat!
Hajdani cellámra emlékeztet
Még a mélyben is engem.
Ne eresszétek bele a föld sebébe!
Még nem gyógyultam ki halálos rabságomból ma se.
Legalább holtomban lehessek szabad!
Ne, azt se!
Égessetek el!...

De hát ki lehet gyógyulni az ilyen múltból? Soha! A kötet egyik legfontosabb versének címe: Életátvitel (műfaji megjelölése szerint: oratórium) és ez a költemény az egész könyvnek talán a legfontosabb darabja, mert benne van az egész szörnyűséges kommunista korszak. S az olvasónak közben óhatatlanul mindig eszébe jut Thomas Mann oly sokszor idézett megállapítása, mely szerint „Korunk alapvető ostobasága: az antikommunizmus." Ezt a mondatot volt képes leírni a XX. század nagy humanistájának kikiáltott művész, aki oly élénk szavakkal tudta elítélni a nácizmust, de egyetlen rosszalló mondata nem volt a kommunizmus ellen. Sőt! Naplójának egyik helyén ezt írja: „A katolikus egyházzal kapcsolatos magatartásom sok rokonságot mutat a kommunizmus iránti val. Egyik ellen sem vagyok hajlandó nyilatkozni! Mások csak heveskedjenek, és hangoztassák a teokráciától meg a cenzúrától való félelmüket." (Thomas Mann: *Naplók 1940-1955*. Budapest, 2002, Európa Kiadó, 472. old.)

S Thomas Mann ezt a bejegyzést a naplójába 1953. május 1-jén követte el, vagyis abban az évben, amikor a kommunizmus iszonyatos bűneiről már nagyon sok mindent tudott a világ. Ezek után nem csodálkozhatunk, ha egyszerű, átlagemberek így vélekednek: „ugyan, az ilyesmik csak a román diktátorok rendszerében történtek meg, éspedig nem csak a magyarokkal szemben voltak ilyen kegyetlenek". Bartis Ferenc könyvéből egyértelműen kiderül, hogy a börtönben vegyesen voltak románok és magyarok, meg másféle nemzetiségűek is.

Aztán akadnak emberek, akik megfeledkeznek arról, hogy nálunk az ÁVO és az ÁVH ugyanilyen kegyetlenkedéseket követett el, pedig erről soha nem szabad elfeledkeznünk. S ezek a bűnök még akkor sem nyerhetnek megbocsátást, ha egyik-másik ávéhás aztán jobb belátásra tért, s esetleg olyan területen működött, amelyen nemzeti szempontból is pozitív hatást fejtett ki. Ugyanis, ha valaki előzőleg embereket gyilkolt meg vagy kínzott a halálra, akkor azt utólag semmiféle tevékenységgel nem lehet jóvátenni – ez alapvető etikai kérdés. Akadnak, akik ilyen esetben az illető korábbi szadista múltját hajlandók elfeledni, vagy „jóváírni", de ezt nem lehet elfogadni. Aki éveken át gyilkolt – az örökre gyilkos marad. A humanizmus nem jelentheti azt, hogy legyünk vakok és süketek.

Bartis Ferenc számára a szenvedés nemcsak téma, hanem szinte természetes állapot, hiszen mint írja: „Fájdalmasan fájni születtünk." Meggyőződése, hogy a pokol nem odaát van, hanem az innenső alvilágban, amelyet ő oly sokféle változatban át- és megélt. Nem tudja, hogy a tudósok hány fajta fájdalmat tartanak nyilván, de akárhányat: ő és társai mindegyiket megismerték. Éppen ezért többször megismétli: „Csoda, hogy meg nem bolondultam." Meggyőződésünk szerint ez lehetne leginkább s legkifejezendőbb módon egész kötetének a címe is. Mert valóban csoda, hogy meg nem bolondult! És tulajdonképpen miért kellett oly sokat szenvednie? A választ ő maga megadja:

> Végtére: a leghátrányosabb
> Főállapot: - magyarnak lenni
> Mellékállásban és alapszinten
> S kitartani ős anyanyelved
> S annál is ősibb hited mellett...

Erről volt tehát szó: a fasiszta-kommunista Romániában magyarnak lenni semmi mással össze nem hasonlítható bűn volt, és ezt semmi mással össze nem hasonlítható módon kellett büntetni is. Ennek ellenére Bartis azt vallja, hogy nem szabad panaszkodni, hiszen

> E kín fájdalom-mentes, mert Krisztustól való,
> Minden megváltó útja a Golgotára visz...
> Mondd,
> Te cipeltél keresztet,
> Hétszer akkorát, mint te vagy?
> S ha összerogytál,
> Korbáccsal segítettek föltápászkodnod?
> Húztak a fejedbe töviskoronát?
> Feszítettek keresztre?

Vertek szöget tenyeredbe-lábadba?
Érezted az elvérző test tengernyi
Szomjúságát?
Nem!
Akkor kuss!
Ne panaszkodj!

Megértjük Bartis Ferencet, de mégis azt mondjuk: ez már-már emberfeletti keresztényi magatartást jelent, és csodáljuk, hogy ember erre egyáltalán képes lehet. Tulajdonképpen ez az igazi vallásos költészet, nem pedig az, amikor a költő formálisan azt mondja, hogy: „Uram, Uram..." Az ilyen csak üres és formális kegyeskedés. De amit Bartisnál látunk, az valóban, a szó legigazibb értelmében keresztényi magatartás. A magyar költészetben Bartis előtt két igazi vallásos költő volt: Balassi és Ady, mert náluk látjuk legtisztábban a szó legigazibb értelmében vett őszinte bűnbánatot. És most hozzájuk kell számítanunk Bartis Ferencet is. Bartis persze tisztában van azzal, hogy a kommunista hatalom logikája szerint ő olyan nagyságrendű bűnös volt, akit ki kell irtani, meg kell semmisíteni, hiszen

Igazolni kell a bűnt,
Másként örökre vétek marad.

A hatalom viszont nem akar bűnösnek látszani, tehát jogosnak látja a kegyetlenkedését. Bartis tehát megérti a kommunista logikát, ámde anélkül, hogy azzal akárcsak pillanatra is azonosulna, vagy azt elfogadná. Nem vált álhumanistává, hiszen a *Kerékbetörős ballada* című versében ezt írja:

Ezüsttálcán kínálják a jövőd,
Múltadat követelik cserébe.
S ha nem? Kerékbetörnek!
S ha mégse? Sújts a kerékbetörők fejére!
Ne találgasd! Ne kérdezd! Hanem üss!...

Eltűnődhetünk azon, hogy mi adott erőt Bartisnak a szenvedések elviseléséhez? Az Istenbe vetett hitén túlmenően a magyarságba vetett hite és nemzetféltése. Éppen ezért mindenkit gyűlölt, aki vét a magyarság ellen. Döbbenetesen radikális például az abortuszokat végző orvosokkal szemben. Könyvében újra és újra visszatérő téma ez, és egyre fokozódó haraggal, sőt megvetéssel, kifejezetten gyűlölettel beszél az ötmillió abortuszt elvégző orvosokról, akik az életre esküdtek fel, és mégis a magyar jövő gyilkosaivá

váltak. Bartis meggyőződése szerint ezek az orvosok önös érdekéből végezték el szörnyű munkájukat:

Arany-üzérek
A népgyilkosok,
Az ész-hóhérok...

Nemcsak az egyes gyermekeket pusztították el, hanem magát a nemzetet, a hazát is, hiszen

A Haza nemcsak a föld, hanem annak népe is,
Öröme és kínja, győzelme és veresége.

Bartis elementális dühvel ír azokról az orvosokról, akik a szóban forgó tevékenységet folytatták: „kaparó-orvosbandá"-nak nevezi őket, s felteszi a kérdést: „miben különböztök a kivégző osztagtól?" *Életátvitel* című oratóriumában ezt írja róluk:

Söpredék nőgyógyász-banda,
Cserélj köpenyt a hóhérral,
Tagadd meg magad s esküdet,
Vagy cseréld be aprópénzre,
Temetkezési részvényre,
Bélyegre, hamis jelvényre,
Rozsdás kaparó-szerszámra,
Magzatokra és veszélyes
Hulladék-tárolókra, míg
Jövedelmező irtani,
Kipusztítani a magyart...

De ugyanilyen ótestamentumi dühvel fordul azok ellen a nők ellen is, akik a magzatjaikat elvétették. A legvadabb naturalistákon is túlmenően ír róluk megbélyegző szavakat:

Vesd szét lábad lányanyásan,
Hogy a vágóhidad lássam,
Onnét élőn ki kerül ki?
A meddőség majd megüli!...

S ekkor következnek az átkok:

Üljön meg a szégyen-átok,
Nektek is volt „jó anyátok".
A modern nő gyermek nélkül
Nem öregszik, „csak" megvénül...
Vén nagyságák, be jó volna
Kutya helyett az unoka.
Úgy sétáltok, mint a vétek,
Míg a temetőbe értek...
Olyanokká lesztek, lányok?
Köpőcsészék? Moslékvödrök?
Házi-buli-bűzű seggek?
Szeretni már nem is mertek?
Meddig tart a tivornyátok?...

Bartis kifakadásai és átkozódásai ellen természetesen bőven lehetne szociológiai és szociográfiai érveket felsorakoztatni, de felesleges lenne, mert ezek őt nem érdekelnék. A parttalan dühének ugyanis az a magyarázata, hogy:

Immár a nemzet vonaglik
Európa gyász-ágyában

És ha elvész, ha kipusztul a nemzet, akkor nincs értelme az ő személyes életének sem:

Együtt és Egymásnak Fájunk
Fájdalom a mi Világunk
De mért Éljek Én Eleven
Ha nem lesz Népem, Nemzetem?
Véle pusztuljak, Istenem –
Ennyit még engedj meg nekem...

Keserű, kiábrándult költészet a Bartisé, de jajpanaszának nem lélektani okai vannak, hanem tapasztalati okai. *Kujtorgató nyüzsgők* című versében néven is nevezi ezeket:

Ügyeskedők, bősz janicsárok,
Pártos szolgák, latrok voltatok,
S most mártírként tetszelegtek itt,
Románnak sem kellő magyarok!
Irigylitek tőlem múltamat
S gyűlöltök, mert tudom, kik vagytok.

Ezért mocskoltok engem? Rátok
Testálom a gyűlölet-hasznot.

Ismert típusról beszél Bartis Ferenc, méghozzá annyira, hogy akikre a versben céloz, akár nevükön is tudnánk őket nevezni. De nem ez a lényeg, hanem a kiábrándító tapasztalat, hogy az válik gyűlöletessé, aki tisztának marad, mert hiszen puszta léte is zavarja és nyugtalanítja a köpönyegforgatókat. Márpedig ezeket Bartis szívből utálja, és nem azért, mert rágalmazzák és belétaposnak, hanem mert politikai szélkakasok:

Volt pártosok,
Volt hallgatózók,
Volt eszme-besurranók...
Nemrég még kikacagták,
Leantizták
Összmagyar eszméimet,
S most ők
Személyesen
És egyenként
Az összmagyarok.

Ezek a politikai szédelgők azonban sajnos a mindenkori hatalomnak a támaszai és talpkövei, mert nem a meggyőződésükre van szükség, hanem a szolgálatukra. Igazi eszközemberek, akik gátlás nélkül kiszolgálják bármelyik hatalmat, csakhogy felül lehessenek. Bartis megvetéssel írja róluk, hogy

Gyalázatos firkász-csőcselék,
Hatalom-szolga-nyüzsgők bandája –
Önmagukat képviselik csak,
Nem volt s nincs joguk a nemzet-gyászra.

Ezeket a hitvány figurákat Bartis annyira megveti, sőt utálja, hogy nem tud betelni a becsmérelésükkel:

Gyászolják vigyorogva egymást
Köpönyegforgató szertartással.
Hányinger környékez. Pofáznak.
Szavuk kiválasztott mű-sakál-dal.
Dalos gyülevész-gyülekezet,
Ők találták föl a spanyolviaszt,
A tyúkszarban a fehérséget,

Hízelgésük mindenkit elriaszt.
Riadt tekintetű magyarok
Ős szeretete lázít és éltet –
Győznünk kell! Nem lesztek rabszolgák,
Általatok holtomban is élek!...

Bartis Ferencben kétségkívül van egyfajta prófétai és Szabó Dezső-i beállítottság. Nemcsak a hangvételből érződik ez ki, hanem egész fellépéséből és ítélkezési modorából. Persze, nem megrovásként mondom ezt, hanem pusztán csak ténymegállapításként. Olyan ember ő, aki sziklaszilárdan hisz az igazában, semmiféle kétség nem gyötri, s éppen ezért jogot érez ahhoz, hogy a meggyőződését fenntartások nélkül kimondja.

„*Fohász nemzetemhez*" – című versében nyíltan meg is vallja: „Nemzetem, a történelem küldött... apostoli prófétádként látom..." – tehát semmi kétségünk nem lehet afelől, hogy önmagát a költő bibliai prófétának tartja, s véleményeit ennek tudatában hirdeti. Ez az önmagáról kialakított kép is magyarázza tehát, hogy benne nincs félelemérzés, és a legnagyobb öntudattal beszél:

Nem akarok magyarként rabszolga lenni.
Bár voltam rab, de szolga soha!
Én fogadtam Attilát s Árpádot:
Véreimet,
Hogy itt is otthonra leljenek,
Én tanítottam szabadságra
Mindent és mindenkit,
Hogy magam is szabad lehessek,
S most holmi senkik
Rabláncon vezetve
Tuszkolnak-vonszolnak körbe-körbe
Magyar sírgödör-országom körül?...

A prófétát az emberek általában nem szeretik, mert terhesnek érzik. Már a puszta jelenlétét is nyugtalanítónak tartják, mert figyelmezteti őket a saját hitványságukra és gyöngeségükre. Ebben az esetben is, amikor Bartis a mai Magyarországot „sírgödör-országnak" nevezi, bizonyára nagyon sok olvasó úgy érzi, hogy ez nemcsak túlzás, hanem igazságtalanság is. A költő-prófétának ugyanúgy nincs igaza – gondolhatják az olvasók –, mint ahogy Adynak sem volt, amikor az akkori Magyarországot „lelkek temetőjé"-nek és „Haláltó"-nak nevezte. Tudjuk ugyan, hogy Bartis mire gondol, és értjük is az indulatát, de mégsem tudunk azzal azonosulni, mert hiszen nemcsak abortuszok vannak,

hanem születések és a jövőre vonatkozó nagy tervek is. Hiszen ha nem bíznánk a jövőben, akkor nyugodtan kollektív öngyilkosságba menekülhetnénk. Mert hiába van igaza Bartisnak abban, hogy a gonosz hatalmak erői „Tövestől akartak minket is kitépni, kiirtani végleg" – mégis megmaradtunk, élünk és bízunk a jövőben. És érezzük, hogy maga Bartis sem gondolja egészen komolyan az indulatát, hiszen a *Magyar Biblia* című versében arra figyelmeztet és int bennünket, vagyis a népet, hogy „magyarul KÖTELEZŐ örökélet". A „kötelező" szót a versben ő maga írja nagybetűvel, hogy érzékeltesse az erkölcsi parancs vitathatatlanságát. A hatalom persze kegyetlen volt hozzánk, méghozzá annyira, hogy – mint Bartis írja – „Sírni és elsiratni bárkit tilos, államellenes bűntett". S ez a vers már nem Romániában keletkezett, hanem Magyarországon, méghozzá 2004-ben. Nyilvánvaló tehát, hogy a költő itt a múltról beszél, tehát visszaemlékezésről van szó, amely azonban érvényes a diktatúrabeli Magyarországra is.

A kötet utolsó verseiben azonban Bartisban enyhülnek a prófétai dühök és átkozódások, s minden keserűsége és sötéten látása ellenére – meglepő módón! – a rendületlen optimizmust hirdeti. *Vers - elalvásra és parancsra* című költeményében olvassuk:

Élni kell! Nincs más megoldás!
Ha belepusztulunk, akkor is!
Legalább kipróbáljuk önmagunkat
A halállal szemben,
S ez már megért egy életet!
Nem próba-szerencse,
Sem szerencse-próba
Az élet
De kötelesség!
A nemzet parancsát teljesíteni kell!
Ez a parancs már parancsolat,
Homlokunkra vésett ige!
Igehirdető legyen minden magyar
A nihil-süket és nihil-néma
Európában!

Csupa felkiáltójel és csupa parancs: a katonaságnál szoktak ilyen napi parancsokat kiadni, röviden és egyértelműen. Visszabeszélés kizárva, ellentmondás és kétkedés betiltva. Az olvasó hirtelenében szinte nem is érti, hogy honnan vette a költő ezt a határtalan optimizmusát. De akkor eszünkbe jut, hogy a próféták szoktak így beszélni, akik Isten akaratát közvetítik. S Bartis Ferenc prófétai indulatokkal rendelkezik, tehát felhatalmazva érzi

magát, hogy a magyarságnak parancsokat adjon. Persze, ezek olyan felszólítások, amelyeket a nemzet szívesen teljesít, hiszen ezt sugallja mindenkinek az életösztöne, és voltaképpen úgy érezzük, hogy a magyarság kollektív vágyát és akaratát fejezik ki.

De miből meríti a költő ezt az optimizmusát? Mire alapozza? Röviden válaszolhatunk: a szülőföld iránti szeretetre és unokái iránti rajongására. Ez a két tényező az, amely Bartis Ferencben még a lírai húrokat is megmozgatja, és felszínre hozza a derűlátást. Számtalan versét idézhetnénk annak igazolására, hogy szülőföldje és kis unokája, Réka iránti szeretete kiapadhatatlan forrása lírájának és az élethez való ragaszkodásának. Számára a világ közepe, az abszolút tájékozódási pont mindig a szülőföld, egészen pontosan: Szárhegy. Gyógyuló unokájának, Rékának is azt ígéri, hogy „a házunk előtt neked tartogatja egyik ágát a balladás sorsú fenyőnk, hogy a síromra tedd fényeddel együtt…" a hazalátogatás öröme és fájdalma legmeghatóbb, sőt legmegrendítőbb érzéssel *Megjövetelem* című versében fejeződik ki, amelyben nemcsak szüleinek állít mély líraisággal átitatott emléket, hanem még azoknak az „ünneplő fák"-nak is, amelyek szülei háza előtt állnak. Kiderül tehát, hogy ez az ószövetségien zord és haragos próféta meghatódni és ellágyulni is tud, s nem szégyelli az érzéseit, ha például az unokájára gondol. A Réka-versek újra és újra visszatérnek Bartis kötetében, mert az imádott unoka jelenti számára az életben a legtöbbet. Éltető visszakozás című versében elragadtatva kiált fel:

> Réka-sütötte Húsvét kalács,
> Ennél finomabb sehol sincsen!

Réka jelenti nemcsak a jelent és a jövőt, hanem az életkedvet is:

> Kiderült: élek…S a temető
> Távolodik egy-egy arasszal…

Egyáltalán: Réka jelent mindent. *Hálaadó vers* című költeménye fejezi ki mindazt, amit unokájával kapcsolatban érez:

> Réka oltalmaz engem
> Tekintettel és szóval
> Kifogja a rám dobált
> Korom-zaccot és sarat
> S letörli lelkemről a
> Hóhér ujjlenyomatát…

ölti őket: megfordulunk az illető után, és jól szemügyre vesszük. A Bartis által használt szavaknak nemcsak tartalmuk, hanem hangulatuk is van.

És ez a megállapításunk valamiképpen vonatkozik Bartis Ferenc egész költészetére is: tudjuk, hogy a múltról beszél, s reméljük, hogy az általa megszenvedett valóság soha nem fog visszatérni, mégis meghatottan olvassuk ezeket a verseket, mert a szenvedés feltétlen tiszteletet vált ki belőlünk. A költőnek pedig azt kívánjuk, hogy ha nem is tudja elfelejteni pokoli élményeit és szenvedéseit, tde próbálja meg azokat a tudatalattijába süllyeszteni, és engedjen magára hatni másféle benyomásokat is.

EGY IGAZI ELBESZÉLŐ MŰVÉSZ

Ács Margit: Kontárok ideje (Bp., Helikon Kiadó, 2011.)

Ács Margit valóban elbeszélő művész, méghozzá a szó legigazibb értelmében: vagyis nincsenek a novelláiban párbeszédek, hanem akik a történeteket elmondják, mindig csak elbeszélnek. Könnyű és egyszerű lenne pedig ezeket az elbeszéléseket párbeszédekké alakítani, hiszen ezek voltaképpen benne is vannak az elbeszélt történetekben, csakhogy a szerző minden bizonnyal tudatosan nem használja ki a felkínált lehetőségeket, mert úgy gondolja, hogy a dialógusok megtörnék az elbeszélés fonalát és zavarólag hatnának. Ács Margitnál ugyanis mindig a gondolatiság és az emlékezés – főleg az emlékezés! – a fontosabb, nem pedig a dialogizálás. Pedig nagyszerű párbeszédeket tudna írni, hiszen amikor az elbeszélésekben a szereplők mégis megszólalnak, akkor rendkívül életszerűek és hitelesek.

Ács Margit az életnek nagyon sokféle körében fordult meg, jól körülnézett a világban, sokféle embert ismert meg, millió élethelyzetet látott, rengeteg emléket halmozott fel emlékezetében, és írás közben ez az emlékanyag mindig rendelkezésére áll, mint ahogy a hangok benne vannak a zongorában s csak arra várnak, hogy a művész megszólaltassa őket. Sokan azt hiszik, és ezt mondogatni is szokták, hogy az írói munka alapja a tüzetes és körültekintő megfigyelés. Holott legalább ennyire fontos az emlékezés és az asszociálás. Az író elméje tele van emlékekkel, s a gyors és könnyű kapcsolóképesség tartja mindig rendelkezésére azokat az emlékelemeket, amelyekre munka közben éppen szükség van. Az író él, jár-kel a világban, átérzi az emberi indulatok mindenféle skáláját, szenved és örül, kapcsolatokba jut más emberekkel, lát magáétól eltérő életeket, megismeri a szeretetet és a gyűlöletet, mindenféle felindulásokat és lecsillapodásokat, tragikus és komikus helyzeteket, egyszóval átéli, amit az élet elébe ad. Ács Margit aztán ezt a mérhetetlen sok anyagot elraktározza lényének tudatalatti rétegeibe, hogy adott pillanatban, amikor szüksége van rájuk, felidézhesse és felhasználhassa. S talán éppen ebben van az ő írói tehetségének a lényege: bármely pillanatban felszínre tudja idézni élményanyagának azokat az elemeit, amelyekre műve megalkotásában szüksége van. Néha talán maga is meglepődik munka közben azon, amikor megrajzol

egy képet vagy felidéz egy alakot, hogy ez is az emlékeiben van. Ezt Mikszáth úgy fejezte ki, hogy nem író az, akinek a tolla nem diktál.

Hát Ács Margitnak aztán nagyon sokat diktál! Az olvasó csak kapkodja a fejét, hogy honnan tudja az írónő ezt is meg azt is, meg amazt is? Honnan? És ráadásul néha egészen kuriózus dolgokat! A *Muki* című novellának a végén például az egyik férfi szereplő kötélen röpköd a levegőben, hogy a meggyfa legszélső ágairól is leszedhesse a gyümölcsöt, s egy idősebb női rokon erre dicséretképpen mondja neki: „Csuda alak vagy te, Miklós! Hogy ezt milyen jól kitaláltad! – Ugye? – vigyorgott boldogan, mint egy rajzfilmben egy nagy madár vagy még inkább, mint egy darázs. Eszter mondta is ezt neki, de Miklós a darázshasonlatot nem vállalta, tudálékosan kijavította Esztert, a darázs nem áll meg így a levegőben, ahogy ő, a szarvasbogár viszont igen, amikor hernyót eszik." Az ember csak ámul és bámul, hogy honnan lehet ilyesmit tudni és legfőképpen, hogy hogyan juthat az írónő eszébe ez a tudásanyag írás közben? És ez az, ami megfoghatatlan, mert ez valóban a rendkívüli tehetség egyik legbiztosabb jele.

Vagy itt van egy másik megdöbbentő eset: egy vasúti fülkében ül egy nő és egy férfi. A nőnek volna ugyan kedve beszélgetni, de a férfi mereven elzárkózik előle, s ezt azzal is jelzi, hogy tüntetően valamiféle iratok tanulmányozásába temetkezik. De aztán történik valami: „Egyszer szokatlan helyen állt meg a vonat, szinte csak lassított – azt hihették, késik a szabad jelzés a szemaforon –, ám új társat kaptak: középtermetű, izmos munkásember telepedett még a felszállás lendületével a fülkébe, miatta lassított a mozdonyvezető." Aztán kiderül, hogy „ő itt a pályán dolgozik, egy sínlerakó gépen. Lejárt a munkaideje, irány haza, hiszen otthon is van épp elég, ami rá vár." Aztán szó szót követ, a férfi kérdezés nélkül is beszél, elmondja egész életét, minden gondját-baját, be nem áll a szája és olyan apró részleteket tudunk az otthoni életéről, hogy egy munkásember életét ilyen aprólékosan, részletesen valamikor régen talán csak Veres Péter tudta elbeszélni. Az olvasónak leesik az álla a csodálkozástól, hogy mindezt az írónő honnan tudja. Ez ismét olyan mély életismeretre vall, ami napjainkban alighanem valóban egyedülálló.

De a fentiekhez hasonló alapossággal tud leírni Ács Margit egy emberi arcot is, ami nyilván ismét csak az emlékezésen alapul. Egy fiatal férfi táplálkozását látjuk: „Gergely arca csak délben, a levesnél mozdult meg először. Mintha az az idegen lepedék, akár valami merev kéreg, szilárdan tartaná az arcizmokat. Ha mosolyra szánta el magát, szét tudta húzni szájszegletét, de aztán rugó rántotta vissza helyére, a leszegett áll fölé. Két-három óra is eltelt, mire megmozdult arcán az izomzat, s átmelegedett a bőre, a szeme. Minthogy ez általában a termoszban vitt leves bekanalazása alatt történt, Blanka el nem hagyta volna a menüből. A dolog semmi összefüggésben sem volt az éhség

csillapodásával, hiszen addig Gergely már felfalt egy sportszatyornyi szendvicset." Nos, aki így meg tudja figyelni egy éhes fiatal katona táplálkozását, azt az emlékezete nem csalhatja meg a társadalmi problémák megfigyelésénél sem. Ács Margit mindenre hajszálpontosan emlékszik, mert annak idején mindent pontosan megfigyelt. Őt nem lehet becsapni és ámítani. Mindenre hitelesen emlékszik, és az emlékezést ő maga is hangsúlyozza: „Emlékek a történelem vége előtti időkből" – írja a *Buta állat a krumpli* című elbeszélése alá.

Talán Fülep Lajos az egyetlen, aki az emlékezést, mint olyat, az egész művészet központjába helyezi. Híres esztétikája ugyan nem készült el teljesen, de a töredékben maradt hatezer oldalból is kitűnik, hogy szerinte a művészt éppen az emlékezés avatja művésszé: „A művész éppen ebben különbözik tőlem: nemcsak tökéletesen intuál, mint én, hanem tökéletesen emlékezik is; sőt – és ez lényeges – az ő emlékezésében a figura nem veszít elevenségéből, mint az enyémben, hanem még elevenebbé és világosabbá válik, mint amilyen a valóság, úgyhogy ha jól akarja látni, be kell hunynia a szemét. És éppen ezért, az emlékezéssel az intuíciót felülmúló képességéért nevezzük művésznek."

Ács Margit tehát éppen azért művész, mert nála az elbeszélései központjában mindig az emlékezés áll. És ez teljesen független a szerző életkorától, hiszen Thomas Mann például húszéves korában írta azt a híres családregényét, amely teljes egészében a saját emlékezésére alapul. Nem kell tehát a művésznek idősnek lennie ahhoz, hogy emlékei legyenek. Igaza van ugyanis Fülep Lajosnak abban, hogy „Nem arra emlékszünk, amit látunk, hanem azt látjuk, amire emlékezünk vagy emlékeznénk." S Fülep ehhez nyomatékkal hozzáfűzi: „Ebből az emlékezésnek (mint formának, mint kategóriának) a prioritása következik a percepcióval szemben." Ács Margit tehát azért nagy művész, nagy író, mert mindenre úgy emlékszik, ahogyan valamikor látta, illetve látni akarta. Az elbeszéléseinek szereplői már a jelent is múltként, vagyis emlékként élik meg, még akkor is, ha a velük történt dolgok tulajdonképpen már csak félmúltak, vagyis praesens perfectumok,, azaz befejezett jelenek. Ebből a szempontból tehát lehetővé válik számukra, hogy az egészen közelmúltbeli dolgaikat is, mint múltat szemlélhessék és tárgyilagosan beszélhessenek róluk, mert távolságot látnak múltjuk és jelenük között. Az iskolaigazgatóból képviselővé vált férfi például *A te dolgod* című novellában úgy beszél saját magáról, mostani magatartásáról és viselkedéséről, mintha már túl lenne rajta, pedig még benne él, azt szenvedi és annak a következményeit hordozza. És itt ismét Fülep Lajost kell idéznünk, aki találóan írja, hogy „Egész személyiségünknek és egyéniségünknek titka emlékezésünk módjában és múltunkban rejlik: múltunk azonban nem foglalja magába össze-vissza mind a dolgokat, amelyeket láttunk s megéltünk, hanem bizonyos szempontok alá rendezi és organizálja őket. Az életnek sokoldalúságából s az emberi

emlékezésnek egyénenként variáló relatív egyoldalúságából jöttek létre a művészet különböző formái: a költészet, festészet, építészet, zene stb."

Ács Margit realista látásmódja azonban nemcsak a társadalmi jelenségek megfigyelésében nyilvánul meg, hanem a lelki folyamatok ábrázolásában is. Néhány tömör, mondhatni „odavetett" szóval mélyen bevilágít bonyolult és kényes lelki jelenségekbe és folyamatokba, olyannyira, hogy ezen a téren nyugodtan hasonlíthatjuk őt Kemény Zsigmondhoz. Lehet, hogy egyesek szemében ez a dicséretnek szánt megállapítás a konzervativizmust jelenti, de akik így gondolják, azok nem ismerik sem Kemény Zsigmond, sem Ács Margit emberábrázoló művészetét. Akadnak ugyanis, akik úgy vélik, hogy lélektani folyamatokkal bíbelődni: maga a tömény unalom. Meggyőződésünk szerint azonban nincs igazuk, mert a művészet örök tárgya maga az ember. És Ács Margit, amikor egy-egy személyiséget ábrázol, akkor olyan lényegbevágó jellemvonásait tudja bemutatni, hogy azokkal nemcsak magát az illetőt állítja elénk, hanem egyúttal társadalmi folyamatokat is ábrázol. A fentebb említett iskolaigazgató például akkor döbben rá igazán a rendszerváltás utáni erkölcsi süllyedésre, amikor kikerül az eddigi zárt iskolai világából és rádöbben a tényleges valóságra. S ezzel nemcsak őróla tudjuk meg azt, hogy olyan ember, aki hajlandó szembenézni a valósággal, hanem megismerjük a rendszerváltás utáni Magyarország erkölcsi állapotát is: „Mára a Rossz kultusza eljutott a Gonoszig, a deviánstól a patológusig, a cinizmustól a gyilkosságig, a tagadástól az agresszióig. S még nincs vége – gondolta Vince –, hiszen ez öngerjesztő folyamat. Az emberek gyanútlanul kóstolgatják a szexuális ferdeségeket, gaztetteket, halált, mintha biztosak lennének abban, hogy a végső pillanatban valami vagy valaki úgyis ölbe veszi őket."

Érdemes lenne az idézetet tovább folytatni, mert Ács Margit annyira mélyen látóan elemzi az Antall-kormány alatti állapotokat és más novelláiban az azt követő társadalmi helyzetet, hogy az olvasó néha nem is tudja pontosan: szépirodalmat olvas-e, vagy pedig valamiféle szociológiai elemzést. És az elbeszélések stílusa is kifejezi ezt, hiszen a már említett *Muki* című novellában például, amelyben a szerző a főszereplő idős hölgy emlékeit beszéli el, az alábbi meglehetősen hosszú mondat így kezdődik: „A hölgy a végállomásról kigördülő villamosban jó fél évszázad múltán rájön, hogy kislányként a papírra rögzített név formájában a szellemvilág hatalmába ejtett, odaragadott lélek mágiáját élte meg teljes ösztönösséggel, ..." – és ez az eddigi szépirodalmi stílus minden átmenet nélkül átvált egy kimondottan tudományos előadásmódba: „... vagyis a primitív kultúrák egyik fontos elemét, s ez újabb adalék arra, hogy egyéni formálódásunk a létben leképezi az emberfaj állomásait." Itt mindenki érzi, akinek van füle a hallásra, hogy a mondat második felében, az utolsó tagmondatban a szerző megfeledkezik arról, hogy

tulajdonképpen szépirodalmat ír, és átsiklik a tudományos stílusba. De szerintünk nem azért, mintha nem lenne önfegyelme és nem tudná, hogy szépirodalmat ír s nem doktori disszertációt, hanem mert olyan erős benne a ténybeli közlési vágy és a felvilágosítói ösztön, hogy lemond a szépirodalmi közlési formáról pusztán csak azért, hogy népnevelői munkát végezhessen, mégpedig tudományos mezben. Olyasmi ez, mint amit Jókai művel a *Fekete gyémántok* elején, ahol hosszú-hosszú oldalakon át beszéli el a kőszén kialakulásának történetét.

Persze, Ács Margit ilyenkor sem szűnik meg művésznek lenni, mert hiszen a történetben minden az emlékezés által jelenik meg. Márpedig, mint Fülep Lajos mondja: „Az emlékezéssel egészen új elem lép bele az esztétikai tevékenységbe, amely elemet a tiszta intuíció nem rejt magában s meg nem magyarázhat, s ez az elem éppen a par excellence művészi tény, az egyetlen, mely fontos az esztétikára nézve, ..." Az emlékezés, persze, nagyon tág keret: az esztétikai hatásformáknak szinte mindegyike belefér és ezzel a lehetőséggel Ács Margit bőségesen él is. És bármelyik esztétikai hatásformát juttatja túlsúlyra, az mindig kidomborodik az éppen aktuális elbeszéléséből, hogy amiről szó van: az emberileg hiteles, mert érzelmi mélyfúrást jelent. *Az 1991-es év* című novellában például, egy soproni szanatóriumba beutalt nő, séta közben arról elmélkedik, hogy mit jelentett számára „a társas viszonyban megélt szabadság" és egyáltalán hogyan éli meg a szabadság érzését. És erről nem valakivel beszélget, hanem önmagában meditál, de olyan intenzíven és elmélyülten, mintha csak egy pszichoanalitikusnak vallana: „Számomra a szabadság tudatos, dacos, komor vállalkozás volt lelki tartásom parancsa szerint, s szükségszerűen vele járt a megszégyenülés. Ugyanis mindig józanabb vagy gyávább voltam annál, semhogy végsőkig kitartsak szándékaim vagy érzelmeim mellett, s a vereség vagy lemondás keserűsége volt az egyetlen, amely az elmúlt évtizedekben a szabadságvágyamra emlékeztetett."

Abban különbözik ez a pszichologizálás a Kemény Zsigmondétól, hogy az egykori nagy mester szereplői soha nem önmagukat elemzik, hanem az író mondja el hosszasan és részletesen, hogy milyen lelki folyamatok játszódnak le ebben vagy abban a – poétikai értelemben vett – hősben. Ács Margit viszont magával az illető szereplővel elemezteti önmagát, s ezáltal lehetővé válik, hogy az olvasó azonosulni tudjon az illető figurával, annak a problémáival és tovább gondolhatja a legszubjektívebb érzéseit. És Ács Margit emberei nem gubóznak be önmagukba, hanem az önelemzési módszerüket a külvilágra is kiterjesztik és hasonló aprólékoskodással veszi észre a társadalmi jelenségeket is. Az előbb említett beteg például alaposan körültekint a körülötte tapasztalható világban is: „Most viszont, először életemben nyílt, nyugodt kíváncsisággal néztem körül a világban, alaposan megszemléltem a kórházban az embereket.

Tanulmányoztam a kádereket és a kádernők duzzogó arcát, mert hisz a törzsgárdából, akik itt szokták ingyen dögönyöztetni meg pezsgőfürdőztetni magukat, elég nagy hányad kapott beutalót a szigorúbb szűrés ellenére is. Arcról fel lehetett őket ismerni, mint a külföldieket, akiken a másféle táplálkozási szokások, életvitel miatt más minőségű a bőr, a hús. Duzzogtak, mert már valami betegséget kellett produkálni, hogy a kórház szolgáltatásait igénybe vehessék, s a szolgáltatások is túlságosan kórházszerűek lettek."

S a legmegdöbbentőbb az, hogy Ács Margit még a természetre is ki tudja vetíteni az emberi érzéseket, vagyis észre tudja venni például egy fának a személyes kisugárzását: „Egy fát is találtam az erdőben. Fát találni az erdőben, nevetséges mondat, de egy fát újra és újra megtalálni – korántsem könnyű. Öreg platán, a kéreg mintha bőr volna rajta, valami állaté. Növénynél mindenesetre többnek látszott. Messzire kinyúló ágai ernyője alatt biztonságérzet, meleg bizalom szállt meg. Én ezt a bizalmat nem ismerhettem: apám meghalt jóval az eszmélésem előtt. Csak hiszti – gondoltam, és nap mint nap kipróbáltam, csakugyan van-e a fának kisugárzása. Később már elálltam a kísérletező szándéktól – bántam is én, hogy csak önszuggesztió is! Éreztem a boldogságot a fa alatt. Ez a fa gyönyörű, fényes, fekete domborításokként forrta ki sebeit..." Érdemes volna tovább folytatni az idézést, de felesleges, mert így is nyilvánvaló, hogy aki ezeket a sorokat írta, az annyira átlelkesíti a természetet, hogy még a növényeket is személyeknek látja, vagyis számára az egész világ, az egész univerzum egy és oszthatatlan. S aztán ami meglepő és rendkívül különös, hogy ezt az élményét is mint emléket mondja el, holott előadhatná jelenkori friss élményként is. De Ács Margit egy kicsit mindig a múltban él: számára minden élménye azonnal múlttá válik és emlékként jön elő. És ezzel akaratlanul is azt igazolja, amit Fülep Lajos alapvető tételként állít: „A művészet eredete az emlékezés, mert az elfutó jelenből nem születik művészet, hanem abból az erőfeszítésből, mellyel az ember látott, megélt dolgokat visszahív, hogy megőrizze, megrögzítse, megörökítse őket. Ha az ember csak a jelenben élne, ha nem bánná, hogy élményei valamilyen formában megmaradnak-e számára, ha közömbösen szemlélné, hogy élményei mint peregnek le egymás után, művészet nem jöhetne létre. Az ember azonban nemcsak újra akarja élni őket, mert értéket tulajdonít nekik, hanem föl is akar szabadulni alóluk."

Az aztán más kérdés, hogy miként tudunk élményeinktől megszabadulni, illetve hatásuk alól felszabadulni, mert itt a megformált élményekről kellene beszélnünk, de ez már messzire vezetne. A lényeg mindenképpen az, hogy Ács Margit művészetében az emlékezés valóban központi szerepet játszik. S ezt azért kell hangsúlyoznunk, mert történetei a rendszerváltás utáni években játszódnak, s ezekről adnak rendkívül hiteles ábrázolást. Szereplői, eseményei,

szituációi és bonyodalmai mind-mind az utóbbi két évtizedből ismertek, mégpedig annyira, hogy egyiket-másikat akár néven is tudnánk nevezni. De nem élünk ezzel az indiszkrécióval, mert egyrészt jogunk sincs hozzá, másrészt pedig nem akarjuk Ács Margit szituációteremtő képességének, teremtő fantáziájának az értékét csökkenteni. Elég, ha csupán annyit rögzítünk, hogy Ács Margit történetei száz százalékig hitelesek és – főként! – jellemzőek. Ha valaki, majd a későbbi korokban, kíváncsi lesz arra, hogy milyen volt az élet Magyarországon a rendszerváltás utáni időkben, akkor feltétlenül Ács Margit kötetéhez kell fordulnia, mert ebből hiteles korképet fog kapni. Még arról is tudomást szerezhet majd, hogy az irodalom szerepe bizony nagyon lecsökkent. Egy vállalatvezető mondja: „... az irodalom a piaci viszonyok között kikerülhetetlenül háttérbe fog szorulni, de tudomásul kell venni: más mód nincs a vállalati fönnmaradásra." S ez a jövő idő, sajnos, már múlttá vált: mindnyájan tapasztaljuk, hogy az irodalom bizony egyre kevésbé fontos.

Ács Margit művészetének méltatását nem fejezhetjük be anélkül, hogy külön is ne szólnánk helyzetteremtő rendkívüli képességéről. A *Bársony* című elbeszélése például így kezdődik: „A lépcsőházban nem égett a villany, pedig csöngettek. Az alsó emeleteken sem égett, nem szűrődött ki fény sehonnan. Isten tudja, hogyan konstatálja azt az ember egy szempillantás alatt, anélkül, hogy logikusan számba venné a jeleket, hogy valami nincs rendjén. Például hogy azok, akik csöngettek, nem kapcsolták fel a lépcsőházban a világítást. Az is rejtély, hogy miből tudtam, nem egy, legalább két ember áll az ajtó előtt, ..." stb., stb.

Nos, mindenki érzi, hogy ebben a kezdetben rendkívüli feszültség van. Már ezek az első mondatok olyanok, hogy az olvasót kileli a hideg, mert hiszen valami szörnyűségre gondol. Talán betörők ólálkodnak az ajtó előtt? Vagy gyilkosok? Ki tudja? Az biztos, hogy valami szörnyűség fog bekövetkezni. Nem árulom el a folytatást, mert nem akarom az olvasót egy nagy élménytől megfosztani. El kell olvasni a novellát! Mint ahogy az egész kötetet!

Ács Margit múltidéző művészete nem a Krúdy-féle múlton való merengést jelenti, és nem is valamiféle ócska visszatekintést, hanem azt, hogy nála az emlékezés a művészi tevékenység indítóoka. S az emlékeit mindig olyan formában adja elénk, amely az adott esetben a lehető legképszerűbb. S az is nagyon fontos ezekben az elbeszélésekben, hogy az örökkévalóság jellegét öltik magukra, ami azt jelenti, hogy az olvasó úgy érzi: ezek az esetek nemcsak most történhettek meg, hanem változó történelmi körülmények között ugyan, de mindig megtörténhetnek.

És a mondottakból következik, hogy Ács Margit emlékezései a legkülönbözőbb esztétikai érzelmeknek (ha tetszik: esztétikai hatásformáknak) a forrásai. Éppen ezért megkülönböztetett érdeklődéssel várjuk az írónő további elbeszéléseit.

VÁZLATOS PÁLYAKÉP ÉS JELLEMRAJZ

Tisztelet Ferenczi Lászlónak!

Ferenczi László: „Még egy kicsit nézni…" Esszék és tanulmányok. – (Bp., Hungarovox Kiadó, 2009.)

Nagyon kevés embert tiszteltem életemben, és keveset tisztelek ma is, de Ferenczi László ezek közé tartozik. Nagyon sok éve ismerem őt, de igazában csak most látom az egyéniségét és jellemét a maga egészében, ennek a könyvnek az elolvasása után. És előre ki kell jelentenem, hogy nemcsak nagyra becsülöm őt, de bizonyos értelemben csodálom is, és meghajlok előtte. Mindenképpen olyan irodalomtörténésznek tartom, akire fel lehet nézni, fel kell rá tekinteni és megemelhetjük előtte a kalapunkat.

Miért ez a sok dicséret? Nem túlzás ez?

Tisztelhetnénk Ferenczit a tudása és tehetsége miatt is. Ámde jól tudjuk, hogy a tehetséget fel lehet használni jóra is, rosszra is. Önmagában a tehetség tehát közömbös: sem nem jó, sem nem rossz, nem hasznos és nem káros, mivel minden attól a tartalomtól függ, amelyben megnyilvánul. Vagyis a tartalom ad minőséget a jellemnek. A jellem, mint következetesség, nem azonosítható a jósággal, s a jellemtelenség sem a rosszal és erkölcsi hitványsággal. A jellem azáltal válik értékessé, ha az összesség, ha a társadalom hasznára szolgál.

Ferenczi László hosszú-hosszú évtizedeken át a Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtudományi Intézetében dolgozott, vagyis egy olyan munkahelyen, amely ideológiailag kimondottan fertőzött volt. És ennek ellenére – Isten csodájára! – Ferenczi sohasem zárkózott be, soha nem hagyta el az ajkát olyan nyilatkozat, amely miatt szégyellnie kellene magát vagy mea culpáznia kellene. Utólag ismerjük el: ez valóságos csoda! Szinte nem is tudjuk elképzelni, hogyan tudta ezt megvalósítani. Ez valósággal életművészet és erkölcsi csúcsteljesítmény. Pedig sokat publikált, nemcsak tanulmányokat, hanem könyveket is, ráadásul igen gyakran idegen nyelvterületen.

Irodalomtörténészeink túlnyomó többsége a rendszerváltozás után hamut szórhat a fejére, s megszaggathatja köntösét, mert nyilvánvalóvá vált, hogy úgynevezett életművük nem egyéb, mint közönséges marxista halandzsa és hajbókolás a mindenkori párthatározat előtt. Fél kezünkön megszámlálhatjuk azokat az irodalomtörténészeti „műveket", amelyek túlélik a diktatúra szégyenletes korszakát és kiállják az idők próbáját.

Ferenczinek nem kell szégyenkeznie: bármelyik könyve ma is kézbe vehető és a szerző önkritikája nélkül olvasható. És ez óriási dolog! Rajta kívül ezt csak nagyon-nagyon kevesen mondhatják el magukról, s alighanem ez az oka annak, hogy szaktársai és kortársai nem is nagyon emlegetik őt, valamint a műveit, mert Ferenczinek már a puszta léte is kínos önmagukra és munkáikra nézve.

Természetesen Ferenczi soha nem lett az Irodalomtudományi Intézet igazgatója, hiszen nem volt a mindenható Párt eszközembere.

Tisztelhetjük azonban Ferenczit az óriási tudása miatt is. Olyasmiket is tud, amiket még az *Új magyar irodalmi lexikon* sem. Ismeri például Kázmér Ernőt, a *Május* című folyóirat egykori szerkesztőjét, akit még a lexikon sem tart számon. Vagy: hosszasan ismerteti Huszár Vilmos 1915-beli, *Budapesti Szemle*ben megjelent cikksorozatát, és tudomása van arról is, hogy nem Babitstól ered az a gondolat, mely szerint a világirodalomból szakadtak le a különböző nemzeti irodalmak, hanem Huszártól.

Hosszasan sorolhatnánk Ferenczi hatalmas tudásának a bizonyítékait, de felesleges lenne. A lényeg itt is megint csak az, hogy noha mindig benne volt az irodalmi és tudományos életben, mégsem válhatott iskolateremtővé, pedig az a szemlélet és az a módszer, amely a műveiből és a most szóban forgó könyvéből sugárzik, rendkívül termékeny és jó hatású lehetett volna. Megbecsült és elismert tudós volt ő ugyan, ámde a hatalom centrumától távol tartották.

Ferenczi soha nem dőlt be az éppen aktuális és divatos ideológiáknak, hanem mindig ment a saját feje után. Rendkívül tanulságos, amit ezzel kapcsolatban ír: „Amikor 1993-ban megvédtem akadémiai doktori disszertációmat Kassákról, egyik opponensem és barátom (hangsúlyozom: a barátom) írásba adta, hogy destruálom az irodalomtudományt. Nem hiszem, hogy destruálnám, csupán egyetlen üdvözítő módszerben nem hiszek. Az elmúlt ötven évben hány egyedül üdvözítő módszerről olvashattam és hallhattam itthon és külföldön. Túlnyomó többségüknek legfeljebb már csak a nevére emlékeznek a hozzám hasonló öreg emberek.

Soha az irodalmat (a történetírást is beleértem) nem tekintettem puszta szövegnek, hanem élő valaminek, amit élő emberek írtak élő embereknek. Elnyertem érte jutalmamat... Mivel semmi garancia nincs arra, hogy ez a kis válogatás nem lesz posztumusz könyv, néhány dolgot még szeretnék megismételni. Az Európához való felzárkózás túlbuzgó hívei – nem állítom, hogy rossz szándékból és szándékosan – mindent megtettek azért, hogy Magyarország megszűnjön a szellemi Európa része lenni, ha van olyan, hogy szellemi Európa."

Olyan ember írta az idézett sorokat, aki egész életművével azon dolgozott, hogy Magyarország feltétel nélkül a szellemi Európa része legyen. És tegyük

hozzá: Ferenczinek ez a törekvése rendkívül sikeres volt, hiszen a külföldi konferenciákra való gyakori meghívás bizonyítja, hogy munkásságát nyugaton is elismerték és megbecsülték. Annak ellenére mondhatjuk ezt, hogy soha nem hajbókolt a külföldi divatos eszmeáramlatok előtt, mint ahogy soha nem zárkózott be a hazai kis világba sem. „Irtóztat – írja ebben a könyvében –, ha azt hallom, hogy Magyarországon kívül nincsen élet, de legalább annyira irtóztat, ha a magyar értékekről elfeledkeznek. Már egyetemi hallgató koromban felháborított, amikor mérvadó körök Ady elmaradottságát azzal indokolták, hogy nem ismerte Apollinaire-t. Nem lehetne ezt megfordítani: Apollinaire elmaradt, mert nem ismerte Adyt. Nyilvánosan egy hetvenes évekbeli konferencián adhattam hangot felháborodásomnak. Egyébként egyik állításnak sincs értelme."

Bonyolult elméleti kérdésekben is Ferenczi egyszerű szavakkal és magától értetődő természetességgel mondja el a saját véleményét, méghozzá minden esetben úgy, hogy az olvasó vita nélkül tud vele egyetérteni. S ez alighanem abból is következik, hogy a műveltsége sok mindenben eltér az irodalmárok szokványos műveltségétől: jól ismer például olyan történészeket is, akiknek a nevei csak úgy „mellékesen" tömegével fordulnak elő műveiben. Ferenczi számára természetes az, hogy gyakran idézi Claredon, Gibbon, Macaulay, Carlyle, Rowse és a többiek írásait. Olyan széles rálátása van egy-egy problémára, hogy ebből következően állást tud foglalni a történettudomány és az irodalomtudomány legkényesebb és legvitatottabb kérdéseiben is. Ítéleteiben pontosan tudja megjelölni ennek vagy annak a szerzőnek a helyét, mert szilárd értékkategóriákban gondolkodik. Tisztában van például Hamvas Béla jelentőségével, és habozás nélkül tud rámutatni a Babits gondolkodásával és értékítéletével való rokonságára.

Ferenczi felfogása szerint irodalomtörténésznek lenni nem azt jelenti, hogy elhunyt korok nagyságaival vagy csekélységeivel töltjük az időnket, mert hiszen – mint írja –: „... a nagy költők jelen idejűek". Az igazán nagy írók „élni segítenek". Számára az irodalom: maga az élet. „Néhány költőnek, ősréginek vagy mainak viszont azt köszönhetem – olvassuk ebben a mostani könyvében –, művük személytelenné vált, és akár a napfény vagy az eső, élni segítenek." Vagyis Ferenczi azt vallja, hogy az igazi irodalom nem művészi jelenség elsősorban, hanem életjelenség: ugyanolyan megnyilvánulása a nemzet életének, mint a gazdaság vagy a politika. Tehát végeredményben mégis csak az adja meg valamely irodalmi jelenség értékét, hogy mennyi benne az élettartalom. És Ferenczi László azért tud ilyen szuverén és biztos ítéletű tudós lenni, mert már a műveltségét sem holmi „nagy tekintélyű" korábbi tudósok könyveiből merítette, hanem a saját feje után ment: „... legfontosabb könyveimet mindennemű iskola nélkül, vagy azok okítását jóval megelőzően

olvastam el. Minden előítélet, szempont, előzetes ismeret nélkül, a magam kíváncsiságára, a magam örömére. Ennek két feltétele volt: egy jó magánkönyvtár, és hogy egyetlen könyv sem volt tiltott, sem ajánlott."

Mondhatná persze valaki: na igen, de mit csináljon az, akinek a szülei nem voltak olyan gazdagok, hogy egy jól válogatott magánkönyvtárt hagyományozzanak a fiacskájukra? Nos, erre azt lehet válaszolni, hogy itt a hangsúly nem a gazdag szülőkön van, hanem a fiúcska szellemi irányultságán. Mert a Rákosi- és a Kádár-korszakban jó néhány olyan „magánszorgalmú kutyát" ismertünk, akiknek a szüleiktől szintén jó magánkönyvtáruk volt, és mégsem a Ferenczi László-féle magatartást követték, hanem beálltak a kommunisták csahosának, és igen gyakran undorítóbbak voltak még Aczél Györgynél is. Tehát nem a jó magánkönyvtár itt a lényeg, hanem a jellemesség és az erkölcsi integritás. Ferenczi László jelleme és egyénisége nem engedte meg az eszközemberséget és a zsarnokság előtti behódolást. A műveltség ebben az esetben nem formális tudást jelentett, hanem valóban *magatartást.* És el kell ismernünk, hogy ez egyáltalán nem volt gyakori Ferenczi aktív évtizedeiben, mint ahogy nem volt mindennapos az a mód sem, ahogyan ő a képességét, olvasottságát és tájékozottságát megszerezte. „Sokáig azt mondtam – olvassuk ebben a könyvében –, kétféle műveltség van: antikvárium és könyvtár műveltség. (A magánkönyvtárat mindig az antikvárium egyik sajátos változatának tartottam.) És az enyém antikváriumi. Bemegyek egy antikváriumba, és egy könyv cincogni kezd, gyere ide, vegyél kézbe. Még abban az időben kezdtem el antikváriumba járni, amikor az antikváriusok nem kérdezték meg, mit keresek, hanem hagytak nyugodtan böngészni."

Az antikvár műveltség kapcsán maga Ferenczi is „termékeny esetlegességről" beszél és igaza van: így ugyanis nem lehet rendszeres műveltséget szerezni, hanem véletlenszerűen, ötletszerűen, rendszertelenül és szabálytalanul jutunk ismeretekhez, éspedig anélkül, hogy fogalmuk lenne arról, mi minden kerülte el a figyelmünket. Ferenczinek azonban szerencséje volt, mert olyan könyvek kerültek a kezébe és olyan szerzőkkel ismerkedett meg, akikkel módszeres és szabályos irodalomtörténészként egyáltalán nem biztos, hogy megismerkedett volna. Így viszont, a véletlenszerű vásárlások fontos, mondhatni alapvető művekkel hozták össze: „Néhány legendás vételre emlékszem. Még az államosítás előtt vettem meg, Ferrero *Az ókori civilizáció bukása* című könyvét. A már szüleim könyvtárából ismert *Róma nagysága és hanyatlásá*val együtt maradandó élményem maradt, mindkettőt többször is elolvastam, és életem egyik legfontosabbnak tartott esszéjét Ferreróról írtam. Megtaláltam azokat a jegyzeteket, amelyeket tizenhárom éves koromban Ferrero nagy művéről készítettem. Ferrerónak köszönhetem, s Hérodotosznak és a Bibliának, hogy a nagy politikai fordulatok nem leptek meg, noha nem mindig vártam őket."

Egyáltalán nem mondható általánosnak, hogy egy tizenhárom éves gyerek olyan jegyzeteket készítene valamely klasszikus történeti műről, amelyet felnőtt korában is felhasználhat. S az meg pláne kivételesen ritka jelenség, hogy valakit Ferrero, Hérodotosz és a Biblia készítene elő arra, hogy saját jelenkorának útvesztőiben eligazodjon. De el kell hinnünk ezt Ferenczinek, hiszen egy másik alkalommal is azt bizonygatja: „A Biblia (mindkét Testamentum), Hérodotosz is napi problémáimban segít eligazodni. Legalább is én így hiszem. De nem biztos, hogy mindig helyesen értelmezem. Az 1980-as évek második felében, a gorbacsovi korszakban, mindig Hérodotosz jutott eszembe, hogy leírta a nagy szittya visszavonulást."

Mit mondhatunk erre? Nemcsak azt, hogy Ferenczi nagy tudású, hanem mindenekelőtt és főként azt, hogy igazi művelt ember, mert hiszen a kultúra lényegében és velejében magatartás és gondolkodásmód. Tehát nem ismeretek tárháza, amellyel karriert csinálhatunk, hanem olyan irányú, amely eligazít bennünket az élet útvesztőiben. És Ferenczi Lászlót tényleg eligazítja, mert vérévé vált a kultúra, beivódott a sejtjeibe és egész lényébe. Persze, a kezére játszott a szerencse is: olyan szülőktől származik, akik maguk is műveltek voltak. „Ady összes verseit – olvassuk egyik visszaemlékezésében – kilencedik születésnapomra kaptam meg apámtól. Hosszú évekig az egyetlen költő, akit olvastam, a vershez még nem volt közöm, csak a történelemhez. Kilencéveseknek még nem tanították Adyt. Ady hozta magával Baudelaire-t is, Verlaine-t is, sőt Szapphót is. D a Bibliát is. Valószínűleg Ady nélkül másként gondolkodnék..."

Úgy képzelem el, hogy Ferenczi László apját talán nem is a költészet szeretete vezette arra, hogy kilenc éves fiának Adyt ajándékozzon születésnapjára, hanem egyszerűen a kényelem. Tudta, hogy valamit ajándékoznia kell, hát nem töprengett a megvásárlandó holmin sokáig, hanem hirtelenében vett egy könyvet, mert az mindig jó és illő ajándékozási tárgy. Nem mondható tehát az öreg Ferenczi túl nagy pedagógusnak, de jó apa volt és szerencsés kézzel nyúlt Ady után, anélkül persze, hogy tudatos szándék vezette volna. Mert kilenc éves gyereknek Adyt ajándékozni – nem éppen pedagógikus eljárás. De akit az istenek szeretnek, azoknak minden javukra válik. És íme: az apának fogalma sem lehetett róla, hogy ezzel a laza ajándékozási mozdulatával fiának a gondolkodását egész életére meghatározta.

Persze, az idősebb Ferenczi jó szimattal vásárolt könyveket, hiszen fia a családi könyvtárban bukkant rá Szabó Dezsőre is: „Mit tudtam én, ki az a Szabó Dezső. Hogy nem szabad nevét kiejteni, apám könyvtárában megvolt, lelkesen olvastam, őt már viszonylag egy kései időpontban, tizenöt éves koromban, 1952-ben, amikor már kezdett érdekelni a szépirodalom is. Az esszé ízére ő tanított meg, és Merezskovszkij." Mindkét szerző az esszé csúcsát jelenti, és arra nevelik olvasóikat, hogy merjenek önállóan gondolkodni, mint

ők maguk is. Aki tizenöt évesen Szabó Dezsőt olvas, különösképpen 1952-ben, amikor hivatalosan tilos volt a műveit olvasni, az nem lesz tekintélytisztelő és elvakult követője egyetlen ideológiának sem, főként nem a hivatalosan erőszakoltnak, vagyis a marxizmusnak. S ilyen tekintetben szerencséje volt Ferenczi Lászlónak a barátaival is, akik közül az egyik, bizonyos Simon Tamás, szintén 1952-ben, Szabó Lőrincre hívta fel a figyelmét: „Szabó Lőrinc *Te meg a világ* című kötetével egyik barátom, Simon Tamás, ajándékozott meg, 1952-ben. »Kitűnő költő, olvasd!« Ki beszélt akkor Szabó Lőrincről?" Ismerjük el: a költő Szabó Lőrincről senki nem beszélt, hanem csak a műfordítóról. A nagy rádöbbenést az 1956-ban megjelent és Illyés Gyula negyven oldalas bevezető tanulmányával ellátott „válogatott versei" jelentették, legalább is az átlag olvasóknak, főként a fiatalok többségének. De nem Ferenczi Lászlónak, aki ezt már 1952 óta tudta. A nagy többség pedig csak ámuldozott, hogy milyen nagy költő él itt köztünk, akiről eddig nem is hallottunk.

Ferenczi László sok mindenkiről tudott, és sok olyan művet olvasott, akik és amelyek a közönség nagyobbik részének ismeretlenek voltak. Eltűnődhetünk azon, hogy honnan eredhet a tájékozottság és a szellemi bennfentesség? A szülői ház természetesen nagy szerepet játszhat, de gyakran azt látjuk, hogy a nagyon alulról jöttek néha magasabb szellemi csúcsokat járnak meg, mint a kedvezőbb körülmények közül indulók. Talán éppen azért, mert sarkallja őket a szellemi kielégítetlenség. Ne tulajdonítsunk tehát kelleténél nagyobb jelentőséget az otthoni könyvtárnak Ferenczi László esetében sem. Nagyobb mértékben inkább arról van szó, hogy benne dolgozott egy őrületes hajtóerőt jelentő szellemi kielégítetlenség, egy mennél többet és többet tudni akaró szellemi kalandvágy, amely a szó legszorosabb értelmében könyvtől könyvig hajszolta. És Ferenczi nemcsak passzív befogadója volt az ismereteknek és igazságoknak, hanem tovább gondolójuk és éppen ezért újabb igazságok felismeréséhez jutott. Így jutott el Gibbonhoz, Németh Lászlóhoz, Babitshoz és másokhoz. S mindezekhez hozzásegítette a szerencse is: „Bélának az Erzsébet körúton volt az egyik antikváriuma. Amikor megsejtette, hogy államosítani fogják, egy este lehívott boltjába: szabad rablás, mondta: azt viszel el, amit akarsz. Gibbon sok kötetes művét akkor szereztem meg... Gibbonnak sokat köszönhetek. Bármilyen meglepő legyen is, például Németh Lászlót. 1954-ben Salgó úr, a Bajcsy-Zsilinszky úti antikváriumban, a pult alól, természetesen, megvételre kínálta a *Minőség forradalma* három kötetes kiadását. Egy percem volt döntésre, bármikor beléphetett valaki az üzletbe. Salgó úr horribilis összeget kért. Belelapoztam a könyvbe. Gibbonról s Hérodotoszról írt, rokonszenvvel és rokonszenvesen... Nem tudhattam még akkor, hogy Németh László világviszonylatban az elsők közt rehabilitálta Hérodotoszt... Nem sokkal később, még ez is 1954-ben volt, egyik

osztálytársamtól megkaptam a *Válasz* egyik, ha jól emlékszem 1946-os példányát, melyben megtaláltam Németh Széchenyi-drámáját. Legalább harmincszor olvastam el, legutóbb a közelmúltban."

De Ferenczi még Németh Lászlóval szemben is megőrizte szellemi önállóságát és nem vált kritika nélküli hozsannázójává, mint oly sokan. És neki van igaza, hiszen Németh László az 1957-es Kossuth-díj elfogadásával a Kádár-rendszer elismerőjévé süllyedt, s 1962-ben pedig egy Aczél György számára írt tanulmányában képes volt kijelenteni, hogy akinek ez a rendszer nem tetszik, annak útlevelet adna és menjen az illető oda, ahová akar... Sokan csalódtak ekkor Németh Lászlóban s fordítottak neki hátat. Hiszen ezzel a hosszú írásával látványosan igazolta, hogy a legkegyetlenebb és legaljasabb diktatúra kiszolgálója lett. Ferenczi László nem beszél erről, de azt nyíltan megmondja, hogy: „Nagyon sok vitám van Németh Lászlóval. Időnként – ma már, 2004-ben ez elmondható – kártékonynak tartom. (Joó Tibor 1939-ben még elmondhatta róla, aztán, vagy negyven éven keresztül, nem illett. Ma legszigorúbb kritikusa Tornai József, aki rajongásig szereti.) De neki, Németh Lászlónak és Babitsnak köszönhetem (ezt már viszont többször leírtam), hogy soha egyetlen külföldi kollégával szemben sem volt kisebbségi érzésem."

Természetesen Ferenczinek is vannak érthetetlen és indokolatlan elfogultságai. Nem látjuk megalapozottnak például az Illyés Gyula iránti hódolatát és szeretetét. Rendben van, elhisszük, hogy „a Cháron ladikjának nagyon sokat köszönhetek", de ez még nem indok arra, hogy ennek az állítólagos „népfinek" olyan nagy hódolattal adózzon. Nem hisszük, hogy Ferenczi ne látná: Illyés nem „népfi", hanem a kommunisták „kegyence". Sokat kellene és lehetne erről beszélni, de ne legyünk ünneprontók: örüljünk ennek a kötetnek, és legyünk büszkék arra, hogy a magyar értelmiségnek azért olyan képviselője is akad, aki nyugodtan vállalhatja a múltját, mert nincs szégyellni valója. És nagyon reméljük, hogy Ferenczi Lászlónak ez a munkája nem válik posztumusz kötetévé.

HOVÁ LETT A TAVALYI HÓ?

D. Nagy Imre: Gyanakvó ember. Bertha Bulcsú élete
(Bp., Kairosz Kiadó, 2010.)

Az idő kegyetlenül rostál: Bertha Bulcsú még csak tizennégy évvel ezelőtt halt meg, s ma már a kutya sem emlegeti a nevét. A fiatalabb nemzedék jószerével azt sem tudja, hogy valaha létezett egy Bertha Bulcsú nevű író. Pedig a maga korában rendkívül közismert, sőt népszerű volt. D. Nagy Imre most nagy szeretettel, sok adattal és nagy tájékozottsággal 232 oldalon megírta az életrajzát, és a szöveg után fényképeket is közöl az íróról és barátairól, de a végeredményen ez semmit nem változtat: a szerzőnek a legnagyobb odaadása sem igen fogja tudni Berthát életre támasztani. Az irodalomtudomány legújabb képviselői már tudomást sem vesznek róla: a 2010-ben megjelent *Magyar irodalom* című, 1096 oldalas irodalomtörténetben, amely az Akadémiai Kiadónál jelent meg, és amelyet hét fiatal irodalomtudós írt, Berthának még a neve sincs leírva. S ha így áll a helyzet jelenleg, akkor még ígyebbül fog állni a jövőben, hiszen az említett könyv az egyetemisták számára készült, vagyis ebből fogják megismerni, hogy az elmúlt évtizedekben kik voltak az írók. S ha Bertha Bulcsú nevét nem fogják benne megtalálni, akkor számukra nem is létezett. Így lehet valakit nem létezővé tenni.

De mi lehet ennek az oka? D. Nagy Imre szerint „Bertha az irodalmi publicisztikát magasra emelte, íróportréival irodalomtörténetet írt, csodálatos szülőföld- és Balaton-szeretetével pedig Bernard Shaw harcostársának bizonyult". És aztán a szerző idézi még Gyurkovics Tibort is, aki így jósolt: „...meggyőződésem: Bertha Bulcsú egész életművét száz év múlva is olvassák."

Gyurkovics azonban tévedett, méghozzá alaposan, mert barátjának életművét már most sem olvassák. És egyáltalán nem vigasz, hogy nem Bertha Bulcsú az egyetlen, aki erre a sorsra jutott, mert nagyon sokan vannak mások is. És tényleg érdemes szembenézni azzal a kérdéssel, hogy mi lehet ennek az oka. Vajon miért nem említik meg a fiatal irodalomtudósok sem Berthát, sem Végh Antalt, sem Gerelyes Endrét, sőt még Jókai Annát és Gyurkovics Tibort sem. És megfeledkeztek Szalay Károly regénytrilógiájáról is, melynek a szerzője pedig az egész kommunista korszak teljes tablóját ábrázolja. Vajon lehet-e ebben az esetben egyszerű feledékenységre gondolni? Meggyőződésem, hogy nem. Ez nem feledékenység, hanem tudatos mellőzés. És meg kell mondanom,

hogy sajnos, nagyon sajnos, de például Bertha Bulcsú, Végh Antal vagy Gerelyes Endre esetében a nevezett fiatal irodalomtudósokat még meg is tudom érteni. De Jókai Anna vagy Szalay Károly esetében már egyáltalán nem.

Ugyanis miről van szó? D. Nagy Imre hosszasan méltatja azokat az interjúkat, amelyeket Bertha Bulcsú készített nagyon sok íróval. És ezekről Gyurkovics Tibor ezt írta a szerzőnek: „Igen, a portrék. Remekművek sorozata. ... Olyan irodalomtörténetet hagyott hátra, amit, hidd el, évtizedekig olvasni tanítanak." Csakhogy Gyurkovics megfeledkezett arról, hogy azok az írók, akikkel Bertha Bulcsú az interjúit készítette, ma már szinte senkit nem érdekelnek. Jobban elmúltak, mint Kuthy Lajos és Beniczkyné Bajza Lenke. És itt van a nagy kérdés: miért?

Ne feledkezzünk meg arról az alapvető tényről, hogy az említett írók egy nagyon kemény és kíméletlen diktatúrában alkottak, melyben azonban ők viszonylag egész tűrhetően megéltek, díjakat és ilyen-olyan elismeréseket kaptak, kiskereszteket meg nagykereszteket, műveikből filmeket csináltak, és az írásaik megjelentek. Közben persze magántársaságokban panaszkodtak, sopánkodtak, holott a diktatúra összes előnyét élvezték: alkotóházakban üdültek, tűrhető honoráriumokat kaptak, külföldi utazásokhoz jutottak, és ha igazodtak az Aczél György által diktált feltételekhez, márpedig igazodtak, hisz különben nem létezhettek volna, akkor az életük egészen elviselhető volt. S eközben az iskolákban tanították a walesi bárdokat, hogy lám-lám, milyen hősiesen szembeszálltak a zsarnokkal: inkább lángsírba mentek, de nem dicsőítették a zsarnok királyt. S a fentebb említett írók, vagyis a magyar írók 99,5 százaléka egyáltalán nem volt hajlandó walesi bárd lenni, hiszen ők kifejezetten behódoltak.

Mert a diktatúra negyven éve alatt tulajdonképpen kik voltak azok, akik nem hódoltak be? Alig néhányan. Hirtelenében eszembe jut Fekete István, Hamvas Béla, Kassák Lajos, Tersánszky Józsi Jenő, Galgóczi Erzsébet, Kamondy László, Jékely Zoltán, Nemes Nagy Ágnes, Kormos István, Weöres Sándor – és kik még? Na, kik? Kik nem hódoltak még be? Nehogy valaki Illyéssel vagy Csoórival hozakodjon elő, mert a szemébe nevetek. Nagy Lászlót, de nem a fiatalt, hanem az idősödőt, talán még a tisztességesek közé sorolhatjuk. Ám ezzel aztán alighanem vége is a névsornak. Majtényi Zoltánnak például kizárólag csak történeti regényeket engedtek írni, de a jelenkori témájúaktól kifejezetten eltiltották. És külön kell említenünk Rákosy Gergelyt, akinél gyilkosabb szatírát a kommunista korszakról még senki nem írt. *Az óriás tök* című írását, aki bármilyen régen olvasta is, soha nem fogja elfelejteni, mert abban benne van az egész rothadt kommunista rendszer.

Egyet nem szabad elfelednünk: őszinteség nélkül nincs művészet. Az őszinteség önmagában természetesen nem művészet, de nélküle semmiféle

művészet nem létezhet. Ezek a mi akkori derék íróink pedig kórusban és egymást túllicitálva hazudoztak. Persze, azzal mentegetőztek, hogy de hát akkor nem jelenhetne meg az írásom, ha azt írnám, amit gondolok.

Csakhogy erre ridegen ezt válaszolhatjuk: nem muszáj írni. Lehet valami más tisztességes munkát is folytatni. És nem írni sokkal nehezebb, mint írni – ezt az aranyszabályt Hamvas Béla fogalmazta meg. Hazudni és folyamatosan hazudni azonban nem szabad! És a magyar írók pedig – tisztelet a nagyon kevés kivételnek – ezt tették. Aki nem hiszi, vegye elő a *Magyar írók Rákosi Mátyásról* című kötetet, mely 1952-ben jelent meg, s látni fogja, hogy a megalázkodásnak, a behódolásnak és a leghitványabb talpnyalásnak nem volt határa.

Jó, rendben van, ez 52-ben jelent meg, és utána megváltoztak az idők. Ám ez nem igaz, mert „az idők" később sem változtak meg. Kádár ugyan nem kívánta, hogy szülinapjára egész kötetben hízelegjenek neki az írók, mert ugyebár ő „puritán" volt, miközben persze a nagy puritánsága mellett százával akasztatta fel a forradalmárokat, még a fiatalkorú Mansfeld Pétert is.

És kérdem: van ennek nyoma a magyar irodalomban? Ellenkezőleg: a magyar írók színe-java 1957 márciusában gátlás nélkül fogadta el a vértől csöpögő kezű Kádártól a Kossuth-díjat. Lehet erre mentség? És kik fogadták el? Németh László, Szabó Lőrinc, Kodály Zoltán, Borsos Miklós, Fülep Lajos, Heltai Jenő, hogy tovább ne is folytassuk.

Persze, kérdezhetné valaki, hogy mindehhez mi köze van Bertha Bulcsúnak? Nagyon sok köze van. Az alapvető és ordító igazságtalanságokról, az elviselhetetlen zsarnokságról ő sem írt sohasem. Írásaiban csak a felszínt kapirgálta, a „kesudióról" írt, ami a maga korában nagy feltűnést keltett, de kit érdekel ma már a „kesudió"? Egyáltalán: ki emlékszik még rá? Bertha teljesen beleragadt a napi vacak kis nyűglődésekbe, és úgy ment el a húsba vágó, egész létünket befolyásoló és meghatározó problémák mellett, mintha nem is léteznének. Tulajdonképpen nem írói alkat volt, hanem inkább riporteri. A napi felszínes problémák foglalkoztatták, s ezekről írt. D. Nagy Imre azonban jelentős, nagy írónak tekinti, s úgy ír róla, mintha valóban az lenne. Nem veszi észre, hogy Berthánál iszonyatos ellentét van a képességei és a között a nem létező művészi színvonal között, melyet neki, mint holmi állítólagos nagy írónak, megmutatni és bizonyítani kellett volna. Pályafutását riportokkal és szociológiai jellegű művekkel kezdte, de az ezt követő szépirodalomi igényű művei zuhanásszerű visszaesést mutatnak. Írásainak hangulati és érzelmi atmoszférája meglehetősen sivár és szegényes: lírai telítettségről vagy gondolati magasságról egyáltalán nem beszélhetünk Bertha műveivel kapcsolatban, mert szerzőjük közvetlen adottságaiból az élet eszmei magasságai és kaotikus mélységei teljességgel hiányoznak. Emberi és érzelmi magatartását a sivár fölényeskedés jellemzi.

Szépirodalmi jellegű műveiben Bertha legtöbbször olyannak mutatja saját elbeszélői magatartását, mintha csupán vendégként lenne jelen, vagyis kívülállóként. Tehát nem önmagát akarja adni, hanem a környező világot, ami egy epikusnál dicséretes szándék, ha ezt meg is tudja valósítani. Ám Bertha Bulcsú erre képtelen, mert adottságaiból hiányzik a cselekménybonyolító fantázia. Nem képes tehát arra, hogy koráról teljes és átfogó ábrázolást nyújtson, mert epikusi képességeiből csak egy nagyon szerény kismesteri teljesítményre futja. Írói világa beszűkült, kisszerű és felszínes. Úgynevezett szépirodalmi műveiből a társadalom legfontosabb problémái és valódi konfliktusai eleve kimaradnak.

Berthának az emberfogalma, illetve emberszemlélete is szűk és szegényes: a természeti ember, a maga alapvető ösztöneivel, eleve kirekesztődik belőle, s csak az intellektuális szféra egy részét foglalja magába. Következésképpen dialógusai sem igazi párbeszédek, hanem inkább esszérészletek. Pedig a riportjai bizonyítják, hogy tud beszéltetni, igazi és hiteles beszélgetéseket rögzít az ilyen jellegű írásaiban, de a szépirodalmi műveiben görcsbe rándul, és azt hiszi, hogy itt magasröptű beszélgetések kellenek, s éppen ebbe bukik bele. Konfliktustípusok tehát eleve nem léteznek Bertha Bulcsú műveiben, hiszen nem valós helyzetek jelennek meg bennük, hanem vég nélküli és felszínes intellektuális csevegéseken unatkozhatunk. S ráadásul a szerző sem környezetrajzot, sem atmoszférát nem tud alakjai köré teremteni, mivel nem hús-vér emberek, hanem csupán valamilyen sápadt esztétikai mélyenckedések szócsövei. Bertha Bulcsú nem volt tisztában saját tehetségének természetével és jellegével, hisz különben nem erőltette volna szépirodalmi műveiben az ilyen párbeszédeket, hanem tehetségének azt az oldalát hagyta volna érvényre jutni, mely a riportjaiban nyilvánult meg és azokban sikert aratott.

Babits Mihály azt írta, hogy minden nagy írói teljesítmény: egy új attitűd az élettel szemben. S Babitsnak ebben igaza van, mert az „attitűd" nemcsak magatartást és viselkedést jelent, hanem szellemi beállítottságot is. És pontosan ennek az újdonsága az, ami hiányzik Bertha Bulcsúból. Mert az, hogy felszínesen, itt-ott, ebben vagy abban elejtett néhány bíráló szót a korviszonyokról, még semmiféle új, igazán új szellemi beállítottságot nem jelentett, hisz ezt sokan mások is megtették, mert így akarták bizonyítani saját szellemi „nagyságukat", és persze függetlenségüket. De ezt nem vette be a hatalom, nem kezdett tőle reszketni sem Kádár, sem Aczél György, hiszen nagyon jól tudták, hogy ezeknek az embereknek az írói léte tőlük függ. Ilyenféle bírálatot a diktatúra még igényelt is, hiszen a külföld felé ezzel tudta bizonyítani, hogy nálunk szabadság van.

Bertha Bulcsúra voltaképp kár is ilyen sok szót vesztegetni. Csupán az akkori idők egyik jelenségét kell látnunk benne, és semmi mást. D. Nagy

Imre azonban nagyon komolyan veszi őt, s nagy körültekintéssel, sok adattal írta meg róla könyvét: például minden fejezet után közli a szóban forgó műről megjelent írásokat is. Ezzel bizonyára sokat segít a majdani kutatóknak, csak az a nagy kérdés, hogy akad-e majd érdeklődés Bertha Bulcsú iránt. Hiszen ha a fiatalabb irodalomtudósokat Jókai Anna vagy Szalay Károly életműve sem érdekli, akkor miért érdekelné a jövendő generációkat egy olyan író, aki az említett két szerzővel egy napon sem említhető. Ez persze óriási igazságtalanság, mert Jókai Anna és Szalay Károly fontos és maradandó műveket hozott létre, tehát ha ezekről a legújabb irodalomtudósi generáció nem hajlandó tudomást venni, akkor öngólt lő, és saját magát minősíti le.

D. Nagy Imre mindent megtesz azért, hogy Bertha Bulcsút nagy írónak tüntesse fel és fogadtassa el, ámde ami lehetetlen, az lehetetlen. Mert amit például a *Füstkutyák* című regénnyel kapcsolatban emleget: „az író komplex látásmódja, alakjainak ábrázolástechnikája", az nem bizonyítja Bertha nagyságát, mert először is a szerző adósunk marad azzal, hogy mit ért a komplex látásmódon, másodszor pedig nem magyarázza meg, hogy felfogása szerint mit értsünk az összetett ábrázolástechnikán. D. Nagy Imre nyitott kaput dönget, mikor azt akarja az olvasóval elhitetni, hogy Berthának volt írói tehetsége, mert ezt senki nem vonja kétségbe, hanem csak azt nem írjuk alá, hogy nagy író lett volna. Ámbár megjegyezzük, hogy D. Nagy Imre az írói tehetség megléte mellett is rosszul érvel. Ugyanis ezt írja: „Bertha Bulcsú írói tehetségére vall, hogy a rendezetlen gazdaságú és erkölcsű faluban olyan közállapotokat kíván, olyan lentről építkező demokráciát, amelyben a tömeg és a vezető élettelen vagy fenyegető jelképek közvetítése nélkül emberközelségben élhet." D. Nagy Imre furcsa módon nem veszi észre, hogy a fenti megállapítás nem az „írói tehetségre vall", hanem a demokratikus gondolkodásra. És ennek semmi köze az írói adottsághoz!

D. Nagy Imrénél néha azt lehet tapasztalni, hogy nem mindig figyel oda arra, amit leír. Azt például, hogy a Vörös Hadsereg elfoglalta Magyarországot, következetesen „felszabadulásnak" emlegeti (pl. a 72. oldalon). Nem hisszük pedig, hogy ő ezt komolyan így gondolná. S szintén az oda nem figyelésének tulajdonítjuk azt is, hogy néha teljesen indokolatlanul használ idegen szót. A 13. oldalon írja pl.: „Nem veszett el belőle a vers fegyelmezettsége sem, hanem a novellaírás *kautéláit* felrajzolva, a költők mértéktartó precizitásával alkotta műveit." Ez nem olyan gyakori, sokak által ismert idegen szó, jobb lett volna tehát magyarul megmondani, hogy a novellaírás kikötéseiről, illetve előzetes vagy kizáró feltételeiről van szó.

Ezek azonban csupán apró-cseprő kifogások. A legfontosabb vitánk a szerzővel abban van, hogy ő túlértékeli Bertha Bulcsút: jelentősebb és nagyobb írónak láttatja, mint amilyen valóban volt. Fontos jelenséget lát benne, olyat,

aki távlatokban gondolkodott és maradandó műveket alkotott. Holott nem így van! Bertha nem látott a társadalmi jelenségek mélyére, s épp ezért nem is ábrázolta őket. D. Nagy Imre azt írja róla: „A hatvanas években novelláiban és regényeiben is arra törekszik, hogy megfogalmazza korosztályának, a harmincasoknak hosszú távú életkilátásait." De hisz éppen az volt a probléma, hogy a diktatúrából következően semmiféle „hosszú távú" életkilátások nem voltak: sem a harmincasoknak, sem a többi korosztálynak. Papp „Laci", a híres ökölvívó sokszor elpanaszolta, hogy azért nem lehetett például világbajnok, mert Marosán György magához rendelte, és kerek perec közölte vele: nem próbálhatja meg a világbajnoki cím megszerzését, mert az olyan sok pénzt hozna neki, ami a dolgozók között visszatetszést szülne. És Marosán ezt megtehette, mert ő képviselte a mindenható Pártot. Vagy itt egy másik eset: Aczél György nem engedte meg a világhírű operaénekesnek, Székely Mihálynak, hogy elfogadja a New York-i operaház meghívását, hanem közölte vele, hogy maradjon csak itthon, és a béketábornak legyen inkább a nagy operistája.

Kérdjük tehát: miféle életkilátások voltak itthon még a legkiválóbbaknak is? Miről beszélt tehát Bertha Bulcsú? Nem látta ő a hazai állapotokat? Lehettek itt „hosszú távú" életkilátások? És D. Nagy Imre sem látja kedvenc és szeretett írójának hamis törekvését?

Csak ismételni tudjuk tehát: a szerző, annak ellenére, hogy orvos, hivatásos irodalmárokat megszégyenítve, nagyon alapos könyvet írt Bertha Bulcsúról, de ha tárgyilagosabban és távlatosabban szemlélte volna, akkor megbízhatóbb és hitelesebb képet kapnánk a könyvéből.

A NÉPI ÍRÓKRÓL – EGY FIATAL SZEMÉVEL

Papp István: A magyar népi mozgalom története 1920-1990.
(Bp., Jaffa Kiadó, 2012.)

Az a nemzedék, melynek tagjai még személyesen ismerték vagy ismerhették a népi írókat: erősen kihalófélben van, vagy talán már ki is halt. Éppen ezért rendkívül fontos, hogyan látja őket az az új generáció, amely már az utókort jelenti. Ennek egy rendkívül jól felkészült, alapos ismeretekkel rendelkező és széles tájékozottságú, nagyon tehetséges tagja Papp István, aki csak néhány évvel van túl a harmincon, s a népi mozgalomról mindent elolvasott, rendkívül verzátus, óvatos és néha kelleténél is tartózkodóbb. A *Prológus*ban azt írja, hogy „Hálával tartozom mindazoknak, akik nélkül a kötet nem jöhetett volna létre, így Ablonczy Balázsnak, Bárdi Nándornak, Barta Tamásnak, Haas Györgynek, Kása Lászlónak és Novák Attilának."

Elhisszük, hogy a felsorolt személyek sokat segíthettek a szerzőnek, hiszen több szem többet lát – ámde többet is káprázik. S ebből következően Papp István óvakodik attól, hogy a könyvében tárgyalt írókról és folyamatokról ítéletet is mondjon. És ezt be is vallja: „Semmiféle olyan szándék nem vezetett – írja a *Prológus*ban –, hogy a népi mozgalom bírája vagy védőügyvédje legyek." Márpedig ez öncsonkítás, mert hiszen nem értékelt irodalom nem létezik: ha olvasunk valamit, akkor azonnal értékeljük is. Nem azt mondjuk, hogy olvastam egy könyvet csak úgy általában, hanem hogy olvastam egy jó könyvet, vagy egy *unalmasat*, vagy érdekeset, stb. – tehát *valamilyen minőségű* művet olvasunk, még akkor is, ha ezt nem akarjuk bevallani. És így van ezzel Papp István is, hiszen könyve elolvasása után nyilvánvalóvá válik, hogy jóindulatú krónikása a népi mozgalomnak, s nem eleve rosszindulattal, megvetéssel kezeli a tagjait, hanem megértéssel és beleéléssel. És ebben, akár akarja, akár nem akarja – tehát nolens volens –, de benne van az ő saját ízlése is. Hiszen Immanuel Kant mondja, hogy minden ítélet ízlésítélet (Geschmacksurteil). A népi írók művei tehát ebből következően (legalábbis gyanítjuk), a Papp István ízlése szerint valók, még akkor is, ha nem mindegyik egyformán rokonszenves neki. Hű és tárgyilagos krónikásuk igyekszik lenni, sine ira et studio. és ezt a legnagyobb elismeréssel és megbecsüléssel kell rögzítenünk, mert hiszen az elmúlt évtizedekben azt tapasztaltuk, hogy akik a népiekről írtak: vagy az elfogultság vagy pedig az eleve elutasító magatartás alapállásból

beszéltek. De nem így Papp István! Ő élvezhető stílusban és tárgyilagosan leírja az eseményeket, jellemzi az egyes műveket és bemutatja azok alkotóit. Leírja a folyamatokat és nem fűz hozzájuk kommentárokat vagy magyarázatokat még akkor sem, amikor pedig szükség lenne rájuk. Erre csak két példát hadd említsek: Németh Lászlónak az *Utazás* című drámájáról írja, hogy „A kortársak többsége ebben a kádári hatalommal kompromisszumot kötő értelmiségi portréját látta, bár akadt olyan bíráló is – így az emigrációban élő Cs. Szabó László –, aki megértette a mű valódi üzenetét, csak korainak tartotta megjelentetését." Nos, az olvasót rendkívül érdekli, hogy mit nem vettek észre a korabeli olvasók, és mi volt a műnek az a „valódi üzenete", amit állítólag – csak Cs. Szabó László értett meg. Papp István azonban erről semmit nem mond, pedig jó volna, ha mondana, mert hiszen Cs. Szabó egyfelől nem volt valamiféle mély gondolkodó, másfelől pedig az egykorú olvasók előtt teljesen nyilvánvaló volt, hogy Németh László igenis lefeküdt a Kádár-rendszernek. És ebben tévedtek volna? Hát akkor legalább utólag szeretnénk tudni, hogy mit látott a műben Cs. Szabó? Mi volt a drámának a „valódi üzenete", amit csak ő vett észre és rajta kívül senki más. Itt nagyon jó volna, ha Papp István pontosan megjelölné Cs. Szabó írásának a megjelenési helyét, továbbá ha idézné is írásának legfontosabb megállapításait. Így ez a kijelentés elszáll a levegőbe, s vagy elhisszük, vagy nem. Cs. Szabó nem tartozott a kádári rendszer legharcosabb ellenfelei közé, tehát nem hasonlítható például Kovács Imréhez vagy Szabó Zoltánhoz, s tudjuk, hogy élete vége felé egyre erőteljesebben kacsintgatott Aczél György felé. Aztán el is érte, hogy kellemes személyes viszonyt alakított ki a kulturdiktátorral, s elérte, hogy a könyvei itthon is megjelenhettek. (Ez tehát nem a Márai-féle magatartás!) El tudom tehát képzelni – bár lehet, hogy ez rosszindulatú feltételezés a részemről! –, hogy Németh László drámáját úgy „értelmezte", hogy azt tulajdonképpen kiherélte és a rendszerrel szemben állók számára „szalonképessé" tette.

A kommentár, illetve a magyarázat elmaradásának másik esete az 1958-as népi írókkal kapcsolatos párthatározattal van összefüggésben. Ezzel kapcsolatban Papp István megírja, hogy háromszor is megvitatták ezt, éspedig kétszer a Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtudományi Intézetében. Persze, mindenki lapított, senki nem mert a Párt álláspontjával szembeszállni, kivéve az egyetlen Czine Mihályt. Róla Papp István ezt írja: „Érdemi ellenvélemény csupán egy akadt: az Irodalomtudományi Intézetben dolgozó Czine Mihály határozottan vitatta a szöveg kitételeit. Az ő személye egyébként a népi hagyomány ápolása szempontjából kiemelkedő: 1964-től az Eötvös Lóránt Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kara modern magyar irodalmi tanszékének tanáraként hosszú évtizedeken át diákok sokaságába csöpögtette bele a népi mozgalom eszméit. Egy idő után szaktudományi

munkássága rovására is járta az országot, és számos könyvtárban, művelődési házban, gimnáziumban ismertette meg a hallgatóságot Szabó Dezső, Németh László és Illyés Gyula munkásságával."

Ez az egész hosszú leírás kitűnően bizonyítja azt, hogy mi a különbség a kortárs tudása, szemlélete és az utókor látásmódja között. Papp István, aki életkorából eredően már csak irodalomtörténeti személyként ismerheti Czinét, de személyes emlékei nem lehetnek róla, úgy írja a jellemzését, mintha annak az időnek egy valóban fontos, tekintélyes szaktudósa lett volna. A kortárs viszont pontosan tudja, hogy Czine Mihály szakmai szempontból abszolút fajsúlytalan jelenség volt, aki még az ötvenes években megkezdett, Móriczról szóló monográfiáját sem tudta befejezni, mert legfőbb tevékenysége abban merült ki, hogy a fiatal népi írókkal író-olvasó találkozókra járt, és öblös, prédikátori s borízű hangján előadta a már sok százszor elkántált sablon szövegét. Újra felidézte a már ezerszer elsütött néhány Ady-idézetét, s aztán ezek a „jó hangulatú" író-olvasó találkozók abba torkollottak, hogy az írók is, és az őket bemutató Czine is, mélyen a pohár fenekére néztek és nótáztak. És ez a jelenet ismétlődött meg újra és újra. Szakmai szempontból tehát őt senki nem vette igazán komolyan, s ez akkor vált legnyilvánvalóbbá, amikor az akadémiai doktori fokozat elnyerésére benyújtott disszertációjáról kiderült, hogy annak zömét Bóka László egyetemi jegyzetéből vette át, mégpedig szóról szóra. Annak idején ez közismert botrány volt, és Czine Mihályt az egyetemi hallgatók sem vették komolyan: ha meghirdetett egy speciális kollégiumot, akkor senki nem jelentkezett rá, mert a tanár urat már jól ismerték... Ha megnézzük Czinének az 1981-ben megjelent *Nép és irodalom* című két vastag kötetét, akkor meggyőződhetünk róla, hogy többnyire előszavakból, utószavakból, lírai vallomásokból és könnyű hangvételű esszékből áll, de aligha találunk benne igazi szaktanulmányokat.

Miért mondtam el mindezt? Azért, mert a Párt, a mindenható Párt nagyon könnyen leseperte Czine véleményét, sőt, nem is vette komolyan. Persze, bosszantotta a hatalmat Czine „kekeckedése", de nem volt különösebb súlya, hiszen – mint ahogy a háta mögött gúnyolták – csak „a nemzet vőfélye" mondta. Egészen másként festett volna a dolog akkor, ha az ellenvéleményt Komlós Aladár vagy Barta János hangoztatta volna. Ámde ők hallgattak, mert semmi kedvük nem volt a szellemi öngyilkossághoz.

A fentieket, persze, nem azért mondtam el, hogy mint az akkori kortársak egyike pöffeszkedjek vagy hencegjek az utókor egyik kitűnő tagjával szemben, hiszen mélyen igaza van Komlós Aladárnak: „... nem érdemes kivételes szerencséjükért irigyelni azokat, akik egy nagy ember közvetlen közelében éltek: a megértő olvasó, aki szeretettel elmélyed egy költő verseiben, többet fog fel belőle, mint aki éjszakák sorát töltötte vele."

Papp István tehát jobban ismerheti a népi írókat, mert alaposan elolvasta a műveiket, mint az a kortárs, aki talán együtt ivott velük, de csak felületesen olvasta könyveiket. Lehet, hogy a kortársak egyet s mást talán jobban tudhatnak, mint az utókor kutatója, de ez nagyon ritka eset. Czinéről például jó, ha tudjuk, hogy párttagsága ellenére a kommunisták rendkívül utálták, Aczél György pedig már a neve említésétől is kiütést kapott, és több esetben csak Király István védte meg, aki felfedezője és pártfogója volt. Mindketten Szatmár megyéből származtak, s Király István apja, mint református lelkész, közel élt Nyírmeggyeshez, vagyis ahhoz a faluhoz, amelyben Czine született. Király mint saját felfedezettjét kezelte Czinét s talán erkölcsi kötelezettségének is érezte, hogy mint földijét és felfedezettjét alkalmanként megvédje. De a „kegyence" bizonyára csalódást is okozhatott neki, mert párttagsága ellenére sem igazi rendszerhez hű ember nem volt, sem komoly szakember nem lett belőle. Dzsentri allűrökkel élő, mulatós „népfi" vált belőle, akit voltaképpen enyhe megvetéssel kezeltek mind a szakmában, mind a Pártban. Papp István, persze, mindezt nem tudhatja, ámbár az a gyanúm, ha tudná, sem írná meg, mert szándékosan nem akar ítélkezni sem pro, sem kontra. És ez a hűvös tartózkodás az, amivel nem tudunk egyetérteni. Mert vannak esetek, amikor igenis minősíteni kell: a történetírónak állást kell foglalnia, még akkor is, ha ez nehezére esik.

Három esetet említek, amikor Papp Istvánnak minősítenie kellett volna. Itt van mindjárt Illyésnek a híressé vált *Egy mondat a zsarnokságról* című verse, amelyet a költő 1950-ben írt, de csak 1956. november 2.-án publikálta. Ez a mű óriási karriert futott be: szinte úgy emlegetik, mint a *Talpra magyar*t. Széltében-hosszában idézik és magasztalják. Holott gondoljuk meg: emberileg mindenképpen hiteltelen a vers, hiszen azzal a zsarnoksággal, amelyet Illyés olyan szörnyűnek ír le, ő maga nagyon jól ki tudott jönni. Nemcsak hogy nagyon jó személyes viszonyban volt Rákosi Mátyással, hanem ráadásul kétszer (!) még Kossuth-díjat is kapott tőle. De ez, persze, a dolognak csak a személyes és privát oldala. Hanem ami ennél sokkal fontosabb és ez már közügy: a vers *hazug és aljas*. Mert mi a központi mondandója? Az, hogy „mindenki szem a láncban". És ez mélységesen nem igaz! Mert akiket felakasztottak és bebörtönöztek, azok semmiképpen nem voltak „szemek", mert hiszen éppen azért lettek áldozatok, mert nem voltak hajlandók szemek lenni. És rengetegen voltak ilyenek, tehát Illyés hazugul megrágalmazza a mártírokat. És még az a kétszázezer ember sem volt hajlandó „szem" lenni, akik 1956-bnan inkább választották a teljesen bizonytalan jövőt, vagyis elhagyták az országot, semhogy a zsarnokságban szemekké váljanak.

És aljas a vers azért, mert a kollektív bűnösséget vallja, holott nem lehet egyenlőségjelet tenni a hóhér és az áldozat közé. Még a nürnbergi bíróság

sem ismerte el a kollektív bűnösséget a háborús bűnösök perében, mert jól tudták, hogy a bűnöket egyedek követik el, s egyedenként kell őket elítélni is. Illyés pedig azt hirdeti, hogy egyformán mindenki (!) szem a láncban. Hát nem mindenki! És nem hiszem el, hogy Papp Istvánnak mindez ne jutott volna eszébe, hanem talán arra gondolt, hogy akkor ír tárgyilagos könyvet, ha a saját véleményét elhallgatja. Csakhogy ebben a dologban nagyon nagyot tévedett, mert az olvasó joggal elvárja, hogy a szerző foglaljon is állást.

És itt van a másik eset: a Kádár-kormány 1957 márciusában Kossuth-díjat adományozott. Éspedig kiknek? Ez a lényeg! Nem a hithű elvtársak kapták a díjat, hanem csupa olyan tudós és művész, akikre a magyarság felnézett, mert mindegyikőjük egy-egy erkölcsi etalonnak számított. Mindegyik kitüntetettről köztudomású volt, hogy jó magyar ember, tehát nem kommunista. És most, miközben az orosz tankok leverték a szabadságharcot és a Szovjetunió a magyarság nyakára ültette a közönséges hazaáruló és tömeggyilkos Kádár Jánost, – nos, mindeközben az alábbi derék magyarok hódolattal a vértől csöpögő kezű Kádár elé járultak és elfogadták tőle a Kossuth-díjat.

És kik voltak ezek a gyászvitézek? Még felsorolni is szégyen, de okulás végett azért mégis tegyük meg: Kodály Zoltán, Németh László, Szabó Lőrinc, Fülep Lajos, Medgyessy Ferenc, Borsos Miklós, Molnár Antal és Heltai Jenő. Teljesen nyilvánvaló, hogy nem a felsoroltaknak volt szükségük a Kossuth-díjra, hanem Kádárnak kellett ezeknek az erkölcsi támogatásra. Mert akik 1957-ben elfogadták a Kossuth-díjat, azok erkölcsi támogatást nyújtottak a véres kezű, tömeggyilkos, hazaáruló Kádár Jánosnak. Ezek a személyek bizony nem voltak velszi bárdok! És bármilyen nagy tudósok vagy nagy művészek voltak, erkölcsi szempontból a nemzet előtt megbuktak, mert magatartásukkal hozzájárultak a diktatúra megszilárdulásához. Ki kell mondani kereken: ez a magatartás *abban az időben* bizony felért egy hazaárulással. Mert az ő magatartásuk erkölcsi mérce volt az egész ország számára! S ha ilyen szégyenteljesen levizsgázott a magyar értelmiség színe-virága, akkor milyen alapon ítélhetünk el egy egyszerű tanárt, orvost, mérnököt, téesz-parasztot vagy gyári munkást – vagy bárkit? Kérdem még egyszer: milyen alapon?

Németh László elfogult hívei például azzal mentegetik a bálványukat, hogy a díjjal járó pénzt nem tartotta meg magának, hanem azonnal továbbadta a hódmezővásárhelyi gimnáziumnak. Csakhogy a hatalom szempontjából ez tökéletesen mellékes és lényegtelen volt: az egyedül fontos az, hogy elfogadta. Ennek volt jelkép- és propaganda értéke. És az is teljesen mellékes, hogy ki és milyen ok miatt fogadta el a kitüntetést. Nyilván mindenkinek megvolt a maga oka, de ez elfogadhatatlan. Az erkölcsi törvények egyértelműek: ne ölj! Ne lopj! Nem lehet azt mondani, hogy egy kicsit lopok, vagy ölök ugyan, de ... Nincsenek de-k! Az etikában nem lehet szó relativizmusról, mert akkor

az már nem etika. S mélyen elítélendő az a fajta aljas cinizmus, amelyet Fülep Lajos tanúsított, aki ráadásul református lelkész is volt, s ezt megelőzően évtizedeken át egy gyülekezet gyakorló lelkipásztoraként szolgált, és amikor a tanítványai megkérdezték tőle, hogy miért fogadta el a kitüntetést, ezt válaszolta: Ha pénzt adnak – el kell fogadni. Akkor ő miért ítélte el Júdást? Pedig Júdásban megvolt az erkölcsi magatartás csírája, hiszen a harminc ezüstpénzt visszaadta és felakasztotta magát.

Az eddig elmondottakat Papp István is leírja a könyvében, de nem fűz hozzá kommentárt – szó nélkül meg bírja állni, hogy az esetet nem minősíti. S nyilván nem azért, mintha nem volna róla véleménye, hanem mert úgy gondolja, hogy ezzel megőrzi a tárgyilagosságát. Szerintünk azonban ebben nagyon téved: Ady, Szabó Dezső, Németh László és Bibó István sem csak leírták a 67-es kiegyezés létrejöttét, hanem minősítették is, vagyis mélyen elítélték. Tehát nem igyekeztek megjátszani a tárgyilagos utókort, hanem kemény – éspedig súlyosan elmarasztaló – ítéletet is mondtak. Papp István többször is idézi a véleményüket, tehát a példájukból erőt meríthetett volna magának ahhoz, hogy saját véleményét ki merje mondani.

És végül itt van a harmadik eset, amelynél hiányoljuk a szerző egyéni véleményét.

Ismeretes – és ezt Papp István is megírta! –, hogy 1957 szeptemberében a magyar írók levelet írtak az ENSZ-nek, amelyben azt kérték, hogy a közgyűlés napirendjéről vegyék le a „magyar kérdést", mert ... – és most olvassuk el ennek a gyalázatos levélnek a legjellemzőbb sorait: „Illetéktelen és ellenséges imperialista beavatkozásnak nem csekély része volt abban, hogy a fasizmus minden üledéke felkavarodott: és néhány napra az 1920-as fehér terrorra emlékeztető állapotokat teremtett. ... a forradalmi munkás-paraszt kormány fellépése és a szovjet csapatok segítségül hívása az egyre jobban kibontakozó véres ellenforradalom veszélyét hárította el országunk felől. ... Lehetetlenség volna nem látnunk az ízléstelen hangulatkeltés hátterében a valódi szándékokat: a tőkés hatalmak politikai játékát. Fel akarják szítani a legbarbárabb ellenforradalmi erők lohadó kedvét." A levél még hosszan folytatódik, de hangvételére, illetve annak jellemzésére az eddigi néhány mondat is elég. Az emberek akkor is utálattal és felháborodva olvasták ezt a szöveget, és most kíváncsiak vagyunk rá, hogy vajon hogyan vélekedik erről az utókor, a mai fiatal generáció egyik kutatója, vagyis Papp István. Ámde a véleményéről semmit nem tudunk meg, mert ő úgy értelmezi a tárgyilagosságot, hogy sem pro, sem kontra nem foglal állást. Pedig vannak esetek, amikor muszáj állást foglalni! Papp István nagyon nagy munkát végzett ennek a könyvnek a megírásával, s ezt készséggel elismerjük. De csak félmunkát végzett. Mert hiszen magának a népi mozgalomnak a tárgyszerű történetét eddig is ismertük, legalább is az

idősebb nemzedék tagjai. Ez a könyv tehát nem nekünk, az idősebbeknek szól, hanem a fiatalabbaknak, kik ebből a munkából egy nagyon jó és alapos összefoglalást kapnak. Ámde számukra is fontos volna, hogy a szerző az események leírásán túlmenően valamiféle szemléleti irányítást is adjon. Amikor például leírja, hogy 1957 márciusában bizonyos írók Kossuth-díjat fogadtak el Kádártól, akkor jó volna, ha összehasonlításul elmondaná, hogy:

1867-ben Arany János belebetegedett abba a gondolatba, hogy a kiegyezés alkalmából el kell fogadnia egy kitüntetést Ferenc Józseftől, a szabadságharc leverőjétől és az aradi tizenhármak gyilkosától. S amikor mégis ráerőszakolták a kitüntetést, akkor azzal a föltétellel fogadta el, hogy nem hajlandó azt személyesen Ferenc Józseftől átvenni, nem hajlandó megköszönni és soha nem fogja hordani. Pedig 1867-ben egészen más volt a politikai légkör, mint 1957 márciusában. És Arany egy levelében ezt írta Tompa Mihálynak: „Édes Miskám! Fizetett hazaáruló lettem." És aztán az öngúnyoló versek tömegét írta önmagáról. 1957-ben viszont a „dicső" magyar írók nem így viselkedtek. Mindegyikőjük személyesen vette át a díjat (Németh László kivételével, aki beteg volt) és mindenki hordta is.

Papp István azonban nem akar „személyeskedni", még akkor sem, amikor pedig ennek elmulasztása már az objektív tudósítás rovására megy. Az 1957-ben ENSZ-nek írt levélnél például nem sorolja fel, hogy kik írták alá. Pedig ez nagyon fontos lenne, hiszen tájékozódást kapnánk az aláírók jelleméről és magatartásáról. Még ma is megdöbbenünk azon, hogy a legjelentősebbek közül például aláírta: Bárány Tamás, Benjámin László, Csanádi Imre, Cseres Tibor, Csoóri Sándor, Erdélyi József, Fejes Endre, Füst Milán,. Gellért Oszkár, Kolozsvári Grandpierre Emil, Gyárfás Miklós, Hegedűs Géza, Hubay Miklós, Illés Endre, Illyés Gyula, Juhász Ferenc, Karinthy Ferenc, Kassák Lajos, Kodolányi János, Németh László, Örkény István, Passuth László, Pándi Pál, Pilinszky János, Remenyik Zsigmond, Sarkadi Imre, Sinka István, Somlyó György, Simon István, Szabó Pál, Szabó Lőrinc, Tamási Áron, Vas István, Váci Mihály, Veres Péter, Weöres Sándor.

Természetesen ennél sokkal többen írták alá ezt a levelet, sőt voltak olyanok is, akik az Irodalmi Tanácsnál szóban és írásban jelentették be, hogy ők is alá akarják írni. Ilyen volt például Berda József, Móricz Virág, Sánta Ferenc, Tatay Sándor és még mások is.

Persze, akadtak olyanok is, akik viszont a felkérés ellenére sem voltak hajlandók a nevüket adni ehhez a gyalázathoz. Hogy ezek közül is említsünk csupán néhányat: Benedek Marcell, Jékely Zoltán, Kálnoky László, Károlyi Amy, Mándy Iván, Mészöly Miklós, Rába György, Nemes Nagy Ágnes, Szentkúthy Miklós, Szobotka Tibor, Ottlik Géza, Tersánszky Józsi Jenő, Vidor Miklós.

Ebből a csoportból is lehetne még többet említeni, de csak a fontosabb neveket emeltük ki, mintegy jelzésül, hogy aki vállalta a bátorságot, az becsületes is maradhatott. Az aláírók közül aztán a későbbi években voltak, akik letagadták az aláírásukat, aztán akadtak, akik úgy tettek, mintha nem emlékeznének rá (pl. Csoóri Sándor). Az elítélendő tettük okára persze sok mindent felhoztak mentségül, de a lényegen ez semmit nem változtat: nemcsak megtagadták 56-ot, de meg is gyalázták. Papp István azonban nem említ neveket, hanem csak az aláírás tényét rögzíti. Könyvét mindvégig az jellemzi, hogy csak leírja az eseményeket, s velük kapcsolatban semmiféle állásfoglalást nem mutat.

A könyv utolsó fejezetében a szerző egészen a rendszerváltásig bemutatja az eseményeket, s azzal fejezi be, hogy „Az 1990 tavaszán útjára induló magyar demokráciában tehát ott voltak, szerepet vállaltak az egykori népi mozgalommal rokonszenvező, bizonyos törekvéseiket folytatni, esetleg aktualizálni kívánó politikusok is. Ám hogy mi történt a népi mozgalom értékeivel, hogyan változott a népiség megítélése, és hogyan sáfárkodtak ezzel az örökséggel, az már nem ennek a könyvnek a tárgya. Talán egy másiké."

Mit mondjunk befejezésül? Amit már eddig is jeleztünk: örülünk ennek a könyvnek, de csalódtunk is benne. Azt vártuk, hogy megtudjuk belőle az utókor véleményét, ámde ez elmaradt. Papp István tévesen értelmezi a tárgyilagosságot, mert amit ő ebben a művében nyújtott: az nem semlegesség, elfogulatlanság vagy részrehajlatlanság, hanem határozatlanság, erélytelenség, és langyosság. Vagyis afféle se hideg, se meleg magatartás. Erről pedig ezt mondja a Biblia: „Tudom a te dolgaidat, hogy te sem hideg nem vagy, sem hév, vajha hideg volnál, vagy hév. Ezért mivel langyos vagy, és sem meleg, sem pedig hideg: kiköplek a számból." (Jel., 3:15-16.)

HÓDOLAT FEKETE ISTVÁNNAK

Szégyen, vagy nem szégyen, de be kell vallanom, hogy már elmúltam hetvenéves, amikor Fekete Istvántól legelőször olvastam valamit. Fiatal koromban őt egyszerűen ifjúsági írónak kiáltották ki, aki állatregényeket ír, és mint ilyen, nem fontos. Sőt, Tolnai Gábor pesti egyetemi tanár, aki egyúttal az Akadémián a Tudományos Minősítő Bizottság elnöke is volt, még azt is kijelentette róla, hogy „az, kérem, nem író".

Most azonban mégis kíváncsi lettem rá, hogy milyen író is hát Fekete István. De először nem tőle olvastam, hanem róla. 2004-ben ugyanis a Móra Kiadó megjelentette ifj. Fekete Istvánnak az apjáról írt visszaemlékezését, melyben nagyon sok naplórészlet is olvasható magától az idősebb Feketétől, vagyis az írótól. Aztán gyors egymásutánban sorra elolvastam a közismert állatregényeit, ezek után pedig a társadalmi regényeit, köztük a *Tíz szál gyertya* című novellafüzért is. De nem álltam meg itt, hanem belemélyedtem a *Ballagó idő* című önéletrajzi regényébe, majd a róla szóló tanulmányokat, sőt tanulmánykötetet böngésztem végig. Örömmel fedeztem fel, hogy Sánta Gábor szegedi egyetemi tanár óriási szervezőmunkával immár négy kötetet adott ki *Tanulmányok egy ismerős íróról* címen, s ezekben Feketéről mindent megírnak, vagyis ahogyan lenni szokott, a lényegestől az abszolút lényegtelenig mindenről részletesen értekeznek. De ez még mindig sokkal jobb, mint ha hallgatnának róla, ahogyan évtizedeken át történt.

Egyszóval, hála Istennek, megindult Fekete István reneszánsza. Mikrofonnal keresték fel, és sorra megszólaltatták az egykori személyes ismerőseit, akik aztán saját személyük képzelt fontosságának tudatában tücsköt-bogarat egybehordtak és elmeséltek az „intéző úrról"... Mert hiszen Fekete István a háború előtt egy hatezer holdas uradalomnak volt az intézője, tulajdonképpen a mindenese. Ezekből az összehordott tanulmányokból és visszaemlékezésekből aztán az derült ki, hogy Jókai után Fekete István a legolvasottabb magyar író: műveit összesen tizenhárommillió példányban adták ki, beleértve ebbe a fordításokat is. Egyébként a műveit tizenkét nyelvre fordították le, és – ismétlem – egyedül csak Jókai előzi meg, akinek azonban (és ezt ne felejtsük el!) hetven év előnye van.

Milyen író tehát Fekete István?

Először is, a legnagyobb hamisítás azt mondani, hogy „ifjúsági író", aki állatregényeket írt. Ez ugyanis csak féligazság: mert valóban írt ifjúságnak szóló műveket is, mint például Gárdonyi, de mégsem tartjuk az utóbbit kizárólag ifjúsági írónak. S különben is kérdés, hogy az *Egri csillagok* vajon csak az ifjúságnak szól-e? Ugyanígy vitatkozni lehetne arról, hogy Fekete Istvántól a *Tüskevár* vagy a *Téli berek* nem szól-e a felnőtteknek is.

Másodszor, Fekete István művei közül legalább van annyi, ami kimondottan felnőtteknek szól, mint amennyi az ifjúságnak. Ezek egyértelműen társadalmi problematikájú művek, melyek felnőtt olvasóknak íródtak.

Harmadszor, rögzítenünk kell azt a fontos esztétikai tényt, hogy Fekete Istvánnak annyira egyéni hangja van, hogy az senki máséval össze nem téveszthető. Ennek pedig legfőbb jellemzője a balladai előadásmód és a rendkívüli tömörség.

Negyedszer, különösen fel kell figyelnünk Fekete István emberszemléletére. Rajta kívül talán egyetlen írónk sincs, aki annyira jóhiszemű lenne, mint ő. Egy-egy félmondatából ugyan egyértelműen kiderül, hogy jól és alaposan ismeri az embereket, vagyis nincsenek illúziói embertársairól, de nem szívesen mond róluk rosszat, mert mindig talál valami mentséget rájuk nézve, és inkább a jó tetteknek hisz.

Ötödször, Fekete Istvántól a legnagyobb mértékben idegen a naturalizmus. Ő is úgy van vele, ahogy Arany János megfogalmazta, hogy a testből csak annyi való a művészetbe, amennyi a lélek előtüntetésére szükséges. Fekete István számára a végső valóság ugyanúgy az erkölcsi ember, mint a mi úgynevezett eszményítő realistáinknak (Arany, Gyulai, Kemény, Tompa, Lévay József stb.). Tehát Fekete István nem a természeti és nem is a társadalmi embert tekinti végső valóságnak, hanem a keresztyén erkölcsi elvek alapján élő erkölcsi embert. S ebben különbözik alapvetően például a Móricz-féle alakoktól, akik főként társadalmi és bizonyos fokig természeti emberek. Gyulai Pál írta egy korabeli regényről: igaz, hogy mindnyájan megbetegszünk, meghalunk, sőt kórházba kerülünk, ámde a művészet itt csak végződik, s nem pedig kezdődik. S így volt ezzel Fekete István is: képzeljük el például, hogy akár a *Tüskevár*ban, akár a *Téli berek*ben mennyi lehetőség kínálkozott volna a legnaturálisabb részletek kiteregetésére – amelyeket azonban ő nagy ívben kikerül, illetve tudomásul sem vesz. Nem vájkál az olyasféle részletekben, hogy például a *Téli berek*ben az emberek hol és hogyan végzik el elemi természeti szükségleteiket, vagy hogy a két tizenöt-tizenhat éves fiúban hogyan ébred fel a szerelem az imádott lányok iránt, és hogyan nyilvánul ez meg bennük. Az efféle részletek Fekete Istvánt nem érdeklik: ő a lelki jelenségekre irányítja az olvasó figyelmét, mert meggyőződése, hogy az embert az teszi emberré,

ha uralkodni tud az ösztönein. Ennek ellenére az ő alakjai sem holmi angyali lények, hanem hús-vér emberek, akik azonban szemérmesek, mint ahogy maga az író is az. Önmagukból csak annyit mutatnak meg, amennyi a legszükségesebb: nem vájkálnak testi bajaikban, és nem részletezik fizikai fájdalmaikat. Mindez csupán a magánügyük, és szemmel látható, hogy az író minden rokonszenve az ilyen emberek felé fordul.

Hatodszor, az egész magyar irodalomban nincs még egy író – valóban nincs! –, aki ennyire érezné, és éreztetni tudná a természet hangulatát, egy ősznek vagy tavasznak az érkezését, és aki annyira mélyen jellemezni tudná például a szél ébredését, a viharos szélorkán feltámadását, mint Fekete István. Ezen a téren ő valósággal csodát művel! Annyira eggyé válik a természettel, annyira mélyen benne él, hogy szinte megfeledkezik a regénybeli eseményről, és oldalakon át jellemzi az őszi ködöt, vagy a tavaszi földek friss páráját. Talán csak az orosz Turgenyevet állíthatjuk méltó párjának, de a magyar irodalomban senkit. És mindezt úgy tudja leírni, hogy egyetlen pillanatig sem válik unalmassá vagy egyhangúvá. Annyira átérzi az időjárási hangulatokat, az évszakok változását, a nád susogásának sejtelmességét és a fák időtlenségének borzongató érzését, hogy az olvasó teljesen megfeledkezik a cselekményről, és önkéntelenül is átadja magát azoknak a hangulatoknak, melyeket az író szuggerál.

Hetedszer, talán mondani is fölösleges, mert annyira közhelyes megállapítás a Fekete Istvánról szóló írásokban, hogy ő az egyetlen olyan magyar író, aki az állatokat nemcsak párját ritkítóan ismeri, hanem aki érti is őket. S az állatok nála valóban állatok, és nem holmi állati bőrbe búvt emberféle lények. Nem tulajdonít nekik emberi tulajdonságokat, és nem ad a szájukba rejtett emberi mondandókat. Nem aesopusi módon használja őket, hanem meghagyja azoknak, akik valójában: vagyis állatoknak. De ebbéli mivoltukban is annyira egyéniek és felejthetetlenek, hogy a könyv végén személyes barátainkká válnak, és nehéz szívvel veszünk tőlük búcsút. S itt nemcsak a közismert Bogáncsra vagy Kelére, esetleg a kis Vukra és a vidrára meg a fecskére gondolok, hanem azokra az állatokra is, akik az egyes könyvekben csupán mellékszereplők. Főként a szamarat kell itt említenem, aki több regényben is feltűnik, s annyira egyedi jelenség, hogy szinte főszereplővé válik.

Nem véletlen, hogy Veres Péter is, aki pedig „sült realistának" vallotta magát, annyira el volt ragadtatva Fekete István állatismeretétől, hogy a legnagyobb elismeréssel és dicsérettel írt róla.

Azt kell mondanunk, hogy Fekete István jobban ismerte az állatokat, mint az embereket. Mert a *Tüskevár* és a *Téli berek* két tizenöt éves fiúja például annyira felnőttesen érez és gondolkodik, hogy ezért inkább tarthatjuk őket akár tizennyolc éveseknek is. Pedig, mint már írtam, Fekete István egyébként

jó emberismerő. De ezeknek a fiúknak a megrajzolásánál, illetve jellemzésénél valahogy elveszítette az időérzékét, s szinte már-már felnőttes fiatalembereknek mutatja be őket, éspedig nyilván azért, hogy teljes alapossággal ábrázoljon egy olyan szerelmet, melyet a fiatalok élnek át, s amely az egyéniségük kialakulására is nagy befolyással van.

Ahogy közelebbről megismertem Fekete István életrajzát, egyre nagyobb tisztelettel és csodálattal gondoltam az életvezetésére is. Hiszen gondoljuk meg: írói pályája nem az irodalmi körökben kialakított szabványos kapcsolatokkal indult, hanem teljesen rendhagyó módon. Mint gazdasági és vadászati szakember szakcikkeket küldözött a *Nimród* című vadászati szaklapnak, melyet Kittenberger Kálmán szerkesztett, és aki kitűnő irodalmi érzékkel felfedezte, illetve megérezte, hogy ezekben a publikációkban határozott írói tehetség nyilvánul meg. Tehát magához kérte a szerzőjüket, s elirányította Csathó Kálmánhoz, aki pedig „továbbadta" őt Herczeg Ferencnek, az *Új Idők* szerkesztőjének. Fekete István tehát ebből a körből indult el, és további baráti köre is az úgynevezett vadászati írókból került ki: Széchenyi Zsigmond, Kittenberger Kálmán, továbbá a Madártani Intézet igazgatója és Csathó Kálmán lettek a legközelebbi barátai. 1945 után Fekete Istvánt nyugdíjazták a Földművelésügyi Minisztériumból, és hozzá teljesen méltatlan, sőt kifejezetten megalázó állásokban tengette életét, míg végre – meglepő módon – Bölöni György, Ady egykori barátja, pártját fogta, kiállt mellette, s tulajdonképpen elindította a szabadúszó írói pályán. Persze, ez egyáltalán nem ment simán, mert hiszen Fekete nem állt be a diktatúra eszközemberei és magasztalói közé, tehát ott publikált egyelőre, ahol befogadták: ez pedig az *Új Ember* és a *Vigília* volt. Hosszú éveken át csak ennek az újságnak és folyóiratnak a szerkesztősége jelentette meg írásait, vagyis a katolikus egyház volt az egyetlen olyan intézmény, amely melléje állt és magáénak vallotta. Fekete István persze keresztyén ember volt, mélyen hívő, tehát nemcsak „jobb híján" publikált ezekben az egyházi orgánumokban, hanem meggyőződésből is.

Az elkövetkező években aztán az állami kiadók is elfogadták írásait, különösen pedig a Móra Kiadó, mely szinte minden művének megjelentetője lett. A félsz, a politikai aggodalom azonban benne maradt: állandóan attól tartott, hogy ezt vagy azt talán nem szabad megírnia, és ez béklyóként hatott rá. Szerencséjére azonban a Móra Kiadó egy olyan szerkesztő, Majtényi Zoltán, gondjaira bízta könyveinek a kiadáshoz való egyengetését, aki fel tudta szabadítani őt aggályai alól, el tudta oszlatni politikai félelmeit, s ezzel szárnyakat adott neki a szabad lélekkel való alkotáshoz. A szerkesztő tudniillik magára vállalta a politikai éberségre való ügyelést, és így sorra születhettek meg a kitűnőbbnél kitűnőbb Fekete-művek. Mindegyiket Majtényi Zoltán szerkesztette, s emberileg is meghitt, sőt bizalmas kapcsolat alakult ki a szerző

és szerkesztője között, melynek hasznát aztán az irodalom, illetve az olvasók látták. Majtényinak óriási szerkesztői gyakorlata volt, és pontosan tudta, hol húzódik az a határ, ameddig Fekete István elmehet. Így történt aztán, hogy ebből a kapcsolatból egy nagyon termékeny irodalmi és emberi viszony alakult ki, amely Fekete Istvánt néha még a feleségével szemben is megvédte.

Móricz Zsigmond legendásan rossz első házassága közismert. De azt már kevesebben tudják, pedig a naplójában maga Fekete István is megírta, hogy az ő felesége anyjától örökölten kifejezetten idegbeteg volt, s férje életét valósággal pokollá tette. Az említett naplóban olvassuk, hogy egyik alkalommal a fiuk ezt kérdezte apjától: miért nem válsz el ettől a nőtől? Az apa azonban rendre utasította a fiát, mondván, hogy ne felejtse el: az édesanyjáról van szó, akinek ő örök hűséget esküdött, s ezt komolyan is veszi. Pedig a feleség még arra is képes volt, hogy férje önérzetébe belegázoljon, mert – mint mondta – akkor lehetne Fekete Istvánt írónak tekinteni, ha úgy írna, mint Tolsztoj. És a szerkesztő, vagyis Majtényi Zoltán azzal vágott vissza, hogy Fekete István épp azért nagyon jó író, mert nem úgy ír, mint Tolsztoj, hanem a maga teljesen egyéni módján. (És Majtényi több mint harminc évvel Fekete István halála után is hűségesen szolgálja a Móra Kiadó és az olvasó milliók egykori és mai kedvencét: hiszen az ifjabb Fekete István apjáról írt könyvét is ő rendezte sajtó alá 2004-ben, s az elmúlt évtizedekben megjelent Fekete-könyveknek is változatlanul ő volt a szerkesztőjük.)

Sokféle tanulságot vonhatunk le Fekete István életéből, munkásságából és írói, valamint emberi magatartásából – attól függően, hogy mit tartunk belőle legfontosabbnak. A magam részéről úgy látom, hogy leginkább példaadó Feketéből az a magatartás, mely nem közéleti szereplésekben és ilyen-olyan nyilvános önmutogatásban éli ki magát, hanem egyedül és kizárólag a munkában, vagyis az alkotásokban. Többen megírták róla, hogy nem vett részt az irodalmi közéletben, nem járt el az írószövetségi összejövetelekre, és kiváltképp távol tartotta magát a pártgyűléseken való díszvendégi szereplésektől. Egyszóval elkerülte a hiú önmutogatási lehetőségeket, s csupán könyveivel vett részt a nyilvános szereplésben. Nagyon erősen emlékeztet ez bennünket Martin du Gard magatartására, aki még azt sem engedte meg, hogy lefényképezzék, mert csak és kizárólag a munkáival akart a nyilvánosság elé lépni. És mondhat bárki bármit: az igazság az, hogy az igazi művészhez, egyáltalán, egy valódi alkotóhoz ez a magatartás illik legjobban. Ne bohóckodjék az illető, ne vegyen részt a közéleti cirkuszokban, hanem tegye azt, amit kizárólag ő tehet: alkossa meg a műveit. És Fekete István ezt tette.

Külön kellene beszélnünk Fekete humoráról, a stílusáról, az elbeszélői magatartásáról, nyelvéről, jellemalkotó tehetségéről, de mindezeket megteszik majd bizonyára mások, hiszen az igazi Fekete István-reneszánsz tulajdonképp

csak most indult meg. Azt azonban mégis hangsúlyoznunk kell, hogy mennyire szerette a szülőföldjét, egész pontosan a szülőfaluját, Göllét. Ki tudna erről a kis somogyi faluról, ha ő nem ott született volna? De mivel ott látta meg a napvilágot, közismertté vált: Fekete István olyan odaadó szeretettel, szinte már-már rajongással beszél róla, hogy az csakugyan megható. Talán egyedül Móricz Zsigmond beszél ilyen meghatottan Tiszacsécséről, erről a tiszaháti kis faluról. És Fekete István nemcsak magát Göllét szereti, hanem az ottani embereket is: az „öspörös bácsit", egykori játszótársait, mind-mind a falubelieket, beleértve az állatokat és madarakat is. Csodálatos, ahogyan Fekete a század eleji Göllét elénk állítja. Felejthetetlen és múlhatatlan. S Gölle sem feledkezett meg nagy fiáról, hiszen a hamvai harminc évig, sőt néhány évvel még tovább is Budán, a Farkasréti temetőben nyugodtak, ámde a szülőfalu ragaszkodott hozzá, s hazaszállíttatta, hogy örökre otthon legyen. (Éspedig nem is egyedül, hanem Bogáncsnak, hűséges kutyájának a hamvaival együtt.)

De nemcsak Gölle büszkélkedik ma már Fekete Istvánnal, hanem mindazok a települések is, ahol élete során megfordult: emléktáblák, szobrok és múzeumok hirdetik múlhatatlan dicsőségét és műveinek jelentőségét. Leginkább azonban úgy őrizhetjük meg emlékét, ha a műveit olvassuk. S ezeknek az újrakiadása azt bizonyítja, hogy sem a televízió, sem a filmek és más szórakoztató eszközök nem tudják őket háttérbe szorítani, mert nagy példányszámban jelennek meg, és lelkes olvasókra találnak. S bízunk benne, hogy ez így is fog maradni, hiszen nem Fekete Istvánnak van szüksége miránk, hanem fordítva: mi válunk gazdagabbá művei által. Hódolat illeti meg tehát, mély és örök hódolat.

EGY FONTOS ÉS TANULSÁGOS KÖNYV DICSÉRETE

Szabó Jenő: Boncasztaltól a betegágyig. Egy orvos emlékezései és elmélkedései (Debrecen, Uropath Kiadó Bt., 2012.)

Kibérelt lelkiismeretű eszközemberkék hazug és aljas módon agyba-főbe magasztalják a médiában senkiházi írócskák teljesen jelentéktelen irományait, csupán csak azért, mert ezek szerzői és a kritikákat abortálók ugyanahhoz a klikkhez tartoznak. Ugyanakkor viszont egy olyan fontos és tanulságos könyvet, mint amilyen a Szabó Jenő műve, szóra sem méltatnak. Pedig hát a kritikáknak az volna a szerepük, hogy az olvasók figyelmét ráirányítsák azokra a művekre, amelyeket érdemes és hasznos elolvasni, mert gazdagodunk általuk és talán emberibbé is válunk.

Szabó Jenővel soha életemben nem találkoztam, még csak telefonon sem beszéltünk, és – őszintén szólva – még a létezéséről sem tudtam. Mindezt azért közlöm az olvasóval, hogy tisztázzam a helyzetet: nem azért lelkesedem Szabó Jenő könyvéért, mintha valamiféle személyes érdek fűzne hozzá, hanem tisztán és kizárólag csak azért, mert olyan művet írt, amelyet nem tudtam letenni, egyvégtében kellett elolvasnom. Pedig hát miről van szó ebben a könyvben? Egy hetven éves orvosnak az életéről, és tapasztalatairól. A hátsó oldalon olvasom róla: „A szerző negyven éves orvosi tényked̈ése alatt tíz évig a Debreceni Orvostudományi Egyetem Kórbonctani Intézetében, majd harminc éven át az Egyetem I. számú Belklinikáján dolgozott. ... habilitált belgyógyász egyetemi docensként ment nyugdíjba." Vagyis Szabó Jenőt egész élete a debreceni klinikához köti. Oláh Gábor kifejezésével élve – aki nem tudná: ő is debreceni volt –, Szabó Jenő nem „az Alföld poros Jeruzsálemében" született ugyan, de egész eddigi életét ott töltötte. A gimnáziumot Miskolcon járta, de egyetemi éveit Debrecenben végezte, vagyis mégis csak volt debreceni diák. És a *Légy jó mindhalálig*ban olvassuk: „... még az akasztófán is büszke lehetsz rá, hogy valaha bármely rövid ideig is debreceni diák voltál!" A Kollégium igazgatója mondja ezt Misinek. „A hangjában valami rendkívüli áhítat és pietás, lelkesedés volt, amint ezt a szót kiejtette, hogy »debreceni«, amely szinte magasztos hevülettel töltötte el, úgy hogy felállott az ünnepélyességnek e pillanatában s vele a többiek is önkéntelenül felállottak, hogy mint az Isten színe előtt dokumentálják azt, amit ez a szó jelentett: Debrecen! Örökre feledhetetlen maradt ez a pillanat a gyermek lelkében, mert a patriotizmusnak

ezt a magas és izzó fokát soha többet az életben sehol nem tapasztalta s mint minden igaz és nagy érzés, valóban átragadt reá is és egyszerre szégyellte magát vakságáért és szerencsétlenségéért... hogy bár egy pillanatra is el tudta veszteni a debreceniség egész lelkét betöltő varázsát."

Szabó Jenő egyéniségétől ugyan, legalábbis könyve alapján azt kell hinnünk, távol áll ez a romantikus lelkesedés, viszont egész életműve azt bizonyítja, hogy ragaszkodik Debrecenhez, és büszke az ottani klinikára, valamint a kitűnő professzoraira: Endes Pongrácra és Leövey Andrásra. Többször elmondja, hogy miket köszönhet nekik – és családjának. „Életem során családom mindig mellettem állt. Nélkülük nem tudtam volna ezt a helyenként – enyhén szólva »döcögős« – életutat bejárnom. Ők jelentették számomra az élet igazi csodáját, örömet, boldogságot, biztos hátteret és a kiegyensúlyozott életet. Tudják, mennyire hálás vagyok nekik."

Negyven év nagy idő, s különösen az akkor, ha olyan tömény munkával telik el, mint a Szabó Jenőé. A hatvanas években volt fiatal orvos, és hitelesen leírja, hogy a fizetése annyira alacsony volt, hogy különböző falvakban hétvégeken körzeti orvosok helyett kellett helyettesítéseket vállalnia azért, hogy úgy-ahogy meg tudjon élni. A mai idősebb generáció azonban azokra az évekre és a későbbi évtizedekre is úgy emlékszik, hogy vidéki helyeken az orvosok az élet urai voltak, akik más értelmiségieket (például tanárokat, tanítókat, tanácsi dolgozókat, stb.) mélyen lenéztek, mert anyagi szempontból ezeknek magasan felettük álltak. Persze, nekik sem a fizetésük volt magas, hanem a „hálapénzből" éltek, vagyis a paraszolvenciából. Na és abból a „magas" összeköttetésből, amely őket a helyi párttitkárokhoz, tanácselnökhöz, téeszelnökhöz fűzte. Mert, ugye, ezek is megbetegedtek, és érdemes volt az orvossal jóban lenni. Szabó Jenő mindebből ugyan aligha érzett valamit, mert ő csupán hétvégeken helyettesítette a helybeli orvosokat és örülnie kellett annak a kétszáz forintnak, amelyet egy-egy ilyen helyettesítésért kapott. Könyvének vége felé „Hálapénz és csatlakozó gondolataim" címen hosszasan elmondja ide vonatkozó gondolatait, és érdemes rajtuk alaposan elgondolkozni.

Egyébként azért is rendkívül tanulságos ez a könyv, mert minden olyan problémáról, amely az orvosi munkával kapcsolatos: őszintén, nagyképűség és fölényeskedés nélkül beszél. A páciensnek, jelenleginek és jövendőbelinek egyaránt, az orvosok kissé titokzatos lények. Ahogy Kosztolányi írja: „Mi sok ezer év múlva is varázslónak tartjuk az orvost, aki nekünk a csodát hozza, és egyesíti magában a tudós és a pap tulajdonságait. Orvosnak lenni hivatás, nem hivatal." S hogy ez valóban mennyire így van, azt mindnyájan tapasztalatból tudjuk. A beteg, aki életében talán többször is életmentő műtéten esett át, évtizedek múlva is név szerint emlékszik operáló orvosára, holott ennek ő csupán egy eset volt a sok hasonló közül. Olyasmi ez, mint a tanár-diák viszony.

A tanár nem képes minden diákjára visszaemlékezni, holott ez utóbbi viszont nyugdíjas korában is emlékszik, mégpedig név szerint, hajdani tanáraira.

Nagyon érdekes és rendkívül tanulságos ennek a könyvnek az a fejezete, amelyben a szerző arról ír, hogy milyen legyen az orvosnak a beteghez való viszonya. Ismét Kosztolányit kell idéznem: „Nem szeretjük azt az orvost, aki elzárkózik tudása gőgjébe, és latin szavaival, mint Molière orvosai, nem hajlandó leereszkedni hozzánk és megmagyarázni nekünk betegségünk velejét. Nem szeretjük azt az orvost sem, aki hideg, elvont, amint az elmélet. Nem szeretjük azt az orvost sem, aki olvadékonyan résztvevő, s olyan puha, mint Csehovnak, az önök halhatatlan kartársának, a mi halhatatlan kartársunknak egyik orvos alakja, aki, ha egy kisgyermek gyulladt garatjára tekintett, azonnal sírva fakadt, úgyhogy a beteg kisgyermek anyjának kellett őt biztatgatnia, hogy talán mégse lesz olyan komoly és halálos a baj, mint ő véli. Nem szeretjük, ha az orvos fölöttébb bizonyos, határozott és hajthatatlan, és azt sem, ha olyan ingatag, hogy úgy hagy ott bennünket, hogy tegyünk, amit akarunk. Nem szeretjük, ha az orvos könyörtelen tárgyilagosságában egyáltalán nem vigasztal bennünket, mert akkor gyanakodni kezdünk, és megakadályozza azt, hogy mi vigasztaljuk meg magunkat, ami tudvalevőleg a leghatásosabb módszer. Mit várunk eszerint az orvostól? A lehetetlent várjuk, a csodát. Azt várjuk, hogy varázsló legyen, a tudás, az emberiesség és tapintat varázslója."

A fenti mondatokat Kosztolányi 1935 februárjában mondta el a Budapesti Orvosi Kaszinóban, és beszédét így fejezte be: „Önöknek kell felfedezniük azt a szomorú valóságot, hogy halandók vagyunk. A pap közvetít az ember és az Isten között, s örök életet ígér. Az orvos az ember és a halál között közvetít, reménytelen port véd olyan fölperessel szemben, aki legföljebb haladékot ád, de az alperest sohasem engedi ki körmei közül, az orvos olyan ellenféllel tárgyal, aki az ördögnél is konokabb diplomata, az orvos, a mi földi, mulandó életünket toldozgatja-foltozgatja. Ez a föladat, hölgyeim és uraim, talán szerényebb, mint a papé, de – úgy érzem – sokkal nehezebb."

És titokban talán érzik ezt a papok is, hiszen – tekintsem-e véletlennek? – Szabó Jenő könyvét nekem Debrecenből egy pap, egy nagy református egyháztörténész, Csohány János professzor küldte meg olyan lelkes szavakkal, amelyeket restellek ide írni, mert minden szerénysége ellenére is, kényelmetlen volna a szerzőnek. De nem is volna rá szüksége, hiszen Szabó Jenő amúgy is tudja, mert tudnia kell, hogy nagyszerű könyvet írt. Tudatában kell lennie, hogy élete folyamán rendkívül hasznos munkát végzett: nemcsak kórboncnoki tudományos munkát végzett, s nemcsak az angol nyelvű előadásokat tartotta külföldi hallgatóknak, nemcsak számtalan tudományos publikációt írt, hanem ő szervezte az orvostudományi kongresszusokat is. Igen élvezetesen és érzékletesen írja le például azt a jelenetet, amikor egy ilyen kongresszus után kimentek a Hortobágyra és „vacsora a csárdában! Magyaros életek, cigányzene,

finom bor – megtette jótékony hatását. A hangulat csúcspontja a közös éneklés volt, természetesen cigányzenével." Nem akarunk akadékoskodni, de cigányzene mellett nem „éneklés" van, hanem nótázás. És – mint a szerző írja – ez a kirándulás volt mindennek a „fénypontja". Hát persze! Hiszen Debrecenben óriási hagyománya van a cigányzenének: a Bikában száz éven át a mindenkori Magyari-zenekar húzta a vendégek kedvenc nótáit. Így volt ez még a legsötétebb Rákosi-időben. Akkoriban, vagyis az ötvenes-hatvanas években, Magyari Gyula állt a zenekar élén, vagyis ő volt a prímás, és öccse, „a Jóska" volt a brácsás, aki mindig jókedvű és viccelődő kedvében volt. A Magyariak muzsikájának rajongói közé tartozott Ady és Móricz Zsigmond is.

Milyen ember volt Magyari Gyuszi bácsi? Először is szerette a Bikát, Debrecennek ezt a XVII. századból való csárdáját, és büszke volt családja múltjára, különösen a híres nagy Magyari Imrére, aki Horthy kedvenc prímása volt, és aki neki a nagybátyja volt. Szerette az étterem hangulatát, kedvesen meghajolt a régi törzsvendégek előtt, és örökös mosollyal az arcán, finoman és visszafogottan eljátszotta kedvenc nótájukat. Nyilván azért is lett prímás sok-sok évtizeddel azelőtt, mert mindazt szerette az életben, ami jó, finom és illúzió. Az asztaloknál merengő szerelmesek vagy csak egyszerű vacsorázó vendégek ültek, akik élvezték a finom ételeket és italokat, és a Bika éttermének csendjébe menekültek az odakinti élet nyomasztó gondjai elől. Nemzedékek suhantak el, életformák omlottak össze, politikai rendszerek és házasságok születtek vagy bomlottak fel, de Magyari Gyuszi bácsi kedves, derűs, jó kedélyű, nyájas és korpulens alakja, kezében hegedűjével és a vonóval úgy állt a zenekar és az asztalok között, mint maga a mozdulatlanság és a megtestesült hagyomány.

Miért szerettük őt hallgatni? Mi volt hegedülésének a varázsa? Elsősorban az egyedülállóan szép hangja, a dalok, illetve a nóták érzelgősségmentes előadása, jó ízlésű megformálása; a csárdások mértéktartó, visszafogott, egyenletes tempói, továbbá barátságos egyéniségének az a kedvessége, ami mindnyájunkat, huszonéves egyetemistákat vagy éppen csak végzetteket, annyira elbűvölt. Szünetekben gyakran közénk ült, elővette régi családi fényképeit és büszkén mutogatta őket, mint féltett kincseit. Néha azt is elsuttogta, hogy „Imre bácsi", a híres nagy Magyari Imre, a budapesti Hungária Szálloda örökös prímása azt mondta Horthynak: „Kegyelmes Uram..." – ezt és ezt kellene csinálni. S Horthy ezt válaszolta neki. „Ne félj, Imre, megcsináljuk..." Ilyeneket is elmondott nekünk, mert tudta, hogy bennünk megbízhat.

S hogy el ne feledjem: valahányszor az asztaltársaságunk egybegyűlt, mindig eljátszotta nekünk Gyuszi bácsi és zenekara a *Kállai kettős*t és a *Széki muzsiká*t. Ilyenkor az étteremben vágni lehetett a csendet: a pincérek nem csörömpöltek a tányérokkal és az evőeszközökkel, s a vendégek sem beszélgettek, hanem mindenki a zenekarra figyelt, hiszen ez elsőrangú produkció volt.

De mindez már hol van? Hol van a tavalyi hó? Hol vannak már a Bika egykori pincérei és vendégei? És lassanként hol vagyunk mi magunk is, akik akkor voltunk húszévesek, s ma pedig közel vagyunk a nyolcvanhoz. És legfőképpen pedig: hol van a Magyari-zenekar? Már csak emlékeinkben él, és abban, hogy a sarki éttermet egykor a Magyariak tiszteletére róluk nevezték el. De ma már ez is megszűnt és elmúlt minden. És elmúlt a cigányzene is – még a Bikában sincs. Pedig valamikor nagyon sokan gondolták és mondták azt, amit Móricz Zsigmond híres regényének címében így fejezett ki: „Nem élhetek muzsikaszó nélkül…"

Kissé eltávolodtunk Szabó Jenő könyvétől, de talán nem nagyon, hiszen mindezt az ő emlékei idézték fel bennünk.

Mit mondjunk még erről a könyvről? Talán azt, hogy nemcsak a páciensek kellene ezt elolvasniuk, hanem a fiatalabb orvosoknak is. Mert Szabó Jenő sok mindenre megtanítja őket: arra, hogy milyen az orvosi hierarchia, az orvosi munkarend, milyen empátiával kell(ene) rendelkezniük a betegekkel szemben, tovább hogy milyen a megszólítás, a kölcsönös tiszteletadás és végül: milyennek kell(ene) lenni az orvosi viselkedésnek. Egyszóval benne van ebben a könyvben minden, ami az orvosra és a betegre tartozik. Vagyis mindnyájunkra. Ezért kellene ezt a könyvet mindenkinek elolvasni.

De hogy kissé ünneprontók legyünk: szóvá kell tennünk a könyv stílusát is. Szabó Jenő szépen és lendületesen ír, de jó lett volna, ha a könyvét egy stíluslektor is elolvassa, mert a szórenden gyakran fennakadtunk. A magyarban ugyan nincs kötött szórend, ennek ellenére mindnyájan érezzük, hogy mikor jó egy szórend és mikor nem. Ebből a könyvből számtalan példát tudnék idézni arra vonatkozóan, hogy miképpen kellett volna egyik vagy másik mondatot átfogalmazni. Nincs rá lehetőség, hogy ezeket a mondatokat itt idézzem, de számosat fel tudnék belőlük sorolni.

És a másik, ami szintén bosszantó: az egybeírás és különírás. Az a gyanúm azonban, hogy ezekért a hibákért a nyomdát lehet felelőssé tenni, amely annyira slendrián munkát végzett, hogy az már tényleg nagyon bosszantó.

Na és ami még igen nagy gond: hol lehet ezt a könyvet megvásárolni? Vagyis milyen a terjesztése? Ez, persze, országos gond, mert nagyon sok könyvvel kapcsolatban felmerül. Ugyanis ha egy könyvet nem terjesztenek, akkor az annyi, mintha meg sem jelent volna. Az egykori Állami Könyvterjesztő Vállalat összeomlott és nincs helyette semmi. Itt bizony sürgős teendő vár a kiadókra, mert ha ezt nem oldják meg, akkor becsukhatják a kapuikat is. És ez, sajnos, vonatkozik Szabó Jenő könyvére is, mert igen nagy kár volna, ha csak a szerző baráti köréhez jutna el, hiszen olyan fontos mű ez, amelyet mindenkinek ismernie kellene.

ISMÉT VAN NAGY ESSZÉÍRÓNK!

Arday Géza: *Ami a tankönyvekből kimaradt. Irodalomóra haladóknak*

Arday Géza könyvének nem az elolvasását, hanem alapos áttanulmányozását kellene kötelezővé tenni minden magyartanár számára, mert ő nem a piszmogó, adatbogarászó irodalomtörténészek közé tartozik, hanem méltó utóda a nagy magyar esszéíró nemzedéknek. Arday visszaadta az esszének azt a rangját, hogy tudniillik tartalmában tudomány, formájában művészet. Aki figyelmesen elolvassa ennek a kötetnek az esszéit, az abban a biztos és szilárd meggyőződésben csukja be a könyvet, hogy nagyon sok ismerettel gazdagodott és erősebb lett hazaszeretetében. Arday Géza úgy tudja átadni a tudását és a hazához való ragaszkodását az olvasónak, hogy az a szerző részéről sem az erőszakos kioktatást, sem a szájas hazafiaskodást nem érzi, mert nem is érezheti, hiszen a szerző úgy tud hazafi lenni, mint ahogyan a hal tud úszni és a madár repülni. Vagyis a hazafiság számára nem felvett vagy szerzett tulajdonság, hanem létezésének természetes eleme, illetve közege. Tudása és hazaszeretete is éppen ezért nagy hatással van az olvasóra, s a foganatja ezért marad tartós.

És szólnunk kell Arday Géza stílusáról is, amely kerüli az idegen szavakat, a bonyolult és többszörösen összetett körmondatokat, ellenben közérthető és logikus: tehát eleget tesz Kodály ama követelményének, amely így hangzik: „Úgy kell írni, hogy a kocsis is megértse." Ez természetesen nem jelent primitívséget vagy együgyűséget, hanem egyszerűséget, szabatosságot és magyarosságot. Akinek világosság van a fejében, annak világosak a mondatai is. Arday Gézának megvan az a rendkívül sokra becsülendő képessége, illetve adottsága, hogy a nagy áttekintéseket és lényegi összefüggéseket abszolút közérthető stílusban tudja az olvasó számára világossá és meggyőzővé tenni. Ezt természetesen csak olyan valaki képes megtenni, aki előtt a kifejezendő gondolati tartalom teljesen világos és meggyőző. Arday tehát nem a kételyeit osztja meg olvasóival, hanem a leszűrt tudását és meggyőződését. Nagy összefüggésekben tud gondolkozni, és nagy távlatokat tud egységben bemutatni. Ez olyan adottsága egy esszéírónak, amelyet nem lehet eléggé túlbecsülni, hiszen ez teszi lehetővé, hogy ne merüljön el a részletekben, ne bonyolódjon bele holmi piszlicsáré akadékoskodásokba, hanem mindig a lényegre figyeljen, és a nagy összefüggésekre tudjon rámutatni. Arday esszéiben

lépten-nyomon azt érezzük, hogy a szerző sokkal többet tud annál, mint amivel az olvasót leköti, de nem akarja a figyelmünket lényegtelen részletekkel fárasztani, hanem logikusan vezet bennünket ahhoz a felismeréshez, amelyet ő fontosnak és útba igazítónak tart. Könyvének *Előszó* című fejezetében világosan megmondja: „A keresztény szellemiségű és nemzeti érzelmű írókat és alkotásaikat kiiktatták a magyar irodalomtankönyvekből (az irodalomtörténetből is), nehogy hazáját szerető és hagyományait tisztelő diákokat nevelhessünk (legalábbis ne a tankönyvek segítségével). ... Ez a kötet ilyen »eltüntetett« írókról és költőkről szóló írásokat tartalmaz."

Arday nem árul zsákbamacskát, hanem világosan megmondja: „Tör(het) etlen hittel hiszek egy nagy magyar megújhodásban. Ennek reményében tartottam ki több éves tervem és munkám mellett, és elkezdtem feldolgozni azoknak a szerzőknek az életét, munkásságát (esetenként alkotását is), akik kimaradtak a tankönyvekből. Egy vezérelvem volt: nemzeti irodalmunk ismeretének megerősítése, amely segíti a nemzeti tudat és a helyes önértékelés kialakulását."

És hogy mi a konkrét célja Arday Gézának? Az *Előszó*ból ezt is megtudjuk: „Az alábbi kötet nyitánya lehet egy új folyamatnak, mellyel megvalósul az eredeti szándékom, hogy irodalmunk időben közelebb elhelyezkedő múltjából néhány szerzőt és művet a felszínre hozzak. Ezt a »figyelemfelkeltést« nemzeti irodalmuk megismertetése, valamint tantárgyi keretek között való oktatásának céljából írtam." Nagyon fontos és megszívlelendő Ardaynak az a figyelmeztetése is, amelyet a jelenlegi oktatási gyakorlattal kapcsolatban mond: „Iskoláinkban az ismeretek közlésére, az irodalommal kapcsolatos száraz adatokra helyeződik a hangsúly (mikor jelent meg a mű, miért írta a szerző, hány soros, mennyi fejezetből vagy versszakból áll, mi a rímképlete a versnek stb.), holott kizárólag a szellem és a lélek nevelése, fejlesztése, valamint az irodalom – olvasás! – szeretete és a kultúra tisztelete lenne a lényeg, amelyhez a tananyag csak eszköz marad a tanár kezében. Olvasni szerető (a kultúrát nem elutasító) fiatalokat kellene nevelnünk, a józan és mértéktartó hazaszeretetre való szoktatás mellett... Fontos kellene, hogy legyen az irodalom oktatásán keresztül történő emberibb ember és magyarabb magyar nevelése, aki ugyanúgy tiszteli és szereti embertársait, mint a hazáját. Mert ez az a pont, ahol az iskolai (irodalmi és történelmi) nevelés-oktatás betegség, ájult, sőt hellyel-közzel haldokló."

Arday figyelmeztetésével mindenben egyet kell értenünk, hiszen valós hibákra mutat rá és helyes elveket fogalmaz meg. Sőt, olyanokat, amelyeket feltétlenül követnünk és megvalósítanunk kell. A szerző nem rejti véka alá, hogy sok tekintetben Benedek Istvánnal ért egyet, akinek az ide vonatkozó felfogását idézi is, és nagy megbecsüléssel emlegeti egykori elődjét, legalábbis

az esszéírás terén. És hogy a fentebb kifejezett meggyőződése mennyire időszerű, azt főként azzal bizonyítja, hogy felsorolja a jelenleg is forgalomban lévő tankönyveket, amelyekről igen-igen lesújtó kritikát mond. Mi most nem soroljuk fel ezeket a tankönyveket és szerzőiket, de aki elolvassa Arday Géza könyvét, az meglepetéssel tapasztalja, hogy ezek a tankönyvek, vagy legalábbis többségük, tényleg alkalmatlanok arra, hogy belőlük a diákok tanulhassanak. Hiszen némelyiknek a szerzője még arra sem ügyelt, hogy mondandóját érthető magyar mondatokkal közölje. Aki pedig a stílusát idegen szavakkal tömködi tele, az nem méltó arra, hogy az általa megfogalmazott szöveg diákok elé kerüljön. Arday név szerint is megemlíti, hogy Fűzfa Balázs „Irodalom.12." című könyve hemzseg az alábbi szavaktól: reduktív, perspektíva, projekt, hipertextek, hipertextualitás, hipertextusok, multimedializálódnak, lineárisan, tendenciáihoz, paradigmaváltás, dialogicitás. Arday teljes joggal vonja le a következtetését: „A 17 és 18 éves diákok ezektől a kifejezésektől még jobban eltávolodnak az irodalomtól és a kultúrától. Jó szándék vezérelheti a szerzőt, hiszen az oldalszéleket szómagyarázatokra használja, ám ez a buzgalom kevés. Ennél sokkal letisztultabbnak kell lennie egy tankönyvnek." Persze, hozzátehetjük, hogy ugyanezzel a stílussal találkozunk napjaink irodalomtudományi publikációiban is. Úgy látszik, ezek a szakírók abban a tévhitben élnek, hogy publikációjuk csak akkor lesz „tudományos", ha mennél több idegen szót használnak. Pedig gondolhatnának arra, hogy valaha milyen szépen írt magyarul Gyulai Pál, Péterfy Jenő, Riedl Frigyes, s az újabbak közül Gyergyai Albert vagy Schöpflin Aladár, Cs. Szabó László, Szerb Antal, Halász Gábor... És akik nem tudnák, azoknak áruljuk el: a felsoroltak is tudományos szövegeket publikáltak.

De térjünk át azokra a szerzőkre, akiket Arday Géza tárgyal: vagyis soroljuk fel azokat az írókat, akik a tankönyvekből kimaradtak, és most tárgyalásra kerülnek. Ezek a következők: Tormay Cécile, Cs. Szabó László, Wass Albert, Ignácz Rózsa, Székely János, Bárány Tamás, Szabó Dezső, Herczeg Ferenc, Reményik Sándor, Sajó Sándor, Áprily Lajos. Nem időrendben soroltuk fel az említett szerzőket, hanem csak ahogy éppen eszünkbe jutottak. Ám így is nyilvánvaló, hogy ezeknek az íróknak valóban a tankönyvekben lenne a helyük, mert a magyar nemzeti kultúrába feltétlenül beletartoznak. Persze, a tantervben meghatározott óraszámok, sajnos, nem teszik lehetővé, hogy a felsorolt írók mindegyike a tankönyvben részletes megtárgyalásra kerüljön, de ha fene fenét eszik, akkor is nyomatékosan fel kell hívni a diákok figyelmét rájuk, mert mindegyikőjük rendkívül fontos szerepet játszott nemcsak a magyar irodalomban, hanem a magyar közéletben is. Arday Gézának sincs lehetősége rá, hogy mindegyiket részletesen tárgyalja, de lényeglátó tehetségéből adódik, hogy bárkiről beszél: egy-egy mondattal vagy bekezdéssel úgy tudja őket

jellemezni, hogy az tényleg telitalálat. Tömegével lehetne idézni remek jellemzéseit, de inkább azt javaslom az olvasónak, hogy olvassa el Arday könyvét és győződjék meg róla saját maga. Mintaszerűek ezek a rövid bemutatások és példaszerűek arra nézve, hogy miként kell egy-egy írónak a leg-lényegét felmutatni és érzékletes stílussal ábrázolni. Ezekben a rövid kis írói ábrázolásokban lehet Arday Géza tehetségét leginkább tetten érni és megcsodálni (s egyúttal megirigyelni). Külön is az olvasó figyelmébe ajánlom a Sajó Sándorról, Szabó Dezsőről, Tormay Cécileről, Reményik Sándorról, Ignácz Rózsáról és Herczeg Ferencről szóló remek jellemzéseket, mert ezekről az írókról a diákok az elmúlt évtizedekben még csak nem is hallhattak, hiszen a felsorolásokból is tudatosan kihagyták őket. Pedig hogy mennyire fontosak, arról Arday Géza bőven meggyőz bennünket.

Külön az olvasó lelkére kötöm Arday Géza könyvének *Az erdélyi és a nyugati (emigráns) magyar irodalom* című fejezetét, amely egy nagy ívű történelmi áttekintéssel kezdődik. és az erdélyi irodalmi folyóiratok és szellemi csoportosulások bemutatásával folytatódik. Ezen belül Arday külön fejezetben tárgyalja *A Szépmíves Céh, az Erdélyi Helikon és a transzilvánizmus* problémakörét és erősen hangsúlyozza, hogy „Trianon után új helyzet állt elő, mivel az anyanyelv elvált egymástól, ebből következően pedig a magyar anyanyelvi irodalom a kisebbségi lét keretei közé kényszerült." Jól emlékszünk még rá, hogy a diktatúra évtizedeiben a transzilvánizmusról még beszélni sem igen volt szabad, mert a kommunista ideológusok szerint ez tulajdonképpen irredentizmust jelentett. Arday úgy látja, hogy „A transzilvánizmus pontos jelentését nehéz meghatározni, mert az »erdélyi lélek« fogalma is megfoghatatlan. Lírai belső lelkesedéssel közelítették meg az írók, művészek ezt a fogalmat, nem pedig valamilyen szakmai, tudományoskodó pontossággal. A transzilvánizmust egy nép egyensúlyt kereső életérzéseinek nevezhetjük." De igaza van Arday Gézának abban (is), hogy a transzilvánizmus lényegét Kós Károly fogalmazta meg legjobban és legtalálóbban, akinek a meghatározását ő maga is idézi: „A régi Magyarország nincs többé számunkra; de Erdély, Ardeal, Siebenbürgen, Transilvania vagy bármi nyelven nevezte és nevezi a világ: feltámadt és van, aminthogy volt akkor is, amikor azt hittük mi magunk, mert akartuk hinni, hogy nincs és csak Magyarország van. Akkor is volt, de most is van, és akárhogyan is akarja akármilyen akarat, lesz örökkön örökké." És ehhez a meghatározáshoz fűzi hozzá Arday Géza a maga saját meggyőződését: „Az Erdélyi Helikon tagjai különféle értelmiségi pályákon dolgoztak: lelkészek, lapszerkesztők, újságírók, ügyvédek, orvosok, mérnökök, tanárok voltak. Öntudatukat és mentalitásukat munkájukban szerzett tapasztalatuk és nemzeti(ségi) elkötelezettségük révén alakították ki, ennek ideológiai formája az erdélyi gondolat volt."

Az erdélyi írók közül Arday a következő írókat emeli ki: Bánffy Miklós, Benedek Elek, Kuncz Aladár, Tamási Áron, Nyírő József, Kacsó Sándor, Kemény János, Tabéry Géza, Áprily Lajos, Berde Mária, Kós Károly, Reményik Sándor, Szentimrey Jenő, Tompa László és Dsida Jenő. Ezt a névsort természetesen tovább lehetne még folytatni, de Arday mélyen tudatában van annak, hogy a tanórák száma véges és a tantervnek figyelembe kell vennie, hogy nemcsak irodalmat tanítanak az iskolákban, hanem más tárgyakat is.

A határokon túli magyar írók közül azonban Arday Géza nemcsak az erdélyiekre van tekintettel, hanem a nyugatiakra is. Tudatában van annak, hogy ezeknek nagyon fontos küldetésük és jelentőségük van. Hogy milyen sok magyar író él és publikál nyugaton, azt Arday különféle statisztikákkal is bizonyítja és megbízható szakmunkák adataival igazolja. Ezeket itt most nem idézzük, csupán arra mutatunk rá, hogy a nyugaton élő írók fontos szerepet töltenek be, mert – mint Arday írja –: „Véleményem szerint ebben a közvetítő szerepben, valamint a fizikai (politikai) függetlenségen rejlik a nyugati magyar irodalom legfőbb jelentősége és sajátossága." Természetesen ez a megállapítás a hazai rendszerváltás előtti időre vonatkozik, mert hiszen 1990 után a nyugatiak helyzete lényegesen megváltozott. Ma már itthon is bármit lehet publikálni, csupán pénzkérdés az egész. Persze, ez egyáltalán nem lényegtelen szempont, de nem is a legfontosabb, hiszen gondoljunk arra, hogy 1990 előtt a mindenható párt csahosai annyira éberek voltak, hogy mindenben ellenséget szimatoltak. Egészen nevetséges például, hogy 1958-ban, amikor Horváth János nyolcvan éves volt, akkor Barta János *A Mester nyomában* című tanulmányában köszöntötte, s eben azt írta, hogy a tanítványok közül sokan elhagyták egykori Mesterüket és „idegen fények után futkostunk". És Wéber Antal most megjelent cikkéből megtudtuk, hogy ezt a félmondatot „a politikai vezetés a marxizmusra tett célzásnak értette, pedig Barta a két háború közötti szellemtörténeti irányra gondolt". Aki a diktatúra uralma alatt nem élt itthon, annak fogalma sem lehet arról, hogy milyen fullasztó és nyomott légkörben kellett vegetálnunk. A nyugaton működő emigrált vagy disszidens magyar írók, persze, azt publikáltak odakint, amit akartak, ha találtak közlési lehetőséget. És többnyire találtak, hiszen nagyon sok magyar nyelvű újság és folyóirat jelent meg, amelyeket Arday Géza nagyon szakszerűen és pontosan fel is sorol. Ezek azonban az elmúlt évtizedekben lassanként elsorvadtak, mert funkciójukat vesztették. De a maguk idejében nagyon fontosak voltak, mert missziót töltöttek be, és mellettük ráadásul még ott voltak a magyar nyelvű rádiók is, amelyek szintén fontos publikálási lehetőséget nyújtottak.

Arday Géza azzal fejezi be a könyvét, hogy „Általános irodalom és szemléletmód' címen felsorolja azokat a könyveket, amelyeket az olvasó a saját

irodalomszemlélete kialakításához haszonnal forgathat. S aztán az egyes írókhoz külön is hasznos és praktikus bibliográfiát nyújt, méghozzá olyat, amely az adott írót többféle szempontból mutatja be. Ez az *Ajánlott irodalom* tehát nemcsak azokat a műveket tartalmazza, amelyek a szóban forgó írót körülhozsannázzák, hanem azokat is, amelyek vele szemben szinte a teljes tagadás álláspontjára helyezkednek. Herczeg Ferencnél például megtaláljuk nemcsak Barta János tanulmányát, amely az egykori írófejedelemmel szemben szinte a teljes elutasítás álláspontjára helyezkedik, hanem a Kornis Gyula által szerkesztett Herczeg-emlékkönyvet is, amelynek a beköszöntőjét és ünnepi üdvözletét viszont maga Horthy Miklós írta, méghozzá saját kezűleg. Arday Géza tehát ebben a bibliográfiában is megmarad tárgyilagos és megbízható kalauznak.

Arday azonban nemcsak esszéíró és irodalomtörténész, hanem sok éven át gyakorló pedagógus is volt. Éppen ezért gondol a mostani tanárokra is, és könyve legvégén, *Függelék* címen *Szöveggyűjtemény javaslat*ot is előterjeszt: felsorolja az egyes szerzőknek azokat a műveit, amelyeket vagy teljes egészükben, vagy műveiknek bizonyos részleteit tanítani javasolja. Tehát, mint látjuk, Arday könyve nagyon hasznos és praktikus, de nemcsak a gyakorló pedagógusoknak, hanem mindenkinek, akik irodalmunkat alaposabban és főként hitelesebben meg akarják ismerni. Őszinte hála és köszönet jár tehát Ardaynak és külön örömünket kell kifejeznünk azért, hogy személyében egy új nagy esszéírót köszönthetünk, mégpedig olyan valakit, aki nemcsak nagy szakmai tudású alkotó, hanem a nemzeti oldalon is áll.

EGY SZOMORÚ KÖNYVRŐL

Aniszi Kálmán: Zimankó. Elbeszélések.
Budapest, Közlekedési Dokumentációs Kft., 2008.

Soha nem olvastam még ennél szomorúbb könyvet. 2008-ban jelent meg, és sokáig vártam, hogy valaki vagy valakik talán felfigyelnek rá és beszélni fognak róla. De nem. Mindenféle hitványságokról, irodalomnak nem is nevezhető vackokról rendeznek kerekasztal beszélgetéseket, írogatnak dicsőítő himnuszokat, s plakátozzák ki eme hitványságok szerzőinek arcképeit, de Aniszi Kálmán könyvére nem figyeltek fel, sőt észre sem vették. Ilyen manapság az úgynevezett irodalmi közéletünk. Mindenféle díjakat adnak és érdemrendeket osztogatnak teljesen jelentéktelen tollforgatóknak és firkászoknak, de azt a szerzőt, vagyis Aniszi Kálmánt, aki az erdélyi magyarság tragikus és végtelen szomorú sorsáról hiteles tudósításokat írt, észre sem vették. Az ő könyvéből ugyanis az derül ki, hogy minden magyar ember, pusztán csak azért, mert Romániában él, százszorosan megérdemli, hogy hősnek tartsuk.

Aniszi elbeszéléseknek minősíti a könyvében lévő írásait, ámde ez megtévesztő, mert ezek nem novellák, nem az írói fantázia termékei, hanem megtörtént esetek, vagyis hiteles tudósítások. És ezekből az derül ki, hogy a magyarok szenvedése Romániában az egeket csapdossa. Lehet, hogy manapság talán könnyebb ott elviselni a magyar sorsot, mint Ceausescu idejében, sőt ez biztos is, de azért ma is nehéz ott magyarnak lenni. Különösen nehéz volt az értelmiségnek. A kétkezi munkásoknak és a parasztoknak is nagyon nehéz volt, de a földet túrni azért inkább hagyták őket, mint azt, hogy valamiféle, akár csak a legkisebb karriert is csináljanak. Aki ki akart emelkedni a közönséges rabszolgasorsból, annak először is és mindenekelőtt meg kellett tagadnia a magyarságát. Óriási önmegtagadásra volt szükség ahhoz, ha valaki, pláne ha egy író vagy valamiféle szellemi munkás, felfelé akart kapaszkodni és eredményt akart elérni. Ebben az esetben nem volt elég, ha a magyarságát megtagadta, hanem a diktatúrát is a legmesszebbmenőkig ki kellett szolgálnia. Ez, persze, a románoknak is kötelező volt, de a magyaroknak százszorosan az.

Nekünk, itthoni magyaroknak, fogalmunk sem lehet arról, hogy mit jelentett Romániában magyarnak lenni. Nem tudhattuk átérezni azt, hogy milyen hátratételt kellett elviselnie valakinek pusztán csak azért, mert magyarnak született. Aniszi Kálmán a szörnyűbbnél szörnyűbb, megalázónál megalázóbb

esetek tömegét beszéli el arról, hogy mit kellett elviselnie annak, aki akár tudományos, akár művészi téren karriert akart csinálni. Aniszi, idős fejjel, így vonja le élete tanulságát: „Életem finálléja közeledve, szomorúan tapasztalom, hogy az oly vonzóan irizáló gyönyörű eszmények csalóka világába való csillapíthatatlan vágyódásaim valójában szüntelen menekülések voltak a kirívó durvaságok és becstelenségek, az emberi méltóság sárba tiprása, a kilétünket veszélyeztető aljas diszkriminációk elől, menekvések személyes és közösségi poklaink bugyraiból.

A nagy garral és konok kitartással harsogott fennkölt célok tőszomszédságában tenyésző koldusszegénységre, és arra a szomorú tényre, hogy a hatalom szellemi fegyházra kárhoztatott bennünket, csak jóval később döbbentett a valóság."

Örök szégyene az egykori Gyurcsány-kormánynak, hogy az erdélyi magyaroktól, és az összes határainkon túli magyartól, megtagadta a magyar állampolgárságot. Azoktól a magyaroktól tagadta ezt meg, akik minden nap keményen megszenvedték azt, hogy vállalták a magyarságukat. Az ember szinte fel sem tudja fogni, honnan szorulhat ennyi gonoszság egy olyan kormányba, amely állítólag magyarként definiálta önmagát. Ennek a kormánynak a tagjait a legaljasabb pártérdek vezérelte: nagyon jól tudatában volt annak, hogy a következő választáson a határon túli magyarság nem őrá szavazna. Ezt nyíltan meg kell mondanunk, hiszen „Az olvasóhoz" címzett előszavában Aniszi Kálmán is azt vallja, hogy „Tartozunk az igazságnak azzal, hogy kimondjuk." Bizony, tartozunk! És egymásnak is tartozunk azzal, hogy nyíltan kimondjuk: Magyarországnak soha többé nem lehet kommunista kormánya. Mert hazudhatnak a magukat szocialistáknak vallók ma akármit, akkor is tudjuk, hogy ők az egykori MSZMP-nek a jogutód pártja, s ennek a pártnak a tagjai követték el 56 után a sortüzeket, az akasztásokat, a bebörtönzéseket és kínzásokat. És akik ma szocialistáknak hazudják magukat: soha nem zárták ki soraikból azokat, akik a fentieket elkövették – sőt, mint „nagy öregeket" ma is tisztelettel veszik körül őket.

És Aniszi Kálmán könyvében olvassuk, hogy 56 után ezeknek a magyar „nagy öregeknek" a román elvtársai Erdélyben ugyanolyan kegyetlenül bántak el az ottani magyarokkal, mint a magyar komcsik az itthoni hazafiakkal: „A Szekuritate 1961-ben kerített sort a nagyváradi Szabadságra Vágyó Ifjak Szervezetének a felszámolására. A vizsgálatok során közel 200 diákot és tanárt hurcoltak meg, közülük 59-et ítéltek el, összesen 540 év börtönre.

Váradon a megtorlási hullámmal (1965-ig húzódott el) kezdetét vette a magyar értelmiség lefejezése, és a határ menti sáv elrománosítása. Később a szocialista iparosítás ürügyén milliókat dobtak át Moldvából és a Regátból Erdélybe, drasztikusan megváltoztatva – rovásunkra – az itteni népesség történelmileg kialakult etnikai összetételét..."

De szégyenszemre a magyarok között is akadtak árulók: olyanok, akik saját karrierjük és előmenetelük érdekében képesek voltak a magyarokat elárulni és a kegyetlenkedő románok eszközeivé süllyedni. De természetesen a román értelmiség legkiemelkedőbb tagjai között is voltak (nem is kevesen!) közönséges szadisták. Aniszi Kálmán elmondja például, hogy „A dákoromán »megváltástan« legújabb kori atyjának hirtelen elhalálozása után S. P. lett a város (román) történészgárdájának a szellemi vezére. Egyetemi és szakmai körökben azt suttogták róla, hogy anno a Nemzeti Parasztpárt sajtófőnöke volt Nagyszebenben. Így aztán a Maniu-gárda néven hírhedtté vált román fasiszta szabadcsapatok *Dezrobirea* (Felszabadulás) című lapja is a felügyelete alá tartozhatott. Mely sajtóorgánum a dákóromanizmusra való hivatkozással mintegy előkészítette ideológiailag az észak-erdélyi magyarság »megbüntetését«: a szárazajtai, a csikszentdomokosi, az egeresi, a gyantai vérengzéseket. Mondják, hogy Szárazajtán fejvágótőkén fejszével vágták le ártatlan férfiak fejét, csak azért, mert magyarok voltak." A fentiekből aztán Aniszi levonja a tanulságot: „S.P.-nek bizonyára nem volt könnyű egy ilyen párt képviseletéből feltornáznia magát előbb a történelem kar dékáni, majd az egyetem rektori székébe..."

Hasonló karriert persze Magyarországon is csináltak emberek (Lukács György, például, szó szerint tömeggyilkos volt: kilenc embert ölt meg 1919-ben, s ezzel még öregkorában is elbüszkélkedett, s ennek ellenére a Rákosi- és Kádár-korszakban is köztiszteletben álló „világhíres" és megbecsült tudósként ünnepelték), de olyat azért nem hallottunk, hogy nálunk is favágótönkön vágták volna le valakinek a fejét pusztán csak azért, mert magyarnak vallotta magát. Ilyet csak egy erdélyi magyarnak kellett elviselnie.

A magyarok szenvedése Romániában, amúgy általánosságban, meglehetősen közismert. Csakhogy Aniszi Kálmán ezt a gyötrelmet nem általánosságban élte át, hanem nagyon is konkrétan: emberi sorsok sokaságát, karrierek kettétörését és befulladását mutatja be annyira testközelben, hogy az olvasónak szinte elmegy az élettől a kedve, s kénytelen arra gondolni, hogy a romániai magyarság sorsa végleg megpecsételődött: idő kérdése csupán és vagy felszívódik teljesen a románságba, vagy pedig kivándorol (esetleg Magyarországba vagy pedig nyugatra). Csak akkor nem következne be ez a szomorú folyamat, ha az anyaország annyira megerősödne gazdaságilag, hogy érdemes volna magyarnak maradni. Látjuk azonban, hogy az Orbán-kormánynak hatalmas és nagy nemzetközi összefogással rendelkező ellentábora van. Pedig hát mit tudna csinálni akár az MSzP, akár az LMP vagy a Jobbik, ha ölébe hullna a hatalom? Gazdaságilag két út áll előttük: vagy folytatnák a mostani kormány nemzeti önállósodásért vívott rendkívül kemény politikáját, vagy pedig beadná a derekát és nyakló nélkül venné fel az IMF nyújtotta

kölcsönöket, ahogyan 2010 előtt is tették, s ekkor az ország minden függetlenségét elveszítené és a nemzetközi tőke gyarmatává válna. Harmadik út nincs. Az MSzP nyilván ezt tenné, mint ahogy 2010 előtt is ezt tette. Ebben az esetben az erdélyi magyarság minden reményét elveszítené és megszűnne létezni. Aniszi Kálmánnak óriási érdeme, hogy illúziótlanul és kendőzetlenül mutatja be a romániai magyarok tragikus sorsát: egyedi sorsok tömegét vonultatja fel annak bizonyítására, hogy ha a helyzet nem változik, akkor semmi reményünk nem lehet a bizakodásra.

Aniszi meggyőzően bizonyítja, hogy nem lehetnek csalfa reményeink, hiszen az ottani magyarok csupán azt tehetik, mert arra vannak kárhoztatva, hogy hízelegjenek a román hatalomnak. A *Dicsvágy* című történetben például elmondja, hogy még Ceausescu idejében szobrot akartak állítani valamelyik egykori román vezérnek. Az indítványozó elvtárs várta a jelenlévők állásfoglalását: „– Nos!? – szögezte ironikus tekintetét az egybegyűltekre. – Mi a véleményetek?"

A bejelentést feszült csend követte. Nem azért, mint hogyha a jelenlévők eleve nem értettek volna egyet a szoborállítás gondolatával, hisz mindnyájan »egyhitűek« voltak. A süket csend oka az attól való balga félelem volt, hogy a Vezér a véleményükre kíváncsi, mi több, érveket is akar hallani tőlük. Márpedig ők nem voltak szokva ilyesmikhez. Nekik egészen másmilyen a lelki habitusuk. Ők a Nagy Falkavezértől mindig készen kapták a boldogító igéket, amiket aztán megbízón csaholtak szerteszét. Az ő világukban különben sem volt tanácsos őszintén kimondani azt, ami a lelkük mélyén rejlett. Körükben csak akkor nyíltak szólásra az ajkak kockázat nélkül, ha – mint az indigó – megsokszorozhatták annak a véleményét, aki nagyon számított. Számukra a kollektív hűséget szülő véleményazonosság volt a leghatékonyabb nyugtató, a tompa-álomba ringató keserédes pirula. Egyéni felelősségvállalás!? Ilyesmit nemhogy gyakorolni nem szoktak, de hallani sem akart róla közülük senki. Ők voltak a manipulált tömeg mintaképe. A szolgalelkűek hada. A mindenre egyaránt alkalmas gyurma."

A fenti jelenetekhez hasonló alkalmak természetesen Magyarországon is jól ismertek voltak. Aki érvényesülni akart, az beadta a derekát és nem ugrált: nemcsak különvéleménye nem volt, de egyáltalán véleménye sem, hanem besimult a Párt elvárásaiba. De legalább mindenki magyar volt. Romániában viszont kettős elnyomás volt: kommunista és román, vagy román és kommunista, ugyanis az ottani kommunisták kimondottan nacionalisták voltak. Nálunk szégyellni kellett a magyarságunkat, s még március 15-ét is a „forradalmi napok" részeként ünnepelhettük, míg Romániában viszont a született románok felsőbbrendű embernek számítottak, s a magyarok pedig csak vacak idegeneknek, betolakodóknak. Aniszi Kálmán nem szentimentális, hanem

realista, és az előbbi jelenetet így kommentálja: „Ne szánjuk, ne sajnáljuk őket, nem szenvedtek miatta. A Párt iránti feltétlen hűség követelménye kiirtotta agyukból a legparányibb egyéni gondolatcsírákat is."

A románok azonban elérték azt, hogy a magyarokat elidegenítették a saját hazájuktól is. Aniszi elbeszéli egy magyar festőművésznek a kálváriáját például, aki kénytelen volt disszidálni, mert a román hatóságok nem hagyták kibontakozni a tehetségét, s ezért akarva-akaratlanul olyan helyzetbe került, hogy külföldre távozott és ott vált nagy művésszé. Évtizedek múltán elmereng egykori szülőföldjéről, és így vall barátjának: „...Szeretném látni még egyszer a Körös-parti kavicsokat. Elnézni, ahogy a fehér, bazaltszürke meg rozsdásbarna hasukon, mint vásott koboldok, pajkosan táncolnak az apró hullámok, majd halk loccsanással futnak tova.

És szeretném látni a bihari hegyeket, ahol száz kilométereket barangoltam a meredélyeken és a szelíd lankás oldalakon, hol egyedül, hol meg régi kedves ismerősökkel, barátokkal...

De Várad, bár ott születtem, nem vonz. Hallom, mennyire tönkretették, lerohasztották! Legutóbb, amikor ott jártam, már az első benyomás sokkolt. ... Hallgatni az idegen akcentussal hangoskodó sötétképű csencselő férfiakat, asszonyokat, akiket valahonnan Óromániából szabadított rá a városra a bukaresti hatalom... Akikről messziről lerí, hogy semmi közük sincs ehhez a vidékhez, még kevésbé a városhoz.

Mégis olyan magabiztosak! Látni rajtuk, hogy tudják, hogy most csak ők grasszálhatnak fennhordott orral a város főutcáján, mert hátuk mögött érzik a hatalom kezét. Tudják, hogy a tősgyökeres váradiaknak itt kuss, örüljön, ha ideig-óráig megtűrik maguk között.

Ilyesmiket tapasztalva, bizony lelohad benned a lelkesedés szülővárosod iránt. Visszahúzódsz, a hallgatás nyirkos-hideg ködébe burkolózol, te, aki ott születtél, ott nevelkedtél, akihez úgy hozzánőtt minden köve, temploma, tere, mint a törzshöz a kar, amit a durva túlerő leszakított róla..."

Még a nem odavaló olvasó is átérzi azt a szomorúságot, amit egy bennszülöttre az ilyen tapasztalat jelent. S ráadásul Aniszi Kálmán mindezt olyan szép stílusban írja le, hogy ez csak fokozza az egész jelenet hangulatát. Pedig a szerző több mint húsz évvel ezelőtt települt át Magyarországra, ámde stílusában megőrizte az erdélyi zamatot és hangulatot. Ő még magától értetődő természetességgel használja például a befejezett múltat (praesens perfectum) és olyan kifejezéseket, valamint igealakokat, amelyeket itthon már modorosnak érzünk, de Erdélyben még a napi szóhasználathoz tartoznak.

Aniszi Kálmánnak jelentős életműve van nemcsak az irodalomtudomány területén, hanem a képzőművészeti szakirodalomban és a társadalomtudományok területén is. Könyveinek sokaságát lehetne felsorolnunk, de nem lexikon-

szócikket írunk, hanem méltatást. Éppen ezért rendkívül méltatlannak tartjuk, hogy a kulturális politika mindenkori vezetőinek látóköréből mindenkor és következetesen kimarad: soha nem gondoltak még rá a József Attila-díjak vagy a Kossuth-díjak odaítélésénél, nem is szólva az ilyen-olyan állami, azaz kormányzati szintű jutalmazásoknál. Felháborító, sőt kifejezetten bosszantó, hogy azokra érdemtelen senkik és nulla életművel rendelkező percemberkék villognak mindenfelé kis- és középkeresztekkel, míg Aniszi Kálmán (és a hozzá hasonlók!), akik „csupán" dolgoznak és nem sündörögnek a döntési helyzetekben lévők körül, elfelejtődnek, sőt az illetékesek talán még azt sem tudják, hogy ezek egyáltalán léteznek. Ezen sürgősen változtatni kellene, és a díjakat osztogatóknak kutya kötelességük volna, hogy odafigyeljenek az igazi alkotókra, akkor is, ha nincsenek „dicsfényben". Mert a következetes mellőzések keserűséget szülnek és terhelik a politikai közhangulatot is. Mert az egyáltalán nem ízlés kérdése, hogy kiknek (vagy kinek) tetszik vagy nem tetszik Aniszi Kálmán munkássága, hiszen az ízlés nem magánügy, mert igen fontos kapcsolatban van az állam és társadalom legfontosabb érdekeivel.

Figyeljenek tehát oda a döntéseket hozók Aniszi Kálmánra és a hozzá hasonlókra, és vegyék észre munkásságuk értékeit!

HŐSTETT DEBRECENBEN

Bényei József: Debreceni irodalmi lexikon
Debrecen, Tóth Könyvkereskedés és Kiadó, 2009.

Nemcsak háborúban születnek hőstettek, hanem békében is. Ilyen hőstett például az, amelyet most Debrecenben Bényei József és Tóth Csaba, a Tóth Könyvkereskedés és Kiadó Kft. felelős vezetője véghezvitt: kiadták 432 oldalnyi terjedelemben a *Debreceni Irodalmi Lexikon*t. Az írója Bényei József, és a megjelentetője Tóth Csaba. Nem vagyok gazdasági szakember, és még kevésbé árkalkulátor, de viszonylag ismerem a mai könyvárakat, és tudom, hogy egy ilyen keményfedelű, nagyon jó minőségű papírra nyomott könyvnek az ára valahol a négy és ötezer forint között van, persze közelebb az öthöz, mint a négyhez, s ezzel szemben ennek a hiánypótló és maradandó műnek az ára mindössze háromezer forint. És ez csak azért lehetséges, mert Tóth Csaba is debreceni, ott van a kiadója is, és nyilván az a szándéka, hogy ezt a könyvet mennél többen megvehessék. Tehát dolgozott benne egy nagyon jó értelemben vett lokálpatrióta ösztön, és főként gondolhatott az egyetemistákra, akiket nyilván nem vet fel a pénz. Tehát a kiadó megengedte magának azt a kellően nem is méltányolható luxust, hogy inkább csekélyebb haszonnal ugyan, de mégis nyomott áron dobta piacra ezt a lexikont, valamiféle nemes debreceniségtől indíttatva. Szinte meghatottság fogja el az embert, ha arra gondol, hogy még az üzleti világban is érvényesülni tud a Debrecen iránti szeretet és ragaszkodás.

És mindjárt itt szólnunk kell a két lektorról is: Bakó Endre irodalomtörténészről és Csohány János egyháztörténészről. Mindketten óriási munkát végeztek, hiszen olyan sziszifuszi vesződséget vállaltak, amelyet józan ésszel szinte nem is lehet felfogni. Egy lexikont lektorálni! Nemcsak óriási szakmai tudás kell hozzá, hanem rengeteg fáradozás és pepecselés is: hiába tudnak nagyon sokat a maguk szakterületén, de egyikőjüknek sem káptalan a feje, tehát ha lelkiismeretesen akartak dolgozni – márpedig úgy dolgoztak! –, akkor állandóan szakkönyvek tömegét kellett használniuk, és olyan idegőrlő munkát végezni, amit szinte nem is lehet megfizetni. De hogy mennyire precíz és lelkiismeretes munkát végeztek, azt bizonyítja az eredmény. Az egyes szócikkek ugyanis nagyon alaposak és kifogástalanok: pontosak, megbízható adatokat tartalmaznak és bibliográfiai szempontból is eligazítók. Az a munka, amelyet elvégeztek: az örökkévalóságnak szól. De nemcsak a teljesítményük érvényes

örök időkre, hanem ők maguk is az idők végezetéig hálára kötelezték mindazokat, akik ezt a nagyszerű lexikont használni fogják.

És most szóljunk magáról Bényei Józsefről, aki ennek a könyvnek nemcsak írója, hanem spiritus rectora is. Köztudott, hogy ő elsősorban költő (tíz verskötete jelent meg eddig!) és újságíró. Egyetemi végzettsége van ugyan, de mégsem szaktudósként működött, hanem újságíróként és színházigazgatóként. Eddigi életéből tehát egyáltalán nem következik ennek a lexikonnak a létrehozása. Az *Előszó*ban részletesen megírta ennek a könyvnek az egész kálváriáját: húsz éve készíti, nagyon sok munkatársa volt, de aztán elpártoltak tőle, vagy ő hagyta el a munkatársait, mert megunta az örökös hercehurcát, és végül egymaga csinált egy olyan művet, amelyhez hasonlót máshol egész intézmények, vagy munkaközösségek hoznak létre. Bényei József teljesítményéről – a doktori diplomák fokozatainak nyelvén szólva – csak summa cum laude, azaz: a legnagyobb dicsérettel lehet beszélni. Mert az a hatalmas munka, amelyet elvégzett: több is, és kevesebb is, mint egy szokványos értelemben vett lexikon. Azért több, mert az egyes szócikkek nemcsak rideg tények, adatok felsorolásából állnak, hanem bizonyos méltatásokból és értékelésekből is. Tehát mindegyik szócikke egy-egy miniatűr esszé. És ezt csak dicsérni lehet! Mennyire jólesik például, hogy az „öreg" Hankiss Jánost, vagyis az Elemér és az ifjabb János apját, végre-valahára valaki rehabilitálta a sok aljas és hazug vád alól, és érdemeinek megfelelően beszél róla. Látszik ezen a lexikonon, hogy Bényei nagyon sok esetben személyesen is ismerte az illetőt: olyan dolgokat közöl egyik vagy másik szerzőről, amiket csak a közvetlen ismerős tudhat. Ha pedig egy-egy utcanévről van szó, akkor azt is pontosan elmagyarázza, hogy az a bizonyos utca hol található, milyen utcák közelében. De ha nem ismerte is személyesen egyik vagy másik XX. századi írót, akkor olyan valakinek a véleményét idézi róla, aki viszont jól ismerte. Ilyen szócikk például az Oláh Gáborról szóló, vagy a Gulyás Pált tárgyaló. Mindkét szócikk kitűnő.

Természetesen nem állítom, hogy ebben a lexikonban minden kifogástalan. De van-e a világon olyan lexikon, amelyikben ne lennének hibák? A Magyar Nagylexikon tizenkilenc kötetéből kimaradt például – és ez tényleg hihetetlen! – Tormay Cecil és Somogyvári Gyula. S ráadásul súlyosbítja a mulasztást, hogy elnyomhatatlan a gyanúnk: azért maradtak ki, mert mindketten erősen jobboldaliak, illetve a régi pártállami ideológia szerint „nacionalisták", azaz: jó magyarok voltak. Nos, Bényei József lexikonjában ilyesmik nincsenek: nem vezette sem politikai hovatartozás, sem személyes elfogultság. Mivel magam is tizenhét évig éltem Debrecenben, tizenegy éves koromtól huszonnyolc éves koromig, nagyon sok írót személyesen ismertem a lexikonban szereplők közül. Azt is tudom, hogy politikailag ki melyik oldalon áll vagy állt, és ugyanezt

Bényei József is tudja. Kíváncsi voltam tehát, hogy vajon ennek az ismeretnek nyoma van-e a lexikonban? Nyugodt lelkiismerettel állíthatom, hogy nincs. És ez nagyon nagy dolog! Mert ez azt jelenti, hogy Bényei József túl tudott lépni a saját árnyékán és objektív maradt. Ha a szócikkekből ez vagy az hiányzik, az szemmel látható, hogy nem politikai ok miatt történt, hanem azért, mert hibátlan lexikon nincs a világon. Tudnék példákat említeni, hogy ennél vagy annál az írónál Bényei kihagyta ezt vagy azt az adatot, de nem akarok bogarászni, mert méltatlan lenne a lexikonhoz és ahhoz az óriási teljesítményhez, amelyet itt Bényei József nyújtott.

Az írók persze végtelenül hiúk, és bizonyára akadnak, akik vérig sértetten veszik tudomásul, hogy egyik vagy másik művük hiányzik a lexikonból, és nincs benne felsorolva az összes kitüntetésük vagy tudományos rangfokozatuk. De Bényei József bizonyára van olyan bölcs, hogy ezeket a sértődéseket a maguk helyére teszi és legyint rájuk. Mi mást is tehetne? Az vesse rá az első követ, aki már maga is írt lexikont. De ezt egyelőre csak Bényei József tette meg, s ezért minden debreceni, sőt azon is túlmenően: minden irodalommal foglalkozó személy örök hálával és nagy-nagy köszönettel tartozik neki.

Nem rejthetem véka alá, hogy tulajdonképpen magam is debreceni vagyok, tehát elfogultságot érzek mindig, ha Debrecenről esik szó. Bár negyvenhét éve élek Pesten, mégis hálátlan volnék, ha elhallgatnám, hogy milyen sokat köszönhetek a „maradandóság városá"-nak. Baráti szálak kötnek oda ma is, és sok-sok fiatalkori emlék. Feltételezni lehetne tehát, hogy elfogult vagyok ez iránt a lexikon iránt, és talán túl is becsülöm. Biztosíthatom azonban az olvasót, hogy erről szó sincs: igyekeztem objektív maradni és tárgyilagosan tudom nézni minden vonatkozásban. Bényei Józseffel nem voltam baráti kapcsolatban, tehát kívülállóként nézem a teljesítményét is. Éppen ezért csak ismételni tudom: ez a lexikon minden dicséretet megérdemel.

És végül arról sem feledkezhetünk meg, hogy Bényei József ezzel a lexikonnal úttörő munkát végzett, mert ilyen jellegű lexikont egyetlen más városban sem készítettek, tehát ez egyúttal példamutató is más lokálpatrióták számára. Rendkívül jó volna, ha Bényei lexikonját sok ehhez hasonló munka követné.

AZ EMBERI ALJASSÁG HATÁRTALAN!

Filep Tibor: *A politikai rendőrség Hajdú-Biharban 1957–1989. III/III.* 1-2. kötet, Debrecen, 2011–2012.

Mondhatnánk, persze, arcátlanságot is, de itt nincs helye a finomkodásnak, mert amiről szó van: nemcsak pofátlanság, hanem kifejezetten gazemberség is. Ültünk ott Debrecenben az Aranybika sarki éttermében, valamikor 1957 és 1962 között, élveztük a hetenkénti baráti együttlétünket, nagyokat nevettünk a politikai vicceken, finom ételeket ettünk, hallgattuk a Magyari-cigányzenekar rendkívül szép játékát, s élveztük, hogy „Gyuszi bácsi", az örökös prímás, zenekarával mindig eljátszotta külön a mi gyönyörűségünkre a *Kállai kettős*t és a *Széki muzsikát*. S fel sem merült bennünk, hogy lakatot tegyünk a szánkra, mert besúgók vannak közöttünk, akik figyelik a szavainkat, otthon leírják azokat és jelentik a politikai rendőrségnek. Márpedig, amint azt Filep Tibor alaposan dokumentált könyvéből megtudjuk, igenis így történt, és az ember csak utólag kezd el félni, több mint ötven évvel később. És jó, hogy akkor nem tudtuk, mert elment volna kedvünk az élettől. Ma már csak megdöbbenünk és lehangolódunk. Akkoriban, mint friss diplomások, el sem tudtuk képzelni, hogy ilyen aljasság is létezik. Méghozzá barátok között!

S külön pikantériája a dolognak, hogy magukat a jelentéseket nem azok írták, akik ott ültek közöttünk, – nem. Ők „csak" informátorok voltak. A jelentéseket olyanok körmölték, akik személyesen alig is ismertek bennünket. Én például elképedve olvastam magamról az első kötetben, hogy az egyetem francia tanszékének egyik olyan oktatója firkált rólam, akivel csak éppen köszönő viszonyban voltam, tehát közvetlenül semmit nem tudhatott felőlem. A helyzet tehát egyértelmű: volt, vagy voltak, a legszűkebb baráti körömben olyanok, akik információkat adtak rólam az illetőnek, s ő pedig megszövegezte azokat és tovább szolgáltatta a politikai rendőrségnek. Neki ez kötelessége volt, hiszen ennek s az ehhez hasonlóknak, köszönhette az egyetemi karrierjét. Az történt ugyanis, hogy 1956-ban, a forradalom alatt, történetesen éppen az én szülőfalumban, vagyis Nádudvaron, egy olyan beszédet mondott, ami miatt a rendőrség a forradalom leverése után elővette és komoly megtorlásokkal fenyegette. Ámde nyújtott számára egy jóvátételi lehetőséget is: mivel az egyetem bölcsészkarán a rendőrségnek nem voltak besúgói, ezért kinevezték a francia tanszékre tanársegédnek, s az lett a feladata, hogy rendszeres

jelentéseket kellett írnia a professzorokról. Csakhogy azok nem fogadták be őt maguk közé, s ezért az illetőt hamarosan adjunktussá, majd docenssé léptették elő, hogy megfelelő rangbeli partnere legyen azoknak, akik eddig szóra is alig méltatták. Hát ilyen egyetemi karrier is van...

És most ez az ember megöregedve is ott él Debrecenben, s nem sül ki a szeme, noha tudván tudja, hogy Filep Tibor könyvét rengetegen olvasták. Ő pedig szemébe tud nézni az embereknek, nyugodtan sétál az utcákon, mint aki tisztességben megőszült. Persze, nem ő az egyetlen, aki hasonlóképpen elsüllyedhetne szégyenében, hiszen hozzá hasonló volt Kocsis Elemér, az egykori református püspök is, aki a kollégáiról kifejezetten ártó szándékú jelentéseket írt. (Ámde szerencséjére korábban meghalt, mint ahogy ez a kötet megjelent.)

De vegyem csak a saját esetemet: hatan-heten ültük körül hetenként a Bikában lévő törzsasztalunkat, s közülünk, utólag megtudva, legalább hárman biztosan besúgók voltak. (Szép arány!) Persze, őket is meg lehet érteni: volt köztük olyan, aki tevékenyen részt vett az ötvenhatos forradalomban, s emiatt aztán el is kapta a rendőrség. Valamennyi ideig be is volt zárva, de aztán hamar kiengedték. Majd nem sok idő múlva már pedagógusként működött, noha az ötvenhatosokat messze elzavarták az iskoláktól. Mi tehát, vagyis a barátai, elgondolkozhattunk volna azon, hogy vajon őt miért engedték vissza a tanári pályára? De annyira gyanútlanok – vagy bamba birkák? – voltunk, hogy ez nem tűnt fel nekünk, hanem egyszerűen csak örültünk, hogy a barátunk sorsa jobbra fordult. Sőt, még akkor sem gondoltunk semmi rosszra, amikor baráti társaságunk eme tagja egy országos jelentőségű irodalmi folyóirat szerkesztőségébe került, majd később pedig egy megyei intézmény igazgatója lett. És mindez nagyon hamar történt!

Bambaságunkat és jóhiszeműségünket bizonyítja, hogy közvetlenül a rendszerváltás után ez a bizonyos barátunk azonnal kilépett az említett irodalmi folyóirat szerkesztőségéből, s ezt előttünk azzal indokolta, hogy megunta az ottani munkát és különben is belefáradt. S láss csodát: mi, vagyis a baráti kör, és én magam is, ezt a magyarázatot minden további nélkül elfogadtuk és tudomásul vettük. Annyira naivak voltunk, hogy fel sem merült bennünk az a gondolat, hogy ennek a hirtelen elfáradásnak, amely furcsa módon pontosan egybeesett a rendszerváltással, talán valami más oka lehet. És milyen különös: ez a barátunk, aki pedig részt vett az ötvenhatos szabadságharcban, a rendszerváltás után azonnal szembefordult a nemzeti eszme képviselőivel, s még az általuk használt jelképeken, például a nemzeti zászlón is, csak gúnyolódni tudott.

Ha gyanakvóbb természetű lennék, akkor feltűnhetett volna nekem például az is, hogy ez a barátom még a doktori disszertációját is olyan témáról írta, amely abszolút „vonalas" volt, és amelynek a létezésében ő maga hitt legkevésbé.

Az elmúlt évtizedekben néha elgondolkoztam ennek az egykori barátomnak a sorsán, és sohasem a bosszú, vagy pláne a gyűlölet vagy a harag vett rajtam erőt, hanem a sajnálat és a szánalom. Hiszen ki tudja, hogy mi történt vele a letartóztatása alatt. Vajon mit csináltak vele? Megkínozták? Megverték? Erről soha nem beszélgettünk. Soha nem kérdeztük és soha nem hozta szóba. De elképzelhető, hogy a zsarolásnak és fenyegetésnek olyan eszközeit alkalmazták vele szemben, hogy ezeknek hatása alatt az egész életvitele és gondolkodása megváltozott. Az vesse rá az első követ, aki az ő esetében másképpen viselkedett volna. Persze, voltak mártírok, akik inkább a halált választották, de nem törtek meg. A fiatal Bauer Sándor, aki pedig még börtönbe sem került, a Nemzeti Múzeum előtt a diktatúra elleni tiltakozása jeléül felgyújtotta önmagát, és az iszonyú szenvedéssel járó halált választotta, de nem fogadta el a zsarnokságot. Ámde nem mindenki képes erre, mert vagy fél a szenvedéstől, vagy pedig egyszerűen értelmetlennek találja. Nem lehet tehát valakit látatlanban elítélni és megvetni csak azért, mert nem vállalta a mártír sorsot.

Még azt is el tudom képzelni, hogy a „sumákoló", vagyis a mellékbeszélő és dicsérő jelentéseket sem mindenkitől fogadták el, hanem megkövetelték az illetőtől, hogy keményen teljesítse a kötelességét, mert ha nem, akkor... Akkor mi lesz? Hát bizony sok minden lehetett volna: a lehetőségek tára talán fel sem sorolható. Még az is megtörtént, hogy valaki a húsdarálóba került és aztán a Dunába engedték. Persze, voltak szerencsések, akik kibújhattak a feladataik alól holmi semmitmondó jelentésekkel. De úgy látszik, hogy ez a lehetőség sem adatott meg mindenkinek. Ezért mondom tehát, hogy a besúgóvá lett hajdani barátomra szánalommal és sajnálattal gondolok. Hiszen tehetséges, okos és becsületes ember volt – legalábbis eredetileg. A forradalomban való részvétele is ezt bizonyítja. A kommunista diktatúra tette olyanná, akivé lett, és ő is elmondhatja magáról, hogy „Pályám bére égető, mint Nessus vére."

Csakhogy a besúgó(k) iránti megértés, szánalom és sajnálat nem jelenthet megbocsájtást is. Mert bárhogy is nézzük: ezek az alakok ártatlan embereket mártottak be, vagyis személy szerint ők maguk mások kárára (mégpedig súlyos kárára!) érvényesültek. Én magam is hiába értem meg a besúgó barátomat, és hiába sajnálom őt, ennek ellenére morálisan megvetem, lenézem és erkölcsi hullának tartom. A besúgók belekerültek valami slamasztikába, s abból mások rovására, sőt tönkretételével tudtak kimászni. Visszaéltek környezetük bizalmával és ártatlan embereket hoztak nagyon nehéz helyzetbe, miközben ők maguk viszont, éppen ezáltal, nagyon előnyös helyzetbe kerültek. Pedig az erkölcsi parancs azt diktálja, hogy mindenkinek viselnie kell a saját maga felelősségét.

A karriernek ára van. Nyilvánvaló, hogy a mi barátunknak is jelentenie kellett mindazokról, akikkel bizalmas kapcsolatba került. Ámde Filep Tibor

könyvében az ő neve sincs benne, mint ahogy sok másé is hiányzik belőle, mert a rendszerváltás után tonnaszámra semmisítették meg az iratokat, vagy rejtették el őket jobb időkre, amikor majd zsarolni lehet velük embereket. Az tehát, hogy valakinek a neve nem fordul elő Filep Tibor könyvében, még nem jelenti azt, hogy az illető ártatlan bárányka volt. Mert itt van például az én esetem: a rendőrség részletesen leírta rólam a besúgónak, hogy milyen ember vagyok, milyen a természetem, melyik ellenséges csoporthoz tartozom (mellékesen: erről én is csak most értesültem, akkor nem is tudtam róla...), mivel és hogyan lehet majd engem megkörnyékeznie stb. Hát, kérem: mindezeket honnan tudta rólam a rendőrség? Nyilván onnan, hogy barátaim között voltak, akik ezeket elmondták. De az ő nevüket most hiába keresem a Filep Tibor könyvében, mert csak a rólam készült jelentéseket megszövegező besúgóé van benne, ámde az informátoré nincs. Pedig volt ilyen, kellett lenni, hiszen a rendőrség az ő általa (vagy általuk) nyújtott információkra támaszkodva adott jellemzést rólam.

Utólag, persze, azon is el lehet gondolkodni, hogy mennyire bizonytalannak érezhette magát a Kádár-rendszer, ha még egy olyan teljesen jelentéktelen kis könyvtárosra is ennyire odafigyelt (az Egyetemi Könyvtárban dolgoztam), mint amilyen én voltam. Ugyan vajon mit árthattam volna én a rendszernek? Semmit. Az égvilágon semmit. És ennek ellenére olyan odaadó alapossággal és részletességgel adott utasítást a rendőrség a besúgónak a velem való foglalkozáshoz, mintha valaki fontos figura lettem volna. Istenem, mennyire gyávák és hitványak voltak a rendszer pribékjei! Hiszen miben állt az én közszereplésem? Abban, hogy irodalomtörténeti tanulmányokat közöltem szakfolyóiratokban és kritikákat írtam az *Alföld*be. Ezért kellett még engem is megfigyelni? A rendőrség képes volt rólam ezt írni: „Dr. Beke Albert... jelenleg is fejt ki népidemokrácia-ellenes tevékenységet, főleg ellenséges kijelentésein és megjegyzésein keresztül." Na és? Ezektől, sajnos nem omlott össze a rendszer, rám tehát kár volt a pénzt pocsékolni.

Persze, maguk a besúgók is áldozatok voltak. Megzsarolták őket, kit ezzel, kit azzal. Volt, akit valami régi-régi botlásával, vagy egy hajdani kijelentésével, volt akit a családjával, szüleivel vagy gyerekével, hogy ezt vagy azt teszik velük, ha nem ad jelentéseket. És ki tudta ezeket a zsarolásokat elviselni? Talán csak azok, akik teljesen magányosak és ilyenformán függetlenek voltak. De akadtak olyanok is, akik elvállalták ugyan a besúgói szerepet, de vagy nem tettek eleget a kötelességeiknek, vagy pedig olyan információkat adtak, amelyeket nem lehetett a célszemély ellen fordítani, mert ránézve pozitív dolgokat tartalmaztak. Filep Tibor több olyan közismert és köztiszteletben álló debreceni személyt felsorol, akik tessék-lássék ugyan kénytelenek voltak elvállalni a besúgást, de idővel lemorzsolódtak, mert vagy nem mentek el a tartótiszttel való

találkozásokra, vagy pedig a megfigyelt személyről csupa pozitív dolgokat jelentettek. És akadt aztán olyan is, aki egy éjszakai gondolkodás után kereken kijelentette, hogy inkább vállalja a börtönt, de akkor sem lesz besúgó. És akkor nyomban le is vitték a fogdába. Írjuk is ide a nevét, mert megérdemli: Durkó Mátyásról van szó, aki az egyetem magyar irodalomtörténeti tanszékén volt előadó.

Sajnos azonban olyan besúgó is létezett, aki az általa megfigyeltekről kifejezetten ártó szándékú jelentéseket írt: ilyen volt például Kocsis Elemér, a későbbi tiszántúli református püspök. Rajnai fedőnéven írta jelentéseit 1977 és 1989 között. Ebben a jelzett időben a Debreceni Református Teológia professzora és a Református Kollégium igazgatója volt, és Filep Tibor azt írja róla, hogy „püspökké választása után már nem volt hálózati személy. M-dossziéjának tartalomjegyzéke arról tanúskodik, hogy havonta legalább egyszer, de előfordult, hogy kétszer adott írásbeli vagy szóbeli jelentést tartótisztjének... tényszerű beszámolókban mindig megfogalmazta a saját véleményét is... ha nyugati országok egyházi vezetőivel találkozott, igyekezett őket meggyőzni arról, hogy Magyarországon teljes vallásszabadság van, a lelkészek nyugodtan végezhetik munkájukat, a hatalom és az egyház együttműködése harmonikus. Úgy tűnik, meggyőződéses híve volt a létező szocializmusnak, és a környező államok magyarellenes politikája sem zavarta."

Filep Tibor teljes joggal veti fel azt a nem henye kérdést: „... mennyire volt őszinte, illetve saját belső meggyőződését fejezték-e ki a jelentéseiben leírtak? A 300 oldalnyi anyag alapján nehéz kétségbe vonni őszinteségét. Úgy tűnik, belső meggyőződéséből fakadt mindaz, amit leírt, amit tett. Azt a kérdést azonban fel kell tenni, hogy nem látta, nem érzékelte, hogyan sorvad el a magyarországi református egyház, milyen rohamosan fogy a templomba járók száma? Mintha nem a magyar valóságban élt volna..."

Ha Kocsis Elemér őszintén hitt abban, amit jelentéseiben a rendőrségnek leírt, akkor az intelligencia hányadosa a nullához közelített. Ha viszont tudatosan hazudott, akkor Istentől elrugaszkodott közönséges bűnöző volt. Filep Tibor fénymásolatban közli Kocsis Elemér jelentéseinek jó egynéhány példányát, s ezek kifejezetten rosszindulatúak. Még amikor dicsér is valakit, azt is olyan formában teszi, hogy az illető azt ma már legszívesebben elfelejtené. 1978-ban például a Kántus az NSZK-ban vendégszerepelt, s velük volt Gaál Botond tanár is, akiről Kocsis Elemér a jelentésében ezt írta: „Gaál Botond komoly politikai érettségről tett bizonyságot az egész út alatt." Hát, aki érti – érti, aki nem, annak elmagyarázzuk: a Kádár-korszakban ez a jellemzés azt jelentette, hogy az illető abszolút megbízható, azaz „jó elvtárs" volt, vagyis száz százalékig a Párt által képviselt nézeteket hangoztatja és semmiben nem tér el azoktól. Kocsis Elemér jellemzése szerint tehát Gaál Botond tanár 1978-

ban ilyen volt. Hogy aztán az illető ezt ma milyen szájízzel olvassa, ez már őrá tartozik. Az olvasó csupán gondolhat valamit. Kocsis Elemér 1978-ban, persze, nem tudhatta, hogy a dicséretnek szánt mondata tizenkét év múlva majd visszájára fordul, mert lesz egy rendszerváltás, hiszen ő Gaál Botondnak jót akart.

De miért volt szüksége a politikai rendőrségnek éppen Kocsis Elemérre? Azért, mert fontos pozíciót töltött be, és tudták róla, hogy teljesen lefeküdt a Kádár-rendszernek. Teológiai szakcikkeiben ő hirdette azt a baromságot, hogy az 56-os forradalom az „Ige elleni lázadás" volt. Különben ahhoz, hogy ezt az elképesztő hülyeséget kitalálja: ismerjük el, hogy tehetség kellett. És Filep Tibor pontosan felsorolja, hogy a titkos rendőrségnek miért éppen Kocsisra volt szüksége: „Azzal a céllal szervezték be, hogy mint főigazgató rendszeresen adjon tájékoztatást az ősi Kollégiumot meglátogató, Nyugat-Európából érkező protestáns delegációk mozgásáról, érdeklődési köréről, a velük folytatott beszélgetésekről. Ugyanis a delegációkat a kollégiumi főigazgató fogadta, végigkísérte őket az épületen, bemutatta a gyűjteményeket, és tájékoztatta a vendégeket a Kollégium hétköznapjairól. Azt is elvárták tőle, hogy a debreceni teológiáról, valamint azokról a tanárokról, akik a hivatalos egyházkormányzattal szemben álló nézeteiket nyíltan vállalták és hangoztatták, írjon jelentéseket. Kísérje figyelemmel a teológusok, illetve a teológiáról egyházpolitikai okokból eltávolított hallgatóinak a tevékenységét. Végezetül azzal is megbízták, hogy írjon jellemzéseket református lelkészekről, teológiai tanárokról, elsősorban azokról, akik számításba veendők egyházi vezetőként az elkövetkező években."

Kocsis Elemér tehát nagyon-nagyon sok embernek árthatott, és mint a jelentései bizonyítják: ártott is. Tényleg csak elcsodálkozhatunk azon, hogy vajon hogyan tudta mindezt a lelkiismeretével összeegyeztetni? Vajon egyáltalán volt neki ilyen? És ami a legfontosabb: tulajdonképpen hívő ember lehetett? Hiszen a kilencedik parancsolat egyértelműen felszólít bennünket: „Ne tégy a te felebarátod ellen hamis tanúbizonyságot." Vajon nem félt Kocsis Elemér az Isten büntetésétől? Rejtély, valóban rejtély. Mindenesetre az holt biztos, hogy Kocsis Elemér a Magyarországi Református Egyház örök szégyene marad. És ennek az embernek volt képe a templomokban az emberek elé kiállni és a szeretetről prédikálni. Ennél gyalázatosabb cinizmust és kétszínűséget még elképzelni is lehetetlen. És ez az ember lett püspök...

Filep Tibor ezzel a kétkötetes művével, amely összesen 1010 oldalra rúg, óriási munkát végzett, és nagyban hozzájárult ahhoz, hogy a politikai rendőrség Hajdú-Biharban folytatott 1957–1989 közötti tevékenységét alaposabban megismerhessük. És ha Filep Tibor munkája követőkre találna és minden megyére vonatkoztatva elvégeznék ugyanezt a rendkívül körültekintő, alapos

feltérképezést, akkor a kommunista diktatúra mérhetetlen aljassága és embertelensége mindenki számára nyilvánvalóvá válna, és talán kevesebb híve lenne a mai MSZP-nek is, amely egyenes jogutódja az egykori MSZMP-nek. Tisztességes, becsületes és okos ember Magyarországon nem lehet a mostani MSZP híve. Ha Filep Tibor munkája a különböző megyékben követőkre találna, akkor az óriási hozzájárulás lenne az újkori egyetemes magyar történelem megírásához is. Filep Tibor felmérhetetlen szorgalommal, kitartással és alapossággal mutatja be az állambiztonsági elhárítás munkamódszerét, a megfigyelt területeket és személyeket, az MSZMP és az elhárítás kapcsolatrendszerét, a belső elhárítást és a tartótiszteket (ezek voltak a leghitványabb férgek!), továbbá részletesen tárgyalja a Hajdú-Bihar Megyei Rendőr Főkapitányság III/III Osztályának különböző évi jelentéseit. Aztán az első kötet végén ábécébe rendezve közli a különböző hálózati fedőneveket is, és a szövegben pontosan megtalálhatók, hogy ezek kiket rejtenek, vagyis megtalálhatjuk a polgári neveket is.

Különösen érdekfeszítők Filep Tibor két kötetének azok a fejezetei, amelyek azt dokumentálják, hogy mennyire intenzíven kiterjedt a Politikai Rendőrség figyelme a Kossuth Lajos Tudományegyetemre és az Orvostudományi Egyetemre. A Kossuth Egyetemnek főként a Bölcsészkara izgatta nagyon a rendőrséget: az ottani professzorokat eleve reakciósoknak, vagyis ellenségnek tartották, s minden szavukat ismerni szerették volna. Ha Barta János, a Magyar Irodalomtörténeti Tanszék vezetője például a-t mondott, akkor az volt a baj. Ha b-t mondott, akkor az volt a gyanús. Egyszóval ha Barta János, vagy a régi magyar irodalomtörténetet előadó Bán Imre, vagy a magyar felvilágosodás egyik legnagyobb szakértője, Julow Viktor, vagy a nagy parasztság-történész, Szabó István, vagy a finn-magyar szótárt megalkotó Papp István, de akár a néprajzos Gunda Béla, vagy a nyelvész Kálmán Béla is ilyen vagy olyan kijelentést tett: az eleve gyanúsnak és ellenségesnek minősült. A rendőrség ab ovo rossz szemmel méregette őket, és ha tehette volna: alighanem mindnyájuk mellé egy egész marxista tanszéket állít. Szóval, szörnyű világ volt. Mi pedig, akik ezeknek a professzoroknak már az ötvenes évek első felében tanítványaik voltunk, úgy emlékszünk rájuk, hogy ők voltak azok, akiknek a legtöbbet köszönhetünk. Iskolateremtő nagy tudósok voltak, akik a szemléletünket és gondolkodásunkat szinte egész életünkre meghatározták. Ha egykori tanítványaik olykor-olykor összetalálkoznak és felemlegetik az egyetemi éveiket, akkor ezeknek a professzoroknak a nevei okvetlenül szóba kerülnek és nemcsak meghatottan, hanem szeretettel is emlegetjük őket. A fiatalabb évjáratok nehezen tudhatják elképzelni, hogy politikailag milyen ellenséges légkör vett körül mindnyájukat, és mennyire vigyázniuk kellett minden elejtett megjegyzésükre.

Sok mindent kellene és lehetne még írni Filep Tibor könyvéről, de a tenger kimeríthetetlen. Nemzedékek hosszú-hosszú sora fogja tanulmányozni ezt a két kötetet, és hálával gondolnak majd a szerzőre, aki ernyedetlen szorgalommal és türelemmel végezte munkáját, fénycsóvát vetett a kommunista diktatúra egyik legsötétebb bugyrába. És valamelyest elégtételt szolgáltatott mindazoknak, akik ennek a gyalázatos diktatúrának az áldozatai voltak. Hála érte és köszönet.

CSOHÁNY JÁNOS, DEBRECENNEK ÉS A KÁLVINIZMUSNAK A TUDÓSA

Csohány János: Tanulmányok Debrecen és a reformátusság múltjáról. Magyar református egyháztörténeti dolgozatok. Debrecen, Magyarországi Református Egyház Doktori Kollégiumának Egyháztörténeti Szekciója, 2004.

A Debrecenben lakó, de nagyon is Európában élő Csohány János talán mindent tud Debrecenről és a magyarországi kálvinizmusról. A 2004-ben megjelent könyvéről csupán perifériku lapokban olvashattunk, noha bőven megérdemelte volna, hogy a rádióban és a tévében méltassák, beszéljenek róla és közismertté tegyék.

A szerző a művében foglalt huszonnyolc tanulmányát, amelyek közül ötöt németül írt, egyháztörténeti tanulmányoknak nevezi, holott sokkal többek annál, semhogy kizárólag csak a Magyarországi Református Egyház belső ügyeiről szólnának, mert a bennük foglalt megállapítások túlnőnek az egyház keretein, és általában az egész magyar művelődéstörténetre és politikatörténetre vonatkoznak. Azt persze Csohány is tudja, hogy az egyháztörténeti és az általános történeti események „egymással kölcsönhatásban vannak", tehát egyik a másikra nagyon is kihatással van. S különösen érvényes ez a megállapítás Debrecenre vonatkoztatva, amelyet nem ok nélkül neveztek, s neveznek még ma is *Kálvinista Róma*nak, hiszen mint Csohány János könyvében olvassuk: „1913 táján Debrecen 110 ezret meghaladó lakosságából jóval több mint 70 ezer, 1938-ban pedig kerek számban 83 ezer volt református. Az ország e legnagyobb református egyházközösségének vezető testülete a 141 tagú presbitérium, melynek lelkészi elnöke a tiszántúli egyházkerület mindenkori püspöke (aki egyben debreceni lelkipásztor is), világi elnöke a főgondnok, rendszerint a város hivatalban lévő polgármestere volt. A debreceni református egyházközösség összes gazdasági és személyi ügyének előadója és felelős intézője, az egyházközségi hivatali apparátus közvetlen elöljárója az egyházi főjegyző."

Nem véletlen, hogy történelmünk folyamán Debrecen kétszer is volt országunk fővárosa, éspedig igen jelentős, mondhatni sorsfordító időkben. Ami tehát Debrecenben történt, az kihatással volt az egész Magyarországra. Az eseményeket persze személyek viszik véghez, nem csak úgy maguktól történnek, éppen ezért tökéletesen érthető, ha Csohány János ebben a könyvében néhány igen jelentős, illetve ahogy ő írja: „nevezetes debreceni egyházi személyek"-ről is részletes pályaképet rajzol. Hosszan tárgyalja Kun

Bélát – de nem a hírhedt kommunista vezért! -, hanem „a tudós egyházjogász"-t és „sokoldalú szervező"-t, továbbá Juhász Nagy Sándort, az egykori politikust és egyházi főgondnokot, Révész Imre püspököt, akit aztán a kommunisták mondattak le, továbbá Ferenczy Gyulát, aki mint professzor alkotott maradandót, és mélyreható elemzést ad idősebb Révész Imre életútjáról is, aki a 19. század második felében Habsburg-ellenes bátor harcaiban vált nevezetessé, az úgynevezett „patens" ellenes harcokban, amikor a református egyház függetlenségéért küzdött, éspedig eredményesen.

Csohány János könyve részben a rendszerváltás előtt, részben pedig már az után keletkezett, s ez meglátszik a tanulmányokon is. Természetes, hogy a kötetben olvasható írásokat azokról az egyházi személyekről, akik a kommunista diktatúrát kiszolgálták, nem írhatta meg ezt 1990 előtt, hiszen a hatalom kegyeltjei voltak. Az ifjabb Révész Imre kapcsán például nem mondhatta el, hogy 1949-ben a kommunisták lemondatták püspöki tisztségéről, de meghagyták akadémikusnak, miközben sok-sok tisztességes és jelentős tudományos eredménnyel rendelkező tudóst viszont kizártak az Akadémiából. (Debreceni vonatkozásban például megemlíthetjük a méltán híres és neves parasztságtörténészt, Szabó Istvánt.) Révész Imre azonban akadémikus maradt, és egész korábbi világnézetét megtagadva, gátlás nélkül hirdette, hogy egyedül hiteles világnézetnek csak az ismerhető el, amely materialista, s tudománynak is csupán az tekinthető, amely a marxizmuson alapszik. Nos, ilyen volt ifjabb Révész Imre, a korábbi református püspök. Csohány János, az egyháztörténész persze mindezt nagyon jól tudja, de 1990 előtt erről hallgatnia kellett, tehát a Révészről szóló tanulmányát már 1949 előtt befejezi. Ám, hogy szakmai tisztessége mennyire kikezdhetetlen és kifogástalan, azt jól bizonyítja az a tanulmánya, amelyet Békefi Benőről, erről a gátlás nélküli alakról írt. Békefi a magyar református egyház egyik legszégyenletesebb alakja, aki azonban – a Kádár-rendszerre jellemzően! – végül püspök lett. Csohány azonban, bármennyire is ragaszkodó és hithű tagja egyházának, nem szépítgeti Békefi Benő jellemtelenségét, hanem kertelés nélkül olyannak mutatja be, amilyen valóban volt. S hogy véleményét kikezdhetetlenné tegye: Békefinek két egyházkormányzati levelét is közli, mégpedig 1957 elejéről. Akit érdekel a köpönyegforgatás és jellemtelenség lélektana, az ezt a két dokumentumot igen nagy haszonnal tanulmányozhatja.

Természetesen voltak a debreceni református egyházkerületnek pozitív alakjai is, akik közül Csohány különösen kettővel foglalkozik részletesen: Baltazár Dezső nagyhírű püspökkel és Juhász Nagy Sándor főjegyzővel. Mindkettő több volt, mint egyszerű egyházi vezető, hiszen Baltazár Dezső országos jelentőségű személyiséggé nőtte ki magát. Juhász Nagy Sándor pedig aktív politikai szerepet is betöltött (miniszter is és országgyűlési képviselő is volt).

Csohány János, mint egyháztörténész mindent tud a magyarországi református egyházról, és sok olyasmit felszínre is hoz, amit ma már csak nagyon kevesek tudnak. Az általa feltárt dokumentumok közül a legfontosabb alighanem az az Alapszabály, amelyet az 1907-ben megalakult Országos Református Lelkészegyesület fogadott el 1918-ban, de kihirdetésre már nem volt lehetőség, mert kitört a forradalom, és „a kommunisták... szervezeteik elhelyezésére hatalmukba ejtették a konventi épületet is, s az „Egységes program" össze ott talált példányait megsemmisítették. Az egész műből csak pár korrektúra példány maradt meg az ORLE levéltárban". 1925-ben azonban a Lelkészegyesület közgyűlést tartott Kecskeméten, és a programot, amelyet Baltazár Dezső egy előszóban lelkesen támogatott, elfogadta. A megszövegezés egyébként attól a Csikesz Sándor csányoszrói lelkésztől származott, aki Kodolányi Jánost a katolikus egyháztól a református hitre térítette, és a későbbi évtizedekben az egyik legjelentősebb református személyiséggé vált.

Ha ez az Alapszabály pusztán csak hitbéli kérdésekkel foglalkozott volna, akkor mindössze egyházi belügy lenne, ámde az akkori lelkészek kimondták, hogy: „a szociális, kulturális, politikai és gazdasági kérdések megoldására egységes munkaterv megállapítása szükséges." Csohány Jánosnak óriási érdeme, hogy ezt az Alapszabályt felfedezte és újra kiadta, mert ha most elolvassuk, akkor korszerű és máig aktuális feladatokat találunk benne, és megértjük, hogy a magyar reformátusság miért tudott létszámát jóval meghaladó, fontos szerepet betölteni a Horthy-korszakban. Hiszen, mint Baltazár Dezső, a nagyhatalmú püspök, megfogalmazta: „Minden felvetődő közkérdésben meg kell találniuk az állásfoglalás keresztyéni és magyar nemzeti kritériumát. Ezek a kritériumok sokkal magasabb régió álló csillagai, semmint fényükre a pártpolitikai különbség a legkisebb módosító árnyat is vonhatná... Nem politizálás ez, hanem a keresztyén kálvinista életelvnek a gyakorlat kazuisztikájára való alkalmazása."

És mikkel foglalkozott ez az Alapszabály? Többek között az állami adminisztrációval, az óvodákkal, az általános iskolákkal és az egyetemekkel. Csohány János is kiemeli, hogy ez a program foglalkozott a református valláserkölcsi neveléssel is, és előírta, hogy „a történelem emelje ki, hogy a kálvinizmus érdeke mindig azonos volt a magyar nemzet érdekével és viszont." Fantasztikus, hogy ez a munkaterv mennyire gyakorlatias és hasznos volt. Csohány János összefoglalásában írja, hogy a terv szerint „a kiképzés legyen körültekintő és rendkívül gyakorlatias, fejlessze a tanuló öntevékenységét. Az iskolai könyvtár és a jutalomkönyvek a nép jó könyvekkel ellátását szolgálja. A református tanító vállalja a községi mintakert, faiskola, zöldségüzem vezetését." Az Alapszabály továbbá azt is előírta, hogy „a tanítóképzést lehetőség szerint ingyenessé kell tenni. Egyetlen tehetséges, magát képezni

vágyó kálvinista fiúnak sem szabad letörnie szegénysége miatt." A régi református lelkészek feladatuknak tekintették, hogy a református tanárképzőkben a szegény diákoknak kétharmadát ingyenes helyekkel kell oktatásban részesíteni (és ez 1925-ben Debrecenben meg is valósult!), továbbá minden állampolgárnak biztosítani kell a gondolat-, sajtó- és egyesületi szabadságot. Tehát nem csak felekezeti jogokért harcoltak, hanem olyanokért is, amelyek az összmagyarság számára is fontosak voltak.

Külön kell szólnunk a szociális programról, a földkérdésről, a kisiparról és a munkásvédelemről. Csohány János az Alapszabályhoz írt előtanulmányában mindezt részletesen is ismerteti, s éppen ezért külön érdeme, hogy hangsúlyozza az egykori ref. lelkészek szociális érzékenységét. Kiemeli az Alapszabályból az „ingyenes orvosi kezelés az igazolt szegényeknek, modern anya- és csecsemővédelem, lelenc- és árvaügy" fontosságát, továbbá azt, hogy az „az aggok, betegek gondozását kötelező állami munkásbiztosítással, menhelyek létesítésével tartja megoldhatónak, ide értve a hadirokkantak gondozását is. (...) Cél az, hogy kálvinista koldus ne legyen". Csohány tanulmányából idéznem kell még azt a részt, amelyben az egykori lelkészek szociális követeléseit ismerteti: „Táplálék, lakás, ruházat, munka, szórakozás, pihenés, az egyén jogainak védelmi, népegészségügy, népesedéspolitika kap beható és modern megvilágítást. Az államtól a rászorulóknak ingyenes jogszolgáltatást, gyógykezelést követel, a koldulás általános eltörlését, hogy ne kényszerüljön arra senki. A nemzetiségi polgártársaknak pedig olyan szociális politikát, amely közelebb hozza őket a közös hazánkhoz." Hangsúlyozni kell, hogy mindezeket a célokat a lelkészek a református egyház legfőbb vezetőjével, Baltazár Dezső püspökkel egyetértésben kívánták megvalósítani. Ennek ellenére még mindig akadnak olyan történészek, nemcsak a református egyházban, hanem a világiak között is, akik Baltazárról negatív jelzők kíséretével beszélnek. Lehet, hogy egyben s másban talán igazuk van, de egészében véve Baltazár Dezső munkásságát feltétlenül pozitívan kell megítélnünk. Körültekintő tárgyilagossággal is azt kell róla mondanunk, hogy a református egyház egyik legnagyobb püspöke volt!

Nincs rá terünk, hogy részletesen ismertessük a Lelkészegyesület földkérdésre, kisiparra és munkásvédelemre vonatkozó céljait is, de mégis utalnunk kell arra, amit Csohány János is hangsúlyoz: „Földdel való ellátást követel a földművelőknek, progresszív adózást, kisajátítást, telepítést, adják kishaszonbérletbe a református egyházi földek egy részét. A hitbizományokat korlátozzák. Szakoktatással, szövetkezetekkel, kölcsönökkel. Utakkal, gépekkel, csatornázással segítsék a mezőgazdaságot. Létesüljenek munkástelepek kedvezményes lakásokkal. (...) Az ipari munkásság szervezkedésének jogosságát elismeri az irat, és támogatásáról biztosítja."

Mindezek olyan követelések, illetve tervek, amelyek ma is időtállóak és megvalósítandó célok. Természetesen nem szabad elfelejtenünk, hogy mindezekben a reformátusság mindenütt előnyben részesítendő: kissé mosolygunk például azon, hogy kálvinista koldus ne legyen. Na és katolikus lehet? Persze hogy nem lehet, de erről – gondolták a református lelkészek – gondoskodjon a katolikus egyház. Mindenütt tetten érhető a református lakosság érdekeinek előtérbe állítása. De ezt Csohány János sem hallgatja el, s az előszavában utal is rá: „A kereskedelem és a tőke szerepét a biztonság és népboldogítás szemszögéből vizsgálja. A reformátusság kellő arányban részesüljön a kereskedelemben. (...) A kisemberek hitelhez juttatását, takarékoskodásának előmozdítását ajánlja községi és egyházi takarékpénztárak által."

Felvetődik bennünk a kérdés, hogy mindebből mi valósult meg? Illetve, hogy mi valósulhatott meg? Csohány János tanulmányából erre is megkapjuk a választ: „1925 után is nyomon lehet követni azt, hogy a reformátusság munkálkodott annak megvalósításán és számos pontját meg is valósította. A trianoni Magyarország lakosságának 21%-át kitevő reformátusság viszont nem volt abban a helyzetben, hogy minden kitűzött programpontját megvalósíthatta volna. A II. világháború után pedig hamarosan olyan időszak következett, amelyben a hatalom birtokosai ezt a programot veszélyesnek ítélték és 1949-ben magát az ORLE-t is feloszlatták."

Csohány Jánosnak elévülhetetlen érdeme, hogy ezt a hajdani programot napfényre hozta, mintegy azt bizonyítva ezzel, hogy mi mindenre lenne képes az egyház, ha lehetőséghez jutna. Aktív korában Csohány egyháztörténetet tanított a Debreceni Református Hittudományi Egyetemen és módfelett sajnálnunk kell, hogy időnap előtt nyugdíjba helyezték. Nem hisszük ugyanis, hogy a Református Egyház akkora bőségében lenne a kitűnő tudósoknak, hogy Csohány János tudásáról és tudományáról lemondhasson. Csohány nem is hagyta abba a munkát, hiszen mint a Református Egyház Doktorok Kollégiuma Egyháztörténeti Szekciójának vezetőjeként rendszeresen szervez egyrészt előadássorozatot, másrészt pedig folyamatosan – élvezetes és lendületes stílusban – publikál, éspedig nemcsak egyházi folyóiratokban, hanem világi lapokban is.

TÖRPE SZELLEM!

„Krisztusért járva követségben…" Teológia, igehirdetés, egyházkormányzás. Tanulmánykötet a 60 éves Bölcskei Gusztáv születésnapjára.
Szerkesztette: Fazekas Sándor – Ferencz Árpád. Debreceni Református Hittudományi Egyetem, Debrecen, 2012.

Debrecennek 1945 óta nagyon nincs szerencséje a református püspökeivel: egyik hitványabb volt, mint a másik. És még ha csak hitványak lettek volna! De árulóknak is bizonyultak. Mert ha csak csapnivalóan silányokká torzulnak, akkor még nem nevezhetnénk őket egyúttal ártalmasaknak is. Ámde azok voltak! Kezdődött ez a sor Révész Imrével, aki meg sem próbálta, hogy a kommunista diktatúrával szembeszegüljön, hanem már 1949-ben önként lemondott a püspöki székről és átadta az egyházi vezetést a kommunista Péter Jánosnak. Révész Imrének ez az egyházával szembeni hitvány árulása azonban saját személyére nézve nagyon kifizetődő volt, hiszen a kommunisták ezt azzal honorálták, hogy továbbra is meghagyták őt a Magyar Tudományos Akadémia tagjának, miközben számos nagy tudóst egyszerűen kizártak onnan. Hogy csak egy debreceni példát említsünk: Szabó Istvánt, a nagy parasztság-történészt viszont eltávolították az Akadémiáról, mert nem hajolt meg a kommunisták előtt. De említhetnénk számos más példát is.

Péter Jánost aztán az egyházkerület vezetése 1956-ban elzavarta, ámde 1957-ben önmegalázó módon kénytelen volt visszahívni. Csakhogy ez a kommunista püspök nagyon jól tudta, hogy őrá nagyobb pozíció vár: hamarosan ő lett ugyanis az áruló Kádár kormány második külügyminisztere. Az egyházvezetést pedig oly módon alázta meg, hogy nem fogadta el a püspöki székbe való visszahívást, hanem eltávozott nemcsak az egyházkerületből, hanem magából az egyházból is, és a hatalom silány eszközembere lett. És tegyük hozzá: ez az árulás nagyon jól jött a Kádár-kormánynak, hiszen Péter Jánost az egyház alaposan kiképezte, például több idegen nyelven beszélt és élő bizonyítéka volt annak, hogy a kommunista kormány lám-lám milyen liberális és toleráns, hiszen egy volt református püspököt nevezett ki külügyminiszternek.

A Tiszántúli Református Egyházkerületnek azonban semmi oka nem volt arra, hogy különösebben örvendezzen Péter János távozásán, hiszen utána a kommunisták olyan püspököt ültettek a nyakára, Bartha Tibor személyében, aki hosszú-hosszú nyomasztó évek alatt ugyanolyan készséges kiszolgálója volt a Kádár-féle hatalomnak, mint dicstelen elődje. Bartha püspök szabályszerű

diktatúrát gyakorolt, és a református egyház demokratikus, presbiteri hagyományát teljesen kiirtotta és megcsúfolta. S mivel az Elnöki Tanácsnak is tagja volt, ezért természetesen minden halálos ítélettel egyetértett, vagyis teljesen figyelmen kívül hagyta a kereszténységi megbocsátás alapvető parancsolatát. Egyszóval fegyelmezett láncszeme volt a kommunista terrornak.

Bartha Tibor nyomasztó és félelmetes diktatúráját követte a püspöki székben Kocsis Elemér, aki persze szintén a kommunista hatalom embere volt – különben nem is lehetett volna püspök! – és ráadásul közönséges besúgóvá züllött. A III/III-as bűnszövetkezetben „Rajnai" fedőnéven szerepelt és írta kifejezetten rosszindulatú és ártó jelentéseit 1977 és 1989 között, mint „titkosított hálózati személy". Mindezt onnan tudjuk ilyen pontosan, mert olvastuk Filep Tibornak Debrecenben 2012-ben megjelent *A politikai rendőrség Hajdú-Biharban 1957-1989* című könyvének a második kötetét, amelyben mindez pontosan dokumentálva van. S eközben a besúgó püspök úr a szeretetről prédikált, és Isten csodája, hogy nem szakadt rá a Nagytemplom mennyezete. Rágondolni is borzasztó, hogy egy ilyen ember vezette az egész Tiszántúli Református Egyházkerületet, és volt képe hozzá, hogy a Nagytemplom gyönyörű szószékéről hazug módon hirdesse Krisztus tanítását. S Kocsis Elemér püspöki uralkodása alatt, és nyilvánvalóan a „titkosított hálózati személy" teljes bizalmából Bölcskei Gusztáv pedig 1995 és 1997 között „a Debreceni Református Kollégium főigazgatói tisztét töltötte be", amint azt a szóban forgó könyvben olvassuk (585. oldal). De hogy semmi kétségünk ne legyen Kocsis Elemér és Bölcskei Gusztáv szoros bizalmi kapcsolatát illetően, ezért jó, ha tudjuk, hogy a mostani püspök urat „Az 1990-es években két ízben választották meg a Teológiai Akadémia dékánjává", amint azt ugyancsak az említett könyv írja. Kocsis Elemér, vagyis ez a III/III-as „titkosított hálózati személy" teljes joggal gondolhatta, hogy ha Bölcskei Gusztáv a dékán, akkor a Teológiai Akadémia megfelelő kezekben van. És abban is volt! Hiszen a dékán teljes felelősséggel tartozik az általa irányított intézményért, s ha Kocsis Elemér ennyire megbízott Bölcskeiben, akkor egyáltalán nem csoda, hogy – amint azt akkoriban pletykálták – a Debrecenbe elutazott Horn Gyulának a kollégiumi főigazgatót ajánlotta maga után a püspöki székbe. És láss csodát! Az egyházkerület teljesen „demokratikusan" valóban Bölcskeit választotta meg új püspöknek. És hogy politikailag ő hogyan gondolkodhat, arra nézve bizonyos fokú útbaigazítást kaphatunk abból a tényből, hogy annak a Kocsis Elemérnek élvezte a bizalmát, aki egyik tanulmányában képes volt azt írni, hogy az ötvenhatos forradalom és szabadságharc az Ige elleni lázadás volt. Persze, azt nem tudjuk, hogy Bölcskei elfogadta-e Kocsis Elemér eme nézetét, vagy sem, de az mindenképpen tény, hogy a korábbi püspök bizalmába fogadta az akkor még csak kollégiumi főigazgatót, hiszen neki azzal szorosan együtt

kellett dolgoznia, és ha hinni lehet a szóbeszédnek, alighanem ezért javasolhatta az őt követő püspöknek is. Hiszen a régi bölcsesség szerint „similis simili gaudet", és ez alighanem érvényes Kocsis Elemérre vonatkoztatva is.

Ámde Bölcskei Gusztáv már nem elégedett meg azzal, hogy csak a Tiszántúli Egyházkerületnek legyen a püspöke, hanem el tudta intézni, hogy a Református Zsinatnak is lelkészi elnöke legyen, vagyis az egész magyarországi Református Egyház irányítását kezébe vette. Természetesen erre mondhatná valaki, hogy mellette azonban van egy világi elnök is, akinek ugyanakkora a hatalma, mint a lelkészi elnöknek. És formailag ez valóban így van, csakhogy a gyakorlatban a dolgok mégis másként alakulnak. Hiszen ha például a kormány tárgyalni akar a református egyházzal, akkor a tárgyalásra csak a lelkészi elnököt hívják meg, s ő képviseli az egész egyházat. Vagyis most – akár tetszik ez a híveknek, akár nem – ott tartunk, hogy az egész magyarországi református egyház, immár harmadik ciklusban, Bölcskei Gusztáv kezében van.

És hát tulajdonképpen ki ez az ember? Vajon csakugyan méltó-e arra a magas pozícióra, amelyet betölt? Ha mint egyházszónokot nézzük, akkor a tapasztalatunk siralmas és lehangoló. Prédikációi unalmasak, monotonok, álmosítók és gondolatszegények. Az egyes szavak és mondatok között kínosan hosszú szüneteket tart, amivel alighanem hatásosságot és ünnepélyességet akar elérni, ámde a valóságban ez csupán unalmat és fárasztó vontatottságot eredményez. Minden lelkésznek, de különösen az egyház legelső emberének, óriási lehetősége van arra, hogy a hívek gondolkodását és lelkületét jelentős módon befolyásolja, különösen akkor, ha prédikációját közvetíti a tévé vagy a rádió is. És ezzel a lehetőséggel nem élni: egyértelműen és kifejezetten bűn. Igenis bűn! Hiszen a Biblia is azt mondja: „Aki azért tudna jót cselekedni, és nem cselekszik, bűne az annak." És ezt a bűnt Bölcskei Gusztáv minden esetben elköveti, amikor mikrofon vagy képernyő elé kerül. Márpedig, mivel ő a Zsinat lelkészi elnöke, ezeket a lehetőségeket igen gyakran megkapja. És ilyenkor mindenki tapasztalhatja, hogy ezek a prédikációi nemcsak vontatottak, unalmasak, hanem gondolatszegények is. Itt volt például a 2012-es karácsonyi és a 2013-as újévi prédikációja: a *Hajdú-Bihari Napló* mindkettőt részletesen ismertette és a legfőbb mondandójukat szó szerint idézte is. A karácsonyi igehirdetésében Bölcskei legfőbb mondandója ez volt: „Isten azt akarja, hogy mi, sötéten látó emberek, sötétben látó emberekké legyünk; ezt üzeni nekünk Isten karácsonyi mosolya" – mondta Bölcskei Gusztáv tiszántúli püspök. És ez egy olyan gondolat, amelyet Bölcskei Gusztáv minden rizikó nélkül nyilvánosságra hozhatott, hiszen maga a megállapítás elhangozhatott volna bármikor: akár több száz évvel ezelőtt vagy a kommunista hatalombitorlás évtizedeiben is. Úgy látszik, Bölcsekeiben fel sem merült, hogy a mostani emberhez a mai gondokról és bajokról kellene szólni, és nem pedig tértől-

időtől független meddő teológizálással traktálni. Hiszen az egyház legfőbb feladata a tanítói funkció betöltése. Az embereket tanítani és vigasztalni kell! És az a bibliai történet is, amelyet a püspök a prédikációjában elmondott, örök idők óta jól ismert, tehát ennek sokadszori elmondása csak arra jó, hogy ki lehet tölteni vele az időt, és a felemlegetéséből semmi probléma nem adódik.

És miről szólt az újévi prédikáció? Mint ugyancsak a *Hajdú-Bihari Napló* 2013. január 2.-iki számából tudjuk, arról beszélt a püspök egy bibliai történet kapcsán, hogy hinni kell Istenben, mert aki nem hisz, az rosszul jár. Bölcskei ezt Illés próféta és a samariai király történetével illusztrálta, valamint „Akházia történetével példálózott" – és prédikációja végén „Megjegyezte: mindez ma is aktuális, mert nehezen ébrednek fel, akik elfelejtették Istent, ugyanakkor tévelygésre vallana – célzott önnön magukra –»tűzokádó« Illést játszani a megbocsátást hirdető Jézus helyett." Ezzel a prédikációjával Bölcskei ismét csak azt bizonyította, hogy semmiféle mondandója nincs a mai ember számára. Mert azt, hogy hinni kell Istenben: kétezer év óta tudjuk, tehát ez nem új gondolat. Persze, ezt mindig mondani kell, csakhogy másként hisz a XXI. század embere, ha egyáltalán hívő, és másként hitt egy sok száz évvel ezelőtti keresztény. Tehát másként kell beszélni a mai hallgatósághoz, mint kellett valamely korábbihoz. És ez az, amit Bölcskei, prédikációja alapján, úgy látszik, egyáltalán nem ért, hiszen különben másként hirdetné az igét. Ez tehát azt bizonyítja, hogy fogalma sincs arról: hogyan kell szólni a ma emberéhez.

És milyen Bölcskei, mint hittudós?

Ebben a tanulmánykötetben harmincnégy szerző írt, és mindegyik vagy teológiai professzor, vagy a teológiának valamilyen magasan kvalifikált képviselője. És bár a tanulmányok nem Bölcskeiről szólnak, hanem valamilyen teológiai témáról, de azért a legtöbb szerző alkalmat talál arra, hogy írásának vagy az elején vagy a végén letegye hódolatának koszorúját Bölcskei előtt is. Ebből tehát arra lehetne következtetni, hogy a püspök a teológiának, vagyis a hittudománynak kiemelkedő nagy tudósa, akit a tudós társai most ünnepelnek. Már csak azért is feltételezhetjük ezt, hiszen Bölcskei nemcsak püspök, hanem teológiai professzor is. Ámde ha végignézzük műveinek a bibliográfiáját, amelyet ez a tanulmánykötet tartalmaz, akkor legnagyobb megdöbbenésünkre azt tapasztaljuk, hogy az úgynevezett tudományos munkásság legalábbis szánalmas. Hiszen a bibliográfiai tételek zömét különböző előszavak, megnyitó beszédek és a *Képes Kálvin Kalendárium*ban megjelent cikkek teszik ki. Akárhogy is nézzük, de kalendáriumi cikkek mégsem minősíthetők tudományos publikációknak. Nem tartozunk ugyan a hittudomány művelői közé, de azt a bibliográfiában szereplő címek alapján is meg tudjuk állapítani, hogy Bölcskei

publikációs tevékenységének zömét nem tudományos dolgozatok jelentik, hanem közönséges publicisztikai közlemények.

Ennyit tehát Bölcskei Gusztávról, mint tudósról...

És most lássuk őt, mint egyházvezetőt. Fekete Károly rektor az ajánlásban azt írja Bölcskeiről, hogy „Ünnepi kötettel köszöntjük az egyházkormányzót, aki a keresztyén hit sajátossága szerint ott, ahol mások az élet részleteit látják, ő az egészben is tud és akar gondolkodni." Fazekas Sándor és Ferencz Árpád pedig még tovább viszi ezt a magasztalást, mert az *Előszó*ban így dicsérik a püspököt: „De egyházkormányzóként az egyház képviseletében is a hitvallás és az élet, a tanítás és az egyházi rend, a krisztusi mérték és a közösségi döntések egymásnak való megfeleltetése várt rá a szolgálat közben." Egyházkormányzónak lenni igen megtisztelő és rendkívül nagy feladat, amelyet valaki csak az egyháztagok független akaratából és bizalmából kaphat. Kocsis Elemér esetében azonban mindez nem egészen így történt, ugyanis első püspöki ciklusának idején sokan beszéltek erről – s mi ezt a pletykát sem megerősíteni, sem cáfolni nem tudjuk –, hogy volt valaki, aki szintén jelöltette magát püspökké választatni, ámde Kocsis emberei komolyan megfenyegették, hogy ha nem lép vissza, abban az esetben ki fogják rúgni az állásából. És ha ez tényleg igaz – persze ezt mi nem tudhatjuk... –, akkor ez azt jelenti, hogy a felsőbb hatalmak eleve eldöntötték: az új püspök csakis Kocsis Elemér lehet. Sőt, még olyan hírek is kerengtek akkoriban, hogy azoknak az egyházmegyéknek az espereseit, akikről előzetesen kitudódott, hogy az általuk vezetett gyülekezetekben nem Kocsist akarják új püspöknek, éjszakai órákban anonim hangok felhívták telefonon, és közölték velük, hogy ha nem hajlandók Kocsisra szavazni, el kell hagyniuk mostani gyülekezetüket, vagyis kirúgják őket jelenlegi állásukból. Ez tehát egzisztenciális fenyegetést jelentett, és mindenki nagyon jól tudta, hogy ezt az ijesztgetést komolyan kell venni. Ezek után természetesen revideálták addigi véleményüket és Kocsis Elemérre szavaztak, illetve szavaztattak. És ciklusainak eltelte után ez a Kocsis Elemér volt az, aki maga után új püspöknek Bölcskeit ajánlotta. Személyesen is nagyon sok gyülekezetet meglátogatott és hathatósan agitált Bölcskei megválasztása mellett. Természetesen mi nem voltunk tanúi ezeknek a látogatásoknak, de ezt is széltében-hosszában beszélték akkoriban a Tiszántúli Egyházkerületben, és hát mint mondani szokás: nem zörög a haraszt, ha a szél nem fújja...

Bölcskei tehát püspök lett. Ámde nemcsak a Tiszántúlon, hanem 2009. május 22.-én Debrecenben az összes Kárpát-medencei református gyülekezetnek is elnökévé választották. Hogy ezt ő személyesen ambicionálta-e, vagy sem – ki tudja? Ámde mégiscsak különös, hogy a magyarországi négy egyházkerület

püspökei közül éppen őt választották meg, és nem valamelyik másikat. Az viszont már tény, hogy az ellen nagyon sokan berzenkedtek, ugyanis már 1995 óta létezik a Tanácskozó Zsinat, amelynek az első embere Tőkés László volt, és ez a szervezet magában foglalja a világ összes református gyülekezetét. Semmi szükség nem volt tehát arra, hogy 2009-ben Bölcskei elnökletével megalakuljon a Generális Zsinat, amely a Kárpát-medencei reformátusokat egyesíti, s amely csalárd módon kiszorítja a Tanácskozó Zsinatot minden döntési helyzetből.

Bölcskei Gusztáv tehát valóban egyházkormányzó, és most az a nagy kérdés: hogyan él ő ezzel a hatalmával? Mire használja fel? Annál is inkább fontos kérdés ez, mert a református egyház első emberének lenni nemcsak egyházi funkciót jelent, hanem politikait is. Elvégre az egyháztagok szavazattal rendelkező állampolgárok, hiszen ők is beletartoznak abba a nemzeti közösségbe, amely a kormányokat megválasztja vagy megbuktatja. Ezért ostobaság és képtelenség tehát a baloldalnak az a sokat hangoztatott követelése, hogy az egyház ne politizáljon. Hát már miért ne? Hiszen még ha akarná, sem tehetné, mivel a hívő emberek egyúttal szavazó állampolgárok is.

Az egyház intézményeinek működtetéséhez természetesen pénzre is szükség van. És mivel a kommunisták az egyházakat minden vagyonuktól megfosztották, ezért az államra hárul az a feladat, hogy – a hívek adományain túlmenően – az egyházakat eltartsák. És itt vannak a problémák! Az állam is szegény, nyakig ül a gazdasági bajokban, tehát nem tud annyit adni az egyházaknak, mint amennyit azok jogosnak tartanak. És Bölcskei Gusztáv is azt panaszolja, hogy a református egyház nem kapja meg az államtól azt a pénzt, mint amennyire szüksége volna. A *Hajdú-Bihari Napló* 2013. január 2.-iki számában olvassuk, hogy „Bölcskei Gusztáv a Magyarországi Református Egyház Zsinatának lelkészi elnökeként a napokban úgy nyilatkozott, hogy a kormányzat csak pillanatnyi megoldást talált az egyház-finanszírozásra, amikor arról döntött, hogy az szja egyszázalékos felajánlásait jövőre az összes befolyt szja 0,9 százalékára egészíti ki. Tavaly ugyanis a reformátusok – hiába ajánlották fel többen adójuk egy százalékát – 17 százalékkal kevesebbet kaptak, mint 2011-ben. A püspök szerint »itt van az ideje annak, hogy az egyház finanszírozást mint egészet újragondoljuk«."

Ez az újragondolás Bölcskei szerint természetesen azt jelenti, hogy az állam adjon több pénzt az egyháznak. Ez eddig rendben is lenne, csakhogy – mint mondani szokás – valamit valamiért. Ha az egyház több pénzt kér, akkor ő is adjon nagyobb segítséget az államnak, vagyis maguknak az adófizető állampolgároknak.

Mire gondolunk? Arra, amit Fricz Tamás felpanaszolt *A megújult szövetségért* című cikkében a *Magyar Nemzet* 2012. december 19-i számában. Fricz Tamás

abból indult ki, hogy „Bajban van a magyar – s talán nem csak a magyar – kereszténység és a keresztény egyház. Bajban van, és válságban van, ezt végre ki kell mondanunk. És bajban és válságban van egész Európában a kereszténység. Holott Európa és az atlanti világ vallási és értékalapja is az Újszövetség. Mi az oka ennek a válságnak? A legfontosabb, hogy elvesztette közéleti befolyásoló, organizáló szerepét. Fokozatosan és egyre erőteljesebben elhitették vele, hogy a politika és a közélet nem tartozik a felvállalható szerepei közé. Fokozatosan és tudatosan legyengítették, erőtlenítették, hogy ne maradjon semmi belőle, ami hatni tudna."

És hát valóban itt van a bajok gyökere: fontos politikai ügyekben nem halljuk az egyház szavát, döntését, mert hallgat, némán hallgat. Pedig nem mindig volt ez így: gondoljunk arra, hogy valamikor, 1919 táján, Debrecen nagy református püspöke, Baltazár Dezső, majd évtizedek múlva Ravasz László egyáltalán nem hallgatott országos politikai ügyekben, és bizony súlya volt a szavuknak. A katolikusoknál ilyen volt Prohászka Ottokár! Mennyire jó volna most nekünk egy református Prohászka! Bölcskei bezzeg hallgat. Illetve legyünk igazságosak: a Gyurcsány-kormány alatt olykor-olykor volt néhány bátor megnyilatkozása, de aztán semmi... Néha, hogy stílusosak legyünk, mintha megszállta volna a Szentlélek, és már kezdtük azt hinni, hogy felnézhetünk rá. De aztán hamarosan be kellett látnunk, hogy tévedtünk. Fricz Tamás felemlegeti, hogy „Az idén a trianoni békeszerződés aláírásának emléknapjához közeledvén a kommunikációs államtitkár azt kérte a történelmi egyházaktól, hogy a nemzeti összetartozás napján, azaz június 4-én egyperces harangzúgással csatlakozzanak a megemlékezéshez. A történelmi egyházak vezetői közös levélben utasították vissza a kérdést, amelynek, mint írták, „sajnos nem áll módunkban eleget tenni, mert templomi harangjaink istentiszteleti alkalmakkor, illetve az egyház liturgikus rendjéhez kapcsolódva szólnak". A probléma ezzel csak az, hogy kilencven éven át a Trianonra emlékező harangozás – éppen 1920-tól kezdve, mert azon a napon is szólnak mindenütt a harangok – beilleszkedett az egyházak liturgikus rendjébe. Sőt, két éve, 2010-ben is zúgtak a református és evangélikus egyház harangjai. Két év alatt mi történt?

Az embernek megáll az esze, és szégyellnie kell magát református mivoltáért, hogy egyházának a lelkészi elnöke, aki ráadásul a Tiszántúli Egyházkerület püspöke, és az 1848-as hagyományú Nagytemplom papja, képes volt ezt a Trianonra emlékeztető harangozást megtiltani. Hát kérdjük teljes joggal és lelkünk mélyéig felháborodva: református ember az ilyen? Hát erre kötelezi őt a gályarabok emléke? Lehetséges az, hogy ennyire megfeledkezett Méliusz Juhász Péterről és a nagy reformátor őseinkről? Ha azok is ilyenek lettek volna, mint a mostani méltatlan utódjuk, akkor ma nem lenne református egyház,

és Bölcskei Gusztáv nem lehetne püspök. És ezt az embert ünneplik most a szóban forgó tanulmánykötet szerzői, mint nagy egyházkormányzót. Hát ennyire szolgalelkűek? Ennyire??? Ha Bölcskei Gusztávnak volna bátorsága, hogy őszintén szembenézzen önmagával, akkor most lemondana a püspöki tisztségéről és nyilvánosan bocsánatot kérne nemcsak az Úristentől, hanem a református hívektől is, mert mélyen megalázta őket.

Fricz Tamás, persze, tisztában van az egyházi vezetők döntésének az okával, és ezt nyíltan meg is írta: „Három magyarázat kínálkozik. Az első, hogy mivel a szocialisták és a liberálisok véleménye szerint a történelmi egyházak a jobboldali kormány befolyása alá kerültek, az egyházi vezetők ennek még a látszatát is kerülni igyekeztek. De miért éppen a nemzet számára közös gyásznapon kell »különutaskodni«, nagy örömére a baloldaliaknak? A másik lehetséges magyarázat, hogy az egyházak nem kívánnak politikai-közéleti kérdésekbe beleszólni, mert szerintük nem az a dolguk. De vajon összekeverhető-e a pártpolitizálás a közösség, a nemzet ügyeibe való állásfoglalással? Előbbi valóban nem az egyházak terepe, hiszen magasabb értékek alapján hirdetik tanaikat, ám a vállalt értékek melletti kiállás korántsem elvetendő, s ha épp találkozik egyes politikai pártok nézeteivel, azt sem kell eltagadni."

A lengyel katolikus egyház ki mert állni a Szolidaritás politikai tömörülés mellett, s éppen ez a magyarázata annak, hogy olyan nagy tekintélye van a lengyel lakosság körében, és ha a lengyel egyház vezetői nyilatkoznak, akkor annak súlya van a lengyel politikában is. S a lengyel pápa is nyíltan a Szolidaritás mellé állt, beleavatkozott a rendkívül éles politikai harcokba, és kiállásával nagyon nagymértékben hozzájárult a kommunizmus bukásához. II. János Pál tehát nem óvatoskodott, hanem teljes odaadással kiállt az igazságos politikai célok megvalósulásáért. És így volt ez valamikor Magyarországon is; gondoljunk csak Méliusz Juhász Péterre, Pázmány Péterre, a kiegyezéskori Révész Imrére, aki a pátens körüli harcokat vezette, aztán emlékezetünkbe kell idéznünk Baltazár Dezsőt, Prohászka Ottokárt, Mindszenty Józsefet, Ordas Lajost és Ravasz Lászlót. Ezek közül az egyházkormányzók közül néhányan börtönt is vállaltak nemcsak a hitükért, hanem a magyarság melletti kiállásukért is. Szándékosan idéztem neveket mindhárom történelmi egyházból, hogy senki ne vádolhasson református elfogultsággal. Ezek az egyházfők valóban egyházkormányzók voltak, és nem olyan gyáva nyulak, mint a mostani méltatlan utódaik.

Még az a szerencsénk, hogy a magyarországi református egyházat nem azonosíthatjuk Bölcskei Gusztávval. Egyházunk előtt ugyanis le a kalappal! Először is a vidéki református gyülekezetek, s persze nagyon sok városi is,

rengeteg karitatív munkát végeznek, és a Zsinat Szeretetszolgálati Osztálya is karácsony előtt – erről a tévé is bőven beszámolt! – emberfeletti munkát produkált, s erről csak a legnagyobb elismeréssel szólhatunk.

És hogy a református egyházat mennyire nem lehet Bölcskeivel azonosítani, annak kitűnő bizonyítéka az a tény is, hogy a trianoni gyásznapon – a püspöki tiltás ellenére! – meglehetősen sok református templomban harangoztak.

És vannak derék püspökeink is: nem akarunk neveket említeni, mert talán nekik is feszélyező volna, s különben sem az egyes vezetők a legfontosabbak, hanem a gyülekezeti tagok sokasága. És akármit nyilatkozott a pénzügyi támogatásról Bölcskei Gusztáv, az igazság mégiscsak az, hogy a jelenlegi kormánytól a református egyház – és persze a többi is! – sokkal nagyobb pénzügyi segítséget kap, mint a korábbi baloldaliaktól. És a mostani kormány az egyházakat szövetségeseinek tekinti, nem pedig ellenségeinek, mint a Gyurcsány-féle társaság. Éppen ezért az egyházaknak sem kellene a kormánytól távolságtartásra törekedni, és attól félni, hogy ha ez a kormány bukik, akkor ők is vele buknak. Ez semmiképpen nem nevezhető etikus magatartásnak, mert egy erkölcsi alapokon álló szövetséget jóban-rosszban vállalni kell. Ravasz Lászlóról maradt fenn az a történet, hogy a kommunista uralom idején hivatalában felkereste őt Rákosi Mátyás, aki megdöbbenéssel látta a falon Horthy Miklós fényképét. Megkérdezte Ravaszt, hogy ez hogyan lehetséges. És a püspök ezt mondta: Főtitkár úr, az ember akkor sem tagadja meg a barátját, ha az bajban van. Persze, Ravasz László életének ismeretében talán mondhatná valaki: kár volt a püspöknek „hősködni", jobb lett volna, ha reálpolitikát folytat.

Bölcskei Gusztáv erre törekszik, de éppen ezért csak azt tudjuk róla mondani – alapos megfontolás után is! –, hogy törpe szellem!

A SASSZEMŰ DIAGNOSZTA

Brády Zoltán: *Olyan fashem volt...*
Bp., Korrekt Nyomda, 2011.

Több mint negyven éve figyelem Brády Zoltán írói működését. Kezdettől fogva két alapvető dolog jellemezte: az egyik erőteljes realitásérzéke, a másik a groteszk iránti hajlama.

Meggyőződésem, hogy Móricz Zsigmondnak ő az egyik leghűségesebb követője. Nem tanítványa, hanem spontán követője. Vagyis ugyanolyan megvesztegethetetlen realista, mint nagy elődje. Kíméletlen realista, a romantika leghalványabb árnyalata is teljesen idegen tőle. Biztos vagyok benne, hogy a szerzőnél ez nem valamiféle tudatos elszánás kérdése, egyszerűen ilyennek született. Semmiféle látszat vagy érzelmi ellágyulás nem téríti el ettől, s talán ez is egyik magyarázata annak, hogy szívesen ír, készít riportokat. Szemlélete annyira realista, hogy nem szeretnék a bőrében élni. Néha olyan érzésem támad, hogy alighanem ő maga is szenved ettől az illúziótlan életszemlélettől, mert hiszen az élet elviseléséhez végtére is elengedhetetlen bizonyos fokú jóhiszeműség.

Mint fentebb említettük, Brády írásművészetének másik jellemzője: a groteszk iránti hajlam. Szereti a különös, furcsa, sőt torz jelenségeket bemutatni, az életnek az olyan megnyilvánulásait ábrázolni, amelyek egyszerre nevetségesek,taszítók, ijesztők. Óhatatlanul kritikai állásfoglalásra készteti az olvasót. Íme, egy (nem légből kapott) történet:

Ezüst kanál

- Miniszter úr, el tetszett lopni egy ezüst mokkáskanalat.
- A francba! Észrevette?
- Igen. Csak gondoltam, hogy ma visszahozza.
- Miért? Kereste valaki?
- A miniszterelnökhöz váratlanul sok vendég érkezett, és a protokollfőnök kölcsönkérte a kávéskészletünket. Mikor megszámolta, kiderült a hiány. Megígértem, hogy ma itt lesz.
- S mondja, János, azt maga észrevette, hogy elloptam egy cukorgyárat?
- Nem, miniszter úr.
- Mondja, János, maga észrevette, hogy elloptam három hűtőházat?
- Nem, miniszter úr.

- S hogy százharminc hektár erdőt?

- Azt sem, miniszter úr.

- Na látja, János, maga azért is kapja a fizetését, hogy észrevegye, ha ellopok egy ezüst kiskanalat. Küldje el a sofőrt érte. A feleségem odaadja.

Nehogy azt higgyük, hogy a kötetben ez az egyetlen groteszk történet. Nem sokat túlzok, ha azt mondom, hogy szinte mindegyik rövid prózai írásnak ilyen vagy majdnem ilyen a hangulati világa. A normális, az úgynevezett hétköznapi emberek nem érdeklik az írót, annál inkább a különcök, a deviánsak, a társadalom perifériáján élők. Tudvalevően sok köztük a drogos, az enyveskezű, a nagy kaliberű csaló, a szélhámos, a mások tisztességes munkájából élő. Az elbeszélések szereplői létező figurák. Az író kitűnően ismeri és hitelesen ábrázolja őket. Bár egy idő után az olvasónak elege lehet a torz alakokból, és azzal vigasztalja magát, hogy a társadalom nagy többsége nem ilyen, mindazonáltal ajánlatos végigolvasni a kötet mindegyik írását, mert a párbeszédek annyira frappánsak, hitelesek, életszagúak, hogy az az érzésünk, mintha az események, jelenségek épp akkor és ott történtek volna meg. Szerzőnk ebben a kvalitásában is mondhatni párját ritkítja.

Brády Zoltán a társadalmi bajok alapvető okait a rossz struktúrákban, a ficamos életvitelek felelőtlenségében, a döntéshozó politikusok és holdudvaruk hozzá nem értésében, önzésében, gátlástalanságában... keresi és találja meg.

A kötet végén megdöbbentő riportokat olvashatunk a jugoszláv háború borzalmairól. Ezek a beszámolók mind-mind azt bizonyítják, hogy a szerb katonák kegyetlenül irtották a magyarokat, a túlélők olyan borzalmakon mentek át, annyi kínt, szenvedést viseltek el, hogy ép ésszel nehezen lehet felfogni.

Brády egyetlen pillanatig sem érzeleg. Mindvégig beszélteti hőseit, ám ezt olyan módon teszi, hogy a dialógusok magukban foglalják a leíró részeket is. Ez az alkotói módszer pergővé teszi a cselekményeket, amiből egyenesen következik, hogy a könyv rendkívül izgalmas, olvasmányos, vagyis olyan, amire azt szokták mondani: nem lehet letenni.

HOGYAN ÉRTELMEZTE BARTA JÁNOS MADÁCHOT?

„Embernek lenni nehéz és tragikus dolog. Jól kellett ezt tudnia annak, aki megírta *Az ember tragédiáját*. De saját példáján mutatta meg, hogyan kell ezt az emberi sorsot elviselni, s az örök emberi szellem soha nem múló bélyegét ráütni az élet széthullni vágyó anyagára."

A fenti sorokat Barta János írta 1942-ben megjelent második Madách-könyvében, és nemcsak Madách tudta azt, hogy „embernek lenni nehéz és tragikus dolog", hanem tudta ezt maga a könyv szerzője is. Tudta már negyvenegy éves korában, de még inkább megtaníttatta vele a történelem élete későbbi szakaszában. Mert gondoljunk bele: a fiatal Barta János, 1925 és 1926 között két évet tölt a berlini Collegium Hungaricumban, s Németországban megismerkedik az akkori idők legmodernebb filozófusaival és esztétikusaival. Ezeknek a tanításaival feltöltekezve jön haza Magyarországra és írja meg 1927-1928-ban első Madách-könyvét, amelynek címe: *Az ismeretlen Madách*. A művet, mint maga a szerző megírta, öt kiadó utasította vissza, s végül magánkiadásban jelent meg 1931-ben.

Vajon mi volt ennek a feltűnően nagy visszautasításnak az oka? Az ok egyszerűen az volt, hogy Barta János olyan szempontok szerint elemezte, no nem *Az ember tragédiáját*, hanem magának Madáchnak a személyiségét, amely módszer addig Magyarországon szokatlan, majdnem hogy ismeretlen volt. Mint egyik visszaemlékezésében írja: Babits is kijelentette egy alkalommal, hogy tiltakozna ellene, ha valaki ilyen elemzésnek vetné alá a személyiségét. Ugyanis Barta János már fiatal korában felismerte, s egész életében kitartott amellett, hogy az irodalomtudomány legfőbb segédtudománya: a karakterológia. A sokoldalú irodalomtudósnak szilárd meggyőződésévé vált, hogy ha igazán meg akarunk ismerni egy művet, vagy éppenséggel az életmű egészét, akkor előbb magának a szerzőnek a személyiségét kell megismernünk, hiszen azok az alkotások a szerző egyéniségének a lenyomatát viselik magukon. S a fiatal Barta, Németországból hazaérkezve, ezt a felismerését valósította meg első jelentős munkájában, illetve a Madáchról írt első könyvében. Ez a könyv magával *Az ember tragédiájával* alig is foglalkozik: itt tisztán a szerző személyiségét elemzi, éspedig szigorú karakterológiai szempontok alapján.

El lehet képzelni, hogy mekkora csalódása lehetett a fiatal Bartának, amikor rádöbbent, hogy az akkori magyar szellemi élet erre a módszerre egyáltalán nem vevő, sőt kifejezetten szembeáll vele, és elutasítja.

De az ifjú tudóst nem olyan fából faragták, aki egykönnyen megadta volna magát, még a siker érdekében sem, hiszen amikor tíz év múltán a Franklin Társulat őt kérte fel, hogy írjon tanulmányt Madáchról a *Magyar Írók* sorozata számára, akkor – egyben s másban ugyan változtatva korábbi nézetén – alapjában véve ugyancsak a karakterológiai szempont előtérbe állításával írta meg második Madách-könyvét is. Itt már a *Tragédia* elemzését állította monográfiája középpontjába, de előtte, könyvének legalább egyharmadában a szerző személyét elemzi, s abból magyarázza klasszikus művét.

Aztán eltelt harminchat év, és Barta János egy rövidebb tanulmányban ismét szembenézett a *Tragédia* legalapvetőbb problémáival. Időközben azonban a debreceni egyetem Magyar Irodalmi Tanszékére került, és itt nemcsak előadásokban foglalkozott Madách alkotásával, hanem szemináriumokon is hosszasan elemezte hallgatóival együtt. Így aztán 1978 után öt évvel később, vagyis 1983-ban, öreg korában végül még egyszer nekilátott, hogy immár véglegesen megfogalmazza és rögzítse mindazokat a nézeteit, amelyeket élete során Madách fő művéről igazaknak és hiteleseknek gondolt.

Aki a Madáchról szóló áttekinthetetlen tengernyi irodalmat akárcsak kicsikét is ismeri, az nagyon jól tudja, hogy Barta János munkái *Az ember tragédiájá*val foglalkozó írások közül magasan kiemelkednek. S aki pedig az itt közreadott utolsó nagy tanulmányát is elolvassa, annak határozottan az a véleménye, hogy ebben mindazok a problémák terítékre kerülnek, amelyek a *Tragédiá*val kapcsolatban felmerülnek, s ezekre olyan válaszok olvashatók itt, amelyek minden más ide vágó tanulmányt szinte feleslegessé tesznek. S noha tudjuk, hogy a tudományban soha sincs egyszer s mindenkorra szóló örök érvénnyel egy-egy probléma lezárva vagy elintézve, ennek ellenére a tudós tanulmányának az elolvasása után mégis arra kell gondolnunk, hogy vajon lehet-e még ezek után Az ember tragédiájáról valami újat és lényegeset mondani?

„Embernek lenni nehéz és tragikus dolog" – írta a fiatal Barta János. S akkor még nem is sejthette, hogy ennek a megállapításának az igazságát igencsak nehéz körülmények között a saját maga sorsán is tapasztalni fogja. Mert amikor ötven éves korában kinevezték professzornak a debreceni egyetemre, az ország politikailag a legsötétebb Rákosi-korszakot nyögte, s annak az időszaknak a bigott marxista, azaz tudománytalan szemlélete az egyetemi oktatásban is uralkodóvá lett. Ezt pedig neki is tudomásul kellett vennie. A probléma tehát úgy vetődött fel a számára, hogyan lehet megfelelni a korszak politikai kívánalmainak anélkül, hogy önmagát se tagadja meg. Arról természetesen szó sem lehetett, hogy a karakterológiáról akár csak szót is

ejtsen, hiszen ez a lélektan egyik tartománya, és a pszichológia azokban az években burzsoá áltudománynak volt kikiáltva. Hiszen ha lélek nincs, akkor nem lehet lélektan sem. Ezért száműzték például az egyetemekről is a pszichológiát, mint szakot. Csak jóval később, az ötvenes évek második felében bukkant fel az egyetemi oktatásban egy Tyeplov nevű szovjet szerzőnek a tankönyve, amely lényegében a pavlovi feltételes reflexről szólt.

Barta János tehát azoknak a német filozófusoknak, esztétáknak és pszichológusoknak a nevét, akiknek az eszmeiségével és gondolataival fiatal korában Németországban feltöltekezett, az ötvenes években, s persze a későbbi évtizedekben is, a száján még csak ki sem ejthette. Mi, akik az ötvenes évek elején hallgatói voltunk, jól emlékszünk még rá, hogy ha mégis utalni akart közülük egyikre vagy másikra, akkor mindig úgy emlegette az illetőt, hogy „a polgári kor" egyik tudósa így és így vélekedett. Tehát az illetőnek még a nevét sem ejthette ki. A professzor tehát nem volt hajlandó becsmérlő jelzőkkel illetni az úgynevezett „burzsoá" kor tudósait, ahogyan azt azokban az évtizedekben a mindenható párt ideológusai elvárták és gyakorolták, hanem szabványszerűen mint a „polgári kor" tudósait emlegette őket. A fiatal korában megismert és felismert igazságokat nem volt hajlandó megtagadni, hanem olyan bújtatott formában igyekezett azokat előadni és felhasználni, hogy a marxisták előtt is szalonképesek legyenek. Csakhogy ez még így sem mindig járt sikerrel, hiszen ezért is került örökös vitába az akkor uralkodó marxista nézetekkel és azok képviseletével.

Az ismeretlen Madách

Hát igen: „Embernek lenni nehéz és tragikus dolog." De különösen az volt az ötvenes években, és persze, az azt követő évtizedekben is. És különösen nehéz volt becsületesnek lenni, és annak is maradni a Madách-kérdésben. Noha Barta János egyáltalán nem volt dogmatikus tudós, tehát soha nem ragaszkodott körömszakadtáig egy-egy korábbi megállapításához, hanem mindig kész volt rá, hogy azt felülvizsgálja, és ha indokoltnak találta, korrigálja vagy elvesse. Ámde voltak olyan felismerései, amelyeket egész életében igazaknak, helyeseknek tartott, s ezekből soha nem engedett. Madáchcsal kapcsolatban például ilyennek tartotta azt a fiatalkori felismerését, hogy *Az ember tragédiája* szerzője a kései magyar romantika legjelentősebb képviselője. Mint az 1942-es könyvében írta.

„Madách kései romantikus jelenség elsősorban azért, mert az élet értelmét egyes-egyedül az élményben látja. Minden vágya az életérzés fokozására irányul, s ellenséges érzülettel fordul minden ellen, ami ezt az életérzést korlátozná. Legtöbbet hangoztatott jelszava: a perc költészete, a perc ihletése."

S aztán rámutat ennek a Madách-i jelszónak az eredetére is: „aki a német irodalmat ismeri, annak eszébe juthat a korai romantika egyik követelménye, a Poetisierung. Ennek a Schlegel-Novalis-féle poétizálásnak a Madáché már elég kései sarjadéka. „A perc költészete" nem jelent mást, mint korlátlan belemerülést a közvetlen életélménybe. Madách az esztéta embertípus fokozott élvezni tudásával szeretné az életet megragadni; állandóan a fellángoló életérzés időn- és földöntúli elragadtatásában akar lobogni. Végső célja valami mámorosan bensőséges, áhítattal átitatott lelkiállapot, amely valósággal vallásos szférákba emelkedik. A barátságban, különösen pedig a szerelemben sejti az ide vezető utat; az átlelkesített szerelmi élmény könnyen kap nála vallásos színezetet."

A másik alapvető meggyőződése Madáchcsal kapcsolatban az volt, hogy nem gondolkodóként volt nagy és jelentős, hanem művészként. Ez merőben szembeszáll azzal a meglehetősen elterjedt közgondolkozással, illetve közvélekedéssel, amely Madáchban a magyar gondolatvilág legfőbb megfogalmazóját látja, s vitás helyzetekben ezért idézzük axiómaként a Tragédia egyes megállapításait. Viszont az első, az 1931-es Madách-könyvében határozottan tagadta, hogy Madáchban valamiféle nagy filozófust lehessen látnunk: „az igazi Madách (talán nem annyira az, akivé lett, hanem akinek született) nem él teljesen sem a filozófiai gondolkodásban, sem a költői alkotásban. Sem gondolkodó, sem költő volta nem elég alap arra, hogy személyiségét belőle megmagyarázzuk.

Vizsgáljuk előbb a gondolkodót. Vérbeli gondolkodó egyéniség hármat jelent. Először azt, hogy az egyén életének főágát, tulajdonképpeni hordozó elemét maga a gondolat alkotja. Az a növekvés, fejlődés, amely minden élet lényegét teszi, itt egybeesik a gondolat életével, az eszmék folyamatos kibontakozásával, egymáshoz csatlakozásával. A gondolkodó igazi élete voltaképpen gondolatainak fokozatos kibontakozása."

Látnivaló, hogy Barta itt, mint szakfilozófus beszél. Hiszen több személyes vallomásában és interjújában megmondta, hogy sokáig maga sem tudta eldönteni: mi legyen, milyen pályát válasszon. Egyformán élt benne a filozófia iránti érdeklődés, a pszichológia iránti vonzalom és végül az irodalom iránti majdnem szerelem. Csak a harmincas években döntötte el, tehát első Madách-könyvének a megjelenése után, hogy végül is irodalmár lesz, de mindvégig úgy, hogy választott tárgyát nagyon erősen a filozófia és a pszichológia szempontjain át nézte. Tehát amikor azt vizsgálta, hogy miért nem lehet Madáchot igazán filozófusnak tekinteni, akkor a szakember beszélt belőle. S pontosan megfogalmazta a további követelményeket is.

„Második követelmény gyanánt – írta 1927-1928-ban – csatlakozik ehhez a már kifejezett gondolatok rendszertani egysége. Amint időben szerves

kialakulásból nőttek, úgy készen is kell, hogy összhangban álljanak egymással, legyen bár ez az összhang a leglazább és legáltalánosabb, kell egy központnak lenni, amely köré csoportosulnak, s összefüggésük végső értelme nem lehet más, mint az igazság, az igaz megismerés elve."

Nyilvánvaló, hogy a fiatal tudós az eddig említett két elvet is a legnagyobb filozófusok gondolatrendszerére alapozva fogalmazta meg, s ugyanígy a következőt is: „ebből önként következik – írta könyvének már az első fejezetében – a harmadik ismertetőjel: a gondolatok egyetemessége, legalább is föltételezett mértékben, az, hogy az eszmék egésze valamilyen, ha mindjárt távoli vonatkozásban is legyen a dolgok egészével, azaz a világmindenséggel, rendszerében annak szimbolikus mása legyen, s minden részletében visszamenjen a mindenségnek egyértelmű, átélt szemléletére."

A fenti három kritérium közül Madách tulajdonképpen egyiknek sem felelt meg, tehát Barta levonta a tanulságot: „a három közül a rendszertani egység elvének hiánya az, ami Madáchnál legközvetlenebbül föllelhető. Igaz, hogy műveiből sokan próbáltak már egybehangzó bölcseleti tanítást vagy világnézetet kihozni, ezeknek a kísérleteknek látszólagos sikere azonban ne tévesszen meg bennünket. Madách úgynevezett világnézete töredékes és egymásnak ellentmondó gondolatok halmaza. Áll pedig ez nem apró részletekre, nem tizedrangú közbeszúrt megjegyzésekre, hanem éppen rendszerének gyökereire, leglényegesebbek gyanánt hangoztatott tételeire."

A későbbi debreceni professzor tehát főként azért nem tartotta Madáchot filozófusnak, mert hiányzott belőle a világnézeti egység és egy bizonyos gondolati rendszer. Meggyőződése szerint Madách eszméi nem álltak biztos alapon nyugvó egységes világnézeten, és éppen az alapvető kérdésekben súlyos ellentéteket lehet a gondolkodásában kimutatni. S ebből következik szerinte, hogy „Madách gondolkodásának története nem jár a kérdések mélyülésével, a gondolatok körének fokozatos kibontakozásával. Bizonyos eszmék egész életében foglalkoztatják, de élete alkonyán nem látja őket világosabban, mint zsenge ifjúkorában, s felfogásukon sorsának és korának megannyi eseménye szinte alig hagy nyomot."

A fenti megállapítás is szöges ellentétben áll a Madáchról való közkeletű felfogással. Ámde a tudós szuverén gondolkodó volt, s az egyszer felismert igazságtól semmiféle divat kedvéért nem volt hajlandó eltávolodni. Azt, hogy Madách nem volt igazi filozófus. Már a 27-28 éves Barta János felismerte, és egész életében vallotta, hogy egyéniségét nem lehet filozófiai alapon magyarázni. Meggyőződése, hogy Madáchból

„Hiányzik az ösztönösség, amelyet a világ megismerésének vágya fűt. Nem harcol az ismeretekért, nem küzd a problémákkal, nem lép egyet sem, hogy közelebb érje a fürkészett mindenséget. Hiányzik belőle az a metafizikai szomjúság, amely nem akar nyugodni addig, amíg, ha kevés példán is, de

mindent meg nem értett. Kényelmes természet; megáll a legelső féligazságnál, hogy gyönyörködjék benne. Ezért hullnak szét értéktelenül még esetleg részletekben helytálló észrevételei is: nincs egyetemes jellegük, nem építőkövek a természet saját erejével új világot alkotó bölcselő kezében, hanem játékkockák, amelyeket használat után maga is eldobott."

A fentiekből következő végső következtetése tehát a szerzőnek Madáchról az, hogy „a gondolkodás és világnézeti alkotás tehát nem lehet személyiségének igazi hordozója, magyarázó eleme."

S miután Barta elsőként 1931-es könyvében világosan megállapította, hogy Madách nem filozófus, hanem csak filozofálgat, ezért azzal a kérdéssel néz szembe, hogy „Madách tényleges költői teljesítménye csakugyan képes-e egész élete igazolására?" S határozott válasza az, hogy: nem. Könyvének, mint tudjuk, az a címe, hogy: *Az ismeretlen Madách*. S ez a jelző részéről nem holmi reklámfogás és szenzációt keltő, érdekfeszítő felhívás volt, hanem tényleges igazságot fejezett ki. Ugyanis arról volt szó, hogy miután Madách fia madzagokkal összekötözve apja hagyatékát a Széchényi Könyvtárnak átadta, egészen 1927-ig, vagyis Bartát megelőzően, senki nem bontotta ki és nem tanulmányozta. Ez ugyan hihetetlennek tűnik, de maga a kutató tudós írta meg, hogy ezeket a kötegeket ő bontotta ki először, s ő olvasta el a teljes Madách hagyatékot: a töméntelen sok verset, a félbehagyott drámákat és a levelezést. Vagyis Barta tehát tényleg az ismeretlen Madáchot mutatta meg a könyvében, s a megállapításainak aranyfedezete volt, illetve van még ma is. Arra a fentebbi kérdésre tehát, hogy Madách költészete képes-e szerzőjük életének az igazolására, a kiadatlan versek tömegének áttanulmányozása után azt válaszolta, hogy: nem.

„A költő tehát – írja ebben a fiatalkori tanulmányában – éppúgy, mint a gondolkodó, csak egy oldala Madách személyiségének és semmiképpen sem főága vagy végső magyarázója." Melyek ennek a határozott nemnek a bizonyítékai? Az ifjú irodalomkutató három olyan bizonyító tényt, illetve okot sorol fel, amelyek nyilvánvalóvá teszik, hogy Madách költészete nem alkalmas „egész élete igazolására".

Lássuk az okokat: „Először azért, mert közvetlen élményeiből hiányzik a sajátos formai princípium." Ez gyakorlatilag az ő felfogásában azt jelenti, hogy Madáchnál az átéltségnek, az élménynek nincs meg „a megformáltságnak legalább a csírája". Tehát hiányzik nála az élménynek és „a formának ez az önkéntelen koordináltsága az élettel". Ebből következik Barta szerint, hogy Madáchot az igazi élmény „elhallgattatja és nem felhangolja".

Lássuk a további érveket: „másodszor: az igazi költőiség magaslatára egész életében csak egyszer jutott el: Az ember tragédiájával – sem előtte, sem – ami még különösebb – utána nem. Harmadszor: költőnknek ez az egyetlen

igazi költői alkotása sem táplálkozik közvetlen élményből, sőt személyisége szempontjából inkább másodlagos jellege van."

Barta tehát a Madáchról szóló első könyvében, amikor a sztregovai nemes úr egyéniségének a végső és alapvető mozgatórugóját keresi, akkor azt a vitalitásban találja meg. „Azaz: Madách gondolkodása és költészete elsősorban nem formai, hanem életjelenség; bennük nem a műösztön, hanem az életösztön, a vitalitás nyilatkozik. Az igazi Madáchot úgy kell magunk előtt látnunk, mint olyan férfit, aki nem gondolkodásra és költésre, hanem elsősorban az életre, az aktualitásra született, s akinek az alkotás sem jelentett mást, mint intenzív élményt, életet. Tevékenysége az élet láza s elsősorban a jelennek szól, ezt a jelent akarja minél teljesebbé, teltebbé tenni."

Madách számára tehát nem az alkotás eredménye a fontos, hanem maga az alkotás folyamata. Vagyis saját életével igazolta, hogy „A cél halál, az élet küzdelem, s az ember célja e küzdés maga". Rendkívül izgalmas folyamat Barta könyvében, ahogyan ő Madách egyéniségét fokról-fokra kibontja, s egyénisége végső megjelenési formáját bemutatja. Tulajdonképpen ő Madáchot, legalábbis fiatal korában, afféle hedonista, életévező figurának látja, aki az igazi aktivitástól idegenkedik, s az egyetlen dolog, ami némileg vonzotta: „bizonyos hatalomvágy, helyesebben mondva érvényesülési vágy".

Ebből a hedonizmusból magyarázza Barta, hogy Madách „egész élete a kellemes élmények várására és élvezésére van építve". Világnézetének középpontjában a költészet áll, illetve egészen pontosan: a saját költészete, amelynek lényege az aktuális kellemes élmények kifejezése. Barta mindezt Madách leveleivel és verseivel bizonyítja, amelyek akkor, vagyis 1931-ben, még kiadatlanok voltak.

A harmadik alapvető megállapítása Madáchcsal kapcsolatban az, hogy „Az élménykereső Madách föltétlen irracionalista". Barta szerint Madách egyéniségéből mindennemű morális idealizmus hiányzik, és élményei, legalábbis árnyalatokban, egyáltalán nem gazdagok, s nem differenciáltak. Hosszan kellene idéznünk Bartától azokat a megállapításokat, következtetéseket, amelyeket a fiatal Madách életkörülményeiből levezet, s amelyeknek a végső lényege az, hogy „Madáchnál annyira megy az igazi én elfojtása, hogy ezek a múló eszközök állandósulnak életében".

Az ifjú irodalomtudós, miután hosszasan és alaposan bemutatja a fiatal Madách költészetét, lényegében arra a megállapításra jut, hogy az tulajdonképpen – esztétikai szempontból nézve – nem haladja meg egy tipikusan dilettáns és grafomániás ifjú szellemi színvonalát. Madách rengeteget ír, teljesen gátlástalanul és mindenfajta önkontroll nélkül. Élvezi magát az írást, mint tevékenységet, és nem törődik az eredmény művészi értékével. Joggal és megalapozottan mondja tehát Barta, hogy Madách

„Legutolsó drámai műve: a *Mózes*, alig különb első kísérleteinél, s ha különb is, nem drámaiságában, hanem csak eszmei tartalmának határozottságában; technikája, előadása nem javul. Főműve nem fokozatos emelkedés, hanem egyszeri katasztrófa eredménye s számára vívmányt nem jelent, mert utána újból kezdetleges próbálkozásokba esik vissza. Sőt: első igazi sikere után részben ott is hagyja az irodalmat, s elmegy politikusnak; képviselő lesz, beszédeket és cikkeket ír, majd megint tudós akar lenni; még mindig nem talált az irodalomban irányt, amely magától vinné előre s még mindig nem talált rá az irodalomban önmagára."

Barta részletesen tárgyalja Madáchnak az anyjával és barátaival való kapcsolatát, s arra az eredményre jut, hogy az anyja egyértelműen elfojtotta fia „személyiségének legerősebb hajlamát", s baráti környezete sem segítette abban, hogy kibontakoztassa önmaga egyéniségét. „Személyisége sohasem vált még megközelítőleg se ép, teljes egésszé..., amely egységes célok érdekében egészséges erőket hoz mozgásba – és külső élete, amint lelkét nem érlelte, válságainak lázás sem tudta csillapítani. Töredékes, kifejletlen ember maradt mindhalálig."

Leveleiből, verseiből az derül ki, hogy nagyon sokat foglalkozik önmagával, s „inkább befelé él, mint kifelé". Ámde az önismeretig nemcsak hogy nem jut el, hanem – főleg fiatal korában – „teljesen félreismeri önmagát". Sőt, a szerző nyomatékkal hangsúlyozza: tény az, hogy egyéniségének igazi természetéről sejtelme sincs". Igazi vágyait fiatal korában nem tudta megvalósítani, hiszen sem nagy író nem lett belőle, sem nagy politikus, sem pedig boldog szerelmes. Persze, itt az 1843-1844 előtti évekről van szó, amikor nagy művének megírásától még nagyon messze vagyunk. Rendkívül izgalmas lélektani folyamat az, ahogyan Barta végigkíséri a fiatal Madách egyéniségének és világnézetének kialakulását a szabadságharc utáni évektől az ötvenes évek végéig, vagyis a *Tragédia* megalkotásáig. Tulajdonképpen az ötvenes években alakul ki stabilnak mondható világnézete, amelynek a lényege Barta összefoglalásában így fest: „nem tud hinni a világ fejlődésében, az emberiség haladásában, bármiféle jónak megvalósításában; látszatnak érzi mindezt, amely mögött minden korban és minden helyen ugyanaz a merev, javulni, mozdulni nem képes rossz emberi lényeg áll. Minden mindig ugyanaz; a világ csak önmagát ismétli; újság nincs benne, szabadság sincs; a bűvös körből nem lehet kitörni, s az ember is mindvégig ugyanazon gyarló Ádám marad, a még gyarlóbb Éva oldalán. Ezt ugyan érettebb korban mondja, de már ekkor, ifjúságában is érezhette."

Barta János tehát ebben a fiatalkori könyvében úgy látta, hogy Madách szerint csak „a bűn, a rabság és a hiúság az, ami valóban örökkévaló. ...Ez a látás teszi Madáchoz költővé. Innen van, hogy a közvetlen valóságot, melyért

különben annyit eped, nem tudja műveibe bezárni, hanem csak fogalmi vázat, mely mögötte rejlik..."

Madách jellemének kialakulásában döntő tényező volt az anyja és a felesége hatása is. Barta részletesen elemzi mindkét nőnek a személyiségét és Madáchra gyakorolt hatásukat. Vitathatatlan, hogy Madách anyja sokkal nagyobb akaraterővel rendelkezett, mint fia, s ennek következtében a házasságukat – nem túlzás ezt mondani – ő dúlta fel. Másfelől azonban az is tény, és az elemzések ezt meggyőzően bizonyítják, hogy Fráter Erzsébet egyáltalán nem Madáchhoz való feleség volt, és a mézeshetek elmúltával szinte mindig idegenek álltak egymással szemben. De ezt Madách nem úgy élte meg, mint egy tragédiát, hanem mint az egyedül maradás rémisztő tényét: „felbomlott külső életének rendje, s ő, aki a maga szomjas lényével mindig rá volt utalva a rokonlélek adományaira, magára maradt megint. Szükségképpen együtt jár ezzel személyiségének bomlása."

Hosszasan elemzi a szerző Madáchnak a baráti körét is. S ebből a panorámából és seregszemléből az derült ki, hogy ezek mind afféle félbolondok voltak, akik Madáchra egyáltalán nem voltak jó hatással. S a teljességhez tartozik még Madách úgynevezett szerelmi élete, amely lényegében az ottani falusi fiatal, vagy kevésbé fiatal nőkkel való futó kalandokból állt, éspedig elég nagy számmal. Ezekről Madách az akkor még kiadatlan verseiben elég nyíltan beszél, még talán nyíltabban, mint barátja, vagy pedig Palágyi Lajos, aki Madách ilyen jellegű kapcsolatairól ezt írta: „Rövid lejáratú szívkirálynéinak vajmi hosszú sorozatát szabad legyen hallgatással mellőznöm." Barta Jánosnak azonban ezeknek az ide vágó verseknek az áttanulmányozása után az a véleménye, hogy Madách életében ezek a futó kalandok nem játszottak különösebben nagy és maradandó élményt, sőt – mint írja – „mindez azonban csak átmenet, amelyet a kielégülés után fáradt, kesernyés hangulat vált fel, némi undorral a világ s önmaga ellen s a kiolthatatlan, újból fellobbanó vággyal az örök nő után."

Az ifjú tudós idézi Madách egyik verséből az alábbi két sort, a fentebb mondottaknak a bizonyítására:

Minden kéjből csupán a kéj salakja
S a jóllakásnak undora marad –

S Barta ehhez a két sorhoz hozzáfűzi: „az undornak méltó társa lehetett nála e szerelmekben a szégyen és bujkálás anyja és növekvő gyermekei előtt". Természetesen ezek nem voltak szerelmek, hanem csak futó, alkalmi együttlétek, hiszen a szóban forgó nők Madáchnak csupán ágyasai voltak. Emellett pontosan kimutatja azt is, hogy Madách megpróbálkozott az apa szereppel is: foglalkozott a gyermekeivel, „de távol volt attól, hogy felolvadjon

ebben a foglalkozásban". A végső következtetés tehát Madáchról az, hogy „személyisége tele van kínzó ellentétekkel és megalkuvással".

Rendkívül érdekes ez a fiatalkori könyv azért is, mert merőben más képet rajzol Madáchról, mint amit a *Tragédia* írójáról elképzelünk. Az ember hajlamos Madáchot valamiféle mély gondolatokkal vívódó, introvertált jellemnek elképzelni, ezzel szemben Barta, a szerző így jellemzi, legalább is a *Tragédia* keletkezése előtti évekből: „nyilvánvaló, hogy ebben a lélekben nincs rendjén valami; az elszabadult érzékiség és az elszabadult idealizmus küzdenek itt egymással s hol egymást támogatva, hol egymást lerontva a fogalmaknak és vágyaknak oly zűrzavaros szövevényét hozzák létre, melyből nincs út a kibonyolódás felé."

Barta hosszan elemzi Madách költészetét, főként mint életrajzi dokumentumokat értelmezi az egyes verseket, s arra a következtetésre jut, hogy Madách „Lelkének minden eleme benne van a vallomásban: üdvösség és bűntudat, élmény és menekvés a valóságtól". Ezzel magyarázza azt, hogy a *Tragédiá*ban sem ad Madách egyetlen felvetett kérdésre sem végleges és egyértelmű választ, hanem mindent kétféle szemszögből mutat be: Ádáméból és Luciferéből.

Súlyosan tévednek tehát azok, akik Madáchban a magyar gondolatvilág legfőbb megfogalmazóját látják, mert ilyenről szó sincs. Madách a legellentétesebb világnézeti problémák között hánykolódott, s még azt sem mondhatni róla, hogy művében az akkori magyar társadalmi valóságra próbált volna valamiféle válaszokat adni. Akadtak ugyanis olyan irodalomtörténészek, akik a *Tragédia* egyes elemeit, problémáit az akkori magyar valósággal hozták összefüggésbe, s azokra adott válaszokat láttak a nagy műben. Ezzel szemben szerzőnk úgy látja, hogy Madách az ő saját, egyéni problémáira keresett válaszokat, mert szeretett volna az őt szubjektíve ért személyes katasztrófáktól megszabadulni, éspedig úgy, hogy ezeket tárgyiasította.

„Ennek a tárgyiasodásnak azonban legfőbb és igazi hajtóereje mégis a csapás nagyságában keresendő. Az emberi egyéniségnek is van egy bizonyos teherbíró képessége s ösztönszerűen azon van, hogy az önmagukban legértelmetlenebb sorscsapásokat is legalább utólagos munkával, magyarázattal vagy alkalmazkodással értelmesekké tegye, fejlődésmenetébe beillessze, önmaga számára igazolja. Ennek a teherbírásnak azonban határa van; van a céltalan fájdalomnak egy bizonyos mértéke, amelyet az egyén önmaga már nem bír el. Madáchnál nem is kellett, hogy ez a mérték túl nagy legyen; annál, aki annyira az életörömért élt s annyira került az életben minden kellemetlen benyomást, kisebb csapás is könnyen idézhetett elő súlyos megrendüléseket. Ilyen teljes katasztrófával szemben pedig csak két reakciója lehetett; egyik a baj teljes, tudatos átélése s folyományként teljes lelki összeroppanás – másik,

éppen a harmóniára berendezett lélek egészséges intézkedéseként, a bajt nem engedi önmagában teljesen tudatossá tenni, hanem – lassan vagy esetleg egyetlen aktussal – egyéniségénél tágabb kört jelölni meg számára, nemcsak magára, hanem mindenkire vonatkoztatni, azaz kivetíteni a világba, tárgyi, tehát teoretikus problémává alakítani."

Hosszasabban idéztük itt Bartát azért, hogy tisztán láthassuk: ebben a könyvében még legalább annyira pszichológus és filozófus, mint amennyire irodalmár. Sőt, szinte azt mondhatjuk, hogy ebben a könyvében még nem mint író érdekli őt Madách, hanem mint egy komplikált és megfejtésre váró egyéniség. Számára itt az a megfejtendő pszichológiai probléma, hogy ebből a dilettáns, hedonista és meglehetősen zavaros gondolkodású egyénből hogyan lesz végül is a *Tragédia* szerzője. Annyira dilettánsnak látja Madáchot, hogy nem műve létrejöttének indoklásaként végül is majdnem azt mondja: vak tyúk is talál szemet. Ilyen nyíltan persze nem mondja ki, de az elemzése tulajdonképpen ezt sugallja. S nagyon érdekes, sőt szinte lenyűgöző az a pszichológiai módszer, ahogyan aztán Madách nagy művének létrejöttét megmagyarázza: „...a személyi problémából objektív világprobléma lett, az élményproblémából értékprobléma – s mikor ebbe a tényállásba a szenvedő költő önigazoló eszméje bekapcsolódott, egyszerre az a látszat merül fel, hogy mindaz, ami számára ebben a meglehetősen kínos élethelyzetben kérdéses és befejezetlen, az egész forrongó fájdalom-anyag, megoldhatóvá, illetőleg megoldottá és befejezetté lesz, ha ezt a világproblémát egyetlen tárgyi, személyétől független alkotással tisztázza. Ez az alkotás *Az ember tragédiája*. Éppen a közvetlen életérdek visszahúzódása hozza magával, hogy benne lappangó, eddig talán mindig az élet hevétől elfojtott költői tehetsége is végre szóhoz jut."

Így jut el tehát Barta a Madách-személyiség magyarázatában a Tragédia keletkezéséhez. Ezzel – mint mondja – „a megbántás fullánkját kiírta magából", de figyelmeztet bennünket, hogy „bármilyen legyen a Tragédia költői értéke, igazi értéke az alkotó számára csekély", mert – folytatja tovább az indoklást – „nem szabad soha figyelmen kívül hagynunk, hogy a Tragédia egy kiforratlan, befejezetlen személyiség munkája egy önmaga számára megoldatlan élethelyzetben – s így végeredményben eszmei tartalmában sem kereshetünk mást, mint küszködést és megoldatlanságot."

Szerzőnk hangsúlyozza, hogy a Tragédiában Madách számára nem a filozófiai problémák megoldása volt a fontos, hanem az ő saját egyéni életének a tárgyiasítása és a történelemben való kivetítése: „voltaképpen mégis csak ez a személyes sérelem adja az igazi impulzív erőt, s benne rejlik tulajdonképpen az egyetlen igazi probléma. ...Számára nem lehet a megoldás tartalma fontos, mert hisz az ő problémája nem ennek a tisztaságától függ; számára az adott

helyzetben teljesen elég az, ha azt a bizonyos alkotást, amelyben a tárgyiasított problémát foglalta, megírja, illetve befejezi. Egy vitális sérelem külső, tárgyi rögzítéséről van tehát szó a Tragédiánál."

Barta azonban – noha remekműnek tartja a *Tragédiát* – állandóan hangsúlyozza, hogy Madách nagy munkája nem hibátlan, s ezt azzal indokolja, hogy „Mivel igazi bölcselkedő nem volt, vállalkozása nem járhatott hibátlan sikerrel." Madách a saját egyéni problémájából világproblémát csinált: túl a földi és az emberi életen is. Szerinte Madáchnak még az Istenbe vetett hite is kétséges, hiszen állandó kétségek között hánykódik: lázong és dacolni próbált a személyes istenhittel, másfelől viszont vannak nyilatkozatai, amelyek arra utalnak, hogy a keresztény dogmatika alapján áll. Ezek a lázadások hol felújulnak benne, hol pedig elcsitulnak, vagy éppen nyugvópontra jutnak. Vallásossága nem volt erős, s főképpen nem volt kiforrott és egységes. Formálisan katolikus volt, de – mint írja – „Egyházának lelkileg nem tagja." A dogmákkal szemben közömbös, általában langymeleg hitű. Főképpen a válása utáni korszakára jellemző ez a se hideg-se meleg álláspont, éspedig főként azért, mert az ösztönös vallásosság nem tudta benne legyőzni az életöröm misztikus koncepcióját. Állandóan hangsúlyozza, hogy Madách elsősorban és mindenekelőtt hedonista: vágyik az élet mindennapi és apró örömeire, s emiatt állandóan szembekerült a pozitív kereszténységgel. Válása után pedig egy lázongó időszak következik be nála, amelynek hatása – és Barta ezt meggyőzően és aprólékosan bizonyítja – „a *Tragédia* problémáját a legáltalánosabbra bővítette ki: az egyetemes sors jóságának kérdésévé, de valóban teljesen átérezve a kérdésességet. Nehéz elgondolni, hogy már az alkotás megindultakor a világ jóságába vetett hit töltötte volna el.

Az egész problémának lényege azonban még mindig nem több, mint dac és elkeseredés érzése a világrenddel szemben." Ehhez az érzéshez pedig Madách sem élményből, sem gondolkodásból nem tudott transzcendens tartalmat kapcsolni, legalábbis nem olyan, amely megoldotta volna a test és lélek, anyag és szellem, szabadság és szükségszerűség „egyetemes metafizikai problémáit". Idővel azonban, talán éppen a munkának a kompenzáló hatására, Madáchban végbemegy egy olyan folyamat, amelyet – jobb szó híján – csillapodásnak nevezhetünk. Az ifjú tudós úgy látja, hogy „Madáchban, ha csak zsenge csírákban is, megvolt a képesség arra, hogy megnyugodjon, legalább időlegesen; lemond tehát arról, hogy itt, a földöntúli rétegben élezze ki a problémát, melyet minden látszat szerint fölvetett. Az impulzus szinte az alkotás közben apadt le; e leapadás révén azonban némi kár érte a darab eszmei tartalmának földöntúli előzményeit."

Azok a teológiai problémák ugyanis, amelyekkel eddig vívódott, megoldatlanok maradnak, s Madách minden törekvése arra irányul, hogy

tőlük valamiképpen megszabaduljon. S hogyan tudja ezt a költő Madách elérni? Úgy, hogy a saját teológiai problémáit bedolgozza a Tragédiába, s hősével ezeket a vívódásokat végig harcoltatja. S ezzel eléri azt, hogy csökkenti a saját magában meglévő diszharmóniákat, s „felduzzasztja lelkében a növekvő harmóniát, hogy vele elmossa őket." Az elemzések oda lyukadnak ki, hogy bemutatják: „ezt a fordulatot csinálja meg Ádám is a zárójelenetben; a személy, miután kilendült önmagából, megint visszatér önmagába, megoldatlan kérdéseket hagyva maga után."

Magát a hitbéli, vagyis a transzcendens problémát tehát Madách nem tudta megoldani, s ezért a kérdést nyitva hagyta: lehet, hogy személyesen neki, a költőnek ez jó megoldás volt, de a műnek aligha.

„S megint zavar, hogy ezt az álmegoldást a kereszténység mezébe öltözteti, ő, a lagymatag keresztény, hiszen az egyetlen, ami ebben a megoldásban igazán az övé: a költészet és a dal, még isteni emlékszerű halványságában is visszautal a szerelmes életöröm ifjúkori hitvallására, mely ezidőbeli verseiben továbbél, s ha talán tudákosan is, mindig panteista elemekkel kapcsolódik össze".

Barta hosszasabban elemzi ebben a könyvében a nagy ember és a tömeg, illetve a próféta és a nép viszonyát abban a vonatkozásban, ahogyan Madách tárgyalja, illetve ábrázolja a *Tragédiá*ban. Úgy látja, hogy Madách itt a megyei politikai életben szerzett tapasztalatait általánosítja, illetve vetíti ki történelmi éterekbe. Nagy alkotása tehát itt is a szerzője egyéni problémáját tükrözi, noha annak nem ez a központi témája, hanem a boldogságkeresés. Persze – figyelmeztet bennünket a szerző – „Madách és a *Tragédia* legmélyebb élménye nem a boldogság bírása, hanem a boldogság, az égi élmény lehetőségének felismerése az élet ellenére, egy múló életpillanatban, a lehetőségek e lidércei és tündérei után való futkosás, apró fölvillanások és hosszú szomjazások láncolata."

Ebben a fiatalkori könyvben a mai olvasót leginkább talán az fogja meg, hogy az ifjú tudós rendkívüli pszichológiai és filozófiai műveltség birtokában, konok következetességgel és módszerességgel elemzi Madách egyéniségét, és soha nem veszíti szem elől a legfőbb problémát: nevezetesen annak a rejtélynek a megoldását, hogy egy olyan dilettáns szerző, mint amilyen Madách volt, hogyan tudott létrehozni mégis egy remekművet. Világosan látja a Madách személyiségében meglévő ellentéteket, és ezeknek a megoldására azt mondja, hogy „a kibékíthetetlen ellentétek elől két menekvése van Madáchnak, mindkettő az életben és nem a gondolatban. Egyik a nyers élvezet. A másik bensőbb dolog, amely rokonságban van e kor uralkodó jegyével: a lemondó rezignációval."

Végtére is úgy látja, hogy „nem oldódik itt meg semmi, hanem feloldódik a feledésben, az áhított boldogságnak egy fáradt lelket betölteni képes múló

képmásában. Madách küzdelmei legtöbbször így végződnek – s Ádáméi is, legvégén, a XV. színben is, ahol szintén a megoldhatatlanságból kitörő feledés ad megnyugvást." Ennek igazolására idézi is Madáchot:

> Mint hogyha ember kétkedőleg áll:
> Remény, lemondás lesz-e harci bére,
> És szíve vérzik, míg a csendes éj
> Szét nem teríti szárnyait fölébe;
> És a heves nap nyomdokába jő
> Szelíd emlékek rezgő holdsugára,
> Vérző sebünket bémerítve a
> Mosolygó búnak enyhe harmatába.

A Madách-féle látszatmegoldás oda vezet, hogy elveti a tudást, mint legfőbb vezérelvet, mert abban az igazi emberi élmények elfolyását látja. Tudjuk, s erre Barta is nyomatékkal utal, hogy Madách a korábbi években ugyanígy szembefordult a társadalommal, aztán az egyházzal, de végül is önmagába fordul, s a bajok legfőbb okának a szikár tudományt tartja.

Barta azzal zárja ezt a Madáchról szóló első könyvét, hogy rámutat arra: „főműve egyelőre eltereli figyelmét személyisége problémájáról. Ez az elterelődés állandóvá válik a *Tragédia* váratlan sikerével. Most már az íróság oly erős falat alkot lelkében, amelyen a személyiség panasza nem tud áthallatszani. De ez a csonka egyéniség élete utolsó éveit mégis döntően befolyásolja. Hiába ír tovább drámát, verset, novellát, értékeset nem tud többé alkotni. A fájdalom, illetve a fájdalomtól való menekülés felszínre hozta tehetségét, - mikor azonban ezt az impulzust kiírta magából, egyéniségének burkoltan is továbbtartó válsága újból eltemette ezt a tehetséget. Ha nem érzi is, az élettel küzd megint ezekben az években; belső befejezetlensége még most sem engedi megnyugodni az irodalomnál, hanem a tudomány és politika mezeire űzi. Élete a tervezgetések, próbálkozások sorával zárul, csonkán, befejezetlenül, anélkül, hogy megtalálta volna önmagát."

A fentiek után bizonyára nem csodálkozunk azon, hogy a fiatal tudósnak ezt a könyvét az akkori kiadók nem vállalták el megjelentetésre, s végül maga a szerző adta ki. Barta elemző módszere, a karakterológiai szempontok annyira újak voltak az akkori irodalomtudományban, hogy a könyv nem aratott ugyan nagy sikert, ámde a Madáchról szóló tengernyi irodalomnak alapműve lett, amelyen nem lehet átsiklani, nem lehet mellőzni és figyelmen kívül hagyni. Mindenki belátja ugyanis, hogy Barta János újat, alapvetően újat mondott Madáchról, és alapvetően megváltoztatta a nagy mű szerzőjéről való gondolkodást.

Az új Madách

Érthető, hogy 1942-ben a Franklin Társulat a *Magyar Írók* sorozatában megjelenendő Madách-monográfia elkészítésére Barta Jánost kérte fel. Ő többször megírta azóta, hogy az első könyvében rögzített nézeteit itt-ott megváltoztatta ugyan, de alapjában véve mindvégig kitartott akkori álláspontja mellett. A lényeges különbség azonban a két könyv között az, hogy ebben a másodikban már nemcsak Madách személyiségével foglalkozik, hanem magával *Az ember tragédiájá*val is.

Kiindulási alapja ebben a könyvében is az, hogy Madáchoz a kései romantikusok közé sorolja, s mindvégig mint romantikus szerzőt tárgyalja. Itt nagyon fontos és rendkívül megalapozott kortörténeti áttekintést ad Madách koráról, s ebbe beágyazva mutatja be a nagy író tanulóéveit és azt a liberális hullámot, amelynek maga is tagja volt, illetve amelyhez ő is tartozott. Hangsúlyozza, hogy „Madáchban teljes erővel szólal meg a kései romantika értelem- és akaratellenessége. Azt, amit az életben a legfőbb rossznak érez, hideg észnek, kalmár számításnak ismételten. Jellemző fogyatékossága egyéniségének az intézményellenesség. Az egyénen, a közvetlen élményen és a közvetlen emberi közösségeken túlemelkedő intézményformák neki csakugyan csak formák, amelyeket üresnek, lelketlennek érez. Alkotó, megkötő, értékhordozó és értékbiztosító jelentőségüket nem bírja felfogni."

Barta szerint Madách az intézményeket mindig azokon a személyeken keresztül ítéli meg, akik azokat éppen képviselik, s ezeknek a hibáit azonosítja magukkal az intézményekkel. Ezért volt rossz véleménye például a katolikus egyházról, vagy a Ferenc József-féle abszolút monarchiáról, amelyekben alig látott többet, mint az „elemi emberi élmények elfojtóját."

Elemzései azt bizonyítják, hogy Madách egyik kései romantikus vonása: „a valóságos magyar sorsproblémák iránti csekély érzék." Ez merőben új megállapítás volt a részéről nemcsak az akkori Madáchról szóló szakirodalomban, hanem tulajdonképpen még ma is az. Számos irodalomtörténész ugyanis mindenképpen azt akarta és akarja még ma is kimutatni, hogy *Az ember tragédiája* szoros szálakkal kötődik a 19. század ötvenes éveinek társadalmi problémáihoz. Barta ezzel szemben azt állítja, hogy a nagy mű nem a korabeli társadalomhoz kötődik, hanem Madách személyes problémáihoz: „valódi individualizmussal, a közösségi élmény hiányával Reviczkynél és Madáchnál találkozunk; lelki alkatuk e tekintetben is rokon." De ugyanakkor figyelmeztet bennünket: „szó sincs arról, hogy ne lettek volna jó magyarok, vagy, hogy a nemzet sorsa ne érdekelte volna őket. De egyikük sem forrt össze lelke mélyén úgy a magyar sorssal, mint pl. Vörösmarty, Széchenyi vagy Kemény, s egyikük

sem törekedett nemzeti önismeretre. Öntudatlan faji, nemzeti vonás van műveikben elég, de a nemzeti elem tudatos ihletése hiányzik."

Nem kell mondani, hogy ez a megállapítása is alapvetően új volt nemcsak 1943-ban, hanem még ma is az. Hiszen számosan vannak, akik abból a tényből hogy Madách képviselőséget is vállalt, valamint hogy korábban 48-as „bűnéért" börtönt viselt, azt a következtetést vonták, illetve vonják le, hogy a Tragédia is az akkori konkrét társadalmi és politikai viszonyokból magyarázható. Barta azonban rámutat arra, hogy mindez tévedés, mert „politikai élményeivel úgy volt, mint személyes sorsával és tapasztalataival: amit belőlük valóban magáévá tett, azt azonnal kivetkőztette konkrét, egyedi voltából, s valami általános emberi törvény vagy eszme átéléséig mélyítette. Nála is, akárcsak Reviczkynél, ez az elvonó, egyetemesítő látás akadályozza meg a tematikus nemzeti elem kifejlődését, ..."

Összegzésképpen tehát azt a tanulságot vonja le, hogy „így helyettesíti Madáchnál is, Reviczkynél is az általános emberi sorsproblémák iránti érdeklődés a tudatos nemzeti elemet, s a kissé határozatlanul szétfolyó részvét a nemzeti vagy társadalmi közösség érzését."

További alapvető megállapítása, hogy kimutatja, illetve bebizonyítja: Madách egyáltalán nem rajongott az emberiségért, mégpedig azért nem, mert nem tartotta fenntartás nélkül értékesnek; szemléletében „az ember állatiasságának képzete végigkíséri egész életén." Ez, persze, korántsem jelenti azt, hogy Madách antihumanista lett volna, vagy, hogy ne lett volna meg benne a keresztény humanista törvények tisztelete. Pusztán csak arról van szó, hogy az emberméltóság fogalma nem élt benne olyan magasztos formában, mint például Vörösmartyban vagy Aranyban. Madáchnak más emberfogalma volt, mint az említetteknek, mert jobban megérintette a korabeli természettudomány és az ebből eredő filozófiai iskolák tanítása.

Részletesen elemzi ebben a könyvében a két liberális nemzedék közötti nézetbeli különbségeket is. Hangoztatja, hogy „az első liberális nemzedék – minden valóságérzéke mellett – hisz az eszmék mindenhatóságában, s abban a nagy kozmikus folyamatban, amelyet földi történetnek nevezünk, erősebbnek érzi az eszmét minden más – anyagi, természeti, társadalmi, történeti – valóságnál."

Ennek az első liberális nemzedéknek nálunk Eötvös József a legközismertebb és legnagyobb hatású képviselője. S a fiatal Madách pesti tanuló korában ezt a liberális eszmét szívta magába: „ez a csodaváró, eszmehívő optimista liberalizmus rakódott le a második rétegként a fiatal Madách romantikus lelkére."

A fent jelzett világnézet azonban Madách gondolkodását nem tudta alapvetően megváltoztatni, s ezzel magyarázható, hogy fiatalkora elmúltával

egy bizonyos dezilluzionizmus hatása alá kerül: „Madách személyiségében tehát ettől fogva két kibékíthetetlen magatartás él együtt, s erősebben csak azért nem csapnak össze, mert életét a döntő pillanatokban mindig az alsó, veleszületett réteg irányítja. De világnézetére múlhatatlanul ráüti bélyegét ez a kettősség. Kétféle választ kapunk tőle minden nagy világnézeti kérdésre. Az egyiket tanulta, a másikat magával hozta."

S ebből következik, hogy Madáchot egyszerre nevezhetjük monistának is és dualistának is, „mert hol egy, hol két világ gyermekének érzi magát." És ez a magyarázata annak, hogy a *Tragédiá*ban ugyanúgy igaznak érettük Lucifer válaszait, mint Ádám töprengéseit. S Madách természetének, illetve jellemének alapvető vonásával lehet magyarázni azt is, hogy „Az életben elmerülő Madách lényegében individualista, vagy elzárkózik a közösségtől." A tudós ezt a megállapítását számtalan Madách verssel és levél-részlettel bizonyítja, s levonja a tanulságot: „ez a hajlama magyarázza, hogy csak két közösségformát tud megtölteni élő tartalommal: a barátságot és a szerelmet, s ezeknek sem válik olyan művészévé, mint a Schlegelek és követőik. Kevés az igazi nagy szerelme, s életén egyetlen nagy barátság húzódik végig."

Madáchnak nem annyira szerelmei, mint inkább csak ágyasai voltak, s az a bizonyos egyetlen barát pedig Szontágh Pál volt, aki sok tekintetben kifejezetten luciferi szellemnek számított. Kettejüket leginkább az tartotta össze, hogy az embereket és a tömeget nagyjából egyformán megvetették. Barta idézi például Madáchnak azt a Szontághhoz írt levelét, amelyben többek között ezt kérdi barátjától: „Szeretném tudni, vajjon néked is oly sok ostobaságot, filisztériumot, rágalmat kell-e hallgatnod, ha idegenekkel összejössz, mint nekem, s ha igen, hogy válik egészségedre?"

Tudjuk, hogy a nagy romantika képviselői (például Schiller) az embermilliókat magukhoz ölelik („Seid umschlungen Millionen" – éneklik a IX. szimfóniában is), s félszázaddal később ugyanezt vallja Petőfi és Kossuth is. Ámde Madáchtól ez a magatartás meglehetősen idegen. A tudós rámutat arra, hogy Madách „követeli a szabadságot, emlegeti a jog, igazság, haladás szavát, de a demokrácia szélesebb közösségélménye helyett inkább csak részvétet érez az elnyomottak, nyomorgók, szenvedők iránt, sokszor éppen a közösség rovására (minden bűnnek a társaság alapja), s időnként aztán, titánizmus-szerű fellobbanásaiban még ezt is elfelejti. A *Tragédia* eszmei tartalmától is elválaszthatatlan a kislelkű tömeg és a vérét hullató, meg nem értett nagyember ellentéte."

Szerzőnk emlékeztet arra, hogy Madáchban ez a tömegek lenézése, sőt, megvetése már korábban is megvolt, hiszen az első drámájában, a *Commodus*ban a szabadsághős Maternus így fakad ki, amikor a nép cserbenhagyta, és meghódolt a zsarnokságnak: „Gyáva nép, megvetlek, átkozott, szégyen fejedre, te igának születtél, igába görbed fejed, midőn láttad először a napvilágot."

A fiatal Madách még hinni próbált a népben, mert még az első liberális nemzedék nézeteinek a hatása alatt állt. S ekkor még hitt a haladásban is. De igaza van Bartának abban, hogy „a kései romantikus egyikben sem tud hinni igazán." És a fejlődéseszme a *Tragédiá*ban sem igazán mutatható ki, legfeljebb csak a változás, vagy legjobb esetben is mindössze a haladás. (A fejlődés és a haladás azonban nem azonosítható!)

Barta tehát a fiatal Madách egyéniségének kettősségét így foglalta össze: „A kiismerhetetlenség kulcsa, Madách különös egyéniségének egyik titka: a liberális-romantikus kettősség. Lelke egyik felével az élményszerű életért rajong, arisztokrata büszkeséggel bezárkózik a saját egyéniségébe, s nem fejlődést, inkább süllyedést vagy örök azonosságot lát az emberiség történetében. Lelke másik fele pedig föléje emelkedik az életnek, eszmék megvalósítását követeli tőle, a közért akart dolgozni, s hisz az emberiség fejlődésében."

A fiatal Madách bemutatása után aztán részletesen elemzi „romantikus történet" címen mindazt, ami Madách életében bekövetkezett, illetve végbement. Amikor 1840 nyarán Pestet elhagyta, mindössze tizenhét éves volt, tehát lényegében még gyerek, de már túl volt az első szerelmi csalódásán. Szerzőnk józanul meg is jegyzi, hogy „Nem vette észre, hogy tizennégy éves főtől túl sokat várt, amikor igazi értelemre, nagy szenvedélyre, szóval romantikus lehetetlenségre számított." Maga mögött tudta tehát a nagy romantikus paradicsomot, amelyet nehezen felejtett el, és „csak homályosan sejtette, hogy serdülő lelke most találkozott először a valósággal." Egyébként pedig beteges is volt, és a még hátralévő jogi vizsgájára Sztregován készült fel. De a joghoz nem sok kedve van, és úgy érzi, hogy elvesztegeti az életét. Barta részletesen bemutatja a sztregovai körülményeket, valamint Madách anyját, akiről Barta azt írja, hogy „két férfit megszégyenít erélyével és rendszerességével".

A fiatal Madách aztán hivatalt vállalt, de hamarosan abból is kiábrándul: csupán terhet és nyűgöt érzett benne. Éppen ezért a megyei hivatalt hamarosan otthagyja, s inkább a megyegyűléseken szerepel. Barta nem részletezi Madách életét aprólékosan, csak éppen azokra az életmozzanatokra utal, amelyek megszabták gondolkodásának irányát. Idézi a különböző újságokban megjelent cikkeit is, és megállapítja, hogy „Az ilyen nyilatkozatok leplezik le leginkább Madách szenvedélyes liberalizmusát. Több abban a tagadás, mint az építő szellem. Liberalizmus és építő romantika, ez a két elszánt ellenség, kibékül lelkében azért, mert mindkettő ugyanazt tagadja. A liberalizmus harcol a feudális csökevények, a rendiség, a kiváltságok, a klerikalizmus ellen, mert a szabadságot korlátozzák – a kései romantika szembefordul ugyanezekkel, mert az egyéni élményt elfojtják. A liberalizmus gyűlölettel tekint a maradiakra; Madách azt hiszi, ugyanezt a gyűlöletet érzi, pedig csak a kései romantika

individualista-arisztokratikus tömeg- és intézményellenességét sikerült korszerűen átformálni."

A könyvnek körülbelül a fele azzal telik el, hogy a szerző elvezet bennünket, olvasókat a nagy mű keletkezéséig, s annak létrejöttét magyarázza, illetve keletkezési körülményeit taglalja. Szól például arról, hogy Madáchnak milyen fontos volt közszerepléseinek közepette is önbecsülésének megőrzése. S közben „Egész életén áthúzódik egy különös várakozás a sors iránt. Érti, hogy a sors valami különleges szerepre tartogatja, s folyton várja, hogy meg is hozz a neki ezt a szerepet s alkalmat adjon nagy alkotások véghezvitelére."

Az önbecsüléshez azonban szüksége lett volna kellő erőérzésre vagy hatalomérzésre is. Madách azonban mindkettőnek híján volt, s éppen ezért: „Sohasem érez fölényt a sorssal szemben." Állandóan az önbizalom-hiánytól szenvedett, vagy legalább is ezzel küszködött, s önbecsülése éppen ezért csak részlegesen valósult meg. Megyei szerepléseit is a könnyen csüggedés és az akadályoktól való visszariadás jellemzi, következésképpen a megyei pártharcok kicsinyes viszonyai is könnyen elkedvetlenítik. Madách egyéniségét elemezve, Barta úgy látja, hogy

„A maga értékének és hivatásának ez a dacos felduzzasztása növeli Madách arisztokratizmusát titanizmussá, az erő és nagyság pózolásává... A megnemértett nagyember, aki szűknek érzi a földet önnön értéke megvalósítására, s megvetése és gyűlölete szárnyán akar belőle ég felé emelkedni vagy legalább eget építeni önmagának – ez Madách önbecsülésének reakciója közszereplésének sikertelenségére.

A megyei harcok és liberális tervek mögött húzódik meg Madách igazibb célja, önkifejtésének másik, mélyebb kísérlete: a romantikus élménynek, a maga gyönyörködő életvágyának realizálása."

S a közvetlen környezete részéről sem sok megértést kapott. Legközvetlenebb barátja, Szontágh Pál, szinte teljesen ellentéte az ő jellemének. Madách csupán azért ragaszkodott hozzá élete végéig, mert „A barát az ő számára metafizikai támasz, önmagának igazolása lett volna, s értékesebb az igazolás, ha olyan oldalról jön, amely velünk ellentétes." Madách mindent elkövet, hogy ezt a barátságot elmélyítse és megszilárdítsa, Szontágh viszont nagyon jól megvan Madách nélkül is. Igyekszik ugyan megérteni a barátja problémáit, de ő mégis más hullámhosszon él.

Külön és hosszasan tárgyalja aztán a szerző „a Fráter-regényt", vagyis Madáchnak Fráter Erzsivel, későbbi feleségével való viszonyát.

„... Ezt a válságot viszont – írja – lehetetlen megfejteni Madách egy eddig még nem említett ösztönös hajtóereje nélkül. Ez a hajtóerő: átlagnál erősebb érzékisége. ...Madáchban az átlagnál több volt belőle, beszédes bizonyítéka az az életmód, amelyet válása után folytatott, s néhány szókimondó verse."

Adj nekem asszonyt, mert velőm lobog!

Barta hosszasan idéz ebből a drámából azért, hogy egyértelművé tegye: Madáchban valóban az átlagnál erősebb érzékiség lobogott, s ez – főként fiatal korában – szintén egyik megoldatlan problémája volt.

„Erős érzékiség az egyéni alkatban okvetlen válságos fiatalságot jelent. Ez az az ösztön, amely éppen a serdülés és fiatalság éveiben a legkevésbé szólalhat meg szabadon, sorsa tehát, bizonyos rendkívüli társadalmi helyzeteket kivéve, okvetlen a visszafojtás."

Ámde „Az erős érzékiség azonban értékes nyersanyagot adhat a magasabb lelki rétegek kezébe." Barta itt utal azokra a lélektani megállapításokra, amelyek szerint a megfékezett érzékiségből lehet rendkívüli nőtisztelet vagy válhat a nőiség bálványozásává, ahogyan azt Madáchnál látjuk. Barta azon a nézeten van, hogy „Madách nőkultusza és szerelemkultusza valóban egyénisége legmélyebb rétegéből fakad s beszűrődik egyénisége legszellemibb rétegeibe; ez az az élmény, amelyet minden ízében átélt, a legnyersebbtől a legéteribb megnyilvánulásáig. Rendíthetetlenül, tapasztalatokkal nem törődve hitt a nő metafizikai rangjában, hitte, hogy a nő közelebb van Istenhez, mint a férfi."

Nem véletlen, hogy akadémiai székfoglalójának is az volt a címe, hogy *A* nő, esztétikai szempontból. S Barta idézi ennek tanulmánynak a következő mondatát: „A boldogságot is csak a nő lophatja le számunkra az égből." Madáchnak ez a nőkultusza a *Tragédiá*ban is benne van, s Barta kitűnő pszichológiai érzékkel fedi fel azokat az életrajzi szálakat, amelyek a nagy mű egy-egy gondolatához vezetnek. S meglepő módon ennek a nőkultusznak az ellenkezőjét is az életrajzból magyarázza Barta: „Nyilvánvaló, hogy nőgyűlölete is ennek a nőtiszteletnek szerves része; hozzátartozik, mint a szövet színéhez a fonákja. A szerelemvágy már Heraklesben is hamarosan nőgyűlöletre fordul..."

Barta sok versidézettel igazolja, hogy az erotikának, illetve az érosznak milyen nagy szerpete volt Madách életében, s hogy ez miként jelenik meg a Tragédiában is. Van rá eset, egy bizonyos hölggyel kapcsolatban, hogy „A fokozatos idealizálás, átszellemítés elérkezik a legfelső fokhoz: kettejük szerelmének metafizikai-vallásos átértelmezéséhez, teljesen a régi misztikus szerelem-metafizikák szellemében."

Barta bizonyítása szerint Madách harmadik nagy életcélja: a költészet. Fiatal kora óta írónak készült, és „valósággal azzá nevelte magát." Rengeteg verset, drámát és mindenféle „irodalomalatti" művet írt, amelyek egyértelműen bizonyítják, hogy írónak, illetve költőnek készült. Ezekben a műveiben azonban nem a saját élményeit írta meg, hanem a korabeli európai romantikus irodalom tematikáját visszhangozta. Szerzőnk figyelmeztet is bennünket, hogy „óvakodjunk mindezt a sok borzalmat, csalódottságot és keserűséget komolyan

venni. Mindez túlnyomórészt irodalmi hatás, sőt nagyobb részben, mint első benyomásra gondolnánk. A Tragédia rászoktatott bennünket, hogy Madáchnál minél többet magyarázzunk élményből; nos, ezeknek a zsengéknek igen nagy részéhez a valódi élménynek még a világfájdalom vagy egyéni lelki válság formájában sincs semmi köze. Forrásukat a korabeli magyar és külföldi romantikus drámában kell keresnünk, amellyel Madách Pesten a színpadról, otthon könyvekből megismerkedett."

Saját élményeit két ellentétes irányba mozdították, egy életformálóba és egy életmegtagadóba. Írói törekvései ezek között az élményei között vergődtek, s komoly akadályt jelentettek költői terveinek realizálása előtt részben a vidéki környezet adottságai, aztán a betegsége, valamint a rendkívül szigorú anya viselkedése miatt is.

Ám a fentiek mellett, illetve azokon túl, Madách örökös lelki válságának van egy sokkal mélyebb oka is , mégpedig egy olyan, amely Barta meglátása szerint Madách számára sem volt világos, talán ő maga sem tudott róla, de amely mégis olyan erős volt, hogy „boldogtalanná tehette volna a legparadicsomiabb környezetben is." S amikor erről a titokról beszél a debreceni tudós, akkor látszik meg igazán, hogy ő nemcsak irodalmár volt, hanem pszichológus is. Fejtegetését olvasva lépten-nyomon éreznünk kell, hogy itt autentikus szakemberrel állunk szemben, mégpedig olyannal, akinek az ösztönös emberismerete is rendkívüli, s ehhez járul az alapos szakképzettsége. Amikor tehát ő Madách lelki válságának a mélyebb okát kutatja, akkor a *Tragédia* szerzőjének az egyéniségét és lelki életének legtitkosabb törvényét tárja fel: „Madáchban, ebben a kései hajtásban, a sors szeszélye erős, nagyon erős élményvágyat kapcsolt össze gyönge, nagyon gyönge átélőképességgel. Megadta a vágyat, a szomjat, de nem adott hozzá megfelelő forrást. Ebben az egyszerű formulában rejlik életének egész tragédiája."

Könyvében Barta bevallja, hogy fenti megállapítását közvetlen adatokkal nem lehet bizonyítani, ám mégis van egy bizonyító eljárás: ha egymás után elolvassuk Madách összes drámáját, versét, elbeszélését (de főként a lírai költeményeit!), akkor észre kell vennünk, hogy ezekből rendkívüli mértékben hiányzik „az élmények áradó bősége." S ezt a bizonyítást kiegészíthetjük az olyan költőkkel való összehasonlítással, „akik az egyéniség átélő- és termőerejének igazi bőségét mutatják." Ha ezt az összehasonlítást elvégezzük, akkor az uralkodó benyomásunk az lesz, hogy a fenti képesség Madáchnál rendkívül szegény. Mint e tudós írja: „Sem az átélés képies elemei: szemléletek, képzetek, emlékképek, sem az eleven affektusok nem ömlenek bőven benne. Reális képekben, a való életet tükröző szemléletekben való szegénysége közismert. Érzelmi életének hétköznapjában túltengnek az alacsonyabb, lelkiéletünket nem gazdagító érzésfajták: az ösztönös lelki törekvések

gátoltságát követő rossz hangulat, a türelmetlenség, a bosszankodás, a csalódottság, az üres várakozás."

Barta egyetért Pais Dezsővel, aki szintén megállapította, hogy Madách „a tapasztalati, élményi anyagnak szűkében van." Pais Dezső azonban az okot a külső körülményekben keresi, míg ő viszont magában Madáchban. Idézi az ismert mondást: „Ki méltó látni a csodát, az a csodát magában hordja", s ehhez hozzáfűzi: „minden igazi élmény belülről fakad. Kell hozzá a lelki életerőnek az az eleven bősége, amely a világ és az élet sokféle élménylehetőségére reagálni képes. A nagy egyéniség maga teremti élményeit. Madách e tekintetből is aszténikus természet. Kevés a vitális energiája, nincs telítve az ösztönös erőknek azzal a szökőárjával, mint kortársai közül akár Petőfi, akár Széchenyi."

Madáchnak tehát erős az élmények utáni vágyakozása, de gyenge az átélőképessége, s éppen ezért folytonosan hajszolja az élményeket. S igen gyakran megelégszik hamis vagy pózolt, kölcsönvett élményekkel is, a lényeg, hogy valamilyen élmény legyen. Barta idézi Madáchnak azt a sokatmondó és rendkívül árulkodó nyilatkozatát, amely így hangzik: „Mindig szükségem volt az izgatásra; egy tárgy nem foglalt el." Ezzel magyarázható az örökös izgágaságra való hajlama is: nem bírja elviselni a nyugalmat, a magányt, a betegséget és egyáltalán semmiféle olyan helyzetet, amely ingerszegény. „Emberkerülőnek képzeljük, pedig csak a nagy csapás tette egy időre azzá." Politikai szerepet is csupán azért vállalt, mert ott nagy a „felingerlés" szerepe.

A mondottaknak azért van különös jelentőségük a Tragédia keletkezésében, mivel Madáchban rendkívül nagy a költői alkotásvágy, éspedig „erősebb az alkotóerőnél, mert a csekély átélőképesség nem bírja a költői alkotásvágyat megfelelő módon élményekkel táplálni." S ebből az aránytalanságból következik, hogy „már eleve nem következhet be a személyiségnek az a titokzatos egyensúlyi helyzete, amely megteremthetné a nagy művészi hangulatot. Ehhez éppen valamennyi lelki tényezőek párhuzamossága, összehangoltsága szükséges."

Az alkotás szempontjából kifejezetten káros és hátrányos, ha az alkotót az átélt élményanyaghoz még kifejezetten életérdek fűzi.

„Az az élmény, az az életmozzanat, amelyhez még valóságos életbeli érdekkel ragaszkodunk, még nem lehet esztétikai tárgy."

Esztétikai szempontból tehát meglehetősen hosszú az út „az élménytől az alkotásig." S Barta arra mutat rá, hogy „Madáchban mármost ott a baj, hogy lelki alkata nem engedi meg, hogy ezt a lassú folyamatot kivárja. A türelmetlen alkotásvágy megzavarja az élmények természetes megérését, művészi hangulattal való átivódását. ...Madách nem szemléli, hanem szenvedi az életet, s szenvedése most még nem tud a tiszta esztétikumban feloldódni. A kezdők, járatlanok tévedése ez, akik az élményt és a művészetet azonosítják

– csakhogy az ő tévedésének nagyon mély oka van: lelki alkatának fentebb kifejtett aránytalansága."

A kötet számtalan példát tartalmaz e vélemény igazolására: leveleket, illetve levélrészleteket, verseket, akkor még kiadatlan drámák részleteit, és szerzőnk levonja belőlük azt a rövid, de rendkívül fontos tanulságot, hogy Madách „Alkotásmódja alig különbözött a rögtönzéstől." S még hozzáteszi: „Szélsebesen dolgozott, érlelésre, csiszolásra képtelenül." A másik következtetés: Madách „Nem akkor alkot tehát, amikor anyaga van, hanem akkor, amikor alkotni szeretnie. ...Mintha csak az alkotás élménye volna fontos, nem pedig az alkotás tárgya vagy eredménye." S idézi is Madáchnak a következő vallomását: „előttem úgyis csak addig kedves, amíg írom." Egyszóval, „nincs meg benne a nagy alkotók ösztönös biztonsága. Ezeknek a fiatal éveknek legfőbb jellemvonását e szerint abban kell látnunk, hogy Madách egyéniségében nem hozták napvilágra a költői tehetséget."

Barta hosszasan elemzi a *Romantikus történet* című fejezetben Madách fiatalkori egyéniségét s annak problémáit, lelki összetevőit, valamint egyénisége érlelődésének az egyes állomásait. S ezek után tér rá *Hét év a családi körben* című fejezetben Madách egyéni, szűkebb családi körülményeinek bemutatására, s persze arra, hogy mindazok a problémák, amelyek magánéletéből adódtak, miként járultak hozzá a nagy mű megszületéséhez. A Fráter Erzsivel való házasságát alapvetően elhibázottnak tartja, mert nem egymáshoz való egyéniségek voltak.

„Erzsi a modern, hanyatló kor, hanyatló, kimerült családok lelki betegségében szenved: az átélőképesség erős csökkenésében. Kicsiny az átélőképessége, kisebb az Imréénél is, s amennyivel kisebb, annyira fokozottabb hévvel, sóvárgással igyekszik hajszolni az élményeket. Sokat emlegetett mulatni vágyása, szeszélyessége, kielégítetlen élvvágya nem a robosztus életerő és temperamentum kitörése. Életírói mind idegesnek mondják... lelkiéletében már a házasság utolsó időszakában feltűnik némi abnormitás; az a sóvárgás tehát, amellyel a szórakozást, a szenzációt, az élményt hajszolja, nem az erőnek, hanem a gyöngeségnek, a vérszegény lelkiségnek görcsös kapaszkodása az eleven, igazi élet után."

Az irodalomtudós hosszasan és részletesen bemutatja ennek a házasságnak minden gondját-baját, persze, nem önmagáért a botrányokért, hanem azért, hogy láthassuk, mennyiben segítette az elő Madách személyiségének az érlelődését. Erzsiről még annyit állapít meg, hogy

„az asszonyban erős az érvényesülési vágy, kifelé szeret élni, kacér is, ahogy mondják, s függetlenségi vágyát beteges módon, gyerekes dac formájában éli ki. Még az önbecsülés is hiányzik belőle."

Ennek a házasságnak minden pokla ellenére is volt Madách számára annyi pozitívuma, hogy megadta létezésének a metafizikai súlyát és bizonyosságát:

„Mégis csak ez a házasság volt első igazi nagy élménye; az igazinak, teljesnek érzett élet betöltötte lelkét, megadta neki a nyugalom, az önmagában megálló biztosság érzését. Nem volt már szüksége pózokra, pótlékokra; élete egyszerűvé, őszintévé vált."

A vidéki földbirtokos csendes, nyugalmas életét éli, és sokkal kevesebbet ír, mint házassága előtt. Vagyis nem hajszolja az élményeket, s „alig olvas". Barta szerint „valóságos áldás, hogy Madách megállítja azt a hajszát, amely a válságos évek fáradságos, de értéktelen termékenységét kierőszakolta".

Ezekben az években Madách tehetsége érlelődik, sőt, beérik: „A csöndes érés – állapítja meg Barta – alig észrevett döntő mozzanata az, hogy enyhül, talán meg is szűnik élményvágy és átélőképesség aránytalansága. Élményi élete nemcsak betelik, de a valóság-adta lehetőségek közt mélyül is."

A házasság első éveiben Madáchot teljesen lekötik a házasélet örömei és gondjai. Gyermekei nevelése, földbirtokának gondozása, amely létalapjukat adta, továbbá a feleségével való boldog együttlét. Vagyis bekövetkezik nála az a lelkiállapot, „amikor a vágy alig vagy éppen nem akar többet, mint amennyit a lélek valóban el is érhet. Ez az első lépés a felé, hogy – idővel – a lélekben a művészi alkotáshoz szükséges nagy, teremtő hangulat kialakuljon."

Rendkívül tanulságos annak a folyamatnak a leírása, amely alapján bemutatásra kerül, hogy miként válik Madách igazi költővé. Házassága boldog évei alatt is írogat ugyan, de nem lírai panaszokat, hanem „epikus menetű" regéket vagy olvasmányaiból merített tájleírásokat, s más efféléket. Barta úgy látja, hogy „költészet még ezekből a versekből sem lett. Fejlődése szempontjából nem is ez a fontos. Fontos az, hogy nem is akarja olyan nagyon a költőséget, inkább csak magának írogat; s fontosabb ennél az, hogy akár közvetlen életéből, akár olvasmányaiból s olvasmányai közvetítette tapasztalásából lassan-lassan anyagot gyűjt egy olyan költői műhöz, amely már nem akar a közvetlen élményből kisarjadni. Láttuk, hogy a napfényhez a sors hamarosan elküldte a másik, talán még hatalmasabb érlelőt: a szenvedést is."

Mi volt Madách szenvedésének az értelme? És mi volt a tartalma? Hosszú és beható fejtegetések sorjáznak a szenvedés teológiai és morális értelemben vett értelméről, továbbá arról, hogy az egyén miképpen válaszolhat az őt ért szenvedésekre. S ekkor tér rá szerzőnk arra, hogy miképpen válaszolt Madách az őt ért szenvedésekre. Úgy találja, hogy az a magatartás, amelyet Madách tanúsított: „az ember erkölcsi autonómiájának, a személyiség morális méltóságának, egy minden földi esendőség fölé emelő kiváltságos lelki bélyegnek tudata. Madách nem könnyen juthatott el idáig. Addig, amíg önmaga értékének és nagyra hivatottságának érzése csak a naiv önbecsülés passzív formájában uralkodott lelkében, addig minden csapásban, minden veszteségben a sors álnok merényletét kellett látnia. Természetes, hogy

ilyesmire egy a visszahatás: bosszankodás azon, hogy a sors éppen minket vett célba, éppen ránk pályázik. Innen az erkölcsi öntudat és méltóságérzés magaslatára, amelynek már múló csapások nem árthatnak, Madách is talán csak egyszer juthatott el – s ebből a nagy felemelkedésből született *Az ember tragédiája* befejezése.

Hamarabb bontakozott ki a szenvedések érlelő munkájának másik hatása: Madách romantikus valóságtudatának átalakulása." Ezek után arról esik szó, hogy a csapások és szenvedések hatására hogyan fejlődött ki Madáchban az a bizonyos erkölcsi realizmus, amely az embert eltéphetetlen szállal a földhöz kapcsolja. Ez nem valamiféle teológiai meggyőződés, hanem egyszerűen annak tudata, hogy minden feladatunkat és küldetésünket itt, a „salak"-ban kell megvalósítanunk és véghezvinnünk. „Így vált Madáchban is a földi létezés puszta ténye erkölcsi paranccsá." És tükröződik vissza a *Tragédia* űr-jelenetében, amikor Ádám felismeri, hogy vissza kell térnie, mert ide köti a küldetése.

Barta tulajdonképpen a szenvedés-erkölcsre építi Madách értelmezését, abból magyarázza: fontos világnézeti összefüggésnek tartja, hogy egész életszemléletét ebből lehet megérteni és értelmezni. Továbbá – mint hangsúlyozza – „Most szilárdul meg világnézetében a világ örök azonosságának tudata," amely szintén a *Tragédiá*ban köszön vissza, mint Ádám felismerése. Így jut el tehát Madách nagyon lassan arra a felismerésre, hogy nem a közvetlen élményeit akarja költészetté varázsolni, hanem a nagy csapások súlya alatt az életet inkább akarja szemlélni, mint közvetlenül élni. Ez merőben más magatartás, mint az ifjú Madáché, aki mindennapi élményéből azon melegében költészetet akart kicsikarni. S ebben a folyamatban szenvedéseinek volt legdöntőbb szerepük.

Madách, a házassága utáni években, lélekben magára marad. Berendezkedik egy bizonyos agglegényi életformára, s noha még csak harminckét éves, de a környezete már afféle „bácsi"-t lát benne. Szerzőnk igen szemléletesen és részletesen mutatja be azt az életformát, amelyben Madách él, és közvetlen környezetével kapcsolatot tart. Ezeknek az éveknek világnézete szempontjából is, de a *Tragédia* megszületésének körülményeit vizsgálva is, a legfőbb hozadéka az volt – s ezt ismét nagyon részletesen elemzi –, hogy Madách egy hatalmas világnézeti válságba került. „A legmélyebb, amely embert érhet: súlyos, az egész egyéniségét, külső és belső életét megrázó világnézeti válság"-ról beszél, hozzáfűzi:

„A fekete semmibe zuhant az istenek kebléről; most már világos volt előtte, hogy hiába hitt az eszmék erejében, a valóságban az erőszak győzött; hiába hitt az emberi lélek nemességében, hiába hitt abban, hogy a nő Isten hírnöke, mert az emberben is, a nőben is csak silány ösztönök uralkodnak. ...Magára maradt a mindenségben, s rászakadt a teljes metafizikai támasztalanság

vigasztalan hidegsége. Egyet jelentett ez lelkiéletének szinte teljes kiapadásával. A hit szabadítja fel mindazt, ami bennünk eleven forrás; még az elemi ösztönök nyers biztossága is csak egyik fajtája ennek a feloldó, előre lendítő hitnek. ... Hónapokig, talán évekig húzódott el a válságnak ez az éjszakája."

Ennek a világnézeti válságnak a legfőbb oka a kötet megállapítása szerint a természettudományok előretörése. Ezek a disciplinák mindig is mentesek voltak a romantikától, s ezernyolcszázharminc után pedig német földön maga a romantika is meghalt. A júliusi forradalom lefejezte a romantikát, s eltüntette nemcsak a romantikus metafizikát és természetfilozófiát, hanem vele együtt a „lélek" és a „szellem" mindenek felettiségét is felszámolta. Helyette létrejött az új korszak filozófiai alapérzése, amelyet Comte mondott ki először, s azt tanította, hogy az emberi szellem három lépcsőfokban emelkedett egyre feljebb: a vallásosban, a metafizikában és a pozitív ismeretekben. Ugyanekkor megindult a harc a kereszténység ellen is, és mint Barta említi: „Nyilvánvaló, hogy a kor levegőjéből ezt is beszívta Madách."

Aki ezt a könyvet elolvassa, az nagyon alapos tájékozódást nyerhet ennek a korszaknak a vallásbölcseleti radikalizmusáról és a vallásos kétely eszméiről. Szerzőnk részletesen és tételesen bemutatja a korabeli természettudományos gondolkodás térhódítását, és azt a folyamatot, ahogyan ez Madáchhoz is eljutott és a gondolkodását alakította.

„Nos tehát ez a német materialista forrongás adja a hátteret Madách egyéni tragédiájához; életének és világnézetének válsága hamarosan ebbe torkollik bele."

S itt Barta filológiai pontossággal felsorolja azokat a könyveket és folyóiratokat, továbbá újságokat, amelyeket Madách olvasott, és amelyekből ismereteit szerezte. És így jut el aztán ahhoz a megállapításhoz, amelyben egyértelműen kimondja, hogy „A világnézeti válságnak és a materialista hatásnak legbeszédesebb bizonysága maga *Az ember tragédiája*."

A fentiekkel ellentétben, vagy azokkal egységben is, azt is hangoztatja, hogy: „Egy azonban bizonyos: Madách még ezekben a sötét években sem omlott a materializmus karjaiba. Ha lelki ereje és pozitív katolikus hite kevés volt is ahhoz, hogy visszatartsa, vissza kellett tartania romantikus alapélményének, amely az életet sehogyan sem tudta egyszerű anyagi folyamatnak látni, inkább valami misztikus mindent átlelkesítésre hajlott. Nem engedhették a materializmusban megnyugodni lelkének normatív hajlamai sem. Hitt eszmékben; hitt a nagyember különleges értékében; tehát ragaszkodnia kellett ahhoz, hogy az emberiség célja a magasabb rendű élet megvalósítása."

A természettudományok hatása főként azt eredményezte Madáchban, hogy nagyon erősen feltámadt benne a törekvés a pozitív ismeretek megszerzésére.

És ekkor kezd el alaposabban foglalkozni a történelemmel és a természettudományokkal. Egy magasabb rendű intellektuális élmény vágya támad fel benne, és ezekben az években nagyon sokat olvas.

„Ekkor ébredhetett rá, hogy az ember metafizikai rangjának és méltóságának bizonyítéka nem lehet kívül a nagyvilágnak semmiféle élményében, hanem egyes-egyedül önmagában. Egy felelet van a világnézet gyötrő kérdéseire: hogy az ember fenntartás nélkül állást foglal és erkölcsi ereje teljes latba vetésével cselekszik. Az egyetlen szilárd pont: saját erkölcsi autonómiánknak, a személyiség szabad erkölcsi döntésének öntudata. Csak ez nyit meg előttünk az anyagon túlmenő világdimenziókat; csak benne emelkedhetünk oly magasra, hogy Isten szavát meghallhassuk."

Azt persze Barta sem tudja megmondani, hogy ez a végső élmény mikor villant fel Madách lelkében, és azt sem lehet pontosan meghatározni, hogy mennyire volt tartós, és mikor lendült „oly magasra, hogy Isten szavát hallotta volna – vagy csak később, a *Tragédia* alkotása közben ért el erre a fokra." Mindenesetre úgy látja, hogy Madách ekkor fejezte be férfivá és költővé érését, és ekkor lett „A nagy művészi hangulat teljes; a bor kiforrt; megérkeztünk *Az ember tragédiája* küszöbéhez."

A könyv 187 oldalból áll, de igazában csak 174-ből, mert a *Tragédia* elemzése a 186. oldalon befejeződik, s utána még a hírnév krónikájáról olvashatunk adatokat. És ebből a 174 oldalból csupán 100. oldalon jut el a szerzőnk oda, hogy végre magáról a nagy műről essék szó. Ez tehát azt jelenti, hogy számára szinte fontosabb volt a *Tragédiá*hoz vezető út bemutatása, mint maga a mű. S itt az első probléma a tudós kutató számra az, hogy milyen formáló hatásra tudunk rámutatni a *Tragédia* keletkezésénél. Ő úgy látja, hogy „Madách mondanivalója kétségtelenül a romantikus költészet mitikus emberszemlélete nyomán kezdett el határozott alakot ölteni. Sugalmazó példái az előző évtizedek romantikus mitológiájának héroszai, lázadói titánjai."

S itt aztán tételesen felsorolja a nagy emberiség-költeményeket, amelyek közül bizonyára nagyon sok közvetlen hatással is lehet Madáchra. Teljesen nyilvánvaló például, hogy Ádám, Éva és Lucifer alakja „ebből a televényből nőtt ki." De a fontos itt az, hogy

„Most, *Az ember tragédiájá*ban, szerencsés műfaji sugalmak oda sodorták Madáchot, ahová már a *Férfi és nő* is utal: a mítosz nagyarányú, térben és időben végtelen valóságsíkjára, költő-lelkének igazi birodalmába."

Madách gondolkozására a monográfia írója kimutatása szerint a hegeli filozófia volt legnagyobb hatással, hiszen „a historizmust minden valószínűség szerint Hegel közvetítette Madáchhoz." A hegeli hatás tehát a történeti színek kompozíciójának jelentékeny eleme. Ámde „A hegeli formákat Madách már a Hegel utáni korszak eszmei tartalmával tölti meg."

Barta a *Tragédia* elemzését azzal kezdi, hogy Lucifer lázadása történeti szemmel nézve nem más, mint „a XVIII. századi felvilágosodás és a XIX. századi radikális materializmus lázadása a keresztény isteneszme és a keresztény metafizika ellen." De figyelmeztet bennünket arra, hogy tévedés lenne azt hinnünk, mintha Madách erre a sarokkőre építené művének problematikáját.

Az igazi eszmei harc a *Tragédiá*ban akkor kezdődik el, amikor Lucifernek sikerült Ádámot maga mellé állítani, és szembefordítani az Úrral. De más a szembenállás oka Lucifernél és ismét más Ádámnál: az előbbi célja a rombolás, az Úr művének a rombolása, valamint e mű értelmetlenségének a kimutatása, míg az utóbbi viszont azért lázad, mert ugyanannak a gazdag végtelenségnek a lehetőségét akarja magának megszerezni, ami az Úrnak megvan. Barta részletesen, idézetek sokaságával bizonyítja a kétféle lázadás közötti különbséget, és arra az eredményre jut, hogy „Végső forrása ennek a romantikus titanizmusnak a panteista világérzés, amelynek lehetősége Madách lelkében is ott szunnyadt; a lázadás tehát tudva vagy tudatlan itt is a keresztény teizmus ellen irányul."

Mi ad erőt Ádámnak a küzdelemben? – veti fel a kérdést Barta. S válaszának lényege nagyjából abban foglalható össze, hogy az a „Szent eszme", amelyet magában élőnek érez, azonos azzal a végső törvénnyel, amely a világmindenségnek is alaptörvénye. Ebből eredően tehát úgy érzi, hogy az ő értékkereső célkitűzését maga a világ is támogatni fogja, csak meg kell találni azt „a közös erőt, amely mindannyiukban ott lappang."

Szerzőnk felfogása és értelmezése szerint Ádám álomlátása: tulajdonképpen „a romantikus lángész csalódásainak hosszú sorozata," és az ad neki erőt, hogy tudatában van metafizikai szabadságának és kiváltságának. De ugyanekkor ez a küzdelme nem más, mint a materialista determinizmus egy bizonyos fajtája, hiszen azt tapasztalja, hogy mindig van küzdő és tagadó ember, jó és rossz, érték és értéktelenség: vagyis a statisztikai arány lényegében mindig ugyanaz. Ebből pedig az következik, hogy Ádám voltaképpen Lucifer áldozatává válhatna, az ő karjaiba omolhatna, ámde – amint olvashatjuk – :

„Jól értsük meg: nem akarja őt Lucifer megölni. Az ő ábrándképe egy luciferi módon élő emberiség, amely hozzá hasonlóan tagadja Istent s nyíltan hódol a gonoszság törvényének."

Csakhogy Ádám nem luciferi módon akar dacolni Istennel, vagyis nem akar az állati létébe beletörődni, hanem mindvégig ragaszkodik romantikus ember-hitéhez. S egyetlen lehetősége a diadalra, ha önként, szabad elhatározásából, tehát nem luciferi sugallatra, megöli önmagát. Vagyis elveti magától az életet, s ehhez nincs szüksége sem a végső metafizikai támaszra, sem a luciferi segítségre. S ekkor a közbejött anyaság-jelenet végső értelme mégiscsak az, hogy az isten-élmény átalakítja Ádámot, vagyis az Úr erősebb, mint Lucifer. A tanulság itt az, hogy

„Nemcsak a luciferi istenképzet tűnik el Éva vallomására, hanem füstként oszlik el a romantikus ember titáni önistenítése, önmaga fölmagasztosításának vágya is.

Uram, legyőztél. Ím, porban vagyok,
Nélküled, ellened hiába vívok:
Emelj vagy sújts, kitárom keblemet.
Ádámban összeomlott a romantikus titanizmus".

Barta értelmezése szerint a történeti színeknek s bennük Ádám kilenc próbálkozásának az a közös értelme, hogy

„Ádám meg van győződve arról, hogy a benne, mint emberben rejlő szent erő egyúttal az egész emberi lét és az egész történelem végső metafizikai elve is, vagy legalább is ennek az elvnek megnyilatkozása. Megpróbálja ennek a szent erőnek a mibenlétét közvetlenül megismerni. Ha megismerte, ráépítheti az egész világot."

A különböző történeti színekben Ádámot végig kísérve azt látjuk, hogy mindig kettős én dolgozik benne: a cézár és a művész. Ez már az első történeti színben is megmutatkozik, amikor Ádám a Fáraó alakját ölti magára, aki nemcsak szuverén uralkodó, hanem egyúttal művész is: a piramisok megalkotója. S ugyanígy végig minden történeti színben ez a kettősség, ha áttételesen is, de bizonyítható. S ezeknek a színeknek a fő eszmei fonala az, hogy Ádám lelkében két ellentétes metafizikai tudás küzd egymással: „Az egyik saját lelkébe van írva, a másikat Lucifer akarja neki sugalmazni."

A tudós szerző végigelemzi az egyes történeti színeket, s mindenütt nyomatékosan rámutat arra a vezérlő eszmére, amely Ádámot előbb lelkesíti, s majd amelyből később kiábrándul. A legnagyobb csalódást – a könyv értelmezése szerint – Ádámnak a falanszter jelenti, mert ott éppen az ész alapján, a szigorú tudás vezérletével irtották ki az emberből mindazokat az eszméket, amelyek Ádám számra a legszentebbek voltak: a hazát, a családot, a közösségeket, s „az élő természetből mindent, aminek fennállása az ész előtt nem igazolható vagy ami ésszerű mechanizmussal pótolható."

Az űr-jelenetben Ádámnak rá kell döbbennie arra, hogy az anyaghoz, a földhöz elszakíthatatlan kötelék fűzi, mert ha a lelke tovább is létezne ugyan (test nélkül), akkor „értelem és kifejezés" híján valamiféle puszta szellemi vegetálás állapotába kerülne, és „az igazi, testetlen szellemvilágot élő embernek nem engedi megközelíteni az Úr." Ádám számára tehát egyetlen lehetőség marad: a küzdelem végtelensége. Az egyes ember küzdése ugyan elbukhat (el is bukik), de a kísérletek, a küzdések végtelensége végighúzódik az időn, és mindegyik megvalósít valamit abból, amiért a következő nemzedék tovább küzdhet, vagyis a küzdelmek végtelensége előkészíti az utódnak a célját. Így kell tehát értenünk azt, magyarázza Barta, hogy „az élet célja e küzdés maga".

S Barta ehhez hozzáfűzi, hogy „Van ebben valami fejlődéseszme és a történeti kultúra abszolutizálásából, amelyre a XIX. század hegelianizmusa és historizmusa hajlamos volt. Ez volna tehát Ádám szerint a titok végső, igazi megfejtése."

Ádám küzdelmében a nagy fordulatot az anyaság-jelenet hozza: ekkor kell rádöbbennie arra, Éva vallomásakor, hogy maga az Isten szólalt meg, éspedig egyenesen őhozzá: ezért van az, hogy az első szavát nem Évához, hanem magához az Istenhez intézi: „Uram, legyőztél..." S ez után következik Ádámnak az a bizonyos híres három kérdése az Úrhoz, amelyről Barta ezt írja: „A három kérdésnek egy a lényege: Ádám bizonyosságot akar, teljes metafizikai tudást, s a luciferi tudás határozott, világos cáfolatát. Akarja tudni, halhatatlan-e a lelke, s a szűkhatárú lét után vár-e rá az örökkévalóság."

Az Úr azonban nem ad válasz Ádám gyötrő kérdéseire, „mert nem azért jelent meg, hogy most már állandóan velünk maradjon, hanem azért, hogy végleg beburkolózzon... Felelete eltépi Ádám lelkében a földön túlra vezető metafizikai szálakat és elutasítja a nagy romantikus vágyat teljes metafizikai tudásra és közvetlen metafizikai élményekre".

Ádám kérdéseire az Úr nem felel, ami azt jelenti, hogy az evilági életben egyáltalán nincs bizonyosság és nincs végleges metafizikai tudás sem. Az Úr hangját Ádám nem fogja többé hallani, tehát az ember magára maradt a földön mindörökre. Ebből következik, hogy Ádámnak saját magára kell támaszkodnia és véglegesen a földre van utalva. Tehát az eddigi szent erőnek át kell alakulnia az ember erkölcsi öntudatává. De hogy az ember mégse maradjon teljesen egyedül a földi létben, ezért az Úr Éván keresztül, a női princípium által sugalmazza a segítségét. Azt mondja Barta: „Az ember bámul: mily megdöbbentő egyszerűséggel foglalja össze az angyalok karának első négy sora hatalmas bölcseleti okoskodások minden valóságos eredményét. Szabadság és kegyelem: az emberi erkölcsi magatartás két klasszikus alapeszméje szól itt hozzánk, egy költő-filozófus ihletében könnyedén lépve át korok, évszázadok válaszfalát."

Az eszmék mérlegén című fejezetben szerzőnk sorra veszi a *Tragédia* legfontosabb alapgondolatait és azok forrásvidékét. Részletesen beszél a magyar klasszicizmus leglényegesebb irányvonaláról, továbbá arról, hogy ez hogyan hatott Madách gondolatvilágára. Nagy vonalakban arról is szól, hogy miként alakult át a magyar romantika emberének sors- és világélménye. S ami itt a legfontosabb: Madách legyőzte saját magában a romantikát, és új erkölcsi parancsokra építette gondolkodásának alappilléreit.

Ennek a fejezetnek a végén Barta felveti még azt a kérdést is, hogy vajon milyen eredményre jutnánk akkor, ha Ádámot a modern lélektan szemszögéből vizsgálnánk. Feltételezi, hogy

„Részletesebb elemzés megmutatná, hogy Ádám alakjában igen sok az öntükrözés; minden lényeges vonása alkotójára mutat vissza. Madách lelkének fájó ellentéte ismétlődik meg itt: erős önbecsülés, mely néha a romantika titáni pózába öltözik – és a másik részen csekély harci ösztön és majdnem semmi magabízó erőérzés. Ádámból a kiválasztottak sorsalakító, sorsot befolyásoló hite hiányzik leginkább, ezért veszi körül egész alakját a csüggedés és sötéten látás levegője. A fanatizmus nélküli hérosz furcsa alakja ő, az egykori prometheusi családfa kései, erőtlen sarjadéka. Küzdelméből épp maga a küzdés hiányzik."

Az *Ajándék-évek* című fejezetben szerzőnk arról beszél, hogy Madách tulajdonképpen egyművű szerző, mert a *Tragédia* előtt is, és utána is csupa olyan dolgokat írt, amelyeknek egyedül a Tragédia adja meg a jelentőségét, vagyis hogy részei a *Tragédia*hoz vezető útnak, de önmagukban semmi jelentőségük nincs. Állandóan írt például verseket, de az imádott műfajt, a lírát nem tudta meghódítani. Egész életében küzdött a lírai kifejezésért, de soha nem tudta elérni azt.

Nagy művét lényegében egy év alatt írta meg: 1859. február 17-től 1860. március 26-ig. a befejezés utáni sikertörténet lényegében annyira közismert, hogy erről részletesen szó nem esik, hanem csak a főbb állomások jelzésére kerül sor: az első kiadás, a Kisfaludy Társaságban elért siker, Arany közreműködése a végső simításban és javítgatásban. Vagy arról, hogyan hatott Madách életére művének sikere, és miként módosította élete alakulását.

„Csak egy magaslat volt, amelyre Madách nem juthatott el életében. A sors mindvégig megtagadta tőle a helyes önismeretet. Nem volt még most sem tisztában költői tehetsége természetével. Nem tudta azt, hogy egyéniségének termőereje lassú, s hogy lelkiélete megint csak hosszú évek alatt tudna anyagot gyűjteni alkotásvágyának. Azt hitte, hogy nagy művével megtalálta az alkotás bűvös kulcsát, s most már ki-bejárhat a Múzsák országában. ...Az önismeret hiánya s a *Tragédia* magaslatáról való lehanyatlás kelti Madách életében a csonkaság benyomását."

Könyve vége felé Barta részletesen beszél arról, hogy mit tekinthetünk Madách örökségének. Szerinte, a nagy művén kívül vagy mellette magát az életpályáját is örökségként kell látnunk, hiszen sokféle tanulságot lehet belőle levonnunk.

„Madách pályáját sem tragédiái és botrányai teszik értékessé, hanem a benne rejlő erkölcsi erő. Gyönge ember volt, és saját szelleme fokozatosan emelte ki sorsának szeszélyes fordulataiból. Korának világnézeti áramlatai hányták ide-oda, míg végre a nagy lélek döntésével szilárd talajt teremtett magának."

A tudós kutató úgy látja, hogy Madách „a nagyok szerencséjével ragadta meg élete néhány kedvező pillanatát, s a nagy mű, korának és önmagának kifejezője, mégis elkészült. Mindez elég lehet arra, hogy példaszerűvé tegyen egy emberi életet."

Az örökség másik nagy kincse: maga *Az ember tragédiája*. Itt még egyszer szembesülünk azzal a kérdéssel, hogy mi is hát a *Tragédia* két főkérdése, és a válasz ez:

„*Az ember tragédiájá*nak két fő kérdése van... Az egyik ez: megállja-e még a helyét a romantikus korszak emberfölötti, titáni emberideálja. A másik: képes-e az ember bárminő metafizikai tudásra, s szükség van-e rá életében?"

Ezekre a kérdésekre igen érdekes és tanulságos válaszokat kapunk, amelyeket azonban itt nem kell ismertetnünk, hiszen aki ezt a könyvet elolvassa, a válaszokat maga is megtalálja. Csupán arra kívánunk rámutatni, amit maga a szerző is hangsúlyoz, hogy

„A *Tragédia* azonban nem bölcseleti vitairat, hanem műalkotás. Azt, ami benne örökkévaló, nem kell csak a gondolati oldalon keresni, része van abban esztétikai értékének is. Ez az esztétikai érték szerzett számára oly hatalmas közönséget; gondoljuk csak a színpadi előadások meg-megújuló sikerére."

S felveti a kérdést, hogy „Milyen a *Tragédia*, mint műalkotás?" És a válasza: „Madách főműve esztétikai szempontból is érdekes, talányos, diszharmonikus, szinte már bizarr alkotás." És hogy mindezeken mit ért, azt elolvashatjuk könyvének utolsó előtti fejezetében. Mindenesetre azon a véleményen van, hogy „Madách igazi esztétikai sikerét tehetsége romantikus oldalainak köszönheti." És befejezésképpen arra mutat rá, hogy

„Nem elég a kompozíciókban, az élesen megrajzolt apró mozzanatokban, a típusmeglátás tömörségében gyönyörködnünk. Úgy kell olvasnunk a *Tragédiá*t, hogy megérezzük és elsajátítsuk belőle azt is, ami szavakkal kimondva nincsen: alkotója lelkének kiforrott egyéni hangulatát.

Milyen gazdag árnyalatokból olvad össze ez a jellegzetes madáchi hangulat! Ez a gazdag, sokszínű hangulat Madách örökségének legmaradandóbb része."

Barta egy függelékben külön szól „*A* hírnév krónikája" címen a *Tragédia* színpadi pályafutásáról és sikeréről. Részletesen beszámol az 1942-ig tartó előadásokról, hazai és külföldi sikerekről, amelyeket az tett lehetővé, hogy „Madách művében az elvont gondolatiság mellett jó adag drámai ér is van, azt már Arany János kiemelte."de a *Tragédia* igazában nem színpadra való, hanem elsősorban olvasmány: aki csak valamely színpadi adaptációját látja, annak fogalma sem lehet igazi gondolatgazdagságáról és egészéről.

Az öregkori összegzés

1945 után, de főként a kommunista hatalomátvétel után *Az ember tragédiájá*ra rossz világ járt: a kommunista irodalompolitika reakciós idealista alkotásnak kiáltotta ki, és a színpadról is letiltotta. Ezt az irtó hadjáratot Lukács György

vezette, aki egyik *Népszabadság*beli cikkében ideológiailag indokolta meg, hogy miért nem kívánatos Madách művének az előadása. Ennek következtében a Nemzeti Színház kénytelen volt a műsoráról levenni, és amikor 56 után ismét műsorra tűzte: a *Tragédia* bemutatása valóságos politikai tüntetésnek számított, és óriási demonstráció követte. A jegyet vásárlók már hajnalban a Nemzeti pénztára előtt sorakoztak, és nagyon sok órát voltak képesek várakozni, csak hogy jegyhez jussanak.

Barta Jánost 1951-ben nevezték ki a debreceni egyetemre a magyar irodalom professzorának, és ő azonnal hozzáfogott előadásokon és szemináriumokon a *Tragédia* elemzéséhez. E sorok írója 1952-ben volt a debreceni egyetem elsőéves hallgatója, s jól emlékszik azokra az izgalmas előadásokra és szemináriumokra, amelyeken a professzor sorról-sorra elemezte Madách nagy művét, és mutatta be annak gondolati gazdagságát. Mi, a hallgatók, persze semmit nem tudtunk arról, hogy Barta ennek a témának milyen avatott szakértője, hiszen a háború előtti két Madách-könyve abban az időben már hozzáférhetetlen és elérhetetlen volt, s ő pedig soha, még csak célzás formájában sem utalt arra, hogy foglalkozott Madáchcsal már régebben is.

Írásban azonban 1978-ban nyilatkozott ismét a *Tragédiá*ról, amikor Horváth Károly *Madách-tanulmányok* címen kötetet szerkesztett. Ez tehát azt jelenti, hogy Barta János harminchat év eltelte után nyúlt ismét Madách nagy művéhez, mármint írásos formában. S ez sem valami nagy tanulmány: mindössze öt nyomtatott oldal. Ezt azzal kezdi, hogy megismétli régi tételét: Madáchcsal „a romantikus költészetnek és a századközép filozófiájának egy európai ága nyúlik be hozzánk; gyökerei jelentős részben nem hazai talajba ereszkednek."

Aztán a továbbiakban ismét azt hangsúlyozza, hogy Madáchnak ez az egyetlen igazi értékes alkotása, mert a többi gyenge dilettáns munka, beleértve a *Mózes*t is. Mert – mint írja –

„Ne áltassuk magunkat: amit hatásos rendezés, kiváló színészi produkció és olykor elevenbe vágó szövegmodernizálás, sőt átírás diadalra juttat, az lehet színpadi siker, de nem a Madáché, - s ezek a majdnem kasszadarabok eredeti formájukban vigasztalan olvasmányok maradnak továbbra is, a drámaiatlanságnak és színpadiatlanságnak mintapéldányai."

Ez a megállapítás kemény kritikaként hatott az akkori Madách-lelkendezésre, mert Keresztury Dezső jótékony közbeavatkozása eredményeképpen a *Mózes* tényleg óriási sikerrel ment a Nemzetiben. Barta azonban kijelentette:

„Meg kell nyugodnunk abban, hogy Madách a *Tragédia* révén kapott és kaphatott rangot irodalmi közvéleményünkben..."

A tanulmány további részében erősen vitatkozik azokkal az irodalomtörténészekkel, akik a *Tragédiát* a 19. század ötvenes éveinek társadalmi

és politikai problematikájával akarják megmagyarázni, vagyis nagyon erősen korhoz kötött alkotásnak tekintik. Ezzel szemben azt hangsúlyozza, hogy

„Túl szűk a meder, amelyben a mű gondolati tartalmát rekesztjük velük; egyébként is észrevehető, hogy Madách figyelme csak az 1860-as fordulat után irányul erősebben a hazai politikai viszonyokra; vitatható, mennyi volt ennek az érdeklődésnek a társadalmi színezete. Madách nem arra keresi a választ: mit tegyen hic et nunc a magyar középnemesség, - Ádám küzdelmének távlata messze túlnőnek az ilyen aktualitáson."

Barta szerint „A *Tragédia* műfaji jellege szempontjából is egy nagy európai áramlatnak szélső hullámverése,..." Szemmel látható, hogy 1978-ban elérkezettnek látta az időt arra: egyre nyíltabban ki merje mondani azt, amit Madáchról évtizedek óta gondol. Szembefordul a kor marxista irodalmáraival, akik mindent az aktuális politikai eseményekkel magyaráztak, és nyíltan kimondja, hogy „ha a Tragédia gondolati tartalmát nézzük, a negyvenes és ötvenes évek európai szellemi világának kellős közepén érezhetjük magunkat."

Ezután nagy vonalakban rámutat a *Tragédia* főbb problémáira, motívumaira, s egy-két vonással megrajzolja a három főszereplő alakját. Rámutat arra is, hogy mennyiben kötődik az akkori magyar filozófiai gondolkodáshoz, és miben tér el attól. Továbbra is úgy látja, hogy Madách elsősorban művész, és csak másodsorban gondolkodó. Beszél a műnek azokról a gyengéiről, amelyeket már Gyulai Pál és Arany János is szóvá tettek. Részletes elemzést adja valódi költőiségének, és sorra veszi a valóban felejthetetlen jeleneteket.

Tulajdonképpen Barta ebben a rövid tanulmányában mindazokat a kérdéseket érinti, amelyekkel már a háború előtti könyveiben is foglalkozott.

Ennél az 1978-as tanulmányánál összehasonlíthatatlanul fontosabb az 1983-ban közzétett harminc oldalas értekezése, amelyben összefoglalja mindazt, amit a *Tragédiá*ról fontosnak és lényegesnek gondol.

„Az a kimeríthetetlen problémakör, amelyet Madách főműve magába zár – írja tanulmányának a végén, önvallomásként – tudományos pályám kezdete óta foglalkoztat; tanulmányban, monográfiában, egyetemi előadásokban és szemináriumokon ismételten visszatértem hozzá. Amikor most ezt a számomra végső értékelést közreadom, nem hallgathatom el, hogy eredményeim egy része, az elemzésesek és értékelések bizonyos elemei korábbi évekre nyúlnak vissza."

Amikor ezt a tanulmányát közreadta, már nyolcvanhét éves volt, és a többé valóban nem nyilatkozott Madáchról, tehát ebben a témakörben ez volt a hattyúdala. S ha ezt az írását elolvassuk, akkor az a vélemény alakul ki bennünk, hogy ennél többet nem is igen lehet a Tragédiáról mondani, mert itt valóban mindenről beszél, és minden vele kapcsolatos kérdést megtárgyal. A kiindulási alapja az, hogy a *Tragédiá*ban két alapvető filozófiai probléma van: az egyik

a harmóniatan, amelyet Madách korában egyezményes filozófiának hívtak, s a képviselői Heténvi János és Szontágh Gusztáv voltak. Az egyezményes filozófia lényege: egység a különféleségben, s ezek ellentétben vannak egymással ugyan, de munkára késztetik egymást, és végső fokon harmóniát alkotnak. S Barta kérdésként veti fel, hogyan élte át Madách a harmóniát? S a válasza az, hogy mindig mint valamilyen módon való megvalósult szépséget fogja fel; például a jóságnak és a boldogságnak az összekapcsolása (ez etikai szempontból: harmónia), aztán: az ember a világgal van összhangban, tehát ez is egy fajtája a harmóniának.

Újabb kérdés: hol merül fel először a harmónia gondolata a *Tragédiá*ban? Először az angyalok karának első énekében, aztán a II. színben az édenkertben. S hol bomlik meg először a harmónia? Lucifer fellépésében, aki a biológiai pozitívumot képviseli, s vele szemben az Úr viszont az életnek az eszmei síkját jelenti. Tehát Lucifer fellépésével a természet, az anyagiasság és az eszme dualizmusa bomlik fel („Nem szült-é az anyag?"), de ez a hasadás az ember életében is bekövetkezik, amikor az Úrral szembeszáll, szakít vele, s ugyanekkor ráébred a korlátaira („Ugranám, de testem visszahull" stb.) A szabadság és szükségszerűség ellentétét tehát Madách az emberen keresztül mutatja be. Ádám tudni szeretne, sőt tudni akar, de ugyanekkor ebben a vágyában benne van a tudás és az ösztönösség, valamint a tudás és az érzelem ellentéte is. Az összhang tehát minden álomjelenetben megbomlik: a IV. színben például a nagyember és a tömeg közötti ellentétben ábrázolódik, Ádám életében az erkölcsi összhang mindig azzal bomlik meg, hogy életében a jóság és a boldogság sohasem jár együtt.

Barta felveti tanulmányában azt a kérdést is, hogy vajon megvalósul-e az összhang az álomképekben, vagyis a történelemben? Egyáltalán: igazak-e az álomképek és hézagtalanok-e? A valóságos történelmet mutatja-e be Lucifer, vagy pedig torzít? Madách az álomképekkel kapcsolatban kétségkívül a hézagtalanság illúzióját akarja kelteni, tehát fel kell tételeznünk, hogy szerinte minden korszak harmóniával kezdődik, ámbár szemlátomást nem az volt a célja, hogy ezt ábrázolja.

Hogyan jön létre a harmónia a *Tragédia* befejezésében, és vajon létre tudta-e ezt hozni Madách? Barta válasza az, hogy a harmónia létrejön, de az magasabb fokú, mint a paradicsomi harmónia, mert bizonyos ellentéteknek az összegzését mutatja. (Tehát fejlődés az ősállapothoz képest!) Madách azt sugalmazza, hogy a nemes kebel jutalma magában az öntudatában van („Az ember önbecsének az érzése").

További kérdés Barta tanulmányában, hogy megoldódik-e a XV. színben a szabadság és a szükségszerűség ellentéte? Ez utóbbit utoljára az eszkimójelenet képviseli, s az előbbit pedig az öngyilkossági kísérlet, valamint az,

hogy Ádám szabadon választhat jó és rossz között. „Fog korlátozni az arasznyi lét"...: ez a végtelen térrel szembeállítva azt jelenti, hogy egy bizonyos harmónia igenis létezik. De az összhang azzal is megvalósul, hogy az Úr kijelöli Lucifer helyét, s ezzel létrejön a harmónia a természet és az eszmeiség között. Ezzel szemben az ember és az Isten között nincs igazi összhang, hanem csak a sejtelme létezik.

Tehát hol jön létre harmónia? A világmindenségben vagy az ember tudatában? Barta szerint csak ez utóbbiban, de itt is csak úgy, hogy minden küzdelem után felbomlik, hogy aztán megint létrejöjjön egy következő küzdelem után. Ádám az emberiségnek valamilyen végső alapját, metafizikai alapját és támaszát keresi, s ez a törekvése összefügg azzal (de nem azonos vele!), hogy mi a világon a lényeg? Ennek a megtalálása vajon mennyiben tölti be Madách számára a végső támasz szerepét? Barta úgy látja, hogy semennyiben, mert akkor meg sem indulna a küzdelem. De valójában a *Tragédia* végén sem, hiszen az Úr nem felel Ádám három kérdésére. Hol próbálja tehát Ádám a lábát megvetni? Részben önmagában, aztán a tudásban, majd a küzdelem végtelenségében és aztán a közösségben. Az önmagában való keresés azonban a XV. szín küzdelmei között összeomlik. De megsemmisült ez már az V. szín végén is, a Kepler-jelenetben, továbbá az eszkimó-színben. Barta rámutat itt arra az ellentétre is, hogy Ádám az eszkimó jelenetben ugyan csalódik a küzdelem értelmében, de ez a csalódás a XV. színben részben rehabilitálódik. De ugyanígy kiábrándul Ádám a tudásból is: különösen a XV. színben, de már előbb is a X. színben, majd pedig a falanszter jelenetben. S végül csalódik a közösségben is, éspedig többször is.

A *Tragédia* másik alapvető filozófiai problémája Barta szerint úgy fogalmazható meg, hogy mi a végső támasza az embernek, vagyis Ádámnak? Rövid válasza az, hogy önmagának az erkölcsi tudata. Ezt fejezi ki az utolsó karénak („Karod erős...") valamint hogy az Úr sem szünteti meg Ádám végtelen bizonytalanságát. Az ember erkölcsi öntudata Madách szerint sokkal erősebb, mint a tudásba vetett hite, vagy a közösséghez fűződő kapcsolatai. De az erkölcsi öntudat nem azonos azzal, hogy „önmagam levék enistenemmé", mert amikor Ádám ezt mondja, akkor még azt hiszi, hogy semmi akadály nincs akaratának megvalósítása előtt. De a végén rájön, hogy csupa akadályokkal kell küzdenie. Persze, az erkölcsi öntudata mindvégig megmarad, hiszen úgy dönt, hogy még akkor is küzdeni fog, ha teljesen egyedül van.

Barta aztán felveti azt a kérdést, hogy vajon Éva is ugyanazt éli-e át, amit Ádám? A *Tragédiá*ból az derül ki, hogy ő majdnem ugyanolyan értetlenséggel és közönnyel nézi Ádám küzdelmét, mint maga a természet. Sokatmondó tény, hogy a visszaemlékezés (pl. a VI. színben) Éván keresztül lepi meg Ádámot, és a Fáraó-jelenetben Évával kapcsolatban Ádám úgy érzi, hogy „Ez

a szálaknak egyike, mellyel Uram gúnnyal körülvett." De Ádám nem akarja beadni a derekát ennek az élménynek, s ezért bukkan ez fel a történeti színekben újra meg újra. Végérvényesen az öngyilkossági jelenetben is ott van, amely összekapcsolódik Ádám számára a második szilárd ponttal: az anyasági jelenettel. Évában kétségkívül van valamiféle transzcendens elem, amit azonban nem lehet bizonyítani, hanem inkább csak érezzük. Tehát ez csak ösztönös bizonyosság, amit azonban – Madách szerint – nem szabad tudnunk. Barta úgy látja, hogy Évára Madách különösen nagy eszmei súlyt helyezett, hiszen a nő intuitív sugalmazása az, ami Ádámot szinte a természetfeletti régiókkal hozza kapcsolatba.

A szerző külön fejezetben foglalkozik tanulmányában azzal, hogy hogyan kell értékelnünk Madách világnézetét. Nézete szerint itt az ismeretek szerzésének kérdése vetődik fel, amelyeknek két forrása van: az első a közvetlen tapasztalás, s a második a gondolkodás, az ész munkája. Madách szerint e kettő egymás nélkül semmit nem ér. Itt Descartes híres mondására emlékezteti az olvasót, amely így hangzik: Gondolkodom, tehát vagyok (Cogito, ergo sum). A romantikus mozgalom viszont, amelyhez Madách is tartozott, megtagadta az értelmet, mint az ismeret forrását. Barta itt viszont arról beszél, hogy kétféle ismeret létezik: van egy mechanikus, külső ismeret, s ennek az eszköze az értelem, és létezik egy lényegi ismeret is, aminek az eszköze nem az értelem, hanem a spontán, eruptív felismerés. A filozófiában az ismeretnek ezt a fajtáját szokták az ész trónfosztásának nevezni, s ilyen címen írta Lukács György is a maga híressé, vagy inkább hírhedtté vált könyvét.

Ismeretes, hogy Nietzsche például kételkedett az értelmi megismerés pozitívumában, és ennek az értelemellenes folyamatnak a tetőpontja a Bergson-féle filozófia, amely azt tanítja, hogy a fogalmi megismerés funkciója mindig kategorikus, száraz és mechanizál. Ezzel állítja szembe Bergson az intuitív megismerést, amely közvetlen, ösztönszerű. S végül arra mutat még rá Bergson, hogy az érzelemnek is van egy bizonyos megismerő jellege. Barta itt mellékesen foglalkozik Lukács György említett könyvével is, és megállapítja róla, hogy az a tétele, amely szerint az irracionalizmus az imperializmus jellegzetes filozófiája: erősen vitatható, hiszen az irracionalizmus már 150 évvel ezelőtt jelentkezett, persze nem Bergsonnál, hanem más európai filozófusoknál.

A fentiekkel csupán azért foglalkozik, mert a *Tragédiá*val kapcsolatban felveti azt a nagyon fontos kérdést, hogy mi a szerepe az ismeretnek az ember életében? Másképpen fogalmazva: mi a jelentősége a tudásnak az ember, vagyis Ádám életében? Madách szerint az értelem egyáltalán nem ad olyan ismeretet, amely az élet egészét át tudná fogni. A *Tragédiá*ban olvassuk: „A tudomány csak sántán követi az ifjú tapasztalást." Barta szerint itt az „ifjú" szinonimája: erős, kiapadhatatlan. Madách szerint tehát az ismeret első formája

nem az értelem, hanem a tapasztalás, illetve: az életben nem a teória a fontos, hanem maga az élet. Nem véletlen, hogy a hideg értelmet Lucifer képviseli, aki a gonosznak, a tagadásnak és a hiánynak a megtestesítője. Az igazi tudós Madách szerint (mármint a Kepler-típusú tudós) a lángészhez és a művészhez áll közel, aki mindig az egészet látja, de nem az értelmével, hanem lángeszének az intuitív közvetlen megragadó képességével. Madách tehát – vonja le a tudós a végső tanulságot – az irracionalizmus képviselője. De Madách két irracionalista korszak között elszigetelten áll, mint összekötő jelenség, illetve kapocs. Meggyőződése, hogy a világ, illetve a történelem ésszel nem fogható fel, hanem csak intuícióval. S Barta itt szembeszáll Madáchcsal, mert azt vallja: a világtörténelem olyan folyamatokból áll, amelyek ésszel mégiscsak megmagyarázhatók.

Madách viszont az intuíció híve volt, s ennek egyik bizonyítéka az a fiatalkori levele, amelyben azt írja, hogy a világ kikacagja az észt és a logikát. Egy másik levelében pedig arra biztatja barátját, hogy „Bízzunk minden a perc ihletésére, ne tervezzünk semmit sem." Más szavakkal: mondjunk le az életnek mindenféle tudatos irányításáról.

Mi hát – Madách szerint – az igazán, valóban létező a világban? Madách a *Tragédiá*ban azon a nézeten van, hogy az anyag a szellem létezésének egyik formája. A filológusok kimutatták, hogy Madách ismerte, vagyis olvasta Büchner *Anyag és erő* című könyvét, és tájékozott volt Feuerbach nézeteiről is. A Madách-korabeli viták, amelyek a naturalizmus és a pozitivizmus körül zajlottak, a *Tragédia* szerzőjének ismerősök voltak, hiszen az ő idejében ilyen világnézeti tényezők harcoltak egymással, és olvasta azokat a folyóiratokat (például az *Athenaeum* címűt), amelyek ezeket a vitákat közvetítették.

Barta tüzetesen foglalkozik azzal a kérdéssel is, hogy mit kell értenünk a dualizmus fogalmán (persze, filozófiai értelemben) Madách korában ez azt jelentette, hogy egyfelől van szellem, lélek és Isten, és másfelől pedig létezik anyag, illetve természet. Mármost a 19. század ötvenes éveiben ez a dualizmus úgy kezd átalakulni, hogy a szellem, lélek és Isten egyre veszíteni kezdi hagyományos szerepét, és a filozófusok azon a nézeten kezdenek lenni, hogy az anyagon kívül léteznek eszmék is, amelyek felváltják, vagy inkább leváltják a szellem, lélek és Isten mindenhatóságát. Tehát a dualizmus úgy alakul át, hogy egyfelől vannak eszmék, másfelől pedig létezik az anyag, illetve a természet. A materializmus természetesen monista, mert csak az anyagot ismeri el végső létezőnek. Egy Madách-korabeli német filozófus is azt mondja, hogy igazában csak tények és értékek vannak, tehát a szellem vagy az Isten nem létezik. Ezzel szemben a klasszikus dualizmus szerint a végső létező a test és a lélek. És megint más a 19. századvégi dualizmus, amely ilyen ellentétpárokat ismer: eszme és forma, vagy: anyag és forma. S ezek után teszi

fel Barta ismét a kérdést: Milyen Madách világképe? S úgy találja, hogy Madách közeledik a századvégi dualizmus felé, de nem volt materialista. Nem jutott el odáig, hogy megtagadja a természetfeletti Istent, de nem is hisz benne szilárdan (hiszen Ádám három kérdésére egy szilárd hívő nem úgy felelt volna). Ádám soha nem elégszik meg csak a természettel, hanem még egy emeletet szeretne fölébe építeni (például kulturális lét, vagy nemesebb értelemben vett tudás, vagy a nagy művész, illetve nagy alkotó stb.). De megvannak Madáchban a klasszikus dualizmus maradványai is, ezt sem tudja teljesen megtagadni. Másfelől viszont van benne egy bizonyos elégedetlenség is a régi kultúra megmerevedettsége ellen.

Külön problémaként vizsgálja a szerző a *Tragédiá*ban az egyén és a tömeg viszonyát. Felsorolja a tömeg jellegzetes színeit: IV., V. és a VI. (A keresztre feszítettek). A VII. színben több jelenet is ide sorolható, aztán a VIII. színben egy udvaronc mond véleményt a tömegről, a X. és a XI. szín tarka összevisszaságot mutat ebből a szempontból, s a XII. színtől pedig nem merül fel ez a kérdés, mert mindenki a tömeghez tartozik, kivéve persze Ádámot és Lucifert.

A tömeggel kapcsolatban Barta azt a kérdést is felveti, hogy szociológiai értelemben mi nevezhető osztálynak. S azt mondja, hogy az alkotó tagjait valamilyen eszmei cél és kollektív magatartás teszi magasabb rendűvé. A lovagokból például (a *Tragédiá*ban) minden eszmei cél kiveszett, és csak a bizánci nőket kergetik. Vagyis Madách tömegábrázolása nem egyforma, mert megvan nála a modern értelemben vett tömegfogalom is, hiszen szó van nála elnyomottakról és elnyomókról. Másfelől viszont Madách úgy mutatja be a tömeget, hogy az azt összetevő egyének magasabb lelki funkciói vesznek ki, mihelyt tömegbe kerülnek (később ezt vallotta Le Bon és Ortega is!). Madách szerint a tömegben mindig valami pillanatnyiság van, tehát manipulálható, s szinte majdnem csőcselék. De a tömegről alkotott véleményét legjobban Lucifer fejezi ki, aki azt vallja, hogy nem a testvériség és nem valamiféle eszmei cél fűti a tömeget, „mert minden ember uralomra vágy". Lucifer tagadja, hogy valaha is egyenlőség lesz, és tagadja, hogy a tömegben valami eszmei cél lenne.

Kérdés ezek után, veti fel Barta, hogy honnan voltak élményei Madáchnak a tömegről? S itt négy tényezőt, illetve forrást sorol fel:

a szabadságharcból (de ez nem jelentős, mert Madách távol állt a harcoktól);

voltak modern élményei: olvasmányai alapján a munkásságról volt valamilyen értesülése;

a francia forradalomról is sokat olvasott;

személyes élményei: a vidéki megyei nemesség politikai magatartása (ez tükröződik pl. az athéni színben, ahol a szavazatokat megvásárolják).

A fentiekből adódik, hogy Madáchnál a tömegábrázolás nem egységes: mondhatni, hogy a régi és az új mezsgyéjén áll.

A következő nagy téma a tanulmányban az, hogy miként ábrázolja Madách az egyént? A téma kifejtése elején a *Tragédiá*ból ilyen sorokat idéz: „Az ember szív e szent örök tüze"; aztán: „Mily pokol lehet szűd Istenének, hogy nem bír teremteni" – mondja Michelangelóról Ádám a falanszter-jelenetben.

A kérdés tehát a szerző számára itt úgy vetődik fel, hogy mit jelent Madáchnak az egyén fejlődése? Az egyén a *Tragédiá*ban mindig a tömeg ellenlábasa, hiszen a lángészben vagy a géniuszban valami földöntúli erő lakozik. És kinek felelős egy-egy ilyen nagyember? Miltiades, Danton, Tankred vagy Kepler kiábrándulnak abból, hogy a közösségnek lennének felelőse. A nagy tudósok is csak önmagokkal szemben éreznek felelősséget, hiszen a lángész alkotása minden szabályon felül áll, sőt, ő ad szabályokat az utána jövőknek. Ennek a meggyőződésnek a betetőzése a XV. színben az angyalok kara, és ide tartozik – legalább is Barta szerint – Madách történetfelfogása is, amelyben szinte túlsúlyban van az individualizmus.

A tudós nemcsak azt vizsgálja, hogy mik lehettek a *Tragédia* történetfelfogásának a gyökerei, hanem a válaszokat is a lehető legalaposabb körültekintéssel adja meg:

múltbeli örökség: a romantikus korszak hagyománya (például: romantikus titánok; lásd: Jókai). Ez a hagyomány Madách fiatalkori műveiben is megvan;

a Bach-korszak magyar társadalmi állapota, amely jellegzetes átmenet volt a feudalizmusból a kapitalizmus felé. A régi közösség összefogó ereje már meglazult, az újé pedig még nem alakult ki. Egyedül csak a társas élet különböző formái virultak: névnapok, keresztelők, lakodalmak stb. De minden más közösségi élet megszűnt. Akik ebben a légkörben felelősséget éreznek magukban: azok magukra maradnak. Így járt például Arany János is, aki úgy gondolta, hogy legjobb, ha csak magának ír. Ezt bizonyítja a *Vigasztaló* című verse vagy a *Csaba trilógia* előhangja: „ha későn, ha csonkán, ha senkinek, írjad." Pedig Arany János 1848-1849-ben még a közösségnek szóló költészetet akarta felvirágoztatni.

Ebben az időben alakul ki a dzsentri s vele együtt az úri morál, amely lényegében az élet tartalmatlanságát fejezte ki, hiszen csak kifelé jelentett bizonyos magatartásbeli normát, befelé azonban nem tudott erkölcsi tartást adni.

Barta külön megemlíti itt a polgárságot is, amely a nemességhez próbált idomulni, persze csak külsőségekben.

S ugyanekkor már az eddigi összetartó erő, a passzív rezisztencia is kezd bomladozni. Mindezek következtében tehát a nagyember azért csak önmagnak felelős, mert a környezet alacsonyabb, mint ő.

A polgári morálnak van egy olyan vonása, amelyik a munkán alapul. Ezt mutatja például a *Gondolatok a könyvtárban* vége. Persze – hangsúlyozza Barta – ebből a századvégi munka-kultuszból hiányzik a nemzet iránti felelősség, ami azt jelenti, hogy a kor itt ismét a régi és az új morál mezsgyéjén áll.

Aztán foglalkozik ebben a nagy tanulmányában azzal is, hogyan ábrázolja Madách a *Tragédiá*ban a fejlődés gondolatát vagy eszméjét. „Megy-é előbbre majdan fajzatom, Nemesebbedvén..." – kérdi Ádám.

Barta azon a nézeten van, hogy Madách felfogása szerint a fejlődés valamilyen tökéletesedést, erkölcsi fejlődést jelentene, mégpedig olyat, amellyel az ember Istenhez közelednie. Ezzel áll tehát szemben (az athéni színben) az öntudat alantas ösztöne és bizonyos eszmei követelések ábrázolása. S ezen a dualizmuson az semmit nem változtat, hogy az aljasság néha erkölcsi köntöst ölt magára. Madách szerint a fejlődést az jelentené, ha a nyers emberi természet és az eszmei követelések egybeforrnának. Csakhogy a XIV. színben – és ez ábrándítja ki Ádámot – úgy látszik, hogy a nyers természet minden eszmei célon úrrá válik. De ez az antagonizmus a Tragédia eszmeisége miatt feltétlenül szükséges, hiszen ha ez nem lenne, akkor azonnal megállna a fejlődés. Nagy kérdés aztán, hogy vajon erre rájön-e Ádám?

Barta értelmezésében a *Tragédia* jeleneteiből egy harmonisztikus fejlődési fogalom adódik, és ő azt a további kérdést veti fel, hogy az mit nem jelent? A szerző úgy látja, nem jelent az egy olyan állandó és végleges harmóniát, vagy célt, amely felé fejlődni kell. ellenben megvan a lehetősége annak, hogy a harmónia bizonyos időben, legalább is egy időre, létrejöjjön. S ezután ismét következik a stagnálás, és újra lehet kezdeni mindent elölről. Ilyen értelemben a végső tanulság az, hogy a harmónia tehát mindig létrejön, és soha nem jön létre.

A fenti problematika – állítja Barta – összefügg azzal, hogy milyen korszakokat nem ábrázol Madách? (Ez csupán filológiai kérdés.) Az viszont kétségtelen, hogy az alkotó egy olyan hézagtalan emberi történetet képzel el, amelyben vannak hullámhegyek és hullámvölgyek. Az Erdélyi Jánoshoz írt levelében is azt vallja, hogy „Az emberiség folyvást fejlődik, ha az emberiség nem is vette észre." A *Tragédiá*ban ez úgy ábrázolódik, hogy minden szín pesszimizmust, egy parányi tragédiát sugall, noha az egészbe beágyazva ezek megszűnnek.

„A cél halál..." – olvassuk az ismert sorokat, s felvetődik bennünk a kérdés, hogy vajon lesz-e mindig olyan eszme, amelyért érdemes küzdeni? Madách szerint az élet, vagyis a történelem egy állandó teremtő folyamat, amely mozgósítani tudja az ember erőit. Kérdés azonban, hogy ez dokumentálódik-e a *Tragédiá*ban? Azt tudjuk és tapasztaljuk, hogy Ádám mindig bízik, és mindig talál olyan új eszmét, amelyért érdemes küzdenie. A londoni szín karénekében

olvassuk: „Mindig új s mindig a régi…" S ugyanebben a karénekben előbb: „A méltóságos tenger zúg, / Zajg tovább is és nevet."

Barta értelmezésében „a méltóságos tenger" magát az élet teljességét jelenti, ami a filozófia nyelvére áttéve egy dinamikus fejlődés fogalommal azonos. Kérdés azonban, hogy mi az, ami ebben fejlődik? A válasz az, hogy az ember, illetve maga az emberiség. Vagyis ennek a dinamikus fejlődés-fogalomnak az igazi tartalma: a folytonos újrateremtés, mert hiszen az élet egésze fejlődik. Persze, ez a fejlődés, mutat rá nyomatékkal, nem jelent okvetlenül értékbeli gyarapodást is. Ezzel szemben a haladás fogalma ezt is mindig magában foglalja, s ez a fejlődésnek egy magasabb foka. Hogy Madách ezt is ábrázolni próbálta (lásd az Erdélyihez írott levelét), azt Barta a következőkkel bizonyítja:

A *Tragédiá*ban a tömegnek az ábrázolása egy felfelé haladó fokozatosság. Az Athén és Párizs közötti fokok: eretnekek és a rokonszenvezők, a párizsi forradalmárok és a londoni munkások. Ezeknek az ábrázolásában kimutathatóan van bizonyos fejlődés, még akkor is, ha Ádám ezt nem elég határozottan mondja ki, sőt, ismerjük el: sehogy.

Az, ami az emberben emberi: az egyes színekben egyre gazdagabban bontakozik ki. Keplerben több az emberi, mint Miltiadesben, s a XII. színben szinte az emberi élet egész totalitása benne van. Az élet folytonos gazdagodása az egyes színekben szemmel kísérhető.

A fentiekkel kapcsolatban azonban felvetődik a gyanú Bartában, hogy ez vajon nem csupán azt jelenti-e, hogy a későbbi színek jobban sikerültek, mint a korábbiak? Tehát szabad-e ebből arra következtetni, hogy ez egyenlő az emberiség fejlődésével? Barta erre azt válaszolja, hogy itt-ott praktikus haladási mozzanatok is megfigyelhetők a *Tragédiá*ban, tehát nem túlzás feltételeznünk, hogy Madách hitt magában a fejlődésben is.

„Mintha a költő kárpótolna azért – írja tanulmánya befejezéseként –, amivel a bölcselő adósunk maradt: megcsillogtatva előttünk a történelmi fejlődés többarcúságát."

Egy bizonyos: aki Bartának ezt a két könyvét és két tanulmányát elolvassa, érezni fogja, hogy ennél jobb eligazítást Madách igazi megismeréséhez sehol máshol nem kaphatna. Írni fognak ugyan még sokan és sokat *Az ember tragédiájá*ról, de alig hihető, hogy a Bartáénál fontosabb és újabb szempontokat találjanak. A kimeríthetetlen Madách-irodalomban Barta írásai magasan kiemelkednek mind a konkrét tárgyismeret, mind a pszichológiai és filozófiai szempontok alkalmazása tekintetében. Utolsó tanulmányán természetesen érezni, hogy a kor politikai viszonyai miatt bizonyos kérdéseket nem érinthet, ám háború előtti könyveinek ezzel a mostani új kiadásával az olvasó azokban a kérdésekben is tájékozódhat, amelyekről ebben a legutolsó tanulmányban nem esik szó.

EMLÉKEZÉS A SZÁZ ÉVE SZÜLETETT BARTA JÁNOSRA

„Mélységes mély a múltnak kútja. Ne mondjuk inkább feneketlennek? Még akkor is és talán éppen akkor, ha kizárólag és egyedül az ember az, akinek útjáról kérdés és szó esik."

Thomas Mann regényének ezek a híres kezdő mondatai jutnak eszembe, amikor Barta Jánosról, erről a néhai jó mesterünkről kívánom pár gyalogjáró szóval elmondani nem csak a magam személyes emlékeit, hanem több egykori egyetemi évfolyamnak a rá vonatkozó múlhatatlan emlékképeit. Mások is beszélhetnének most róla helyettem, de őket az Élet Ura sajnos már régen magához szólította. Beszélhetne most Kovács Kálmán, Kiss Ferenc, Juhász Béla, Bata Imre vagy Baranyi Imre is, de ők már örökre elhallgattak. Így hát helyettük is én mondom el, hogy mit jelentett nekünk Barta János, és milyennek láttuk őt még az ötvenes évek legelején.

Az én legelső személyes emlékeimet negyvenkilenc év messzeségéből kell felidéznem, hiszen a Debrecenben végzett nyolc osztályos gimnázium után 1952-ben kerültem a város egyetemére, akkor voltam első éves, s Barta János pedig, akkor töltötte ott a második évét. Közvetlen tanítványa ugyan csak harmadéves koromban lettem, hiszen ő a XIX. század második felét adta elő nekünk, mégis ismertem, illetve mindnyájan ismertük már első éves korunkban is, mert a magyar szakon akkor még kevés tanár volt. Bán Imre adta elő a régi magyar irodalmat, Juhász Géza a felvilágosodás korát, s a XX. századot Kardos Pál. A világirodalmat pedig, úgy az egészet egybe véve, Koczogh Ákos tanította; aki ugyanekkor az Építünk, majd később az *Alföld* című folyóiratnak is a szerkesztője volt. A magyar irodalom különböző korszakaiból a felejthetetlen Julow Viktor tartott rendkívül élvezetes, speciális kollégiumokat. S bár szervezetileg Hankiss János nem tartozott a Magyar Intézethez, mert 1945 után koholt politikai okok miatt megfosztották a katedrájától. Magát a francia tanszéket is fölszámolták, Hankisst pedig, akit tanítványai mentettek meg a börtöntől, megalázó módon az Egyetemi Könyvtárba száműzték. Mégis rút hálátlanság volna róla megfeledkeznem, hiszen ő nemcsak Balzacról tartott speciális kollégiumot, hanem az opera történetből is múlhatatlan emlékezetű, rendkívül szórakoztató, élvezetes és

hanglemezekkel fűszerezett kollégiumot vezetett, amelyre nemcsak a bölcsészek, hanem más karok hallgatói is eljártak.

Ennek a professzori karnak a tagjairól, legalábbis a többségükről; közel ötven év távlatából is azt kell mondanom, hogy nagy tudású, jó tanárok voltak. Barta János pedig ebből a színvonalas testületből is magasan kiemelkedett.

Milyennek láttuk mi akkor őt? Furcsa, nem furcsa: de legelőször is öregnek és szigorúnak. Mi, hallgatók, magunk között többnyire úgy emlegettük őt, hogy az öreg Barta. Vagy pedig, alacsony termete miatt a kis Barta. Pedig hány éves volt ő akkor? Mindössze ötvenegy! Tehát egyáltalán nem volt öreg, csakhogy mi viszont tizennyolc és huszonkét év közöttiek voltunk.

Mi tette a szemünkben Bartát öreggé? Először is talán az öltözete. Ha visszagondolok rá, úgy emlékszem, hogy mindig sötétszürke öltönyöket hordott és rendkívül pedánsan öltözködött. Mindig úgy nézett ki, mintha skatulyából húzták volna elő. Persze akkoriban még nem is volt divat a mai lezserség: minden tanárunk igazi úriember módjára öltözködött. De azért Juhász Géza vagy Kardos Pál, akik pedig idősebbek voltak, mint Barta János, mégis inkább középszürke vagy világosabb szürke öltönyöket hordtak. Barta viszont mindig sötétbe hajló öltönyöket viselt és mellényt hordott. Soha nem láttam például pulóverben.

Aztán öregítette őt előttünk az is, hogy az előadásain mindig vállára borította a felöltőjét is. Az órákon soha nem szállt le a katedráról; tehát nem sétált a padsorok előtt vagy között; mint például a finn-magyar szótárt szerkesztő félelmetes nyelvész professzorunk, Papp István, hanem fönt ült a dobogón és évszaktól függően vállára borította vagy a télikabátját vagy az őszi felöltőjét. Tehát mi egy afféle fázós és félelmetes kis öregembert láttunk benne, akit azonban – a fiatalság szokásos pimaszsága ellenére is – rendkívül tiszteltünk.

Az iránta való őszinte tiszteletünk abban is megmutatkozott, hogy amíg Juhász Gézát vagy Kardos Pált magunk között egyszerűen csak Géza bácsinak vagy Pali bácsinak emlegettük, addig soha, senkinek eszébe sem jutott, hogy Bartát – János bácsinak nevezze. Tudom ugyan, hogy Kovács Kálmán vagy Kiss Ferenc, akik aspiránsai voltak, évekkel később, amikor már maguk is tanárok voltak, János bácsinak szólították a mesterüket, de hallgató korukban erre a bizalmaskodásra ők sem mertek volna vetemedni.

Említettem az előbb, hogy professzorunkat nemcsak öreg Bartának, hanem – némi tiszteletlenséggel – a kis Bartának is hívtuk. Külső megjelenésében ugyanis alacsony termetű volt, s én ilyen vonatkozásban is, de egész külső megjelenését, főként fejalkatát tekintve, valahogy mindig Gyulai Pál reinkarnációját láttam benne. Ugyanis, ha megnézzük Gyulai öregkori fényképét vagy Glatz Oszkár róla készült kitűnő portréját, s aztán, ha

szemügyre vesszük Horváth János közismert fényképét, akkor teljesen nyilvánvalóvá válik, hogy egy és ugyanazon antropológiai típusnak a három különböző megjelenési formájával állunk szemben: alacsony termet, kockára emlékeztető fej, oldalra fésült rövid haj, ehhez a külső alkathoz járult mindhármuknál az életnek egy szigorú morális szemlélete. (Íróink közül ugyanehhez a típushoz tartozott Veres Péter!)

De Barta János – persze mutatis mutandis! – alapvető irodalomszemléletében is sok mindenben emlékeztetett Gyulaira. Nem véletlen, hogy mind az előadásaiban, mind a szemináriumaiban oly sokszor hivatkozott Gyulaira. Barta Jánosnak például meggyőződése volt, hogy az irodalom legfontosabb feladata nem a társadalomnak és az osztályharcnak a marxizmus szempontjából való pártos ábrázolása, mint ahogyan ezt az ötvenes évek, de a későbbi évtizedek marxista korifeusai is hirdették, hanem az esztétikai hatás fölkeltése. S egy irodalmi műnek az értékét mindig azon mérte, hogy a különböző esztétikai hatásformáknak mekkora bőségét és gazdagságát tudja bemutatni és kibontakoztatni.

Persze az esztétikai hatás az ő számára egyáltalán nem az öncélú gyönyörködtetést jelentette, hiszen felfogásában az esztétikai hatás magában rejti az élet melegét, a lélektani igazságot, a viszonyok változatosságát, az erkölcsi hatást, s mindezek eredményeképpen magát az embert, az emberi természetet, hiszen minden költői mű mélyebb és tartósabb hatása attól függ, hogyan tudja rajzolni az embert. Barta felfogásában tehát az esztétikai hatás egyáltalán nem zárja ki a mélyebb természetű hatásokat, sőt megköveteli őket és azokra épül. Rendíthetetlen meggyőződése volt, hogy minden írói mű egyik lényeges – de nem egyedüli! – létfeltétele az illúziókeltés, vagyis a valóság illúziójának felkeltése, s az esztétikai hatás tehát részben ebből következik, és ráépül a nem esztétikai hatásokra is. (Ilyenek pl. az erkölcsiség, az eszmeiség, a valószerűség stb.)

Barta János mindig hangoztatta, hogy az illúziókeltés fogalmába nincs belefoglalva ezeknek a nem esztétikai hatásoknak az összessége, ellenben az illúzió felkeltéséhez és teljesebbé tételéhez hozzájárulnak, és így hatnak a mű egységes szövetében. Legfőbb célnak tehát mégiscsak az esztétikai hatás felkeltését tartotta, s nem látta elégnek az esztétikai hatáson kívüli hatásokat és szándékokat ahhoz, hogy igazi, magas művészi színvonalú műalkotás létrejöhessen.

Nem akarok itt esztétikai fejtegetésekbe bonyolódni, de a fentieket azért kellett mégis elmondanom, mert a Gyulait ismerők jól tudják, hogy ezek a nézetek eredendően Gyulai Páltól származnak. Jól emlékszem rá, hogy amikor *Az esztétikai hatás fogalma Gyulai Pál esztétikájában* című tanulmányomat írtam, akkor Barta behívott a szobájába, s ott rögtönözve, de nyomdakész

megfogalmazásban és rendkívül pontosan, szóról szóra lediktálta az esztétikai hatás fogalmának definícióját. S egyúttal felhatalmazott rá, hogy ezt, mint saját elmeszüleményemet közölhetem. És a történethez hozzátartozik, hogy sok évvel később, az egyik tanulmányában ő maga is adott erről a fogalomról egy meghatározást, de az korántsem volt olyan precíz, mint az, amelyiket nekem lediktált. Így aztán írtam neki egy levelet, ugyanis ekkor már Pesten laktam, amelyben emlékeztettem a korábbi definíciójára, s azt lemásolva elküldtem neki. Egy tréfás és humoros hangvételű levelében megköszönte a küldeményemet, én pedig örültem, hogy egyszer az életben legalább hasznára lehettem.

Persze Barta János esztétikai és filozófiai fogalomkészlete összehasonlíthatatlanul gazdagabb volt, mint Gyulaié, hiszen ő a húszas és harmincas évek német filozófiai iskoláin és esztétikusain nevelkedett, és alapvető nézetein ez mindig is tetten érhető volt. Nála például az epikai művek elemzésénél mindig alapvető szempont, hogy az író milyen valóságfogalommal dolgozik, vagyis mit tart végső valóságnak. Továbbá azt is mindig nyomatékkal vizsgálta, hogy az egyes jellemekre, társadalmi helyzetüket figyelembe véve, nem halmoz-e az író túlságosan magas eszmeiséget. (*A Mégis mozog a föld*ben Cseresznyés uramat ezért tartotta például alapvetően elhibázottnak.)

Mindig megvizsgálta azt is, hogy milyen az író hangulati és érzelmi atmoszférája, valamint művének lírai telítettsége. Milyen az érzelmi és emberi magatartása? Személyiségének közvetlen adottságai közé belefférnek-e az élet eszmei magasságai és kaotikus mélységei? Epikus műveknél mindig figyelemmel volt arra is, hogy a szerzőnek milyen az elbeszélői magatartása? Milyen az írói világa? Kikre korlátozódik a társadalomszemlélete? Saját élményeit írja-e, tehát elsőrendű forrásból dolgozik-e, vagy pedig szekunder élményekből? Élményei hitelesek-e és mélyek-e? Milyen az osztályszemlélete? Mi fér bele a társadalom képébe, és mi szorul ki belőle? Milyen a társadalmi keresztmetszete? Milyen az emberfogalma? Milyen alapvető ösztönök mozgatják az alakjait? Továbbá, hogy a pénz, a karrier, a szerelem és például az éhség: elemi erejű, tragikus szenvedéllyé nőnek-e a szerző alakjaiban, vagy pedig kicsinyes körülmények között, alant sorvadoznak? Ismeri-e a szerző a mélyebb és igazabb emberség eszméjét? Alakjai ismerik-e életvitelükben a munka étoszát? Továbbá, hogy az író milyen konfliktustípusokkal dolgozik: társadalmi vagy erkölcsi jellegűekkel? Hitelesen tudja-e a kort mozgató nagy társadalmi erőket bemutatni, illetve ábrázolni? Kifejezi-e a korát, és eszmei, valamint emberi szempontból fölé tud-e annak emelkedni?

Milyenek a dialógusai? Milyen a környezetrajza és képes-e atmoszférateremtésre? Milyen az időszemlélete? Ilyen és ezekhez hasonló szempontok alapján elemezte Barta János az epikai műveket, és jól emlékeszem rá, hogy amikor szemináriumon Pálfy Albertnek *Egy mérnök regénye* című művét

elemeztük, akkor arra a megállapításra jutottunk, hogy Pálfy hitelesebben ábrázolja a dzsentrit, mint Mikszáth.

Voltak aztán nagyon meghökkentő, de rendkívül találó szakkifejezései is. Ilyen volt pl. a *földualizmus*, amely első hallásra majdnem érthetetlennek tűnik. De ahogyan ő használta azt Arany, Gyulai, Kemény és a többi eszményítő realista világnézetének jellemzésére, úgy nagyon is lényegre tapintó és találó volt. Azt fejezte ki vele, hogy az említett írók hagyományos világnézetét a természettudományok akkori fejlettségi szintje már megrendítette: a hitüket, vagyis a klasszikus dualista világnézetet a kor modern természettudományos szemlélete ugyan már kikezdte, de ennek ellenére nem szakítottak azzal, hanem a mindennapi életükben, legalábbis formálisan, továbbra is ragaszkodtak a hagyományos világnézethez és az abból eredő magatartási formákhoz, s erkölcsi alapelvekhez.

Barta előadásai rendkívül logikusak és magukkal ragadók voltak. Soha nem lírizált, hanem egyértelmű és világos fogalmakkal operált. Ítéletalkotásain mindig érezni lehetett, hogy azok egy határozott esztétikai rendszeren nyugszanak, illetve abból következnek. (Esztétikáját később jegyzet formájában meg is írta!) Kodály azt mondta: úgy kell írni, hogy a kocsis is megértse. Nos, Barta Jánosnak nemcsak az írásai felelnek meg ennek a követelménynek, hanem az előadásai is kiállták ezt a próbát. Emlékszem rá, hogy amikor például Arany János egyéniségének és ízlésének a kialakulásáról adott elő, akkor az óra után a folyosón csoportokba verődve tárgyaltuk, hogy fejtegetése milyen rendkívül logikus és világos volt. Az előadásaiból mindenféle személyességet, az anekdotázást teljességgel kizárta. Soha nem szólt például arról, hogy ezt vagy azt a neves irodalomtörténészt személyesen is ismeri, vagy hogy milyen emlékei vannak a két háború közötti egyik vagy másik jelentősebb íróról. Előadásai tehát nem voltak „színesek" és szórakoztatók. Ezt azért említem, mert volt viszont olyan tanárunk, aki előadásaiban rendszeresen eldicsekedett azzal, hogy neki az egyik neves irodalomtudósunk személyes jó barátja. Aztán akadt olyan professzorunk is, aki pedig az egyik előadásában a világnézeti problémáiból adódó szubjektív vívódásairól tájékoztatott bennünket. S az illető tanárunk nem érzékelte, hogy minket ez nemcsak, hogy egyáltalán nem érdekelt, hanem a háta mögött ki is nevettük, mert tisztában voltunk vele, hogy ez nem ránk tartozik. Egyszóval az illetőt szánalmasnak találtuk.

Barta János előadásain az ilyesmik elképzelhetetlenek voltak. Ő szikáran és következetesen mindig és kizárólag csak a legszigorúbban vett szakmai kérdésekről beszélt. De az órái mégsem voltak szárazak vagy egyhangúak, mert gondolatilag olyan izgalmasnak találtuk őket, hogy azok mindnyájunkat magukkal ragadtak.

Amit azonban mint legalapvetőbb tanítást belénk vésett, hogy az irodalomtudomány legfontosabb segédtudománya: a karakterológia. Tehát először mindig az író személyiségét kell megvizsgálnunk, hiszen a műalkotás annak már csak a lenyomata. Erre ő mesteri példát adott nemcsak a fiatalkori Madách könyvében – nemhiába kapott érte Baumgarten-díjat! –, hanem az öregkori Tolnai Lajosról szóló tanulmányában is. Nekem ő hívta fel a figyelmemet például Kretschmer *Körperbau und Charakter* című alapvető művére, s ugyanígy Rohracher Karakterológiájára. Egy másik alkalommal példaként említette Kretschmer és Enke közös művét: *Die Persönlichkeit der Athletiker* című könyvét. De tőle hallottam először Jung archetípusairól is. Arra emlékszem, hogy egyszer a lakásán valamelyik német karakterológiából fordított nekem a viszkózus típusról, amelyik nyúlik, de nem szakad. (Viszont, hogy melyik íróval kapcsolatban mondta ezt, arra már sajnos nem emlékszem.)

Természetesen az ilyen és az ezekhez hasonló szempontok az ötvenes évek első felének irodalmi gondolkodásában (de a későbbi évtizedekében is) abszolút idegenek, azaz: a marxizmussal összeegyeztethetetlenek voltak. Hiszen ne felejtsük el, hogy ma ezt a korszakot emlegetjük úgy, mint a legsötétebb ötvenes éveket. Az előadásain tehát nem is beszélt Barta János ezekről nyíltan, de a szemináriumon és a négyszemközti beszélgetésekben őszintébb mert lenni. Emlékszem például arra a jelenetre, amikor egyszer annak a háznak a kapujáig kísértem, amelyben lakott (ugyanis az ő lakása az egykori híres debreceni református püspökről, Baltazár Dezsőről elnevezett utcában volt, amelyet akkor már Múzeum utcának hívtak, s nekem pedig ettől néhány méterre, a püspöki palotának nevezett bérházban volt albérletem), s a kollégiumi kerten mentünk keresztül. Körülbelül a gályarabok szobránál jártunk, amikor megkérdeztem tőle, hogy Péterfy Jenő tulajdonképpen miért lett öngyilkos? Ekkor ő megállt, felém fordult, s a magyarázatait kezdő szokásos bevezető szófordulatával ezt mondta: „Nézze csak… „ - s ekkor elmondta, hogy Péterfy öngyilkosságát nem lehet társadalmi okokkal magyarázni, mert az az igazság, hogy Péterfy homoszexuális volt. Ő ezt ő úgy mondta el, mintha egy nagy titokba avatna be. Mert hiszen akkoriban mindent csak és kizárólag társadalmi okokkal lehetett magyarázni. Például pszichológia szak is azért nem volt az egyetemen azokban az években, mert a pszichológia burzsoá áltudománynak volt kikiáltva. Hiszen, ha lélek nincs, akkor lélektan sem lehet… Évekkel később aztán mégis kezünkbe adtak egy Treplov nevű szovjet szerzőtől valamiféle Pszichológia című tankönyvet, de az lényegében a pavlovi feltételes reflexekről szólt. Ezek után képzeljük el Barta Jánosnak a karakterológiára és a lélektanra alapozott irodalomszemléletét!

Én személyesen akkor kerültem közelebb hozzá, amikor nála írtam a tanári szakdolgozatomat, majd pedig '59-ben a doktori disszertációmat. Mindkettőt Gyulairól írtam, s így lehetőségem volt rá, hogy nagyon sokat beszélgethessek

vele. Miután '56-ban az egyetemet elvégeztem, a sátoraljaújhelyi gimnáziumba helyeztek, amelyet én valóságos száműzetésnek éreztem. S mivel professzorom ezzel tisztában volt, ezért hosszas utánjárással elintézte, hogy '57 nyarától már az Egyetemi Könyvtárban dolgozhassak, ahol '62 nyaráig maradtam. Tehát öt éven át szinte naponta találkoztunk, hiszen ő ott mindennap megfordult, s így különböző problémáimmal bármikor nyugodtan fordulhattam hozzá. Olyan közeli volt a kapcsolatunk, hogy a szombat délutánonkénti beszélgetéseire is meghívott. Nagyon nagy megtiszteltetésnek éreztem ezt, ugyanis mindig csak hármunkat hívott meg a lakására, a kis dolgozószobájába: Bán Imrét, Kovács Kálmánt és engem. Az együttléteink mindig azzal kezdődtek, hogy ő elővett egy bontatlan üveg rumot – ez az ital azokban az években nagyon előkelőnek számított! – és közölte velünk, hogy ő ugyan nem iszik, de mi csak nyugodtan igyunk. Természetesen egyikőnk sem nyúlt az üveghez, s ez a jelenet még nagyon sokszor ugyanígy megismétlődött.

S hogy miről beszélgettünk? Nemcsak szakmai kérdésekről, hanem szívesen pletykáltunk is. Tudni kell ugyanis, hogy Barta János, ez a szigorú erkölcsű és meglehetősen távolságtartó professzor szűkebb körben nagyon is szerette a pletykákat. Számon tartotta például, hogy az évfolyamunkon ki kinek udvarol – akkoriban ugyanis a fiúk még nem együtt jártak a lányokkal, hanem „udvaroltak", ilyen ódivatúak voltunk... – továbbá, hogy ki és mit terjeszt a másikról; és így tovább. Persze ehhez tudni kell, hogy akkoriban még kis létszámú évfolyamok voltak: a miénk például még a negyven főt sem érte el.

De professzorunknak a hallgatói iránti érdeklődése még arra is kiterjedt, hogy az egyetem elvégzése után ki és hogyan tud boldogulni az életben. Mindenkit név szerint ismert, éspedig nemcsak azokat, akik szakmailag valamilyen ok miatt kitűntek, hanem a legátlagosabb hallgatókat is. Vagyis ő nemcsak tudós volt, hanem vérbeli pedagógus is. Hallgatóival való kapcsolatán meglátszott, hogy az egyetemre való kerülése előtt huszonöt (!) éven át középiskolai tanárként, majd igazgatóként működött.

Személyesen is megtapasztalhattam a pletykák iránti kedélyes érdeklődését akkor, amikor Debrecenből együtt utaztam vele Pestre. Az történt ugyanis, hogy a Gyulairól készülő könyvemet a Ménesi úti Intézet valamilyen ok miatt vitára tűzte, s a diskurzust a magát szigorúan marxistának mutató Tóth Dezső vezette. Nos, ezen a vitán Barta János is részt vett és a vonaton egymás mellett ülve mindvégig csak a közös ismerősökről való pletykáinkat cseréltük ki. A vitán azonban professzorom egyáltalán nem mindenben állt mellettem; sőt ő volt az egyik legkeményebb bírálóm. Ez az eset is mutatja, hogy elvi kérdésekben őt a személyes kapcsolatai egyáltalán nem befolyásolták.

Az a gyanúm, hogy Barta János azokban a politikailag sötét években nagyon nagy nyomás alatt élhetett: vigyáznia kellett minden kijelentésére és elejtett

szavára: hiszen nézeteivel mindig eltért az akkoriban kötelező marxista sablonoktól. Pedig mivel tanszékvezető volt még a párttagságot is vállalnia kellett, amely néha különösen megalázó helyzetekbe hozta. Többször megdöbbenve hallottuk, hogy tegeződnie kellett például a takarítónővel is, mert az elvtársak között kötelező volt a tegeződés.

Nyilván a marxista dogmáktól való eltérésének volt a következménye az is, hogy Barta János csak nyolcvanegy éves korában lett az akadémia rendes tagja, miközben párthű, vezető marxista irodalmárok szinte már szilvafa korukban akadémikusok lettek. És most tessék összehasonlítani azoknak a munkáit Barta János életművével! Ott voltam az akadémiai székfoglalóján, amikor előadásának már csak az első néhány mondatát olvasta fel ő maga, s a szöveg további részét fiára, Gáborra bízta. Akadtunk ott néhányan, akik eltűnődünk azon, hogy vajon miért vállalta Barta János ezt a megalázást? Mert hiszen nyolcvanegy évesen rendes taggá válni, miközben mások teljesen érdemtelenül – de ne mondjuk meg, hogy kik, hiszen olyan sokan voltak – már régen bent ültek az Akadémián, nem kitüntetés volt, hanem inkább megalázás. Persze gondoljunk arra, hogy Komlós Aladár viszont, alapvető és fontos életműve ellenére, soha nem lett az Akadémiának még csak levelező tagja sem. És még hányan, de hányan nem lettek azok, akik pedig bőven megérdemelték volna. Nyomatékosan hangsúlyoznom kell, hogy Barta János viszont éppen azért vált iskolateremtő tudóssá és nagy hatású nevelővé, mert mi, a tanítványai, mindig tudtuk és tapasztaltuk, hogy ő sohasem azt mondja, amit a diktatúra hatalmasságai elvártak tőle, hanem amit a belső meggyőződése diktált. Ezért ítélte el Király István primitív Mikszáth könyvét, és a realizmus kérdésében ezért fordult szembe Lukács Györggyel is, amihez pedig azokban az években igen nagy bátorság kellett. Ezekbe a harcaiba minket, hallgatóit is bevont. Király István könyvéről írt megsemmisítő kritikáját nekünk mondta el először egyik előadásában, és mi büszkék voltunk rá, hogy ennek a nagy hatású írásnak még a legépelését is az évfolyamunkra bízta.

S néhány évfolyamtársammal együtt magam is ott voltam 1954-ben az Akadémián, ahol professzorunk Jókai kapcsán szembe mert fordulni Lukács Györgynek az örök realizmusról vallott nézetével. Persze azért a maga módján Barta János is óvatos volt, például amikor erről kérdeztük, akkor szóról szóra ezt válaszolta: „Azért ne várják el tőlem, hogy kesztyűt dobjak Lukács Györgynek".

Ma már nehezen lehet megérteni, hogy akkori harcaihoz miért kellett különös bátorság. Ámde mi, akik közvetlen közelről figyeltük ezeket a vitákat, nagyon jól tudtuk, hogy professzorunk nézetei azokban a rendkívül szigorú dogmatikus években bizony jelentős tettek voltak. Az akkori légkört saját bőrömön is éreztem, amikor a hírhedt lenini tükrözési elméletről folytatott

vitában, egy cikkemben azt mertem javasolni, hogy szakkifejezésként ne a mechanikus képzeteket keltő tükrözés szót használjuk, hanem az ábrázolást. Ekkor egy éber marxista teoretikus keményen kioktatott, hogy ez ideológiailag helytelen és elfogadhatatlan.

Ezekben a vitákban Barta Jánost olyan obskurus alakok, buzgó marxisták oktatták ki fölényes és megalázó módon, akik arra sem voltak méltók, hogy sarujának a szíját megoldják.

A föntiek után egyáltalán nem véletlen, hogy '56-ban az egyetem Bartát választotta meg rektornak, aminek aztán ő később érezte is a következményeit.

Miután 1962-ben Pestre költöztem, a mesteremmel való kapcsolat a levelezésünkben folytatódott tovább. Bármikor és bármilyen szakmai kérdésben nyugodtan fordulhattam hozzá, készséggel és részletesen válaszolt. Aztán 1986-ban, amikor 85 éves lett, s ebből az alkalomból valamilyen állami kitüntetést is kapott, gratuláló levelet írtam neki nemcsak a magam, hanem a feleségem nevében is, aki szintén tanítványa volt. Erre a levelemre ő 1986. augusztus 24-i dátummal a következőt válaszolta:

„Kedves Berci!

Abban a gratuláció-áradatban, amelyet kaptam, a Tiétek különösen megkapott és kissé el is érzékenyített. Húsz egyetemi évem alatt sok tanítvány megfordult a kezem alatt, de van egy kiemelt réteg, amelyre személy szerint is vissza tudok emlékeznie – és Te ebbe a rétegbe tartozol. Hogy kit hova vet a sors és mire tudja vinni, az valóban több tényező konstellációjának az eredménye – a fő az, hogy az ember ne tagadja meg és őrizze ezt az útravalót, amelyet tanulóéveiben kapott.

Ezek sorában ott vagy Te is és ezért köszönöm meg meleg visszaemlékezéssel a kettős alkalomból küldött jó kívánságokat. Neked is, családodnak is sok szépet, jót, örömet kívánok az életben.

Üdvözöl öreg tanárod,

Barta János"

Őszintén meg kell vallanom: ez a levél engem nemcsak mélyen meghatott, s nemcsak boldoggá, hanem büszkévé is tett. Természetesen mindig is a Barta-iskolához tartozónak éreztem magamat és bizonyára odatartozónak gondolt maga Barta János is, hiszen *A romantika, mint esztétikai probléma* című tanulmányát már 1957-ben úgy dedikálta nekem, hogy «Beke Albertnek, kedves tanítványomnak.» De mesteremnek ebből a mostani leveléből azt láttam igazoltnak, hogy nemcsak én ragaszkodtam őhozzá, hanem ő sem feledkezett meg rólam. Több évtizedes tanári pályafutásom alatt mindig igyekeztem a tőle kapott indíttatáshoz hű és méltó maradni. Ennek ellenére mégiscsak úgy alakult az életem, hogy az egyetem elvégzése után szellemileg más irányokba is elkalandoztam, új és másféle mestereim is voltak, ámde az

ő tanításait is megőriztem. Hiszen a szempontjai – hiába gondolják ezt némelyek – máig sem avultak el, és a megállapításai ma is igazak és érvényesek. Bár az elmúlt évtizedekben az irodalomtudományban új szempontok és nézetek merültek fel, de ezek semmiképpen nem azt jelentik, mintha Barta János megállapításai érvényüket vesztették volna.

Legfőképpen pedig magatartása nem avult el, sőt egyre időszerűbbé válik. Hogy miért? Az alábbiakból mindjárt kiderül. Barta János tipikus képviselője volt annak a Trianon után kialakult jellegzetes magyar paraszt-polgárságnak, amelynek a létezését Márai Sándor ugyan tagadja, de amely igenis megvolt, csak a kibontakozását, országos méretben is számottevő irányító szerepét az 1945 utáni kommunista, bolsevista diktatúra megakadályozta, lehetetlenné tette. Márai szerint „A trianoni országban az úr–paraszt társadalom átalakult bugris–paraszt társadalommá: A bugris már nem volt úr, csak dzsentriskedett, vitézkedett, uraskodott. A parasztnak nem adott módot arra, hogy elveszítse a jobbágyság minden társadalmi emlékét, s önálló, szuverén nemzeti egyéniség legyen. Néhányszázezer régi magyar szociáldemokrata munkás, a felvidéki és erdélyi – részben zsidó és sváb keverék – polgárság volt csak igazán európai és demokrata a trianoni országban. A többi csak szolga volt és uraskodott."

Noha tiszteljük Márait, ennek ellenére erre a fejtegetésére mégis azt kell mondanunk, hogy egyszerűen nem igaz. Márai, hogy önmaga emigráns létét igazolni próbálja, oly mértékben fordult szembe Magyarországgal, hogy ezt a szembehelyezkedését kiterjesztette a két háború közötti társadalmi helyzetértékelésére is.

Gondoljuk meg: egyetemeinken, közvetlen 1945 után, túlnyomó többségben olyan tanárok tanítottak, akik első generációs értelmiségiek voltak, többségük a parasztság legszegényebb rétegeiből küzdötték fel magukat, és magyar paraszti gyökereiket soha meg nem tagadták. Közéjük tartozott Barta János is, aki az 1981-ben megjelent Évfordulók című könyvében gyermekkoráról így vallott:

„Életem első három évét egy, a tipikusnál is tipikusabb alföldi tanyán töltöttem, ahova aztán is még sokszor visszatértem, és egyetemi hallgató koromig Szentes városának szélső, nádtetős házában laktam. Nem hivalkodni akarok ezzel, csak a szintet akarom jelezni, ahonnan indultam. Egy ma már elsüllyedt életmód emlékei sajognak bennem: a tanyán a szabad tűzhelyes konyha, anyám a mosó- vagy a sütőteknő fölé hajolva, pásztorkodás, tarlón járás mezítláb, télen petróleumlámpás esték, amelyeken olykor apám meséskönyvből, Gárdonyiból, Vernéből olvas fel; szűkös paraszti életmód. Az urak világa mérhetetlen magasságban felettünk; bátortalanul és félszegen indultam a pályán felfelé, amíg később az illendő társadalmi-társasági magatartást úgy-ahogy eltanultam. Persze nemcsak a faragatlanságot hoztam

magammal a tanyáról és a városvégi családból. Bizonnyal nem voltunk mintacsalád, de a családnak volt valami komoly, puritán tónusa, amelyet azokban az években még a periférián élő kisemberek vallásossága is színezett és erősített."

Tehát mélységesen nincs igaza Márainak, amikor azt írta, hogy Trianon után nálunk a polgári kultúrát csak a svábság és zsidóság képviselte, mert Barta János és a hozzá hasonló típusú paraszt-polgárok élete mutatja legjobban, hogy a legszegényebb paraszti sorból is el lehetett jutni a kultúra legmagasabb fokára. Barta János sorsában nem szabad egyedi esetet látnunk, hiszen számosan voltak hozzá hasonlók, akik társadalmi felemelkedésben és kultúrában ugyanazt az utat járták be, mint amit ő. S ezek az emberek a tudománynak vagy a művészetnek nemcsak azon a területén voltak otthon, amelyet maguk is műveltek, hanem a kultúra egyéb területein is. Hiszen ott munkált bennük az igény, hogy a teljes műveltséget birtokba vegyék, és ezáltal a személyiségüket minél jobban kibontakoztassák és gazdagítsák. Barta János is elmondja a már említett önéletrajzi vallomásában: „Berlinben, kollégista társaim között kezdtem felölteni azt az életformát, amelyet a magam korabeli és képzettségű értelmiséginek élnie kellett vagy illett. Addig egyetlen hangversenyen nem voltam, alig néhány operát ismertem, s csak olykor-olykor fordultam meg Pesten színházban. – »Ki jön vasárnap délelőtt a Furtwängler vagy Klemperer-hangversenyre?« (Mindkét állami operaház ott volt a kollégium közelében, egy kis sétányira.) – »Na gyere, hallgassuk meg a Carment, A sevillai borbélyt, Az álarcosbált.« Valahol nem sokkal a kakasülő alatt ringattam-szoktattam bele magamat a zene világába, s úgy mondták, Berlin az akkori Európa harmadik legjobb operája. Dirigensek, csodálatos hangok emléke ötlik fel emlékezetemben..."

Barta János sorra látogatta a nagy müncheni képtárakat, szobor- és képkiállításokat, valamint a színházakat is. Egyszóval, úgy jött haza Németországból, hogy a kultúra minden ágában otthonosan mozgott.

Ámde ugyanabból a szegényparasztságból származó, noha több évtizeddel fiatalabb értelmiségi réteg sem lett «mucsai» és «bunkó», amely még mindig a trianoni Magyarországon született, de már a harmincas években, s 1945-öt még szinte gyerekként élte át. A magam korosztályából például sok olyan kiváló tudóst és művészt tudnék megnevezni, akik nemcsak itthon, de külföldön is jelentős elismerést vívtak ki maguknak. Ezek az emberek nem felvidéki, illetve erdélyi svábok vagy zsidók voltak, s annak ellenére művelt polgárokká váltak, hogy a kommunista rendszerben éltek és nevelkedtek. A magam személyes életében is megéltem a kultúra jóságos és nevelő hatását, mégpedig anélkül, hogy ehhez már gyerekkoromban hozzászoktattak volna. Hiszen az a Hortobágy melletti falu, Nádudvar, ahol születtem és életem első

tizennégy évét töltöttem, amíg szüleim a Debreceni Református Kollégium Gimnáziumába 1945 nyarán be nem adtak, mindenféle magas kultúrától «megóvott». Tanulmányaim során azonban, noha semmiféle zenei képzésben nem részesültem, hál›Istennek mégis el tudtam jutni odáig, hogy a komolyzene hallgatása például napi szükségletemmé vált. Nemcsak lemezekből van viszonylag nagy gyűjteményem, hanem még a régi orsós magnón hallgatható tekercsekből is közel százat őrzök (mindegyik kilencven perc zenét tartalmaz!), és ezektől a rádióból átvett, nagyon ritkán hallható felvételektől a világ minden kincséért meg nem válnék. S nem hiszem, hogy az én esetem egyedi lenne, sőt ellenkezőleg: biztos vagyok benne, hogy nagyon-nagyon sok szegény paraszti környezetből jött értelmiségi mondhatja el magáról ugyanezt.

Tehát európai, művelt és demokrata polgárokká váltunk? Meggyőződésem és érzésem szerint feltétlenül. Még a kommunista rendszer sem tudott bennünket elhülyíteni, mert olyan tanáraink voltak, akik még a trianoni Magyarországon nevelkedtek, s olyan könyvekre, képekre, szobrokra hívták fel a figyelmünket, amelyek ellenszérumot jelentettek a kommunista propaganda, kultúrának sem nevezhető, silány, sőt kifejezetten lélekmérgező termékeivel szemben. Jól emlékszem például Kornya Sándor tanár úrra, aki a debreceni Fazekas Mihály Gimnáziumban, amelyben én a felső négy osztályt végeztem, az ifjúsági könyvtárt vezette, s rendszeresen olyan könyveket ajánlott nekem, és nyilván a többi tanulónak is elolvasásra, amelyekért ma is hálás vagyok neki. (Kornya Sándor egyébként ugyanúgy 1901-ben született, mint Barta János.) S minden gimnáziumnak megvolt a maga Kornya Sándora, sőt Kornya Sándorai, akik normális irányba egyengették a fiatalság útját.

Ugyanígy váltak kultúrával élő, demokrata, művelt polgárokká annak a nemzedéknek a tagjai is, akikhez Barta János tartozott. Hiszen a debreceni egyetem bölcsészkarán még az ötvenes és hatvanas években hasonlókat mondhatott volna magáról a finn-magyar szótár megalkotója, Papp István professzor is, akinek az édesapja teknővájó cigány volt Kisvárdán; vagy Szabó István, a parasztság történetének kitűnő kutatója, akinek az apja szappanfőző iparos volt Debrecenben; aztán Hankiss János, a Trianon utáni debreceni egyetem francia tanszékének vezetője, akinek az atyja cipész (azaz suszter) mester volt Szentesen; de ebbe a sorba tartozott Juhász Géza is, akinek az édesapja egyszerű vasúti munkás volt. S még mindig Debrecennél maradva, folytathatjuk a sort a nemzetnevelő pedagógussal, Karácsony Sándorral, akinek Földesen voltak a szülei parasztok, vagy a két kitűnő néprajzossal: Gunda Bélával és Lükő Gáborral. S ne feledkezzünk meg a Déri Múzeum egykori igazgatóiról: Ecsedi Istvánról, Sőregi Jánosról és Balogh Istvánról sem, akik szintén nem grófi ágyakban látták meg a napvilágot, hanem szegényparaszti környezetben.

Nemcsak a debreceni értelmiség került ki a szegényparasztságból, hanem szinte ugyanezt mondhatjuk a többi alföldi város vezető koponyáiról is. Szegeden ugyanígy a népi vonalat képviselte Bálint Sándor, Karcagon Györffy István, Kecskeméten Kodály Zoltán, akinek az édesapja egyszerű vasúti tisztviselő volt, és – hogy más tájakról is mondjunk példákat – Mezőkövesden, ebből a szegényparasztságból került ki a gimnázium egész tanári kara, vagy a Dunántúlon, Mezőlakon ugyancsak a legszegényebb társadalmi réteg adta a könyvkiadó Szíj Rezsőt.

Végül pedig, ne feledkezzünk meg a népi írókról, akik közül Szabó Pál, Veres Péter, Sinka István és még jó néhányan szintén a parasztság legszegényebb rétegéből származtak. S közéjük tartozik a kiadójuk, Püski Sándor is.

A példákat a tudományok és művészetek legkülönbözőbb területeiről végtelenségig folytathatnánk, de talán az eddig felsoroltak is eléggé bizonyítják azt, hogy Trianon után igenis kialakult egy tipikusan magyar paraszt-polgári réteg, éspedig nem az egykori szociáldemokrata munkásokból vagy a felvidéki és erdélyi „részben zsidó és sváb keverékből", mint Márai állítja, hanem a legszegényebb magyar parasztságból. Ez a jellegzetesen paraszt polgárság lett volna Magyarországon az a társadalmi réteg, amely kezébe tudta volna venni az ország szellemi irányítását, ha a kommunisták, a bolsevisták engedték volna. Csakhogy nem engedték!

Mert mi lett ezeknek az embereknek a sorsa? A félreállítás, elhallgattatás vagy bebörtönzés. Szabó Istvánt például – aki már 1945 előtt akadémikus volt –, a kommunista hatalomátvétel után kizárták az Akadémiából. Karácsony Sándort félreállították és nyugdíjazták; Lükő Gábort különböző vidéki múzeumokba száműzték és a publikálási lehetőségtől szinte teljesen megfosztották; Bálint Sándort tiltott könyvek behozataláért koholt vád alapján éppen hogy be nem börtönözték, de mindenesetre az egyetemről nyugdíjba zavarták; Sinka Istvánt teljes hallgatásra kárhoztatták; Püski Sándort hazug vád alapján bebörtönözték; Szíj Rezsőt '56 után internálták.

S közülük még azok sem jutottak az őket joggal megillető társadalmi vezető szerephez, akik pedig látszólag jó állásokban voltak. Mert Gunda Béla, Papp István, Szabó István és Barta János tanszékvezető professzorok voltak ugyan, ámde szakmájukon belül soha nem az övéké volt a vezető szerep, hanem az eszközemberekké süllyedt marxista kollégáiké, és a kitüntetéseket sem ők kapták, hanem az előbbiek. Tudásuk miatt megtűrték őket az egyetemeken, de ügyelniük kellett minden szavukra és tartaniuk kellett a tanszékük párttitkárától is. Papp István, Lükő Gábor, Szabó István például soha semmiféle állami elismerésben a diktatúra idején nem részesült, noha az általuk művelt szaktudományokban alapvető munkásságot fejtettek ki. S Gunda Béla és Barta János is csak akkor lettek akadémikusok, amikor késő

öregkorukban, alapvető életművük után, már botrány lett volna a további mellőzésük.

Persze hangsúlyoznunk kell, hogy azok a tudósok és művészek, akiket említettünk, az általuk képviselt paraszt-polgárságnak csupán a legkiemelkedőbb személyiségei, mintegy a jéghegy csúcsai voltak. Mert társadalmi méretekben a lényeges és fontos ugyanis itt az, hogy a Trianon utáni Magyarországon egyrészt kialakult egy számbelileg nagyon fontos és jelentős népi értelmiség, amelynek a létrejöttéhez az egyházak tehetségeket fölkaroló és segítő magatartása is nagyban hozzájárult, másrészt pedig ugyanilyen paraszti gyökerű polgárság létrejött a köztisztviselői karban, a közigazgatásban, az állami intézményekben, s bizonyos fokig az iparban és kereskedelemben, sőt még a hadsereg tiszti karában is. (A Ludovikán nagyon sok szegény fiú tanulhatott!)

Barta Jánosban tehát nem egy magányos esetet, hanem egy típusnak, a kialakuló paraszt- polgárságnak egy kimagasló képviselőjét kell látnunk.

Mi, tanítványai, akik ennek a kiváló szellem munkálkodásának tanúi és haszonélvezői lehettünk, halálakor oly nehéz szívvel búcsúztunk tőle, mint a lenyugvó naptól a vándor, aki úgy érzi, hogy immár sötétben marad. A Biblia vigasztalására kellett gondolnunk, amely arra tanít bennünket: „Az értelmesek pedig fénylenek, mint az égnek fényessége; és akik sokakat az igazságra visznek, miként a csillagok örökkön örökké." (Dániel, 12:3.).

Szilárd meggyőződésem, hogy a nemzeti humanisztikában Barta János neve is örökké jelen lesz, mivel sokakat az igazságra vitt. Mi, tanítványai emlékezni fogunk rá mindaddig, amíg élnünk adatik. Szívből kívánom, az összes tanítványa nevében, hogy felejthetetlen mesterünknek, Barta Jánosnak legyen áldott az emléke örökre!

(Elhangzott rövidített változatban 2001. október 3-án a Debreceni Egyetemen tartott emlékülésen.)

EMLÉKSOROK FÖLDESSY GYULÁRÓL, ADY „POÉTA ADMINISZTRÁTORÁ"-RÓL

Hogy a kedves régieket megértsed,
egy csomó kommentárt raknak elébed.
S *azt hiszed, érted a maiakat,*
ha tolmácsod hozzájuk nem akad?
(Goethe)

Rémlik mintha látnám... Behunyom a szemem, és magam előtt látom, amint ott ül a Rózsadombon lévő Tulipán utca 18. szám alatti házának hófehér falú kis szobájában könyvei között, és élénken magyaráz valamit. Sokszor voltam nála, ebben a szobában, és huszonkilenc levelet kaptam tőle, és jellemző módon éppen egy nagyon fontos Ady-ügy hozott bennünket össze.

Az történt ugyanis, hogy én még húszéves koromban, Földessy életkorához viszonyítva szinte gyerekfejjel kerültem közel hozzá. Most már elárulhatom helyette, amit ő – szerénységéből eredően – soha nem hozott napfényre, soha nem érvelt vele, pedig nagyon hatásos bizonyíték lett volna, hogy az ő oly sokszor kifogásolt Ady-kommentárjainak jórészét *még maga Ady is olvasta, és jóváhagyásával szentesítette.* Ezt a következőkből tudom: amikor a II. világháború előtti években, Debrecenben megalakult az Ady Társaság, Földessyt kérték fel tiszteletbeli elnöknek, és ő ezt az iránta tanúsított megbecsülést azzal viszonozta, hogy a Társaságnál helyezte *letétbe* – sok más Ady-relikviával együtt mindazokat az Ady első kiadásait, amelyekben a lapszélre nyomban az egyes versek mellé – szép kalligrafikus betűivel – oda írta az általa helyesnek tartott értelmezéseket is. Ezeket a kommentárokat aztán Adynak is megmutatta, aki azokat hol tréfás, hol komoly hangú, ilyen vagy olyan *írás*os megjegyzésekkel látta el. S ezek a már Ady által is olvasott kommentárok képezték aztán a jóval később megjelenő, tudományos apparátussal ellátott *Ady minden titkai!* című monumentális kötetének az alapját és magvát.

Csakhogy *habent sua fata libelli.* Az Ady Társaság a háború után megszűnt, s Földessy felbecsülhetetlen értékű könyvei – már úgy látszott: örökre – eltűntek. S ekkor Földessy régi debreceni barátjához, az Ady Társaság egykori elnökéhez, a későbbi egyetemi tanárhoz, Juhász Gézához fordult segítségért, aki viszont ezt a kutatási feladatot rám bízta. És mint a legtöbb nyomozásban

– beleértve ebbe a filológiai detektív munkát is –, itt is a véletlen jött segítségre: valaki, aki tudta, hogy hosszú idő óta keresem ezeket a könyveket, meglátta őket jogtalan tulajdonosuknál, s közös erőfeszítéssel, bár igen-igen kellemetlen és rendkívül kínos botrányok után, a páratlan becsű Ady első kiadások visszakerültek Földessyhez.[1] Így én ennek az ügynek a kapcsán kerültem vele személyes ismeretségbe. Ő már öreg volt ekkor, nagyon öreg, de szelleme még frissen lobogott, s még felejthetetlen felesége, Lula asszony is élt, aki Beethoven zongorajátékával sokat és sokszor marasztalta Adyt a Földessy-háznál.

A Debrecenben lezajlott botrány azonban olyan mély nyomot hagyott Földessyben, hogy ezzel kapcsolatban még egy jóval későbbi levelében is ezt írta: „Pár hónappal ezelőtt Juhász Géza írt nekem s fel is kért, menjek – már nem emlékszem rá, miért? Megírtam neki, hogy ott, ahol engem megloptak s Ady relikviáimat túlnyomó részben elsikkasztották, oda nem kívánok elmenni. Úgy látszik, Debrecen erkölcsileg ma is azon a nívón áll, mint Csokonai idejében."

Amikor 1964-ben, kilencvenegyedik évében végleg eltávozott közülünk, arra gondoltam: senki nem mondja többé egy meghatott sóhajban, hogy *szegény Ady*. Ki fog ezentúl íly hangon, a beavatottság melegével beszélni Adyról? Földessy halálával azoknak az utolsó személyes kapcsoknak egyike esett ki életünkből, mely a mi nemzedékünket még Aranyhoz, Mikszáthhoz és az Ady nemzedékhez fűzte. Földessy számára még közvetlen élményt jelentettek az Adyért vívott harcok, amelyek a mi számunkra már annyi ideje elmúltak, és csupán az irodalomtörténet annaleseiből ismerjük. Jelenlétében mindig valami szellemjárta szférát éreztem: az ember itt lakik egy modem házban, telefonon beszél, elektromos írógépen írja leveleit, repülővel utazik külföldre, néhány utcával odébb pedig, egy másik évszázadba lép át, és ott áll Arany János és Ady Endre világának szent árnyékában. Gyulai Pál halálakor Hatvany azt írta, hogy „Ma már irodalomtörténetté fagyott minden, ami Gyulainak még élet volt". És ugyanezt elmondhatjuk Földessyről is: 1874-ben született, tehát nyolc éves volt, amikor meghalt Arany János, s harminchat, amikor Mikszáth is eltávozott. Ő maga pedig, a kilencvenedik évét is betöltötte, amikor itt hagyott bennünket. Túlélte Ferenc József korát, a Monarchia összeomlását, felnőtt emberként vett részt az I. világháborúban és a tizenkilences forradalomban, és már az öregkorba hajlottan dolgozott a két háború között, majd pedig a háború utáni években.

Bár a pátriárkák korát élte már, de még mindig tevékeny volt. 1961. január 26-án kelt levelében többek között ezt írta: „Én testileg valamennyire megvolnék, persze 88 éves koromhoz képest. Látásom, hallásom egyre romlik, de azért közelről, helyesebben szobai közelségben jól hallok-látok. Most rendezem nagyszámú, eddig még könyvben meg nem jelent írásaimat, ezek

jó pár vaskos kötetet tesznek ki." S alig két héttel később, 1961. február 6-án is a munkájáról tájékoztatott: „Sietve, gyorsan kell sajtó alá rendeznem a nagy Ady-kommentárkötetem második, tetemesen bővített kiadását s ez sok időbe kerül, mert nagyon óvatosnak kell lennem a magyarázatokban az ideológiai nehézségek miatt. S ezt le kell tárgyalnom egy a marxizmust-leninizmust jól ismerő elvtárssal."[2] Mai szemmel olvasva az utolsó mondatot, az ember nem tudja: sírjon-e vagy nevessen, hogy egy kilencven éves tudósnak, aki alighanem mindenki másnál jobban ismerte az Ady életművet, „a marxizmustleninizmust jól ismerő elvtárssal" kellett konzultálnia ahhoz, hogy Ady kommentárjait közreadhassa. De hát ilyenek voltak az idők... s ez az, amit egy mai fiatal talán már meg sem érthet.

S még egy héttel halála előtt is, amikor kilencvenedik születésnapja alkalmából felköszöntötték, jövendő tervéről beszélt. Akkoriban jelent meg az *Ady minden titkai* című fundamentális művének második kiadása, s ennek a javításán dolgozott: „Szeretném – mondotta az őt ünneplőknek – ha a 91. születésnapomra megjelenne a harmadik javított, s némileg bővített kiadás. Ígérem, hogy ezzel aztán búcsút veszek mindenfajta sajtó alá rendezéstől is." Illés szekere azonban hamarább magával ragadta, semhogy tervét megvalósíthatta volna. Tudtuk ugyan, hogy egészsége – bármilyen szívós is volt – az utolsó években megrendült, mégis, amikor megadta magát a földnek, amelyből vétetett: mindnyájan megdöbbentünk, mert szinte el sem tudtuk képzelni, hogy egyszer ő is befordulhat a falnak. Ő maga is nemegyszer tréfásan mondogatta, hogy róla bizonyára megfeledkezett a halál, s talán már nem is fogja elvinni soha. Bármilyen magas kort is ért meg azonban: késő aggkorában sem volt benne semmi szánalomra méltó. Nem tartozott a testileglelkileg magatehetetlen aggastyánok közé, mert ha fizikailag el is gyengült, de szellemileg szinte mindvégig megőrizte hajdani frissességét.

Bár a régi Magyarország embere volt, akinek világnézeti tudatosodása még a Monarchia korára esett, de nem rekedt meg annak a kornak az eszmevilágnál, hanem Petőfin-Aranyon-Adyn, és igen: József Attilán át eljutott egészen Juhász Ferencig. Voltak, akik ebben a szakadatlan szellemi fejlődésben a mindenkori újnak a már-már szinte mániákus hajszolását látták, s nem vették észre, hogy Földessyben egy rendkívül éber történeti és művészi érzék dolgozott, s ez segítette hozzá, hogy a teremtő erőt, az alkotó készséget mindig képes volt felfedezni. Kortársai és barátai közül egyedül csak a nálánál néhány évvel fiatalabb Hatvanyt hasonlíthatjuk hozzá. Emlékeznünk kell rá, hogy ők ketten voltak azok, akik az idősebb nemzedék tagjai közül még az induló, fiatal Juhász Ferenc mellett is kiálltak, sőt: Földessy 1955-ben még az Akadémián is előadást tartott Juhász Ferencről, pedig ekkor már nyolcvanhárom éves volt! A természet megadta neki a talentumot, hogy az életben végbemenő

hatalmas társadalmi változásokkal együtt ő maga is állandóan változzon, s követni és méltányolni tudja a folytonosan fejlődő, vagy legalábbis változó irodalom röptét: az új tartalmakat és formákat, az új hangokat és kifejezéseket. Örökösen olvasta az újságokat, s bár utolsó hónapjaiban már leginkább csak Ady verseit böngészte, de néhány héttel halála előtt azért még felfigyelt egy tehetséges fiatal költőnőre, akinek címe után többektől érdeklődött, ugyanis írni szeretett volna neki. Mert természetesen nemcsak Ady volt neki a szívügye, hanem minden olyan író, akit jelentősnek vagy éppen nagynak tartott. Egyik levelemben például Németh Lászlóról írhattam neki valami olyasmit, amivel nem értett egyet, mert válaszában őt rögtön védelmébe vette: „Németh Lászlóról tett megjegyzéseid általában tévesek. Ma ő a legtanultabb, legképzettebb, legkitűnőbb szépírónk, tudósunk, aki a matematikához, fizikához is ért s általában kitűnő filozófusnak s még marxistának-leninistának is. – Én régi barátságban vagyok vele, kezdő író kora óta; már az idő tájt tizenkilenc európai nyelven olvasott s ma *kitünően beszél* oroszul. Fordította Lev Tolsztojt s ennek unokaöccsét Alex Tolsztojt is. Németh eredetileg diplomás orvos. Diplomája *kitűnő* volt s a világhírű Korányi fiának (aki szintén világhírű) volt a tanársegédje. Egyszóval tudóssága óriási. Nemsokára előadják a Nemzetiben a Bólyaiakról szóló tragédiáját".

Ahogy most előveszem Földessy nekem írt leveleit, szüntelenül ilyen sorokra bukkanok: „Én olyan zaklatott életet élek, olyan sokféleképp és sokfelől rángatnak, hogy ha egész fiatalember volnék, akkor se volna csoda, ha egy s másról megfeledkeznék." Nézem a levél dátumát: 1958. május 2. Ekkor tehát már nyolcvanhat éves volt, s ekkoriban készítette sajtó alá nagy Ady-kommentár kötetét, méghozzá *tetemesen kibővítve*. S hogy előrehaladott kora ellenére is mennyire együtt lélegzett a korral, hogy mennyire nem szakadt ki az időből, amelyben élnie adatott, s hogy mennyire átérezte a kor legégetőbb problémáit, azt bizonyítja egy másik levele, ugyancsak 1958-ból: „Nagyon nyugtalanító a mai általános helyzet. Bismarck azt mondta a 90-es években, ha egy puska eldördül a Balkánon, egész Európa lángba borul. Tartok tőle, ez áll a mai napokra. Sajnos, ma, Franciaország Európa Balkánja. – Az emberiség nem tud okulni, mindig a vesztébe rohan. Nekem, személyemben, minden – jó. De a fiatalokat sajnálom." Ezek a levélrészletek, ezek a megnyilatkozásai jellemzik az ő egyéniségét leghívebben: mások is megfigyelték, hogy Földessyre emlékezve a fiatalos vonásai jutnak eszünkbe legelőször.

Az a hatalmas, heroikus munka azonban, amelyet teljesen egymaga végzett, s amely zengő bizonyosságtétel Ady életműve mellett: végül az „Ady-versek poéta-adminisztrátorát" is felemésztette. Pár héttel halála előtt készült interjújában ő maga is bevallotta: „Egy kicsit elfáradtam. Fáradt lettem az élettől, olykor nehezemre esik egy sort is ími." Pedig rengeteg sort vetett

papírra: csak az Ady költészetéről írt sorai meghaladják az ezer oldalt, s hol vannak még emellett a Petőfiről, Aranyról, Csokonairól és az esztétikai-filozófiai problémákról szóló művei. Hosszú volna Adyról írt műveinek mindegyikét felsorolnunk, emlékezzünk csak a legjelentősebbekre: az 1921-ben megjelent *Ady tanulmányokra*, aztán az 1927 -es Újabb Ady t*anulmányokra*, az 1934-es *Tanulmányok és élmények* vaskos kötetére, *Az ismeretlen Adyra 1914*-ből, az 1942-ből való *Ady értékelésére*, 1943-ból *Ady az ember és a költőre*, s az 1945 után írottakra: *Ady és az 1905-ös forradalomra*, s összefoglaló nagy monográfiájára, az *Ady minden titkainak* első és második kiadására.

Tudjuk azonban, hogy Földessy nemcsak Ady halála után bizonyult a költő – Németh László kifejezésével élve – „harapós hűségű komondorának", hanem már Ady életében is az volt. Három Ady kötetnek a kiadását – a *Menekülő életet*, a *Magunk szerelmét* és a *Ki látott engem?*-et, melynek a címét is ő adta – Ady még életében hűséges helytartójára bízta. Ezt a fáradhatatlan odaadást és hűséges szolgálatot köszönte meg Ady a *Megint nagy vizekre* című versének dedikációjával: „Kedves jó Földessy Gyulámnak, az Ady-versek poéta-adminisztrátorának." 1914. május 18-ára dátumozódik az a fénykép, amelyet megőrzött Adyról Földessy, és amelyre a nagy barát ezeket a sorokat írta: *„Édes, nekem kiváltképpen drága Földessymnek, olyan szeretettel, amilyet szeretnék és akarják."* Ezt a fényképet Földessy dolgozószobája falára függesztve élete végéig úgy őrizte, mint a lehető legnagyobb kitüntetést, amelyet az élettől kapott.

Bármilyen nagy érdemei is vannak azonban Földessynek, a céhbeliek között számosan akadtak, akik gúnyos ajakbigygyesztgetéssel mosolyogtak rajta, és *mániákusnak, rajongónak* titulálgatták, azzal a sanda szándékkal persze, hogy kisebbítsék és diszkreditálják nemcsak a műveit, hanem az egész működését is. Ezeknek a gúnyos lemosolygás oknak azonban meg van az a csekélyke szépséghibájuk, hogy többnyire olyanoktól eredtek, akiknek az irodalom pusztán és kizárólag csak cédulázási és kutatási lehetőség, tekintet nélkül a kutatás céljára és tárgyára. Például: a macska a középkori irodalomban, vagy: melyik eperfáról van szó a *Családi körben?* Félreértés ne essék, nem túlzok: ez utóbbi témának – tekintettel hallatlan *fontosságára* – egész külön kis irodalma támadt a nem rajongó, nem mániákus, *józan* irodalomtörténészek filológiai műveiben. Jeltelen és névtelen senkik élcelődtek Földessy *rajongásán*, olyan emberek mosolyogták és fitymálták le, akiknek nemcsak a stílusuk, de még a lelkük is fűrészpor-száraz.

Ady iránti elfogultságot vetettek szemére, s nemcsak a rosszhiszeműek, hanem a jóhiszemű, de Ady politikai meggyőződésétől meglehetősen távol álló Horváth János is. A rosszindulatú rágalmazókat Földessy meghagyta a maguk hitében, nem vitatkozott velük, de Horváth Jánosnak válaszolt, s ez

a válasza mélyen bevilágítja egész munkásságának, egész Adyért folytatott harcának az értelmét is. „Horváth két ízben is Ady »legelfogultabb rajongójának« nevez. Hamarjában nem töröm a fejem a »rajongás« pontos definícióján, de mindenki kiérti a szóból, hogy ez: az értelmi megokolással mit sem törődő, kritikátlan, tisztán érzésekből kiáradó, – éplelkű embernek visszás, zavaros, se-lát, se-hall, lelki indulatot jelöl. Ez a kótyagos lelkiállapot épp oly távol áll tőlem, mint az a józanság, amely sohasem vezethetett el kritikust egy nagy költő megértéséig. Én Adyról írt tanulmányaimban bőven fejtegettem azokat a világnézeti és esztétikai értékeket, amelyek alapján úgy nézhetem és értékelhetem őt, amint teszem. Hogy pedig ezeknek a megokolt véleményeknek forrása az esztétikai gyönyörűségnek élménye, és hogy ennek írásaimban nyoma is van, ez a körülmény elfogulatlan ítélettel nem fejezhető ki a »rajongás« szavával és fogalmával. S Horváthnak komolyabban kellett volna számolnia azzal, hogy én, »Ady legelfogultabb rajongója«, voltam talán az egyedüli az Adyról írók között, aki az ő szimbolizmusában és miszticizmusában nem a »homályos sejtelmek zenéjét« hallgattam, *hanem a logikus beszédre is átváltható értelmet kerestem.* Ady-verset sohase tudtam zavartalanul élvezni, amíg annak pontos értelmét nem sikerült kihámoznom a képek burkából. Adynak képes szóval és átvitt értelműleg lehetett valami »esztelenül szép«, én – s ebben egyetértek Ady leghevesebb ellenségeivel is – csak abban tudtam nála is gyönyörködni, amit az értelmemmel felértem. Én mindig azt vallottam, hogy gondolattal elgondolt s szóval megszólaltatott beszédnek végére kell tudni járni Adynál is."

Földessy éppúgy *rajongott* Petőfiért, Aranyért vagy Goetheért, mint Adyért: ezek voltak az ő vezérlő csillagai. Hogy Petőfi helyes megítélését és értékelését például menynyire személyes szívügynek tekintette, arra nézve nemcsak azt tudom érvként felemlíteni, hogy külön könyvet írt róla, hanem ezen túlmenően azt is, hogy még aggastyán korában, nyolcvannyolc évesen is hosszú-hosszú levelekben bizonygatta előttem – mert nagy levelező volt! –, hogy mennyire téves és káros Gyulai és Horváth János Petőfi koncepciója, amely elsikkasztja Petőfi költészetének forradalmi jellegét. S hogy mennyire egyet jelentett számára Petőfi és Ady, bizonyság rá az a halála előtti egyik Ady kötetbe önmaga számára spontán odavetett lírai bejegyzése: „Mégiscsak szép volt az én életem! Petőfim, Adym, nektek köszönhetem."

Egyébként Földessy tudatában volt az iránta megnyilvánuló lesajnáló gúnynak, hiszen meg is írta: „Az irodalmi köztudatban, már amennyire ez tudomást vett rólam, úgy szerepelek, mint aki Adyn túl se lát, se hall, – pedig Adynak világnézetem kialakulásához még árnyalatokban is alig volt köze. Amikor az 1900-as évek első tizedében Adyhoz jutottam, már rég túl voltam azon a koron, amikor az ember fejlődhetik és változhatik. Igazi felnevelőm,

művészeti és erkölcsi életfelfogásomban, Petőfi volt, s amit később – még mind Ady előtt –Goethétől és más nagy íróktól, költőktől, művészektől és filozófusoktól és az élettől tanultam, – az mind abba a lelki tartályba ömlött bele, amit Petőfi formált ki gyermeki valómban. *Engem Adyhoz is Petőfi vezetett,* akinek közéleti ideáljai, megalkudni nem akaró és nem tudó elvszilárdsága és forradalmi és profetikus temperamentuma újra feltámadni látszottak az »új idők« költőjében, aki egyébként kora olvasó és író közönségének fogadtatásában a művészi megnyilatkozásának igen sok mozzanatában is emlékeztetett Petőfire."

Földessy hívő lélek volt: fiatal korában misszionáriusnak készült, s voltaképpen misszionárius is lett, csakhogy nem a katolicizmusnak térített meg embereket, hanem a magyar költészetnek szerzett híveket. Aggastyán korában nemegyszer megesett vele, hogy az aznapi dolgokra már nem emlékezett, de ugyanekkor egyetlen hiba nélkül tudott idézni nemcsak Petőfi, Arany, Reviczky, Komjáthy, és Ady verseket – verseknek *tömkelegét!* –, hanem a századforduló tájékáról olyan jeltelen költőknek a verseit is, akiket ma már az irodalomtörténet is aligha tart számon. Nemcsak a jellemző, közismert nagy verseket tudta, hanem a kevésbé jelentőseket is: például Tolnai Lajos balladáit. Azt kell állítanom: senki nem értett úgy a versekhez, senki nem tudott úgy a költemények leglelkébe hatolni, mint Földessy Gyula. (Hadd tegyem hozzá az igazság kedvéért: e tekintetben egyedül Komlós Aladár volt hozzá fogható.) Az bizonyos: Földessy tudta mi a vers, és megtanult verset olvasni, éspedig a szónak legátvittebb, legtágabb értelemben. *Vers-memóriája valósággal csodálatos volt:* fáradt, öreg teste már szinte nem is volt egyéb, mint a magyar költészet szentségtartója. Mert számára az irodalmat a *költészet* jelentette, s azon belül is elsősorban Petőfi, Arany és Ady. No meg az a néhány költő még, akiket valamiképpen az említettekhez kapcsolt: mindenekelőtt Csokonait, Balassit, Vörösmartyt és az újabbak közül egynéhányat, főképpen Reviczkyt és Komjáthyt, vagyis fiatal korának kedvenceit. Temetéséről hazafelé jövet egyik hajdani diákja elmondta, hogy egyszer – még a húszas évek derekán – a Markó utcai Főreálban egy Arany-órát azzal kezdett, hogy kiállt a katedra elé, s minden könyv segítség nélkül, szinte átszellemült arccal végig elmondta a *Csaba trilógia* előhangját. A hatása természetesen lenyűgöző volt: példáján felbuzdulva irodalomkedvelő tanítványai sorra tanulták meg a verseket, nem kötelességből, s még csak nem is jelesekért, hanem pusztán tanáruk példája sugallatára.

Nagyon sokat küzdött azért, hogy az általa helyesnek és igaznak felismert értékrendet az irodalmi köztudatba bevigye és elfogadtassa. Különösen Petőfiért harcolt sokat, főként a húszas évek elején, amikor Horváth János könyve megjelent. S ehhez kapcsolódott Gyulai Pál megítélése is, hiszen

Horváth János Petőfi monográfiája Földessy szerint Gyulai ihletésű volt. De nemcsak a nyilvánosság számára készült publikációiban küzdött az igazi Petőfiért, hanem a leveleiben is. Idéznem kell az idevágó levelei közül azt, amelyet már nyolcvankilenc éves korában írt, s amely még a szellemileg mindig friss, örökös vitára kész Földessyt mutatja, s amelynek közzététele már aligha minősíthető indiszkréciónak, hiszen az alábbiak már nem tekinthetők magánügynek, mert tárgyuknál fogva az egyetemes magyar irodalomtörténetbe tartoznak: „Mindenekelőtt: nekem Gyulairól, mint gondolkodóról, nagyon rossz véleményem van. S mint »tudósról« – még inkább, s mint karakterről – ugyanígy! Mikor én hallgattam az egyetemen, már teljesen agyalágyult volt. Én nála tettem szakvizsgát és két évvel később doktorátust és *személyileg* a legcsekélyebb okom sincs rá, hogy elfogultan nyilatkozzam róla. A doktori s előbb a tanári értekezésemet jóindulattal s *dicsérettel* fogadta, pedig a szemináriumi gyakorlataiban sohasem vettem részt. És *személy szerint* – tehát mint ember, a maga közvetlenségében sokszor szimpatikus volt nekem.

Ady nem szerette, sőt megvetette Gyulait. Egyszer *becsületébe* is megtámadta egy hírlapi cikkében. *Hatvany miatt* írt róla dicsérő verset. Erről egyszer szóban!

Egyetemi tanáraink közül egy sem volt annyira tudatlan-műveletlen, mint ő. S amellett igen kártékony hatása volt az egész magyar tanárságra s így közvetlenül az ún. »művelt« közönségünkre is és – s ez is nagyon fontos: karrieristákat nevelt az egyetemi, főképp bölcsészhallgatókból. Ítéleteiben nagyon kedvezőtlen hatással volt Horváth Jánosra, aki esküdött rá. És jóhiszeműen! A Petőfiről szóló vaskos könyv Gyulai-ihletésű! Nagy kár, hogy Horváth Jánosnak sem volt semmi filozófiai műveltsége – pedig filozófiai műveltség nélkül nincs, s nem lehet az embernek világnézeti állásfoglalása, de még *esztétikai sem*. Ennek a következménye volt, hogy Horváthnál maradva, ez, egy ostoba ötlettel »szerepjátszásra« alapította a Petőfi emberi-költői megítélését. Ez a balfogás – hogy csak a legdurvább tévedését idézzem – eredményezte volt aztán, hogy pl. Petőfi legszenvedélyesebb királygyűlölő versét, az *Akasszátok fel a királyokat* címűt, *szerepjátszásnak* tulajdonítja a Petőfi, *a volt színész* részéről. Úgy értelmezi a verset Horváth, hogy ez *nem* Petőfi véleménye, hanem egy jakobinusé, illetve Petőfi beleképzelte magát egy jakobinus lelkiségébe. Egy másik bűne Horváthnak, hogy nagy Petőfi-könyve befejezésében kijelenti, hogy »irodalmunkban nem egy, nálánál súlyosabb egyéniség van« stb. stb.

Vagy egy másik csínytevése Horváthnak: mikor Tisza István a Herczeg Ferenc folyóiratában megbotránkozott azon, hogy Horváth Kölcseyhez és Vörösmartyhoz hasonlította Adyt – a karrierista Horváth ijedelmében mélyen meghajtotta magát Tisza előtt, s elismerte, hogy erkölcsi, ízlésbeli és hazafias szempontból igazat

ad Tiszának. Én a Horváth Petőfi-könyvéről mindjárt megjelenése után egy több ívnyi előadást tartottam az Irodalomtörténeti Társaságban, ahol természetesen mindenki *neki* adott igazat. Horváth »okosan«, szépen szólalt föl az előadásom után. Mindenki, talán egy-két kivétellel, tapsolt neki.

Horváthnak a legcsekélyebb ideológiai (világnézeti) állásfoglalása sem volt sohase s így ő sohase tudta, milyen óriási jelentősége volt Petőfinek, Adynak, *minálunk* a haladás a kulturális haladás szempontjából. Megjegyzem, hogy nekem, *személyileg,* sohase volt semmi bajom Horváthtal és mindvégig szívélyes viszony volt köztünk, egy évig együtt is tanítottunk a Markó-reálban. S ami a Petőfi-könyvét illeti, ez ma is bántja őt, pár évvel ezelőtt azt mondta egy nagyobb tanári társaságban, *hogy a Petőfi-könyve a legrosszabb munkája."*

S hogy mennyire intenzíven foglalkoztatta Földessyt a Gyulai és Horváth János „helyretétele", azt ékesen bizonyítja, hogy egy másik hosszú levelében ismét visszatért rájuk: „Éppígy felháborított Horváth könyvének az összefoglaló befejezése. Az 505. lapon a következő sorok állnak (szóról szóra idézem): »Van irodalmunkban súlyosabb egyéniség nem egy, az övénél. De közvetlenebb, kedvesebb, *naivul spontánabb* s egyúttal férfiasabb alig, fejlődésbeli kihatásában Kazinczy óta egy sem.« (Furcsa ez az összevetése a valóban nagyérdemű Kazinczynak – aki az epigrammáin túl igen gyenge költő volt.) Szeretném tudni, kik voltak azok a »nem egyek«?! Olvasd el figyelmesen Horváth könyvében a *Második szakasz* III. és VI. szakaszát!"

Természetesen kíváncsi voltam a többi kortársáról alkotott véleményére is, és kérdésemre ekkor Péterfyről, Heinrich Gusztávról és Schöpflinről a következőket írta: „Mindenekelőtt: Péterfy Jenő légüres térben élt. Eredetileg német volt a műveltsége. Úgy emlékszem rá, fiatalon német verseket írt. Magyar verset, tudtommal soha. Ez az el nem helyezkedettsége okozta a förtelmes pusztulását. Egy vasúti kupé klozettjében lőtte magát agyon. Nyilván azt akarta ezzel jelképezni, hogy az egész világ: szart ér. Szörnyű egy a »Szép« világában élő embernek így elpusztulnia. Heinrich Gusztávnak *minden frivolsága* ellenére sok tiszteletreméltó vonása volt. Készült az óráira, mint egyetemi tanár megállta a helyét, *jó* ember volt. Egyetemi hallgató koromban sokat tanultam tőle. Volt benne melegség és emberismeret. Mint író természetesen igen gyenge volt és minden honnan plagizált, még a Brockhaus nagy német lexikonból is. Schöpflin teljesen műveletlen s tudatlan ember volt. A költészethez semmit sem értett, s emellett jellemtelen. A halála előtt egy pár héttel voltam nála s akkor igen emberségesen bánt velem. Kértem a segítségét, hogy a nagyszámú Goethe műfordításaim kiadásában legyen segítségemre. Látszott rajta, hogy jóindulatú irántam, de már akkor látszott rajta, hogy nagyon kevés napja van hátra. Az Arany-tanulmányomról 1917-ben elismeréssel emlékezett meg a *Nyugatban,* egy s mást kifogásolva."

Egy másik levelében újra megírta a véleményét nemcsak Schöpflinről, hanem Riedl Frigyesről és Benedek Marcellről is: „ami Schöpflint illeti: ő teljesen karaktertelen egyéniség volt. Simán, folyékonyan tudott stilizálni, de semmi filozófiai műveltsége nem volt. Nagy poétákról e nélkül nem lehet beszélni. Tanulmányaimban többször támadtam. Így pl. Vajda tanulmányomban. Schöpflin úgy beszél Vajdáról, mint egy teljesen kiforratlan obskúrus egyéniségről, részletekben is a legképtelenebb szamárságokat firkálja róla. Riedl gondolkodó ember volt. De teljesen hatása alatt volt a Taine-i materialista világnézetnek. (A marxi-lenini materializmus egész más valami, kidolgozott filozófiai rendszer, melynek semmi igazi köze nincs a taine-ihez.) Amúgy Riedl főtt-siket volt. S valóban folyton szellemeskedett, a legtöbbször után. De mert becsületes, igaz ember volt, komolyan behatóan foglalkozott a magyar költészettel. És nagyon kedves, jó volt a tanítványaihoz. Akik, mint Schiller írja a Wallensteinje első részében egy őrmesteréről: Wie *Er* (ti. Wallenstein) sich räuspert, wie er spuckt, hat er *Ihm* glücklich abgeguckt. (Ahogy a torkát reszeli, ahogy köp, szerencsésen elleste tőle.) Egészében véve érdemes és értékes irodalomtörténész volt s a kuruc balladákat illetőleg is értékes munkát végzett. Különös, hogy a Thaly-kérdésben a tőlem talán túlságosan lebecsült Babits egy véleményen volt velem, a kuruc verseket ő is eredeti verseknek tartotta, ugyanazzal a megokolással, mint én, *azaz annyira rossz költőnek* tartotta Thalyt, hogy *képtelennek* vélte őt ilyen értékes költemények megírására. Külső argumentumok is vannak rá, hogy Thaly igazat mondott. Az egyik kuruc verset közlő kötetében hivatkozik egy benedek-rendi szerzetesre, akitől egy kuruc balladát kapott. Ez a szerzetespap még élt akkor, amikor Thaly ezt a kötetét kiadta. Megjegyzem Ady is bedőlt a Riedl »fölfedezéseinek«. Nyilván azért, mert nem olvasta, vagy csak felületesen olvasta Thaly verseit. Ami Riedl Adyismeretét illeti, *ez* nagyon gyarló volt. Ha megjelennek valóban a Hatvanyval váltott leveleim, ezeket bő jegyzetekkel kell ellátnom. Benedek Marcell igaz ember, jó barátom, hát ki kell jelentenem róla, hogy indulatosságomban tévedtem az ő megítélésében. S kíméletből még azt is meg kell írnom, hogy – amint ezt az *Ady minden titkai* című kommentáromban is rektifikáltam, jól ismerte Adyt. Nincs egészen így, de ő olyan nagy elismeréssel írt mindig rólam, hogy ezt respektálnom illik. A Hatvany hozzám írt leveleit is alaposan meg kell jegyzetelni, nekem is, neki is. Egyelőre azt se tartom bizonyosnak, kiadhatók lesznek-e ezek ez idő szerint? Annyi sok támadó sor van bennük, többek közt nem is élő írókról s egyéb emberekről."

Azzal, hogy a fenti jellemzésekben mennyi az esetleges szubjektív elfogultság és mennyi a tárgyi igazság, gondolom felesleges volna részletesen foglalkozni, hiszen nem az a fontos, hogy ténylegesen milyenek voltak a jellemzett írók,

hanem hogy milyennek látta őket Földessy. S különben is: vajon lehet-e egyáltalán objektív véleményt mondani bárkiről is?

Szólnom kell arról is, hogy szakmabeliek többsége csak vonakodva volt hajlandó Földessyt *komoly* szakembernek, tudósnak elfogadni. Rendkívül jellemző, hogy ezt a kivételes jellemű és képességű embert, aki az életét tette a magyar irodalom szolgálatára, pályatársai az Akadémiának – hogy úgy mondjam – csak a kapujáig voltak hajlandók befogadni. E nemes és nagy múltú intézménynek csupán *levelező* tagja volt, a rendes tagságot már nem adták meg neki. Ő persze sokkal bölcsebb volt annál, semhogy emiatt hiúsági komplexuma lett volna, de azért helyzetének nagyon is tudatában volt. Egyik levelében írta nekem: „Bizalmasan mondom, amióta akadémikus lettem, valósággal bojkottálnak, de külsőségesen igen-igen barátságosak hozzám akadémikus társaim. Nem sokat csinálok belőle!" Bár igaz: az államtól mindazt a kitüntetést megkapta, ami megillette: az elsők között – még 1948-ban – Kossuth-díjjal tüntették ki, s rá néhány évvel még további két magas kitüntetésben részesítették. De hadd mondjuk meg, pályatársai nem nagy dicsőségére, hogy mindezek nem a szakmabeliek iránta tanúsított elismerését bizonyítják, hanem az állami intézmények megbecsülését és jóindulatát tanúsítják. Mert a hivatalos fórumok sokkal tisztábban látták Földessynek a magyar irodalomtudományban betöltött helyét és jelentőségét, mint azok, akiknek ezt már csak szakmai okokból eredően is látniuk kellett volna. (Mellékesen ide kívánkozik megjegyezni, hogy Komlós Aladár sem lett akadémikus sohasem, miközben bezzeg az volt Pándi Pál, Király István, Szabolcsi Miklós, Hermann István, hogy a többieket ne is említsük... És most tessék összevetni ezeknek a munkásságát a Komlós Aladáréval vagy a Földessy Gyuláéval!)

Köztudott, hogy Földessy legnagyobb szenvedélye mégiscsak Ady volt. Valahányszor Adyra emlékezünk: Földessy neve is minduntalan emlékezetünkbe tolul és viszont. Amíg Adyt olvassák, addig Földessy Gyula is élni fog, mert úgy összetartoznak ők, mint Goethe és Eckermann. Petőfit, Aranyt és a többi nagy poétát *csupán* szerette, míg Ady igazának elismertetéséért viszont egy életen át harcolt, s ráadásul anélkül, hogy ő maga élete értelmét az Ady körüli dolgaiban látta volna. Meg is vallotta: „Egyébként, én magam, életem értelmét és feladatát nem Ady-írásaimban kívánom látni." Filozófusnak és esztétikusnak készült, de dolgozott benne a harcra termett paripa vére, s nem tudta megállni, hogy a felismert igazságáért ne harcoljon. Ma sem lehet meghatottság nélkül olvasni azokat a sorait, amelyeket Petőfiről szóló könyve elé írt, 1911-ben: „Tisztelettel és szeretettel küldöm ezt a füzetet Ady Endrének. Mikor a múlt sokáig nem értett legnagyobb költőjéről, sokat üldözött legnagyobb magyarjáról emlékezem: *őszinte és bátor hittel akarok tanúságot tenni* a ma annyiszor megcsúfolt

legnagyobb költője s »bűnös« életében-költészetében is leggazdagabb hitű, legprófétább, legigazabb magyarja mellett." S az Adynak küldött példányba, a nyomtatott ajánlás után még oda írta: „Kérem, fogadja szívesen ezt a füzetet. Nem hagyhattam el az ajánlást, *mert nekem Ady Endre minden költőnél, azt hiszem Petőfinél is több volt.*" Ez volt az „első, föltétlen, ódai és nagy dicséret", ahogy Ady célzott rá később egy Nyugat-beli nem bántó humorral írt aperszüjében, s amely közelebb hozta egymáshoz Adyt és Földessyt. És ekkor kezdődött el Földessynek az egész életére szóló kálváriája, ez vonta be őt később a híres és sokat emlegetett Babits elleni polémiába. Pedig Földessy alapjában véve békés természetű ember volt, de vállalta a küzdelmet, mert ő is *muszáj-Herkules* volt: a körülmények és viszonyok avatták azzá.

S ez a folytonosan megújuló küzdelem tette Földessyt Ady legavatottabb szakértőjévé. Teljes bizonyossággal elmondhatjuk, hogy senki nem ismerte úgy Ady életművét, mint ő, senki nem világított be olyan mélyen az Ady-költészet legrejtettebb témáiba, mint Földessy. Láttam azt a Biblia-formájú *Ady összesét,* amelyet úgy ismert, annyira át meg áttanulmányozott, hogy valóban megfelelt volna annak a követelménynek, amelyet egy igaz hívő mohamedánnak kell kiállni: úgy kell ismernie a *Koránt,* hogy ha egy tűvel valahol átszúrják, meg kell tudnia mondani, hogy a tű ezen és ezen lapon melyik betűt szúrta át. Földessy az *Ady összessel* megnyerte volna ezt a próbát. Ez a rendkívül elmélyült Ady ismerete azonban az őt rossz szemmel méregető elemekből nem az elismerés szavát váltotta ki, hanem a gáncsét.

Annyira ismerte az Ady verseket, hogy ennek illusztrálására kilencvenedik születésnapján az őt felkereső újságíróknak meghatott szavakkal mondta: „Kilencvenéves korban azt sem kell titkolni, ha az ember kicsikét hiú – meglehetősen büszke vagyok. Nemcsak azért, mert három Ady kötet jelent meg az én gondozásomban, de annak okán is, hogy Ady egyikben sem talált hibát. Pedig a legapróbb sajtóhibán is fennakadt a szeme. Egyszer mégis, igaz, hogy betegen feküdt, kis éllel mutatta meg az *Új versek* ki tudja hányadik kiadását. Akkor már négy éve nem találkoztunk, s azóta köteteit mások babusgatták.

Ebben találj hibát – próbált ugratni, de amikor rövid betekintés után azzal adtam vissza a könyvet, hogy az egyik versből egy sor kimaradt, haragosan dobta félre."

Nemcsak a szimbólumokat fejtette meg, s nem csupán az Ady motívumok rendjét tárta fel, hanem egymaga hozta létre az egész Adyfilológiát, az ő magánkezdeményezéséből és anyagi áldozatából indult meg az *Ady Múzeum,* s ő rendezte sajtó alá Ady új és új kiadásait is. És Földessy számára az Ady életmű sohasem csak esztétikai-poétikai *rejtély* megfejtésének a feladatát jelentette, mert számára az Ady költészet elsősorban egy bizonyos *tartalommal*

volt azonos: már a század legelején is mindenekelőtt a *magyar sors-versek* fogták meg, amelyekből – mint írja – „ha tragikusabban és szenvedélyesebben is, de mintha az én sok jól látott, ismert magyar tájakról egybecsapódott magyar élményeim visszhangzottak volna felém." S nem szabad elfelejtenünk, hogy amilyen természetes ma Ady nagyságának elismerése, bezzeg nem volt *természetes* a század elején. Földessyt nem könyvek vezették el Ady nagyságának felismeréséhez, hanem a saját szívével és eszével ismerte fel. S bár mi is jól ismerhetjük Adyt, de ahogy ő ismerte, az egészen más volt: ő egy életen át küzdött a tudásáért, mi pedig könyvekből meríthettük a tudásunkat, s elsősorban éppen az ő könyveiből.

Hol vannak már a századelői Ady-harcok? S hol vannak a régi harcosok? Elvitte őket az idő, az egykori harcosok közül ma már senki sem él. A küzdelem azonban ma sem szűnt meg, mert változott célokért, s változott körülmények között, de a *harc Adyért* ma is folyik, s e harcot nekünk is vállalnunk kell. Mert ki merné tagadni, hogy Földessynek a Babitscsal vívott harca ne volna aktuális. A *Babits Egyház* hívei nem tűrik, ha *megsértik* az istenüket, s még ma is hányszor látunk olyan törekvést, amely Babitsot, ha nem is Ady fölé – bár a mélyben még ilyen törekvések is lappanganak –, de legalább Ady mellé, vele egyenrangú nagy költőnek szeretnék láttatni. Az egyetemi oktatásban például Földessy könyvei még ma sem kapták meg azt a helyet és szerepet, amelyet meg kellene kapniuk. Amíg a *Babits Egyház* tagjainak az írásai vagy a marxista Király István Adyról szóló írásai kötelező olvasmányokként szerepelnek, ugyanekkor nyugodtan elvégezheti az egyetemet valaki *anélkül,* hogy Földessynek akár egyetlen sorát is olvasta volna. Pedig a Babits-Földessy harcban Földessyé volt a lényegi igazság, az ő céljai voltak a nemesek és magasrendűek, s – költészete valós értékeinek megbecsülése mellett – csöppet sem tudunk lelkesedni azért a Babitsért, aki hiúságból eredően, kicsinyes személyi okoktól fűtve egész életen át elgáncsolni, kisebbíteni és hitelét rontani igyekezett Földessy arra irányuló küzdelmének, hogy Ady igazi jelentőségét felismertesse és megláttassa. Egyetemisták számára kötelező olvasmánnyá kellene tenni Földessynek a Móricz-féle *Kelet Népe Könyvtára* sorozatban megjelent *Ady értékelése* című füzetét: mindenkinek ismernie kellene ezt, mert nélküle lehetetlen helyesen látnunk Babits és Kosztolányi szerepét az Ady kérdésben, s képtelenség helyesen értékelnünk az Ady körüli harcokat, különösen az 1929-es Ady revíziót.

Az idő, ez a minden dolgok legnagyobb bírája, Földessy jóslatát igazolta: „Egy bizonyos előttem: ha valamikor – tisztábban látó, mert érdektelenebbül néző nemzedékben – szóba jönnek a régibb, Adyról szóló írások és tanulmányok és véleményt kell mondani róla, ki mit végzett és intézett el az Ady problémák közül, – meg fogom kapni az elégtételemet."

Mi volt Babits és Földessy harcának lényege?

A Babits híveknek oly mértékben sikerült ezt a harcot elkenni, elhallgattatni és másnak feltüntetni az utókor előtt, főképp a fiatal nemzedék előtt, hogy okvetlenül idéznünk kell Földessynek azokat a sorait, amelyek a harc lényegét megvilágítják: „Már utaltam rá, micsoda ideges érzékenységgel és leplezetlen indulatossággal fogadott Babits írásaimban mindent, ami az ő Adyval való versenyzésében veszélyeztette az ő költői becsvágyának köreit. Az összes Adyról írók közül én voltam az egyedüli, aki az Ady-alkotást a maga egészében vizsgáltam és mutattam be: költőfilozófusi, művészi, magyar- és kortörténeti jelentőségének teljességét se előttem, se utánam senki se foglalta össze. Babits ezt nem tudta elviselni. Ő módjával dicsérte Adyt s az önmaga mindenkori szem előtt tartásával. Ady nagy költő, a világ egyik legnagyobb költője stb. stb., *de* nem olyan filozófus, mint én, nem olyan versművész, mint én, műveletlen és tudatlan, tehát nyilvánvalóan sajnálkozni kell rajta. Babitsnak ezzel az Adyjával szemben az én Adym, az igazi Ady, a maga, minden csipcsup részlettudás fölött álló költői és művészi világnézetének, alkotó zsenijének kiteljesült egészében elfogadhatatlan volt Babits számára. Ezért kellett nekem, mint az *egész* Ady esztétikusának és filozófusának a Babits ösztönös és tudatos szándéka szerint rajongónak lennem, akinek Ady-írásai tele vannak helyt nem állható tévedésekkel és képtelenségekkel. Babits érzékelésében egyik mellékhajtása lettem az ő fájdalmas Ady-problémájának, ez volt a magyarázata annak, hogy mindig és mindenben, ahol csak lehetett, rontotta a hitelemet és elgáncsolta vagy megakadályozta minden vele való polémiámat az egyedüli lehetséges fórum: a *Nyugat* nyilvánossága előtt. Lovagiatlan csatáját velem szemben éppúgy el fogja veszteni, mint az ő szomorú Ady-perét."

Nehezen volna azonban tagadható, hogy az Adyért folytatott több mint félszázados harc során Földessy sem mindig találta el az *aranyigazságot,* nézeteinek egyike-másikával vitatkoznunk lehet, sőt kell is. Mai felfogásunk szerint például túlhangsúlyozta és túlzottan középpontba állította Adynak a miszticizmusát, költészetének misztikus jellegét. Nem tagadhatjuk ugyan teljesen Adynak a – Horváth János szavával élve – *babonateremtő* képességét, de Földessy olyan nyomatékot helyez Ady költészetének ebbéli jellegére, amit bajosan lehet elfogadnunk. Vitatkoznunk lehet továbbá azzal a módszerével is, amellyel ő az *Ady minden titkaiban* az Ady konkordanciákat megállapítja, és számba veszi. Mindez, mondom, vitatható, és ezen kívül még sok más megállapítása is további finomításra és körültekintőbb módosításra szorul. A kommentáraiban néha olyan magasságokba szárnyalt, ahová nem mindig tudjuk követni...

De ha így is van? Vajon szabad-e mindezeknek döntő módon befolyásolni a Földessy *egész életművéről* alkotott véleményünket? Horváth János kérdezte

a Szász Károlyról mondott emlékbeszéde befejezéseként, és Földessy Gyula dolgos és áldott életpályáján végigpillantva ugyanezt kérdezhetjük mi is: „Kérdem, mint ő egy költeménye végén, ...abban a meggyőződésben, hogy mindnyájan igennel felelünk reá; kérdem mélyen megilletődve: »Hát nem a legszebb élet ez?«"

A magyar irodalom igazi értékeinek képviseletében Földessy soha nem alkudott, akár Babitscsal és Kosztolányival, akár másokkal kellett vitába szállnia. Nem volt négy fal közé bezárkózó szobatudós, hanem cselekvő részese volt az irodalmi és politikai élet mindennapos harcainak is. A Markó utcai Főreálban pedig, amelyben tanított, többek közt olyan tanítványai voltak, mint Karinthy Frigyes és Szőnyi István. Karinthy a *Tanár úr kérem*ben név szerint is szerepelteti Földessyt, Szőnyivel pedig évek múltán meghitt barátságba került. Bizonyítékai és dokumentumai e barátságnak a *tanár úr* dolgozószobája falán függő Szőnyi képek, amelyeknek alkotójáról mindig meleg, szeretetteljes szavakkal beszélt.

Földessy a Horthy-korszakban is hű maradt Ady szelleméhez. És nemcsak lélekben, hanem a napi életben is: amikor Móricz Zsigmondot tizenkilences szereplése miatt letartóztatták, s a Kisfaludy Társaság-i tagságától is megfosztották, akkor Földessy tüntetően Móricznak ajánlotta legújabb Ady-könyvét, mert – ahogyan a dedikációban írja –: „Méltóbbnak ezeket az írásokat nem ajánlhatnám", s ebből érthettek az illetékesek, ha akartak... Móricz később is, mindvégig meghitt, jó barátságban volt Földessyvel: összekapcsolta őket a közös Ady-imádat, s az azonos célok és eszmények szolgálata. Móricznak nagyon sok levele szól Földessyhez, s ezeknek jó része már nyomtatásban is megjelent.

A két világháború között Földessy arra vállalkozott, hogy hűséges őrzője marad Ady emlékének, hogy megvédje mindenféle torzítás ellen akár Sík Sándorral, akár Ignotus-szal szemben. Nehéz őrhelyet vállalt, de becsülettel őrizte *az ember szépbeszőtt hitét*. A háború után pedig, új és új területeket hódított meg az Ady-kutatásnak: elindította a költő publicisztikai írásainak kritikai kiadását, s nem őrajta múlott, hogy az *Ady Összes Prózai Műveinek* egyes kötetei oly kínos csigalassúsággal követték egymást. Nagy gonddal és különös felelősséggel járó munka volt ez, s még így is csúsztak be hibák: olyan cikkek is bekerültek a prózai írások közé, amelyek nem Adytól származnak. De sokkal nagyobbak az érdemei, mintsem hogy hibáit utólag szemére vethetnénk. Gondoljuk meg: feltárt és publikált számtalan olyan Ady cikket, amelyek évtizedekig különböző század eleji újságokban kallódtak, a feltámadás minden reménye nélkül. Az bizonyos: az általa felkutatott dokumentumokból az eddiginél élesebb, határozottabb politikai tudatosságú költő alakja bontakozott ki előttünk, s egyegy Földessytől meglátott, észrevett Ady-vonás

később másnál egész monográfia vezérgondolatává terebélyesedett. Mondjuk ki nyíltan: Bóka Lászlónak a csonkán maradt Ady-monográfiája teljes egészében Földessy ihletésű, illetve egy Földessytől kölcsönvett gondolatra épül.

Amikor az Élet Ura Földessyt is magához szólította, fájdalmasan döbbentem rá, hogy – és most vége... nincs tovább... nem mehetek fel hozzá többé kedves, puritánul fehérre meszelt rózsadombi dolgozószobájába, nem gyönyörködhetem többé a szobája ablakából feltáruló gyönyörű budai panorámában, s nem hallgathatom többé régi, patinás históriáit, nem élvezhetem ezentúl páratlanul gazdag anekdota kincsét a régi Magyarország embereiről, és nem lehet többé meghitten beszélgetni vele Adyról. Elárvult a szobája, a régi karosszéke és nincs értelme többé a Tulipán utcai sétáknak. Gazdát fognak cserélni könyvei, zsúfolt könyvespolcai, és örökre tovatűnt annak a régi, kedves öreg szobának a hangulata, amelyben élmény volt egy-egy jóízű beszélgetés, s ahonnan az ember mindig megújult munkakedvvel jött el. Mindez örökre megszűnt, s Földessy elköltözésével egy kicsit távolabb került tőlünk az egykorú Magyarország is. Mindnyájan, akik közelebbről ismertük, éreztük benne az emberi jóság varázserejét, a végtelenül tisztaszívű és példás jellemű férfiút, s halála feletti megrendülésemben személyesen is éreztem, hogy eltávozásával veszteség ért mindnyájunkat. Sokat használta ezt a két szót: *korrekt* és *inkorrekt*. Mert ez volt az ő emberi mércéje: a *becsületesség* és *jellemesség*. Korrektsége még az olyan megmosolyogni való naivitásában is megnyilvánult, hogy az *ajánlott, expressz* küldött leveleinek borítékjára mindig külön ráírta: É*jjel nem kézbesítendő!* Ő ugyanis még egy olyan világban nőtt fel, amelyben a posta komolyan vette az *Expressz* küldeményeket, s éjszaka is kikézbesítette azokat. Földessy tehát feltételezte, hogy az a mai világban is így van, hiszen így kellene lennie, s bizonyára eszébe sem jutott, hogy a postának szánt *korrekt* figyelmeztetése a kézbesítőkben csak derültséget keltett.

Most, ha fizikailag nincs is köztünk, azért még mindig eleven képet őriz róla a szívünk, s amíg csak élünk: emlékét szeretettel öleljük magunkhoz. Róla is elmondhatjuk, amit Móra mondott Tömörkényről: „Még soká érezzük a keze melegét, amelynek szorításában sohase volt hamisság, halljuk hangját, amelynek sohasem volt gőgös a csengése, a köhögését, amely annyiszor megriasztott, látjuk a lehorgasztott fejét, a befelé néző nagy szemeit, a bérces homlokát, magyarázó két ujja közt a cigarettát, őrizzük a poharát, amellyel koccintott, és derülünk elmés mondásain, amelyeket eltékozolt köztünk, – de mi marad meg mindebből a holnapnak? Mindegy, hogy a poharak törnek-e előbb vagy az emberek, de végre csak eltörnek, és az emlékek száraz virágát, amik bennünk őriztettek, elhordja a szél. Akkor halunk meg igazán, amikor az utolsó szem is lecsukódott, amely valaha fotográfiát vett fel rólunk, és senki

nem tudja többé, melyik volt a kedves nótánk, és hogy kopogott a lépésünk le és föl a lépcsőn... Csak beszélgetés ez, csöndes és meghitt, napáldozat után való, amikor belemélázva a lámpafénybe, egy kicsit szomorúan, de már egy kicsit beletörődötten emlegetjük azt, aki elment, ám ha koccan az ablak, várakozva nézünk oda: hátha ő jött vissza."

S mi marad meg Földessy műveiből? A humán tudományok eredményei – az erudició textusai – idővel elavulnak, s csak a szépirodalmi szövegek maradnak fenn. S nagyon nagy dolog, ha valamely irodalomtudósnak akár csak egyetlen-egy szava is fent marad. Valóban, az új szó: új fogalom, új definíció, egy új valóság, a világ gazdagodása... Az irodalomtörténész is, ha nem írja be szavait a magyar nyelv nagyszótárába, elmúlik szövegestül. Az epikai hitel, a tragédia dalban elbeszélve, a perzekutor esztétika, a szerepjátszás, a stílromantika, a babonateremtő tehetség (Adyról), a közölés: ilyen felfedezések voltak. Ezeknek a szerzőit felesleges megnevezni. De ki tudna egyetlen mondatot, vagy csak egy szót is idézni... ne mondjuk meg, kinek a műveiből, annyian vannak.

Földessyből bizonyára fent marad elsősorban az a példamutató magatartás, ahogyan ő Ady mellé és minden előremutató, jónak ígérkező törekvés mellé odaszegődött, és teljes önzetlenséggel, nem saját előmenetele céljából, pláne nem hivatali rangfokozat vagy jól jövedelmező állás elnyerése okából, hanem hivatásból és lángoló ügyszeretetből: szolgálatába állott. S műveiből is fent marad jó néhány. Sőt, erős a hitem, hogy egyetlen olyan műve sincs, amely valaha is teljes egészében elévülne. Természetesen lesznek megállapításai, irodalomtörténeti ítéletei, amelyek kihullanak az idő rostáján, és korszerűtleneknek bizonyulnak. De mindegyik művében van jó néhány olyan megállapítás, olyan megfigyelés és meglátás, amely Adyval együtt fent marad mind az idők végezetéig.

Ha visszatekintett életére, azzal a megnyugvással tehette, hogy élete nem volt hiábavaló. Nem élt hiába! S hisszük, hogy bizonnyal véges-végig tudta és érezte a maga jelentőségét a magyar irodalom, a magyar művelődés történetében. Mert Ady nagyjából ma is úgy áll előttünk, ahogyan azt Földessy és még néhány kortársa elénk állította. Egy egész nemzet tudatában él ma az általa kialakított Ady-kép, úgyhogy ilyen értelemben nyugodtan mondhatjuk, hogy tudatformáló volt. Éppen ezért halála percében Földessy Gyula nyugodtan, teljes önérzettel gondolhatta és mondhatta az Ady-vers szavaival:

Mi a harcunkat megharcoltuk!

Jegyzetek

1. Az Ady Társaság irattára eredetileg a debreceni Déri Múzeumban volt, de a háború után, miután a Társaság megszűnt, az egész irattár a Debreceni Egyetemi Könyvtárba került, ahol 1957-től 1962-ig én is dolgoztam. Ezekben az években az Egyetemi Könyvtár igazgatóhelyettese Módis László volt. Az ő íróasztalán látta meg a Könyvtár egyik alkalmazottja, aki egyúttal Módis közvetlen beosztottja is volt, az általam keresett Ady-köteteket. Az illető bizalmasan tájékoztatott engem arról, hogy főnöke a szóban forgó könyveket kiemelte az Ady Társaság gyűjteményéből, és minden jel arra vallott, hogy azokat nem is óhajtja visszatenni. Az informátorom azonban félt főnöke esetleges retorziójától, noha ő is azon volt, hogy a keresett könyveket valahogy vissza kellene juttatnia Földessyhez. A probléma megoldhatatlannak látszott. Földessy úgy akarta a helyzetet megoldani, hogy engem fel akart helyeztetni Pestre egy megfelelő állásba, s így megmentett volna Módis László esetleges bosszújától. Csakhogy informátorom továbbra is Módis beosztottja maradt volna, aki szorult helyzetéért engem hibáztatott, mégpedig annyira, hogy egyik alkalommal még az utcán is majdnem megvert.
   Mivel azonban Módis Lászlónak valamiképpen mégis tudomására jutott, hogy Földessy tud az Ady könyvek hollétéről, ezért jobbnak látta, ha azokat beosztottja révén visszajuttatja eredeti tulajdonosának. A probléma tehát kínos botrányok után mégiscsak megoldódott, s ebben az ügyben Földessyvel nagyon sok levelet váltottam. Az irodalomtörténeti szempontból felbecsülhetetlen értékű Ady kötetek tehát visszakerültek Földessyhez, s én pedig továbbra is az Egyetemi Könyvtárban maradtam.
2. Nem tudom ki lehetett az illető „elvtárs", akire Földessy utal, de nincs kizárva, hogy Orbán Lászlóra vagy Mihályfi Ernőre gondolt, ők Földessynek tanítványai voltak, s akkor is szoros kapcsolatot tartottak egykori tanárukkal, amikor a pártban, a Kádár-rendszerben magas pozíciót töltöttek be. Földessy gyakran emlegette őket a nekem írt leveleiben is, hogy ezt vagy azt elintézték neki. Egyik alkalommal pl. Bécsbe akart repülni, hogy egy Amerikában élő hajdani tanítványával találkozhasson, és az útlevelet Orbán László szerezte meg számára. Az utazásból azonban semmi nem lett, mert nem kapta meg a vízumot.

CSODA A KÖNYVKIADÁSBAN

Majtényi Zoltán szerkesztői munkái

Méghozzá nem is egy, hanem több! Mert igenis csodának kell azt tartanunk, hogy a mai nyomorúságos könyvkiadási viszonyok között az Unikornis Kiadó olyan sorozatok kiadására vállalkozik, amelyek még ideális pénzügyi viszonyok között is a legnagyobb elismerést válthatnák ki. S érthetetlen, hogy miközben mindenki a fennálló „viszonyok" miatt sopánkodik, senki sem veszi észre, évek óta egy valóságos varázslatnak vagyunk a tanúi: az említett kiadó ugyanis három olyan életműsorozatot jelentet meg, amelyek külön-külön is a legnagyobb tiszteletet és megbecsülést érdemelnek.

Kezdjük a szívünkhöz legközelebb állóval: a kibővített Jókai életműsorozattal. Tudjuk ugyanis, hogy a jubileumi kiadás kereken száz kötetből áll. Ámde az Unikornis Kiadó ezt még meg tetézte huszonöt olyan kötettel, amelyeknek az anyaga eddig csupán egykori újságokban jelent meg szétszórva és Jókai-kutatók által is alig ismerten. Az első száz kötetet még Lukácsy Sándor szerkesztette, s ez volt a munkának a könnyebbik része, hiszen ezek már a jubileumi kiadásban is benne voltak. Ámde a 101. kötettől kezdve egészen a 125-tel bezáróan már olyan új írásokat kapunk kézbe, amelyeket eddig még nem ismertünk. S ezt a huszonöt kötetet már Majtényi Zoltán gyűjtötte össze és rendezte sajtó alá is. Ráadásul külön nagy érdeme, hogy mindegyik kötethez jegyzetszótárat, valamint szó- és névmagyarázatot írt, éspedig – s ezt a legnagyobb tárgyilagossággal állapíthatjuk meg – sokkal jobbat, alaposabbat, mint amilyet az akadémiai kritikai kiadás tartalmaz. S ezt az óriási munkát Majtényi Zoltán megduplázta azzal, hogy nagyon sok kötethez ő írta az utószót is, és ezeknek legtöbbje nagyon magas színvonalú irodalomtörténeti tanulmány. Ismerem a Jókairól szóló szakirodalmat, és nyugodtan állíthatom: ezek az utószavak nemcsak azt bizonyítják, hogy Majtényi rendkívüli módon ismeri Jókai életművét, hanem azt is, hogy a róla szóló irodalomhoz képest mind filológiailag, mind gondolatilag nagyon sok újat tud mondani. Őt eddig „csak" mint kitűnő műfordítót és nagyon jó regényírót ismertük, ámde tudomásul kell vennünk, hogy az irodalomtörténészeknek is legelső sorába tartozik.

Majtényi elsősorban arra törekszik, hogy figyelmünket a Jókai életmű nagy belső összefüggéseire hívja fel. Rámutat például arra, hogy a nagy mesemondó

még 17 éves korában, 1842-ben, vagyis a vadromantika korában írta *A zsidó fiú* című regényét, és jó hatvan évvel később, 78 éves korában *Magnéta* című regényében ismét visszatér a zsidó problematikához. S az is rendkívül fontos megállapítása Majtényinak, hogy nem igaz az a széltében-hosszában terjesztett irodalomtörténeti közhely, mely szerint 1875 után Jókainál a hanyatlás jegyei lennének megfigyelhetők, hiszen utolsó művében, a *Börtön virágai* címűben olyan modern lett, hogy immár a francia lélektani regények módszereivel alkotott. Hanyatlásról tehát szó sincs, de annál inkább a korral való lépéstartást szükséges nála megállapítanunk.

Az Unikornis Kiadó másik nagy tette a nyolcvan kötetes teljes Verne életmű megjelentetése, amelyet szintén Majtényi Zoltán szerkesztett, és tizennyolc kötetet (!) ő maga is fordított. Ez akkora teljesítmény, hogy önmagában is megérdemelne egy PhD tudományos fokozatot, ha nem többet...

A magyar olvasóknak például ő adja először kezébe válogatott verseit, amelyeknek létezéséről eddig nem is tudtunk. De Majtényi Zoltán fordította le a magyarul eddig soha meg nem jelent *Mona Lisa* című verses színművet is, amelyet Verne francia alexandrinban írt, és most magyarul is ugyanebben a formában olvashatjuk. Nincs a magyar irodalomban senki – de csakugyan senki – aki annyit tett volna a magyar Vernéért, mint Majtényi Zoltán. S ezzel nemcsak a nemzeti humanisztikának vitt végbe hatalmas szolgálatot, hanem hozzákapcsolt bennünket a nemzetközi Verne-kultuszhoz is. Tudnunk kell ugyanis, hogy az egész világon a Biblia után Vernét fordították le a legtöbb nyelvre és az ő műveit adták ki legnagyobb példányszámban. Japánban például háromszor is lefordították, éspedig háromféle változatban. Természetesen magyarul is nagyon sok Verne regényt kiadtak, és szinte már magyar írónak számított, hiszen nem Jules Verneként emlegettük, hanem Verne Gyulának ismertük.

Az Unikornis harmadik életműsorozata a Karl May, azaz hogy May Károly nyolcvan (!) kötetes kiadása, amely akkora csoda, hogy eláll tőle a lélegzetünk. S talán mondanom sem kell, hogy ezt a sorozatot is Majtényi Zoltán szerkeszti, s a nyolcvan kötetből harmincnégy már piacon is van. A számtalan jelenlegi magyar kiadó közül nincs egy sem, amely az Unikornissal fel tudná venni a versenyt, hiszen már az eddig említett sorozatok is egyedülállóak és felbecsülhetetlen értékűek. Pedig ezzel még nincs vége a kiadó tevékenységének, mert az említetteken kívül az Unikornisnál jelennek meg a klasszikus magyar irodalmat átfogó és annak főbb műfajait reprezentáló sorozatok is. Hogy csupán a legfontosabbakat említsem: a *Magyar Költészet Kincsestára* száz kötetben (2001-ben már be is fejeződött); a *Magyar Próza Klasszikusai* kilencven kötetben; a *Magyar Dráma Gyöngyszemei* tizenhét kötetben; *Nagy Magyar Mesemondók* tizennyolc kötetben, és végül a *Magyar Ifjúsági Remekírók*

huszonhárom kötetben. S talán már mondanom sem kell, hogy ezt a sorozatot is Majtényi Zoltán szerkeszti; aki egymagában egy akadémiai intézet összes munkatársát pótolja. (Vajon mikor alszik?)

És most jön a legmeglepőbb: az Unikornis Kiadó ezt a tevékenységét tíz évvel ezelőtt kezdte meg, és fel kell tételeznünk, hogy üzleti szempontból sem lehet ráfizetéses a vállalkozás, hiszen különben nem létezhetne. És nem is az: ezek a könyvek ugyanis sem az utcai könyvárusoknál, sem a boltokban – kivéve néhány nagyon kevés üzletet – nem kaphatók, mert az előfizetők magánál a kiadónál veszik meg, és ez fényesen bizonyítja, hogy igenis létezik egy olyan magyar középosztály, amelynek igénye van az ilyen jellegű könyvek iránt, s ennek e keresletnek a hiányában az Unikornis felszámolhatná önmagát. És azt is el kell mondanunk, hogy ezek a sorozatok a szemnek is nagy gyönyörűséget okoznak: olyan szép a kötésük, a táblaborító motívumaik és a belívek grafikái, tehát egy szóval a könyvek egész kiállítása, hogy valóban csak a legnagyobb dicsérettel szólhatunk róluk. A Jókai sorozat köteteit például régi hangulatos szecessziós díszek borítják, és élvezet őket kézbe venni. S külön dicséret illeti a győri Széchenyi Nyomda Kft munkáját is, amely ezeket a könyveket nyomta és kötötte. Vagyis amit a kiadó és a nyomda együttesen létrehozott: az valóban könyvművészetnek nevezhető.

A sorozatok legnagyobb értékei azonban természetesen maguk a szövegek. S itt nemcsak az írók textusaira gondolunk, hanem az utánuk lévő tanulmányokra is, amelyek közül különösen kiemelkednek Majtényi Zoltánnak a Mikszáthról, Gyulairól, Vernéről és Jókairól szóló eszmefuttatásai: ezek okvetlen megérdemelnék, hogy önálló kötetben is megjelenjenek. Nagyon reméljük, az Unikornis Kiadó talán lesz olyan gavallér, hogy ezt meg is teszi. S így egyszerre ünnepelhetnénk nemcsak a kiadót és a sorozatokat; hanem ezeknek a szerkesztőjét is. Az a teljesítmény ugyanis, amelyet Majtényi Zoltán produkált, a magyar irodalomtudomány jelenlegi állapotában teljesen páratlan, azaz: egyedülálló.

BÁRÁNY TAMÁS, AZ UTOLSÓ NAGY REALISTA

Nagyon nehéz szívvel búcsúzom Bárány Tamástól, mert nemcsak a nagy író halála fölötti fájdalom tölt el, hanem a jó barát elvesztése is mélyen lever. Tizenkét év korkülönbség volt ugyan köztünk, de ezt ő soha nem éreztette velem, hanem mindig úgy tudtunk beszélgetni, mintha kortársak lettünk volna. 1970-ben írtam először egy hosszabb tanulmányt öt könyvéről, és azóta személyesen is nagyon jóban voltunk. Családilag is baráti viszonyban álltunk, feleségével együtt többször láttuk őket vendégül, és ők is jó párszor meghívtak minket. Végtelenül kedves, szeretetreméltó házaspár volt, és szilárd meggyőződésem, hogy Bárány Tamás halálának igazi oka nem az volt, amit az orvosok betegségként szakszerűen megállapítottak, hanem az, hogy hatvanévi házasság után elvesztette a feleségét. Ez őt annyira leverte, hogy tíz hónap után az öröklétbe is követte. Az a néhány hónap, amely felesége halála után számára még megadatott, tulajdonképpen már csak látszat-élet volt. Gyermekei, akiket végtelenül szeretett, s akik példaszerűen gondoskodtak is róla, nem tudhatták azt a mintaszerű együttlétet pótolni, amelyet neki a házassága megadott. Amikor hogyléte iránt érdeklődtem, mindig a gyermekeit dicsérte, akik nagy-nagy szeretettel és odaadással gondoskodtak róla, de ugyanakkor azt is megvallotta, hogy a felesége nélkül nagyon nehezen tudja az életet elviselni. Nemcsak az egymás iránt érzett szeretet fűzte össze őket, hanem hatvan év minden gondja-baja is múlhatatlanul összeforrasztotta ezt a két embert, és ennek a kapcsolatnak az elvesztése kilúgozta a magára maradt férjből magát az életerőt is. Bárány Tamás felesége ugyanis típusosan jelenítette meg és képviselte azt a feleség-ideált, amelyet a magyar irodalomban Mikszáth életében látunk legjobban. Mindkét asszony, Mikszáthné is, Bárány Tamásné is, tökéletesen felolvadtak férjük írói munkásságának szolgálatában. Nem villogtak, és nem páváskodtak a világ színpadán, mint a nagy író hitvese, hanem összetartották a családot, gondoskodtak férjük írói munkásságának polgári kereteiről, egyszóval biztosították azt a magánéleti hátteret, amely nélkül férjeik sem lehettek volna azok, mint akiknek a világ ismerte őket.

Bárány Tamás igazi régivágású úriember volt, és ez meglátszott még az öltözködésén is: mindig úgy jelent meg a nyilvánosság előtt, mintha skatulyából

húzták volna elő. Mások is észrevették, hogy például öltözködése is milyen pedáns volt: kifogástalanul élesre vasalt nadrág, az elegáns zakó szivarzsebében az elmaradhatatlan díszzsebkendő, patyolat ing és színben feltétlenül hozzá illő nyakkendő. Egyszóval a ruházatában semmi olyan nem volt, ami holmi művészi bohémkedésre utalna. És ez a felesége gondoskodását mutatta, aki ügyelt arra, hogy a férje igazi úriemberként jelenjen meg a világ előtt. Hiszen *„elég kalandorság már az* is, *hogy az ember művész. Külsőleg öltözködjünk rendesen, a mindenét,* s *viselkedjünk rendes ember módjára…"* Tonio Kröger mondta ezt barátnőjének, Lizavetának, *„aki furcsállotta, hogy barátja rendkívül gondosan és választékosan volt öltözve, ruhájának színe nyugodt-szürke, kabátja úri volt".* Bárány Tamás felesége is úgy gondolta, hogy a férje ne az öltözködésével tűnjön fel, hanem az alkotásaival. S ebben bizonyára egyetértett vele élete párja is, akiről szóról szóra ugyanaz elmondható, amit Thomas Mann novellájában olvashatunk Tonio Krögerről: *„Nem úgy dolgozott, mint aki azért dolgozik, hogy éljen, hanem mint aki nem akar mást, csak dolgozni… csak mint alkotó óhajt számításba jönni, egyébként pedig szürkén és feltűnés nélkül jár a világban, mint a színész, és aki egy a semmivel, amíg nincs szerepe. Némán, zárkózottan dolgozott, láthatatlanul, és lenézve a törpéket, kiknek a tehetsége nem más, mint társasági dísz, akár szegények, akár gazdagok, vadul és tépetten ődöngtek vagy egyéni nyakkendőkkel pipiskedtek, mindenekelőtt arra törekedtek, hogy boldogan, szeretetre méltóan, művész módjára éljenek…"*

Bárány Tamás könyvei nagy példányszámban fogytak el, s több nyelvre is lefordították őket, ennek ellenére egész életében szegény volt, idős korában pedig, még inkább azzá vált. Elkövette ugyanis azt a tragikai vétséget, hogy az egész életében megtakarított csekélyke pénzét egy olyan intézményben helyezte el, amelyik magasabb kamatot ígért, mint a többi pénzintézet, s aztán bizonyos idő eltelte után bejelentette, hogy megbukott – a betétesek pénze füstté vált… Így hát a Bárány-házaspár mindössze abból a csekélyke nyugdíjból élt, amelyet a hivataltól kapott.

És Bárány Tamás keserűségének volt még egy harmadik oka is. Most már, elhunyta után, nyugodtan beszélhetünk erről. Nem volt ugyan nagy és jó véleménye semmiféle világi címről és rangról, de teljes joggal elvárta, hogy a Kossuth-díjak kiosztásánál egyszer őrá is gondoljanak. Hangsúlyozni kell, hogy egyáltalán nem a címre vágyott, hanem az azzal járó anyagi elismerésre. De erre hiába várt… Olyan írók és költők lettek Kossuth-díjasok, akik arra sem méltók, hogy Bárány Tamás sarujának a szíját megoldják, ő viszont mindig számon kívül maradt. Az életműve pedig, több mint hatvan kötetből áll – ámde ez egyik kormánynál sem számított: sem a diktatúrában, sem azóta. Erre ő tulajdonképpen büszke lehetett volna, mert ez annak a bizonyítéka, hogy soha nem volt a hatalom kegyeltje, hanem mindig független alkotó

maradt. Egyedül csak a József Attila-díjat kapta meg, de mintha azzal is szándékosan meg akarták volna alázni: annak is csupán a *második* fokozatát adták meg neki. Soha másféle kitüntetést egyik kormánytól sem kapott. Maguk az írótársak azonban neki ítélték egyszer az Arany János-díjat. A Kossuth-díj elmaradásában pedig, azok az írók is ludasok voltak, akik az arra való felterjesztésbe hathatósan beleszólhattak volna. Most, a temetésen azonban majd ők is megjelennek, és eszükbe sem fog jutni, hogy elhunyt társuknak mennyi csalódást és keserűséget okoztak.

Bárány Tamás tehát nagyon csalódottan és keserű szájízzel lépett ki az életből, s talán csak az vigasztalhatta, hogy mégiscsak volt egy hely, ahol alkotói rangjának kijáró tisztelettel és szeretettel fogadták: ez pedig a *Lyukas*óra szerkesztősége volt. Ebben a folyóiratban élete utolsó napjáig rendszeresen publikált és a szó legtágabb értelmében otthon érezhette magát. Éspedig nem azért, mert elfogadták kéziratait, hanem azért, mert *kérték* azokat. Tulajdonképpen már az íráshoz való kedve is elhagyta, de a *Lyukas*órában rendszeresen noszogatták és biztatták írásra, ő pedig szívesen engedelmeskedett. S ezeken az öregkori elbeszélésein nyoma sincs fáradtságnak vagy kelletlenségnek, hanem töretlenül mutatták legjobb írói erényeit: a remek szituációteremtő képességét, az érdekes meseszövést és páratlanul életszerű dialógusait. Párbeszédei annyira életszerűek, mintha csak hallás után kottázta volna le azokat. Amikor egyszer megkérdeztem tőle, hogy miképpen tudja ilyen remekül beszéltetni az alakjait, akkor csupán annyit mondott: tudod, én hallom ezeket...

A nagy hagyományú realista prózának a nyolcvankét éves Bárány Tamás volt a legjelentősebb, sőt mondhatni, hogy ma már egyedülálló képviselője. Elbeszélő művészete a novellaírás terén méltó folytatása Kosztolányiénak, regényei pedig, Mikszáth és Móricz értékeit valósítják meg a megváltozott társadalmi és életviszonyok között. A kommunista diktatúra évtizedeinek embertelenségeit, alapvető hazugságait Bárány Tamás szatírái bírálták legmélyrehatóbban és legnagyobb művészi erővel. Paródiáiban méltó folytatója Karinthy Frigyesnek. S ha még megemlítjük nagy sikerű filmjeit (például a *Csigalépcsőt)* és tévéjátékait is, akkor végképp kiderül, hogy régi nagy íróink hagyományát ő képviselte méltó módon és a legmagasabb szinten.

Külön ki kell emelnünk a *Város, esti fényben* című regényét, amely már 1968-ban kegyetlen szatírával és fölényes okossággal ábrázolta a „létező szocializmus" alapvető hazugságait. Ennek méltó párja volt hat évvel később, 1974-ből a *Nagy idők tanúja* című regénye, amely izgalmas, fordulatos történelmi pikareszk, mégpedig az íróra oly jellemző szellemes meseáradatban.

Bárány Tamás nagyon sokat írt a fiatalságról is, idősebb korában pedig, két regényt alkotott Jézusról, s mindkettő méltó folytatása a kiváló magyar történelmi regényeknek.

Méltatnunk kell a szatíráit, humoreszkjeit, valamint novellaíró művészetét, amelyekről könyveket fognak írni, disszertációk és monográfiák születnek majd róluk, s szerzőik akadémiai doktorokká és akadémikusokká válnak... Miközben a művek szerzőjét az Akadémiának soha még a tájékára sem hívták. Mi pedig, akik kortársai és szemtanúi voltunk ennek a nagy ívű alkotói pálya kibontakozásának és kiteljesedésének, örülhetünk annak, hogy számunkra ez még nem tankönyvi anyag, hanem életünk múlhatatlan része. S talán megengedhetem magamnak azt a szubjektivitást, hogy őszintén bevallom: jóleső érzéssel tölt el az a tudat, hogy sokszor írtam a könyveiről, és igyekeztem hozzáértő kritikusa lenni. Nem hízelegtem neki és nem dicsértem meggyőződés nélkül, éppen ezért elég sokat vitatkoztunk is. De ő nem sértődött meg, hanem kitartóan érvelt az igaza mellett. Szerette a maguk lábán járó embereket, és becsülte az őszinte meggyőződést még akkor is, ha az ellentétes volt azzal, amit ő hitt és gondolt. Soha nem azért vitatkozott, hogy legyőzze a másikat, hanem hogy eljussunk az igazságra.

Meg kell említenünk azt is, hogy Bárány Tamás olyan ősi literátus famíliából származik, amely például Bárány Boldizsárt, Katona József barátját, a *Bánk bán rostája* című kritikai tanulmány íróját adta a magyar irodalomnak. Ez a családi eredetű írói tehetség azonban Bárány Tamásban jelentkezett legnagyobb erővel. Szinte hihetetlen, de már tizenöt éves korában verseskötete jelent meg *(Álomváros* címen, 1937-ben), s ezt követte még mindig egy újabb verseskötet *(Lassú nyár,* 1941-ben), s befejezte költői pályafutását a huszonegy éves korában, 1943-ban napvilágot látott *Válj bennem verssé* című kötetével.

Ezután elkezdődött regényírói pályafutása: *Szélcsend* címmel jelent meg első regénykísérlete húszéves korában, s ezt követték gyors egymásutánban a többiek. Az első átütő, valóban jelentős irodalmi, kritikai és közönségsikert És *megindulnak a hegyek* című regénye hozta meg számára 1947-ben. Erről a könyvről kereken huszonöt (!) egyöntetűen elismerő bírálat jelent meg, s köztük egyik-másik remekműnek nevezte, a fiatal írók élvonalában jelölve ki a szerző helyét, Karinthy Ferenccel, Mészöly Miklóssal, Mándy Ivánnal együtt. Ez a regény a második világháború pokláról szól; egy francia hadifogoly útjáról beszél, aki a háború végeztével elindul hazafelé, harcok és megszállás dúlta otthonát keresvén, s útja során találkozik a sebzett hazával és a sebzett lelkekkel. A pályatárs Örkény István bírálatában így írt róla: „Új regényírót köszöntünk: *Bárány Tamást. A «kezdő»* kapko*dásának semmi nyoma; szabályos lélegzetvétellel mondja el a mesét, egy francia katona útját a fogságból a rommá*

vert haza felé. Sehol nem fecseg, inkább keveset mond, mint többet, az olvasót társszerzővé avatva".

És szinte nem múlt el év anélkül, hogy Bárány Tamásnak újabb regénye, színműve vagy novelláskötete ne jelent volna meg. Legjobb munkáiból tizenhárom nyelven láttak világot fordítások, s nagy sikereket ért el például francia, német és lengyel nyelvterületen. A politikai szélsőségektől Bárány Tamás mindig távol tartotta magát, de a nemzet sorsdöntő kérdéseiben soha nem habozott állást foglalni. Így állt ki például az *Irodalmi Újság* emlékezetes 1956. november másodiki számában a forradalom mellett, s előtte is, utána is számos könyvében tette le a garast népe és nemzete ügye mellett. (Rákóczi zászlai, 1954; *Csigalépcső*, 1956; *Apátlan nemzedék*, 1956; *Város, esti fényben*, 1968; *Nagy idők tanúja*, 1974 – s még sorolhatnánk.)

Bárány Tamás az írótársadalom szervezeteiben is jelentékeny munkát vállalt három-négy évtizeden át, mégpedig önzetlenül, honorálás nélkül. Így húsz éven keresztül volt az Írószövetség Érdekvédelmi Bizottságának elnöke, három évtizedig a Választmány tagja, egy cikluson át az Elnökségé is, emellett két évtizedig az Irodalmi Alap vezetőségének tevékeny tagja. Ugyancsak húsz éven át volt a Szerzői Jogvédő Hivatal elnökségének az Írószövetség által delegált tagja, a hivatal megbízásából pedig, az Írók és Zeneszerzők Nemzetközi Szövetsége (Cisac) irodalmi tanácsában képviselte a magyar írókat. Utóbb a Magyar Alkotóművészek Országos Egyesülete felügyelő bizottságának elnökeként működött.

A felsorolt munkássága írótársai bizalmát és vállalásai eredményes teljesítését tanúsítja. A nyolcvanas években azonban lassanként minden megbízatásáról leköszönt, és csak a PEN Club alelnökségét tartotta meg.

Bárány Tamás sehová sem volt besorolható: sem a népi írókhoz, sem az urbánusokhoz nem tartozott, egyetlen művészi irányzatba sem lehetett kizárólagossággal bekategorizálni, hiszen – mint egyik kritikusa írta róla – *„írt nagyrealista regényt éppen úgy, mint szürrealista kísérletet, a legmodernebb analitikus módszerekkel élő lélektani regényt és elragadó pikareszket... Igazából azt is nehéz eldönteni, hogy epikus vagy drámai alkat-e?"*

És most vége... Soha többé nem fogjuk érezni keze melegét, nem halljuk hangját, amelynek sohasem volt gőgös a csengése, nem leszünk többé a vendége szép és kellemes otthonában, s nem nevethetünk csípős történetein.

Jól nézzük meg Bárány Tamás távozó alakját, mert aligha láthatunk hozzá mérhetőt ebben az életben!

SZÍNÉSZKIRÁLY? NEM! – AVAGY: KI VOLT LATINOVITS?

A szép legendák és az érdekes pletykák halhatatlanok. Komlós Aladártól származik ez a bölcs megállapítás, és mindig erre kell gondolnom, valahányszor Latinovitsról szóló cikket olvasok. Mostanában pedig, mivel tizenöt évvel ezelőtt választotta a meghívott halált, különösen gyakran jut eszembe ez a szentencia, hiszen a szomorú évforduló egymás után szüli az újabb és újabb legenda-gyártó, ájuldozó cikkeket: hogy Latinovits volt a legnagyobb, ő volt a színészkirály, a legfelejthetetlenebb, a tüneményes, a zseni – már csak éppen azt nem mondják: ő volt az Isten. De még megérhetjük, hogy ezt is mondani fogják róla. Miért is ne?

Mennyi az igazság mindebből? Nem vitás, hogy rendkívül népszerű volt. Ez persze művészi szempontból semmit nem jelent, hiszen igaza van Bárdos Pálnak: „más a népszerűség, és más a szakmai színvonal." (Magyar Nemzet, 1991. június 20.) Népszerűségének, főként a nők körében, legdöntőbb oka abban rejlett, hogy – legalábbis fiatal korában – jóképű, vonzó férfi volt. Legyünk őszinték: a nők zöme szívesen ágyba bújt volna vele. Máig emlékszem például arra a jelenetre, hogy amikor engem, valamikor 1958-ban, vagy '59-ben az egyik siófoki üdülőben meglátogatott, a jelenlevő fiatal nők majd kibújtak a bőrükből azért, hogy ha csak pár percre is, de valamiképpen a közelébe kerülhessenek. S szinte elaléltak a gyönyörűségtől, hogy a jó megjelenésű fiatal és népszerű színész pár szóra méltatta őket. Ennek a „népszerűségi tényezőnek" azonban semmi köze nem volt állítólagos művészi nagyságához.

Ismétlem: ál*lítólagos* nagyságához. Mert arról, hogy ő tényleg olyan nagy színész lett volna, mint amilyennek elfogult rajongói kikiáltották, egyáltalán nem beszélhetünk. Az pedig, hogy egyesek nem átallották még zseninek is kikiáltani, egyszerűen nevetséges képtelenség. Hiszen tisztában kell lennünk azzal az alapvető ténnyel, hogy az esztétikában meg szoktak különböztetni *primér* és *szekundér* művészetet. Zsenik csak a primér művészetben létezhetnek! Az előadó-művészet viszont tipikusan szekundér jelenség. Ebből következik, hogy egy bármilyen nagy előadóművész is legföljebb csak megközelítheti, vagy legjobb esetben elérheti azt a szintet, amelyet műve előadására a teremtő,

primér művész elképzelt. Esztétikai érték tekintetében még a legnagyobb színész sem lesz soha azonos szinten magával Shakespeare-rel. Igaz, hogy egy nagy színész sok pluszt hozzáadhat a szerző által megírt szerephez, ennek ellenére a darabot mégsem ő hozta a világra, nem ő teremtette meg, hanem az írója, vagyis a primér művész. Ez olyan evidencia, amiről beszélni is felesleges. Elsődlegesen tehát mindig a szerző a fontos, nem pedig a színész. Ráadásul Latinovits *soha nem az írók által megálmodott figurákat játszotta, hanem mindig csak önmagát adta.*

Azért merem ezt ilyen kategorikusan állítani, mert alighanem minden szerepében láttam, s már a hatvanas évek elején az összes manírját kiismertem, és – untam. Sőt, hogy egészen őszinte legyek, egyszerűen elviselhetetlennek éreztem. Nemcsak most mondom ezt, halála után, hanem már életében, 1963-ban megírtam egy cikkemben. Akkor így fogalmaztam: „Később nyilván a rendezők is meglátták a Latinovits egyéniségében szunnyadó, dekadens, néha mát-már a morbiditás határán járó alakok életre keltésének nem mindennapi lehetőségét, s tucatjával osztották rá a hasonló szerepeket. Ma már ott tartunk, hogy bármely szerepében nézzük meg: lényegében, alig valami kis eltéréssel, mindig ugyanazt az alakítást nyújtja, amelyben már korábbi szerepeiben megismertük. Előre ismerjük és tudjuk minden mozdulatát, gesztusát, mimikáját, hanghordozását – egyszóval szinte semmi újat nem kapunk tőle. Latinovits pedig szériában gyártja az ilyen *mészes* életérzésű, tetszelegve és szenvelegve gyötrődő »modern« alakokat." (És, 1963. nov. 23.)

Jogom volt róla ezt írni, mert debreceni éveitől kezdve figyeltem színészi pályafutásának kibontakozását, s lehangolva láttam, hogy a közönség rendkívül zajos tapsától kísérve, egyre jobban az efemer sikerek csábításának adta át magát. Latinovits persze nem bocsátotta meg nekem ezt a kritikát, s többéves, még debreceni évekből származó barátságunkat végleg megszakította. Különben állandó téma volt köztünk alakításainak az egyre jobban elhatalmasodó modorossága és egysíkúsága, s erről – Debrecenből Miskolcra való távozása után – hosszú és kimerítő leveleket is váltottunk. Ezekben a hozzám írt levelekben azért mert őszintén, minden gátlás nélkül kitárulkozni, mert én magam mindenféle színházi világtól abszolút távol éltem, tehát tudván tudta, hogy az őszinteségével még ha akarnék sem tudnék visszaélni. Szüksége volt valakire, aki előtt kontroll nélkül feltárhatta legbelsőbb problémáit is. S hogy ez a valaki történetesen én voltam, a dolog lényegét tekintve teljesen mellékes. Tény, hogy nem szégyellte előttem a betegségét, sőt kifejezetten örömmel vette, amikor egy ízben a kórházban is meglátogattam.

Nem akarok indiszkréciót elkövetni, egyetlen egyből azonban mégis idéznem kell, éspedig abból, amelyben a következőket írta: „Én érzem, hogy valahol művésznek születtem, de ez csak örökség. Színészi pályán, most már

egyre inkább biztosan érzem, nem soká fogok maradni. Az nem nekem való. Volt egy-két értékes alakításom. *Mindkettőben magamat adtam. Ez nem színészet.* Az Ódry-kiadványban egy Goethe idézet szerepel erősen melléhúzva: »... aki csak egyféle szerepet tud, s csak önmagát ismétli, lehet tanult dilettáns, de nem nevezhető valódi művésznek« . Nos, igaz, ez rám vonatkozik. Persze ez sem egészen. Itt a III. Richárd, Krisztus stb. szerepel, mint szerep. Ha valaki eljut a III. Richárdig... és abban magát adja és még nagy szerepeiben is csak azt... az lehet tanult dilettáns. Hol vagyok én ettől? Sehol. Nem is leszek. – Valahol máshol kell elkezdeni: de hol? Azt már nem tudom. Egyáltalán, kételkedem, hogy »valaki« lesz belőlem. Nincs energiám. Ciklikus életet élek, hol a mélyponton, hol a magasban. Evvel természetesen semmire sem jutok. Még mennyi az idő, hogy én valamerre teljes lendülettel elinduljak. A színészet – valami konkrétum ezt súgja: csak átmeneti állapot. Melyik ezután a következő stáció – azt még nem tudom."

Feltételezhető lenne, hogy ez csupán egy rossz hangulatában írta, amikor éppen mélyponton volt, és a sikerei csúcsán bizonyára másként gondolkodott. Csakhogy ez nem így van! Teljes bizonyossággal állíthatom, hogy ez az önkínzó gyötrődés később is megmaradt benne, csak éppen a környezetével ezt nem közölte. Azt a bizonyos Ódry-kiadványt, amelyet a levelében említ, én küldtem neki, s talán éppen ez késztette arra, hogy komolyan szembenézzen önmagával és tehetsége természetével.

Ma is őrzöm azt a tőle kapott fényképet, amelyet 1959 június 3-án „igaz barátsággal" dedikálva küldött, s a hátlapra ezt a Tolsztoj idézetet írta: „Az Életben az a fontos, hogy szeressük az Embert, mert ha az Embert szeretjük, az Életet szeretjük; az Élet viszont az Isten és ha Istent szeretjük, az Embert szeretjük." Azonban sem a leveleivel, sem az alakításaival nem tudott meggyőzni arról, hogy igazán színész lenne. Hevesi Sándort idéztem neki, akinek az volt a véleménye, hogy „A színész, igazi értelme szerint, az olyan ember, aki több embert, száz embert, sok száz embert hordoz magában, akiben sok száz ember lelke lakozik, s aki ezt a sok száz embert ki is tudja teremteni magából... *A színész emberteremtő tehetség,* aki csak utánozni tud, az komédiás."

Csakhogy Latinovits esetében még a komédiásságról sem beszélhetünk, hiszen ő nem utánzott senkit, hanem kizárólag és csakis önmagát alakította. Teljességgel hiányzott belőle az a bizonyos művészi alázat, amely egy-egy szerep megformálásának elengedhetetlen feltétele. Vagyis nem ő alakult át a szerephez, hanem mindig a szerepet alakította önmagához. Nagyfokú önmegmutatási vágy élt benne, s erre a színészi pályát találta legalkalmasabbnak. S ugyanezt a célt szolgálta nála a versmondás is. Ő valójában nem verset mondott, mint pl. Palotai Erzsi, aki felejthetetlen volt ezen a téren, hanem önmaga érzéseit tárta a hallgatók elé. Saját maga érzéseit és gondolatait akarta

világgá kiáltani. Tehát nem színész volt, hanem néptribun: neki a különböző szerepek csupán *eszközök* voltak önmaga legbelsőbb énjének mutogatásához. Vannak, akik a versmondásáról szuperlativuszokban beszélnek, s megfeledkeznek arról, hogy Latinovits versmondásai közben az ember mindig úgy érezte magát, mintha egy fortyogó vulkán tetején ülne, s attól retteg, hogy melyik pillanatban kezd működésbe jönni a tűzhányó, mikor ömlik ki a láva, amely magával sodor minket is. Amikor az Ady verseket mondta, mindig az volt az érzésem, hogy bármely pillanatban elszabadulhatnak az apokalipszis lovai...

Goethe írja, hogy „aki csak egyféle szerepet tud, s csak önmagát ismétli, lehet tanult dilettáns, de nem nevezhető valódi művésznek". Ezt a megállapítást is idéztem abban a bizonyos 1963-as És-beli cikkemben, s Latinovits, aki határtalan önimádatban élt, ezt végképp nem bocsátotta meg nekem. Pedig ez a megállapítás őrá nézve szóról szóra érvényes volt, és az előbb idézett levelében ezt még el is ismerte! Kénytelen volt elismerni, hiszen nem volt „emberteremtő tehetség", mint ahogy az volt például Páger Antal, vagy – minden modorossága ellenére! – igenis az volt Darvas Iván. Mert amikor Thurzó Gábor darabjában, *Az ördög ügyvédje*ben az aggastyán megyés püspököt játszotta – mit játszotta, élte! –, akkor annyira át tudott lényegülni, hogy a reverendája alatt még a pipaszárrá aszott lábszárát is látni véltük. Darvas ebben a szerepben, és persze számtalan másban is, pl. az *Őrült naplója-ban*, nagyon nagy emberteremtő tehetségnek bizonyult! S ha Páger egy parasztot alakított: akkor az százszázalékosan hiteles, valódi paraszt volt! Ámde ugyanígy át tudott lényegülni egy professzorrá, vagy bármi mássá. Rendkívül széles skálán játszott! Óriási színész volt! Ő volt a magyar Jean Gabin.

Na és Latinovits? Ő mindig csak önmagát tudta adni, s a szomorú az volt, hogy a közönsége ezzel be is érte. Az, hogy modorosságainak monoton ismételgetése mégis sokaknak rendkívül tetszett, az csupán az ízléstelen emberek nagy számát bizonyítja. És nagyon nagy felelősség terheli azokat a kritikusokat, akik annak idején Latinovitsot nem próbálták meg helyes irányba terelni, hanem ájuldozó és hozsannázó cikkeikkel még lovat is adtak alá. Alighanem azt érezték, hogy a színpadon egy jelentős egyéniség ágál. Bárdos Pál azzal magyarázza Latinovits sikereinek a titkát, hogy „démona különböztette meg a többiektől. Félre a tapintattal: a betegsége... Hányszor, de hányszor neveztük korunkat őrültnek... Latinovitsban korunkra ismertünk." (Magyar Nemzet, 1991. június 20.)

Nem titok, hogy Latinovits valóban beteg volt. Csakhogy ha beteg művész van is, de beteg művészet nem létezik – ez is az esztétika egyik evidenciája. S pláne nem hiszek abban, hogy Latinovitsot egyúttal a Kádár-korszak áldozatának is tekinthetnénk, mint ahogy sokan annak akarják feltüntetni.

Hiszen egy 1959 szeptemberében kelt levelében nekem már egy *jóval korábbi* öngyilkossági kísérletéről írt. Távol áll tőlem, hogy a pártállam kultúrpolitikáját védelmezzem, mégsem látom indokoltnak, hogy egyesek Latinovits tragédiáját erőnek erejével az akkori évek politikai viszonyaival magyarázzák. Hiszen az ő tragédiájának legmélyebb oka magában a személyiségében rejlett. Éppen ezért megdöbbenve olvasom a *Magyar Nemzet* 1991. június 26-i számában, hogy „A Petőfi Színház ... meghívásos drámapályázatot hirdet. A kiírás sem tematikus, sem műfaji megkötést nem tartalmaz, de a színház sugalmazza a felkért szerzőknek, hogy műveiket lehetőleg Latinovits Zoltán példa értékű, tragikus sorsa ihlesse ..."

Példa értékű? Mire?! Mire példa értékű? Latinovits egész színészi, úgy*nevezett* színészi pályafutását a hangos és állandó botrányok kísérték. Sok mindenben igaza volt ugyan, például amikor az egykori ÁVO-s Komlós Jánossal szembeszállt, de gyakran lehetett tapasztalni, hogy vitáiban egyszerűen csak „démona" hajtotta. Még kezdő színész korában, vagyis debreceni éveiben történt, hogy amikor egy színházi próbáról elkésett, s ezért valamiféle büntetést kapott, akkor ezért a Nagytemplom harangozóját tette felelősség, mondván: ő a toronyórához igazodott, amely késett, s ezért a harangozó a felelős. S ezt a mentegetőzését – és ez volt a legmegdöbbentőbb – olyan komolyan gondolta, és annyira hitt benne, hogy a harangozót a református püspöknél fel is jelentette.

Egykori pályatársai és rendezői lehetnének a megmondhatói, hogy későbbi éveiben is hányszor, de hányszor bonyolódott hasonló „logika" alapján botrányos veszekedésekbe. S ráadásul az évek folyamán valamiképpen magára öltötte a „nagy hazafi" hamis pózát is. Jelkép lett, de minek a jelképe? Mondjuk ki nyíltan: a szájas hazafiságnak, a rossz értelemben vett, melldöngető magyarkodásnak a jelképe. Máig emlékezetes például az a jelenete, amikor az Egyetemi Színpadon, valamelyik önálló előadó estjén letérdelt a közönség elé, feltépte az ingét, és azt kiáltotta – kiáltotta? – inkább üvöltötte, hörögte: magyar vagyok! S látszott rajta, hogy valósággal transzban volt. Jó ízlésű embernek ez elviselhetetlen és kibírhatatlan... Akadtak persze, éspedig nem is kevesen, akik „odáig voltak" a meghatottságtól.

Latinovitsnak meggyőződésévé vált, hogy aki vele szembeszáll: az – enyhén szólva is – a pártállam szekerét tolja. Holott ez egyáltalán nem volt igaz. Ennek ellenére a halála utáni túlburjánzó kóros legendák is egyre jobban arrafelé tendálnak, mintha Latinovits azoknak az éveknek valamiféle nagy politikai ellenállója lett volna. Holott ő nem kifejezetten csak az akkori politikai hatalommal állt hadilábon, hanem egyáltalán a körülötte lévő emberekkel nem tudott szót érteni. Bárdos Pál tapintatosan azt írja: „... minden közösséget rombolt maga körül..." Színésztársai és rendezői közül sokan

pusztán csak azért nem szerették, mert a természetét és az egyéniségét egyszerűen elviselhetetlennek érezték. Nincs tehát igaza Bárdos Pálnak abban, hogy Latinovits „Tehetségének zseniális vonása éppen az volt, hogy betegségét házasítani tudta, kohót fűtött a tűzvésszel, kordét húzatott az ördöggel, malmot hajtatott a szélvésszel, magyarán: munkába fogta a démont."

Éppen ellenkezőleg! Nem ő fogta munkába a démont, hanem az győzte le őt. Akik közelről ismerték, azok naponta szomorúan tapasztalták, hogy démona erősebb volt, mint állítólagos tehetsége. Ezt igazolta nemcsak az élete, hanem a korai halála is. Az pedig még túlzásnak is megengedhetetlen, hogy vele kapcsolatban a „zseniális" jelző egyáltalán előforduljon.

Nem tudom, igaz-e, vagy sem, de halála alkalmával azt beszélték, hogy állítólag Bibliával a kezében ment a vonat elé. Hívei ezt az állítólagos jelenetet mély megrendüléssel mesélgették. Holott, ha csakugyan így volt, akkor ebben ismét csak egy bombasztikus pózt láthatunk. Hiszen, ha valaki őszintén hívő, akkor tudnia kell, hogy az élet önkényes eldobása a lehető legnagyobb bűn, amelyet Bibliával a kézben sem szabad elkövetni. Ha viszont az illető a halálnak mégis ezt a fajtáját választja, akkor nem lehet igazán hívő. S akkor miért veszi kezébe a Bibliát? Elismerem, hogy ez talán túlságosan is racionális okoskodás, s hogy a meghívott halál pillanatában senki sem gondolkodik racionálisan, bennem azonban ez az *állítólagos* jelenet nem megrendülést keltett, hanem inkább visszatetszést.

A színház tipikusan kollektív művészet és Latinovits sokkal extravagánsabb egyéniség volt annál, semhogy bármiféle csapatmunkába be tudott volna illeszkedni. Ezért is voltak botrányai mindegyik színháznál. Kétségkívül sajátos és nem mindennapi egyéniség volt, aki azonban végül is nem találta meg a művészetnek azt a fajtáját, amelyben önmagát szuverén módon kifejezhette volna.

MÉG EGYSZER LATINOVITSRÓL

> „Mert semmit sem cselekedhetünk az igazság ellen, hanem csak az igazságért."
>
> (Pál I. lev. Gal. 13,8)

Ha fejük tetejére állnak Latinovits rajongói, akkor sem tudják bebizonyítani, hogy imádott színészük nagy művész volt. Mert nem az a kérdés, hány és hány szerepben játszott, hanem hogy *hogyan* játszotta azokat. Most is állítom, amit a *Kapu* 1991/8. számában megírtam: „nem ő alakult át a szerephez, hanem mindig a szerepet alakította önmagához". Közepes képességű színész

volt, akit főként örökös botrányai tartottak állandóan felszínen. S nemcsak én vélekedek róla így, hanem vannak mások is, akik hasonlóképpen gondolkodnak, de a rajongói által keltett ízlésterror olyan nagy, hogy a másként gondolkodók félnek megszólalni. Czen Gábor fiatal újságíró egy vélem készített interjúban nyíltan meg is mondta: „Bevallom, egyetértek az ön állításaival, ám kimondani még baráti körben sem mertem hasonlót. A legenyhébb bírálatom is oly mértékű tiltakozást váltott ki, hogy megszeppenten elhallgattam." (Mai Nap, 1991. szept. 5.)

Dalos László a *Heti Magyarország* 1991. szept. 6-i számában szememre veti, hogy nem elemzem Latinovits alakításait, hanem csak kategorikusan állítok. Beke „kijelent, kinyilvánít, kinyilatkoztat". Dalos fölényeskedve mondja: „Egyetlen érve, bizonyítéka nincs a szerzőnek! Elemzés semmi." S a következtetés: „ilyesmit csak az agresszív dilettantizmus, az idült feltűnési viszketegség engedhet meg magának."

Nem vitatkozom Dalossal, hiszen aki így „érvel", az *nem vitaképes*. Felőlem minősíthet engem annak, akinek és aminek akar, teljesen hidegen hagy. Nem neki válaszolok itt tehát, hanem az elfogulatlan olvasónak szeretném felhívni a figyelmét arra, hogy Dalos azt az elemzést kéri számon tőlem, amellyel ő maga is adós maradt. Ha elemzéssel próbálná meg bebizonyítani, hogy Latinovits valóban olyan nagy emberábrázoló volt, mint amilyennek ő és a rajongók tartják, az érvelési alap lehetne, ámde a rám szórt gyalázkodás nem az. Valóban nem elemeztem Latinovits számtalan alakítását külön-külön, hiszen nem monográfiát írtam róla, hanem összefoglaló jellemzést. De ettől még igazam lehet.

Alacsony szakmai színvonalon Apáti Miklós is megpróbált vitába szállni a cikkemmel a *Heti Magyarország* ugyanebben a számában, ámde őrá még annyi szót sem érdemes vesztegetni, mint Dalosra. Cikkének hangneme huszadrangú költőcskék hisztérikus óbégatására emlékeztet, amelyet éppen ezért nem is lehet komolyan venni. Többek közt ezt írja rólam: „Ideje már felhívni Beke úr orvosainak figyelmét arra: lehet, hogy Beke Albert szabad magyar közíró – beteg?"

Nos, Apáti ugyanúgy *nem vitaképes*, mint ahogy Dalos sem az. Aki ilyen durva hangot, sértegetést enged meg magának: *az nem tekinthető vitapartnernek.* Csak az a furcsa, hogy miközben állandóan a toleranciát kérik számon az emberektől, akkor az ilyen Apáti-féle urak még azt sem képesek eltűrni, hogy egy színészről valakinek eltér a véleménye az övékétől. Hogy irodalmi életünk vitakultúrája mennyire lesüllyedt, és az agresszív intolerancia napjainkban mennyire eluralkodott, ennek illusztrálására megemlítem: száz évvel ezelőtt például Gyulai Pál nem akárkiről, hanem Jókairól mondott rendkívül lesújtó véleményt, és mégsem jutott eszébe senkinek, hogy Gyulait ezért orvosokkal

kellene megvizsgáltatni, mert talán beteg. S itt most teljesen lényegtelen, hogy Gyulainak igaza volt-e, vagy sem, a fontos az: szabadon elmondhatta a véleményét!

De miután elolvastam Apáti és Dalos írásait, amelyekből szinte mellbe vágott a gyűlölet; rádöbbentem, hogy tulajdonképpen itt már nem is Latinovitsról van szó, hanem valami egészen másról. Hogy miről? Közönséges *politikai inszinuációl.*

Apáti irományában például megakadt a szemem ezen a mondaton: „A néptől nem lehet elvenni az ő színészét, az ő fiát". Tetszik érteni? Latinovits a nép fia volt! Jó volna talán megkérdezni a népet, hogy csakugyan fiává fogadta-e Latinovits-ot? Továbbá: „a nemzet géniusza Latinovitsban is otthonra lelt, legalább egy időre, azt sokan elhitték neki".

Ugye meggyőző érvelés? Nem is tudom, komolyan gondolta-e ezt Apáti? Ez ugyanis akkora egetverő frázis, hogy az ember csak nevetni tud rajta. Vajon miből állapította meg Apáti, hogy „a nemzet géniusza Latinovitsban is otthonra lelt"?!

No de a csattanó, ahol aztán már csakugyan kilóg az a bizonyos lóláb, az utolsó mondatban van: „Érdemes elgondolkoznunk: miért, s kik miatt nincs köztünk?" Mármint Latinovits. Ez a mondat tehát azt sejteti, hogy Latinovits a pártállam áldozata lett. Nos hát ez az, ami *abszolút nem igaz.* Lassanként oda lyukadunk ki, hogy aki nem rajong Latinovitsért, az a pártállam szekértolója. Az előző cikkemben is megírtam: „Távol áll tőlem, hogy a pártállam kulturpolitikáját védelmezzem, mégsem látom indokoltnak, hogy egyesek Latinovits tragédiáját erőnek erejével az akkori évek politikai viszonyaival magyarázzák. Hiszen az ő tragédiájának legmélyebb oka magában a személyiségében rejlett."

Most is határozottan állítom, hogy nem tekinthető a pártállam áldozatának az a Latinovits, aki állandóan színpadon lehetett, rendezhetett is, a Vígszínházban játszhatott, a legjobb szerepeket megkapta, s a kormány kitüntetésben is részesítette. Az ő tragédiája igenis a betegségében rejlett. Negyvenkét hozzám írt levelét őrzöm hajdan való barátságunk iránti kegyelettel ma is, kézzel írott, hosszú, hatoldalas levelek ezek, amelyek napnál világosabban bizonyítják, hogy Latinovits már az ötvenes évek végén és a hatvanas évek elején is súlyos depresszióban szenvedett. Szomorú, de azt kell mondanom: számomra egyáltalán nem volt meglepő az önmaga által meghívott halál, hiszen abból a lelki állapotból, amelyben ő élt, ez sajnos logikusan következett. Felesleges tehát az ő esetében Isten tudja miféle politikai üldözöttséget gyanítani és sejteni.

No de itt van még Apáti cikkének a legárulkodóbb mondata: „Beke Latinovits halotti maszkjára köpköd. Teheti, miért is ne tehetné. Szabad ország, szabad sajtó – szabad a vásár."

Akinek van füle a hallásra, az pontosan érti, mire történik itt célzás. Apáti, aki ezt a cikket egy köztudottan kormánypárti lapban közölte, feltételezi rólam, hogy én valamiféle obskurus ellenzéki vagyok, aki visszaélek a szabad sajtó adta lehetőséggel, és gyalázom a kormányhoz közelálló lap által felmagasztalt zseniális nagy művészt. Tehát úgy fest a dolog, mintha Latinovits a kormány által kegyelt házi szent lenne, akit csak hódolat illet meg, s nem bírálat. Mármost ennek a rejtett politikai célozgatásnak az a pikantériája, hogy noha magam is MDF tag és meggyőződéses kormánypárti vagyok (Az igazság kedvéért meg kell jegyeznem, hogy 1992-ben kiléptem az MDF-ből és paktum politikája miatt a kormányból is alaposan kiábrándultam!), s ezt a KAPU-ban több cikkemben kifejezésre is juttattam, mégsem hallottam róla soha, hogy Latinovits a kormány vagy az MDF védőszárnyai alatt állna. Apáti tehát alaposan melléfogott, amikor azt hitte, hogy rajtam, mint ellenzékin, rúghat egyet... Az Illyés Gyula versében szereplő „magánszorgalmú kutyák" jutnak eszem be, akik „sem a házat, és sem az urát" nem védték, s „a gazda rúgta végül is őket hasba: coki pokolba, ördögök."

Apáti fölényesen kioktatja az olvasót is: „Beke kesztyűjét nem kell felvenni, mert nincs, mert sose volt neki". Úgy látszik, Apáti nem vette észre: azzal, hogy cikkemet ilyen dühödt indulattal támadja, a kesztyűmet már fel is vette. Ámbár megértem őt, hiszen hogyan is méltathatná figyelemre az én érvelésemet egy olyan tudós férfiú, aki – amint azt a „Kortárs magyar írók kislexikoná"-ban olvasható – „1972-ben a Marxizmus-Leninizmus Esti Egyetemen esztétika- filozófia szakosítót végzett." Ebben a világhírű intézményben nyilván olyan magas szintű lehetett az oktatás, hogy az ott szerzett végzettségét Apáti éppen ezért még az 1989-ben megjelent lexikonban is jónak látta a világ tudtára adni. Érhető hát, ha ilyen magas szintű esztétikai műveltség birtokában nem süllyed odáig, hogy még az én kesztyűmet is felvegye.

Apáti – olcsó demagógiával – szemrebbenés nélkül képes például kijelenteni és imádott színésze állítólagos nagyságának bizonyítására érvként felhozni, hogy „Latinovitsnál táblás házak szoktak volt lenni. Azért voltak táblásak e házak, mert ahol ez a színész ott volt, ott történt valami. A játék nem egyszerűen csak játék volt, a mímes játéka nem mímelés volt csupán, de a sokarcú, soklelkű lélekember kiáradása, olyan özön, melyben jó volt megfürödni ."

Hát ami a fürdést illeti: először is a pártállam idején szokásban volt, hogy szinte minden jegyet bérletben adtak el, tehát a legpocsékabb előadásoknál is táblás házak voltak. Másodszor: bizony-bizony Latinovitsnál is előfordult, pedig benne, mint tudjuk, „a nemzet géniusza is otthonra lelt", hogy az előadás, ha véletlenül nem bérletes volt, félig telt nézőtér előtt folyt. 1961. június 16-án például Miskolcra utaztam, hogy a *Különös házasság*-ban őt megnézzem, s kértem, hogy időben szerezzen nekem jegyet. S ekkor válaszában azt írta,

hogy legyek nyugodt, hiszen akár minden második jegyet megkaphatom. Úgy látszik, „a nemzet géniusza" Latinovitsban ekkor nem lelt otthonra…

De nem folytatom. Rajongókkal különben sem lehet vitatkozni, a kicsit is tárgyilagos olvasóknak pedig, nem kell magyarázgatni. Mindenesetre csak ámuldozni tudok, amikor azt látom, hogy most, a hatvanadik születésnap alkalmából, még a vízcsapból is Latinovits folyik. Így keletkeznek a hazug legendák! S a fiatalabb nemzedékek tagjai pedig, akik már nem láthatták Latinovitsot színpadon, ezt a legendát megdönthetetlen tényként kapják és talán el is hiszik. Csak arra vagyok kíváncsi: vajon hogyan fognak majd ünnepelni egy olyan valóban nagy színészt, mint amilyen Páger volt, mondjuk a századik születésnapján. Vajon felül tudják-e majd múlni ezt a Latinovits körüli ízléstelen hűhót és lihegést. Mert azt azért ne feledjük, hogy Latinovits nyomába sem léphet Págernak. Ő ugyanis *valóban* színészkirály volt!

Végezetül emlékeztetni szeretném a minden esztétikai értékről és mértékről megfeledkezett agresszív intoleránsokat arra, hogy a kritikának megvannak a maga jogai, s megígérem nekik: én a kritika méltóságából és a kritika jogaiból a jövőben sem fogok engedni *soha egy fikarcnyit sem,* és arra törekszem – ha a körülmények engedni hagyják, hogy ezekkel a jogokkal egyre többször éljek. Még ha megbántódnak is érte, még ha megbántanak is érte.

EGY ISMERETLEN PÁKOZDY FERENC-VERS

Az Új Magyar Irodalmi Lexikon második javított, bővített kiadása, amely 2000-ben jelent meg, két Pákozdy Ferencet tart számon: az egyik Münchenben született 1903-ban és 1992-ben halt meg Budapesten, a másik pedig 1904-ben született Hódmezővásárhelyen, s 1970-ben halt meg Debrecenben.

Én ezt az utóbbi Pákozdyt ismertem, akit mindig bosszantott, hogy az ő nevén egy másik ugyanilyen nevű költő is publikál, mégpedig innen erősen „vonalas", azaz „párthű" verseket. Éppen ezért ez a másik Pákozdy azzal különböztette meg magát az előbbitől, hogy neve elé írta a „vásárhelyi" jelzőt. Persze, aki ismerte őt, az e nélkül is azonnal felismerte az elébe kerülő Pákozdy-versről, hogy melyiktől származik. Én Debrecenben ismertem meg őt az Egyetemi Könyvtárban, ahol tájékoztatói munkakört töltött be. Ez abból állt, hogy a katalógusszobában fent ült egy emelvényen, s bárki odamehetett hozzá valamiféle könyvtári problémájával. Ez azonban csak elméletben volt így, mert ő olyan elmerülten és magába mélyedve olvasott ott mindig valamilyen külföldi, többnyire angol folyóiratot vagy könyvet, hogy gyakorlatilag aligha merte valaki is megzavarni. Köztünk kereken harminc év korkülönbség volt, ennek ellenére bizalmába és barátságába fogadott, s rengeteget hallgattam vég nélküli panaszáradatait, mellőzésének és háttérbe szorítottságának okait, egyszóval megismertem az egész életét. Egyetlen dolog volt mindössze, ami elválasztott bennünket egymástól: az ő mérhetetlen sakkszenvedélye. Én a sakkhoz egyáltalán nem értettem, ő viszont mindenkivel sakkozni akart. Velem csak irodalomról, politikáról és persze a személyes életéről beszélgetett. Többször elmondta, mint élete nagy büszkeségét, és ezt a lexikon is megemlíti, hogy „József Attila baráti köréhez tartozott". Arra azonban már nem emlékszem, hogy mondott-e valami fontosat híres barátjáról, vagy sem. Hiszen több mint negyven évvel ezelőtti emlékekről van itt szó, s ez a tengernyi idő sok mindent kirostál az emlékezetből. De arra jól emlékszem, hogy büszkén emlegette: Németh László *Égető Eszter* című regényében Hallgató Sanyinak ő volt a modellje. „Lacit", mármint Németh Lászlót egyébként rendkívül tisztelte, ami azért említésre méltó, mert Feri bácsi – így hívtuk ugyanis őt – nagyon kevés embert tisztelt. Neki ugyanis óriási zseniöntudata volt, s ezt

nem is titkolta: gyakran mondott önmagáról olyasmiket, amelyek rendkívül szellemesek voltak, de ugyanakkor – legalábbis mi, a környezete, úgy véltük – életműve az önmagáról alkotott véleményét nem igazolta.

Azokban az években nagyon kevés verse jelent meg, hiszen ő egyáltalán nem állt be a diktatúrát magasztalók seregébe. Következésképpen semmiféle pozitív visszhangot vagy elismerést nem kapott, s éppen ezért – mint annak idején Vajda János – ő maga adta meg önmagának azt a megbecsülést, amelyet a társadalomtól elvárt. Kortársai és barátai közül azokat, akik „bezupáltak": megvetette és lenézte. 1952-ben került Debrecenbe, s néha-néha csak az *Építünk*, majd az *Alföld* adott helyet korszerűnek egyáltalán nem mondható verseinek.

Az alább közölt versét is valamelyik olyan barátjáról írta, aki tehetséges volt ugyan, legalábbis Feri bácsi annak tartotta, de eladta magát a Pártnak, a kegyetlen diktatúrának lett az eszközembere. Hogy ez a költő barátja ki volt, erre nem emlékszem – lehet, hogy nem is árulta el. Címe sincs a versnek, de ez talán mellékes is. Sokkal fontosabb maga a szöveg, melyet a Bikában adott át, a sarki étteremben, s negyvenkét év után most találtam meg íróasztalom egyik fiókjának a legmélyén.

Az eredeti gépiraton Feri bácsi saját nevét zárójelbe téve géppel írta le, s aztán kézzel is aláírta. A verset dedikálta is, és pedig következőképpen: „Beke Albertnek emlékül, őszinte barátsággal, pályafutásának legcsúfosabb napján, a szerző." S aztán a lap legaljára odaírta a dátumot is: D., 62. 7. 20.,10:43, este. Én pedig, hogy abszolút pontosak legyünk, a fenti dátum alá írtam zárójelbe: „A Bika sarki éttermében".

A vers kétségkívül nagyon szép, sőt megrendítő – de némileg emlékeztet Ady hangvételére: fordulatokban és kifejezésekben is, s egyáltalán az egész hangvételben. A verset tehát még 1962. július 20-án kaptam éjszaka háromnegyed tizenegykor. S azért írtam oda, hogy Bika sarki éttermében, mert ez fontos színtere volt nemcsak az én akkori életemnek, hanem néhány barátoménak is.

Persze az akkori étterem a mostanihoz nem is hasonlítható. A Bajcsy-Zsilinszky utca felőli beugró rész akkor még nem volt leválasztva egy külön helyiségnek, hanem egybe volt nyitva a Piac utca felőli résszel. S voltunk néhányan, akik már egyetemista korunkban is és az azt követő években is asztaltársaságot alkottunk, és minden szerda esténket az étterem beugró részének hátsó jobb sarkában töltöttük, vagyis több mint öt éven át az volt a törzsasztalunk. A pincérekkel személyes jó viszonyban voltunk: ma is emlékszem például egy bizonyos Pista bácsira, és egy alacsony, korpulens küllemű Miska bácsira. De jóban voltunk a többi pincérrel is. Persze, mi nem sokat fogyasztottunk, hiszen kevés pénzünk volt, de a pincérek valahogy mégis szerettek bennünket.

Ha Bikára gondolok, mindig nagy nevetések, röhögések jutnak eszembe. S hogy miken nevettünk? Hát például az étlapon. Mit lehetett azon nevetni? Mondok egy példát: azokban az években mindenki, de tényleg mindenki megpróbált a munkahelyén lehetőleg „vonalas" lenni. A Bika konyhafőnöke például, gondolom, sokat törhette a fejét azon, hogy miképpen is lehetne ő „vonalas"? És akkor eszébe jutottak az ételek nevei. Az étlapon például szerepelt egy ilyen étel: „Ukrán zrázi körítve roston". Sokat törtem a fejem azon, hogy vajon ez mi lehet? S egyszer megrendeltem, és rettenetesen megdöbbentem: ez ugyanis közönséges fasírt volt krumplikörítéssel. És hogy a konyhafőnök honnan vehette az „ukrán zrázi" elnevezést – hát erről fogalmam sincs. Nos, ezen óriásit nevettünk.

Maga az étterem berendezése sivár és dísztelen volt, azonban ez minket nem zavart, mert ott volt a Magyari zenekar! A prímás Magyari Gyula volt, azaz nekünk „Gyuszi bácsi", és a zenekarban játszott az öccse is, „a Jóska". A Magyari család Debrecenben fogalom volt: már az öreg Magyari is a Bikában játszott, aki Krúdy regényeiben is többször szerepel. A családnak még az olyan tagja is muzsikus volt, aki különben nem a zenéből élt. A „Refiben" például azokban az években Magyari Kálmán matematika-fizika szakos tanár volt az igazgató, és „mellékesen" a városi zenekarban brácsásként játszott.

Milyen volt Magyari Gyuszi bácsi? Először is szerette a Bikát, és büszke volt családja múltjára, különösen a híres nagy Magyari Imrére, aki Horthy Miklós kedvenc prímása volt. Szerette az étterem hangulatát, kedvesen meghajolt a régi törzsvendégek előtt, és örökös mosollyal az arcán finoman és visszafogottan eljátszotta kedvenc nótájukat. Nyilván azért is lett prímás sok-sok évtizeddel azelőtt, mert mindazt szerette az életben, ami jó, finom és illúzió. Az asztaloknál merengő szerelmesek vagy csak egyszerű vacsorázó vendégek ültek, akik élvezték a finom ételeket és italokat, és a Bika éttermének csendjébe menekültek az odakinti élet nyomasztó gondjai elől. Nemzedékek suhantak el, életformák omlottak össze, politikai rendszerek és házasságok születtek és bomlottak szét, de Magyari Gyuszi bácsi kedves, joviális, korpulens alakja, kezében hegedűjével és a vonóval, úgy állt a zenekar és az asztalok között, mint maga a mozdulatlanság és a megtestesült hagyomány.

Miért szerettük őt hallgatni? Mi volt hegedülésének a varázsa? Elsősorban az egyedülállóan szép hangja, a dalok, illetve a nóták érzelgősségmentes előadása, jó ízlésű megformálása, a csárdások mértéktartó, visszafogott, egyenletes tempói, továbbá barátságos egyéniségének az a kedvessége, ami mindnyájunkat elbűvölt. Szünetekben gyakran közénk ült, elővette régi családi fényképeit, és büszkén mutatta őket, mint féltett kincseit. Néha azt is elsuttogta, hogy „Imre bácsi", a híres nagy Magyari Imre, a budapesti Hungária Szálloda örökös prímása azt mondta Horthynak: „kegyelmes uram..." – ezt és ezt

kellene csinálni. S Horthy azt mondta neki: „Ne félj Imre, megcsináljuk..." Ilyeneket is elmondott nekünk, mert tudta, hogy bennünk megbízhat.

Nyári estéken a sarki étterem nagy ablakait teljesen kinyitották, és a zenekar szinte az utcán játszotta a fullasztóan meleg júniusi éjszakában, hogy „Tele van a város akácfavirággal..." És a mézédes akácillatot tényleg szinte harapni lehetett a Piac-utcán. A közönség pedig, megállt, és elandalodva hallgatta a zenekart. De mindez már hol van? Hol van a tavalyi hó? Hol vannak már a Bika egykori pincérei és vendégei is? És lassanként hol vagyunk mi magunk is, akik akkor voltunk huszonévesek? És legfőképpen pedig: hol van a Magyari-zenekar? Már csak emlékeinkben él, és abban, hogy a sarki éttermet a Magyari-család tiszteletére Magyari étteremnek nevezték el.

De hol van Pákozdy Feri bácsi is, aki néha-néha eljött közénk, és elmerengett köztünk a régmúlton. És hol van Julow Viktor, aki néha szintén megtisztelt bennünket... Eljött közénk, mellénk ült, és egyenrangú barátoknak tekintve bennünket, egy pohár borral a kezében úgy beszélgetett velünk, mint aki tudja, hogy itt, ebben a társaságban tisztelettel és szeretettel hallgatják csendes beszédét. És szívesen hallgatta a zenekart ő is, sőt néha dúdolni is kedve támadt.

S hogy el ne feledjem: valahányszor az asztaltársaságunk egybegyűlt, mindig eljátszotta nekünk Gyuszi bácsi és zenekara a Kállai kettőst és a Széki muzsikát. Ilyenkor az étteremben vágni lehetett a csendet: a pincérek nem csörömpöltek a tányérokkal, s a vendégek sem beszélgettek, hanem mindenki a zenekarra figyelt, hiszen ez elsőrangú produkció volt.

Persze, kérdezhetné ma valaki, hogy honnan volt ezekre a Bika-beli estékre pénzünk? S elárulhatom, hogy én például a szokásos szerda estén kívül minden héten legalább még kétszer a Bikában ebédeltem vagy vacsoráztam.

Nemrég kezembe került Sulán Bélának, az 1962-beli rektornak az aláírásával a munkaköri besorolásom és a munkabérem megállapítását rögzítő iromány. S meglepődve látom, hogy „Könyvtáros I." megnevezésű munkakörbe soroltak be, és ennek alapján a havi alapfizetésemet felemelve (!) 1700 forintban állapították meg.

S mire tellett ebből? Mert nem az a lényeg, hogy ez milyen kevés volt, hanem, hogy mit lehetett vele kezdeni? Hát ki tudtam fizetni a Püspöki Palotában a nagyon jó albérleti szobámnak a díját, aztán kosztolni és öltözködni tudtam belőle, továbbá nagyon sok könyvet vásároltam. És még arra is futotta, hogy hétvégéken feljöhettem Pestre, és meg tudtam nézni két-három színházi előadást.

Spórolni persze nem lehetett, mert arra már nem futotta. Külföldre sem jártam, mert hiszen az nem is volt engedélyezett. Hogy miből lesz egyszer – ha megházasodom – lakásom, arra nem gondoltam. Jövőm tehát nem volt, de ezt akkoriban még nem is igen terveztem.

Isten őrizz, hogy a kommunista diktatúrát visszasírjam. Csupán azt kívántam illusztrálni, hogy a fizetések valahogy arányban voltak a megélhetéshez szükséges kiadásokkal. A Bika persze akkor is I. osztályú étterem volt, és mégis nyugodtan bemehettem hetente háromszor is. És gondolom, Pákozdy Feri bácsi is úgy érezhette, hogy ha nem is szolgálja ki a Pártot, tehát nem ír „vonalas" verseket, akkor sem hal éhen – tehát inkább megmarad becsületesnek. És az is maradt, élete végéig. Bár 1968-ban ugyan megjelent egy verseskötete, de ez már csak afféle késői vigasz volt. A verse azonban elég jól mutatja azt a lelkiállapotot, amelyben a Kádár-korszakot megélte:

Ha valaki, hát én örülnék,
ha örülhetnék, sikerednek.
Bajtársak voltunk, pályatársak.
Szerettelek, most is szeretlek.

Sokáig voltunk egy-kenyéren.
Száműzetésben, bujdosóban.
Idehaza, szülőhazánkban.
Mintha pokolban, mintha sírban.

Úgy *őriztük, úgy rejtegettük*
fajtánk maradék emberségét,
mint titkot, nyilvánvaló titkot,
hun a szarvát, hull a mérgét.
Minden kies folyóvizektől,
minden pásztortüzektől messze.
Cibörén, ebek harmincadján,
megbélyegezve, megüldözve.

Micsoda emberöltő volt az,
micsoda téboly. Aki bírta,
nem ember volt. Oktalan állat,
égi *madár. Sirály, pacsirta.*

Főnix, pelikán. Azok voltunk,
baljós lelkek, hibás próféták.
Te is én is – Óh, halhatatlan
esti séták hajnali nóták

Óh, haj*danvaló múlhatatlan*
Beszélgetések, hallgatások
Borok, feketék, könnyek, csókok,
remények, csüggedések, álmok

Imák és átkok – kiket együtt
ejtettünk itt-ott a vadonban.
Avarnak, nyomnak, televénynek.
Virágzóban és száradóban.

Óh, meg*veszvén is megteremvén.*
Mint a jávorfa, mint a gomba -
Istenem add, hogy ne tegyek kárt
egy fiadban se haragomba

Igen, valahogy mégis megvan
valahol az a régi ember,
csak én nem lelem, én nem látom,
hajh, tele lobbal, tele sebbel.
Akármivé lett, akármit tett,
valójában mégis a régi
az a nagy szív, lángol és szárnyal,
csak legyen, aki utóléri.

Mi már aligha. Mi, akiknek
az igen igen és a nem nem,
mind halottainkat temetjük,
mind lassabban, mind csöndesebben.

Halottak népe a mi népünk.
Nem fut, nem akar. Ismerős ég,
*h*ű föld hív*ja – Ti*éd az or*szág,*
a hatalom és a dicsőség.

*Ti*éd, *kenyeres, ti*éd, paj*tás*
Ki tokossá lesz, ki törökké
Ritka, aki egyenest porrá
*Valaha, most és mind*örök*ké*

*Ti*éd a pá*lya és a zászló.*
*Ti*éd a pál*ma és a csillag.*
Csak Isten a megmondhatója,
*hogy mi*ért saj*nállak, mi*ért si*ratlak*

EMLÉKEIM A 450 ÉVES DEBRECENI REFORMÁTUS KOLLÉGIUMRÓL

„Még az akasztófán is büszke lehetsz rá, hogy valaha bármely rövid ideig is debreceni diák voltál!" – A Kollégium igazgatója mondja ezt Nyilas Misinek. „A hangjában valami rendkívüli áhitat és pietás lelkesedés volt, amint ezt a szót kiejtette, hogy »debreceni«, amely szinte magasztos hevülettel töltötte el, úgy hogy felállott az ünnepélyességnek e pillanatában s vele a többiek is önkéntelenül felállottak, hogy mint az Isten színe előtt dokumentálják azt, amit ez a szó jelentett: Debrecen! Örökre feledhetetlen maradt ez a pillanat a gyermek lelkében, mert a patriotizmusnak ezt a magas és izzó fokát soha többet az életben sehol nem tapasztalta, s mint minden igaz és nagy érzés, valóban átragadt reá is és egyszerre szégyellte magát vakságáért és szerencsétlenségéért... hogy bár egy pillanatra is el tudta veszteni a debreceniség egész lelkét betöltő varázsát."

De mit jelent az, hogy „debreceni diák"? Évszázadokon át azt jelentette, hogy az illető abban a Református Kollégiumban tanult, amelynek 450. évi fennállását az elmúlt év novemberében ünnepeltük. Nagyon kevés tanintézet büszkélkedhet ma azzal, hogy 450 éve megszakítás nélkül nevel kiművelt emberfőket a haza javára. Mert a Kollégium nemcsak a református egyház, hanem az egész ország szolgálatában állt! Gondoljuk csak meg: partikuláival az egész Tiszántúlt behálózta, s azok a tanítók, papok és különféle tudományok művelői, akik a Kollégiumban tanultak, tudásukat az egész országba szétvitték és kamatoztatták.

Mindenki tudja, hogy Csokonai, Fazekas, Kölcsey, Arany János, Ady, Móricz Zsigmond, Szabó Lőrinc és Sarkadi Imre a Kollégium diákja volt, de rajtuk kívül még vég nélkül sorolhatnánk a különböző tudományok legjelesebb képviselőit, akik tudásukat a Kollégiumban alapozták meg. Egész életre szóló rangot és kitüntetést jelentett, ha valaki ebben az ősi intézményben tanult. Mert ez az iskola nemcsak fél Magyarország értelmiségét bocsátotta szárnyára, hanem országos jelentőségű történelmi eseményeknek is színhelye volt. A Kollégium egyik krónikása, G. Szabó Botond joggal írja, hogy „A történelmi falak, amelyek között népi sarjadékok tízezrei növekedtek fel, valóban szimbolikus erejűek: fogadtak erdélyi fejedelmeket és Habsburgokat, az

Országgyűlés közöttük taszította le trónjáról a méltatlan uralkodóházat és itt született törvény a földosztásról." Ezért mondhatta Móricz Zsigmond is, hogy „Ha valamit mégis hoztam a magyar Mindenségből, azért hozhattam, mert életem legelső korában millió benyomásban öröklődött meg az a múlt, amely ezekhez a falakhoz fűződik, az a múlt, amelynek örök szimboluma számomra ez az épület."

Magam is büszke vagyok rá, hogy a Kollégium diákja lehettem. Tizenhét évet éltem Debrecenben, éspedig az emberi életnek talán legfogékonyabb szakaszában: tizenegy éves koromban adtak be szüleim a Református Kollégium Gimnáziumába, a „Refi"-be, és huszonhét éves voltam, amikor a Várost elhagytam. A régi nyolcosztályos gimnáziumnak az alsó négy osztályát jártam a Refiben, és a Kollégiumban bentlakó, internista voltam. Az első osztályt azonban nem egy évig, hanem csak egy nyáron, 1945 nyarán végeztem. Az egyház ugyanis abból a humánus meggondolásból kiindulva indította meg ezt a nyári első osztályt, hogy az elhurcolásból visszakerült zsidó gyerekek ne veszítsenek évet, hanem ősszel évveszteség nélkül folytathassák a második osztályt. Persze mehettek ebbe nem zsidó gyerekek is. Én például az ötödik elemi elvégzése után úgy kerültem be, hogy szüleim otthon, Nádudvaron, hallottak erről a lehetőségről, s így – dacára hogy nem a negyedik elemi osztály után jöttem – mégis évveszteség nélkül kezdhettem meg a gimnáziumot.

Ekkor azonban a Református Gimnázium épületében, a Péterfia utcán, ha jól emlékszem, még kórház működött, úgyhogy a tanítás a Kollégiumban kezdődött meg. Soha nem felejtem el az első latin órát. Rosenfeld Miksa volt a tanárunk, s minden bevezetés nélkül felírta a táblára: „Ubi est Italia?" S aztán a válasz: „Hic est Italia." Mint később megtudtuk, tanárunk nem latin szakos volt, hanem matematikus, és zsidó lévén, akkor jött haza valamelyik koncentrációs táborból. Tehát a latin tanításban nem nagy gyakorlata lehetett. S az osztály pedig, amelynek zöme faluról került be, úgy nézte a latin szöveget, mint borjú az új kaput. Félelem és szorongás fogott el bennünket. De ez mind semmi volt ahhoz az érzéshez képest, mely a Kollégium udvarára először belépve, azt hiszem mindnyájunkat átjárt. Mert ember azt el nem tudja képzelni, hogy a sivárságnak mekkora nyomasztó érzése lett úrrá rajtunk akkor, amidőn megszokott falusi környezetünkből először léptünk a Kollégium udvarának négyszög alakú, poros, kietlen, tátongó sivárságába. A földszinten két oldalt nyitott árkádos folyosó vette körül az épületet, s előttünk csupán néhány csenevész fa büslakodott. Bal oldalt volt a falra szerelve a nevezetes kis harang, melyet a Nagytemplomnak egyik tűzvész alkalmából lezuhant harangjából öntöttek, s a szemben lévő főhomlokzaton pedig, óriási betűkkel a Kollégium jelmondata: „Orando et laborando" – imádkozzál és dolgozzál! Az első napokban fogalmunk sem volt róla, mit jelentenek ezek a latin szavak,

de valami megmagyarázhatatlan ok miatt mégis roppant tetszettek nekünk, s szünetekben az udvaron rohangálás közben úgy ordibáltuk ezt a három latin szót, mint a megkergült vadszamarak.

Mindez persze a múlté. Az árkádok ma már be vannak üvegezve, s az udvaron park és fenyőfák fogadják a belépőt. De bezzeg akkor! Ha visszagondolok azokra a negyvenhárom évvel ezelőtti napokra, ma is két érzésemre emlékszem: a meghatottságra és a sivárságra, illetve kietlenségre.

Hogy mitől hatódtam meg? Már magától a Kollégium óriási épülettömbjétől is. Ekkora épületet soha még addig nem láttam. Azt persze nem tudtam, hogy a Kollégiumnak a magyar művelődéstörténetben mekkora kiemelkedő jelentősége van, de azt innen-onnan hallottam, hogy egy rendkívül nagyhírű iskolában fogok tanulni. S az első nyomasztó élményeket az is fokozta, hogy az emeletről, a fizikai szertárból valami véletlen folytán leöntöttek sósavval. Vallástanárunk, Farkas Ignác kapott ölébe, s vitt el valamiféle elsősegélyt nyújtó helyre. A Kollégiumnak persze külön kórháza volt a Déri Múzeum mögött, ahová a tartós betegeket befektették. Később elő-előfordult, hogy egyesek betegséget szimulálva ide utaltatták be magukat azért, hogy néhány nehezebb iskolai napot megússzanak. Ma persze már ez a kórház sincs meg, hiszen a Déri Múzeum egész környékét lebontották, s mögéje egy hatalmas művelődési központot építettek. S nemcsak a hangulatos kis utcák tűntek el, hanem még a Kollégium mögött megbúvó több százéves híres Kölcsey ház is az átépítés áldozata lett, éspedig csupán csak azért, hogy helyére Lenin szobrot emelhessenek. S persze ma már ez is oda van...

Nem tudom, hogy ma milyen a kollégisták élete, de akkoriban szinte még minden ugyanabban a szellemben működött, mint Nyilas Misi idejében, kivéve, hogy a carcer, vagyis a börtön már nem létezett. De az alsósok például még mindig teljesen ki voltak szolgáltatva a felsősöknek. Még tegezni sem volt szabad őket! Egy negyedikes például, hiába csupán egy év választotta el az ötödikestől, nem tegezhette ezt, mert ez már felsős volt, ő pedig még alsós. A naposok is mindig csak az alsósok voltak, vagyis nekik kellett a szobát felseperni, a kályhát kihamuzni, majd begyújtani. Ha a szobafőnök azt kívánta, hogy pucolja ki a cipőjét, mossa el az evőeszközét, akkor szó nélkül meg kellett tennie, mert különben szobafogságra ítélhette, ami azzal járt, hogy a szobából még szombaton és vasárnap sem mehetett le az udvarra futballozni vagy játszani; a városba való kimenetelről pedig, még csak nem is álmodhatott.

A szobák bizony télen hidegek voltak. Kevés tüzelőt kaptunk, s ezért előfordult, hogy éjszaka feltörtük a pincét és fát loptunk, amit aztán a szalmazsákjainkba rejtettünk el. S ráadásul a koszt is gyönge volt. Reggelire mindig zupát, azaz köménymagos levest kaptunk, s csak vasárnap került az asztalra cikóriából főtt feketekávé. Szombaton és vasárnap mindig hideg

vacsora volt, ami többnyire egy-egy ehetetlen szalonna darabból állt, s legtöbbször nyomban a szemétládába dobtuk. Az élelmesebbek aztán ezeket onnan kiszedték, s elvitték a Péterfia utca elején lévő Ungvári cukrászdába, ahol a tulajdonostól három darab szalonnáért egy gombóc fagylaltot kaptak. A cukrászda tulajdonosa aztán ezeket a szalonnákat kisütötte és a zsírt a süteményekhez felhasználta. Persze hangsúlyoznom kell, hogy mindez közvetlenül a háború után volt, amikor még maga az ország is éhezett. Otthonról persze mindenki kapott valami kis hazait, s ezzel pótoltuk a konviktusi gyönge menázst. De maga az egyház sem volt már gazdag, hiszen földjeit akkoriban államosították, s a református egyház pedig, sohasem számított olyan gazdagnak, mint például a katolikus. A Kollégiumról pedig, különben is köztudott, hogy mindig is a szegények iskolája volt. Koszt szempontjából azokban az években csak az Unra csomagokból kelültek elő jobb falatok, vagy még azokból sem mindig. Gyakran kaptunk például olyan szafaládészerű húst, amit a diáknyelv kengurufasznak nevezett. Gyümölcshöz például legtöbbször úgy jutottunk, hogy a Nagyerdőn szedett vadkörtét szalmazsákjainkba dugtuk, majd néhány nap, vagy hét elteltével megpuhulva előszedtük, s csemegeként ettük.

Táplálkozás szempontjából meg kell említenem a kápsálást is, amely az évszázados hagyományokhoz tartozott. Ez azt jelentette, hogy a felsős diákok nagyobb ünnepek alkalmából elutaztak a falvakba, többnyire a legátussal együtt, és természetbeni adományokat gyűjtöttek: zsírt, szalonnát, lisztet, kolbászt, babot és ehhez hasonlókat. A falvak népe ezt az adományozást a Kollégium magától értetődő megsegítésének tekintette, s ez olyan régi hagyomány volt, hogy már Csokonai korában is gyakorolták.

A szobákban semmiféle díszítés nem létezett. A falak csupasz fehéren tátongtak, s emlékszem egy esetre, amikor valakinek eszébe jutott, hogy dekorációs versenyt kellene rendezni. Nos, ezt a versenyt az a szoba nyerte meg, amelynek a lakói az ajtóval szemben mindössze egyetlen feliratot tettek ki: „Ember küzdj és bízva bízzál!"

Mindennap kilencszer imádkoztunk: étkezések előtt és után, továbbá tanítás kezdetekor és befejezésekor, valamint este az Oratoriumban részt kellett vennünk a félóráig tartó praecesen. Itt télen ebordító hideg volt, hiszen soha nem fűtötték, úgyhogy néha bizony az ágyak alá bújtunk a praecesre menetel elől, de a felügyelő tanár vagy az apparitor onnan is előráncigált bennünket. (Ezt már csak utólag említem, hogy pár évvel ezelőtt egy rekkenő kánikulai nyáron néhány napot a Kollégium vendégszobájában töltöttem, és megdöbbenve tapasztaltam, hogy a másfél méter vastag falakat még az agyat forraló kánikula sem tudta átmelegíteni: valósággal dideregtem a szobában, noha a Kollégium előtt, a kapun kilépve, szinte megolvadt az aszfalt.)

Talán szégyellnem kell magam, de ma már egyetlen ima szövegére sem emlékszem. Meglehet azért nem, mert nem voltunk szenteskedők, nem váltunk holmi szentfazekakká. Az imádkozásokat is ugyanúgy a napi rendhez tartozóknak vettük, mint a naponkénti mosdást vagy a délutáni szilenciumokat. Furcsa, nem furcsa, de tény, hogy ebben az egyházi intézményben a légkör egyáltalán nem volt bigottan vallásos. Sőt ellenkezőleg! Ha a Kollégiumra gondolok, inkább derűs jelenetek jutnak eszembe. Például az, hogy reggelente, még reggelizés előtt, amikor jött a felügyelő tanár az apparitorral, hogy a szoba rendjét és a létszámot ellenőrizze, szobafőnökünk, Kocsis Béla – azaz Kocsis úr! mindig csak az utolsó percben ugrott ki az ágyból, s a naposnak leselkednie kellett az ajtóból, hogy hol tart a lustra, azaz melyik szobába ment be a tanár az apparitorral. Amikor aztán már közel jártak a mi szobánkhoz, akkor Kocsis úr magára kapta a kabátját, vigyázzba vágta magát az asztal mögött s komoly képpel jelentett a szoba rendjéről és létszámáról. Ezen persze jókat nevettünk, s a jelenet minden reggel megismétlődött. Az a gyanúm, hogy a felügyelő tanár tisztában lehetett a dologgal, mert soha nem fordult elő, hogy az ajtóból beljebb lépett volna. Hiszen ha megteszi, akkor megláthatta volna Kocsis úr meztelen lábszárait és bevetetlen ágyát.

Mire emlékszem még? A Csenki kórusra és a Kántusra! Ez utóbbit Szigethy Gyula tanár úr vezette, akit a diáknyelv Mózsinak becézett. A próbák a második emeleti énekteremben voltak, s a Bartók és Kodály gyűjtéséből való népdalokat tanultuk. A *Székely fonó*t a Kollégium udvarán már a háború előtt bemutatták, úgyhogy Szigethy tanár úrnak a népdalok tanításában múlhatatlan érdemei vannak. Ezt persze mi akkoriban nem tudtuk, s a Kántus próbáin való részvétel nekünk elsősorban a szilencium alóli lógási lehetőséget jelentette. A Csenki kórushoz pedig, végképp semmi kapcsolatunk nem volt, de mégis úgy hozzátartozott a kollégiumi élethez, mint a szilencium vagy a reggeli lustra. Oly sokszor hallottam a kórust énekelni, azaz gyakorolni, hogy ma is hallom, ha rágondolok.

Eltűnődöm rajta, vajon egyáltalán vallásosak voltunk-e? Az biztos, hogy alapvető hitbéli tételeket soha nem erőszakoltak ránk a vallástanáraink, nem emlékszem rá például, hogy valaha is kifejezetten meg akartak volna bennünket győzni Isten létéről vagy a feltámadásról vagy a predestinációról. Ezeket annyira maguktól értetődő igazságokként tárgyalták, hogy a vallásórákon nem a hitünkről vagy hitetlenségünkről kellett számot adnunk, hanem a konkrét tananyagról. Kívülről kellett fújnunk nagyon sok és hosszú bibliai idézetet, továbbá az egyháztörténet éppen soron levő fejezetét, valamint a Heidelbergi Kátét és a II. Helvét Hitvallást, s természetesen a zsoltárokat és a dicséreteket. Vallástanáraink soha nem tüzeltek bennünket más felekezetek ellen, nem mondták azt, hogy a katolikusok vagy az evangélikusok hitbeli

kérdésekben tévtanokat hirdetnek, hiszen mindnyájunk számára világos volt, hogy csakis nekünk, reformátusoknak van igazunk. Ha nem így lenne, akkor nem ezt tanulnánk – nem igaz?

Emellett persze történelmi tény, hogy szabadságharcaink mindig a református vidékekről indultak ki, s épp ezért Magyarországon kálvinistának lenni: egyúttal Habsburg ellenességet is jelentett. Nem véletlen, hogy sokak meggyőződése szerint: történelmi okok következtében a református vallás lett a legmagyarabb vallás. Vitathatatlan tény, hogy a kálvinizmusnak Magyarországon nemzetmegtartó ereje volt, és a nemzeti önazonossságtudatot erősítette. A katolikus Illyés Gyula veti fel a kérdést *A reformáció genfi emlékműve előtt* című híres versében:

> Hiszed, hogy volna olyan-amilyen
> magyarság, ha nincs - Kálvin?
> Nem hiszem.

De nekünk ezt a Kollégiumban nem kellett külön tananyagként megtanulnunk, hiszen az Oratorium padjain ott voltak, s ma is ott vannak a feliratok, hogy hol ült Kossuth és a többi történelmi név viselője. Istentiszteleteken mi is ezekben a padokban ültünk, és nem lehettünk annyira tapír lelkűek, hogy a hazafias szellemet árasztó történelmi levegőt ne éreztük volna. Amikor a Nagytemplomban konfirmációnk alkalmából először járultunk az úrasztalához úrvacsorázni: közvetlen közelről láttuk azt a nemzeti színű szalaggal átkötött és babérkoszorúval díszített karosszéket, amelyben 1849-ben Kossuth Lajos ült a detronizációs országgyűlésen. Ösztönösen is büszkék voltunk tehát arra, hogy mi reformátusok vagyunk és nem katolikusok vagy evangélikusok. (Különben mindössze egyetlenegy evangélikus osztálytársunk volt.) Ez utóbbiakról egyébként kálvinista környezetemben gyakran hallottam, ha valamilyen felemás megoldásról volt szó, hogy megvető hangsúllyal így vélekedtek: na, ez olyan lutheránus megoldás. Vagyis se hideg, se meleg, tehát olyan lenézett középutas. Langyos, akit az Isten kiköp a szájából. (Bocsánat, ezt nem én mondom – a Bibliában van benne.) Ezzel szemben mi kálvinisták végig mentünk a reformáció által megkezdett úton, s eljutottunk a legspirituálisabb vallásig. Ezért olvasható például a budapesti Kálvin téri templom főfalán az a bibliai tanítás, hogy: „Az Isten lélek s akik imádják őt, szükség hogy lélekben és igazságban imádják." Ma is szilárd meggyőződésem, hogy a kálvinizmus nem csupán egyike a keresztyén vallásoknak, hanem maga a legtisztább, leginkább bibliai alapokon álló keresztyénség.

Ennélfogva tehát egy meggyőződéses kálvinista mindig idegenül érzi magát egy barokk templomban, mert amit ott pompában és cifrálkodásban lát: az ő

hitétől teljességgel idegen. A református templom fehér fala és a fekete zsoltáros könyv valóban jól szimbolizálja azt a közismert kálvinista puritánságot, amely nemcsak egy hitbéli hovatartozást, hanem egy jellegzetes *magatartást* is kifejez. S hogy mi ennek a lényege? Elsősorban az élet szigorúan *morális* szemlélete és a *kötelességteljesítés* minden más elé helyezése. Végsőkig víve e gondolatot, még azt is megkockáztathatjuk, hogy akár egy hitetlen is lehet kálvinista. Erre utal Illyés Gyula is az említett versében, amikor „Bocskay írást-imát se tudó hajdúi"-ról beszél, s akik mégis a kálvinizmus győzelméért küzdöttek. (Szigorúan teológiai értelemben ez persze elképzelhetetlen és eleve kizárt dolog.)

Persze nekünk, akik a Kollégiumban laktunk, és a Refiben tanultunk, annyira magától értetődő volt a református valláshoz való tartozásunk, annyira ezt a levegőt szívtuk be, hogy a többi felekezetről szinte tudomást sem vettünk. De meg kell mondanom, hogy életem folyamán sokszor összehasonlítottam magamban a református vallás hittételeit más keresztyén vallások dogmatikai tételeivel, s mindig arra az eredményre jutottam, amelyet Fülep Lajos így fogalmazott meg Papininek írt levelében: „...én protestáns vagyok, református vallású. S azt is kijelentem: nemcsak azért tartozom ehhez a felekezethez, mert beleszülettem, hanem ha katolikusnak születtem volna is, protestánssá lettem volna."

Úgy gondolom, hogy ezt a meggyőződésemet annak a Református Kollégiumnak köszönhetem, amely nevelési módszereiben szigorú, gondolatrendszerében pedig, hagyományőrző és hazafias szellemű volt. Létezett ugyanis egy jó értelemben vett kollégiumi hagyomány, amelyet nehéz persze szavakba foglalni, de azért mindnyájan éreztük. Büszkék voltunk arra, hogy refisták vagyunk! Akkoriban Debrecenben még minden gimnáziumnak égetett zománcból készült saját iskolajelvénye volt, amelyet egyensapkánk elején rendkívül büszkén viseltünk. (Mellékesen nagyon jól lehetett használni verekedések alkalmával is...) Erről a jelvényről egy világért le nem mondtunk volna!

De sokkal fontosabb volt ennél maga az a tudat, hogy mi az ország egyik legősibb és legjobb iskolájába járhatunk. A tanári kar éreztette is velünk: tekintsük kitüntetésnek, hogy egyáltalán itt tanulhatunk! A rossz tanulókat előbb-utóbb kipasszírozták a Refiből, mert nem lehetett szégyent hozni sem az iskolára, sem az egyházra. Arra pedig, pláne nem volt lehetőség, hogy a tanárokra bárkinek is panaszkodhassunk. Emlékszem például arra az esetre, amikor Bagi Jóska osztálytársunknak az anyja panaszt akart tenni valamelyik tanárunk ellen az igazgatónál, Magyari Kálmánnál, akit a diáknyelv Kulusnak becézett. Mint megtudtuk, a dolog úgy zajlott le, hogy Magyari Kálmán szó nélkül végighallgatta a panaszt tevő szülőt, majd magához hívatta a

pedellust, Viktor bácsit, és megkérte, hogy hozza be Bagi József bizonyítványát. Aztán átnyújtotta azt a mamának, azzal a megjegyzéssel, hogy ha nem tetszik neki a Református Gimnázium, akkor vigye a fiát valamelyik állami gimnáziumba. Mert az is a kollégiumi hagyományokhoz tartozott, hogy az iskolában feltétlen fegyelemnek kellett lenni. Fel- és alárendeltségi viszonyban éltünk, s ezt még a szülőknek is tudomásul kellett venni. Tudom, hogy ez ma már elavult szemléletnek számít, de meg kell mondanom: nagyon hatásos és eredményes módszer volt.

Léteztek persze szülői értekezletek is, ámde azok nem abból álltak, hogy a szülők áskálódhattak a tanárok ellen, hanem úgy zajlott le, hogy a kedves édesapák és édesanyák az Oratoriumban részt vettek egy istentiszteleten, s utána meghallgatták a tanároktól, hogy a fiúk az egyes tantárgyakból hányasra áll. Az istentisztelet már eleve olyan légkört teremtett, hogy az után a szülők jóformán pisszenni sem mertek. Mindezt anyámtól tudom, aki maga is jelen volt az ilyen úgynevezett szülői értekezleteken, s bizony nemegyszer szégyenkezve ment haza, mert nem a legjobbakat hallotta rólam. Arról persze nekünk, diákoknak, fogalmunk sem volt, hogy a feleleteink után milyen osztályzatokat kaptunk, mert az hétpecsétes titoknak számított. Legfeljebb csak sejthettük az eredményt, de biztosat soha nem tudhattunk. Ha bukásra álltunk, azt persze közölték velünk a tanárok, hogy javíthassunk. Ámde hogyan? Latin tanárunknak, az öreg Salánki Józsefnek például az volt a módszere, hogy a bukásra állónak megengedte: hívja ki párbajra valamelyik jelesre álló gyereket. S ha ez utóbbi elvesztette a párbajt, akkor nyomban ő lett a bukásra álló – vagyis helyet cseréltek. Ez persze kegyetlen módszer volt, mert mindenki állandó drukkban élt. Viszont a rossz tanuló rá volt kényszerülve a párbajra, mert másként nem javíthatott, s épp ezért arra az egy órára alaposan felkészült. A jelesre álló viszont ült a babérjain, s talán egy-egy órán lazítani akart. Ámde lecsapott rá a villám, párbajra hívták ki, és azon kapta magát, hogy már bukásra is áll. Salánki tanár úr tehát ezzel a módszerével elérte azt, hogy mindenki állandó izgalomban élt, és mindnyájan folyton a latint magoltuk.

A hagyományőrzés volt iskolánk egyik szellemi éltetője. Hagyományainkra emlékeztetett bennünket a Nagytemplom és a Kollégium közötti emlékkertben álló gályarabok emlékműve is. A legfőbb hagyomány azonban az volt, hogy nem kegyeskednünk, hanem nagyon keményen tanulnunk kellett. A Kollégium jelmondata, az *Orando et laborando* a mindennapi iskolai életben oda módosult, hogy fontosabb lett a *laborando*, mint az *orando*. A kálvini etika munkára és erkölcsre vonatkozó tételeit tanáraink magas követelményei ösztönösen is belénk nevelték.

A hagyományokat ápolták az október 31-i reformációs emlékünnepségek, a minden évben megrendezett úgynevezett csendes napok, amelyeken nem

volt tanítás, hanem lelki elmélyülésünket szolgáló előadásokat hallgattunk, és hogy vasárnaponként kollektíven istentiszteleten vettünk részt. Ha haza mentem a falumba, Nádudvarra, akkor az otthoni paptól igazolást kellett vinnem, hogy istentiszteleten voltam. A hagyományokhoz tartozott a rendkívül ünnepélyes ballagás is: a nyolcadikosok vezetői tógába öltöztek, gerundiumot vittek a vállukon, és a gimnáziumból mindenki átvonult a Kollégiumba. (A Péterfia utca elején lévő gimnáziumot ugyanis később hamarosan rendbe hozták, s a tanítás ott folyt.) A Kollégium udvarán, a falra felszerelt kis harangot aztán fel kellett díszítenünk kaláccsal és borral, s ennek a harangnak a hangja búcsúztatta a maturandusokat. (A bor és a kalács a pedellusé lett – így diktálta a hagyomány.)

A hagyományok mondhatni kézzelfoghatók voltak és mindennapi életünkhöz tartoztak: az agyonkoptatott falépcsők, az Oratorium történelmi levegője, a híres Nagykönyvtár ódon századok hangulatát lehelő boltíves olvasótermével, a tanítás kezdete előtti mindennapos Biblia olvasások és zsoltárok vagy dicséretek éneklése, továbbá a vallásórák rendkívüli szigorúsága. Ha hittanból megbukott valaki: nem tehetett javító vizsgát, hanem évet kellett ismételnie.

De nem voltak kevésbé szigorú követelmények más tantárgyakból sem. Tanáraink nagy odaadással és szigorú felelősségre vonással okítottak bennünket, nyoma sem volt rajtuk a csüggedésnek vagy fáradtságnak, noha zömükben már inkább az idősebb korosztályhoz tartoztak. Látszott rajtuk, hogy arra törekedtek: minél alaposabban és többet tudjunk. Még az öreg latin tanárunkról, Salánki Józsefről is csak ezt mondhatom, aki éppen ezért mindnyájunk számára félelmetes jelenség volt. Rendkívül szigorral hajtotta be rajtunk a latin nyelvtant, és nyoma sem volt rajta a desperáltságnak. Ma is előttem van az örökké ismétlődő jelenet, amint délután szilencium alatt a Kollégium folyosóján le és föl járkálva örökmozgó imamalomként mormoljuk a latin szavakat...

A rajzot például a nemrég elhunyt, s Gorillának becézett Félegyházi László festőművész tanította, aki pajeszünket húzva fölemelt bennünket a padból, s amikor lábujjhegyen állva már nem tudtunk tovább felfelé gebeszkedni, akkor olyan pofont kent le, hogy elszibbadt tőle az arcunk. Bizonyára nagy türelmi próba lehetett számára, hogy festőművész létére a mi mázolmányainkat kellett javítgatnia. Nem egyszer megesett, hogy a rajzteremben, a rajzasztalok között sétálva felkapta valamelyikünk rajztábláját és az illető fejéhez csapta. Korrigálási módszere is egészen eredeti volt: a kisujját aládugta a rajzszegekkel leszegezett rajzlapnak, és végig hasította. Mondanom sem kell, nem vívta ki a rokonszenvünket – az az igazság, hogy kegyetlenül féltünk tőle. Persze fogalmunk sem volt róla, hogy tanárunk nem közönséges rajztanár, hanem jó nevű festőművész. Az igazsághoz hozzátartozik, hogy ez a fajta nevelési módszer kivétel volt a Refiben, mert testi fenyítést a többi tanáraink soha nem

használtak. Nem babusgattak bennünket, de durvák sem voltak hozzánk. Különben nagyon jó szakemberek voltak, hiszen később számosan egyetemi tanárok is lettek. Például Benigny Gyula, aki németet tanított vagy Vargha Zoltán történész, akit Röfinek gúnyoltunk, s később az egyetemen tanszékvezető professzor lett. De meg kell említenem O. Nagy Gábor magyartanárunkat is, akit *Magyar Szinonima Szótáráról* ma már az egész ország ismer, s aki később az Akadémia Nyelvtudományi Intézetéhez került. Na és nem hagyhatom említés nélkül Nagy Géza osztályfőnökünket sem, aki matematikára okított bennünket, s tagbaszakadt, tömzsi, korpulens alakjával maga volt a megértő tanár megtestesült típusa. Később a Tápintézetet is ő vezette, s ebből adódóan – mint a gimnázium jubileumi évkönyve is bizonyítja – személyéhez számos humoros történet fűződik. S hogy el ne felejtsem, egy időben Rapcsák András is tanított nekünk matematikát, aki néhány év múlva szintén egyetemi tanár lett.

Mindezek az élmények persze már nem is a múltba, hanem a régmúltba süllyedtek. De emlékük ma is eleven él bennem, s kapcsolatom a Kollégiummal a gimnázium alsó négy osztálya után sem szakadt meg, hiszen fiatalságom zömét a Nagykönyvtár boltíves olvasó termében töltöttem. Ma is magam előtt látom Szőke bácsit, a könyvtár öreg altisztjét, aki szinte élő katalógus volt. Alig lehetett tőle olyan könyvet kémi, amelyet katalógusban való utánanézés nélkül azonnal ne tudott volna előhozni. Úgy hozzátartozott az öreg a Nagykönyvtárhoz, s egyáltalán magához a Kollégiumhoz, mint az agyonkoptatott falépcsők vagy mint maga az Oratórium. Hallani vélem, amit megszokott udvariassági formaként oly sokszor mondott: „Instálom alásan" – és fürge járásával már futott is a kért könyvért. Ilyen és ezekhez hasonló, apró, ámde múlhatatlan élmények tömege tolul fel bennem, és bizonyára egykori osztálytársaimban is, ha a Kollégiumra gondolok.

Négyszázötven év nagyon nagy idő! De legalább mérhető. Viszont mérhetetlen az a tengernyi tudás, amelyet generációk hosszú sokasága a Debreceni Református Kollégiumból vitt magával az életbe, hogy – ismét Móricz szavait idézve – „e hazának hű és érdemes, erkölcsös és hasznos polgára" legyen, s hasonló nemzedékeket istápoljon a jövendő évszázadoknak is.

Meddig élhet egy intézmény? Ameddig szükség van rá, és amíg emlékezetünkben megmarad. Kiművelt emberfőkre mindig szükség lesz, tehát a Kollégium léte örökre biztosítva van. Emlékezetünkben és lelkünkben pedig, addig él – amíg csak élnünk adatik.

INTERJÚK

BESZÉLGETÉS AZ IRODALOMKRITIKUSSAL

Erős Kinga interjúja

Beke Albert irodalomtörténész, kritikus számos írásával váltott ki vitát, melyek őt magát sosem zavarták. Mottója az, amit Gyulai Pál is vallott: „Magammal akarok békében élni, nem másokkal."

E. K.: *Tudomásom szerint ön református, hogyan lett az?*

B. A.: Komolyan gondolom, hogy református vagyok, nem csak azért mert az őseim apai és anyai ágon is reformátusok voltak, de ha esetleg katolikusnak születtem volna, akkor is átkeresztelkedtem volna reformátusnak, mert számomra a katolikus dogmatikának számos tétele elfogadhatatlan.

E. K.: *Például?*

B. A.: Először is a külsőségek, a mérhetetlen pompa, ami már-már kifejezetten provokatív. Szerintem egy barokk templom nem alkalmas arra, hogy ott imádkozni lehessen, mivel annyi minden leköti a figyelmet, hogy nem lehet elmélyedni, imádkozni. Nem tudom elfogadni a gyónást és azt, hogy minden misén áldozatot mutatnak be, mivel Jézusnak az egyszeri és tökéletes áldozata elegendő. Akkor is református lennék, ha nem annak születtem volna, azonban ez nem azt jelenti, hogy meg vagyok elégedve az egyházammal.

E. K.: *Az egyházpolitikára gondol?*

B. A.: Igen, mert az igazság az, hogy kétféle kálvinizmus létezik a 17. század óta, egy papi és egy világi. A protestantizmus lényegében protestálást, tiltakozást jelent, ezzel szemben az egyházvezetők teljesen belesimultak a hatalomba. Ez történelmileg visszavezethető a 18. századig, Debrecenig, Domokos Mátyás debreceni főbíró és Sinai Miklós püspöknek a pártharcáig. Itt arról volt szó, hogy Sinait a papok, és nem a presbiterek választották meg püspöknek. Debrecen főbírája nem fogadta el ezt a döntést, sem a presbitérium, sem a világi hívek. A püspök hiába fellebbezett a császárhoz, a presbiterek és Domokos főbíró győzött, így a püspöknek vissza kellett vonulnia, de ez a harc mindig kiújult. Debrecennek egy másik püspöke Szoboszlai Papp István volt, az első igazi kollaboráns,

aki Ferenc császárral kiegyezett, mivel az ígérte, hogy a reformátusokat is a Habsburg-ház védelme alá helyezik. De ebből nem lett semmi haszna az egyháznak. A világi kálvinizmust olyan emberek képviselik, mint például Ady, Szabó Dezső vagy Móricz Zsigmond. (Adynak van egy híres írása: *Az én kálvinizmusom.*) Tisza Kálmán idejében minden hatalmat a reformátusok szálltak meg, nem vallási, hanem politikai okokból. Bethlen Miklós írja, hogy a kálvinizmus nem vallás, hanem magatartás. Ez persze teológiailag elfogadhatatlan, de alapvetően igaza volt: a kálvinizmus egy bizonyos magatartás.

E. K.: *Ön a saját mindennapjaiban ezt hogyan éli meg?*

B. A.: Sok mindenben megnyilvánul, életszemléletben, életvitelben, ízlésben. Tőlem mindenféle cifrálkodás, divathóbort idegen. Érzem, hogy ezek lényegtelenek. Végső soron a történelem folyamán kik lettek kálvinisták? Szent István a kereszténységet tűzzel-vassal terjesztette. Nyilvánvaló, hogy a korabeli emberek őt ezért utálták. Hát miért ne utálták volna? Az emberek megalkudtak, behódoltak. Mihelyt jött egy lehetőség, a reformáció, azonnal tömegesen hagyták el a katolikus egyházat. Nem azért, mert az új tanítás meghatotta őket, hanem azért mert menekültek a kötöttség elől. Igazán – bibliai fogalmak szerint – Magyarország sose vált kereszténnyé, sokkal inkább megmaradt pogánynak. Győrffy István megírja ezt, amit Szűcs Sándor néprajzos is megerősít, hogy a 20. század elején színreformátus vidéken tömegével voltak jelen táltosok, akik ugyanúgy viselkedtek, mint a sámánok. Mit jelent ez? Ezek az emberek formálisan megszabadultak a katolicizmustól, annak minden nyűgjétől és kálvinisták lettek. Nem vitatkoztak az Isten létén vagy nem létén; ez egy kényelmes vallás volt és tetszett nekik. Győrffy kimutatja az egyik tanulmányában, hogy a magyar káromkodás mennyire kereszténynyellenes. Ha igazán keresztény lenne a magyar ember, nem káromkodna úgy, ahogy káromkodik. Ahogy Illyés írta versében: „Bocskai írást, imát sem tudó hajdúi". A szabad vallásgyakorlásért harcoltak, de se imát sem írást nem ismertek, csak azt tudták, hogy a katolikus egyház és a Habsburgok ellen, a magyarság érdekében harcolnak.

E. K.: *Hogy tudta túlélni az ötvenes éveket a kálvinizmus? – Napjainkban milyennek látja az egyházat?*

B. A.: Sajnos az egyház 1945 után „lefeküdt" a diktatúrának. Gondoljon arra, amikor Tildy Zoltán református pap létére köztársasági elnökként minden gyalázatos kommunista kivégzést aláírt. Nem a szeretet parancsának engedelmeskedett, hanem a kommunista akaratnak. 1956 után Kádár külügyminisztere az a Péter János lett, aki debreceni püspök volt. Hol volt ekkor a tiszta evangéliumi egyház? Sehol! Az egyház

legfontosabb funkcióját, a tanítói funkciót sem tudták betölteni. A rendszerváltás után azt hittük, hogy változás lesz, de én úgy látom, hogy a református egyház teljesen padlóra került. Még a rádiós műsorok prédikációi sem sokat érnek, nem tudják az időt prédikációval kitölteni, hanem a műsoridő kétharmada alatt énekeltetnek. Nem szólítják meg a mai embert, hanem az évszázados teológiai halandzsaszövegeket mondják. Pedig micsoda lehetőség lenne például a rádión keresztül milliókhoz szólni. Nem élnek a lehetőséggel.

E. K.: *A laikusok mindebből mit érzékelnek?*

B. A.: Az értelmesebb laikusok érzékelik ezt. Eljárok ugyan templomba, de semmilyen lelki támaszt nem kapok, csak lelki löttyöt. Azt nem értik a mai lelkészek közül sokan, hogy az ige hirdetése konkrét időben, konkrét térben, konkrét hallgatósághoz szól. Nem lehet ma úgy prédikálni, ahogy 20 éve, vagy 100 évvel ezelőtt. A mai emberhez a ma nyelvén kell szólni, és állást is kell foglalni. Hiszen az egyház alapvető funkciója a tanítás. Sokszor hallani az öregektől, hogy a régi egyházi nevelés hiányzik. Én a debreceni református kollégiumba jártam. Mi volt a vallásos nevelésünk? Nagyon szigorúan vették, hogy meg kell tanulni a Helvét Hitvallást, hosszú bibliai idézeteket és zsoltárokat kellett tudni. Ez egy tantárgy volt. Konkrét tárgyanyag, amiből meg lehetett bukni. Minden nap kilencszer imádkoztunk. A lényeggel nem foglalkoztak: Miért kell hinni Istenben? Miért kell vallásosnak lenni? Miért hisszük, hogy van Isten? – Azok az öreg vallástanárok nem strapálták magukat, nem foglalkoztak különösebben a lelkünkkel. Én például igazából hívő akkor lettem, amikor elolvastam Heisenberg *Rész és egész* című könyvét. Engem tulajdonképpen ő térített meg és nem a vallástanáraim.

E. K.: *Ez hogyan* történt?

B. A.: Heisenberg ebben a művében bebizonyítja, hogy anyag, mint olyan nincs is. Az anyag nem más – mondja – mint sűrített energia. Állítja, hogy a halál nem más, mint egy másfajta frekvencián való test nélküli létezés. Rettenetesen megmozdított ez a könyv. Meggyőzött, hogy ateistának lenni, a hülyeség szinonimája. Másrészt milyen alapon kételkedjem abban, ami a Bibliában le van írva. Ezek tények, amiket nincs jogom tagadni. A naprendszerek, a világegyetem honnan ered? Az ember megáll hirtelen egy pillanatra, ha belegondol. Ha egyszer a tudomány erre válaszolni tud, leborulnék előtte, de nem tud. Ha az Isten teremtő, akkor én mint teremtmény nyílván nem tudom Őt megérteni. Ebbe alázattal bele kell törődni. Kell lenni örökéletnek, mert az isteni bölcsesség ellen lenne, ha megteremt, hagy élni valameddig, majd megöl. Szükségszerűen kell

lenni másik létezési formának. Sokszor gondolkodom temetések alkalmával, hogy milyen silányak a temetési prédikációk: nem kap vigasztalást a gyászoló, mert a pap elmondja a formális szöveget és kész. Ahelyett, hogy próbálna az elméjükhöz szólni, hogy kérem atyámfiai, azért nem kell megijedni és félni, mert higgyétek el, hogy feltámad. Attól, hogy én ezt nem tapasztaltam meg, nincs jogom tagadni. Ez olyan, mint a sugárzás, ami van, ám nem látjuk.

E. K.: *Kik voltak a mesterei?*

B. A.: Földessy Gyula, az ismert Ady-kutató, az Ady filológia megteremtője. Bartha János, akit 1951-ben nevezték ki a debreceni egyetemre, én '52-be kerültem oda, majd nála doktoráltam. Róla tudni kell, hogy volt Eötvös-kollégista, Baumgarten-díjas, nagyon karakán, becsületes ember, aki állandó összeütközésben állt a fennálló diktatórikus hatalommal. Iskolát teremtett. Élete végéig jó kapcsolatban álltam vele; neki köszönhetem, hogy miután kineveztek Sátoraljaújhelyre tanítani, elintézte, hogy visszakerüljek, és az egyetem könyvtárában dolgozhattam. Nem volt lélekemelő hely. Tudományos munkatárs voltam, ami abból állt, hogy katalóguscédulákat kellett gyártanunk: 42 darabot naponta, ennyi volt a norma. Az államosítás következtében ömlesztett szerzetesi könyvtárak anyagait kellett rendszerezni. Mesterem volt még Komlós Aladár, aki már a háború előtt neves író volt, aki megjárta a lágert, ám '45 után nem bírta a kommunistákat. Azt kérték tőle, hogy mutassa ki, hogy Rákosi Mátyás milyen hatást gyakorolt József Atilla költészetére. Erre Komlós azt mondta, hogy kimutatná, ha lenne ilyen, de nincsen. Kirúgták az egyetemről. Volt olyan – Pándi Pál – aki ezt kimutatta és akadémikus is lehetett. Komlós maga volt a tisztesség és becsület. Kilencven évet élt, de nem lett sem akadémikus, nem is hívták vissza tanítani. Ő mondta azt, hogy: „a karriernek ára van, okosnak kell lenni". Hozzátette, „én szégyenlek okos lenni, megvetem az okosságot, nem is egész ember a szememben, aki soha nem ment fejjel a falnak, hanem mindig kifizetődő nézetek eresze alatt húzódott meg". Azt írta még hozzá, hogy „ezt tanultam a Nyugattól, Adytól, Móricztól". Nekem ő is nagy példaképem volt.

E. K.: *Ön mit tart az irodalom tanulságának?*

B. A.: Az a tanulsága, hogy és mégis. Vagyis, hogy minden lehetetlen, kellemetlen körülmény ellenére élni kell. Nem kell feladni, bármilyen mostoha körülmények között vagyunk. Ennek ekletáns bizonyítéka *Az ember tragédiája*.

E. K.: *Hogy látja a kortárs magyar irodalmat? Lett egy Nobel-díjasunk...*

B. A.: Lassan hetven éves leszek, egy hatvan éven felüli embernek pedig a világgal való elégedetlensége közismert. Ez azt jelenti, hogy a hatvanon felüli emberek véleménye majdhogynem értéktelen, mert életkorukból adódóan elégedetlenek mindennel. Ennek ellenére ma nem csak a hatvan feletti embereknek van joguk megszólalni, de még a száz évesnek is, mert ha nem, akkor a kövek szólalnak meg helyettünk. Hazugságözönben élünk! Kertész Imréről, a New York Times is megírta, hogy díjazása nem irodalmi döntés volt, hanem politikai. Kertész Imre teljesen huszadrangú író, ezt mindenki tudja. A német kiadója vitte keresztül ezt a díjat, mivel az a kiadó számára óriási üzlet volt ebben. Ez a regény huszonhét évvel ezelőtt jelent meg, senki nem figyelt rá. Itthon Kossuth-díjat kapott a Horn-kormány idején, de az nem 27 éve volt. Ez egy politikai döntés, és ma, aki ezt nem hajlandó elfogadni, azt kikiáltják antiszemitának.

E. K.: *De Nobel-díjat kapott.*

B. A.: Nem kell hasra esni a Nobel-díjtól, ha Tolsztoj nem kapott – aki akkor már kaphatott volna –, akkor senki nem érdemli meg. Az akkori svéd írók és értelmiség érezte ezt a visszásságot, levelet írtak Tolsztojnak, amelyben bocsánatot kértek tőle, hogy a díjat nem ő kapta meg. Magyarok közül fel volt terjesztve Németh László, Illyés Gyula és Füst Milán, ám egyikük sem kapta meg. Az egész Nobel-díj politikai kérdés. Pár évvel ezelőtt egy olyan lengyel öreg költőnőnek ítélték oda, aki ugyan otthon él Lengyelországban, de maguk a lengyelek sem tudtak róla. Hogy milyen szempontok mozgatják a Nobel-díj kiosztókat nem tudom, de biztos, hogy nem művészi szempontok. 1927-ben a Magyar Tudományos Akadémia felterjesztette Herczeg Ferencet. Az egész életmű volt az alapja, de konkrétan *Az élet kapuja* című művel jelölték. A német kiadó – miután lefordították – visszaküldte, hogy semmi irodalmi értéket nem találtak benne. Nem mondom, hogy Herczeg egy világraszóló nagy író, de Kertésznél mindenesetre jelentősebb. Óriási erők mozdulnak meg ilyenkor, hiszen rettenetes példányszámban fogy a díjazott könyv. Az emberek tömege hasra esik attól, hogy díjat kapott, és azért megveszi, ugyanis ma már szinte minden csak reklám és marketing kérdése.

E. K.: *Mi a véleménye Faludy György nem régen megjelent albumáról?*

B. A.: Faludyt igazában nem a versei tették közismertté, hanem a Villon fordítása, amiről közismert, hogy nem Villon. Az Faludy! Vele kapcsolatban el kell mondani, hogy a Rákosi rendszerben tisztességesen viselkedett. Megjárta Recsket, ami a poklok pokla volt. Akkor politikailag tisztességes volt, ami nem függ össze műveinek a színvonalával vagy eszté-

tikai értékével. Szomorú azt látni, hogy egy ember, akinek nimbusza volt, ennyire lesüllyed és lealacsonyodik. Szomorú látni, hogy valaki egy pornólapnak 92 évesen eladja a testét. Nyílván ez is pénz kérdése, de nem hiszem, hogy nyomorogna, hogy erre rá lenne utalva.

E. K.: *Csak a rendszerváltás után jelentek meg kötetei. Miért alakult ez így?*

B. A.: Könyveim valóban csak a rendszerváltás után, 1994-ben jelent meg az első. Azóta 16 önálló munkám látott napvilágot. Nézze, én tudomásul vettem azt, hogy nem rúghatok labdába. Tisztességes ember nem vállalhatta azt, hogy önmagát szembeköpje. Pedig én szerettem volna egyetemre kerülni – kutatni és oktatni –, amikor végeztem. 1953 óta publikálok, már egyetemista koromban szakfolyóiratokban jelentek meg tanulmányaim. Az egyik legemlékezetesebb felfedezésem, a legelső magyar magánlevelet, 1499-ből, a debreceni református kollégium kézirattárából, amelyet elsőként publikáltam.

E. K.: *Hogy találta meg?*

B. A.: Csokonainak van egy verstani tanulmánya és a költő barátjának, Földi Jánosnak is, ami ellenben nem jelent meg. Én ezt elolvastam, s kimutattam tanulmányomban, hogy Csokonai átvette azt szinte szó szerint. Akkor ez nagy felfedezésnek számított. Sokat publikáltam ismeretlen Ady és Kossuth leveleket. Ez akkor nem volt elég ahhoz, hogy az ember egyetemen maradhasson, mert KISZ-titkárnak is kellett volna lenni. Olyan ember lett az egyetemen tanársegéd, később adjunktus, majd aspiráns, aki annyira távol állt az egész irodalomtudománytól, mint Makó Jeruzsálemtől. Ő sportriporter szeretett volna lenni, de KISZ-titkár volt, ráerőszakolták, hogy neki pedig tudományos karriert kell befutnia. Ez a fiú annyira meghasonlott önmagával – alattam járt egy évvel –, hogy vonat elé vetette magát és meghalt. Tulajdonképpen áttételesen ő is a rendszer áldozata volt. Lehetett volna érvényesülni, de mint ahogy nem volnék képes arra, hogy meztelenül kilépjek az utcára, ugyanúgy nem voltam arra sem képes, hogy hazudjak. – Azt mondtam, ha ilyen a világ, tudomásul veszem. Számomra valóban a rendszerváltás adta meg a lehetőségét annak, hogy a könyveim megjelenhessenek. Tegyük fel, hogy egyetemi tanár lettem volna és írtam volna a marxista könyveket, mert azt kellett volna írni, emiatt most szégyenkeznem kellene, így viszont nem kell. Most ki tudom adni azokat a könyveimet, amelyeket régebben megírtam és ezért vagy azért nem adták ki. Anyagilag nem éltem rosszabbul, mintha egyetemen tanítottam volna. Hát nem lettem akadémikus...A PhD-t 62 éves fejjel szereztem meg, amikor a Károlin tanítottam, mert kellett. De nem lettem megkeseredett, és nem vettem

fel a félreállított zseni pózt sem. Tudomásul vettem, hogy ilyen világban élek.

E. K.: *Jelenleg min dolgozik?*

B. A.: Most jelenik meg Illyés Gyuláról szóló művem, írom a Márai könyv második kötetét. Az első kötet a tavalyi könyvhétre jelent meg, melynek címe: *Márai a magyarságról és a zsidóságról.* Ennek a folytatása lesz *Az emigráns Márai a magyarságról.* Az előző az itthoni Márairól szól, még emigráció előtt, a mostani pedig az emigráns Márairól. Remélem a könyvhétre megjelenik. Ha befejezem, akkor Mikszáthról szeretnék írni. Egy meghasonlott lelkű ember lesz a címe, az alcíme pedig *A politikus Mikszáth.* Nagyon érdekes téma, mivel Mikszáth egy hihetetlenül cinikus alak volt. Ő mondta azt, hogy „szeretném én látni azt a kormányt, amelyikkel nem értek egyet". Rettenetesen mélyről indult, a nyomor legsötétebb bugyrait is átélte. 1879 telét egy szemétládában vészelte át. Az akkori Pesten az Astoria és a Rókus-kórház között szemétlerakó ládák voltak, ő egy ilyen ládában aludt. Ott kapta meg azt a tüdőcsúcshurutot, ami aztán egész életén keresztül végigkísérte, s aztán el is vitte. Ebből a nyomorból őt Tisza Lajos, Tisza Kálmán öccse mentette ki. Amikor Szegedet elöntötte az árvíz, Mikszáth tudósításokat írt az újjáépítésről. Tisza volt az újjáépítési kormánybiztos, felkarolta, mert látta, hogy tehetséges és Pestre hozta. Ezért mélységesen le volt kötelezve a Tisza családnak. A negyvenéves jubileumán a kormány visszavásárolta neki az ősei által elkártyázott 600 hold földet és országgyűlési képviselőt csináltak belőle; Tisza Kálmánnak érzéke volt a médiához, a médiát pedig Mikszáth jelentette. Kiszolgálta az összes kormányt, de nem akart visszaesni a nyomorba, és itt van az ő kettőslelkűsége, mert arról a rendszerről elítélő véleménye volt. Ezt viszont elhallgatta! Asztaltársaságban a századfordulón megjósolta a világháborút, az ország elbukását, amit Feszty Masa, Árpád felesége megírt. Zseni volt, de ezt mind elhallgatta, amikor írt. Ezt kell megírni! Nem nevezhetem megalkuvónak, inkább belesüllyedt a reménytelenségbe, mert azt gondolta, hogy egy fecske nem csinál nyarat. Tudta, hogy a karriernek ára van. Tíz kormányt szolgált ki. De élvezte, hogy a Nádor-szállóbeli szobájában sok politikai vita eldőlt. Őt pedig jól megfizették ezért. Nem volt harcos kritikus vagy realista, csak ezt mutatta – ezt még meg akarom írni.

MAGYARSÁG ÉS KÁLVINIZMUS

Zászlós Levente beszélgetése Beke Albert irodalomtörténésszel

„Magyarságunk 1000 éve él itt, a Kárpát-medencében, de gyökerei régebbre nyúlnak vissza. Fontosnak tartjuk, hogy a Millenium évében megemlékezzünk az előttünk járt elődeinkről, és megfelelő képet alakítsunk mindarról, amit magunk után hagytak" – olvasható a pestszentlőrinci református egyházközség millenniumi ünnepi előadássorozata meghívóján. Az április 30. és május 7. között lezajlott rendezvénysorozaton neves személyiségek szerepeltek. Így többek között Pálfy G. István újságíró, Fábián Gyula esszéista, Fekete Gyula író és Beke Albert irodalomtörténész. A témakör egységesítő szempontját a meghirdetett alapkérdés határozta meg: töredezettség és egység az ezredfordulón. Beke Albert előadásában a kálvinizmus nemzetmegtartó erejét hangsúlyozta, amelyben jelentős szerepe volt a nemzeti irodalom kálvinista vonulatának is.

Z. L.: *Előadását erőteljes kritikai hang színezte. Az elismerés mellett a hazai kálvinizmus árnyoldalait is föltárja. Beke Albert, a remek Gyulai Pál monográfia szerzője, mesteréhez hasonlóan minden írásában, megnyilatkozásában, mint most az utóbbi előadásában, megvesztegethetetlen kritikusnak bizonyult.*

B. A.: Mi kálvinisták általában nagyon büszkék vagyunk arra, hogy először is – állítólag – a mi vallásunk a legmagyarabb vallás, másodszor pedig, hogy mennyi sok nagy írót adtunk a magyar irodalomnak. És ez valóban így van: hiszen református volt Csokonai, Fazekas Mihály, Kölcsey, Tompa Mihály, Arany János, Ady Endre, Móricz Zsigmond, Szabó Dezső, Tóth Árpád, Szabó Lőrinc, Sarkadi Imre, Áprily Lajos – és még folytathatnám a sort nagyon hosszan.

Ez mind igaz. Csakhogy miközben ezeknek az íróknak a neveivel dicsekszünk, aközben mélyen hallgatunk arról, hogy mi volt a véleményük ezeknek az íróknak a református egyházról, és annak a vezetőiről, püspökökről, esperesekről, és egyáltalán magáról a kálvinizmusról.

És miközben büszkén valljuk, hogy a kálvinizmus a legmagyarabb vallás, mélyen hallgatunk arról, hogy a magyar református egyház adta a gyilkos Kádár kormány külügyminiszterét, Péter Jánost, aki a kálvinista Rómának, Debrecennek volt a püs-

pöke, és titokban a kommunista pártnak is tagja volt. És arról is mélyen hallgatunk, hogy a kommunista diktatúra nyomasztó évtizedei alatt harminc évig az a Barta Tibor református püspök és zsinati lelkészi elnök vezette az egyházunkat, aki a kommunista Kádár kormány Elnöki Tanácsának is tagja volt, és mindig hozzájárult a kegyelmi kérvények elutasításához. Tehát püspök létére nem a szeretet parancsának engedelmeskedett, nem a megbocsátást követte, hanem kiszolgálta a kommunista bosszúállást és sorozatosan adta a nevét a rendszerrel szembenállók kivégzéséhez.

Kultúránk kettészakadása már Babitséknak is vitatémája volt a népi-urbánus ellentét kapcsán. A kettős arculat a korábbi századokban protestáns-katolikus szembenállásban jelenítődik meg, amelyen az elvilágiasodás enyhített.

Mi, kálvinisták arra is roppant büszkék szoktunk lenni, hogy Illyés Gyula, aki pedig katolikus volt, *A reformáció genfi emlékműve előtt* című híres versében, amely 1956-ban jelent meg, felveti azt a kérdést...

Z. L.: *Hiszed, hogy volna olyan-amilyen magyarság, ha nincs Kálvin?*

B. A.: És a versbe erre a válasz az, hogy „Nem hiszem."

Z. L.: *Ez tehát azt jelenti, hogy a kálvinizmusnak Magyarországon ténylegesen nemzetmegtartó ereje volt – legalábbis Illyés Gyula szerint. A valóságban azonban ez igaz is, meg nem is. Mert nézzük a történelmet!*

B. A.: Egyszer azt olvastam Bethlen Miklós önéletírásában, hogy: „A kálvinizmus nem vallás – hanem magatartás." Ezen nagyon elgondolkoztam, mert ez voltaképpen azt jelenti, hogy gyakorlatilag akár egy istentagadó is lehet kálvinista. Teológiai értelemben ez persze lehetetlenség, de Bethlen Miklós véleménye mégis ezt jelenti.

Meg kell mondanom, nagyon sokat köszönhetek ennek a Bethlen Miklós-i véleménynek, ha ugyan köszönnivaló van az egészben. Bennem ugyanis ekkor kezdett tudatosulni az, hogy tulajdonképpen két magyar kultúra él egymás mellett. Időnként összecsapnak, időnként békésen élnek egymás mellett, néha szintetizálódnak, de mindmáig nem szűnt meg ez kettősség. Ha jól körülnézünk ismerőseink és barátaink között, és ha valamelyes emberismerettel is rendelkezünk, akkor közülük is megérezhetjük, méghozzá ösztönösen, hogy kinek mi van a háta mögött, s mit hozott a családjából. Hogy a két kultúra közül melyiket hozta!

Miről is van szó tulajdonképpen? Arról, hogy a XVII. században a kultúra egyházi jellegű volt, és abszolút világos, hogy ez a későbbiekben kettészakadt. Tehát az akkori magyar kultúrának ez a kettéosztottsága vitathatatlan. És ezt egészen alapvető dologgal lehet a legjobban igazolni: azzal tudniillik, hogy kialakult egy protestáns és egy katolikus helyesírás.

Tulajdonképpen fal emelkedett a két kultúra közé! Nem átjárhatatlan fal ugyan, de mégiscsak fal!

És mi történt a XVIII. század végén, a felvilágosodás hatására? Egy nagymértékű elvilágiasodás következett be, különösen a protestánsoknál, pontosabban a kálvinistáknál, de azért a katolikusoknál is. Földi János, amikor megjelenik a Kassai Magyar Múzeum, annak örül a legjobban, hogy végre van egy folyóirat, amelybe a katolikusok és a protestánsok együtt írhatnak.

Z. L.: *A már említett kettősséggel egyidejűleg a kálvinizmuson belül is kimutatható egy bizonyos törésvonal – belső ellentétről van szó?*

B. A.: A tények azt mutatják, hogy a kálvinizmuson belül a XVI. századtól kezdve két szárny van: ezeket jobb híján nevezhetjük papi kálvinizmusnak. És ez a két szárny tulajdonképpen harcban áll egymással: a csúcsa a folyamatnak, s erre itt csak éppen utalni kívánok, a Debrecenben lezajlott híres Domokos-Sinai párharc, amely egyébként megismétlődik kisebb mértékben a XIX. század harmincas éveiben, amikor újra kitör a papi pártnak és a világi pártnak a harca. A történelemből úgy látjuk, hogy ez egészen Méliusz Juhász Péterig nyúlik vissza. A katolikus egyházon belül ez persze nem történhetett volna meg, hiszen ott a világi szárny létre sem jöhetett, mivel a laikus hívőnek az egyházban semmi szava nem lehet.

A kálvinista egyházban viszont a presbiteri intézménynek óriási szerepe van, mert ez alapvetően a legelső demokratikus intézmény, az első nagy rés a magyar feudalizmuson. A XVII. századtól kezdve a presbitériumban, mint választott testületben, már együtt ül a főúr a paraszttal, s mindegyik egy-egy vokssal rendelkezik.

A továbbiakban, amikor a kultúra elvilágiasodik, akkor tulajdonképpen kizárólag a világi szárny válik jelentőssé. Leegyszerűsítve a dolgot: ez a magyarázata annak, hogy a demokratikus, a népi törekvések, meg a függetlenségi mozgalmak, a katolikus Habsburg-ház elleni harcok nagyobb mértékben kötődtek a kálvinizmushoz, mint a katolicizmushoz.

Z. L.: *Milyen történelmi előzményei vannak a papi és a világi kálvinizmus szétválásának?*

B. A.: Hol kezdődött, hol volt a nagy fordulat? Valahol Szoboszlai Papp Istvánnál, Debrecen egykori híres püspökénél. Miről volt ott szó? Arról, hogy Ferenc császár igyekezett azt az illúziót kelteni a protestánsokban – és itt a II. Józsefi hagyományt is meglovagolta! – hogy az lesz a jó, hogy ha a Habsburg-ház védelme alá helyezik magukat, mert egyházuk biztonságát és jövőjét itt találják meg legbiztonságosabban.

Ady sokszor és keményen ostorozta a papi kálvinizmust, a labanc kálvinizmust, a hatalomhoz dörgölődő lojális kálvinizmust, a pápistaságba

süllyedt kálvinizmust, szemben a világi kálvinizmussal.

Z. L.: *Ez kétségbevonhatatlan tény, ám az is, hogy a világi ág is összefonódott a politikával.*

B. A.: S hogy a kálvinizmusnak ez a világi ága hatott a mi századunkban, de már a XIX. században, főként a '67-es kiegyezés utáni korszakban is legfőképpen, azt világosan mutatja az a történelmi tény, hogy a Tisza Kálmáni korszakban a hatalom közelébe, és mindenféle vezető testületbe is, jóformán csak a reformátusokat engedik. A Magyar Tudományos Akadémiában, a Kisfaludy Társaságban és más hasonló intézményekben a vezetők szinte kizárólag csak reformátusok lehettek. Nagyon jellemző és rendkívül árulkodó, hogy még Tolnai Lajos is, aki pedig gyakorló református lelkész volt, felháborodva írta: Nem vádképpen mondom, de mégis bosszantó, hogy a kvalifikációra nézve az Akadémiánál igen lényeges a református vallás."

Vajon a Tisza Kálmánt követő politikusok dogmatikai szempontok miatt voltak bizalmatlanok a nem kálvinistákkal szemben? Szó sincs róla. Ők azt látták, hogy a szabadságharcban a katolikus főpapság olyan ellenszenves magatartást tanúsított, hogy azok után a nemzet érdekét csakis a kálvinisták képviselik. Tehát Tisza Kálmánt és követőit politikai szempontok vezették és nem pedig dogmatikai szempontok. S eközben fel sem merült bennük, hogy tulajdonképpen teljesen kiegyeztek a Habsburgokkal! Tehát egy rendkívül furcsa politikai tudathasadásban éltek.

Z. L.: *Létezik-e még a kálvinizmusnak ez a kettős arculata?*

B. A.: A II. világháború után, a kommunista diktatúra évtizedeiben a kálvinizmusnak a papi vonulata került előtérbe, és a világi kálvinizmus teljesen elsorvadt.

Világosan látnunk kell, hogy Adynak és Bethlen Miklósnak tulajdonképpen igaza volt. Az ugyan túlzás, amit Bethlen ír, hogy a kálvinizmus nem vallás, hanem magatartás, de abban bizonyára igaza van, hogy a kálvinizmus magatartás is, éspedig nagyon döntően az. Vajon bízhatunk-e a magyar református egyház megújulásában, és abban, hogy visszaszerzi legalább azt az irányító és vezető szerepét, amelyet még a két háború közötti időszakban is betöltött? Azt hiszem, hogy ha a világi kálvinizmusnak sikerülne az egyház élére kerülni, akkor bízhatnánk ebben. Olyan presbitériumokra van szükség, amelyeknek a tajgai öntudatos világi kálvinisták, mégpedig Ady Endre és Szabó Dezső szellemében.

Mikor kell ezt a munkát elkezdeni? Már tegnap is késő lett volna. Hozzá kell fogni a munkához, tudatában kell lennünk az erőnknek, és arra kell gondolnunk, amit a Biblia mond: „Aki megcselekedheti a jót, és nem cselekszi meg, bűne az annak."

LELEPLEZNI A HAMIS MÍTOSZT ÉS LEGENDÁT

Borbély László beszélgetése Beke Alberttal

Beke Albert 1968 óta él Újbudán. Írásai – legyen bennük szó Adyról, Illyésről, Mikszáthról vagy Márairól – heves vitákat váltanak ki. Beke Albertnek 1953 óta jelennek meg írásai. Irodalomtörténeti tanulmányokon és szakkönyveken kívül kritikákat és publicisztikákat ír. Világnézetére nagy hatással volt az a puritán kálvinizmus, amelyet diákként a Debreceni Református Kollégiumban szívott magába.

Latinovits igazi arca

B. L.: *Fiatalkorában nagyon jó barátságban volt Latinovits Zoltánnal. „Azokban az években, amikor Zoltán Debrecenben és Miskolcon szerepelt, rendkívül súlyos depressziók gyötörték"* – emlékezik vissza Beke Albert.

B. A.: Harminchét hozzá írt négyötoldalas levelét kiadtam *Magasból a mélybe* címen 1996-ban. Ezáltal szerettem volna elérni, hogy megváltozzon a róla kialakult hamis kép. Az ő valódi arcképe egyáltalán nem azonos azzal, amit a rajongói és az irigyei kritikátlanul terjesztettek. Zoltánnal szemben a legfőbb kifogásom mindvégig az volt, hogy soha nem az írók által megálmodott figurákat játszotta, hanem mindig önmagát adta.

B. L.: *Beke soha nem volt semmilyen pártnak, klikknek vagy csoportosulásnak, irodalmi klánnak a tagja. Ezért nem kellett tekintettel lennie különféle személyekre, azok érdekeire. Minden érdekcsoporttól függetlenül írhatta a kritikáit és a tanulmányait. Ennek a függetlenségnek azonban ára volt.*

A gyávaság bűne

B. L.: *Könyvei csak 1994-től jelentek meg. Első művét, a Szemben a széllel címűt éppen hatvanéves korában adták ki. Irodalomtörténeti és kritikai munkássága mellett néha lírai hangvételű írást is papírra vetett: az Akit a sírjából is kiloptak című szépprózát – az ÁVH által meggyilkolt – húszéves bátyjának tragédiáját idézi fel.*

B. A.: A legnagyobb emberi bűnnek a gyávaságot tartom, mert a gyáva embert mindenre rá lehet venni. A diktatúrák csak azért tudtak létre-

jönni, mert a tömegek gyávák és vakok voltak ahhoz, hogy ellenálljanak. Erős nemzeti érzés él bennem és nem tudom elképzelni, hogy barátságban lehessek olyan valakivel, aki kényes helyzetekben gyáván meghunyászkodik. Irodalomtörténészként, tanárként és íróként is foglalkoztatnak sorskérdéseink. Szeretném eloszlatni az egyes alkotókról kialakult mítoszokat és a felesleges legendákat. Szakmai érdeklődése elsősorban a Petőfi és Ady közötti magyar irodalomra terjed ki, de írt sok tanulmányt és könyvet a XX. századi irodalom tárgyköréből is. Illyés Gyuláról, Szabó Dezsőről, és két kötetet jelentetett meg Márai Sándorról, Mikszáth Kálmánról, Gyulai Pálról.

A költő és barátai

B. L.: *Az Ady és barátai új megvilágításban című művében elemzi a költő és a zsidóság viszonyát, melyről az elmúlt évtizedekben az irodalomtörténészeknek hallgatniuk kellett. Külön hangsúlyozza, hogy rendkívül nagy igazságtalanság volna, ha az első világháború előtti Magyarországot kizárólag Ady szemével néznénk és politikai véleményét fenntartás nélkül elfogadnánk.*

B. A.: Adyt eszközként használták fel a régi Magyarország szidalmazására és rágalmazására. Talán olyannak érezte a hazáját, mint amilyennek a verseiben jellemezte „Lelkek temetőjének", vagy „Halál tónak", holott mind gazdasági, mind kulturális szempontból kiemelkedő volt az a korszak.

A KRITIKAI ÉLET „FENEGYEREKE"

Bakó Endre irodalomtörténész beszélgetése
Beke Albert irodalomtörténésszel

A szorgalmas műhelyt működtető irodalomértő értelmiségi tájunk szülötte, Nádudvaron látta meg a napvilágot, s az akkor még nagyközségben élte le első tizenegy esztendejét. Egyetemi tanulmányait 1952–56 között végezte a Debreceni Egyetemen, ahol magyar szakos tanári diplomát szerzett. 1959-ben doktorált. Az *Ady és barátai új megvilágításban* című dolgozatával 1997-ben szerzett PhD fokozatot. Öt évig a Debreceni Egyetem könyvtárában dolgozott, majd budapesti középiskolákban tanított. 1994-98 között a Károli Gáspár Református Egyetemen mint docens oktatott. Nyugdíjba vonulása után a Környezetvédelmi Minisztérium főosztályvezetője volt.

1953 óta jelennek meg irodalomtörténeti munkái és kritikái. 1995-ben megkapta a Táncsics Mihály Alapítvány *Irodalmi Kritikusi Díj*át. A Magyar Írószövetség tagja. A napokban alkalmunk nyílt véle beszélgetni budapesti lakásán.

B. E.: *Már fiatalon felhívta magára a figyelmet egy hihetetlen bátor kritikájával, ami országos botrányt váltott ki. Beszélne erről?*

B. A.: Kellér Dezsőnek, a neves konferansziénak, 1963-ban megjelent egy könyve, amelyben azzal dicsekedett, hogy ki mindenkivel kártyázott egykor a Fészek Klubban. Én ezt lényegtelen fecsegésnek minősítettem, ami kiváltotta egy befolyásos budapesti kör dühét. Tizennégy vitacikkben támadtak, köztük a Népszabadságban is. Maga Kellér Dezső fasisztának titulált. Egyedül Abody Béla állt mellém. Az Új Írásban próbált megvédeni *Egy fiatal kritikus védelmében* című cikkével négy oldalon. A főszerkesztőt, Illés Lajost 1964 tavaszán leváltották, ez is szerepelt a „bűnlajstromán". Én magam szerencsére megúsztam, mert nem voltam ötvenhatos. 1956 októberében ugyanis évfolyamunk katonai szolgálatot teljesített Debrecenben. Az oroszok belőttek a Hortobágyi úti laktanyába, halottaink is voltak. Végül civil ruhában magam is leléptem.

B. E.: *Más jellegű, de botránnyszaga volt a Latinovits Zoltánnal folytatott levelezés közzétételének is.*

B. A.: Latinovitscsal Debrecenben ismerkedtem meg. Barátkoztunk, leveleket is váltottunk. Harminchét

hosszú levelet kaptam tőle. Zoli, sajnos, idegbeteg és talán depressziós volt, a Lipótmezőn is kezelték, ugyanakkor fűtötte az exhibicionizmus. Egyszer Debrecenben, az Ady Endre Kultúrotthonban tartott egy szavalóestet, amelyen felhevülten még a zakóját is ledobta. Egy alkalommal megírtam neki, hogy a színész emberteremtő művész, mint Páger Antal, de ő csak saját magát tudja adni. Erre aztán a barátság abbamaradt. Annál is inkább, mert megismerkedett Ruttkai Évával. Egyesek kifogásolták a levelek publikálását.

B. E.: *Szerette az iskolát, a tanítást?*

B. A.: Igen, de a tudományos munkát sohasem hanyagoltam el. 1959-ben doktoráltam Gyulai Pál esztétikájából, nemrég, már mondhatni idős fejjel a PhD-fokozatot is megszereztem, a téma Ady volt.

B. E.: *A róla szóló könyve ugyancsak erős vitát váltott ki. De melyik írása nem? Jellemző egyik könyvének már a címe is: Szemben a széllel. Egy másik könyvének fülszövegéből idézek: „Beke Albert írásai általában kétféle indulatot szoktak kiváltani. Vannak, akik azt mondják, végre akadt valaki, aki megírta azt, amit mások nem mertek kimondani. Viszont vannak, kik félnek a konvencionális hazudozás talajáról letérni, s ezért Beke Albert írásait elítélik." Legutóbb egy Csoóri Sándorról írott vitacikke miatt háborgott az irodalmi közvélemény egy rétege. Hiszen Csoórit nyolcvanadik születésnapján úgy ünnepelték, mint az utolsó nemzeti költőt. Ön mi kifogást emelt ellene?*

B. A.: Csoóri Sándor mint költő szerintem alig középszerű, ezért klasszikussá történő felmagasztalása, bálványozása értékvesztés. Akadt, aki költészetünk „utolsó szakrális fejedelmének" emlegette, ez pedig egyenesen döbbenetes, ízléstelen. A szerepzavar megnyilvánul Csoóri önszemléletében is. Egy idő után ugyanis kikiáltotta magát Illyés Gyula örökösének, helytartójának. Kétségtelenül vannak értékálló írásai is, például a Duray könyvéhez írt előszó, de a hiteles Csoóri-képhez hozzátartozik az is, hogy magasztaló és felajánlkozó verseket írt Rákosi Mátyáshoz, noha egy Illyéshez címzett levelében elmondta, hogy faluja 1952-ben milyen nyomorban élt. E két gyalázatos versét közzétettem több folyóiratban, és sok egyéb mellett azt is megírtam, hogy Csoóri politikai összeköttetéseket is bevetett a saját és klikkje érvényesülése érdekében.

B. E.: *De haragot vont fejére egy Illyésről írott pamfletjével is!*

B. A.: Az már a múlté! Illyésről készen áll egy 900 oldalas könyvem. Ebben azt állítom, hogy Illyés Gyula nem az a nagy nemzeti vátesz, mint akinek kikiáltották. Bemutatásra kerül, hogy alapjában véve kommunista volt. 1926-ban belépett a francia kommunista pártba, és haláláig benne

is maradt, amit Aczélék is pontosan tudtak. Apropó, Aczél. El kell olvasni Illyésnek a *Beatrica apródjai* című könyvét és a naplóit. Ezekből megtudható, hogy már diákkorában vonzódott ahhoz a nagyobbrészt fiatal zsidó kommunista értelmiséghez, amely aztán 1945 után a hatalom részese lett. Ne feledjük, Illyés vállalta a tolmácsolást Rákosinak, amikor a *L'Humanité*nak adott interjút. Az *Egy mondat a zsarnokságról* – ha alaposan elemezzük – hazug, mert a kollektív bűnösséget vallja. Ilyen pedig nincs.

B. E.: *Min dolgozik most?*

B. A.: *A behódolt walesi bárdok* címmel tekintem át a magyar irodalom történetét 1945-től a rendszerváltásig. A kép, ami kirajzolódik, sajnos, lehangoló. A magyar írók – köztük a legnagyobbak is – kiszolgálták a diktatúrát. Alig van kivétel, ami azonban nagyon fontos.

B. E.: *Végül zárszóként: mi lesz az irodalom szerepe a jövőben?*

B. A.: Az irodalom, ezt mindenki tudja, veszíteni fog társadalmi hatékonyságából, nemzetnevelő funkciójából, soha nem nyeri vissza azt a rangot, amit a két világháború vagy a diktatúra idejében elfoglalt. Csak kevesek szellemi igénye lesz. Ebben közrejátszik a kommunikációs forradalom, és a nagyobb társadalmi szabadságfok. A nagy nemzeti kérdések a politikában és nem az irodalomban fognak felvetődni és eldőlni. Csak az egészen nagy tehetségek munkássága iránt mutatkozik majd némi érdeklődés, de nagy tehetség csak ritkán támad, egy emberöltő alatt legfeljebb egy-kettő.

„TOLLRAJZ" AZ IRODALOMTÖRTÉNÉSZRŐL

Dr. Bakó Endre írása Dr. Beke Albertről

Beke Albert tanár, könyvtáros, a Károli Gáspár Református Egyetem docense, minisztériumi főosztályvezető, de egyszerűbb és valóságosabb, ha kritikusnak és irodalomtörténésznek nevezzük.

Ő a kortárs magyar irodalom fekete báránya. Immár több mint ötvenéves munkássága (húsznál több könyve jelent meg) során többször botránkoztatta meg a (hivatalos) közvéleményt szókimondó, néha érzékenységbe vágó, személyeskedőnek tűnő, de esztétikai megalapozottságú értékeléseivel. Abban a ritka emberfajtába tartozik ugyanis, aki a saját fejével gondolkodik, s nem mérlegel, ha véleménye eltér a megrögzült konvencionális sémáktól, és főleg nem hajbókol tekintélyek előtt, kimondja, amit gondolt, amit tapasztalt.

Budapesti lakásának könyvekkel kibélelt dolgozószobájában beszélgetünk egy borús júniusi délutánon a nádudvari születésű irodalomtörténésszel. Az első kérdésem a gyökereket firtatja, pontosabban gyermekkori élményeit.

B. A.: Valójában kevés emléket őrzök Nádudvarról. 1934-ban születtem, mindössze 11 éves koromig éltem a községben, azután csak a nyarakat töltöttem otthon, majd azokat sem. 1740-ig tudom visszavezetni a családfámat. Az őseimet akkor telepítették át Csíkszeredáról a török megszállás miatt elnéptelenedett Alföldre, Nádudvarra. Azóta minden elődöm Nádudvaron élt. Erről a református egyháznál megvannak a dokumentumok. 1945 nyarán a debreceni Református Gimnázium indított egy első osztályt, hogy évjáratunk ne veszítsen évet, akkor szakadtam el Nádudvartól. A nádudvari tanítók, tanulótársak, barátok alakjai, emlékképei lassan megkoptak, élesen csak Szemerédi József igazgató úrra emlékszem. Meg főleg a nagy sarakra, ahogy a szekérkerék agyig süllyedt a dagonyában. Csak az egyik oldalon voltak járdák, ritkábban betonból, többnyire „lebbencskőből", esős időben ezeken lehetett közlekedni, a járdátlan oldalak és utcák szinte járhatatlanok volta. Kilenc évvel ezelőtt jártam utoljára Nádudvaron, és megdöbbentem, hogy aszfaltosak az utcák, és a temetőbe is ki lehetett jutni autóval. Kellemes emlékem aztán a vasárnapi harangozás! Ez már kis-

gimnazista korom története. A református gimnáziumból ugyanis csak úgy engedtek haza vasárnapra, ha igazolást vittünk a helyi lelkésztől, hogy voltunk templomban. Nos, a nádudvari református templomnak három haragja van, egyiknek a kötele, a Ludmann Péter által öntetett legnagyobb harangé, lelógott egészen a földre. Mi, gyerekek szívesen vállaltuk a harangozó munkáját, aki csak figyelt és irányított bennünket.

B. E.: *A híres nádudvari fazekasságról maradt gyermekkori emléke?*

B. A.: Igen. Emlékszem az öreg fazekasra. De ő már inkább gazdálkodott, paraszti munkát végzett, edényeket ritkán készített. A fekete kerámia csak később, az 1950-es években jött ismét divatba.

B. E.: *Bár a gyerekkori emlékek hatvanöt-hetven év távlatából halványulnak, Beke Albert érdeklődése nem lankad szülőfaluja (-városa) iránt. Ennek bizonyítékául kezembe adja Balázs Sándor Nádudvar története című monográfiáját, Frank József Nádudvari krónikák című gyűjteményét, Borsodi Nagy János dolgozatát. Ismeri a község kiemelkedő helyzetét a termelőszövetkezeti mozgalomban. Annak idején megkülönböztetett érdeklődéssel olvasta Csák Gyula Mélytengeri áramlás című szociográfiáját, s ma is fülébe cseng a lelkész Kiss Antal feleségének felháborodott hangja, amint férje méltatlan szerepeltetését sérelmezte. Számon tartja a település minden irodalmi vonatkozását, tudomása szerint Balassi Bálint is járt Nádudvaron. Tudja azt is, hogy névrokona a polgármester. A Tormay-kastélyról jut eszébe, hogy újra megjelentették Hankiss Jánosnak a Tormay Cécileről írott monográfiáját.*

B. A.: Megvettem, elolvastam a kettős érintettség miatt is. Az egyetemi könyvtárban ugyanis együtt dolgoztam Hankiss János bácsival, akit tanszékvezető professzorból beosztott könyvtárossá fokoztak le. Méltósággal viselte a megaláztatást, ezért hatalmas műveltségén túl külön is tiszteltem. De ebben a könyvében csalódtam. Tormay Cécile kurzusíró volt, a hatalom kegyence, de János bácsinak nincs egy kritikai megjegyzése sem róla.

B. E.: *Élete tehát 1945-től Debrecenben folytatódott, a Református Kollégium Főgimnáziumában.*

B. A.: Négy évig jártam oda, az internátusban laktam. Nagyon jó, mondhatnám híres tanárok alkották a tantestületet, később szinte mindegyik egyetemre került. Mégsem éreztem jól maga, nem is tanultam jól. Szűcs Lajos földrajzból – egy félreértés miatt – meg is buktatott. Meg aztán a „refi" drága iskola volt. Tandíjat kellett fizetni, az internátusba pedig alapélelmiszereket, zsírt, lisztet, házikolbászt tartoztunk vinni. Ezért másokkal együtt ötödiktől átmentem a Fazekas-gimnáziumba, és átléptem

a Népi Kollégiumba, ahol minden ingyenes volt. Murányi Kálmán lett az osztályfőnököm. Ottani tanáraim közül Kiss Miklósné, Barna Béla és főleg Kéry László meg Julow Viktor éreztette meg velünk, hogy az irodalom tudomány. Felnőttként kezelt, urazott bennünket. Kéry ezekben az években „száműzetését" töltötte Debrecenben, rövidesen visszament Budapestre, az Eötvös Loránd Tudományegyetem angol tanszékének professzora lett, a PEN Club elnöke, a Nagyvilág főszerkesztője. Később emberileg csalódtam benne. Hiába, a karriernek mindenkor ára volt és ára lesz. Nemcsak okosnak, de megalkuvónak kell lenni hozzá. Julow Viktorra viszont ma is a legnagyobb szeretettel gondolok. Akárcsak egyetemi professzoraim közül Barta Jánosra.

B. E.: *Barta Jánosról több tanulmányt írt, a centenáriumi ünnepségen előadást szentelt neki. Mi volt az immár iskolateremtő professzornak emlegetett tudós legfőbb erénye?*

B. A.: Az 1950/60-as években az irodalomtörténet ideológiai tantárgy volt. Barta János azokban a nehéz időkben, amikor a vulgármarxizmus nem tűrt ellentmondást, megpróbált mégis ellenállni az ideológiai gőzhengernek, és tartotta a tudományos szintet. Szembeszállt Király Istvánnal a Mikszáth-perben, ellent mert mondani Lukács György tükrözési elméletének, megvédte Kemény Zsigmondot, amiért Pándi Pál valósággal ki akarta ebrudalni a magyar szellemi életből. Emberileg is megállta a helyét. Én neki köszönhetem, hogy egyéves sátoraljaújhelyi tanárkodás után az egyetemi könyvtárba kerültem, ahol öt évig dolgoztam, s megkezdhettem irodalmi munkásságomat.

AZ ÍRÁSOK MEGJELENÉSI HELYE ÉS IDEJE

Emlékeim a 450 éves *Debreceni Kollégiumról.* Kapu, 1989. febr. In: *Szemben a széllel.* Bp., Szenci Molnár Társaság, 1994. 5–21.

Veres Péter hozzám intézett levelei. Kapu, 1991. 9–10. In: Szemben a széllel. Bp., Szenci Molnár Társaság, 1994. 56–72.

Színészkirály? Nem! – Avagy ki volt Latinovits? Kapu, 1991. 8. sz. In: Szemben a széllel. Bp., Szenci Molnár Társaság, 1994. 130–139.

Még egyszer Latinovitsról, Kapu, 1991. 11. sz. In: Szemben a széllel. Bp., Szenci Molnár Társaság, 1994, 140–146.

Olvassák-e *még Moldovát?* (Moldova György: A félelem kapuja. Bp., Pannon Könyvkiadó, 1992.) Kapu, 1992. 8. sz. In: A halál nem alibi. Bp., Szenci Molnár Társaság, 1996. 79–88.

Négyszemközt Veres Péterrel. Havi Magyar Fórum, 1993. február. In: Emlékezés a tegnapelőttre. Hága, Mikes International, 2009. 129–164.

Emléksorok Földessy *Gyuláról, Ady „poéta aminisztrátorá"-ról.* Studia Nova, 1995. 3. sz., 187–207.

Nézzük Konrád Györgyöt, őt magát! In: A halál nem alibi. Bp., Szenci Molnár Társaság, 1996. 111–118.

Magyarság és kálvinizmus (Zászlós Levente) *Kis Újság*, III. évf., 21. sz., 2000. május 26. 11.

Emlékezés a száz éve született Barta Jánosra. Bp., Szenci Molnár Társaság, 2001. 7–31.

Lakájok és hulló csillagok – Szempontok egy hiteles magyar irodalomtörténethez. Bp., Szenci Molnár Társaság, 2002. 5–57.

Hogyan értelmezte Barta János Madáchot? In: Barta János: Magánélet és remekmű. Madách-tanulmányok. Bp., Magyar Mundus Egyetemi Kiadó, 2003. 249–283.

Beszélgetés Beke Albert irodalomkritikussal (Erős Kinga) Rövidített változata: Jelige, 2003. ápr., 16–17.

Egy ismeretlen Pákozdy Ferenc-vers. (debreceni) Körkép, 2004. 25. sz., 16.; 26. sz., 12.

Gyurkovics Tibor költészete. Lyukasóra, 2005. jún., 24–30.

Leleplezni a hamis mítoszt és legendát (Borbély László) XI. kerületi Helyi Téma, 2005. júl. 27. 9.

Az utolsó nagy realista. Lyukasóra, 2005. 1. sz., 2–3.

Csoda a könyvkiadásban. A Céh, 2005. nyár, 61–62.

Problémák Németh László és Illyés Gyula körül. A Céh, 2005. dec., 42–48.

Emléksorok Bartis Ferencről. A Céh, 2007. jún., 3, 9–15.

Csohány János, Debrecennek és a kálvinizmusnak a tudósa. (Csohány János: Tanulmányok Debrecen és a reformátusság múltjáról. Magyar református egyháztörténeti dolgozatok. Debrecen, Magyarországi Református Egyház Doktori Kollégiumának Egyháztörténeti Szekciója, 2004.) Egyháztörténeti Szemle, 2007. 1. sz., 243–247.

Az Illyés Gyula származása körüli legenda. Kapu, 2008. 4. sz., 64-69.

Valóban a magyar próza mestere Illyés Gyula? Megjegyzések Illyés Gyula prózastílusához. Kapu, 2008. 11–12. sz., 97–101.

Hőstett Debrecenben. (Bényei József: Debreceni irodalmi lexikon) Kapu, 2009. ápr., 70–71.

Csoóri Sándor: Az utolsó református... A költő botrányos és ízléstelen bálványozása. Honlevél, 2010. 2. sz., 15–17.

Írónak tekinthető-e Vámos Miklós? Kapu, 2010. 5. sz., 62–64.

„Tollrajz" Beke Albert irodalomtörténészről (Dr. Bakó Endre) Nádudvari Hírek, 2010. júl., 7.

A kritikai élet „fenegyereke" (Dr. Bakó Endre) Szókimondó, 2010. 7–8. sz., 13–14.

Vázlatos pályakép és jellemrajz – Tisztelet Ferenczi Lászlónak. Kapu, 2010. 10. sz., 62–65.

Kornis és Spiró – Két új könyvük kapcsán. Kapu, 2010. 11–12. sz., 69-73.

Van-e jelentőségük ma a humántudományoknak? Kapu, 2011. 1. sz., 53–56.

Hódolat Fekete Istvánnak. Kapu, 2011. 3. sz., 50–52.

Hová lett a tavalyi hó? (D. Nagy Imre: Gyanakvó ember, Bertha Bulcsú élete) Kapu, 2011. 4. sz., 51–53.

Kik tartják nagy írónak Esterházyt? Kapu, 2011. 6–7. sz., 78–79.

Kossuth-díj 1957-ben. Kapu, 2011. 9. sz., 45–48.

Történt-e „rendszerváltás" az irodalomtörténet-írásban? Kapu, 2011. 11–12. sz., 110–111.

A sasszemű diagnoszta. (Brády Zoltán: Olyan flashem volt...) Várad, 2012. 1. sz., 93–94.

*Egy fontos és tanulságos könyv dics*érete. (Szabó Jenő: Boncasztaltól a betegágyig – Egy orvos emlékezései és elmélkedései) Kapu, 2012. 6-7. sz., 90–92.

Ismét van nagy esszéírónk (Arday Géza: Ami a tankönyvekből kimaradt) Kapu, 2012. 8. sz., 52–54.

Miért nem a jobboldal ölelte magához a nemzeti érzésű írókat? Kapu, 2012. 9-10. sz., 87–92.

Egy szomorú könyvről. (Aniszi Kálmán: Zimankó) Kapu, 2012. 11–12. sz., 92–94.

Egy igazi elbeszélő művész (Ács Margit: Kontárok ideje) Kapu, 2013. 1. sz., 52–54.

Törpe szellem! („Krisztusért járva követségben…" Teológiai – igehirdetés – egyházkormányzás. Tanulmánykötet a 60 éves Bölcskei Gusztáv születésnapjára) Szerk.: Fazekas Sándor és Ferencz Árpád. Kapu, 2013. 3. sz., 21–24.

Az emberi aljasság határtalan! (Filep Tibor: A politikai rendőrség Hajdú-Biharban 1957–1989. I–II. köt.) Kapu, 2013. 4. sz., 62–65.

A népi írókról – egy fiatal szemével. (Papp István: A magyar népi mozgalom története 1920–1990) Kapu, 2013. 5. sz., 59–62.

Nagy költő-e Juhász Ferenc? Kapu, 2014. 4. sz., 70–72.

TARTALOM

Elöljáró beszéd 5
Számvetés az elmúlt évtizedekről 9
Lakájok és hulló csillagok 24
Szempontok egy hiteles magyar irodalomtörténethez
Miért nem a jobboldal ölelte magához a nemzeti érzésű írókat? 56
Van-e jelentőségük ma a humántudományoknak? 68
Történt-e „rendszerváltás" az irodalomtörténet-írásban? 77
Egy méltatlan „méltató"
Kossuth-díj 1957-ben 81
Négyszemközt Veres Péterrel 89
„Megdögleni lehet, de rongyembernek lenni nem lehet"
– Veres Péter hozzám intézett levelei 109
Problémák Németh László és Illyés Gyula körül 120
Az 1956 utáni Németh László 134
Illyés Gyula magánmitológiája 151
Származása körüli legenda
Valóban a magyar próza mestere Illyés Gyula? 164
Megjegyzések Illyés Gyula prózastílusához
Nagy költő-e Juhász Ferenc? 174
Nagy íróknak tekinthetők-e? 180
– Kik tartják nagy írónak Esterházyt? 180
– Írónak tekinthető-e Vámos Miklós? 183
– Kornis Mihályról és Spiró Györgyről 189
– Olvassák-e még Moldovát? 199
– Nézzük Konrád Györgyöt, őt magát! 206
Csoóri Sándor, az utolsó református 211
A költő botrányos és ízléstelen bálványozása
Gyurkovics Tibor költészete 218
Emléksorok Bartis Ferencről 236
Egy igazi elbeszélő művész 251
Ács Margit novelláiról

Vázlatos pályakép és jellemrajz 258
Tisztelet Ferenczi Lászlónak
Hová lett a tavalyi hó? 265
Bertha Bulcsú munkásságáról
A népi írókról – egy fiatal szemével 271
Hódolat Fekete Istvánnak 279
Egy fontos és tanulságos könyv dicsérete 285
Egy orvos visszaemlékezéseiről
Ismét van nagy esszéírónk 290
Témák, amelyek az irodalomtankönyvekből kimaradtak
Egy szomorú könyvről 296
Aniszi Kálmán írásairól
Hőstett Debrecenben 302
Bényei József debreceni irodalmi lexikonjáról
Az emberi aljasság határtalan! 305
A politikai rendőrség hajdú-bihari jelentéseiről
Csohány János, Debrecennek és a kálvinizmusnak a tudósa 313
Törpe szellem! 318
A 60 éves Bölcskei Gusztáv
A sasszemű diagnoszta 327
A novellista Brády Zoltán
Hogyan értelmezte Barta János Madáchot? 329
Emlékezés a száz éve született Barta Jánosra 371
Emléksorok Földessy Gyuláról, Ady „poéta adminisztrátorá"-ról 385
Csoda a könyvkiadásban 403
Majtényi Zoltán szerkesztői munkái
Bárány Tamás, az utolsó nagy realista 406
Színészkirály? Nem! – Avagy: ki volt Latinovits? 411
– Még egyszer Latinovitsról 416
Egy ismeretlen Pákozdy Ferenc-vers 421
Emlékeim a 450 éves Debreceni Református Kollégiumról 427

Interjúk
Beszélgetés az irodalomkritikussal (Erős Kinga) 437
Magyarság és kálvinizmus (Zászlós Levente) 444
Leleplezni a hamis mítoszt és legendát (Borbély László) 448
A kritikai élet „fenegyereke" (Dr. Bakó Endre) 450
„Tollrajz" az irodalomtörténészről (Dr. Bakó Endre) 453

Az írások megjelenési helye és ideje 456

Beke Albert eddig megjelent művei

1. Egy ember-katedrális (2014)
   Tisztelgés a 99. évében járó dr. Bernáth Zoltán jogtudós előtt

2. Emlékezés a tegnapelőttre (2009)

3. „Ember küzdj és bízva bízzál" (2006)
   Barta János Madách értelmezéséről

4. Egy meghasonlott lelkű ember (2004)
   A politikus Mikszáth

5. Égető gondok a magyarországi református egyházban (2003)

6. Illyés Gyula mint közéleti szereplő (2003)

7. Problémák Németh László és Illyés Gyula körül (2003)

8. Az emigráns Márai Sándor a magyarságról és önmagáról (2003)

9. Márai Sándor a magyarságról és a zsidóságról (2002)

10. Élet vagy halál? A magyar irodalom tanulsága (2002)

11. Lakájok és hullócsillagok (2002)
    Szempontok egy hiteles magyar irodalomtörténethez, 1956–2000

12. Egy kis kutya élete és halála (2002)

13. Röpirat az irodalom védelmében (2002)

14. Emlékezés a száz éve született Barta Jánosra (2001)

15. A kételkedés művészete (1999)

16. A regényíró Szalay Károly (1998)

17. Szabó Dezső és Szíj Rezső történelemszemlélete (1997)

18. Magasból a mélybe (1996)
    Latinovits Zoltán levelei Beke Alberthez

19. A halál nem alibi (1996)

20. Ady Endre és barátai új megvilágításban (1995)

21. Hartyányi István Szíj Rezső bibliográfiája (1995)

22. Hatalom és szerep (1994)
    Gyulai Pál, az ember

23. Szemben a széllel (1994)

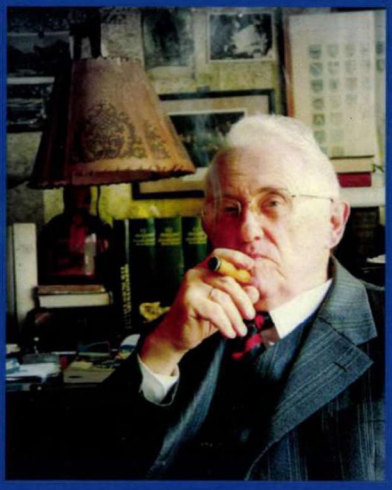

Dr. Beke Albert irodalomtörténész, kritikus, tanár és egyetemi docens, a Magyar Írószövetség rendes tagja. Hatvan éve alkot, bár a diktatúra éveiben egy időre elhallgattatták, ám a rendszerváltás óta zavartalanul jelenhetnek meg irodalomtörténeti munkái és kritikái. Eddig 23 önálló kötete látott napvilágot. A válogatás a szerző 80. születésnapja alkalmából került összeállításra, amely az elmúlt esztendők termésének jelentős darabjait tartalmazza. A szerző több munkája szokatlanul élénk visszhangot váltott ki, ezek közül majd félszáz tanulmányt tár az őszinte szókimondását kedvelő Olvasók elé.

❁

Olvasmányos írásokat tartalmaz a kötet, pedig igencsak keserűek azok az igazságok, amelyeket lebilincselő stílusban és közérthetően örökít meg a szerző. Nem csak az erkölcsi eltévelyedéseket, botlásokat rója fel szellemi életünk bálványozott hírességeinek, hanem könyörtelenül leleplezi a szocialista-korszak álnokságait, hamisításait, téveszméit és embertelenségeit. Kiket idéz meg az irodalomtörténész-író? Illyés Gyula, Gyurkovics Tibor, Bartis Ferenc, Csoóri Sándor, Vámos Miklós, Ferenczi László, Kornis Mihály, Spiró György, Bertha Bulcsú, Fekete István, Esterházy Péter, Arday Géza, Papp István, Bölcskei Gusztáv, Brády Zoltán, Barta János, Németh László, Veres Péter, Juhász Ferenc, Moldova György, Konrád György, Csohány János munkásságát. – Emellett a szerző méltatja Bényei József lexikonját, elmélkedik a humán-tudományok mai jelentőségéről, alaposan kifejti vélekedését azokról, akik 1957-ben elfogadták a Kossuth-díjat Kádártól; elemzi azt a kérdést, hogy a jobboldal miért nem ölelte magához a nemzeti érzésű írókat, valamint tárgyalja, hogy történt-e egyáltalán „rendszerváltás" az irodalomtörténet-írásban; s azt is megtudhatjuk, mit jelentettek róla a politikai rendőrség egykori adatgyűjteményei alapján.
A bemutatott írók névsora igencsak terjedelmes, sokszínű, s már önmagában véve is izgalmas, sokat sejtető. S valóban, a szerző mindvégig gondoskodik arról, hogy az Olvasó nagy várakozással, néha derülve, néha szorongva olvashasson. Felbukkannak olyanok is a közelmúltból, mint Aczél György, Király István, Pándi Pál, Lukács György, akik meglehetősen kétes szerepet játszottak kulturális életünkben, s oly diestelenül irányították a tudományos életet, az Akadémiát, a médiát, a közoktatást, a könyvkiadást stb. S ahogy előrelapozunk a kötetben, mindinkább kiderül, hogy Beke Albertnek nem csupán a valóságláttatás fontos, továbbá nem csak az elmúlt évszázad megdöbbentő történéseit eleveníti fel saját sorsán és a tanulmánykötetben szereplő írók életútjain keresztül, hanem avatott művésze a szónak is.

ISBN: 978-963-236-879-5

9 789632 368795

3950 Ft